

20180 1#85

זלמן רייזען

פון מענדעלסאן ביז מענדעלע

האנטבוך

פאר דער געשיכטע

פון דער יידישער השכלה-ליטעראטור

מיט רעפראדוקציעס

אין בילדער

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 10231

FUN MENDELSON BIZ MENDELE

Zalman Rejzen

*Permanent preservation of this book was made possible
by Richard and Frances Winneg*

In memory of Martha and Benjamin Winneg, Dora and Benjamin Mallin

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Lief D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x101, or by email at cmadsen@bikher.org.

ז ל מ ז ר י י ז ע ז

פּוֹן מַעַנְדֶעלסאַן בײַז מַעַנְדֶעלע

האַנטבוך

פֿאַר דער געשיכטע

פֿון דער ייִדישער השכלה-ליטעראַטור

מיט רעפּראָדוקציעס

אין בילדער

I

פֿאַרלאַג קוֹלְטוֹר = לִיגַע / וואַרשע

געדרוקט אין 200 עיון "אויסע" 1923
דרוקער "ד. ג. ל. ס. ט." הארשע

Z. REIZEN — Fun Mendelson bis
Mendele (Antologja)

Wyd. K u l t u r - L i g e 1923

Drukarnia „Di Welt“, Warszawa.

הקדמה

די געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור, גענויער געזאגט — פון דער ליטעראטור אויף יידיש, קאן איינגעטיילט ווערן אין דריי הויפט-טע-ריאָדן: ערשטער פּער יאָד — פון איר אָנהייב אויף דער גרענעץ פון מיטלאַטער און דער נייער צייט ביז דער עפּאָכע פון דער מענדעלסאָני-שער השכלה (צווייטע העלפֿט פון XVIII י. ה.); צווייטער פּע-ריאָד — דער פּעריאָד פֿון דער השכלה-עפּאָכע; און דאָן דער דריטער פּער יאָד, די תקופה פון דער נייער יידישער ליטעראטור, וואָס אירע שעפּער זענען מענדעלעע מוכר-ספרים, שלום-עליכם, יצחק-לייבוש פּרץ. אין דעם ערשטן פּעריאָד גרייכט די אַלטע יידישע ליטעראטור צו אַ גאַנץ הויכער מדרגה פון אנטוויקלונג און צו אומגעהייערער השפעה אויף די פאלקסמאסן; די גלאַנץ-תקופה פון דעם דאזיקן פּעריאד געפאלט אין XVI און XVII י. ה.; אין משך פון דער דאזיקער צייט אנטוויקלען זיך אויף יידיש אלע מינים פון ליטערארישן שאפן; די ליטעראטור פאַרטמאגט דאָן אַן א שיר ווערק, גרויסע און קליינע, רעליגיעזע און וועלטלעכע, מאראליש-דידאקטישע און ווילערישע, לירישע און עפישע, פרומע און עראטישע, אריגינעלע און איבערגעזעצטע. דער דאזיקער פּעריאד ווערט באהאנדלט אין א באזונדער ווערק¹).

דער צווייטער פּעריאד צעפאלט אין צוויי שארף-אפגעגרענעצטע תקופות: די תקופה, וואס שטייט נאך אין צייכן פון דער בערלינער השכלה, ווען די ליטעראטור אויף יידיש טראגט בלויז א צופעליקן עפיזאדישן כא-ראקטער, איז גיכער א קאפריז פון די איינצלנע כחברים ווי א באווסטזי-ניקע טעטיקייט, וואס איז אויסן צו ווירקן מיט דעם כוח פון דעם יידישן ווארט אויף ברייטערע שיכטן פון פאלק. די ווערק פון דער דאזיקער תקופה, מיט קליינע אויסנאמען, שטעלן אדער פאַר ליטערארישע קוריאזיטעטן אדער זענען בכלל נישט קיין אריגינעלע שאפונגען (ממשל, מענדל לעפינס הנך-איבערזעצונגען, חיים-חייקל הורוויצעס, אדער מרדכי-אהרן גינצבורגס קא-לומבוט-בוך) אדער זענען גאר געבליבן ליגן אין די שופראדן פון זייערע

¹ „פון אליהו בחור ביז מענדעלסאָן“, האנטבוך פאַר דער געשיכטע פון דער אַלטער יידישער ליטעראטור, פֿון ז. רייזע און טעקס עריק, דערשיינט פֿון דרוק אין מסך פֿון יאָר 1923.

אויטארן און האבן אין בעסטן פאל ערשט אין דער שפעטערער תקופה:
דערזען די שיין, בלויז דאס חסידות נוצט אויס אין א ברייטער מאס די
פאלקס-שפראך פאר זיינע ציילן און ברענגט ארויס אין די מעשהלעך פון
ר' נהמן בראסלעווער א גרויס קינסטלעריש ווערק.

ערשט ווען די השכלה פארקאפט אין די סלאווישע לענדער, דערהויפט
אין אוקראינע און ליטע-ווייסרוסלאַנד, ברייטערע קרייזן, אָפּשפיגלענדיק די
סאָציאַל-פּאָליטישע און קולטורעלע ענדערונגען, וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן
דאָן אין דעם יידישן לעבן אונטער דער ווירקונג פֿון די אַלגעמיינע גע-
שעענישן אין לאַנד אין די 60-ער יאָרן, — ערשט דאָן הייבט זיך אָן אַ סיס-
טעמאַטישערע טעטיקייט אין יידיש, וועלכע שאַפֿט אַ ליטעראַטור, וואָס איז
שוין דירעקט געווענדט צום פֿאָלק און וויל אויפן פֿאָלק משפיע זיין.

די גרינדונג פון דער ערשטער עכט-יידישער צייטשריפט, דעם „קול
מבשר“ (1862), איז דער מערק-פונקט, וואָס טיילט פונאַנדער די דאָזיקע
צוויי שאַרף-אַפּגעגרענעצטע תקופות פון דער יידישער השכלה-ליטעראַטור.
אין דעם פֿאַרגעלייגטן באַנד קוכט אין באַטראַכט די ערשטע תקופה.
די צווייטע תקופה — פון „קול מבשר“ ביז שלום-עליכמס „יידישער פֿאָלקס-
ביבליאָטעק“ (1888) ווערט באַהאַנדלט אין צווייטן באַנד.

עס דאַרף אויך באַמערקט ווערן, אז מיר האָבן אין דעם קרייז פון
אונזער באַטראַכטונג איינגעלעאָסן בלויז די וועלטלעכע ליטעראַטור כּון דעם
השכלה-פּעריאָד; די רעליגיעזע ליטעראַטור, וואָס מיר האָבן אין די אַזוי-
גערופענע רומל-ספרים אויף יידיש, געהערט, לויט אונזער פּלאַן, צו דער
אַלטער יידישער ליטעראַטור, און נאָר די מער אָדער ווייניקער מאַדערני-
זירטע שפּראַך פון די נייערע רומל-ספרים אויף יידיש שיידט זיי אָפּ פון
יענעם פּעריאָד, וואָס הייבט אָן די געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור
מיר האָבן אויך אויסגעלאָזט דעם זייער רייכן מאַטעריאַל, וואָס עס
גיבן אונז די פֿאַרשיידענעליי פֿאָלקס-ביכער און מעשה-ביכלעך. דאָס האָט
צו טאָן מער מיט יידישן פֿאָלקלאָר און איז אַ גענוג וויכטיקער ענין
פֿאַר זיך.

מיר האָבן זיך בכלל אין אונזער אַרבעט געמוזט באַגרענעצן און
מוותר זיין פון דעם פּלאַן צו שרייבן אַ סיסטעמאַטישע געבונדענע געשיכ-
טע פֿון דער יידישער השכלה-ליטעראַטור. אין דעם פֿאַרגעלייגטן ווערק
אונזערן זענען מיר נישט אויסן געווען צו געבן אַלגעמיינע איבערבליקן
איבער די עטאַפּן פון דער השכלה-באַוועגונג בכלל; מיר האָבן זיך גע-
שטעלט אַ ציל א באשיידענערן און פֿאַרשמעלערטן: דעם יידישן לעזער,
דעם יידישן תּלמיד און שטודירער באַקענען מיט די-יעניקע שריפטשטעלער
פון דער השכלה-עפּאָכע, וואָס האָבן — צי באַוווּסטזיניק אָדער אומבאַוואוסט-
זיניק, אָפט אפילו קעגן זייער אייגענער אָנשויונג — געהאַלפּן בויען אונזער
יידישע ליטעראַטור. די השכלה-באַוועגונג אַלס אַזעלכע באַהאַנדלען מיר
נאָר פֿאַרבייגענדיק, אויף וויפיל זי איז פֿאַרבונדן מיט דער השכלה-לי-
טעראַטור אין יידיש.

די השכלה-באוועגונג באשעפטיקט די לעצטע צענדליקער יאָרן סיי די היסטאָריקער פון אונזער ליטעראַטור, סיי אונזערע געשיכטשרייבער בכלל. אין רעזולטאַט פֿון די דאָזיקע באַשעפטיקונגען איז אויסגעוואַקסן אַן אומגע- הייערע ליטעראַטור. די דאָזיקע ליטעראַטור איז אָבער אָדער אין העברעיש אָדער אין רוסיש און דייטש, און וער יידישער לעזער האָט פֿאַר זיך בלויז איינצולעזען אַרבעטן, וועלכע מערן זיך, אמת, די לעצטע צייט. עדי-היום האָבן מיר נאָך נישט אין דער יידישער שפראַך קיין מער אָדער ווייניקער אויסשעפנדיקע ווערק איבער דער השכלה, דער באַוועגונג, וואָס האָט גע- שפילט אַזאָ אומגעהייערע ראַלע אין דעם לעבן פון אונזער פּאָלק, וואָס אירע שפורן שטעקן אויך אין אונזערע מאָדערנע שטרעמונגען און ריכטונג- גען און אירע רעזולטאַטן פילן זיך נאָך עדי-היום אין די אינעווייניקסטע פֿאַרהעלטענישן פֿון דעם יידנטום.

וואָס איז שייך דער השכלה-ליטעראַטור אין דער יידישער שפראַך, איז זי בכלל זייער ווייניק באהאַנדלט געוואָרן. דער ברייטער שטראַם פון דער השכלה האָט געפֿלאַסן פֿאַרביי דער שפראַך פֿון פּאָלק, און דאָס ביי- טייכל פֿון דער השכלה-שאַפונג אין יידיש איז אין בעסטן פֿאַל נאָר דרך- אגב פֿאַרירט געוואָרן פון די פֿאַרשער פֿון דער השכלה-עפֿאַכע. די יידישע ווערק פון דער דאָזיקער עפֿאַכע זענען גאַנץ ווייניק אָדער גאַרנישט אויס- גענוצט געוואָרן דערביי. אָבער ווי ווינציק די השכלה-ליטעראַטור אין יידיש איז נישט געווען סיי אין כמות סיי אין איכות, האָט זי דאָך געבילדעט אַ וויכטיקן עטאַפּ אין דער אַנטוויקלונגס-געשיכטע פֿון אונזער וואָרט-קונסט, און דעם דאָזיקן עטאַפּ צו ווייזן איז געווען דער ציל פון אונזער אַרבעט. פֿאַרביימירנדיק פֿאַר דעם לעזער די ווערק און די עריכטשטעלער פון דער היסטאָרישער עפֿאַכע, וועלכע מיר באַצייכענען מיטן נאָמען „פון מענדעלסאָן ביז מענדעלע“, האָבן מיר אין אונזער אַרבעט איינגעשלאָסן אויך מאַנכע, וואָס האָבן צו דער השכלה קיין דירעקטע שייכות נישט געהאַט, ווי יוסף הערץ, מאָריץ כאַפּיר, ר' נחמן בראַסלעווער. די יידישע ליטעראַטור פֿאַר דער דאָזיקער עפֿאַכע לעבט איבער אַ גרויסע ירידה, אין פֿאַרגלייך מיט דער גאָלדענער צייט פון איר אַנטוויקלונג אין XVI און XVII י. ה., און די ווינציקייט כּוון די יידישע ליטעראַטור-מאַנומענטן פֿאַר דער געגעבענער צייט האָט דערלויבט אונז אַריינצונעמען אויך די אובנדערמאַנטע שריפטשטעלער. אויב אפילו זיי האָבן נישט קיין דירעקטן שייכות צו דער השכלה, זענען זיי דאָך אָבער ענג פֿאַרבונדן מיט דער עפֿאַכע, אין וועלכער די השכלה האָט זיך אַנטוויקלט.

די ווערק, וואָס מיר פֿאַרעפנטלעכן דאָ בשלמות אָדער פֿראַגמענט- ווייז, זענען פֿאַר אונז אינטערעסאַנט נישט נאָר פון קולטור-היסטאָרישן און ליטעראַרישן שטאַנדפּונקט; מיר האַלטן, אַז ס'איז שוין געקומען די צייט, ווען עס דאַרף געפֿאַרשט ווערן די ריין שפראַכלעכע אַנטוויקלונג פון אונזער ליטעראַטור. פֿון דעם דאָזיקן קוקווינקל אויס האָבן מיר עס געפונען פֿאַר וויכטיק צו רעפֿראָדוצירן די געבראַכטע ווערק — מיט ווייניקע

אויסנאָמען - אין זייער אָריגינעלער אָרטאָגראַפֿיע, און נישט ענדערנדיק אפילו אַ האָר אין דעם סטיל. אויב דאָס שטעלט פֿאַר אַ געוויסע מניעה ביים געניסן די דאָזיקע ווערק, האָט עס אָבער די מעלה, וואָס עס גיט אַ מעגלעכקייט צו שטודירן די שפראַך און די אויסלייגונג פֿון ווערק, וואָס זענען דאָס רוב ביבליאָגראַפֿישע זעלטנהייטן.

עס איז שוין בכלל די צייט, אַז מ'זאָל וועגן די פֿאַרשיידענע תקופות פון דער יידישער ליטעראַטור נישט שרייבן שוין מער מפי השמועה אָדער גלאַט אויפן קאָפּ, נאָר אויפֿן גרונד פֿון אַ באַקאַנטשאַפֿט מיט די טעקסטן. און אויס דרן=ארץ צו די דאָזיקע טעקסטן האָבן מיר זיי רעפּ=ראָדוצירט מיט אַלע זייערע פעלערן.

די באַדינגונגען, ביי וועלכע מיר האָבן געאַרבעט, ווי אויך אַנדערע סיבות האָבן אונז נישט געלאָזט אויסשעפּן דעם גאַנצן מאַטעריאַל. אָבער פונדעסטוועגן גיט אונזער ווערק אַ גענוג בולט, אַ כמעט פולשטענדיק בילד פון דער ליטעראַטור אין יידיש און אירע שריפטשטעלער זינט מענדעלסאָן ביז מענדעלע.

אַרשימה פון די קוועלן, וואָס מיר האָבן אויסגענוצט צו אונזער אַרבעט, וועט קומען צום כּוף פון צווייטן באַנד.

ז. רייזען

הילגע, אין הודש טבת תרפ"ג.

א ר י י נ פֿיר

ה ש כ ל ה, פֿון לֶשׁוֹן ש כ ל, באַצייכנט אין איבערגעטראָגענעם זין, יענע באַוועגונג אין דער ייִדישער קולטור-געשיכטע, וואָס האָט געשטרעבט, צו פֿאַרשפּרייטן די אייראָפּעישע קולטור צווישן די יידן. די השכלה איז געשטאַנען אונטערן צייַכן פֿון די גייסטיקע שטרעמונגען אין מערב-אייראָפּע וואָס כאַראַקטעריזירן דעם XVIII יר"ה מיט זיין קאַמף פֿאַר באַפֿרייונג פֿון די דריקנדיקע קייטן פֿון דער טראַדיציע און דער קירך, מיט זיין אַרויס-רוקן אין פֿאַדערגרונד דעם מאַמענט פֿון אינטעלעקט (שכל-ratio - השכלה - ראַציאָנאַליזם). די ייִדישע השכלה-באַוועגונג דאַרף דעריבער באַטראַכט ווערן אַלס אַפּנווייגונג פֿון יענער מעכטיקער אויפקלערונגס-באַוועגונג, וואָס האָט אין דער געגעבענער תקופה באַהערשט די אייראָפּעישע געזעלשאַפֿט. די דאָזיקע תקופה פֿון דעם אַזוי-גערופּענעם „אויפגעקלערטן אַבסאָ-לוטיזם“, פֿון דעם ראַציאָנאַליזם, פֿון דעם גרויסן פֿרייהייטס-קאַמף, וואָס האָט דערפֿירט צו דער פֿראַנצויזישער רעוואָלוציע, האָט געטראָפֿן דאָס יידנטום אין אייראָפּע אין אַ צושטאַנד פֿון דער טיפּסטער ירידה. אינווייניק - פֿאַרגליווערטער טרוקענער פֿאַרמאַליזם פֿון פֿאַרפֿילפּולטער רבנישער ייִדיש-קייט, דרויסן-שנאה, פֿאַראַכטונג און רעכטלאָזיקייט האָבן דאָס דאָזיקע יידנטום מיט אַ פּעסעטער וואַנט אָפּגעטיילט פֿון די אַרומיקע פֿעלקער. אָבער דאָס יידנטום אין זייטשלאַנד, ווי אין מערב-אייראָפּע בכלל, וואָס איז אין משך פֿון דונדערטער יאָרן געווען אָפּגעשלאָסן אין די ענגע ד' אמות פֿון אייגענעם לעבנסשטייגער און אייגענער קולטור, האָט נישט געקאָנט ביישטיין קעגן דער אויפקלערערישער באַוועגונג און איר קאַסמאָ-פּאָליטישער אידעאָלאָגיע, וועלכע האָט באַהערשט די פֿראַגרעכיווע קרייזן פֿון דער מערב-אייראָפּעישער געזעלשאַפֿט. אין די העכענע שיכטן פֿון יידנטום האט זיך אָנגעהויבן אַנצומערקן אַ נייער פֿראַצעס, דער פֿראַצעס פֿון אייראָפּעיוואַציע.

קודם-כל האָט זיך עס אַרויסגעוויזן אין דער בערלינער קהילה, וואָס דערצו האָט נישט ווייניק מיטגעוויקט די באַזונדערע עקאָנאָמישע לאַגע פֿון דער דאָזיקער געמיינדע. די גרשנע רייען פֿון דער גרויסבורזשואַזיע, וואָס האט אָנגעהויבן אויפצוקומען אונטער פֿירדריך דעם גרויסן אין דער הויפט-שטאָט פֿון פֿרייכן, האבן אַ הויך די פֿראַנצויזן, פֿאַרנומען פּמעט אויסשליסלעך די יידן; די ייִדישע קאָלאָניע אין בערלין, צוגלייך מיט

דער פראנצויזישער, איז אינגיכן געווארן דער צענטר פון דער אינדוס-
 טריעלער און אינטעלעקטועלער באפעלקערונג. הגם די צאל יידן אין
 בערלין איז אין יאר 1750 באגרענעצט געווארן מיט 152 פאמיליעס, אבער
 די דאזיקע צאל איז שנעל געוואקסן. פאטראניארנידיק די רייכע יידן „צו
 צנטוויקלען האנדל, קאמערציע, מאנאאקטור און פאבריקן, האט פריד-
 ריך II ארויסגעגעבן א דעקרעט איינצוהאלטן אין לאנד די יידישע גבירים.
 די יידן האבן, דערהויפט א דאנק דער זיבניעריקער מלחמה, צונויפגעזאמלט
 גרויסע קאפיטאלן און זייער גרויסע עקאנאמישע קראפט איז נאך שטארקער
 געוואָרן; דאָס בערלינער יידנטום איז געווארן דער אָנזאָגער פון דער
 נייער קאפיטאליסטישער אַנטוויקלונג. נישט קוקנדיק אָפּער אויף זייער
 עקאנאמישער קראפט, האבן די יידן אין בירגערלעכער באַציונג נישט אויפ-
 געהערט צו געפונען זיך אונטערן דרוק פון די דערנידעריקנדיקע מיטל-
 עלטערלעכע גורות. פארמאגנדיק נישט נאר עשירות, נאר אויך בילדונג,
 איז דער יונגער דור—די קינדער פֿון יידישע באַנקידן אין נעגאָציאַנטן—
 וואס איז אויסגעוואַקסן אין די ענגע ד' אמות פון געטאָ, פֿאַרבישט
 געווארן פון דער אויסטראַלעכקייט פון דער קריסטלעכער וועלט. אַ צו
 גרויכן קאנטראַסט האט פֿאַרגעסטעלט דאס לוכטיקע בערלין פון פרידריך II
 לגבי דעם אַסקעטישן מיטלעלטערלעכן יידנטום. זייער לאַזונג איז געווארן:
 אַרויס פון געטאָ אין דער גרויסער ברייטער וועלט אַריין!

אין דעם פֿאַרשטיקטן געטאָ האט זיך אַריינגעריסן אַ לעבעדיקער
 פרישער שטראם, וואס האט זיך גיך פֿאַרוואַנדלט אין אַ מעכטיקער סטיכע
 אין דעם דאָזיקן „שטורעם=און דראַנג=פּעריאָד, ווען דער נעכטיקער שקלאָף
 דער פֿאַרהאַטטער פאריער, האט זיך פֿראַקלאַמירט פֿאַר אַ קאכמאפאליטי
 נישט אַזון פון דעם אָדער יענעם פאלק, נאר אַ מיטגליד פון דער אַלגעמיינע-
 כער מענטשלעכער פֿאַמיליע. האט דאס דייטשע יידנטום נישט נאָר זיך
 אָפּגעטרייסלט פון יידיש און אים פֿאַרביטן אויף דער לאַנדשפראַך דייטש,
 נאָר האט אָנגעהויבן צו באַציען זיך מיט פֿאַראַכטונג צו דער יידישער
 שפראַך. אַלדאָס טראַדיציאָנעלע=יידישע בכלל האָט מען אָנגעהויבן צו באַ-
 טראַכטן ווי עפעס רעאַקציאָנערס, וואס שטערט צו לעבן, און אַלץ, וואָס
 איז געלעגן אויף יענער זייט געטאָ, איז אָנגענומען געוואָרן אָן קריטיק.
 ווי עפעס אַזוינס, וואָס מ'דאַרף נאָכאַמען און נאָכטון.

דער אָפּזאָג פון דער יידישער אייגנצרט און דערהויפט פון דער
 יידישער שפראַך, וועלכער האָט ביז די גרונד=יסודות צעטרייסלט דאָס
 מערב=איראָפּעישע יידנטום און דערפירט עס צו פולשטענדיקער אַסימלאַציע
 איז צוגעגרייט געוואָרן דורך דער פֿראַפּאָגאַנדע, וואָס עס האָט אָנגעהויבן
 דער פאטער פון דער השכלה=באַוועגונג אין דייטשלאַנד און אַזוי=אַרום
 פון דער השכלה=באַוועגונג בכלל, דער באַרימטער פֿילאָזאָפֿישער שריפט-
 שטעלער משה בן מנחם מענדעלסאָן (רמבמ"ן) אָדער משה דעסער
 (אויפן נאָמען פון דער שטאָט דעסער וואו ער איז געבוירן געוואָרן דעם
 6=טן סעפטעמבער 1729).

די באַדינגונגען פון דער איבערגאַנגס-עפאָכע, אין וועלכער מען-
 דעלסאָן האָט געלעבט און געווירקט, - שרייבט דער היסטאָריקער פֿון דער
 בערלינער השכלה ד"ר ש. בערנפעלד* — האָבן פיל מיטגעווירקט, אַז זיין
 נאָמען זאָל פאַרנעמען אַ גאַנץ אויסנאַמלעכן אָרט אין דער געשיכטע פֿון
 דעם דייטשן און שפעטער-אויך פון דעם גאַנצן יידנטום. גראַד ביי מען-
 דעלסאָנס לעפן, צוליב אַ גאַנצער ריי סאָציאַלע און קולטורעלע באַדינגונ-
 גען, האָט זיך אין די פראַגראַעטיווע קרייזן פון פרייטישן יידנטום געשטאַרקט
 די שטרעבונג אַרויסצוגיין פון דעם ענגן קרייז פֿון אינאָלירטן קאַנסערוואַ-
 טיוון רבנים און אָננעמען די עלעמענטן פֿון דער אייראָפּעיִשער קולטור.
 מחמת דעם צו גרויסן קאָנטראַסט צווישן דעם אַלטן יידישן לעבנסשטייגער

משה מענדעלסאָן

און דער אייראָפּעיִשער קולט-
 טור סוף XVIII יר"ה איז
 פאַר די אָנהענגער פון דער
 אויפקלערונג, וועלכע זענען
 אַרויס פון דעם רעכטלעאָן
 געטאָ, דער העכסטער אידע-
 אַל געוואָרן - אָנצושליסן זיך
 אָן דער אַרומיקער קולטור.
 און מענדעלסאָן איז געוואָרן
 דער קאָנקרעטיזירטער ליכ-
 טיקער סימבאָל פֿון דעם אי-
 דעאָל, צו וועלכן זיי האָבן
 געשמרעבט. ער איז נישט
 נאָר געווען דער ערשטער
 ייד אין דייטשלאַנד, וואָס
 איז אויפגעטראַטן כול באַי-
 וואָפנט מיט אייראָפּעיִשן וויסן
 און האָט דערצו נאָך פאַר-
 כאַגט די איידלסטע גייסטיקע
 אייגנשאַפטן, נאָר ער איז צו
 גלייכער צייט אויך געווען

איינער פון די שעפער פון דעם דייטשן ליטעראַטור-כטייל, דער ערשטער
 דייטשער שריפטשטעלער, וואָס האָט באַהאַנדלט פֿילאָזאָפּישע פראַבלעמען
 אין אַ פּאָפּולערער, קלאַרער באַאָרם. די קעמפער פאַר דער יידישער השכלה,
 וואָס האָבן אין דער יידישער אָפּגעזונדערטקייט געוען די סיבה פון זייער
 שפּילן מצב, האָבן געהאַפּט, אַז אָננעמענדיק די אייראָפּעיִשע קולטור, וועלן
 זיי ווערן גלייכבאַרעכטיקטע מיטגלידער פון דער קולטורעלער געזעלשאַפט,
 און די גלענצנדסטע פאַרווירקלעכונג פון דער דאָזיקער האָפּענונג האָבן זיי

* "Эр. Энциклопедия" אַרטיקל וועגן משה מענדעלסאָן.

געוען אין דעם גורל פֿון מענדעלסאָן, וואָס זיין פריינטשאַפֿט האָבן געזוכט
 די מלכים פון געדאַנק (קאַנט) און די פירשטן און שררות פון דער מדינה.
 ביים דערשיינען פֿון לעסינגס ערשטער פיעסע „די יודען“ (1749) האָבן פילע
 קריטיקער איינגעפונען פֿאַר אומגלויבליעך, אַז ביי יידן זאָלן קענען זיין
 אַזעלכע אויפגעקלערטע איידעלע מענטשן, ווי עס איז דער געשילדערטער
 ייד אין דער פיעסע; אָבער ווען אין 30 יאָר אַרום איז אַרויס „נתן דער
 חכם“, איז שוין קיינער נישט מכופּק געווען אין זיין וואַרהאַפטיקייט, וואָ-
 רים אַלע האָבן געוואוסט, אַז דער פּראָמאָטיפּ פון נתן דעם חכם איז – מענ-
 דעלסאָן. דאָס אַלץ האָט מיטגעוויקט, אַז אין די אויפגעקלערטע יידישע
 קרייזן איז דער נאָמען מענדעלסאָן אַרומגערינגלט געוואָרן מיט אַ באַזונ-
 דערן אַרעאָל, מ'האָט אים באַזונגען אין התפעלותדיקע שירים און געקריינט
 אַלס דריטן משה (נאָך משה רבינו און ר' משה בר' מיימון), וואָס איז
 באַרונן „אַרויסצופירן דאָס פּאַלק ישראל פון גייסטיקן גלות“. מענדעלסאָן
 איז געוואָרן דער אַלגעמיין-אַנערקענטער גייסטיקער פּאַטער פון דעם יידישן
 קולטור-רענעסאַנס און די קעמפער פֿאַר דער השפּלה פֿלעגן אויפטרעטן
 אַלס „אַנהענגער מענדעלסאָנס“. ס'איז דעריבער גאַנץ פֿאַרשטענדליעך, אַז
 די ראַלע און באַדייטונג מענדעלסאָנס האָט מען אַ לענגע צייט פּאַרגע-
 שטעלט אין אַ נישט-ריכטיקער באַלייכטונג און גאָר היפּש דערפון, יאָס
 מ'האָט אינגאַנצן פּאַרשוויבן אויף דעם חשבון פון זיין ווירקונג און איני-
 ציאַטיוו, איז באַמת געטאָן געוואָרן נישט נאָר אָן אים, נאָר אפילו קעגן
 זיין ווילן. מענדעלסאָן, דער טיף גלויביקער, דער אויפריכטיק צוגעבונדע-
 נער צו דער יידישער אמונה און צו אירע טראַדיציעס, איז אין דער פּאַר-
 שטעלונג פון זיינע צו באַגייכטערטע חסידים אַרויסגעקומען דער פּאַטער
 פֿון דער אַסימילאַציאָנעלער באַוועגונג, וועלכע האָט פּאַלד נאָך מענדעל-
 סאָנס טויט אָנגענומען דעם כּאַראַקטער פון אַ שמד-מגפה. ס'איז דעריבער
 נישט קיין חידוש, וואָס דער נאָמען „משה דעסער“, וועלכער האָט זיך גע-
 פונען אין אַ פריינטשאַפֿטלעכער קאַרעספּאָנדענץ מיט אַזעלכע ריזן פון דער
 אַרטאָדאָקסישער יידישקייט, ווי ר' יונתן אייבעשיץ און ר' יעקב ענדען,
 איז אין דעם קאַנסערוואַטיוון לאַגער אינגיכטן געוואָרן דער סינאָגים פֿון
 אפיקורס און כופּר בעיקר. אויך צווישן די רוסישע משכילים, וואָס זענען
 געווען אונטער דער השפּעה פון דער „בערלינער“ אויפקלערונג, איז דער
 נאָמען מענדעלסאָן געווען נישט ווייניקער פּאַפּולער ווי אין דייטשלאַנד.
 דערפֿאַר אָבער, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען דער קאַמף קעגן דער אַסי-
 מילאַציע, האָט פּרץ כּטאַלענטקיין, אָנאַלנדיק אויף דער „בערלינער פּאַל-
 שער תורה“, מיט אַ באַזונדער שאַרפּקייט אַטאַקירט מענדעלסאָנען, מאַכנדיק
 אים, אָן אַ גרונד, פּאַראַנטוואַרטליעך פֿאַר דער ריכטונג, אין וועלכער עס
 איז אַוועק די קולטורעלע אַנטוויקלונג פון דעם מערבדיקן ייִדנטום אין
 XIX יר'ה.

אויב אָבער די ראַלע פון משה מענדעלסאָן אין דער דעמאָראַליזירונג-
 דיקער אַסימילאַציע איז בכלל פּאַלש באַלייכטן געוואָרן, בלייבט דאָך באַ-

שטיין דער פאָקט, אַז די מלחמה קעגן דער יידישער שפראַך, איינעם פון די יסודות פון נאַציאָנאַל-טעטיקן יידנטום, האָט ער אָנגעהויבן דער ערש-טער. שוין דורך זיין דייטשן ביאור פון תנ"ך האָט ער אומדירעקט גע-פירט צום אונטערברענגען יידיש, וואָס איז ביז דאָן געווען די שפראַך, אין וועלכער די יידן אין דייטשלאַנד, אַזוי ווי אין גאַנץ אייראָפּע, מיט קליינע אויסנאַמען, האָבן זיך אויסגעלעבט. דער לימוד פון דער תורה, פון תנ"ך און גמרא האָט זיך געפירט אין גאַנץ אייראָפּע, ווי נאָך עד-היום ביי די מזרח-יידן, אין דער יידישער שפראַך, וועלכע האָט זיך פֿאַר-שמאַלצן מיט דעם געלערנטן טעקסט אין אַ אינעווייניקסטער האַרמאָנישער גאַנצקייט. דער היסטאָריקער גרעץ האָט דערפֿאַר קיין אַנדערע ווערטער נישט געפונען, ווי ווערטער פון שנה און פֿאַראַכטונג צו יידיש. „אין די צאַרטע קינדער-יאָרן—שרייבט דער דאָזיקער משכילישער פֿאַראַכטער פון די מזרח-יידן— האָבן די פּוילישע מלמדים („שולמייסטער“)— קיין אַנדערע זענען נישט געווען— מיטן קאַנטשוק און פֿאַרבייזטע העויות געלערנט די יידישע יוגנט צו זען אין דעם דאָזיקן הייליקן תנ"ך די אומגעלומפערטסטע פֿאַרקרימטקייטן, האָבן עס פֿאַרטייטשט אין זייער מיאוס'ן זשאַרגאָן און האָבן פֿאַרשמאַלצן דעם טעקסט אַזוי ענג מיט דער איבערזעצונג, אַז מ'האָט געקאַנט מיינען— משה רבינו אַליין האָט גערעדט אין דעם קוידערוועלש פון די פּוילישע יידן.“

דעם אייגענעם קוק אייף יידיש אַלס שפראַך, אין וועלכער עס ווערט געלערנט תנ"ך, האָט מיט הונדערט יאָר פריער פֿאַר גרעצן געהאט מענ-דעלסאָן. און ער האָט זיך אַליין גענומען צו איבערזעצן דעם תנ"ך, האָבן-דיק פֿאַר זיך צוויי צילן: ערשטנס, דורך דעם טייטש פטור צו ווערן כּון די צענדליקער מפרשים, וועלכע האָבן זיך כּסדר באַמיט צי פֿאַרדרייען דעם פּשט און וואָס מער צו דערווייטערן די תורה פון שכל, און צווייטנס— געבן די יידן אַ מעגלעכקייט לייכטער אויסצולערנען די דייטשע שפראַך.

כּכתחילה האָט מענדעלסאָן זיך גענומען פֿאַר דער דאָזיקער אַרבעט צוליב זיינע קינדער, שטרעבנדיק צו געבן זיי אַ יידישע דערציונג אין דער דייטשער שפראַך, וועלכע זיי האָבן גערעדט. אָבער נאָכדעם ווי די איבערזעצונג איז שוין געווען פֿאַרטיק, האָט ער איינגעזען, אַז דאָס, וואָס ברענגט נוצן זיינע קינדער, קאָן אויך נוצלעך זיין פֿאַר אַנדערע יידישע קינדער, און ער האָט אַ פּראָפּע פון דער איבערזעצונג פֿאַרעפנטלעכט (1778).

די דאָזיקע איבערזעצונג איז געווען דער ערשטער סיגנאַל צו דער גרויסער מלחמה, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין דער יידישער וועלט, די מלחמה צווישן דעם אַלטן אַרטאָדאָקסישן יידנטום און דער אויפגעקלערטער יונגער גענעראַציע. פֿאַר די אָנהענגער פון דער השפּלה איז מענדעלסאָנס ביאור געווען אַ מין אַנטפּלעקונג, פון וועלכער זיי האָבן דערוואַרט אַ גייע עראַ אין יידישן לעבן. דערין האָבן זיי זיך, פונקט ווי די קעגנערישע אַרטאָדאָקסיע, נישט אינגאַנצן גענאַרט! די דייטשע איבערזעצונג פון חומש

האָט געגעבן אַ גוואַלטיקן קלאַפּ דעם טראַדיציאָנעלן לימוד-התורה. מענדעל-סאָן אַליין האָט געגלויבט, און די איבערזעצונג וועט ברענגען דערצו, און די יידן וועלן זיך צוגעוויינען אויפצוהאַסן די ביבל - און, נאָכדעם אויך אַנדערע געגנשטאַנדן—אין פשטות צרייך, און קרומע גענג און סאָפיסטישע איינפאלן. אויסגעלאָזט האָט זיך אָבער גאָר אינגיכן, און אָנשטאַט צו לער-נען דעם חומש מיט דער הילף פון דער דייטשער איבערזעצונג, האָט מען, פאַרקערט, געלערנט די איבערזעצונג, די דייטשע שפראַך מיט דער הילף פון חומש, ווי מ'לערנט שטענדיק דאָס אומבאַקאַנטע מיט דער הילף פון באַקאַנטן. אַזוי-אַרום ווערט מענדעלסאַנס ביאור דער וויכטיקסטער פאַקטאָר אין קאַמף קעגן דער יידישער שפראַך.

אַבער נישט גאָר אונדירעקט האָט מענדעלסאַן געווירקט קעגן יידיש; ער האָט זיין נעאַטיווע שטעלונג צו דער יידישער שפראַך אויך קלאָר אין שאַרף פאַרמולירט.

די דאָזיקע יידיש-פיינדלעכע פאַרמולירונג פון משה מענדעלסאַן איז פאַרבונדן מיט דעם ענין פון דער יידישער שבועה אין פרייסן. ווען דער פרייסישער אַסיסטענצראַט ערנסט פערדינאַנד קליין (שפּעטער פּראָפּעסאָר) האָט (אין יאָר 1782) באַקומען פון דער רעגירונג דעם אויפטראַג צו צו-שטעלן אַ פּראָיעקט וועגן די פאַרמאַליטעטן, וואָס דאַרפן אפּגעהיט ווערן ביי די שבועות, וואס יידן גיבן, האט ער זיך געווענדט צו מענדעלסאַנען אַלס דעם אויפגעקלערטסטן ייד, מיט דער בקשה, און ער זאָל פאַרמולירן די יידישע שבועה. דער באַוואוסטער מענדעלסאַן-פאַרשער ד"ר קיווערלינג שרייבט וועגן דעם: "... ער (מענדעלסאַן) האָט פונקט אַזוי מורא געהאַט פאַר די קריסטלעכע שררות, וואָס האָבן זיך גאָך נישט געהאַט באַפרייט פון די פאַראורטיילן, ווי פאַר די יידן גופא, און אין דער דאָזיקער מורא האָט ער אָנגעווארפן דעם פּראָיעקט פון יענער שטרענגער שבועה-פאַרמול, וועלכע איז נאָך עד-היום אַזאַ דריקנדיקע לאַסט פאַר די יידן פון דער פרייסישער מלוכה. וואָלט ער זיך געמעגט אַרויכוואַגן פריי און אָפן, בהספּם מיט זיין שטייגער דענקען, דאָן וואָלט די יידישע שבועה מיט אַלע אירע חשדכולע און מיטלעטערלעכע פאַרמאַליטעטן שוין דאַמאָלסט פאַרשוואונדן פון די פרייסישע געזעצביכער.

„און דאָך—באַמערקט ווייטער קיווערלינג—מוזן טיר אים געבן אַ דאַנק דערפאַר, וואָס ער האָט פון די געריכט-שטיבלעך פאַרטריבן אַ זשאַרגאָן, וועלכער האָט געהאַט נישט קיין קליינעם חלק אין דער „אומזוטלעכקייט פון דעם געמיינעם מאָן“—ווי מענדעלסאַן דריקט זיך אויס— און אין דעם אָפּשפּעטן פון די יידן, אַ דאַנק דערפאַר, וואָס ער האָט די וואַרגונגס-פאַרמול ביי דער יידישער שבועה איינגעפירט אין ריינער דייטשער שפראַך אָנשטאַט דעם יידיש-דייטשן מישמאַט.“

„איך וואָלט עס זייער אומגערן זען—שרייבט מענדעלסאַן צו קליינען— ווען נאָך הער פּרענקעלס פיקפוקים וואָלט דער יידיש-דייטשער דיאַלעקט און די פאַרמישונג פון העברעיש מיט דייטש אַויטאַריזירט געוואָרן דורך

די געזעצן. איך האָב מורא, אז דער דאָזיקער זשאַרגאָן האָט נישט ווייניק מיטגעווירקט צו דער אומזיטלעכקייט פון דעם געמיינעם מאָן און איך לייג זייער גוטע האָפֿענונגען, אז דער געברויך פון דעם ריינעם דייטשן דיאַ- לעקט, וואָס איז פון אַ געוויסער צייט אויפגעקומען צווישן מיינע ברידער, וועט האָבן זייער אַ גוטע פעולה. ווי וואָלט עס מיך געקענקט, ווען די לאַנד-געזעצן גופא וואָלטן זיין פירשפרעכער פאַר אזאָ מין פארהויקערניש (Misbrauch) פֿון ביידע שפראַכן. ליבערשט זאָל הער פּרענקעל געבן זיך די מי צו פארפאסן די גאנצע וואָרנונגס-פאַרמול אין ריינעם העברעיִש, פּדי זי זאָל, לויט דער גאטור פון די אומשטענדן, קאָנען געלייענט ווערן אָדער אין ריין דייטש אָדער אין ריין העברעיִש. אָדער אויך אין ביידע שפראַכן. נאר נישט קיין פארמישונג פון די שפראַכן!"

„נאָר נישט קיין פאַרמישונג פון די שפראַכן!"—שרייבט ווייטער קייזערלינג—איז געווען דער הויפט-געדאַנק, וואס האט געפירט מענדעלסאָנען, בשעת ער האָט אויפגעהויבן דעם גרויסן פּלאַן צו הייבן די קולטור פון זיינע גלויבנסברידער. אז אַ גרויסער טייל פֿון דער שפּלקייט און פון די באַגרענעצונגען, וואָס די יידן האָבן געהאַט אויסצושטיין אין מלוכה־שאַפטלע- כּער הינזוכט, האָבן געהאַט זייער מקור אין דעם, וואָס די יידן האָבן זיך געהאַלטן דערווייטערט פֿון דער קולטור, פון דער דייטשער שפראַך און פֿון די דייטשע זיטן,—דאָס איז נישט פאַרבייגעגאַנגען אומבאַמערקט פאַר מענדעלסאָנס שאַרפן בליק, און דעריבער איז זיין ערשטע שטרעבונג געווען צו לערנען זיי רעדן דייטש, צו דערציען זיי אַלס דייטשן."

עד כאַן קייזערלינג.

וואָס זשע קאָן מען שוין פאַרלאַנגען פון מענדעלסאָנען, אז אַפילו אין אַ יאָרהונדערט אַרום, ווען עס איז שוין גענוג קלאַר געוואָרן, צו וואָס פאר אַ נאַציאָנאַלן חורבן די בערלינער השכלה און די פון איר געזונגענע אַסימילאַציע האָט געבראַכט דאָס יידנטום אין דייטשלאַנד, קאָן מען טרעפֿן ביי די דייטש-יידישע שריפטשטעלער אזא מין באַגייסטערונג פאַר דעם קאַמף, וואס מענדעלסאָן האָט געפירט קעגן דער יידישער פּאָלקס-שפראַך! דער נאר וואס ציטירטער פארשטייער פֿון דער הכּתת-ישראל אין דייטשלאַנד קאָן זיך ממש נישט אַפֿלייבן פֿון דעם גרויסן אויפטו, וואס מענדעלסאָן האָט אַזוי פאַרמאוסט יידיש לטובת דער דייטשער שפראַך און דער דייטשער קולטור. און אויב אַזוי האט געשריבן קייזערלינג אין יאָר 1862, קאָנען מיר זיך שוין פארשטעלן, וואס פאר אַ מלחמת-מצווה קעגן יידיש עס האָבן אויפגעהויבן די אידעישע צייט-חברים מענדעלסאָנס, וועלכע זענען נאך דערצו אַסך ווייטער געגאַנגען אין דער פאַרלייקענונג פון דער יידישער פּאָלקסטימעכקייט און טראַדיציע.

אַזוי האָט שוין מענדעלסאנס תלמיד און נאָענטסטער פריינד, דור פרידלענדער (1750—1834), וואס איז נאך דעם טויט פון זיין גרויסן לערער געווארן דער אַלגעמיינ-אַנערקענטער לידער פון פרייסן פראגרעסיוון יידנטום, קעמפנדיק פלפּי-הוץ פאַר יידישער עמאנציפאציע, אין דער יידי-

שער סביבה שטאַרק אַגיטירט פאַר רעפּאָרמירן דעם יידישן דת און גע-
האַלטן די טויזנטיאַריקע טראַדיציעס און דעם גאַנצן רעליגיעזן קולט פאַר
אַן איבעריקן באַלאַסט. אין זיין אַנאָנים אַרויסגעגעבענער בראַשור, וואָס
איז אַ מין מאַניפעסט פון די אָנהענגער פון דער רעפּאָרם פון יידנטום,
טרעט ער באַזונדערס אַרויס קעגן די משיחישע האַפענונגען און קעגן
דאָוונען אויף לשון-הקודש, פריער - האט פרידלענדער געשריבן אין דער
דאזיקער בראשור, וועלכע איז צעשיקט געווארן צו אַ סך שררות--ווען
מ'האט אויף די יידן געקוקט ווי אויף פרעמדע, האבן זיי געהאַלטן
פאַלעסטינע פאַר זייער פאטערלאַנד און האבן מיט אומגעדולד געוואָרט
אויף דעם מאמענט, ווען עס וועט ווערן אַ כּוֹף צו זייער גלות אין זיי

דון פֿרידלענדער

וועלן זיך אומקערן אין זיי
ער לאַנד. איצט איז אַבער
גאר אַנדערש: די יידן האָבן
נישט קיין אַנדער פאַטער-
לאַנד, ווי דאס לאַנד, וואו
מ'האַלט זיי פאַר בירגער, די
פרייסישע יידן האבן ליב
זייער פאטערלאַנד אין די
דייטשע שפראַך איז זייער
שפראַך; גאר אויף דער דא-
זיקער שפראַך ווילן זיי
מתפלל זיין, קיין אַנדער
שפראַך דאַרפן זיי נישט."

ביי אַזאַ באַציונג פון אַ
פרידלענדער צו העברעיש
אפילו אַלס שפראַך פון דאָזי-
גען, איז גאר קיין וואונדער
נישט, וואס אין זיין זענד-
שרייבן אָן דיא דייטשי יודן
(בערלין, התקמ"ח-אַלס, אוי-
סעראַדענטלעכע" בייאַגע

צום "המאספּל" תקמ"ה), וואו ער פאַלעמיוירט מיט הרב ר' אלעזר פֿעקלש
וועלכער איז אין זיין שריפט "עולת צבור אדר בראַנדאפּער דער געמיינדו"
שאַרף אַרויסגעטרעטן קעגן דער איבערזעצונג פון דער תורה אין דייטש--
אַסאַקורט ער די יידישע שפראַך.

דיא פֿרנאכלעטיגטי קינדערציהונג אונטער אונס דייטשן יודן--שרייבט
דארט פרידלענדער--איזט שאַן זייט לאַנגר צייט יעדס רעכטשאַפּן אונד
נאכדענקנדן הויזפאטער, איין געגנשטאַנד דער ערנסטהאַפּטסטן בטראַכטונג
מאָן האט געפיהלט וויא גראס דאס איבל זייא, אונד איזט במיהט גוועזן
איהם וָּ פֿיל אַלס מעגליך אָבצוהעלפן. גוונדי פרונפּט, ערפּאָהרונג, אונד

פֿאַרציגליך דאש בייאשפיל אונזרר איטאַליענישן אונד פארטוגיזישן מיט-
 ברידר לעהרטן, דאש דער ערשטי שריטט צור פרבעסרונג דער ערציהונג,
 דורך איינפיהרונג איינר ריכטיגן אונד דייטליכן שפראכי
 גשעהן מוז. דיס זייא די ערשטי נאַטווענדיגי בדינגונג, אהני וועלכי אַללי
 אנדרי פרבעסרונג פֿרגעבנס זיין, אונד ניכט שטאטט האָבן דירפטי. דאָס
 אונטר אונס איבליכי יודיש=דייטש, אייני רעגלאַזי,
 פרשטימלטי, אונד אויסר אונזרם קרייזי אונפֿרשטענד-
 ליכי שפראַכי, מיסטי גאַנץ אָבגעשאַפט, אונד זאָ וואָהל דיא
 הייליגי אַלס דיא דייטשי מוטטרשפראַכי אויף אייני מעטאָדישי ווייזי אין
 פריהר יוגנד גלעהרט ווערדן; נור אַלס דאָן זייא עס מעגליך דען גרונד צו
 איינר צוועקמעסיגן אונד פֿרניגטסיגן בילדונג דער יוגנד צו לעגן. ווען
 דאָס קינד, וויא יעדרי-מאַן איינגשטעהן ווירד אין דער זאגענאנטן
 יידיש-דייטשן שפראַכי קייני ריכטיגי בגריפי פֿאַן
 אירגנד איינס דינגי אין דער וועלט ערלאנגן קאן, וויא
 זאָל עס דען אים רייפֿרן אַלט נאך ריכטיגן גרונדזעצן האַנדלען? נון
 אָבר ברוהן אַללי פֿרונפֿט ערקענטניסי, דיא וואהרי גאטספֿורכט, אונד
 די עכטי מאַראַליטעט אויף קלאַרי אונד דייטליכי בגריפי: אַלזאָ קאן אויך אהני
 ריכטיגי קענטניסי דער שפראַכי, וועדר ניצליכי וויסנשאַפט פֿרברייטט, נאָך גרונד-
 זעצי וואהרר פרעממיגקייט אונד עכטר טוגנד אין דיא הערצן דער יוגנד
 פֿרפֿלאַנצט ווערדן, דא איבר דעם דיא הייליגי שריפט דאָס עלעמענטאַר-ווערק
 אונזרר רעליגיאן איזט, זאָ איזט אפֿפֿנבאַר, דאש וויר אהני שפראַכקענטניסי וועדר
 דען גרונדטעקסט פרשטעהן, נאָך איהרי לעהרן בייא דער ערציהונג צום גרונדי
 לעגן קענן. אונזרי פֿרויענצימער ענדליך דיא ליידר בייאנאהי נאָך מעהר
 פֿרנאכלעסיגט ווערדן, אונד גאר קיינן רעליגיעזן אונד מיטטליכן אונטרריכט
 ערהאַלטן, ווירדן בייא דער איינפיהרונג דער ריינן דייטשן שפראַכי אונד
 איינר דייטליכן אונד פרשטענדליכן לעהרארט נאָך מעהר גווייגן, דא זיא
 גלעגנהייט בקעמן, קאָפֿף אונד הערץ צו בילדן, אונד דיא פֿפֿליכטן
 קענן צו לערנן, דיא איהנן, אַלס דיא ניכט מינדר וויכטיגי העלפֿטי דעס
 מענשליכן גשלעכטס אָבליגן.

די יידיש-דייטשע שפראַך איז לויט פֿרידלענדער שולדיק אין דעם
 נידעריקן קולטורעלן צושטאַנד פון די יידן און די איינציקע ישועה פֿאַר
 זיי איז — די ריינע דייטשע שפראַך. און בנוגע די מיטלען, וואָס דאַרפֿן
 אָנגענומען ווערן, פֿדי איינצופֿלאַנצן ביי די יידן די דייטשע שפראַך, איז
 ער געווען אַסך ווייניקער איבערקלייבעריש, ווי מענדעלסאָן: אין זיין
 „זענדשרייבן“ רעדט פֿרידלענדער מיט באַגייסטערונג וועגן דעם „גרױסן
 און קלוגן מאַנאַרך (יאָזעף II), וואָס האָט דורך זיין עדיקט וועגן נאַרמאַלע
 שולן אין בעמען און די עסטרייכישע מדינות אלגעמיין איינגעפירט די
 דייטשע שפראַך“, בשעת ווען מענדעלסאָן האָט נישט אָנגענומען די צוואַנגס-
 מיטלען פון אַסימילירן די יידן אין עסטרייך און האָט זיך קעגן יאָזעפֿס
 עדיקט גאַנץ שאַרף אַרויסגעוואָגט.

אין פרידלענדערס וועגן זענען אויך געגאנגען די אַנדערע יורשים
 כּון מענדעלסאָנס אויפקלערערערישער טעטיקייט, בפרט אין דעם קאַמף קעגן
 יידיש. מענדעלסאָנס אַ צווייטער נאָענטער תּלמיד, דער ביאָגראַף זיינער,
 יצחק אייכל, איינער פּון די אַקטיווסטע פּיאָנערן פֿון דער השּׂכלה אין
 דייטשלאַנד, דער גרינדער פּון דער „חברת דורשי לִשׁוֹן עבר“ און פּון
 „המאסף“ (געבוירן אין יאָר 1758 אין קאָפּענהאַגען געשטאַרבן אין יאָר
 1804 אין בערלין) האָט די פֿאַרעכטלעכע באַציונג צו יידיש מצד די בערלי-
 נער משכילים אָפּגעשטעמפּלט אין אַ באַזונדערער קאָמעדיע „ר' העניך
 אודר וואָש טוט מע דר מיט“. ידיעות וועגן דער דאָזיקער קאָמעדיע
 ברענגט דער ערשטער יאָסט (אין זיין אַרטיקל „יידיש=דייטש“
 אין גרובערס ענציקלאָפּעדיע). שרייבנדיק וועגן דער אומגעוויינערער פֿאַר-
 שפּרייטונג פּון יידיש, באַמערקט דער דאָזיקער ערשטער יידישער היסטאָריקער:
 „...איבעריקנס האָבן די יידן זינט מענדעלסאָנען אַן די שטעט זיך
 באַמיט די דאָזיקע שפּראַך אינגאַנצן פטור צו ווערן און די מער געביל-
 דעטע האָבן זי אפילו געמאַכט פֿאַרן אָביעקט פּון זייער סאַטירע, שמיצנדיק
 צוגלייך מיט דער שפּראַך אויך די אומווינסקייט און דעמאָראַליזאַציע. אַזאָ
 מין קונסט-ווערק האָט געגעבן יצחק אייכל אין דער קאָמעדיע „רבי העניך אָדער
 וואָש טוט מע דערמיט“, וועלכע איז זייער פֿאַרשפּרייט געוואָרן אין מאָנו-
 סקריפט: דן געדרוקטע אויסגאַבן אַנטהאַלטן נישט דעם אָריגינאַל אין זיין
 גאַנצער עכטקייט. אַ נייע אויסגאַבע איז דערשינען אין דייטשע אותיות
 (בערלין, 1846, ז. 56).“

פּון די נייערע יידישע ליטעראַטור-פֿאַרשער האָבן דאָס דאָזיקע ווערק
 געווען, חייזט אויס, בלויז אַלעזר שולמאַן*), וועלכער זאָגט אויך, אַז
 אייכלס קאָמעדיע איז עטלעכע מאָל געדרוקט געוואָרן און אַז זי געפינט
 זיך אויך אין כתב-יד אין פֿאַרשיידענע נוסחאות. אין זיין ווערק „שפת
 יהודית-אשכּנזית וספּרותה“ (ריגע, תּרע"ג, ז. 175) ברענגט ער דעם אינ-
 האַלט פּון דער קאָמעדיע:

דער הויפטהלד ר' העניך איז אַ ייד אַ פּאַנאַטיש פרומער, הגם
 אין זאַכן, וואָס זענען נוגע זיינע געשעפטן, האָט ער אַן אַנדער פּרינציפּ:
 „אַ שיינר משא-ומתן, ווען עש נור בטוח איז...“ האָט ער אַ זון הערצלי,
 אַן אויפגעקלערטער, מיט אַן איידל האַרץ, קען פֿאַרשיידענע שפּראַכן,
 אָדער די בייזע צבועקישע צינגער האָבן אים פֿאַרמכרט פֿאַרן פּאָטער: „אין
 הערצלי ליגט אַ מין, איין אפיקורוס, מע מוז איהם דיא פּערשוואַרצטע
 ביכר אָבנעהמין...“ ביז ער איז פֿאַרמיאוסט געוואָרן אין די אויגן פּון
 זיין פּאָטער, וואָס האָט אָנשטאַט אים ליב באַקומען זיין ברודער שמואל,
 אַ צבועק, שאַלקהאַפּטיק און גענאַרעריש, וואָס האָט פֿאַרשטאַנען מיט זיינע
 שמד-אָנשטעלן צו געוויינען דאָס האַרץ פּון דעם פּאָטער. אָדער ביז אַ צייט:
 אַן אומריינע געשיכטע אין ר' העניכס הויז רייסט אַראָפּ פּלוצלונג פּון
 זיין פנים די מאַסקע.

* אַפילו לעטערס האָט עס נישט געוען, חוץ ער דערציילט אין זיין „זכרון בעשר“.

די קעכין כו; הויז איז טראָגעדיק געוואָרן און קיין מאַן האָט זי נישט געהאַט, האָט מען לכתחילה אַרויפגעוואָרפן די זינד אויף הערצכיס קאָפּ, אָבער אינגיכן איז דער אמת אַרויפגעשוואוּען, און דער „צדיק“ שמואל איז אַריינגעפאַלן; די קעכין אַליין האָט אויסגעזאָגט, אַז דאָס איז פון אים: „דאָנער-שטאָג נאַכט, ווען ער אויפבלייבט לערנין, האָט זיא איהם דען קאָסער גי-בראַכט, אונ' דאָ האָט ער איהר דען זייני עמפּינדונג מיט גיטילט...“ און מיט אַ צעבראַכן האַרץ, דערהערנדיק די דאָזיקע מעשה גורא, רופט ר' העניך אויס: „וואָס טוט מע דערמיט?...“ אַ חוץ די הויפטהעלדן טרעטן אין דער קאָמעדיע אויף נאָך אַנדערע פאַרשוניען און אַ גרויסער עולם, פראַנצויזן, ענגלישע דער און פון נאָך פּרעמדע פעלקער, וואָס אין זייער מויל ווערט אַ תל פון דער דייטשער שפראַך; אפילו אַ שבת-גויע פעלט אויך נישט צווישן זיי.

פון אַלעזר שולמאַנס רעפּערירן בלייבט נישט קלאַר, אין וואָס איי-גנטלעך האָט זיך אויסגעדריקט די פאַראַכטונג צו יידיש אין אייכלס קאָ-מעדיע. סיידן אפשר אין דעם פּאָסט אַליין, וואָס אַזאַ גרויסער משכילישער אויטאָריטעט האָט זיך באַנוצט מיט דעם פאַרשפּאַטן „זשאַרגאָן“.

* * *

דער קאָמף קעגן יידיש שפראַך, וואָס די בערלינער משכילים פון דער מענדעלסאָנישער שול האָבן געפירט, פאַרשטאַרקט דורך דער ווירקונג פֿון די סאָציאַל-פּאָליטישע און עקאָנאָמישע פּאַקטאַרן, האָט גיך געשאַפן אַן אַטמאָספּערע, אין וועלכער די יידישע שפראַך האָט אָנגעהויבן אַלץ מער צו פאַרלירן דעם חן ביי דער יידיש-דייטשער אינטעליגענץ. די הויך-דייטשע שפראַך רייסט זיך אַלץ מער און מער אַריין אין דעם מינדלעכן געברויך און בפרט אין דעם ליטעראַרישן שאַפן פון דעם יידישן קיבוץ אין דייטשלאַנד, און אויב איידער מענדעלסאָנס הויך-דייטשער איבערזעצונג פון „נ"ך האָבן מיר בלויו צו טאָן מיט זעלטענע ערשיינונגען פֿון הויך-דייטשע חיבורים, געשריבענע דורך יידן, קומט איצטער אָן אין דער יידישער ליטעראַטור אין דייטשלאַנד אַ קריזיס וואָס פירט צום פולשטענ-דיקן אונטערגאַנג פון יידיש אין דייטשלאַנד.

פאַרשטייט זיך, אַז דער דאָזיקער אונטערגאַנג פֿון דער יידישער שפראַך, באַגינסטיקנדיק די מוראדיקע יידישע אַסימילאַציע אין דייטשלאַנד, איז נישט געשען איבער נאַכט. די מאַסן פון דייטשן יידנטום האָבן נאָך לאַנגע צענדליקער יאָרן גערעדט יידיש און וואָס ווייטער פון די גרויסע צענטערס — אַלץ לענגער און איינגעשפּאַרטער. אויף דער גרענעץ פון XIX יר'ה איז יידיש מיט קליינע אויסנאַמען, נאָך אַלץ די איינציקע שפראַך, וואָס ווערט באַנוצט צווישן די יידן אין דייטשלאַנד. און אין יאר 1792 למשל, שרייבט נאך, דער פילאָלאָג פון יידיש גאטפריד זעליק אין דער הקדמה צו זיין „Lehrbuch zur gründlichen Erlernung der jüdisch deutschen sprache: וואס מער אָן אונזערע טאלעראַנטע צייטן די יידן אין גאַנץ אייראָפּע פאַרמערן זיך און שפּרייטן אויס זייער האַנדל“

אַלץ ניצלעכער און נייטיקער, איו, אַז די יידיש-דייטשע שפראַך, וואס איז
ביי דער דאזיקער נאַציע אַמאל איינגעפֿירט געווארן און ווערט כסדר באַ-
נוצט, זאל אויך צווישן אונז (דייטשן) ווערן באַקאַנטער, בֿערט אַז זי וועט
צווישן די יידן משמעות קיינמאל נישט אינגאַנצן בטל ווערן.

אפֿילו פֿון דער דא גאר נישט לאַנג נאך בליענדיקער יידישער ליי-
טעראַטור צאַפֿלען זיך נאך ארעמע רעשטן; הגם פֿאַרמשפּטע צום טויט אין
דער אַטמאספֿערע פֿון אַ פֿולקאם צעפֿאַלנדיקן יידנטום. און אפֿילו צווישן
מענדעלסאָנס חברים האט זיך געפֿונען איינער, וועלכער האט אונז איבער-
געלאזט אַ גאַנץ ווערק אין יידיש און אַזאָ ווערק, וואס קאן אנהייבן די
געשיכטע פֿון דער יידישער השפֿלה-ליטעראַטור.

דער דאָזיקער איינער איז געווען נישט קיין קלענערער ווי אהרן
וואַלפּסזאָן האַלדע, איינער פֿון די ערשטע ביאוריסטן און לאַנגיאַריקער
רעדאַקטאָר פֿון „המאסף“.

אהרוז האלע וואלפסזאז

אהרן האללע אדער וואלפסזאן

אהרן בן וואָלף האַללע אָדער וואַלפּסזאָן איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1754 אין דער פּרייסישער שטאָט האַלע. זיין פאָטער איז געווען אַ דאָקטאָר און אויך זיין מוטער האָט, ווייזט אויס, שוין געקערט צו יעם קרייז אויפגעקלערטע אין דייטשלאַנד; אַזוי, למשל, געפינען מיר איר נאָ-מען אין דעם צעטל פּערזאָנען, ביי וועמען מ'קאָן באַציען די „חמש מגלות עם תרגום אשכנז ובאור“, וואָס איר זון און זיין דבר ברי"ל האָבן אַרויס-געגעבן (זע „המאסף“, ניסן תקמ"ח). ס'איז דעריבער אָנצונעמען, אַז שוין (זון זיין עלטערן-הויז האָט דער יונגער אהרן אַרויסגעטראָגן דעם גייסט פון דער ערשט-אויפגעקומענער השכלה-באַוועגונג אין דייטשלאַנד.

קיין געבייע ביאָגראַפישע ידיעות איבער וואַלפּסזאָנען זענען נישטאָ און אַלץ, וואָס מיר ווייסן פון אים, איז פאַרבונדן מיט זיין ליטעראַרישער טעטיקייט אַלס איינער פון די וויכטיקסטע מאַספּים און ביאוריסטן.

נאָכדעם ווי אין רעזולטאַט פון מענדעלסאָנס ביאור און נפתלי ווייזלס „דברי שלום ואמת“ איז אין קיניגסבערג געגרינדעט געוואָרן די „חברת דורשי לשון עבר“ בראש מיט יצחק אייכל, מענדל ברעסלוי און די פּרייז-לענדערס, האָט די דאָזיקע חברה באַשלאָסן אַרויסצוגעבן אַ העברעישן חודש-זשורנאַל אויפֿן שטייגער פון דער דאָמאָליטיקער Berlinische Monatsschrift אונטערן נאָמען „המאסף“ – „כדי צו ווייזן אַלע פֿעלקער די שיינקייט פון דער שפּראַך פון דער ביבל“, צו פֿאַרשפּרייטן די אויפֿ-קלערונג צווישן די יידן און אַנטוויקלען די העברעישע שפּראַך. אַרום דעם דאָזיקן אָרגאַן, פון וועלכן מ'ציילט די נייע עפאָכע פון דער העברעישער ליטעראַטור און וועלכער האָט געשפּילט אַ גאָר היבשע ראָלע אין דער השכלה-באַוועגונג, האָבן זיך גרופּירט אַ גאַנצע ריי שריפּטשטעלער, וואָס זענען אין אונזער קולטור-געשיכטע באַקאַנט אונטערן נאָמען מאַספּים. צווישן די מיטאַרבעטער פון „המאסף“ געפינען מיר נפתלי ווייזל, יצחק אייכל, י. ל. בן-זאב, ברוך לינדוי, דוד פֿרידלענדער, דוד פּראַנקאַממענדעס, י. טראַפּלאַוויץ, למען בר"ז, יצחק סאַטאַנאָו א. אַנד. אויך דער אַלטער מענדעלסאָן אַליין און דער בארימטער שלמה מיימון האָבן זיך באַטייליקט אין דעם זשורנאַל.

אין „המאסף“ פון ערשטן יאָרגאַנג (תקמ"ד) איז נאָך אינגאַנצן נישט דערמאָנט אהרן האַללעס נאָמען. אין יאָרגאַנג פון תקמ"ה געפינען מיר אים אין דער רשימה פון די אבאנענטן און העלפער פון דעם זשורנאַל. ער וואוינט דאָן שוין אין בערלין און גרייט זיך, ווייזט אויס, צו זיין קומענדיקער טעטיקייט. דאָ טרעפט ער זיך צונויף מיט דעם פֿון אים אויף 4 יאָר עלטערן יואל בריי"ל (לעווע) און פאַרבינדט זיך מיט אים אין אַ טרייען בונד פאר דער טעטיקייט אויפן געביט פֿון דער יידישער אויפֿקלערונג אין דייטשלאַנד. דערמאנענדיק די דאָזיקע צוויי השכלה-קעמפער, רופט גרעץ אָן בריי"לן „אַן ערנסטער פאַרשער“, באַטיילנדיק וואַלפסזאָנען מיט דעם טיטל „אַ געוואָגטער שטורמער“.

אַנהייבנדיק פון 1888 ווערט שוין וואַלפסזאָנס טעטיקייט אָן עפנטלעכע כע. פון דעם יאָר אָן טרעפן מיר אים שוין אַלץ אַזער און אַזער אין די ביכער פון „המאסף“, צי אונטער זיין פֿולן נאָמען אהרן האַללע, צי אונטער די איניציאַלן א. ה. אָדער וו-ן. זיינע אַרבעטן דאָ זענען אָדער נאַטורוויסנשאַפֿטלעכע פּאָפּולאַריזאַציעס (וועגן נילפערד-„סוס היאור“, וועגן העלפאַנד-שנהב או פיל“), וועגן פיבער, וועגן אַפּפּלוס און צופֿלוס-„שיחת שני אנשים [אלרד און מידד] על אודת רבות וחכרון המים“ אָדער פּילאָלאָגיש-עקזע-געטישע אָפּהאַנדלונגען אָדער שירים^(*)—משלי מוסר און מכתבים למשל, „האשה והתנין“, „שיר משתה יין לפורים“, „שאלת איוב ותשובתה“, העון והעונש“, אַ שיר צום געבוירנטאָג פון ר' דוד פרידלענדער וכדומה און אפילו אַ געאָמעטרישע אָפּהאַנדלונג וועגן פאַראַלעלע ליניעס.

זייער פיל האָט וואַלפסזאָן געשריבן איבער די ענינים פון העברע-ישער פּילאָלאָגיע און צוזאַמענהאַנג מיט זיין אַרבעט אויף דער דייטשער איבערזעצונג פֿון תנך, וואָס מענדעלסאָן האָט אָנגעהויבן. נאָך מענדעלסאָנס טויט (אין יאָר 1786), ווען די מאספֿים האָבן באַשלאָסן ממשיך צו זיין די זאך פֿון זייער גרויסן לערער-צו פארענדיקן דעם ביאור פֿון תנך, האָט זיך בראש פֿון דער דאָזיקער אַרבעט געשטעלט וואַלפסזאָן צוזאַמען מיט יואל בריי"ל און יצחק אייכל. אין יאָר 1888 גיט וואַלפסזאָן אַרויס צו-זאַמען מיט בריי"לן מענדעלסאָנס דייטשע איבערזעצונג פון „שיר השירים“ מיט זייערן אַ ביאור אין לשון-הקודש. שפעטער דערשיינט וואַלפסזאָנס דייטשע איבערזעצונג פֿון „איכה“, „רות“ און „אסתר“ (1789), איוב (1791), מלכים (ברעסלע, 1800)—אַלץ מיט אַ ביאור אין לשון-הקודש. צוזאַמען מיט יצחק אייכל, פרידלענדער און אַנדערע זעצט ער איבער אין דייטש די הפטרות (1790).

(* אַלס מוסטער פון וואַלפסזאָנס דייטשע פּראַוואַן אין העברעיש ברענגען מיר דאָ זיין פּירערוזיקן מכתב:

ל ש ה

אלף נשים, המלך! לקחת,
אשת חיל מי ימצא אמת:
כי רק אמת מתנה לקחת,
אשת חיל מצאתי אמת!

אין יאָר 1790 גיט וואָלפּסזאָן אַרויס אהעברעיִש לערנבוך „אבטליין“ (והוא מביא הלמוד לנערי בני ישראל ולכל החפצים בלשון עבר), וואָס אַנטהאַלט דערציילונגען פון דער ביבלישער געשיכטע ביז גלות בבל, ווי אויך עטלעכע סיפורים און סענטענצן; צום ביכל קומט צו אַ גלאַסאַר אויף דייטש מיט יידישע אותיות. דאָס ביכל האָט געהאַט, ווייזט אויס, אַ היבשן ערפֿאָלג, וואָרום אין יאָר 1814 איז שוין ערשינען אין ווין די „דריטע פערבּעסערטע אונד פּערמעהרטע אויפֿלאַגע“ (לויט בן-יעקב איז עס די פּערטע אויפֿלאַגע); דאָך איז דער פון דעם מחבר אין דער הקדמה צווייטער טייל פון „אבטליין“ נישט אַרויסגעגאַנגען.

פֿאַרשטייט זיך, אַז די דאָזיקע אינטענסיווע טעטיקייט אין צוזאַמען-האַנג מיט זיין קאַמף, וואָס וואָלפּסזאָן האָט געפירט פֿאַר דער אויפקלערונג אין ברעסלע (זע ווייטער) האָט אים אַרויסגערוקט אין דער ערשטער ריי פון די משפּילים, אָון אַז ס'איז געקומען צו אַ געלט-קריזיס אין דער אויס-גאַבע פון „המאסף“, ווערט אויף וואָלפּסזאָנען צוזאַמען מיט זיין צווילינגס-חבר ברי"ל אַרויפגעלייגט ווייטער צו פירן דעם דאָזיקן וויכטיקן השכלה-אַרגאַן.

אין „המאסף“ פון אלול תק"ן (1790) איז די „הברת שוחרי הטוב והתושיה“, וואָס איז געקומען אויפן אָרט כּון דער „הברת דורשי ל"שין עבר, מודיע, אַז פֿאַר די 6 יאָר פֿאַרקלענערט זיך נאָכאַנאַנד די צאָל סובֿ-כקריבענטן און ווייטער וועט דער זשורנאַל אַרויסגיין נאָר פון צייט צו צייט און אַז פֿאַר רעדאַקטאָר איז אויסגקליפן געוואָרן „ידידנו היקר“ ר' אהרן וואָלפּסזאָן.

אַבער ווייזט אויס, אַז די מאַטעריעלע לאַגע פון „המאסף“ איז נאָך ערגער געוואָרן און גאַנצע 3 יאָר ערשיינט ער אינגאַנצן נישט. ערשט אין תקנ"ד ווערט ער ווידער באַנייט, אויך אונטער דער רעדאַקציע פון וואָלפּסזאָן און ברי"ל, אַבער שוין אויף זייער אייגענעם רעכענונג, הגם אין נאָמען פון דער חברה „שוחרי הטוב והתושיה“. פֿאַר די יאָרן תקנ"ד—תקנ"ז איז ערשינען בלויז איין באַנד, אין 4 העפּטן, צו איין העפט אַיאָר, ביז ער האָט אין תקנ"ז ווידער אויפגעהערט און איז באַנייט געוואָרן ערשט אין 12 יאָר ארום, אונטער דער רעדאַקציע פון שלום כהן אין בערלין (1809). אין אַלטאַנע (1810) און אין דעסע (1811—דער לעצטער יאָרגאַנג), אין די דאָזיקע לעצטע יאָרגענג איז שוין וואָלפּסזאָן אינגאַנצן נישט באַטייליקט.

וואָלפּסזאָן איז געווען איינער פון די עקסטע און פֿאַרברענטסטע קעגן-נער פֿון דעם אַרטאָדאָקסאַלן יידנטום, וועלכעס ער האָט קריטיקירט אויפן שאַרפּסטן אופן. ער איז געווען דורכגעדרונגען מיט דעם געדאַנק, אַז די השכלה איז דאָס איינציקע, וואָס איז בפּוּח אָפּצוואווישן פון דער ערד די אומזיסטע שנאה צו יידן און אין דער השכלה האָט ער געזען די איינציקע ישועה פֿאַר יידן.

זיין ביטערער קאַמף קעגן דער אַלטער יידישקייט איז פֿאַרבונדן מיט דער געשיכטע פון דער בארימטער „קיניגלעכער ווילהעלמשולע“ אין ברעסלע.

די דאָזיקע שול איז געעפנט געוואָרן אויפן גרונד פון דעם שלעזישן רע-
 גירונגס-פראָיעקט צו רעפארמירן דאָס יידישע לעבן (1790). אין דער דאָזי-
 קער רעפאָמיסטישער שול האָט מען אַ חוץ רעליגיע אויך געדארפט לערנען
 די „ריינע“ מאַראַל, איינבלאָנען אין די תלמידים די „ליבע צו מענטשן“,
 די התחייבותן צו דער מלוכה, און אלגעמיינע געגנשטאַנדן-לויט דעם פלאַן,
 וואו עס האָבן זיך אויסגעמישט די פּעדאָגאָגישע אידעען פון באַזעדאָוו-
 קאַמפּע מיט מענדעלסאָנס אויפפונג פון יהדות. דעם תלמוד האָט מען גע-
 זאָגט אויסשליסן פון דער שול-פּראָגראַם, אָבער צוליב דער פּאָדערונג פון
 דער מאַכט איז עס נישט געטאָן געוואָרן, כדי צו געווינען דעם צוטרוי פון
 דער ברעסלער יידישער געמיינדע, וועלכע איז אין איר רוב מנין ורוב
 בנין געווען פיינטלעך געשטימט קעגן דער נייער באַוועגונג. אלס פירער
 פון דער שול זענען באַשטימט געוואָרן אהרן וואָלפסזאָן אין יואל ברייַל,
 וואָס זייערע נעמען אליין זענען געווען אן אַרויסצודערונג דער מערהייט
 פֿון דער קהילה. דעם 15 יוני 1791 איז די שול פייערלעך געעפנט גע-
 וואָרן מיט 120 שילער. ארום דער פראַנע פון תלמוד אין דער שול האָט
 זיך צעפלאַקערט אַ קאַמף מיט דער קהילה, וועלכער האָט זיך געפירט מיט
 גרויס שאַרפּקייט גאַנצע 10 יאָר. אין דעם דאָזיקן קאַמף האָבן אהרן וואָלפס-
 זאָן און ברייַל מוטיק פארטיידיקט זייער פּאָזיציע. נישט קוקנדיק דערויף,
 וואָס די מאַטעריעלע לאַגע פון דער אפיקורסישער שול, איז צוליב דער
 קעגנערשאַפֿט פון דער אָרטאָדאָקסיע געוואָרן אַלץ ערגער און די צאָל שילער-
 אַלץ קלענער. די ווילהעלמישולע האָט עקסיסטירט ביזן יאָר 1848 און איר
 געשיכטע איז די געשיכטע פון דער אויפֿקלערונגס-באַוועגונג אין ברעסלע,
 הגם דער קאַמף ארום דער שול האָט געפונען אַן אָפֿקלאַנג אויך מחוץ דער
 דאָזיקער גרויסער יידישער קהילה. וואָלפסזאָנס שטעלונג צו דער יידישער
 פראַגע האָט זיך אויך אַרויסגעוויזן אין זיין קאַנף קעגן דער נאָך נישט
 געוועזענער אַנטי-יידישע אַגיטאַציע, וואָס איז אין יאָר 1803 אויסגעבראַכן
 אין פרייסן, אָנגעפירט פון בערלינער געריכטס-באַאַמטן גראַטענווער, פון
 פאַאַלצאָוו א. אַנד. הינטער זיי זענען געשטאַנען די קאָנסערוואַטיוו-קלערי-
 קאַלע קרייזן פֿון דער דייטשער געזעלשאַפֿט, וואָס האָבן שוין פון אַלענגע-
 רער צייט אָן מיט אומרו זיך צוגעקוקט צו דעם פאַרעקשנטן קאַמף פון די
 יידן פאַר גלייכפאַרעכטיקונג און דערהויפּט צו זייער התקרבות מיט דער
 ליבעראַלער גרופּע פֿון דער פרייכישער אַריסטאָקראַטיע אין די פאַרנעמע
 בערלינער יידישע סאַלאָנען. גראַטענווער האָט אַרויסגעלאָזט אַ סאַרפן פאַמ-
 פֿלעט „קעגן די יידן“ (1803), וואו ער האָט אויפגעוויזן, אַז עס איז אַחרפה
 צו האָבן מיט די יידן אַ מגע-ומשא אַז די גלייכפאַרעכטיקונג קאָן זיי נישט
 בעסער מאַכן, ווייל צווישן זיי און די קריסטן ליגט אַ תהום; די יידן זענען
 אין זייער רוב מנין ורוב בנין נבזהדיק, זייער „עלעגאַנטע“ יוגנט האָט נישט
 קיין גאָט אין האַרצן, באַשטייט פון פראַנטן און פאַרשווענדער; זייערע סאַ-
 לאַנדאַמען זענען נישט דערצויגן, כאָטש זיי פֿירן באַקאַנטשאַפֿט מיט דייטשע
 שררות און גראַפן; די יידן מוזן טראָגן דעם שטעמפל פון פאַראַכטונג:

ביכור זיי ווידער אָנטאָן אַגעלע לאַטע אויף די קליידער, פרי צו קענען
ווייכן פון זיי אזוי ווי כון אַ מגפה.

דער אין אַגאָסטאָן געשריבענער פאַמפלעט האָט אָנגעמאַכט אַ גרויסן
רעש; עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ לעבעדיקע פאַלעמיק פאַר און קעגן די
יידן, ביז אויף דער השתדלות פון דער בערלינער קהילה האָט די צענזור
זיך אַריינגעמישט, און די דאָזיקע פאַלעמיק איז אַריבערגעטראָגן געוואָרן
מהויך בערלין. און דאָ איז אויך אַרויס קעגן די יידנהעצער אהרן וואָלפס-
זאָן, וועלכער האָט אין יאָר 1804 אַרויסגעגעבן אין ברעסלע אַ אַפּאָלאָגיע
פון יידנטום אונטערן טיטל Jeschurun, oder unparteiliche Be-
leuchtung der dem Judenthume neuerdings gemachte Vorwürfe,
in Briefen.

וועגן דער דאָזיקער פאַרטיידיקונגס-שריפט שרייבט גרעץ אין זיין
געשיכטע:

„אהרן וואָלפסזאָן, איינער פון די קעפ פון דער מאספּים-שול (דאָמאָסט
אינספּעקטאָר פון דער ווילהעלמשול אין ברעסלע), וועלכער האָט אין דער
העברעיִשער שפראַך אַרויסגעוויזן אזא שלאַנגנדיקן וויץ, האָט בשום זופן
נישט אויסגעהאַלטן זיין געשיקטקייט אין זיין „ישורון“. ער האט געטיינט,
אַז ווען מ'זאָל שריט פאַר שריט אָפּברענגן פאַלצאָווס און גראַטענעווס שקרים,
וועט מען קענען אַנטוואַפּענען די שנאה קעגן יידן. ער האָט נישט געוואוסט,
אַז ווען די יידן וואָלטן געווען ריינע ליכטיקע מלאכים, וואָלטן זיי אויך
געמוזט אַרונטערפאַלן אונטער דעם פּסק-דין פֿון די קטיגורס. אויך וואָלפסזאָן
האָט, ווי זיינע בערלינער אידעישע הברים, געשטעקט אין דעם שגעון, אַז
די זין פון עוואַנגעליום, ווייל דאָרט קומען פאַר אייניקע סענטענצן פון
ליבע צו מענטשן, זענען דורכויס צדיקים, פאַרקערט ווידער – די זין פון
תלמוד זענען מאָראַליש פאַרדאָרבענע באַשעפענישן. דערפאַר איז ער מיט
אַזא היץ אַרויסגעטראָטן דערפאַר, אַז די מלוכה זאָל זיך נעמען צו פאַר-
בעסערן די יידן, האָט געמאַכט רעפּאָרם-פאַרשלאַגן און געוואָלט באַהאווע-
נען די מאַכט-שררות אין די אינטימסטע עינים, ד? רעגירונג זאָל, למשל,
זעצן אַקאָמיסיע, וועלכע זאָל גענוי אויספאַרשן דעם תלמוד און די מדרש-
ליטעראַטור און זאָל האָבן רשות אויסצומעקן אַלע אומפאַסיקע און צוויי-
דייטיקע זאַצן.“

אין יאָר 1806 גייען אַרויס וואָלפסזאָנס „עקזגעטיש-קריטישע אָנמער-
קונגען איבער די וויזיאָן הבקוס“ (אין דייטש), אָבער ביסלעכווייז דערוויי-
טערט ער זיך אַרײַן מער פון דער ליטעראַרישער טעטיקייט און, לויט דער
פאַרויזכערונג פון זיינע דור-חברים, האָט ער אויף דער עלטער אַפילו פֿאַר-
געסן די העברעיִשע שפראַך. געשטאָרבן איז וואָלפסזאָן אין פירט אין יאָר
1835, דעם 20-טן מערץ (לויט דעליטש דעם 21-טן מערץ) אין עלטער פֿון
79 יאָר.

נעמענדיק אין זכט די אנפירנדיקע ראָלע, וואָס וואָלפּסזאָן האָט גע-
 שפּילט אין דעם קאָמף פֿאַר די אירעאַלן פון דער דייטשער השכלה מיט
 איר אויסגעהאַלטענער באַציונג קעגן דער יידישער שפּראַך, אין וועלכער
 זיי האָבן געזען איינעם פון די הויפט-יכוּדות פון דעם זיי אַזוי פּינדלעכן
 יידישן לעבנסשטייגער, איז באַמט אַ וואונדער, ווי אַזוי וואָלפּסזאָן האָט גע-
 פּוּעלט ביי זיך אַליין צו שאַפֿן אין דער דאָזיקער פֿאַראַכטער און פֿאַר-
 האַסטער שפּראַך. די איינציקע ערקלערונג פֿאַר דעם דאָזיקן פֿאַקט - מיינט
 ב. גאַרין (אין זיין גרויסער צווייבענדיקער אַרבעט, די געשיכטע פון זיי-
 דיין טעאַטער, וואו עס איז צונויפגעזאַמלט אַ גרויסער מאַטעריאַל פֿאַר דער
 געשיכטע פון דער יידישער השכלה-ליטעראַטור) - איז, אַז וואַלפּסזאָנס
 קאַמפּלוטט איז געווען אַזוי גרוי, דאַס ער האט זיך אנגעכאַפט אן יעדן
 וואָפֿן, און די שפּראַך פון פּאַלק האט אים געגעבן די מעגלעכקייט צו צו-
 קומען צום סאַמע פּאַלק, אַריינטראַגן דעם קאָמף פֿאַר השכלה אין די בריי-
 טע מאַסן. די דאָזיקע מיינונג גאַרינס לייגט זיך אבער שווער אויף דער
 כּבּראַ, ווען מען נעמט אין זכט, אַז לויט דעם קוק פֿון די דייטשע משפּילים,
 איז יידיש אַליין שוין געווען די גרעסטע מניעה פֿאַר דער אויפֿקלערונג,
 און דער געדאַנק דוקא מיט דער הי"ף פון יידיש פֿאַרשפּרייטן די אידעען
 פון דער השכלה איז נאך גאר קיינעם פון זיי אין קאַפּ נישט געקומען.
 מ'דאַרף אויך געדענקען, אַז ביי די דייטשע משפּילים איז דער וויכטיקסטער
 סטימוּל פֿאַר זייער טעטיקייט געווען דער דראַנג נאך בירגערלעך-פּאַליטי-
 שער עמאַנציפּאַציע, און די אויפֿקלערונג פון די מאַסן האט באַמט געשפּילט
 די קלענסטע ראָלע אין זייער קאַנצעפּציע.

גיכער איז אנצוגעבען, אַז וואָלפּסזאָן האָט געשריבן זיין קאָמעדיע אין
 יידיש נישט ווייל ער איז געווען אַ השכלה-קעמפּער, נאָר טראַגן דעם. ס'איז
 כּאַראַקטעריסטיש, אַז אין „המאכף“, וואָס ער אַליין האָט רעדאַקטירט און וואו
 עס זענען דאָ רעצענזיעס וואָס זיינע איבערזעצונגען און ביאורים פון תנ"ך
 איז קיין וואָרט נישט דערמאָנט וועגן „לייכטזין און פּראַממעלייאַ“. דאָס וואָלט
 נישט געקאָנט געמאַלט זיין, ווען וואָלפּסזאָן וואָלט זיין קאָמעדיע געהאַטן
 פֿאַר אַ מיטל פֿין פֿאַרשפּרייטן השכלה. און אפשר האָט וואָלפּסזאָן געמיינט, אַז
 לאָזנדיק אין זיין קאָמעדיע ריידן די העלדן אי יידיש אַ דייטש, ווייזט ער שוין
 דערמיט אַליין די העכערקייט פון דער דייטשער שפּראַך, וואָס עס ריידן זיינע
 אויפֿגעקלערטע פֿאַרשוניען, און שפּאַקייט פון יידיש-דייטש, וואָס לעבט נאָך אין
 כּויל פון די פּאַנאַטיקער אָדער פֿאַרדאָרבענע פּוילישע יידן.

אַט ווי וואָלפּסזאָן אַליין איז זיך מהנצל פֿאַר זיין קאָמעדיע אין דער
 צו איר געשריבענער פֿאַרעראינגערונג.

געגענווערטיגער פּערזון איינס לוסטשפּילס, וועלכעס מעהררע פּאַלגען ווער-
 דן, ווען דיזר דען בייפּאַלל פּערנינפט גער לעזער ערהעלט, אונד וועלכער צור

בלוסטיגונג אן אונזרם פורים פעסטע, אָן דער שטעלע דער זאָנסט געוועהנליך
 יבן זינלזאָן אונד צוועקווירדיגען הארלעקינאדן דיהנען זאָלע, ווירד האפנטליך
 פאָן קיינעם וואהרהייט-ליבענדען מאנכע געטאָדלט ווערן, דאָ איך ניכטס אַנ-
 דרס דאָמיט בעאַפזיכטיגען ווילע, אַלס בלאַס דער נאַציאָן מיט לעבּהאַפּטן פאַר-
 בען אָנשויליך פאַרצושטעללן, וועלכע איבּלע פּאָלגען דער שטרענגע פּאַנאַטיס-
 מוס אונד דיא הייכלייא אונטער דעם דעק מאָנטעל דער רעליגיאָן איינסווייטס,
 אונד דיא פּאַלשע אָדר אונעכטע אויפקלעהרונג אונזרר יעציגען מאָדישן יו-
 גענד נעבסט דער פעלהרהאַפּטן ערציהונג דער קינדער אַנדרר זייטס הערפאר
 ברענגן קעננן. זאָללעט איין לעזר אָדער איינע לעזרין דורך דיס גמעהלדע זיך
 געטראַפּן פיהלן, אונד דאָהער דען לעבליכן ענטשלוס פאַסן זיך צו בעסרן,
 זאָ העטטע איך מייןן צוועק עררייכט, וועלכער וואָר: דאָס פּערגניגן מיט דעם
 נוצן צו פּעראיינען.

פּינדט זיך אָפּער דיזר ערקלעהרונג אונגעאַכטעס דעננאָך יעמאַנד, דעם
 די הערויסגאַבע דיזס שטיקס מיספעלעט, אונד דער דאָס אַנאַטהעמאַ דאָריבּר
 שפּריכט, זאָ דיהנע דיזס פּאָלגנדר, בקאַנטר שפרוך צור אַנטוואָרט:
 דער קראַטצע זיך דעם עסיקקט, וויר אַלע האַבן איינע ריינע הויט".
 בחודש אָדר התקנ"ח פ"ק.

ווען איז „לייכטזין אונד פרעממעליא" צום ערשטן מאל געדרוקט גע-
 וואָרן, איז שווער צו באַשטימען. אין דער אויפנגעבראַכטער הקדמה גיט וואָלפּע-
 זאָן אָן די דאָטע פון חודש אדר תקנ"ד; אויפן שער איז קיין שנת הדפוס נישט
 הגם עס ווערט נישט נאָר אָנגעגעבן, אַז עס איז געדרוקט אין אמסטערדאַם
 ביי יוחנן לוי רופא ובנו בנימין, נאָר סאַמע צום סוף אויך דער נאָמען פון
 דעם זעצער: „על ידי הוצעיר מאָניס בר' שלמה ז"ל באַמסטערדאַם".

דער פאַרימטער ביבליאָגראַף בן-יעקב אין זיין „אוצר הספרים" רעגיס-
 טרירט וואָלפּעסזאָנס קאָמעדיע אין צוויי ערטער, אונטער לייכטזין אינד פרע-
 מעלייא" און אונטער „לוסטשפּילע צור אונטערהאַלטונג ביים פורים פעסט".
 ביי דעם ערשטן פּוך גיט ער אָן אונטער אַ פרעג-צייכן דאָס יאָר תקנ"ה; דאָס
 איז אַלזאָ די אויבנדערמאָנטע אמסטערדאַמער אויסגאַבע. וואָס איז שייך די
 „לוסטשפּילע", באַשטייען זיי פון צוויי זאַכן: א) די שטאַצע ושת"י, פּאָן פּריד-
 ריך ווילהעלם גאָטטער, און ב) לייכטזין אונד פּרעממעלייא, — ברעסלע, תקנ"ו.
 די פּראָגע, צי „די שטאַצע ושת"י" איז אַ יידישע איבערזעצונג פון דעם פּאַ-
 קאַנטן דייטשן שריפטשטעלער (1746 — 1797) אָדער בלוז אַ איבערדרוק מיט
 יידישע אותיות, קענען מיר נישט פאַרענטפּערן, האָבנדיק פאַר זיך בלוז דעם
 טיטל פון דער אויסגאַבע. ס'איז אָפּער אויך אומפאַרשטענדלעך, ווי אַזוי דאָס
 גאַנצע פּוך האָט געקאַנט ערשיינען אין יאָר תקנ"ו, ווען די אויפנגעבראַכטע
 הקדמה פון „לייכטזין" אונד רעממעלייא" איז דאָטירט פון יאָר תקמ"ח, אַלזאָ
 מיט צוויי יאָר שפּעטער. אָדער האָט וואָלפּעסזאָן די הקדמה ערשט געשריבן
 צו דער צווייטער (אַמסטערדאַמער) אויסגאַבע? משה שטיינשניידער דער-
 ציילט, אַז ער האָט געזען אָן עקזעמפּלאַר מיט דער דאָטע 1797 און דער
 טיטל פון דער קאָמעדיע איז געווען „רבי העניך אָדער וואָס טוט מען דער-

מיט? אָבער ווי מיר ווייזן שוין, איז „רבי העניק“ גאָר אַן אַנדער ווערק פון יצחק אייכל, און דער גרויסער יידישער ביבליאָגראַף האָט דאָ צו-נויפֿגעמישט צוויי באַזונדערע ווערק.

ב. גאָרין גיט אויך איבער, אז וואָלפֿסזאָנס קאָמעדיע איז נאָך אַרויסגעגעבן געוואָרן מיט דייטשע אותיות אונטערן טיטל „רב חנוך דער בעטראַגענע ביגאט, אָדער דער ענטלאָרפֿטע שיינהייליגע“; קיין דאַטע איז אויף דער אויסגאַבע נישט אָנגעגעבן.

ווי מיר האָבן געזען שוין פון דער הקדמה, האָט וואָלפֿסזאָן זיין לוסטשפּיל געשריבן מיט דער כּוונה, זי זאָל געשפּילט ווערן אום פורים אַנשטאָט די זינלאָזע און אומגעלומפערטע פורים-שטיק. קיין יידישער טע-אַטער איז נאָך דאָן נישט געווען, און זיין „לייכטזין אונד פרעממעלייא“ האָט געדאַרפט דינען אַלס איבערגאַנג פון די פורים-שפּילן צו דער מאָ-דערנער דראַמע. מיט דער דאָזיקער קאָמעדיע, ווי ער ערקלערט עס אויך אין דער הקדמה, איז ער אגב אויסן צו באַקעמפן אי דעם פּאַנאַטיזם פון דעם אַלטן דור אי די יוגנט, וואָס האָט פֿאַרש פּאַרשטאַנען די אויפקלע-רונג און איז אַוועק אויף אַ שלעכטן וועג.

וואָלפֿסזאָנס קאָמעדיע מיט אירע שאַרפע השכלה-טענדענצן האָט גע-דינט אַלס פּראָטאָטיפּ פון אַלע שפּעטערדיקע השכלה-דראַמען, וואָס זייער צוועק איז געווען צו קעמפן קעגן פּאַנאַטיזם. די טענדענץ—באַמערקט ב. גאָרין—שאַפֿט דאָ אַרויס פֿון יעדן זאַץ פֿון יעדן וואָרט. איר זעט, ווי דער שרייבער האט צו טאָן מיט אַ שטאַרקן פּאַרביסענעם שונא און קלייבט נישט קיין מיטלען, ווי אַזוי צו באַקעמפן אים. דער עיקר איז—אָפּצוראַמען דעם שונא פֿון וועג.

אָבער אין דער זעלביקער צייט האָט ער אויך נישט פֿאַרגעסן אויפצוהייבן אַ קאַכף קעגן דער אַזוי-גערוכענער פּאַלשער השכלה און האָט זיך נישט אָפּגעשראַקן צו ווייזן, אַז נישט אַלץ איז גאַלד אין דעם צווייטן לאַגער, און דאָס איז עפעס אַזוינס, וואָס די שפּעטערדיקע יידישע דראַמאַ-טורגן דורך דער גאַצער צייט פון דער השכלה-עפּאָכע, מיט זייער ווייניקע אויסנאַמען, האָבן נישט געוואָגט צו טאָן. דערצו דאַרף מען נאָך האָבן אין זינען, אַז צו יענע-צייט איז די השכלה נאָך געווען גאָר יונג, נאָך ערשט פון די וויקעלעך אַרויס. דער געוויינלעכער שאַבלאָן פֿון די שפּעטערדיקע יידישע דראַמענשרייבער איז געווען צו שילדערן יעדן פֿון דעם השכלה-לאַגער אין די עינכטע, ליכטיקסטע פֿאַרפֿן.

„די פּראַגע פון יידישע מיידלעך, וואָס וואַרפן זיך אין די אַרענט פֿון די קריסטלעכע יונגעלייט, איז דאַמאָלט געווען זייער אַן אָנגעווייטשאַגטע אין דייטשלאַנד. דאָס איז געווען די סאַמע צייט, ווען יידישע מיידלעך און ווייבלעך, ווי יידישע היסטאָריקער דריקן זיך אַויס, האָבן אונטער די ערשטע שטראַלן פון השכלה אַוועקגעוואָרפֿן זייער טויזנט-יאָריקע צניעות און געלאָזט זיך פּאַרפירן פון קריסטלעכע יונגעלייט. דאס איז געווען די צייט, ווען די געטאָס אין דייטשלאַנד האָבן געקאָלט מיט סקאַנדאַלן פון

הענרעטאָ הערץ, מענדעלסאָנס טעכטער און נאך פיל באַרימטע יידישע מיידלעך און ווייבלעך, וואס האבן באַזוכט הענרעטעס סאַלאָן. עס קאָן גרייַלעך זיין, אַז וואָלפּסזאָן האָט פאַר די אויגן געהאַט אַ געוויסע מאַדעל, פֿון וועלכן ער האָט געשילדערט יעטכען. אַפילו די באשטימטע ראַכעל האָט פונקט אין יענער צייט געהאַט אַן אומגליקלעכע ליבע מיט אַ יונגן גראַף. עס איז אמת, אַז די נארישע יעטכען איז אַזוי ווייניק געווען אַ בילד פון יענע הויכגעבילדעטע קלוגע גייסטרייכע פרויען, ווי יוספֿה איז געווען אַ בילד פון אַ פּרומען יידן, אָבער מען דארף נישט פאַרגעסן, אַז דאָס איז געווען דער ערשטער פּרואוּ צו שילדערן לעבעדיקע מענטשן פֿון דער סאַמער מאַדערנער צייט, און נישט נאָר דעמאָלט, נאָר אַפילו מיט צענדליקע יאָרן שפּעטער האט מען נישט געוואוסט, אַז אין קאַמף-ליטעראַטור און אין קאַמף-נראַמען דאַרף מען זוכן וואָרהייטלעכקייט?

אַזוי ווייט ב. גאָרין. דערצו דאַרף מען נאָך געדענקען, אין וואָס סאַר אַ תקופה וואָלפּסזאָן האָט געשריבן זיין לוסט-שפּיל; אין אַ תקופה, ווען אויך אין דער אייראָפּעיִשער ליטעראַטור האָט געהערשט די טענדענציעזע, די סאַנטימענטאַלע ריכטונג מיט איר איבערטריבענער אידעאָלאָגיע פֿון איין זייט און די געדיכט-שוואַרצע פאַרבן פון דער אַנדערער.

די פאַרשטייער פון יונגן דור אין דער קאַמעדיע, מאַרקוס, יעטכען, רעדן אַ ריינעם דייטש, בשעת ווען אלע אַנדערע פּערזאָנען רעדן דעם כאַראַקטעריסטישן יידישן דיאַלעקט פֿון צפון-דייטשלאַנד. ב. גאָרין זעט אין דער דאָזיקער שפּראַך-פאַרטיילונג צווישן די העלדן פון דער קאַמעדיע דעם שליסל צום שפּעטערדיקן דייטשמעריש אין יידישן טעאַטער: „אהרן וואָלפּסזאָן האָט געשטרעבט איבערצוגעבן דעם כאַראַקטעריסטישן דיבור פון זיינע העלדן וואָס געטרייער. ס'איז דעריבער גאָר קיין וואונדער נישט, וואָס די יונגעלייט, ערצויגן אין דעם נייעם גייסט פֿון דער אויפקלערונג, געברויכן די ריינע הויכדייטשע שפּראַך. די שפּעטערדיקע דראַמאַטורגן האָבן נישט פאַרשטאַנען די שייכות פון יידיש און דייטש, און פאַרקוקן-דיק זיך אויף וואָלפּסזאָנען האָבן זיי אָנגענומען פאַר אַ פּלל, אַז אַ געבייל-דעטער מענטש דאַרף אין דראַמען רעדן דייטש“.

די ערשטע יידישע קאַמעדיע „לייכט זינן אונד פּרעמעלייא“ האָט צוליב איר פֿאַר יענער צייט שאַרפן אינהאַלט נישט געקאַנט דערגרייכן דעם געוואונשענעם צוועק. דער מוכטער פון אַ מאַדערנער קאַמעדיע, וואָס זאָל פאַרבייטן די פורים-שפּילן, איז נישט געווען אַזאַ, וואָס זאָל געווינען די הסכמה פון יענע, וואָס האָבן זיך אונטערהאַלטן מיט אַזעלכע שפּילן. די פּרומע יידן, פאַר וועמען די פורים-שפּילן זענען געשאַפן געוואָרן, האָבן זיך געמוזט אָפּטרייכלעך מיט הענט און פיס פון אַזאַ קאַמעדיע, אין וועלכער אַ בחור אַ למדן ווערט אַרויסגעשטעלט אַלס אַ טיפּ פון אַן עושה מעשה זמרי ומבקש שכר פּנחס, דאָס הייסט אַ גרויסער צבועק. אַ חוץ דעם איז די שפּאַלטונג אין געטאָ געווען אַ צושאַרפע. די שמד-מגפּה האָט גלייך אויסגעבראַכן. מענדלסאָן האָט קוים פאַרמאַכט די אויגן און זיינע טעכטער

האָבן געקושט דעם פּאַנטאַפּל ביים פּויבסט. אויף די פרומע האָט די השכלה אָנגעוואָרפֿן אַ טויטשרעק און זיי האָבן נאָך ענגער פּאַרשפּאַרט די טויערן פֿון געטאָ.

אויף אַזאָ אופן האָט די ערשטע קאָמעדיע נישט געקאָנט דערגרייכֿן דעם ערשטן און וויכטיקסטן צוועק. „לייכטיגן אונד פרעממעלייא“ האָט נישט געקאָנט באַטראַכט ווערן אַלס אַ וויכטיקע ערשיינונג פאַר אַ בינע נאָר ב'האָט אויף איר געקוקט ווין אויף אַ ליטעראַרישער ערשיינונג.

וואָלפּסזאָנס קאָמעדיע האָט געדאַרפֿט זיין דער גרונטשטיין פֿון דער ייִדישער מאָדערנער דראַמע, געדאַרפֿט עפענען אַ נייע עפּאָכע אין דער געשיכטע פֿון ייִדישן טעאַטער, וואָס האָט זיך ביז דאָן און נאָך אַ צייט שפּעטער געשפּייזט מיט די אַלטע פורים = שפּילן, וועלכע האבן קיין שייכות נישט געהאט צו דער רעאלער ווירקלעכקייט און נישט געווען גע= בויט לויט די כללים פֿון דער סצנישער קאָנסטרוקציע. וואָלפּסזאָן האָט דער ערשטער געוויזן, ווי צו נעמען שטאָף פֿון דעם מאָדערנעם לעבן און ווי צו בויען אַ דראַמע אויף אַ מער אָדער ווייניקער מאדערנעם אופן. זיין גרויסן נאָמען, זיין אויטאָריטעט אין די אויפגעקלערטע קרייזן איז געווען גענוג אַרויסצורופֿן אַ טעטיקייט אופן געביט פֿון דער ייִדישער דראַמע. די צייט איז אָבער נישט געווען מסוגל דערצו. דאָס ייִדישע לעבן אין דייטשן לאַנד איז אַלץ מער און מער צעפּאַלן און וואָלפּסזאָנס פּרואוו איז געבליבן אָן שום רעזולטאַטן. (ב. גאָרין) זיין קאָמעדיע איז אַפֿילו משמעות קיינמאָל נישט אויפגעפירט געוואָרן. ערשט אין די זיבעציקער – אַכציקער יאָרן פֿון פּאָריקן יאָרהונדערט האָט דער רומעניש-אַמעריקאַנער שונד-דראַמאַטורג, פּראָ-פעסאר “ משה הירוויטש הלוי אויסגעניצט וואָלפּסזאָנס „לייכטזון אונד פרעממעלייא“ פאַר אַ טעאַטער=שטיק, וואָס ער האָט אַנאָמען געגעבן „שבתי צבי“. און אין יאָר 1916 האָט אַ ליבהאַבער-גרופּע אין ניו-יאָרק אויפגעפירט די דאָזיקע ערשטע ייִדישע וועלטלעכע קאָמעדיע. אויך די היסטאָריקער פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור (פּראָפּ. ווינער, פינעס, צינבערג) האָבן נישט דער= מאַנט וואָלפּסזאָנען מיט זיין דראַמע. ביז אלעזר שולמאַן האָט אים ציטירט אין זיין „שפת יהודית-אשכנזית וספרותה“ און דאָן האָט דער היסטאָריקער ב. גאָרין אויפגעלעבט אין זיין געשיכטע די פאַרגעסענע קאָמעדיע פֿון דעם ערשטן ייִדישן השכלה-שריפטשטעלער.

לימודים

אברהם

11/2

פרעמטעליע

1916

פאמיליען געזעלשאַפן

פון אונזערע אומגעבונדענע

אונד

וואס פארמאגן

אונד פארמאגן

פארשטאנד

ברוך

ווען לאנגסטע זענען געווען

לייכטזין אונד פרעממעלייא

איין פאַמיליען גמהעלדע אין דרייא אויפציגן.

פערזאָנען:

ר' חנוך—איין רייכער הויזפאטר.

טעלצע—זיינע פרויא.

יעמטכיין—זיינע טאכטר.

מאָרקוס—זיין שוואַגער אונד ברודר דער טעלצע.

ר' יוספּה—הויז רבי.

שאַינדל—קעכין בייא ר' חנוך.

איין פרויער.

פרוּיא לעימנין—איינע קופלערין.

דיא האַנדלונג נעהט אין איינער גראַסן שטאָרט פאר אין דער נערדליכן נענענדר
פאן דייטשלאַנד; אונד דיא גשיכטע פעללג אין דאס לעצטע יארעעהנדר דעס
18 טען יאהר הונדערטס.

ערשטער אויפצוג.

(וואהנשטובע דעס ר' חנוך).

ערשטער אויפטרײט.

ר' חנוך (ויצט אן איינס טישע, ווארויף אייניגע אויפגשלאַנגע ספרים ליגען);
טעלצע (פר איינס שפיגעל שטעהנדר הויבע אונד האלוטוך אין ארדנונג צו
בריינגען).

ר' הנוא וואַיטער—פרעגט דער מקשן בטיאי קא מיפלאגי וואודראן קריגען זיא זיך? רבי אליעזר סבר... (נאכדענקענד) דאָהס פרשטאָך ניט, דאָ מוז בלתי ספק ע גראַיז זאָין — אפשר מאכטער מה'רשא עפפיו דרוף. (זיהט נאָך) פשיטא, וואָהס חדוש? האָב איכס ניט גלאַיך גואָגט? אָבבערשט! שטילל! שטילל! מערר פאללט דאָ ע המצאָכה אין, בהיי ראשי מהוק מדבט! (פעררניגט) דאָהס וועהר זויא עפפיו פער מאַין שמואלכה לעבן זאלס! עס וועטס בוודאי טרעפפן (רופט) שמואלכה, שמואלכה!

ט' נוהא, וואָהס שראַיטטו זויא!

ר'ח וואָהס איך שראַי? שמואלכה ווילליך האָבן. איך האָב עפפיו פער איהם צו טרעפפן. (רופט) שמואלכה, שמואלכה!

ט' האָב איך וואונדר וואַס גמאָהנט, וואָהס פער נויטווענדיגע שמועה דאָ איז! דז קינד איז ניט דערהאָהס.

ר'ח וואָהס טאַיטש, 'ס איז ניט דר האָהס? ע נאַיע שמועה, איז עפפיו ראש הודש, שבת האַינט, דאז מע מוז קָטל גאָין?

ט' וואָהס דאָ דר מעהר איז, איך האָבס איהם זעלבסט דרלאָהבט. עס האָט מיך זויא זעהר גבעטן, ניבבר בייא אונזר פנחסל צו גאָין, 'ס איז זאָין גבורטסאָג, מאכט ער ע סעודה. דאָס קינד קומטט נעביך זויא ניט דיא גאַנץ וואך מפתח ביתי.

ר'ח האָט שוין ווידר רחמנות! וואָהס העלפט מערר אלל כאַין ראידן, אלל מאַין תוכחה? מיט דאָין רחמנות פרדערבסטו מערר אַללעס; זויא ע תכשיט פון ע קינד, 'ס קען ען עילה גדול וועררן, אָבבער (אויפגעבראבט) דאָ איז מעשה שין טיח, דאס קינד זאָלל נישט לעהרנען. אָבבער איך שוועהר דיר בייא דיא אותיות הקדושים, 'ס מוז אנדערש וועררן, אָדדער כאַין נאָהמען איז ניט ר' חנוך.

ט' זאָג מיר נאָרר, וואָהס דוא פער ע מאן ביזט. וויא קענסטו דיך דרייבבר גלאַיך זויא טרַגז זאָין? מוז דען דאס קינד נעביך דען גאַנצן טאָג אַנ-גשפאָנט זאָין? 'ס זעהט זויא זויא טאָגער אין זויא גריהן אויס, דאז איך מיך זאָלליך אללס גוטס האבן בלבב מצער בין ווען איכס אנועה. וואָריס זאָלל דאס קינד ניט אַהך ע מאַל ע נחת האָבן? מאַרקוס האט זעלבסט פער איהם משתדל בייא מיר גוועזן.

ר'ח (אין היטצע) וואָהס גאַיט מיך מאַרקוס אָהן, וואהס גאַיט מיך זאָין שתדלנות אָהן! איך וואָהס ברוך השם זעלבסט וואָהס איך צו טאָהן האָב. פשיטא וואָהס איז מאַרקוס קשה, ווען ס' איהם נאָהך גאַיט, זאָללס אַהך ע פושעי ישראל וועררן; זאָללס אַהך ע שוואַנץ טראָהגען און אין ע רונדען הויטט גאין ווי ער. וויא יויא, דעהס וועררן מאַינע שונאים ניט דר לעבן! האָט ער מיר ניט שוין דיא מאַהד אַהך זויא מכלה גוועזן?

ט' דעהס האָבביך מיר גלאַיך אינגבילט. דאס מעדכע מוז גלאַיך אין פיל זאָין; גלאַיך האָסטו עפפיס פון דעם מעדכע, וואָהס וויללסטו פון איהר

ערישטער אויפצוג

(וואהרשיכטע רעס רי חוק)

ערשטער וויסערט

רי דוקד (ינגלישן מינוט טימע, האנדלן מיט
מוינגאלאנגע ספרים לויט ;)

בויגליען (38 פונקטן סטעלן שטענדיג, היינט
אויף דעם פון חרונגלי ברויטן.)

דער פון וואס זענען יעדע און פונקט קאמפליץ
ווערן קריגעריי און זיך צו זיך אליינער פון זיך
(וואהרשיכטע) זענען יעדע פון זיך, דען וואו ביליג טען
פון וואו וואו זענען זענען וואהרשיכטע פון זיך
וואו זענען זענען זענען זענען זענען זענען
וואו זענען זענען זענען זענען זענען זענען

האָבן? וואָס טוטט זיא דיר? אַללע מענשן, גוים און יידען להבדיל, זען זיך מיט איהר משפּחה, און דו האָסט אימער עפּפּיז צו ברוממן מיט איהר. ר' (איהר נאכשפּאטטענד) גוים און יידען להבדיל—וויא יס גוים זען, וויא זעננעס יידען; איך בין דיר גרוב דער רב וועט זיך ניט מיט איהר משפּחה זאָן!—וואָס טוטט זיא דען גאַנצן טאָג? בענשט זיא? דאַבענט זיא? זעהט זיא ע טאַיטש הומש אן אָדער ע סדור? דאָ הערט מע דען גאַנצן טאָג נישט אנדרש אז זינגען און שפּילען, און שפּילען און זינגן, דאז אַהנעס דער קאָפּפּ משוגע וועט. קומטט נוא דר ליבע שבת קודש, דאָ דענקט מע גאָהר ניט אן ע רבר שבקדושה, חס ושלום! דאָס וועהר ען עקירה דאָ לאַהפט מע ליברשט אין אַללע געהרטן (זייפּצט) ומי יודע וואס דאָ דער מעהר איז!

ב' מנאָה! וואָס זאָלל דער מעהר זאָן? איך גאי אַהר...

ר' זיה הער נאָרר דען חסיד צו, וואָס ער זאָגט; ער קלאָגט מיר נעביך ער ער קען דען גאַנצן טאָג נישט לעהרן פער איהר זינגען און שפּילען.

ב' ע נאיע גזירה! וואָס גאָיט דען חסיד אן איהר זינגען?

ר' זיה וואָס עס איהם אנגאָיט? וואָיל דוא ען גַם האַרצעטע ביזט, קול בא שיה ערוה זאָגען אונזר חכמים.—אין ווען זיא אַהר ניט זינגט, איז המיד זוי ע גלאַהף און ע גלעררעס ביא איהר, דאז יס ע חרפה און ע בושה איז פער די שכנים.—אַבער וואָס זאָלליך מאַכן? ווען איך עשפּיס זאָג, דאָ קומטט מארקוס דער מדינו און וויללס בעסער וויסען. אַבער (היטציג) כה יהיה אלקים בעזרת! יס מוז אנדרש ווערן; און נאָך האַינט זאָללס אנדרש ווערן; איך וואָס וואָס איך צו טאָהן האָב. לעולם ישא אדם את בתו לתלמיד חכם, קאהן בעסערן שדוך קען זיא ניט טאָהן; די שאלה איז נאָר אויב ער וועט מרוצה זין, ער קען זיא בעזנת צו גוטט, אין וויא ע חסיד וויא ער...

ב' דוא וועסט דאָך ניט זויא משוגע זאָן, איהר אן ר' יוספּה צו געבן, דאָ קומסטו איר שאַן אן.

ר' זיה וואָס טאַיטש? אפשר ווערריך מיך גאָר מיט איהר שואל עצה זאָן? מאהנסטו? — —

צווייטער אויפטריוט.

דיא פאָריגען, מאַרק'ס.

ב' גאָטט בוואַהרע, וואס מאכט איהר פיר איינען לערם! כאַן הערט אייך יא שאַן אויף דער טרעפּפּע צאנקען.

ב' און וואָז מאהנסטו איז זאָן גאַנצ רוגז, ער איז ברוגז דאז שמואלכה לעבן האַינט ביא אונזר פנחסל איז, וואָס דעהס פער ע מעשה איז! דאָ ברוכטט ער נוא שוין דיא גאַנצע צאייט מיט מיר, און אום זאָן רוגז רעכט אויס צו

לאָזען, שטעלל דיר נאָר פאַר, וויללער אונזר יעטטכה נאָך האַינט צו ע
כ"ה מאכן מיט ר' יוספּע.

כ"ו וואַרליך איין פּערנינפטיגער איינפאלל! (צו ר"ח) קאַמען זיא פּאָן זעלבסט
אויף דיזע אידעע?

ר"ח (עמפּינדליך) וואָהס טוה איך מיט אַייער שמועות, גלאַהבט מיר האַטשע
איך טראַג קאַהן צאַפּפ, בין איך דאָך זויא ע חכס וויא איהר זאיד. איהר
טאַהגט זאָגען וואָהס איהר וועללט, ר' יוספּכה מוז מאַינע טאכטער האַבען, און
דעהס נאָך האַינט.

כ"ז אַבר אום היממלס וויללן, וואָ האַבן זיא איהרן פּרשטאנד? וויא קעננען
זיא איהרע טאכטער איינעם מאננע געבן, דען זיא ניכט גנויא קעננען, דער
ערשט זייט אייניגען וואָכן אין איהרס הויזע איזט, אונד דער וואהרשיינליך
איינע פרויא גאָר ניכט ערנעהרן קאָן? וואָללן זי איהר קינד דען פּאַרזעצליך
אויפּאַפּערן?

ר"ח דעהס איז מאַינע דאָגה, דעהס גאַיט אייך נישט אָן; ר' יוספּכה איז ע
למדן, און וואו תורה איז, דאָ איז אַהך חכמה. איך בין ברוך השם קָצין
גנונג, איך קען מאַין אַהדעם שוין מַהיה זאין. — גאַה וויא דען? (שפּעטיש)
זאלל איהר אפּשר זויא ע נאַי מוידישן געבן, דער גפּודערט גאַיט, אין דער
קומעדיע לאַהפּט און אלל די שטות מיט מאַכט. גאַה דעהס גשיכט ניט זויא
לאַנג מיר מאַינע אַהגען אוף שטאַין, חס ושלום!
כ"ח אַבער בדענק דאָך...

ר"ח בדענק הין, בדענק הער, גנונג איך וויללס האַבן, און וואַיטר פּערבייא.
איך ווילל נישט מעהר דפון וויסן, האַב מיר שוין זויא מַכטל גוועזן איבר
דיא שמועות, און האַב גאָר אן שמואלכה לעבן זאָללס פּרגעססן, יס מוז האָהם
קוממן, ר' יוספּכה וועט באַלד קוממן שער לעהרנען, און דאָ מוז עס צו הערן
(רופּט) שאַינדל, שאַינדל!

כ"ט שאַינדל האַבבאיך וועק גשיקט נאָך קאַפּע.
ד"ח נוא, זויא ווילליך זעלבסט גאַין, און וויללס הוילען (לויפּט שנעלל אב).

דריטער אויפּטריט.

טעלעזע, מאַרקום.

כ"א נאַ, גאַטט! דוא ביזט גרעכט! וואָס איך מיט דעם משוגענען אויזשטאַין
מוז! ער וואָר וואהרהאפטיג זונסט ניט זויא, נאָרר צייט דאָן דער חסיד
בייא אונס איז, איז גאָר ניט מיט איהם אויס צו קוממן.

כ"ב וויא דאס גמיינע שפּריכווארט זאָגט: איין נארר מאכט פילע נאררען, אונד
איך מיס דיר אפּפּנהערציג געשטעהן, איך האלטע דען ר' יוסף פיר איינען
ערצבטריגער.

כ"ג דעהס אַסור ניט, ר' יוספּכה איז געביך ע רעכטר גוטטר חָשובער ייהד, און
וואס קען עס געביך דעפּאָר דאז ער זויא בשטוטס איז, און ווילל זיך

מיט איהם משדך זין. — גאָט אים זיבענטן היממל! ווען דעהס ייטכה העהרן וועט, איך האָב מורא דאס ארמע מעדכע גרעהמט זיך נעביך צו טויט! דאס ארמע קינד (וויינט).

כ' ברוהיגע דיך ליבע שוועסטער! עס וואר נור איינע פאָראיברעהנדע גריללע פאָן דיינס מאַננע, עס וואר אים אייפער אונד וואוסטע דאהער זעלבר ניכט, וואס ער שפראַך, איך בין דיר בירגע, בייא קעלטערם בלוטע ווירד ער אנדרס שפרעכן, אונד זיינע טהאַרהייט זעלבסט איינזעהן.

כ" יוא יוא, ער און אינזעהן. — דוא קענסט איהם נאך ניט וויא רעכט וויא איך, ליבר מאַרקוס! ווען ער זיך ע מאַל עפפּיס אין קאפּפּ גזעצט האט, קען משיח מיטזאָממט ען ראַהף קוממן, און זיא ברענגן 'ס איהם ניט ריוו. — העסט נאָרר זעללן הערן וואס ער און דאס מעדכע גשימפט האָט, אז ווען זיא דיא ערגסטע מאַהד וועהר.

כ" וואס דיינע טאכטער זעלבר בטריפט, דאפאָן וואַללן וויר ליבר גאָר ניכט שפרעכן, איך האָבע דיר שאן מאַנכמאַל מיינע מיינונג איבר דיא ערציהונג דיינר טאכטער גזאַגט. דוא ווייסט דאס איך אנפאנגט מיך זעלבסט דאמיט אַבגאַב זיא צו בילדן, אַבר שטאַט דאס איך זיא בילדן וואַללע, וואַרסט דוא אימער בעפליכן זיא צו פערבילדן, גאבסט איר יעדע אונגזאַגענהייט נאך...

כ" וויא דוא דאך וויא רעדדן קענסט! וואַרום, וואָס טוטט זיא דען? בווידאי וועט מענכר פון איהר רודלען, אַבבער וואַרום מאַהנט דוא, נאָר אויס קנאה שנאה; זיא איז אומבשרייגן שאין, און האָט גרויסן חן, און דאז זיא אינטער מיט טרָרות אומגאַיט, דעהס שטעכט זיא גאָר דיא אהגען אויס. דוא העסט נאָרר זעללן הערן, וואָס דער בערען פון אָקס, אין דער גראַף פאָף צו מיר גזאַגט האט, און דער לאנגע אָפציר, דוא קענסט איהם דאָך, איך קען מיך נאָרר ניט זויא גשווינד בויננען וויא ער האהסט, דער וועט גאָר משוגע אום איהר. עוין הונדערט מאַל האָט ער מיך גבעהטן איך זעלל איהר בייא זאינע פראַה צו פיזיטע שיקן, אבבר איך מאַג ניט, וואַרום, זיא איז וויא ע בשעטע דאז זיא דען ייהד ניט ע מאַל ע שאין פנים פערגינגט.

כ" אַך שווייג ליבע שוועסטער! דוא זיהסט וואַרליך ניכט דיא גפאָהר איין, דיא איבר דיינער טאכטער שוועבט. גלויבע מיר מיין הערן בלוטעט אימער, ווען איך אויף דיא פראַמענאדע בין אונד צו זעהן מוס פאָן וועלכס שווארם באַראַג זען, גראַפען אונד אָפצירס דיינע טאכטער אומגעבן איזט, יעדער זעצט איר דאָ איינע אַנדערע טאַהרהייט אין דען קאפּף, איברהייפט זיא מיט שמייכעלייען, דיא זיא פיר ריינע וואַהרהייט אננימט, אונד וואס איזט דיא פאַלגע? קאַממט זיא נאַכהער צו הויזע, שפילט זיא דיא גראַסע דאַמע, פערטענדעלט דיא עדלע צייט מיט לויטער קלייניקייטן, פערנאַכלעסיגט דיא ווירטשאַפט, קיממרט זיך וועניג אום הייזליכע ארבייטען, און ווירד ענדליך דאס אונניצעסטע גשעפּף אויף גאַטסט ערדבאַדן.

כ" גאי נאָרר, גאי! דוא ביזט אַהך אפּט זעהר קריטטליך, ווילסט גאָר...

פירטער אויפטרײט.

דיא פאריגען. שאינדל.

ש' דויה איז ע קראיצער ווידדער, ער קאסט נאָרר פערצן פאים און צוואַ קראיצר.

ט' גאטט לויב, דז איהר ע מאָהל חידדר קומט, וויא דעהס ען 'אויסבלאָיבן איז! איך ווילל מיט מארקוס וועקגאין און מוז נוא ווארטן אוף אייך, דאָ העט איר דען שליסל צום אַלמער, 'ס שטאַיט קאפּפּע דרין, ווען מאַין מאן קוממט, מאכט פער איהם און דען חסיד.

מ' ווען דוא איהן גור ניכט חסיד נענגן מעכטעסט!

ש' בייא מאַין לעבן, זיא העבבן רעכט, ע פֿנים פון ע חסיד!

ט' פשיטא איהר וואַהסטס! אין אללס מוז זיא איר מויל האָבן. (צו מאַרקוס) קום נאָרר, 'ס איז שוין שפּעט, זיא וועררן אוף אונז ווארטן. (מיט מאַרקוס אַב)

פינפטער אויפטרײט.

שאינדעל אלליין.

אויב איכס וואַהס? (לעכלענד) ווען איך אויבען דיא בעטטען מאַך, דויה שלאַיכט ער זיך אללע מאָל אום מיר רום, וויא דיא קאָן אום דען האַהסן בראַי! (זעצט דיא שטיהלע אויף די זייטע) וואַהס ווילליך מייהן האבן? וואַהס ברויך ער זיך אללע נאכט אום איילף אהר דען הויזשליסל פון מיר געבען צו לאזן? קען ער איהן ניט באַה זיך בעהאלטן? איך האָבס איהם שוין טוינד מאָל גאָגט. נאָרר ער מעכט גערן ען אויסרייד האָבן אין דער קיך צו קוממען. — וויא, וויא דוא ביזט מיר ע שאַינער בַּחור! (ווילל וועג געהן).

זעקסטער אויפטרײט.

שאינדל, ר' יוספּבה.

ר'י (זיין גאַנג איזט קריכענד אונד שלייכענד, דער קאפּף טיף גזענקט, דיא אויגען אויף דיא ערדע גהעפטעט, אונד דיא הענדע גפאַלטעט. אינדעם ער אין דיא שטובע היינין געהט, קוממט איהם שאינדל אנטגעגען, זאָ דאס ער זיא צו ריק שטעסט.)

ש' גוא, גוא, דער רבי העטט מיך שיהר אומגעשטויסען.

ר'י (אהנע צו אנטווארטן אונד אויף צו זעהן, זעצט זיך אויף איינן שטוהל נעבן דעם טיש, אונד שלעגט איינע גמרא אויף.)

ש' דער באַלבאָהס איז ניט דר האַיים. איז וועקגאַנגען. ווילל דער רבי אללאַנג זאין קעפּפּייא האָבען, אָדדער זעלליך ווארטן ביז דער באַלבאָהס האַיים קוממט.

ר'י (ריכטעט זיך שנעללל אויף אונד געהט צו איהר היין) ר' חנוך איז נישט

דרייסיג?—איך האָב איהר דעפּייר גשטויסן (טיילנעהמענד) האָב איך דאָך קלילה וחס גטאַהן?
 ישׁ נאה נאה, דוּיא אונטרן ארם האָבביך מיך ע ביסל גריצט, דער רבי נוּ ע נאָדעל אן זיך האָבען.
 ריי דאַהס טוטט כּיא לאַידי, בּהי ראשי! לאָז זיא מיר דאָך ע מאל זייהן:—
 אוי, אוי, נוא ם וועט שוין ווידער בעסר ווערן עהב זיא ע כּלה וועסט.
 ניט? זיא איז דאָך ניט ברוגז?
 ישׁ וואָרום זעלליך ברוגז זיין! דער רבי האָטט דאָך ניט מיט צו פּלאהו גטאַהן?
 ריי בּהי נפּשי! ניט מיט צו פּלאהו! איך יוער זיא טרויסן! הס ושלום, הע, זיא איז ניט ברוגז. נוא, נוא, געב זיא מיר דיא האַנד צום סיבן דאו זיא ווידער גוטט איו. (שטרייכלט איהר דיא באַקקען)
 ישׁ איך וואָר גאָר ניט ברוגז. (גיבט איהם דיא האַנד, וועלכע ער פּעסט זיין דען זייניגען העלט, אונד וועהרענד זיא זא ביי איינאנדער שטעהן, קאָמט ר' חנוך אין דיא טובע).
 זיבנטער אויפטרײט.

דיא פּאריגען, ר' חנוך.

(שאַנדל לויפט שנעלל אריס דעם צימבר, ר' יוסף ניממט זאגלייך זיינע הייכלערישע מיהגע ווידר אן, אונד פּעללט ר' חנוך אום דען האַלז.)

ריי ברוך המקום ברוך הוא! דאו איהר קוממט! איר זאָהד טאַהן גואל. כּי הצלת נפּשי ממות את רגלי כּדחי!
 רייה (דער וויא פּרשטיינערט דא שטעהט) וואָהס זאָלל דעהס בטייטן?
 ריי וואָהס? ליבר ר' חנוך! מה אנוש כּי תזכּרנו! וואָהס איז דער מענש!
 ע טפה סרוחה, ען נישט, ע גאָר נישט! וועהרט איהר דוּיא ניט קוממן, רבונו של עולם וואָהס וועהר אויס מיר גוואררען!
 רייה זאָגט מיר נאָרר וואָהס וואָהר דעמעהר?
 ריי וואָהס זעלל רמעהר זאָהן? (זייפצט) בענונתנו הרבים! יצרי תקפה עלי!
 אָבבער אז וויא אונזר חכמים זאָגען עבירה גוררת עבירה, טוטט מע אהן עבירה, טוטט מע אהן ען אנדרע. איך קום רונטר, איך גלייב איהר זאָהט דר היים, האָבביך מיך נוא בענונתינו הרבים מוזן מיחד זיין, אוי וואיי, אוי וואיי! יחוד השם ישמרנו ויצילנו! נוא האָבביך וועללן מקדים רפואה למכה זין, האָב ע גמרא גנוממן און גלעהרנט, אם פּגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש, האָב גלעהרנט, אָבבער וואָהס זעלליך אייך זאָגען? ם וואר ע שעה רעה! אוי וואיי מאַהני חטאים (שלעגט זיך אויף דיא ברוסט) אוי וואיי, מאַהני עונות! דער כּס מיט אלל זאָהנע קליפות האָט ען אהיזה גקריגען!

נוא בין איך אופגשטאנען, מאהנע כּוֹנֵנָה וואָר, דען שטן ע נעגלכה אין מויל צו געבן האָב איהר אַהך דרום איהר האַנד נאָרר אָהנגריפֿן און בלב האָבֿיך מתפלל גוועזן צו השם ברוך הוא: רבוננו של עולם, נעם מיר אַללע מחשבות קעות פון מיר וועק, און לאָז מיר יויא קאהן עבירה טאָהן, און לאָז מיר חס ושלום ניט מטמא זאָהן — און וואָהס זאָלליך אייך זאָגן השם ברוך הוא האָט זיך איבר מיר מרחם גוועזן און האָט אייך געשיקט אז וויא ע מלאך. ברוך השם, 'ס איז פּרבאָה, אבבער וואָהס מייהנט איהר, איך ווערר מיר דאך ע תשובה מקבל זאָהן, איך ווערר האנט נאכט נישט עסן און ווערר מיר שיי טבילות טובל זאָהן. הרהורי דעבירה קשין מעבירה זאָגען אונזר חכמים הקדושים.

ר"ח איך זעה אללע טאָג מעהר אין, וואָהס אונזר חכמים גוזאָגט העבבען איז תורת משה! זעהט איך וואָר שוין כמה פּאָקֿים מיט איהר אללאַנג, וואָרום האָבֿיך קאהנמאָהל זיך דרע גקריגן? אָבבער נאה, וואָס מאכטס, כל הגדול מחבירו יצרו גדול.

ר"י גייהן מאָהן ר' חנוך לעבן, גייהן זעהט מיר מוחל אלף פעמים, איהר זאָהט אייך טועה, גלייבט מיר איהר זעהט בנדאי מייהן גדול פר מיר; אָבבער אינו דומה מי שיש לו, איהר העט ע פּראַה עד מאה שנים, און איך בין ע פּנוי.

ר"ה (פיר זיך) אף על פי שאין נחוש יש סיבן אפשר איז אללוואיל ע שעת הכושר מיט איהם פון מאַיינע טאָכטער צו ריידען. (לויט) איך מוז אייך און אמת זאָגן, 'ס האָט מיך שוין לאַנג גהדושט, וואָרום איהר גאָהר קאהן שדון טוטט? איהר זאָייט דאָך בנדאי איבר בן י"ח שנים.

ר"י אייער כבוד זאָל מיר מוחל זין, וואָהס זאָלליך טאָהן? בשלומא איך ויעהר ע קאַזן, קאָן איך לעהרנן און טאהנע פּראַה דאָך מחיה זאָהן, אָבבער זויא ריחים בצנאָראו וועסוק בתורה? און עהב איך מיר חלילה וחס זעלל מבטל זין פון דברי תורה, עהברשט ווילליך גאָר קאהן פּראַה ניט האָבן. האָבֿיך רעכט? זאָגט איהר.

ר"ח וואָהס וועטט איהר אָבבער זאָגן, ווען איך אייך ע שדוך גאָן רעדדן טוה? וואו געלד און יחוס און משפּחה און אללעז איו.

ר"י וואָהס זעלליך זאָגן, מסתבא וואו איהר ע נגיעה העטט, איז בלתי ספק גוטט. מגלגלין זכות על ידי זכאי, לאסט מיר הערן וואָס 'ס איז?

ר"ח 'ס איז מאַיינע טאָכטער זעלבסט.

ר"י (פּאָללר פּריידע) וואָהס זאָגט איהר, אייערע טאכטער?

ר"ח יוא, יוא מאַיינע טאָכטער גלאַהבט מיר זיא איז ברוך השם איין קָרן, האָט יוא כלומר דיא שטות אן זיך דאז זיא טוטט זינגן און שפּיהלן. דעהס וועטט זיך שוין געבן, בפרט ווען זיא אייך קריגען טוטט, זיא איז נאָך ע קינד ווי אלט מאַהנט איהר איז זיא גאָר, זיא וועט אלט זאָין לערך יוד טית שנים,

איהר וועט זעהן, זיא לאָזט אַללעס מיט זיך מאכן. נוא זאיד איהר מרוצה?

ר"י וואָהס דאָהס פער ע קשיא איז? וואָהס טאַיטש, מי אנכי? — בוודאי מה' יצא הדבר, דעהס זעהיך בחוש אָהן. וואָהס זאָלליך אייך זאָגען, 'ס קאָן אפשר ע זאָמץ חנופה זאהן, אָבבער גלאייבט מיר, לבי אמר לי: מע ווערן תמיד בוואַממן בלאַהבען. דאָהס וואַייס איך שוין מאותו זאָעה, אַז איך האָב דען כבוד גהאַט און מיט אייך מפלפל גוועזן.

ר"ה (פּערגניגט) גוא זויא זאָייס למזל ולברכה, און ווען אייך נישט קשה איז, וועלן מיר באַלד קנס לייגען, וואָרום, איך מוז אייך זאָגען, איך האָב דא ע שוואַגער, דער ווילל זיא גערן האָבן, אָבבר וואָהס וועללן מיר לשון הרע קאָיידן, גנונג ער איז זויא אָהנער פון דיא גאיי-מורדישע, גאייט אין ע רונדען הוטט און אין ע צאָפּפ...

ר"י וואָהז? אין ע צאָפּפ? פּי! חס ושלום ע בת תלמיד חכם וויא איהר זאהט זעלל ע צאָפּפ נעממן? רחמנא ליצלן! ליברשט זעללטיך איהר טובע ביס זין! וואהז טאַיטש ע צאָפּפ? ווייסט איהר ר' חנוך לעבן, ווייסט איהר ע צאָפּפ איז באה מיר — וואָהס זעלליך אייך זאָגען, ע צאָפּפ איז השם ישמרנו ע מעשה זאָטן, און בוודאי האט דער אותו איש אָהך ע צאָפּפ גהאַט. וואָהס טאַיטש ע צאָפּפ? איך ווילל אייך וואָהזן וואָהס ע צאָפּפ איז: האט מע ע צאָפּפ, גאהט מע גלאַקסט, און אָהך געפודרט, און גאהט מע גפודרט, גאהט מע אָהך בקלות ראש; גאהט מע ערשט בקלות ראש, זויא גאהט מע גאָהר בחקות הגוים, און איז מע בחקות הגוים, קומטט מע גאָהר ביניהם, און איז מע אַמאָהל ביניהם, זויא איז קאָהן עבירה שבעולס, דיא מע ניט עובר איז, זויא איז הכל געשה כחמת. העבביך רעכט?

ר"ח אויב איהר רעכט העטט, וואָהס איך דען דעהס ניט? איך וויללז, איהם אָהך דרום ניט געבען. נארר אָהנע בקשה האָבביך אן אייך, ווען איהר למזל ולברכה מאַינע טאכטר נעממען טוטט, דאז איהר אייך עפּפּיס מיט מאַיין שמואלכה לעבען אבגעבט, 'ס וועט מיר זויא מכולה גמאכט, דאז איך גאָר ניט וואָהס וואָס איך אנפאנגן זעלל. זויא האָבביך האַינט שוין דריבבר שברי לב גהאַט; מאַינע פראה שיקט מיר האַינט דאס קינד ניבבער צו ע סעודה און לאַזט 'ס דריבבן בטל רום לאַהפן, וואָהס זעלליך מאַכען? איך האָב גנונג גשרייגען, איך בין אפילו זעלבשט ניבבר גלאַפּפען, אָבבער דאָ איז דער גקוממן און האט ממליץ גוועזן, און דאָ דער...

ר"י דיא ברויכט איהר אס ירצה השם גאָר קאַיינע דאָגה שבעולס ניט האָבן, איך וועט' מיר שוין מיט איהם אָהבגעבן, אין עס בעזרת השם צו עפּפּיס מאכן. — אָבבער נארר עפּפּיס ליגט מיר נאך אָף.

ר"ה וואָהס? זאָגט גאָר, זאָגט!

ר"י איהר זאהט דאך קרוך השם אָהך ע למדן, איהר ווייסט דאך אסור לאדם לקדש אשה עד שיראנה.

ר"ח וואָהס טאַיטש? איהר העטט נאך ניט מאַינע טאכטר גזעהן? און עסט מיט איהר אן אָהן טיש?

—י נאיין, מאַהן ליבר ר' חנוך לעבן! מה אתבונן על בתולה? איך האָב זיא קאיינמאָהל נישט זייהן וועללן, מע קאָן ניט וויסן, הרהורי דעבירה, וואָהס זעלל אהנעס דאָהס?

ר'ח אַהך נישט קשה, קען אַהך גמאכט וועררן, מאָרגן אם ירצה השם גאָט איהר כלומר בייא איהר, 'ס איז אפילו זויא בעסר, דען וויא דיא נקבות זען, וועללן כלומר כבוד האָבן, ובפרטות מאַינע, דיא איז גאָר אודק אוף כבוד.

ר'י (פערנגיגט) וויא איהר מייננט. — איך ווערר מאַרגן כלומר באַה איהר קוממן.

ר'ח אָבבר וואַטס עמאָהל, מיר פאללט דאָ גאָר עפפּיס אנדרש אין, מיר העבן גאָהר פערגעסן 'ס גאָט גאָהר ניט אן, משום יחוד. —

ר'י (עטוואס פרלעגען, אבר זיך גלייך ווידר פאָססנד) איך וויללייך זאָגן, דאָהס קאָן מען זויא קאָיין יחוד נישט האַייסן, ווארום? 'ס איז לשם מצוה און שלוחי מצוה אינם בוזקין.

ר'ח אַהך רעכט. (זיהט נאך דער אוהר) מיר העבבן איבר דער שמועה גאָהר אן אונזער שווער פערגעסן. אָבבר וואס טוטט מע דמיט? דאָהס איז אַהך ע דבר מצוה. 'ס איז שוין זמן מנחה, מיר מוזן אין שול גאָין. (עהן אב).

צווייטער אויפצונג.

(איין אנדרעס ציממער).

ערשטער אויפטרײט.

יעטכען אין איינם פודער-מאַנטל; דער פריזעהר דער עבן מיט דער פריז-
זוהר פערטיג גווארדן.

פ' נון מאמוצלל יעטטכען, וואס זאָלל איך איהם אין איהרם נאָהמן אנט-
וואָרטן?

יע' זיא האבען עס יא שאָן גהערט, ניכטס.

פ' ניכטס, קאן מאן וועדר זעהן נאך הערן, דאס וויסן זיא בעסר אַלס איך,
זיא זינד יא גלעהרט. (שלעגט איין שניפסכען הינטר איהר).

יע' געהן זיא נור, געהן זיא!

פ' אבר זאָגען זיא מיר דאך, חייא קעננן זיא זאָ גרויזאס זיין דען אַרמען
גראַפען זאָ צו קוועהלן?

יע' האָט ער 'ס ניכט פערדיהנט? וועלכע אונאַרטיגקייט! געהט געסטרן איבר
פינף מאל פאר מיר פארבייא, אונד ניממט ניכט איינמאל דען הוט אב,
אַלס קעננע ער מיך גאָר ניכט.

פ' איך זאָטע איהנן יא, דאס דיזס בלאָס גשאַה, וועגן דער דאַמע, דיא ער-

ליידר! פיהרן מוסטע. די באַראַנעסין איזט איינע גראַסע פיינדין פון איהרן לייטען. גלויבן זיא מיר, עס קרענקט איהן זעלבר גנוג, אונד וויא ער מיך פרויכרט, האַט ער דיא גאנצע נאכט דאריכר ניכט שלאַפען קענען, דער ארמע גראַף!

יע' וואָהער ערפוהר אַבר דער גראַף דאס איך איבר איהן בעזע בין? פ' מיין גאַטט! איך האבס יא איהנען שאַן גואַט, דער הערר פון שנאַפּס האַטס איהם ערצעהלט.

יע' איך שטעהע דאפיר, דער הערר פאן שנאַפּס ווירדע זיך דיזס ניכט ער= דרייטעט האַבען.

פ' אונד דאס אויך דער גראַף עס קינפטיג ניכט מעהר טוהן ווירד, דאפיר שטעה איך, פערצייהען זיא עס איהם דאך נור דיסמאַהל. ביטטע! ביטטע! יע' געהן זיא נור, דיסמאַל מאַגס איהם פערציהן זיין, אַבר זאָגן זיא איהם יא, ער זאלל מיר ניכט מעהר זאָ קאַממן, זאָנטס... (דער פרויזעהר וויל וועגעהן, איהם נאכרופענד) הערן זיא נאך! ווען דער גראַף פראַגען זאָללטע, ווא איך דיין אַבענד זיין ווירדע, זא קעננן זיא איהם נור זאָגן: זיא העטטן פאן מיר זאָ פאן אונגעפעהר גהערט, איך געהע אין די קאַמעדיא, אונד ווערדע אין דער לאַשע נומרא 20 זיין.—לאסן זיא זיך אבר בייא לייבע ניכטס מערקן, דאס איך עס איהנן אויפטראַגן האַבע.

פ' שאַן גוט מאמועל יעטטכען. טראַגען זיא קיינע זאָרגע. איך פערשטעהע ביך אויף דער גלייכען פאַסטען. עמפּעהלע מיך. (אב)

צווייטער אויפטריוט.

יעטטכען (אלליין, זעצט זיך אנס קלאַוויער).

איך האַבע דאך אונרעכט גטאהן, דאס איך עס איהם זאָ שנעלל פּרציהן האַבע! ער זאָללטע לענגר ביטן, וועלכע אונאַרטיגקייט! ניכט איינמאַל איינן צו גריסן, אונד ווען ער בייא מיר איזט, דאָ קריכט אונד שמייכלט ער אָהנע אונטרלאַס (שטעהט אויף אונד טריט פאַר דען שפיגעל) דער פערדאַנטטע פרויזעהר! איבר זיין פלוידרן האַט ער מיך זאָ עלענד פרויזעהר! וואס דאס פיר לאַקקן זינד? (לויפט צום פענשטער היין) רייטעט ניכט דארט דער הערר פאן שנאַפּס? (לאַריענטירט) וואָהרהאַפטיג ער איזטס! — ער צייגט מיר עטוואס מיט דער האַנד, אבר איך פערשטעהע ניכט, וואס ער דאמיט זאגען ווילל. דער נוטע מאן!—(געהט פאם פענשטער) אַך איך האַבע הייטע קיינע גראסע לוסט צום שפילען. (ווירפט זיך אויף דאס זאָפא היין, שלעגט איין בוך אויף אונד ליהוט:) „אַמאַליאַ, אָדר דיא גוטע הויז=מוטער; איין בוך פיר פרויענצימטר"—וואס דאס ווידר פיר ביכר זינד? איממער בקאַממ' איך זאָלך דומצייג! איך מוס מיר אויס איינר אנדרן לעזעביבליאַטעק ביכר האַהלן לאַסן.—

דריטער אויפטריט

יעטמטבען שאינדל (מיט איינס ביליעט אונד פאקעט)

ש' ע קוממלעמענט פון הערן פון שנאפפס, און דוויא שיקטער זיא דאָהס.
 יע' (ענטזיגעלט דאס ביליעט אונד ליהוט) "ליבענסווירדיגע! איך נעהמע מיר
 "די פרייהייט, איהנן הירמיט אייניגע אריען אויס דער אָפרעטטע אָבעראָן
 "צו איברזענדן, דיא איך עבן פאן דער מוזיק-האַנדלונג ער האַלטן האַבע.
 "פיר מיינען דאנק פערלאנגע איך פאן איהנען, מיינע טייערע! די ערלויבניס,
 "זאָלכע פאן איהנן זינגען אונד שפילען הערן צו דירפן, איברינגס נעהמן זיא
 "דיא קלייניגקייט אלס איינען בווייז מיינר אונגהיילטן האַכאָטונג אונד ליבע
 "אן, ניט דער איך שטעטס זיין ווערדע איר אויפריכטיגר פערעהרער פאן
 "שנאפפס".—ווער האַט דיזעס ביליעטסכן גבראַכט?

ש' דער בריהנטער, ער האַט מוזן נויטווענדיג וועג גאַין, און ווילל באלד
 ווידר קוממן נאָך שובה.

יע' גוט, ווען ער קאָממט, שיק זיא איהן נור צו מיר.—געה זיא יעצט הינונטר
 צו מאַמאָ אונד פראַג זיא, אָב זיא הייטע מיט מיר אין דער קאָמעדיע
 געהן ווילל, עס ווירד איין נעייעס שטיק אויפגפיהרט.

ש' מאַמאָ רעט אַללוואיל סוידעס מיט הערר מאַרקוס, איך קאָן זיא ניט פר
 פראַגען.

יע' זאָ פראַג זיא נאַכהער, ווען דען אָנקעל וועגעגאַנגן איזט. (זעצט זיך אנס
 קלאוויר, שאינדל ווילל וועג געהן, קעהרט אבר ווידר אום).

ש' שיהר העטטיך פרגעסטן, איך מוז איהנן ע חדוש זאָגען, וואורריבר זיא
 זיך חדושען וועהרען, זיא קריגען האַינט נאָך ע גרויסע פיזיטע, זיא קאָננען
 רעכט גאווה דרוף האָבן.

יע' זאָ פאן וועס דען?

ש' פון וועס? נוא פון אונזר רבבכי, ער האַט שוין גפרעגט אויב זיא אַללאַניג
 זעננען. איך גלייב, ער וועט נאך פערמיטטיג קוממן.

יע' איזט זיא פערריקט? וואָס ווילל דאס שו—פאן מיר האבן? געה זיא נור
 אונד מאַך זיא שפאס מיט איהרס גלייכן, הערט זיא 'ס?

ש' זאלליך לעבן און גזונד זאָהן, ער ווילל באַה זיא קוממן, זיא קאָננען מירס
 גלאַייבן, און וואָהס דוויא פער ע חדוש איז. ווארום? אונזר רעבבי קאָן
 אהן שאַהע נקבות לאַהדן.

יע' דאס איזט דאך וואַהרהאַכטיג זעהר קאָמיש! אי נון לאס זיא איהן קאָממן
 האַב איך דאך איינן קליינן צייטפּרטרייב.

ש' ער קוממט שוין, ער קומט שוין, איך הער איהן. (אב).

פּירטער אויפטרײַט

יעטמבען, הערנאָך ר' יוספּה

י"ג נור העריין.

ר"י (פאיינדליך, אבר עטוואס פערלעגן) גוטט מארגן, גוט מאָרגן, זויא פלאָהסיג י"ג (מאכט איין קניקס) זיין זיא וויללקאמבן (רייכט אים איינן שטול) זעצן זיא זיך.

ר"י (רייסט איהר דען שטוהל אויס דער האנד) איך טוה י'ס אָסור ניט, איך לאַהדס חויר ניט, וואָהס טאיטש, איך קאָן מער שרין אללאַנגי ע שטוהל נעמבן, זאה זיא זיך ניט ערשט מטריח. (זעצט זיך) שטעהר איך איהר אפשר? י"ג אים גרינגסטן ניכט, איך שפיהלטע נור איינגע קלייניגקייטן.

ר"י זויא, גשפילט דאָהו איז שאין, בחיי ראשי שאין.

י"ג זינד זיא דען איך איין ליבהאבר פאן מיזיק?

ר"י וואָהס טאיטש, פער מאַהן סיוות הער איך צו מוזיק, אללס עסטן און טרינקן קאָן איך שטיין לאַזן, ווען איך זינגן און שפילן היירען טוה, ובפרט ווען זויא עפּיס שפיהלט. גלאייב זיא מיר איך בין מענכע שָעָה גשטאַג-זען פער איהר טיהר און האָב איהר צו גהיירט זינגן.

י"ג זאָ? ווען איך דאָס גוואוסט העטטע, ווירדע איך נאך פלייסיגער זונגן האבן.

ר"י (פיר זיך) דאָהס איז שוין ע גוטטר סיבן (לויט) דערף איך איהר בָעטן מיר מוהל צו זאהן, און אלל וואַיל אַהך עפּפּיו זינגן? זיא האָט דאך אומ-בשריגען זויא ע שאין קול.

י"ג צום זינגען בין איך הייטע ניכט אויפגע'עגט, אָבר איך וויל איהנן עטוואס פאַרשפילען. (זיא שפיהלט, ר' יוספּה ריקט זיך גאַנץ נאה צו איהר היין). זיא מיסכן מיר ניכט זא נאהע אויף דען האלו זיצן, זיא בעפורדן איך איהר קלייד, זעהן זיא?

ר"י שָאָהט נישט, אן איהר קאָן מע זיך אַהך פּודריג מאַכן. —

י"ג וויא גפעללט איהנן דיוס טטיק? איזט עס ניכט היבש?

ר"י וואָהס טאיטש שאין? גאטט זאלל איהר מאַרין נָמים וְשָנים זאָהן, וואָהס איז זיא פער ע חכמיט אויבשרינגען! און וואָהס מיך אן מייהנסטן דדושן טוהט וויא זיא דאָהס אללס מיט איהר קלאיינע און מאַגרע פינגערליך מאכן קאָן?

י"ג (לעכלענד) זיא זינד וואַרליך זעהר גאלאַנט. — אָבר זאגן זיא מיר דאך, וויא זא קאממע איך הייטע צו דער עהרע דאס זיא מיך בעזוכען?

ר"י דער קבוד איז אויף מאַהנע זאהטן; אז שָכן וועלטיך מיר אַהך עמאָל דען קבוד האָבן.

י"ג איך גלויבטע אָבר זיא קעננן גאר קיין פרויענצימטער אַנועהן?

ר"י קאַננען קאָן איך, איך מאַהג נאָרר ניט.

יֵיךְ נון דאוּ פרייעט מיך, דאס זיא בייא מיר איינע אויסנאָהמע מאַכן; אָבר עס מוז דאך איינע בעזאנדערע אורזאכע האָבן דאס זיא מיך יוסט הייטע בזוכן. ריי ע טעם האַטטס פראַהליך.

יֵיךְ דארף איך דיוע אורזאכע ניכט וויסן? איך בין זעהר בייאגיריג. ריי וואָרום ניט? זיא זאלס היירן, איך האָב געסטן (שטאטטערנד) איך האָב—האַט דען איהר טאַטטען גאר נישט מיט איר גשמוזט? האַט ער נאך נישט גזאַגט?

יֵיךְ מיין פאטער? ניכט איין וואָרט, וואס זאלטע ער מיר דען זאגען? ריי (פיר זיך) כל התקלות קשות, איך מוז זייהן איהר מורה דרך צו זאָהן. זאָג יא מיר ע מאַהל אָבבער גאנץ ממקירות לבה, מעכט זיא גערן ע שדוך טאַהן?

יֵיךְ (לויט אויפלאכענד) דאָס איזט איינע גוויסנספראַגע—וויסן זיא דען איינע פאַרטיע פיר מיך?

ריי איך און איהר טאַטטען וואהס ע זאיר גוטשן שדוך פער איהר, און י'ס איז שוין זויא פיל אַז לאַחר מעשה, י'ס וועט אהך באלד קנס גלייט ווערן, אפשר נאך האיינט אס ירצה השם.

יֵיךְ דאס שיינט מיר אונטעגליך צו זיין; מיין פאטער ווירר מיך וואַהרליך ניכט פער הייראַטן, אָהנע מיינע מיינונג אונד איינוויליגונג ערשט צו פער-נעהמן. ווער זאל דען דויר מענטש זיין?

ריי זיא איז אומבשרייגן זויא ע קכס און זעלס ניט וויסן. ראָהט זיא ע מאַהל! יֵיךְ נוי זאלל איך ראַהטען, עס גיבט יא פילע מאַנסלייטע אין דער וועלט, נענען זיא מיר איהן דאך!

ריי (פיר זיך) זיא איז זויא ע כטומדתטע דאוּ זיא זיך נאָרר זויא פרשטעללט. (לויט) וואָרום זיא וואָהס עס ניט, זי ווילס נאָרר פון מיר היירען, גוא איך ווילס איהר אַך זאָגן. איך בין איהר קתן.

יֵיךְ (שערצענד) ווען זיא עס זינד, זאָ קאן איך וואַהל צו פרידן זיין. ריי (פאלר פריידע) אין אמת? זאָלליך לעבן איהר טאַטטן האַט מיר אהך גזאַגט דאוּ זיא ע קשוב קינד איז! השם יתברך שענק אונז נאָרר מול

און ברכה מיר ווערן שוין שכחות דרלעבן. גלאייב זיא מיר, איך ווילל ניר נישט מתפאר זאהן, איך וואָהס ברוך השם מיט ע פראַה פערטיג צו ווערן. וואָהס וועט דער טאַטטען פער ע שכחה האָבן? איך ווילל אַהך גלאַיך רוננר

גאַן און איהם זאָגן וואָהס ער דויר פער ע נפש טובה האַט פון ע קינד. (וויל איהר דיא האנד פאסן), גוא, גוא, מול טוב! מול טוב!

יֵיךְ (אויפגעבראַכט) זיא ווערן זעהר דרייסט. מיט זאָלכעם שפאַסע בלייבן זיא מיר פאם האַלזע, אָדר איך צייגע איהנען דיא טיהרע. (ווענדט איהם דען דיקקן צו).

ריי וואָהס זי דאָהס? זיא מאיינט אָפּשר איך מאַך גאַהר קאַטאוועס? (נעהרט זיך איהר) בחיי ראשי ובחיי נפשי י'ס איז קאַיין קיטאַוועס! וואָהס טאַיטש

איך ווערר מיר מיט איהר עפפיש אוצען! וואָהס דענקס זיא פער נאררשקייט?
דער טאַטטן האָטט אַס גזאַגט, וואָהס וועל זיא מאַייהן האָבן? (גרייפט נאך
איהרר האנד)

יעי איך זאגע איהנן נון צום לעצטן מאל, ענטפערנען זיא זיך, אָדר איך לאַס
זיא אויס ביי-עס צימטער הינויסווערפן, וואָס דאָס פיר דרייסיגקייטן זינד
פאָן זא איינס בעזאַפנען פאַלנישן טו—ן!

ריי (וויטהענד) וואָהס? איך בין ע שכור זויפר! איך? מעכט איך ניט אייער
טאַטטנס כבוד שאַייען, איך וועלטייך וואַיזען אויב איך ע שכור זויפר
בין. אבבר אַס איז שוין גוטט וואָרט נארר, אַס איז שוין גוטט, בזו קָרגע גאָה
איך באה אייהר טאַטטן און איהר זעללט זעהן בעל קָרהי זעללט איהר ניך
נעכטן. בעל קָרהי זאָג איך, בעל קָרהי!

יעי געהט איהר מיינט וועגען ציט ט—ל, וועדר איהר נאָך מיין פאָטר, ווערדן
מיך צו איינער הייראַהט צווינגען קעננען. (ועצט זיך אַנס קלאוויר אונד
ווייל שפּיהלן).

ריי (וויא פארהין) וואָהס דאָהס פער ע הצופה איז? איהר טאַטטן קאָן איהר
ניט צווינגען, זיא זעלל ע קינד פון טאַטטן ראַיידען! פי זעללט איהר
וועררן! איהר הצופה! וועהר איך אייער טאַטטן, איך וועלט אייך שוין וואָהן.
איהר זעללט מיך מיזון נעכטן, אין ווען איהר אהך טויזנדמאַהל גאָהן זאגט
(שלעגט מיט דער פויסט אויפס קלאוויר דאס דיא זאיטען שפּרינגען).
יעי (שלעגט דיא הענדע צו זאמטן, אונד שרייעט) דאס זיך גאטט ער באַרמע,
מיין שעהנס קלאוויר איזט גאנץ קאפּיט. ווינקט אין אהנמאָט).

פּינפּטער אויפּטריט

דיא פאריגן: **כּעלציק, מאַרקוס אינד שאַינדל**

(שטירצען אויף איינמאל אין דיא שטובע היינין, אַלס ר' יוסעפה הינויס ווילל,
צאַרקוס העלט דען ר' יוסעפה פעסט בייא דער ברוסט אונד ריטטעלט
איהן העפטיג, וועהרנד דאש טעלצע אונד שאַינדעל זיך אום יעטטכען
בשעפטיגען).

כּי וואָס האָבט איהר היר מיט דער כאַכזעל פאַרגהאבט?
ריי (ענגסטליך) איך בעט אייהר כבוד לאָסט מיך גאַין, איך האָב גאָר נישט
גטאַהן.

כּי איהר זאָללט מיר גלייך זאָגען, וואָס היר אונטר אייך פאַרגינג, אָדר...
כּי טוה מיר דען גפאללען און לאָז איהם גאַיין, דו וואָהסט דאך שוין אללעס.
(צו ר' יוסף) גאַיט נאָרר, גאַיט! (כאַרקוס לעסט איהן לאז, אונד ער געהט
אב) שאַינדעל גאַיט נאָרר גונטער אין דער שטוב, דאָן מיר ניקס געגאַנוועט
וועט, זיא שטאַייט זיא גאנץ אַפּפען. (שאַינדל אב) דעהס איז נוא דער סוף

פון זאין אהגענוין, ער מאַהנט ער קען אללעס בכח אויספיהרן, ער האָט אימער
זויה ע גוט שאַטכע פער זיך אז וויא איך בין! — (צו יעטטכען) גוא וויא איז
דיר ייטה? איז דיר עפּפּיס בעסער?
יע' עטוואס. אַבר שאַפט מיר יא אום הימלס ווילן דען נידרטערעכטיגען
מענשן אויס מיינר שטובע.

ב' ער איז שוין וועק ליבס קינד, ער איז שוין וועק, זאי נאָר רוהיג, ים
פּעללט דיר דאָך ניקס מעהר? זאָג, טוטט דיר נאָך עפּפּיס וואיי?
יע' ניין, עס איזט מיר ווידר בעסר, איך האבע מיך זא זעהר גערגערט. זעהן
זיא נור ליבר אַנקעל! וויא דער שופט מיר דאס קלאַוויר צו שאַהן
גנאכט האט!

ב' פרייאליך שמערצט עס, ווען איינס דערגלייכן קאָסטבארע זאכן צו גרונדע
גריכטעט ווערדן; אבר דויר וועגן אין אַהנמאכט צו זינקן, דאס נענע איך
ווארליך איינע גאר צו שטארקע סאגוביליטע. —
יע' איזט שאַן ווידער דער באַראליסט דא!...

ב' ערגר דיך נאָרר ניט ליבס קינד! וואָהס טוהזוטודמיט? לאז ים גוטט
זאין, וועסט שוין ען אנדר קלאַוויר קריגן, ים געבט נאָך מעהר קלאַווירס
אין דיא וועלט.

יע' אונד דיא גראָבהייט דיא ער ציר אינס גיכט זאגטע! ער וויללס בייא
פאפא מאכן דאס איך איהן הייראַטען מוס! וויא גפעללט איינס דאס? איך
כעכטע דאך זעהן ווער מיך צו איינר הייראהט צווינגען ווירד! ניין! דאס קאן
קוין פאטער, איך האבע אויך איין וויללע. פאפא מאַג טוהן וואס איהם בע-
ליבט, איך ווערדע איהן דורכאויס ניכט הייראַטען.

זעקסטער אויפטרײט

דיא פאָריגן, ר' הנוך (שטירצט וויהטענד אין דיא שטובע, אלס יעטטכען נאָך
דיא לעצטע ווארטע שפריכט).

ר'ה וואָהס? דוא טוהסט איהן דאָרכאויז ניט נעכמן? דוא! וואָהס בילסטו דיר
אין? אויף וואָהס איז דיין גאָוה? דוא האָסט דיא הוצפה צו זאָגן, דוא
וויללסט איהן ניט נעכמן? זעה, ווען איך מיר ניט מיט גוואללט אויפהאלטן
טעהט, קוהע כדג וועללטיך דיך זאין! דוה טפה כרוהה! איך ווילל דיר שוין
הרבית לעהרנען. דוא מאַהנסט אפּשר דוא האסט דיא מעממע פאָר? ארם און
באהן ווערריך דיר ציבברעכן. (לויפט אין דער שטובע הרום, ערגרייפט דיא
מוזיקאליען אונד ביכער, צעררייסט זיא, אונד ווירפט דיא שטיקקע נאך
יעטטכן) פאָיי זאָללסטו מיר וועררן! —

ב' אי זאָ מעסיגען זיא זיך דאך אום היממעלס וויללען, זיא ווירטשאַפטן יא
וויא איין ראזענדער מענש!

ריח לאָסט מיר מנוחה זאָג איך, לאָסט מיר מנוחה, קוהע כדג ווילליך זיא זאָיין, (ווילל איבר יעטטכן הערפאלן, מארקוס אבר העלט איהן צוריק).

מ' ברענג איהן דאָך רוים ליבר מארקוס! ברענג איהן רוים, ער וואָהס גאָר ניט וואָהס ער טוטט, ער וועט נאך ע פֿעשה טאָהן! (מאָרקוס שלעפט איהן הינויס).

זיבנטער אויפטריט

טעלצער, יעמטכען (ביידע וויינען, איינע פויזע).

יע' (פיר זיך) דאס איזט איין אויסר אָרדענטליכס אונגליק, איך מוס עס דאָ-הער נור דורך אויסר אָרדענטליכע מיטטעל פאן מיר צו ענטפערן זוכן. איך ווילל מיינע גאנצע פרונגפסט אויפביטן, ווילל אַללעס וואָגן, דאָ איך ניכטס צו פערליהרן האָבע. (לויט) ליבע מאַמאָ דאס וויינען הילפט היר צו ניכטב, טעטיג מיסן וויר זיין, ווען וויר דער גפאָהר דיא אונז דראָהט, ענטגען וויללן.—איך האָבע דאָך שצן פילע ביכר אונד גשיכטן גלעזן, קאן פילעס פאן פעטערן ערצעהלן, דיא גרויזאס געגען איהרע קינד גהאנדעלט האָבן; אָבר איין זאלכר פאָטער איזט בייאשפיללאָז! זאָ דעספאָטיש אויף זיין אייגענ-זין צו בעהאָרן.

מ' (דיא ביס יעצט וויא אבוועזנד וואר, אונד דיא לעצטען ווארטע גהערט) וואָהס וואָהסטו פון זאין אַהגנוין, איך קען דיר גנונג דפון זרצאָיילען, ווען ער זיך עמפֿהל עפפּיס אין קאָפּ גועצט דאָט, דאָ מאַג דער גאָסט זאָי באַיי אונז קומטן, און ער וועטטס איהם ניט רוים ברענגן, טעלע דיר נאָרר פאָר, געכטרן נאָכמיטטיג...

יע' ווען ער נור ניכט ווידר הערויף קעכט! מיר ציטטרן שצן אַללע גלידר בייא דעם בלאָסען געדאנקן! געהן זיא דאָך ליבע מאַמאָ! צו איהם הינוטער, אונד האַלכן זיא איהן אָב, דאס ער ניכט ווידער צוריק קעמט.

מ' צו וואָהס? מאָרקוס איז יוויא אונטן באַיי איהם?

יע' עס איזט אָבר איין גראָסער אונטערשיד אָב זיא אדר דער אָנקל בייא איהם זינד, ער לעסט זיך עהער פאן איהנן אלס פאן דעם אָנקל אַבהאלטן, געהן זיא דאָך ליבע מאַמאָ! רעדן זיא איהם צו, דאס ער זיך וועניגסטענס נאך איין פאָר טאָגע גדולדעט, פילייכט קעמט צייט, קעמט ראהט (בעט-טעלנד) געהן זיא דאָך!

מ' איך ווילל דיר דעהס אהך צו גפאללענס טאָהן, (אום געהן) חאָטשע איך וואָהס, דאז בייא איהם קאהן צוריידען העלפט. (אב).

אַכטער אויפטריט

יעמטבן אליין

ענדליך בין איך דאָך גאַטטלאָב! איינמאַל ווידר אַליין! (שליסט דיא טיהרע אב) זא! נון קאן ער מיך דאָך וועניגסטענס ניכט איבראַששן, אונד איך קאן מיט רוהע איבר דענקען וואס איך אונטרנעהמן זאלל! (געהט נאכדענקענד אויף אונד אב, אונד שטאלפערט איבר דיא צערריסען ביכר אונד מוויקאל-יען) וויא אללעס דאָ הרום ליגט! אללעס האָט ער צו שאַנדן גמאַכט! איזט דיס איינע בהאַנדלונג פאן איינס פאַטער? דאַרף דען איין פאַטער אללעס טוהן וואָס ער ווילל? בינדן איהן ניכט אויך גוויסע פפליכטן געגען זיינע קינדער. — אַבר ער ווילל דורכאויס פאן קיינען פפליכטען וויסן, נון זאָ ווילל איך אויך פאן מיינען ניכטס מעהר וויסן! ווילל גאר קיין פאַטער מעהר האַבן! — (ניווע) יא, דאס וועהרע וואָהל גוט, אַבר מיינע מאַמאַ? — אי נון פיללייכט קאן איך איהר אלסדען ניטצליכר ווערדן אַלס יעצט. זיא ליידעט אויך פיל! (איט אויף אונד אבגעהן פינדט זיא איין שטיק פאן דען צערריסען אריען דעס העררן פאן שנאַפּס, העבט זיא אויף, בטראכטעט זיא וועהמיהטיג) אויך איהר זייד ויינר טיראַניא ניכט ענטגאַנגן! — וועלכע בהאַנדלונג! מיר איינן מענשן אויפ-צודרינגען, איינען מענשן, דען קיינע דינסטמאַגד נעהמן ווירדע, אונד בלאָט דארום ווייל עס איהם זאָ בעליבט! (ווילד אויפלאכענד) הא, הא! וויא ווירדן דיא לייטע דיא אריגן אויפרייסן ווען איך אויף דער פראַמענאַדע קעמע מיט איינס זאָלכן מאַנע אָן מיינר זייטע! — אונד דער הערר פאן שנאַפּס! — דער מיר אונצעהליגה מאַהל זיינע האַנד אנבאַט, בייא דעם איך דען היממל אויף ערדן האַבן ווירדע! — (פיוזע) אַבר וואס צוירדע איך נאָך? איך האַבע קיינע פפליכטען מעהר געגן מיינען פאַטער! ער איזט איין טיראַן! — יא עס בלייבט דאבייא, מיינ ענטשלוס איז גפאַסט, ניכטס זאלל איהן מעהר ערשיטטערן. נאָך הייטע ווילל איך דיזס הויז פערלאסן, נאך הייטע מיך אין ווינע אַרבע ווערפען, נאָך הייטע! — איך ווילל גלייך אללע אַנשטאַלטען דאַזו טרעפּפן. (שליסט דיא טיהרע ווידר אויף אונד געהט אב).

הריבנות אויפצונ

(אבענדס אום 10 איהר)

(וואהנשטובע)

ערשטער אריפטרירט

ר' הנקך (ויצט אן איינס טיש, דען קאפף אויף ביידן הענדען גשטונט, פאר איהם ליגט איינע גמרא אפגען, ער אונטערברויכט אפט זיין שטודירן דורך טיפגהאלטע זיפצער) זעלענע (ויצט אין איינס ווינקל שלוקצט אונד זיינט, איינע פרויע.)

ר'יה וואהן מיר דאך דען קאמפ ניט פולל, וואָהס העלפט אלל דעם וואהנען? א'ס איז וואָהר, א'ס איז בענוותיגו קָבבים ע גרויז שלימפול; אָבבער דרום זין מיר אַהך ייהדען, מיר בוזן דענקען כל מה דעביד רחמנא לטב עביד! א'ס העטט נאך ארגער קוממן קעננן.

ז' וואָהס דעהס פער ראיד זען? וואָהס טאייטש בוזן ארגער? וואָהס קען אר= גער זין?

ר'יה וואָהס זעלליך וויסן וואָהס ארגער זאין קען? גנוג א'ס קען ארגער זאין. און דער ייהד בוז זיך אין אללם פינדן, א'ס גיז באיי אללם ע גם זו לטובה.

ז' דאז זיך גאטט אים זיבנטן היממל ער בארם! ע שאינר נמועל לטובה! דאס ארמע קינד נעביך! וואו מעהג זיא אללוואיל זאין, ווען זיא זיך נאָרר ניט עפפיס אנגטאָהן האָט! דוא ארמעס קינד! (וויינט) אָבבער זויא גאטיו! אללעס דוא! אללעס דיין שבען, דוא ברענגסט מיך נאן אין קָבר, ברענגסט דיך אין קָבר איבר דיין שגעון. דאז זיך גאטט ער בארם! (וויינט)

ר'יה איך בעהט דיך לאָז מיר פנוחה, ברענג מיר ניט גאָהר אום מאיינע חושים (זיפצט) וואָהס זעלליך טאָהן? גאָטט האָטס זויא האָבן וועללען! מסָקמא וואָהס ער בעסר וואָהס ער עז טאָהן האָט! אין וואהס טאייטש? איך זעלל שטום זאין בוז עפפיס כורא האָבן פער מאיין קינד? ע נאייע שמועה! איי איך זאלל דענקן זיא וועט וועק לאהפען, ווער וועט דענקן זיא וועט וועק לאָהפן? בשלומא איך וועללטייר געבן ע שליממע זאלניק, ע פֿשוטן קָחור, העטט זיא רעכט, אָבבר זויא, וואָהס ויילל זיא מעהר האָבן? נאָרר אָבבער איך וואָהס וואו הער דעהס אללס קוממן טוטט, איך וואָהס א'ס בענוות, דוא און דאין ברודר העט די גאנץ מאָהד מכלה גוועזן!

ז' (שפרינגט פאָן איהרם שטוהל אויף) דוא וועסטס נאָך זויא וואייט ברענגן, דאז איך אַהך פון דיר וועק לאהף, ניט אללאַזן מע האָט זאיינע גזירות, בוז...

צווייטער אויפטריט

דיא פאריגען, שאַינדל (מיט איינס טעללר מיט זוכפּע).

שׂ וועלן זיא ניט ע ביסל זופּפ האָבן, ׳ס איז שוין זויא שפּעט, און זיא העבבן נאָך גאָר ניסט האַיינט געסן.

ט נאָה איך מאָג ניט, שטעלט נאָר וועק, איך ווילל נישט עססן, מיר פּרגאַט אללר אפּטיט צום עססען (וויינט).

י׳ וואָהס העלפט איהנן אָבבר דאס וואַייהנען? זיא וועררן זיך נאָך קראַנק מאַכן, זיא וועררן שוין זעהן, ׳ס וועט שוין אַללעס גוטס גאַינן; הערר מאַר-קוס האָט יוא פּרשפּראַכן ער וויל זיך טרחה געבן און ווילל זיא ווידדר שאפּפען. ט׳ יוא, וועהר וואָהס וואו זיא איז? זיא קען זיך הטס ישמרונו עפּפּיס אָנגטאַהן האָבן.

שׂ דיא ברויכען זיא זיך ניט מצער זען, זיא וועט זיך נישט אָהנטאַהן, נאָמ-זעל יעטטטה האָט זיך גאָהר צו ליעב.

ר׳יח אָבבער העטטיר דען גאָר נישט מערקן קענן, דאז זיא וועק גאַיין וו לל? וויא שייך איהר זעללט ניט גזעהן האָבן ווער יוצא ונכנס ביא איהר איז.

י׳ איך זעללט וויסן? וואוהער? איז עפּפּס נאָרר אָהנער באַה איהר גקוממן? ׳ס וואָר דאך דען גאַנצען טאָג ע גלאַהף. דווא איי דעהר שׂגעץ גקוממן דווא דער שׂגעץ, איך האָב ניט עמאָהל מנוחה גהאַט ע שאָה אין דיא קיך צו בלאַהבן, ׳ס איז כּמשׂמעה נאָך ע חדוש דאָז דאָס עסן ניט עמאָהל אָהנגברענט וואָר! און העטטיך עפּפּיס גזאַגט, וועהר פּאַייער איבבערן דאָך גוועזן (מאן הערט פּאַככן) איך גלאַייב ׳ס קלאַפּפט אָהנער, איך ווילל רונטר גאַיין אופּ-זאַכן — (אב).

דריטער אויפטריט.

ר׳ חנוך, טעלזיע נאכהער מאַרקוס.

ר׳יח האָסטו ׳ס גהערט? זעהסטו וואָהס דיא מאַהד זאָגט? דען גאַנצן טאָג וואָר ע גלאַף פון שׂקצים בייא איהר, און דאָ האָט מע אַללעס פון מיר טעלים גוועזן, אוי לאותה בושה! וואָהס שטאַייט מע אַללעס אויס! וואָהס טאַייטש! מאַיינע טאכטר זאָלל זיך מיט שׂקצים אבגעבן! אוי וואַיי, אוי וואַיי! (מאַרקוס טריטט העריין).

ט׳ (איהם ענטגעגן לויפענד) נוא, ליבר מאַרקוס וויא שטאַייסט! האָסטו נאך קאַהנע נאָכריכט ניט פון איהר גקריגן?

כ׳ ביס יעצט האָבע איך נאך קיינע נאָכריכט איינציהן קעננען, איך האָפּפע אבר זיא באַלד צו ערהאַלטן.

ט׳ ביטו דען דאָרט גוועזן בייא דעם העררן פון שנאַפּפּס, האָסטו זיך ער-קונדיגט, אויבער ניקס דפון וואָהס?

ג' פרייאל'ך וואר איך דא, ערקונדיגטע מיך אויך אונטר דער האנד ביא זיינען הויזלייטן, אונד ערפור פאן דיון, דאס ער געגן אבענד מיט איינע נעם פרויענציימער אין איינר צוגמאכטן קוטשע אויסגפאהרן זייא; וואהין, וויסן זיא זלבר ניכט!...

ט' דעהס איז שוין ע גוטטר סימן.

ט' אויף דיוע נאכריכט, גינג איך זאגלייך צו אייניגען מינר פריינדע, עג-דעקטע איהנן מיין ארגוואהן, אונד באט זיא אום איהרן גיטיגן ביישטאנד ביא איינער זא גוואגטן אפערע. דא נון איינער פאן דיון פריינדען איין ערב-פיינד דעס עהרן פאן שנאפפס איזט, זא שמייכלע איך מיר, באַלד אויספיהר-ליכע נאכריכט צו ערהאלטן, דען דיוער ווירד גיזיס אללעס אנווענדן, אונד זיך אללע מעגליכע מיהע געבן, דיא זאכע עהרויס צו ברינגן, אום דעם שירקען זיינע געהריגע בלאַהונג צו פרשאפן.

ט' גאטט בצאָהל'ט דיר ליבר מאַרקוס! איך קען דיר ניט גנוג דאַנקן, מיין דאַנק איז צו שוואַך (וויינט).

ט' וואָצו דיועט? קאן איינע פּעליכטמעסיגע האַנדלונג אַנשפּרוך אויף דאַנקוואַ-גונג מאַכען? וואָס איך טהאַט וואַר איך אלס ברורר, אלס מענטש, שילדיג צו טוהן.

ר'ה אָבבר וואָהס העלפט, בענוותיגו הרבים, זיא האָט זיך מיט ע גוי אב-געעבן, די טטאה! אין זיא וועטט מיר נאָך דאס גאַנצע הרוי מטמא זין. ט' דאַפּאָן קאן יעצט דיא רעדע גאר ניכט זיין, וויר מיססען געגענווערטוג נור דארויף דענקן, וויא וויר זיא אויס דען קלויען דיועס פּרפיהרערס הרויס בקאַמפן. גשעהנע דינגע זינד ניכט צו עהרן, אונד דאס ווייטרע ווירד זיך שאן פאן זעלבסט געבן.

ר'יך וואָרום, איהר מאַהנט אפּשר ווען זיא ווידדר קוממט. איך ווערר איהר דעהס אללעס גלאַיך כוחל זיין! מיין כַּפְּרָה זאלל דער הונד וועררן, גאטט זאָי מיר מוחל מאַיינע חַטָּאִים, שיהר העמט'יך איך זיא גפּלּוכט! נאָה דאָ איז זיא זיך זעהר טועה, נוא מוז זיא ערשט להכעיס אן ר' יוספּכה געמטן, אין ווען זיא זיך אויף דען קאַפּ שטעללן טוטט!

ט' דאָס זיא דאך ניא גלאַסן שפרעכן קעננן! אל איהרע דראָהונגען אונד שעלטוואָרטע זינד פאַר דער האַנד פּערגעבנס, דען נאך איזט זיא ניכט היר; אונד גיבט גאטט, דאָס וויר זיא ווידר אים הויזע האַבן, זא ראַהטע איך איהנן אלס פריינד, פּערנינשטיגר אונד גלאַסנער מיט איהר צו שפרעכן, דען דאָס זיא דורך שטרענגע ניכטס אויספיהרן קעננן, דאפּאן האבן זיא ליידר! פּראָבן גנוג גהאַבט, פּיללייכט ריכטן זיא מעהר אין דער גיטע אויס! צוואהר גשטעהע איך איהנן אפּענהערציג, ווען איך איהרע טאכטר ווערע, ווירדע איך אויך דיון ר' יוכף ניכט הייראַטן, ווען זיא אויך נאך זאָ זעהר אויף דיוע הייראַהט בשטינדן!

ר'יח נוא דאָ קוממט מאַיין שמועה רויס, וואָהס איך קמיד גוּאַגט האַב, זיא

האַטסט אללעס נאָר פון אייך גלעהרנט! אבר כה יהיה... (שאינדל קאמט מיט איינס בילליעטכן, וועלכס זיא מארקוס איבררייכט אונד געהט גלייך ווידר אב).

כ' ויין זיא נור פיר יעצט שטיללע, פיללייכט זאָגט דיוס בילליעט אונס עט= וואס נעהרעס! (ליזט) "מיט איבניגער פריידע איילע איך איהנן צו מעלדן, דאס איך ענדליך אויף דיא שפּוהר בין. דער וואָלף איזט צוואהר ענטקאָמימן, אבר דאס שעפּכען איזט נאך גאנץ אונפערזעהרט. קאָממן זיא יא באלד צו "מיר, איך ערווארטע זיא אין מיינס הויזע, זיא קעננן ווען זיא וואללען, נאך "דיוע נאכט איהרע ניכטע שפרעכן, מינדליך מעהר דאפאן"—איך האבע נון קיינע צייט צו פערליהרן, איך ווילל הינאייילן אונד זא באלד איך מיט יעטטכן גשפּראַכן האַבע, בין איך ווידר בייא איהנן. (אב).

ט' גאטט לויב און דאנק! דאו זיא נאָר דאָ איז! 'ס איז מיר נוא ע גאנצער שטאָהן פון הרקן, איך ווילל מיר נוא אהך ע ביסל זוכפ געבן לאָזון.— ווילסטו אהך ע ביסל האַבן!

ך"ח מאַינטוועגען, אָדדר וואַהסטו וואַהס, מיר וועללן אונס כסדר דען טיש דעקקן לאָזון, איך האָב זווא היינט מיטטיג נישט רעכטס געעסן, קום, שאינדל זאלל אונד דעקקען. (געהן אב)

פירטער אויפטריט

(וואהנונג דער לעכגיין)

לעמגיין, יעטמבען

(דיוע זיצט וויינענד אן איינס טיש, דען קאפף אויף ביידן הענדען גשטיצט; איהר אנצוג איזט נאכלעסיג).

ל' וואן ווירסט דוא איינמאל אויפהערן צו וויינען? נעררישס דינג! וואס דאס פיר צירערייא איזט? ביזט דוא דען אונטר איינע רייברבאנדע גראַהטן? דו ביזט יא בייא עהרליכן לייטן, עס זאָלל דיר ניכטס אַבגעהן, ווען דוא דיך נור גוט אונד ווילליג אויפפיהרן ווירסט!—קאָם הער נעררכן, אימער לוסטיג אונד מונטער! דען ווען דוא זאלכע גויכטר שניידן ווילסט, דאָן ווידר דיך בייא מיינר טרייא! קיינע קריסטן זעלע אנריהרן וואָללן. דאָ! דאָ איזט מייין גלאז חוין, טריבק, דאס מאכט מוהט, אונ' דען וואָללן וויר איין וועניג וואַלצן (ווילל זיא בייא דעס ארס נעהמן).

יע' אָ, זאָ לאס זיא מיך דאך געהן, איך האבע וועדר לוסט צו וואַלצען נאך צו טריבקען.

ל' זעה מיר דאך איינר דאס נעררישע דינג אן! ווער ווירד זיך דען זאָ אום איינען ליבהאַבער גרעהמען? גיב דיך נור צו פריידן, דוא ווירסט היר אן ליבהאַבער גונג פינדן, עס קאממן גאָר שמוקקעלייטכענס צו מיר הריין; דוא

קאַנסט דאס אויסזוכן האבן. נור וויא גזאַגט, דוא מוסט דין אַנדרשט בנעהמן, מוזט היבש פריינדליך טוהן, דען דאָ גיבטס צו וויילן יונגע הערענס, דיא פיל שפּרינגן לאסן. שטעלל נור דיינע זאכע קלוג אן, עס ווירד דיין שאַדן ניכט זיין.

י' (אנווילליג) פיר וואָס העלט זיא מיך דען? איך גלויבע גאר זיא ווילל אויס מיר איינע מעצע מאַכן? ניין, זאָ בידרטערעכטיג בין איך גאטלאב נאך ניכט, אינד ווערדע עס איך ניא ווערדן, איך האבע גאטלאב נאך עלטרן, דיא זיך מיינר אננעהמן ווערדן.

ל' יא, יא, זאָ האב איך מאַכע פפייפן גהערט, דוא מאַגסט מיר שעהנע עלטרן האבן! ווארום איזט זיא דען פאן איהרן עלטרן וועגלאַפּפן? ווארום האט זיך דאס מאַמעלכן מיט דעם ווינדבייטל פאן שנאפּס אבגעעכזן? הע! דא שווייגט זיא! (מאן הערט קלאַפּפן) עס קאַמט צושפּרוך, היבש מונטער אונד פריינדליך! (מאן פאַכט שטערק) נון, נון, דער קאן עס גאר ניכט ער-ווארטן—(אים אבגעהן) קליידע דין אַרדענטליך אן, עס קאַמט צושפּרוך, הערט דוא? (אב).

פּינפטער אויפטרײט

יענטשען (אלליין)

אַ גאַטט! דיא שטראַפּע איזט צו הארט! איזט דען מיין פּערגעהן זאָ גראָס, דאס איך זאָ שרעקליך ליידן מוס? איך בייא איינר קופּפלערין! יעדס וואָלליסטלינג פרייז גגעבן! אן!—זיא קאַממן, אַ גאַטט שטעה מיר בייא, אונד רעטטע מיינע עהרע, וגעהט אין איין געבן ציממער)

זעקסטער אויפטרײט

לעמנין, מאַרקים

ל' (אים העריין טרעטן) יא, יא, מיין הערר! זאָ הייסע איך, וואָהנע היר שאַן איבר פינף יאר האב איממער פאן האַנעטן לייטן בוזך גהאבט, איך ווייס מיט לייטן אום צו געהן...

מ' האט זיא קיינע מעדכן אים הרוזע?

ל' אַ יא, איינע זעהר שעהנע מאַמעל, זיא איזט ערשט דיון אבענד צו מיר גקאַממן, איינע גאַנץ נייגבאַקנע, זיא איזט צוואהר נאך עטוואס שפּרעדע, אַבר דיס ווירד זיך שאַן געבן, זיא ווירד באלד דעם העררן איהרע אויפוואַר-טונג מאַכן, זיא איזט נור דאָרט היינין גאַנגן, האט נאך עטוואס דאָרין צו קראַהמן.—בפיהלט דער הערר אונטער דעסן עטוואס? פונש, שאַקלאַדע, ווייזן זיא קעננן אלעס האבן.

מ' פונש.

ל' גוט, ער זאלל באלד פּערטיג זיין, איינע זיריהנע אדר צווייא?

כ' זא פיל זיא ווילל (פיר זיך) ווען איך זיא נור באלד צו שפרעכן בקעמע.
 ל' איך ווערדע איהן באלד ברינגן, לאס דער הערר זיך דיא צייט ניכט לאנגע
 ווערדן; וויא גזאגט, דיא מאמעל ווירד באלד ערשיינען. (אב)

זיבענטער אויפטריט

מאַרקוס, נאכהער יעמטבען, דאן לעמגין

כ' (אים אויף אונד אבעהן) אין דיום פרוואָרפן הויזע, דעם אויפענטהאלט
 אללר וואָללוסט אונד שוועלגרייא, דיא טאכטר מינר שוועסטער! אין דיום
 גראבע דער אונשולד, פילליכט שאן זעלבסט איינע געמאָרדטע? אָ דאס
 זינד דיינע פריכטע בלינדער רעליגיאָנס-אייפר! אונערביטטליך וויא דער טאָד,
 אונערזעטטליך וויא דיא גרופט, הייפסט דוא שלאכטאָפּפער אויף עלאכטאָפּפער,
 אונד טריסטט אין דיינס וואָהן, דעם מייסטר צו עהרן, זיינע מייסטר ווערקע
 מיט פיטען, אבר איזט זיא דען גאנץ שולד לאָז? מוס זיא, אום אייגעס איבל
 צו ענטגעהן, גראַדע זיך אין דאס אללר ערגסטע איבעל שטירצען? וואָרן עס
 ניכט לייכטזיך, אונבאַזעהייט אונד אנדרע מאָדעלאסטער אונזער יעציגען יו-
 גענד, דיא איהר דען וועג צו דיועם אונגליק באַהנטען?—אונד דעננאך פעללט
 אויך היר ווען איך עס רעכט איברדענקע, דיא שולד אויף דיא עלטערן
 צוריק! פונבלעסיגט ניכט דיא ערציהונג איירער קינדער, זאָרגעט מעהר פיר
 איהרע גייסטיגע אַלס פיר איהרע קערפערליכע בילדונג, אונד לאָסט זיא פריה-
 צייטיג לעהרן, גפיהל פירט אַדלע אונד גוטע צו האבן, דאן ווערדעט איהר
 ניא איבר איירער קינדער לייכטזיך צו קלאַגן האבען.—דאָך, איך פרגעססע
 דיא אבוכט מיינס הירזיינס; דיא פרויא זאגטע מיר יא, זייא אין דער
 קאממער, ווארום צעגרע איך דען? (נעהרט זיך דער קאממער אונד רופט):
 יעטטכן! יעטטכן!

יג' (שטירצט אויס דער קאממער, אונד פעללט מאַרקוס אום דען האלז) אַך
 מיין אָנקעל! מיין עררעטטער!

יד' (קאממט מיט איינר טריהנע מיט פונש) נון נעררישעס דינג האבע איך עס
 דיר ניכט גלייך גזאגט, עס ווירד זיך שאַן געבן; ווען נור איינמאל דער
 אנפאנג גמאכט ווירד, מיט דעם ענדע האט'ס נאך וויילע. (צו מאַרקוס) זאָלל
 איך איהנן איינשענקען?

יז' לאָס זיא אונס יעצט אלליין, וויר וואָללן אונס שאַן זעלבסט בדיהנען:

יח' וויא זיא בפעהלן, איך וועהרע אויך אהנע דעם ניכט דאָ גבליבן, צו דער-
 גלייכען זאכען פּרלאַנגט מאן קיינען צוועהר, ניכט וואָהר? (לעכלענד אב)

יט' נון מיינע ליבע ניכטע! באנטווארטן זיא פאר אללעם דיא איינציגע פראגע:
 וויא קאממן זיא אין דיועם פרוואָרפנע הויז? גשאַהע עס מיט איהרם

וויללען, אדר ווידר איהרן וויללען? אנטווארטן זיא מיר נור גאנץ אָפּפּנ-
הערציג, זיא קעננן מיך יא, אונד וויסן דאס איך געגן מענשליכע שוואכ-
הייטן נאכזיכטספאלל בין.

יע' (וועהמיהטיג) מיט מיינס וויללן? גאטט וויא טיף מוס איך אין איהרן
אויגן גוונקן זיין, דאס זיא דיוע פראגע מיר פאַרלעגן קעננן! (וויינט)

כ' עס טוהט מיר לייד ווען איך זיא דאדורך בליידיגט האבע, דיס וואר וואר=
ליך מיינע אבזיכט ניכט, איך פראגע בלאס צו איהרעס אייגנן בעסטן,

דען פאן דיור אנטווארט הענגט עס אב, אין וויא פערן איך איהנן קינפטג
ניטצליך זיין קאן. ערצעהלן זיא מיר אלוא, ווי קאמן זיא הירעהר?

יע' איך בין ווארליך צו שוואך איהנן דיס אללעס גענוי צו ערצעהלן.
ב' זא פאכן זיא זיך זא קורץ וויא מעגליך, אונד ערצעהלן מיר נור ווער
זיא וויר הער גבראכט האט.

צ' דער נידרטערעכטיגע שנופפס. דען נאכדעס איך דען אונגליקליכן ענטשלוס
גפאסט האטטע, מיינעס פאטערס רויו צו פרלאסטן, איילטע איך צו דיועס

לין, אונד פלעהטע איהן, אין מיינר פערוויירוונג אום שוטץ אן. איך גלויבטע
מיך צו דיס שריטטע אים זאָ פיל מעהר ברעכטיגעט, דא ער מיך זיינר

אונגהייכלטן פריינדשאפט זאָ אפט פערזיכרט האט. ער נאהט מיך אויך זעהר
פריינדשאפטליך אויף, באַהט מיר אויף דיא גפעלליגסטע ארט זיינן בייאשטאנד

אן, אונד בענאהט מיר דורך זיינען ערהייכלטן דיהנסטאייפר יעדן ארגוואָהן,
איך ווערדע זיא, זאגטע ער אים עהרליכסטען סהאָנע, אונטרדעסן אן איינען

זיכרן אָרט בריינגן, צו איינר מיינר פערוואנדטיגן, בייא וועלכר זיא גאנץ
רוהיג, זיכר אונד פערגרינגט לעבן קעננן, ביס זיא אויכר אלער גפאהר זינד,

דיא איהנן יעצט פאן זייטן איהרס פאטערס דראַהט. איהרע קליידונגס-שטיקקע
פּוהר ער פארט, איזר געלד אדר וואס זיא זאנסט בייא איהרר פלוכט מיט

גנאָסטן האבן, ווילל איך אויס פירוארגע צו מיר אין פרוואהרונג נעהמן, ווילל
דיועס בייא מיר ווייט זיכרער אלס אן איינס אנדרן אָרטע איזט.—מין הערץ

וואר צו פאלל, אונד מין קאפף צו לעער, אלס דאס איך אין דיס אנטראגע
עטוואט פּרדעכטיגס העטטע פינדן זאלן, איך איבויגאב איהם דאהער אללעס,

אונד וויר פוהרן אין דער אבענד-דעכטרוג אויס. אין דיס הויזע ווארדע איך
אבגינגט, נאכדעס ער וואהרשיינליך מיט דער פרויא דיס הויזעס ברייטט

פּרָקעהרונגען געטראפּפן האטטע.
ד' אונד ער, וואָ גינג ער היין?

ע' דאס ווייס דער ליבע גאטט! נור אייניגע אויגענבליקקע בליב ער בייא
מיר, דאן ענטשולדיגטע ער זיך מיט איינס נאָהטווענדיגן בונך, דען ער

זייטע נאָך אב צו שטאטמן העטטע, פרעפראַך מיר באלד ווידער צו קאָמן,
זבר (וויינט)

ו' מעכטע דאך דיוע גשיכטע איהנן איין בלייבנרס ווארנענדס בייאשפיל פיר
איהר קינפטגיגעס לעבן זיין! מעכטן זיא דאך דארויס דיא לעהרע ציהן,

זיין דיא שטראַפּע אללעמאל דעם לאַסטער אויף דעם פּוסע פּאַלגט! אינדעסן ווילל איך איהנן יעצט איבר דאס גשעהנע קיינע פּאַרווירפע מאַכן, איהר ליידן האט זיא מיט מיר ווידר אויסגזעהנט, אונד איהרע קינפטיגע בעסרע אויפפיהרונג קאן אונד ווירד דיון שאַנד-פלעקגענצליך פּערוויששן. — יעצט מוס איך איילען אונד איהרן עלטערן נאכריכט פאן איהנן ברינגען.

י' אונד מיך וואָללען זיא אלליין היר לאַסן? אונמעגליך ליבר אנקעל! איך ביסטע זיא אום היממעלס וויללן, נעהמן זיא מיך מיט!

ב' דאס קאן איך יעצט אונמעגליך, זיא מיסן נאָהטווענדיג פאַר זער האנד נאך היר בלייבן, איך געבע איהנן אבר מיין וואָרט, ביננען איינר האַלבן שטונדע בין איך ווידר בייא איהנן; אויך ווערדע איך דאפיר זאָרגען, דאס איהנן אונטרדעסן ניכטס אונאנגעהמעס ווירדפאָהרן זאלל.

י' אבר וואָרום וואָללן זיא מיך ניכט מיט נעהמן?
ב' ווייל איך עס זאָ פאַרטיילהאַפּטר פיר זיא פינדע, ווייל איך פיללייכט דאָדורך גלעגנהייט בקאָממע איהרן פאטער פאָן זיינר אונגליקליכן אידעע, זיא מיט דעם פּאַלאַק צו פּערהייאראַטן, אב צו ברינגן. (געהט נאך דער טיהרע אונד רופט דיא לעמגין).

אַכטער אויפטרײט.

דיא פאריגען, לעמגין

א' וואס בפעהלן זיא, מיין הערר?

ב' הער זיא איינמאַל, מוטטערכן, מיר איזט איין פאַטאַלער שטרייך ווידר-פאָהרן, איך האַבע אין דער איילע מיינע געלדבערזע פּרגעססן, אונד בייא אייך לייטכען מוס דאך אללעס גלייך בצאָהלט זיין, איך ווילל דאָהער נאך הויזע איילען, אונד מיינע בערזע האָהלען. (לעמגין מאכט איינע פּער-לעגנע מיהנע) דא זיא מיך אבר ניכט קענט, זא ווילל איך איהר אונטרדעסן מיינע גאָלדנע אוהר צום אונטרפפאנד לאַסן, אין איינר קליינן האַלבען שטונדע בין איך ווידר היר.

א' (ניכטס דיא אוהרע) וויא עס דעם העררן בלייבט.

ב' איך ווערדע פיללייכט נאך איינן גוטן פריינד מיט ברינגען, אונד דאָן וואָללן וויר רעכט לוסטיג זיין, איך ווילל הייסע אייניגע פּרידריכסראָר שפּרינגן לאַסן. —

א' דאס ווירד מיר רעכט ליכע זיין, דער הערר קאן אללעס...

ב' הער זיא אבר, דאס זאָ איך איהר, זיא לעסט אונטר דעססן ניאמאנד, ער זייא אויך ווער ער וואַללע, צו דער מאַמעל קאָממן, פיר דיון אבענד גהערט דיא מאַמעל מיר גאנץ אלליין. הערט זיאס? איך ווילל אויך דאפיר בצאָהלען.

ל' דא קאן דער הערר גאנץ אָהנע זאָרגק זיין. איך פרשטעהע מיינען דינסט אונד ווייס וואס געברויך איזט. אָבר ווילל דער הערר ניכט ערשט איין גלאז פונש טרינקען? (שענקט איהם איין) קאָסן זיא איהן נור, ער איזט גאנץ פאָרטרעפליך!

ב' וואן איך ציריק קאממן ווערדע (איילט אב)

ניינטער אויפטריט

לעמנין, יעטמבען

ל' דאס איזט איין אללרליבסטער הערר, ניכט וואָהר? פאן איינט זאָלכן העררן איזט נאך עטוואס צו ציהן, אָבר ווען דאס יודען-פאלק קאממט, דא איזט דער ט—ל לאָז; בייא דעם גשמייט קאן מאן זיין בראַדט בעטטלן געהן. יע' קאָממן דען יודען אויך היר הער?

ל' וואָרום זאָללען זיא דען ניכט קאָממן? נעררישט דינג! זינד זיא דען אנדרע מענשן וויא וויר? יא, יא דאס כוּישל-צייג איזט נאך צוואנציג מאל טאָללער אויף דיא מעדכענס, אבר וואט הילפטס? דאס צייג בצאָהלט ניכטס.—דא איזט נון איין פאָ-נישר יודע דער קאָממט דיר בייאנאהע אללע נאָכט הער, אונד בלייבט צו ווילן ביס 1 אָדר 2 אוהר היר, אונד איזט מיר שאָן איבר פיר אונד צוואנציג טאָלער שולדיג.

יע' וואָרום באָרגט זיא איהם אבר זאָ פיל?

ל' וואָס זאָל איך מיט דעם כוּישעל אנפאנגן, איך ווייס ער איזט בייא איינט רייכן יודן אים הויזע, דען איך האב מיך גנויא ערקונדיגט, ער איזט אויך דאָרט זעהר אנגועהן, נון זאָ דענקע איך, ער ווירדס דיר דאך מיט דער צייט בצאָהלן, אבר דער שפיצבובע ציהט מיך פאן איינט טאָג צום אנדרן הערום קאָממט ער מיר אָבר הייטע אָבנד ווירד אונד ברינגט מיר קיין געלד, זאָ ווילל איך איהם זאָ צו זעטצן, דאָס איהם דיא מענשר פערגעהן זאָללן (מאן הערט פאכען).

יע' מאן כאַכט, דאָס ווירד גוויס דער יונגעהערר זיין.

ל' אָ, ניין, דאס ווערע גאר צו באַלד, ער ווילל יאָ ערשט אין איינר האלבן שטונדע ווירד קאָממן, עס ווירד גוויס דער פאָלנישע יודע זיין, ער פפלעגט אימער אום דויע צייט צו קאָממן—אי נון, זאָ מאָג ער אויך איין ווע-גיג דרויסן וואָרטן, ער זאָלל זיך עטוואס דרויסן אָבקהלען, דען ער האָט היטצע גונג.

יע' ווען ער עס איזט, זאָ בלייב איך ניכט היר, איך געה אין ביינע קאָממער.

ל' דאס קאָסטט דוא טוהן. ווייסט דו וואס, דער יודע קאן היר אין דער שטובע בלייבן, אונד ווען דער יונגע הערר קאָממט, פיהרע איך איהן

נראדע וועגס פאם פלוהר דורך דיא אנדרע טיהרע אין דיינע קאממער. (מאן הערט אברמאלס פאכן) דאס דיך דער הענקער! איך קאממע שאָן, (אב, יעטט= כען געהט אין דיא קאממער).

צעהנטער אויפטריט

לעמגיין, ר' יוספכה.

ר'י (אים היניין טרעטן) דאָס דוא מאהן כפּרה וועסט, דוא האָסט מיך האיינט לאנג ווארטען לאָזן, מיר פריהרט דאז מיר דיא צעהן קלאפּפערן, (געהט הין צום טיש) וואָהס זי דאָהס? פונש? האָסט שוין גועללנשאפט גהאָט? (טרינקט)

ר' אנדרע גועללשאפט אלס דוא ביסט, זיהסט דוא דא איזט פונש גמאכט וואָרדן, אונד געיובעלט, דאס עס איינע פריידע וואָר; אָבר ווען דוא קאָממסט, דאָ איזט לויטר קנויזערייא.

ר'י מאָהן כפרה זעלסטו וועהרן, פערצייהר איך ניט אללע אָבענד עפּפּיס באַה דיר? ווייהסטו, דוא קאָסט מיך שוין אין פיר וואָכנן פאַרציג טאָלער, וואָהס זאג איך פאַרציג, איבבר פּופציג קאסטו מיך שוין, אדער איך זאלל דוּיא גיפט מיט הערראָהן טרינקן, ווען עס ניט וואָהר איז! (טרינקט)

ר'י דאש דיך דער ט—ל האָהלע מיט דיינן פּופציג טאהלר, דאס איזט נאך עפּס ראָהרס, אין פיהר וואָכנן, רעכנע איינמאַל יעדע וואָכע האט אכט נעכטע אונד יעדע נאכט ביסט דוא דאך וועניגסטענס דרייא שטונדן היר, וואס קיממט נון אויף איינע שטונדע, קוּיט דאס דוא מיר דאס ליכט בצאהלסט!

ר'י איי מאך מיר מאָהן קאָפּפ ניט משוגע מיט דאָהן רעכנען; שאפּפ מיר נאָרר עפּפּיס.

ר'י איך ווערדע דיר שאָן עטוואט גוטעס פרשאפּפן, אָבר ערשט מוס איך מאָעס האָבן, דוא ביסט מיר שאָן איבר פיר אונד צוואנציג טאָלר שולדיג. ר'י איך ווערר דיר ניט דמיט וועקלאהפען, דוא ווייהסט יוא, איך בין באהען רייכן מאָהן. און ווען דוא פאַרכט האָסט, ווילליך דיר ע פּאנד געבן (ניממט זיינע תפילין הרויס) דוּיא, האָסטו מאָהן צאיינגבאָטט דעוואַייל.

ר'י וואס געהן מיך דיינע צעהנגבאָהטע אָן, געלד ווילל איך האבן, דוא האָסט מיר פערשפּראַכן הייטע געלד צו ברינגן, מאך מיר קיינע פלויווען פאַר... ר'י ווערר פערשווארצט! דוּיא האָסטו דרוואַייל זעקס טאָהלער, מאָרגען ווערר איך דיר מייהן ברענגען, שפּוהט דיר נאָרר, איך האָב האָהנט ניט פיל צאָהט, איך ווילל ניט לאנג דוּיא בלאַיבן, איך מוז האָהנט דער הייהס זין. שפּוהט דיך!

ר'י נון, נון, האָב נור וועניגסטנס זאָ לאַנג גדולר, ביס איך מייין גלאז פונש גטרונקן האָבע. (מאן פאכט) יא, יא, גלייך!

דיי לאָז מיר יוא קאיינן ראהן, איך זאָג דירס, זונסט קוממך דיר גיך ניט
 מייהן איבער דאהן שוועלל. (לעמגין אב, מאן הערט הינטר דער קוליססע
 ר' חנוך זאגען: וואָהס זעלל מיר הינטן רום גאיינן, איך גאיי גרָהדערין, ע
 נאייע שמועה, ברויך עפפּיס כבודים צו מאכן.) דאו זיך גאטט ערבארמן זעלל!
 שלעגט דיא הענדע צו זאממן) איך הער ר' חנוך 'ס קול! וואָהס פאנגיך אָהן?
 וואָהס מאך איך? (לויפט וויא ראָזענד אין דער שטובע הרום, אונד איזט עבן
 אים בגריף זיך אונטר דאס בעטט צו פרבערגן, אלס ר' חנוך, מארקוס אונד
 פרויא לעמגין העריין טרעטן, לעצטרע ביידן אונטרהאלטן זיך אים העריין
 טרעטן).

אויפטר אויפטר

ר' יוספכה, ר' חנוך, מארקוס, לעמגין.

ר'ה (אים העריין טרעטן) נוא, וואו איז זיא? (ווירד ר' יוסף גוואהר, פעהרט
 שטוינענד צו ריק זאגט צו מארקוס) וואהס דען ר' יוספכה אָך שוין דאו
 זיא דאָ איז? דעהס וועהר ביזע גיזרה!

ב' וואָהער זאָלל ער עס וויסן? (ווירד אויך ר' יוסף גוואהר (וואס זעה איך?
 איין קסיד אים הורענהויז? (געהט אויף איהן צ) שורקע! וואס האט ער
 היר צו שאפּען?—(ר' יוסף רעטערירט זיך צוריק, טוהט זעהר ענגסטליך;
 זיינע גראסע פערלעגענהייט העמט איהם דאס שפרעכן, אונד דיזע פרלעגנ
 הייט אונד ענגסטליכקייט דוירט דען גאנצן אויפטריט הינדורף)

ג' (טריטט צווישן מארקוס אונד ר' יוסף) מיין הערר! לאסן זיא מיר דען
 מענשן געהן, אין מינים הויזע ליידע איך קיין שפעקטאקעל; ער פער-
 צעהרט זיין געלד היר עבן זא וויא יעדער אנדערע, ער איזט איין גוטער קונדע,
 בזוכט מיך אללע אבענד אונד...

ד' וואס זאגן זיא נון הערר שוואגער! קעננן זיא נון דען מאן, דעם זיא איהרע
 טאכטער בשטימט האגן? (צור לעמגין) פירכטע זיא ניכטס מוטטרכן, עס
 זאלל קיין שפעקטאקעל ווערדן, איך ווערדע היר דיזעס מענשן ניכטס צו ליידע
 טוהן. געה זיא נור אונד ברינגע זיא דיא מאמזעל הער, זיא ווייס דאָך שאָן.
 (לעמגין אב)

ה' וואָהס זעלליך זאָגן, וואָהס קען איך זאָגן? איך בין גבֿהל ומשתומם גוואָרן!
 וואָהס טאָישט? עהר העטטיך גגלאַהבט דער היממל פאללט אוף דיא
 ערד! זויא ע צבוע איז מיר אלל מאַיין לעהבטאָג... (לעמגין קאממט מיט
 יעטטכן) נוא, דאָ איז זיא דאָך? קום, זעה, ווען איך ניט...

ו' (לייזע צו ר'ח) עראינגרן זיא זיך, וואס זיא מיר הייליג פּרשפּראַכן האָבן,
 זייען זיא גלאַסן, אונד געבן ניכט ווירד אנלאַס צו נייען טעריכטן אויפּטריטן.
 ר'הוויא קסו נור הער, ייטה! קום! (זיא נעהרט זיך שיכטערן אונד פּורכט.

זאם) קום איך ווילל דיר ע חדוש וואַיזען, וואו דוא מויל און אהגען אופֿ-
שפאַררען וועסט (נימט זיא בייא דער האנד אונ' צייגט אויף ר' יוסף) קענסטו
דען דאָוויגען! זאָג קענסטו איהם?

יע' (פורכטזאם) פאפא, ליבער פאפא אום גאָטס וויללן! אללעס נור...
מ' זיין זיא גאנץ רוהיג ליבע ניכטע! זיא האבן נונמעהר ניכט געטהיג זיך
פאר דיום מענשן צו פירכטען, ער איזט נון ענטלארעט! דער הייכלער!
ר'ח הערט ע מאָל שוואַגער, זאָגט צו דער גויטע דאָ, זיא זעלל מיר דען
צבוע היינט ניט וועקלאָזן, איך ווילל איהר פער איהר פֿרחה שוין
בצאָהלן, און מאָרגען אם רצה השם ווערריך איהם שוין וואַיזען, וואָהס
איך קען.

מ' הער זיא מוטטערעך. היר האַט זיא פיר דאס וואָס איך פרצעהרט האַבע
(גיבט איהר געלד), דיון מענשן אַבר לאס זיא יא ניכט אויס דעם הויזע,
איך ווערדע איהן מאַרגן שאן אבהאָהלן לאסן, איך ווערדע איהר שאַן פיר
איהרע מיהע בצאהלען, דען דיזר שורקע האט מיינען שוואַגער שענדליך
הינטרגאַנגן.

צ' עס איזט שאַן גוט, ער זאָלל מיר ניכט ענטווישן, ער איזט מיר זאָ נאָך
פיל געלט שולדיג, אונד וואָ ווערדע איך דען בצאהלט ווערדן? ער זאָגט
מיר איממער, ער ווערע בייא איינס רייכן מאן פאן איהרן לייטן אים הויזע,
פאן דעם ער זאָ פיל געלד האבן קאן אלס ער ווילל אבר וויא איך דא
גהערט האַבע, ווירדס מיט דעם רייכן מאן אויך אויס זיין! ניכט וואָהר?

מ' פרייליך, דען היר שטעהט דער כאן בייא דעם ער אים הויזע וואָר.
צ' (צו ר' יוסף) דאש דיך דער גייער האָהלע דוא, שפיצבובע דוא! וואָ ווערדע
איך נון מיינ געלד פאן דיר בקאַממען? אַבר וואַרט דוא קריגסט מיר דאס
(צייגט דיא תפילין) ניכט עהער הערויס בים דוא מיך בצאהלט האַסט.

ר'ח וואָהס האַט זיא דאָ? תפילין? וויא קוממט זיא דאָצו?

צ' אי נון דער שפיצבובע האטט מיר דיזעס צום פפאָנד גגעבן, ער זאָגטע,
עס ווערע זיין צעהני געבאט, אַבר ווער ווייס, אב עס אויך וואָהר איזט?
ער מאַג מיך פילייכט אויך דאָמיט בטריגן.

ר'ח הערט איהר שוואַגער, זאָיין תפילין האט ער צו משכן גגעבן! דער פושעי
ישראל! נאָה דעהס כוז איך זאָגן, דעהס העטטיך מיר אלל מאַיין לעבטאָג
ניט קלומען לאָזן. זויא ע משומד זויא ע כופר! נוא וואָהס איך ערשט וואָהס
ער מיט דער מאַהד האַט פאַר גהאט, נוא פאללטס מיר ערשט באַי! נאָה איך
וויל פון נוא אן בלי גדר גאר קאהנע זעלכע מענשן גישט מעהר גלאַהבן, זיא
זין לויטר רטאים! דאָ זין מיר דיא נאיימוידישע נאָך טוינדמאָהל ליבר, דיא
וואַיזן דאָך לכל הפחות וואָהס זי טאָהן, אַבבר דיא וועלען אללעס בסוד טאָהן,
און זען גונב דעת המקום ודעת הבריות!

מ' וויר פֿרפלוידערן היר דיא צייט, אונד מיינע שווע טי וואַרטעט מיט
שמערצן אויף אונס.

רײַך איהר העטט רעכט, מיר וועללן אַהך גאַיין, (צו יעטטכן) ווען דוא דיך
 מכאן ולהבא גוטט אופפיהרן טוהסט, פערשפרעך איך דיר אַללעס מוחל
 צו זין, און זאָלל אַללעס לא יזכר ולא יפקד וועררן, (צו מארקוס) און איהר
 זעללט אַהך ניט אייערע טרחה בחנם גטאַהן האָבן, איך האָב מיך וואהרהאפטיג
 אין אַיך טועה גוועזן, איך האָב אַיך נוא גלעהרנט קעננן. רוב בנימ
 הוּלכין אחר אחי האם זאגן אונזר חכמים, נוא זויא מאָג זיא אין
 אמת הולך אחר אחי האם זין (לעכלענד) פערשטאַיט איהר מיך? (געהט מיט
 יעטטכן אב)

כ׳ מוטטרכן זייא זיא אונבזאָרגט, מיין פערשפרעכען האלטע איך, זיא זאָלל
 מיט מיר גוויס צו פרידן זיין. לאַס זיא מיר נור דען ניכט ענטווישן! (אב)
 ל׳ וויא ער נון דא שטעהט דער שפיצבוּבע, וויא אנגנאַגלט! האַ! האַ! האַ!
 זיהסט דוא יידכען, זא מוס עס אללען שעלמן געהן! אַבר דוא גלויבסט
 גאַר, איך ווערדע דיך איבר נאכט אין מיינר שטובע בהאַלטן, ניין דאַרויס
 ווירד ניכטס. אין האלצשטאלל מוסט דוא הייטע נאכט שלאפן, דא איזט עס
 היבש קאַלט, אונד דוא האַסט זא פילע היטצע, מאַרש, מאַרש, פאַרט מיט דיר.
 (זיא שלעפפט איהן צור טיהוע הינויס). —

ע נ ד ע .

יוסף הערץ און מאריץ-גאטליב סאפיר

יוסף הערץ און מאַריין-גאַטליב סאַפּיר

„לייכט ווין אונד פרעמדע לייא“, די יידישע קאָמעדיע פון אהרן וואָלפסזאָהן האַללע, איז געווען דאָס ערשטע און דאָס לעצטע ווערק אין יידיש, וואָס די דייטשע השכלה האָט אַרויסגעבראַכט (אויב מ'זאָל ניט רעכענען יצחק אייכעלס סאַטירע „רב הענאך אָדער וואָס טוט מע דערמיט“).

דאָס יידישע וואָרט האַלט זיך נאָך לאַנג אין דייטשלאַנד אין דער אומ-גאַנגשפראַך, אָבער פאַרשפּאַט און פאַראַכט פון די משכילים, ווערט עס שוין פון קיינעם ניט באַנוצט פאַר ליטעראַרישע צוועקן.

אמת, אין יאָר 1828 גיט אַ געוויסער יוסף הערץ אַרויס אין פירט אַ פורים-שפּיל „אסתר אָדער די בעלאָהנטע טוגענד“. אָבער דאָס קען דערמאָנט ווערן בלויז אלס זכר לחורבן פון דער יידישער ליטעראַטור אין דייטשלאַנד, און דער מהבר אַליין פאַרענטפערט זיך אין זיין דייטשער הקדמה, אַז אַנגעשריבן האָט ער עס אויס צייטפאַרטרייב און האָט עס ניט געהאַט בדעה צו דרוקן, ווייל ער האָט עס געהאַלטן פאַר „צו געריןגפּיגג“, „אונד נור דורך דאָז דרינגענדע ביטטען מיינער כריינדע מיך ענטשלאָס עז דעם דרוקע איבערגעבען“.

געשריבן אין בייַערש-יידישן דיאַלעקט, האָט הערצס פורים-שפּיל בלויז אַפּאַלקלאַריסטישן אינטערעס. עס איז פון דעם מין ליטעראַטור, וואָס איז גיכער אויסן די קוריאָזיטעט פון יידיש אין די אויגן פון די פלומרשט אויפ-געקלערטע, פון די שפראַך-אַסימילירטע, איידער דאָס אמתע ליטעראַרישע שאַפן. אָט, למשל, זיינען אייניקע פערזן פון הערצס קאָמעדיע*:

(* ציטירט לויט מ. סאַסינס אַנטאַלאָגיע „פּינף הונדערט יאָר אוידישע פּאָעזיע“, ניויאָרק.

אברהם:

וויא, אונקעל! איך זעללט אייך פערלאַססען?
 ווער זאלל אייך דען דיא וואטשאפט פיהרען?
 ווער אייער קאַפּיה מאַכען? דאָזן פּייער שיהרען?
 ווער אייך, קאַכען, גיהע, שטריקען, שטאפּען?
 אייער בראדעהויב און קלאָדער אויז קלאפּען?
 ווער אייך וועשען, בעהגע, מאַנגע?
 אַללע גרייטיג נויכמיטטאָג רויו לאַנגע
 אייער שוהלכאנטעל און קראַהגען?
 און ווער דאָז עסען אין איהפעלע טראַגען?
 אַ, נאָ—בייא אייך ווילל איך בלייבען
 עוויג פרייטפעל וועלקערן—און פאַרבעל—רייבען

גורדין:

וואָזן זאל איך טוין, ס'איז א גזירה!
 איך נוס דייך אָבער הינשיקען, האַב קאהן ברירה.
 דרום שטיה נאָר א ביזלע פריה אויף,
 איך גיה זעלבסט לטובה, מיט דיר נויף
 זאָג אָבער בייא לייב ניט, ווער דו ביסט
 א ייד אָדער א קריסט,
 א טאַרריק אָדער א האַאר,
 א פרינצעססין, אָדער א מאַאר.

אברהם:

פערליער איכיס,	גיה איך ניט?
איז פון גאַטט!	גיה איך ויז?
קען אָאך זיין	גיה איך מיט?
אייך געווייניס,	בלייב איך דוי?
נעממן איין,	ווי איכיס נאָך,
און איך ביניס.	זאָג אהניס מיר,
נו מיינט וויהגען,	אַב דיא זאָך,
אייך גיה פאַטט.	אייך פראַביער?
דיינען זיעגען	פראַביער איכיס
גיב מיר—גאַטט! *	און גיה פאַטט!

(*) די דערקלערונג פון אויסטערדישע ווערטער און איסדרוקן (לויט ב. באַראַכאָו אין דער אנטאָלאָגיע): האַטשאַפט, באַדעהויב—מלבושים, נאַרדעראַבע; בעהגעלע מאַנגע—פרעסן; וועש; רויו לאַנגע—צרויכערלאַנגען; איהפעלע—איוועלע; פרייטפל—לאַקען; פאַרבעל—פאַרפל; האַאר—הייר, גענערויער; זאָג אהניס מיר—זאָג עס מיר אָן; גיה פאַטט—ני פאַרש, גיי טוועק; נעממן איין—(אויך) נעם אים איין; מיינט וויהגען—מיינט וויעגען—זען, ברכה.

און דאָך האָט אזא מין ווערק געהאַט ערפֿאַלג און דערלעבט אַפילו נאָך
 צוויי אויפלאַגן, אין יאָר 1849 אין ווין און אין יאָר 1854 ווידער אין פּירט.
 דער יידישער עולם אין די דייטשע לענדער, אַרײַנציענדיק זיך אַלץ מער אין
 דער אַסימילאַציע, האָט נאָך אין דער שטיל געבענקט נאָך דעם יידישלעכן,
 זיינען אזעלכע „געמוישלטע“ זאכן געווען פאַר אים אַ סהורה. און דערפאַר
 אויך איז דער דאָזיקער מין ליטעראַטור כמעט דורכויס אין דער פאַרם פון
 דיאַלאָגן, פון טעאַטערשפּיל — מער צום פאַרטראַגן און פאַרשטעלן, ווי
 צום אַליינלייענען. די מערבדיקע יידן האָבן אויפגעהערט צו ריידן און צו ליי-
 ענען יידיש, אָבער הערן אַ יידיש וואָרט, אַ יידיש לידל, אַ יידישן וויץ
 האָבן זיי נאָך לאַנג געהאַט גערן, ווייל אינסטינקטיוו האָבן זיי געפילט, אז וואָס
 מער זיי דערווייטערן זיך פון דעם אַ יידיש, אַלץ מער גייען זיי אונטער און
 פאַרלוירן.

דערפאַר אויך האָבן געהאַט אזא ערפֿאַלג די טעאַטערשטיק, וואָס אַ גע-
 וויכער י. בידער מאַן האָט געשריבן אין די פּערציקער יאָרן אין ווין, אויס-
 לאַכנדיק מיט אמתן טאַלענט און עכטן הומאָר די דאַמאַלסטיקע פּני פון דער
 יידישער אַריסטאָקראַטיע.*

צו דעם דאָזיקן מין ליטעראַטור געהערט אויך דאָס איינציקע יידישע ווערק
 פון דעם וועלט=באַרימטן אונגאַריש=דייטשן הומאַריסט מאַרי יגאָט ליב
 סאַפיר (געבוירן אין לאַוואַש=בערעני אין יאָר 1795, געשטאַרבן אין באַדן,
 ביי ווין, אין יאָר 1858) „דער פאַלשע קאַשטאַן“, „ע שנאָקע“ אין 2 אַקטן,
 געשריבן אין יאָר 1820, אַלואַ מיט אַ יאָר פריער פאַר זיין דעביוט אין דער
 דייטשער ליטעראַטור מיט זיינע Papilloten (פּעשט, 1821). סאַפיר האָט ערשט
 געהאַט געענדיקט זיינע לערניאַרן אין פּראַג מיט סמיכות אויף רבנות און האָט
 זיך באַזעצט אין אַ=בּודאַ (אַלט=אַפּען, — קוואַרטאַל אין בודאַפּעשט). ער
 איז שוין געווען גענוג באַקאַנט דאָן מיט זיין בייסנדיקער סאַטירע און גייסט-
 רייכע ווערטלעך. אין אַט דער צייט איז אין דער אַ=בּודאַער קהילה אַנטשטאַנען
 אַן אַפּאָזיציע קעגן דער טיראַנישער מאַכט פון די פּרנסים, און די דאָזיקע
 אַפּאָזיציע האָט עס געפרובט אויסניצן די פּעדער פון דעם יונגן סאַפיר קעגן
 די קהלסלייט. אַלס דירעקטער אימפּולס פאַר דער קאַמעדיע איז געווען אַ
 מעשה מיט אַ וואַנדערנדיקן חון, וועלכער האָט זיך אויכגעגעבן פאַר דעם דאָן
 זייער באַרימטן חון קאַשטאַן און אזוי=אַרום באַשווינדלט די קהילה פון אַ=בּודאַ.
 סאַפירס ווערק האָט אַ צייט לאַנג צירקולירט אין אַ סך קאַפּיעס צווישן די
 אַלט=אַפּענער יידישע פאַמיליעס, איז אָבער ניט גינדרוקט געוואָרן. ערשט אין
 יאָר 1900 האָט אַ געוויסער בן אליעזר פאַרעפנטלעכט עס אין דעם אונגאַריש=
 יידישן זשורנאַל „מאַדיאַר=זשידאַ סעמלע“. דערזעלבער בן=אליעזר דערציילט
 אויך, אז גלייכצייטיק מיט דער דערמאַנטער „שנאָקע“ איז פון סאַפירס פּעדער

(* ס. טוועם, „די ענטשטעהונגסאורזאכען דער יידישן דיאַלעקט“, חין 1916, 54.)

ארויס א צווייטער פאסקוויל אונטערן נאמען „די פאלשע קאטאלאגני“, אויך גע-
שריבן אין יידיש און אויך איבערגעענטפערט פון פאָטער צו וון, אָבער דער-
גיין עפעס גענויערס וועגן דעם איז אים ניט געלונגען.

„דער פאלשע קאשטאן“ איז געשריבן אין אונגאַרישן יידיש און איז
פול מיט ניבול-פה, אַזוי אַז אַפילו אין דעם ספּעציעלן וויסנשאַפֿטלעכן זשור-
נאַל, וואו עס איז צום ערשטן מאַל פאַרעפנטלעכט געוואָרן, האָבן געמוזט אויס-
געלאָזט ווערן אייניקע סצענעס און אויסדרוקן. דער ליטעראַרישער ווערט פון
דער פּיעסע איז זייער אַ צווייפּלהאַפּטער, דערפאַר אָבער גיט זי אַ רייכן
מאַטעריאַל פאַר דעם שטודיום פון אונגאַרישן יידיש, וואָס האָט אַזוי ווייניק,
כמעט גאַרניט קיין ליטעראַרישע דענקמעלער. אין „מאַדיאַ-זשידאַ סעמלע“
איז עס אָפּגעדרוקט אין לאַטיינישער שריפט און אַן שום ערקלערונגען. מיר
ברענגען פון דאָרט אַלס מוסטער די ערשטע סצענע פון ערשטן אַקט אין יידי-
שער טראַגיקריפּציע:

1. ס צ ע נ ע

רב גימפּרשן קראָז (יאַש-הקרה) מוּיט אויף מיט איינעם דרייעקניגן הויז

געלויבט צע גאַט, היץ בין איך ווידער פסור ע זאָרג,
מיינע לייט האָבן געבראַכט אַזלעך פּין וויסענשאַפֿט
איז געצירטע צויוועלעך פּין דעברעצין.

אסור איז הויר טויש איך מיטם מקום-שופט פּין ווין!

איז וואָריס? זאָגט מיר אָנער אדרבא

האָב יאָך ניט בטיח עולם-הבא?

איז עולם הוזה? איז דאָך קאָנער דריבער,

דער עזוי שאָרבּערן קען מיטן ציבור!

זאָל יאָך לעבן איז געווינט זיין, אין דען היט

טיט אינבעשריען דע גאַנצע קהילה שטעקן מיט דען 3 עקן

איז ווי (וואו) עך נאָר דען היט אָף מיי קאָפּ געשפּיר,

ליגט דע גאַנצע קהילה נאָר אָף מיר. (ער ווייט דאָן הוט)!

אין דען שפיץ שטעקט דע חברה-קדישא איז קהל,

דע מעלאַטשעס, עס גר-תמיד, קהלס שטאַל איז עס שפיטאַל,

דע יונגען-חברה, דע תלמיד-תורה יינגלעך איז עס מתן בסתר.

אין דען שפיץ דע כשרע פּלאַטבאַנק, דע ראַמאַשול

איז דע דיניב

ס האַלזאייזן, דע גאַסניינגען איז דע נאַראָנים.

איז אין דען שפיץ דער רב, דע שבת-גויטע,

דע בעטיאָרעס איז אַנדערע מערערע.

אינ אין דער מיטן דער ראש-הקהל זיין פערק, אינ וואָס דעס הויפט איז, אינזרע פראַדיגע

טמעקעדעגע טיק .

יאַך האָב יאָ געזאָגט, ווי איך נאָר דעם היט אָף מיי

קאָפּ געשפיר,

ליגט דע גאַנצע קהילה נאָר אָף מיר.

אינ ווי (וואו) איך עהין שיטל מיטן לילעף (לולב),

אָף וואָס פאַרע זייט,

דאָרט עיטעלן אַך עהין אַלע לייט.

אינ וואָס מיר וואָרד פאַר ע כבוד אָנגעטאָן !

אין שיל שטיי עך דאָך עוואַדע אויבנאָן .

אַן שבת אים דען אַנדערן בין איך שלישי,

אינ שיינעס (הושענות) קריג יאָך אַלע טאָג סיכות פרישע.

מיך ריפט מע אָן נאָכן רב אַן שמחת-תורה,

אינ אַלע בעטיאָרן האָבן פאַר מיר גרויסע מורא.

די שעמאָסיס (שמשים) קריגן אַלע שיר עס פראַאַס,

ווען איך זי מיט מיי ראש-הקהל-קול עפעס האַאַס.

אינ ווען איך וויל, לאָז איך אינ האַלואייזן שטעלן,

נאָר אַ שברי-לב האָב יאָך, אינ דאָס איז מיי געלע.

ווי, זי איז מיאוס, משיח קען ניט פאַר איר קומען,

זע קען אָבער דאָך ע חשובן מאַאַן בעקימען .

יאַך געב איר נאָך עשרת אלפים גילדן, ביי דע הייטיגע וועלט

דריקט מען אַ אַג צי, אינ מיטן אַנדערן זעט מאַ אָפּן געלט.

ווען היץ ע מאַדל געלט האַאַס, איז גלייך שוין דער אַבעהאַלעך(?)

ווען זע עזוי מיאוס איז ווי ע בויבוי, זאָגט מע, זי איז ע מלאך.

ווען זע ניט דאווענען קען, זאָגט מע, זע איז וואוילקענעדעג,

אינ ווען זי איז געלב אינ גרין, זאָגט מע, זע איז

שוואַרצהנעדעג;

אינ ווען זע שטאַמלט, דאָס מע ניט ע וואָרט פאַרשטייט,

זאָגט מע, האַסט ווי (וואו) איר דאָס לערצען אַנשטייט ;

אינ ווען זע איז קלעבריג, ווי ע פאַיוועדלטאַאַרט,

זאָגט מע, דעס מאַדל איז עזוי צאָאַרט .

אינ ווען זע איז עזוי דיק, ווי בייס קיזערבאַאַד דעס רינדעל,

זאָגט מע, האַסט ע כשר יידיש געשטעל .

קאָרץ, עס מעגן אָף איר ליגן פרעהס 10 לאַד,

בלייב דער שדכן דאַבוי : ע פאַסירליכע מאַד.

אינ פאַר מיי געלע טי יאָך דאָך עוואַדע ע סך .

מיט אַמאָל קימט זעך צרויס דער קראַך,

קימט זע עניבער אָך דעם לאַדיגן טרייפּענען פעסט
 אינ הענגט זיך אָן דען לויזיגן פּידיִלער פעכט !
 שם ישמרו ! די פעסטער ליפטן זענען עזוי אינפעצירט,
 דאָס ווען ע מאַדל נאָר עניבער ג'שמירט,
 עס זיי שבת אָדער אַן דע וואָך,
 קריגט זע גלייך ען עסיגשטאַך.
 פאַרעוואַרצט זאָל פייטל קלעזמער וואָרן !
 אָך מיי געלע קען ער דארן און קוואַרן !

(* דערקלערונגען :

צע... צו, דאָסגלייכן דע... די, זע... זי ; היך... איצט ; ע... אונבאשטימטער אָר...
 טיקל אָנטעקט דעם אלגעמיין-יידישן א, וואָס באַגענגט זיך אפּאַר כאָל אויך
 ביי סאפּירן (א עבר-לב), כאַר אַ וואָרט מיט אַ וואָקאַל-אין ווערט ציגעזעצ
 א נ : ען עסיגשטאַך (אַן עסיגשטאַך) ; דאָסגלייכן עזוי... אזוי... עהין... אהין,
 עוואַדע... אוודאי ; געבראַכט... געבראַכט, א קמץ אָ-שטאַט אונזער פתח כאַראַק-
 טעריסטיש פאַרן אונגאַרישן יידיש, אזוי ווי פאַרן דרום-רוסישן און רובענישן
 (טאַטע, מאַמע) ; דאָסגלייכן מאַאָן-מאַן, צאָאָרט-צאַרט ; אשלעך... פּרעזענטן,
 וואָס מ'ברענגט פון אַנסיעה, פון אַ יריד וכדומה (פאַרגלייך אין ליטווישן
 יידיש... אַ גאַסטיניעץ) ; פּין... פּין, דער מלאפּוס אין אונגאַרישן יידיש, אזוי ווי
 אין אלע יידישע דיאַלעקטן אַחוץ דעם ליטווישן, ווערט אויסגעזעצט ווי אַ
 היריק, אַלזאָ אויך ; וואָריום... וואָרום, בטיח... בטוח, געזינט... געזונט א. א. וו.
 ווייכענפאַרג און דעברעצין-שטעט אין אונגאַרן ; אינ... אין, טראַנסקריבירט
 מיט אַ קרומער נון צום אונטערשייד פּין אין אלס פּרעפּאָזיציע ; געצירטע
 צויוועלעך... אזאָ מין געבעקס (קרענצלבייגל) ; יאָך... איך, אַ ביסל איידעלער
 — עך ; אַנער... איינער, כאַראַקטעריסטיש פאַרן אונגאַרישן יידיש ; דער ליטווי-
 שער צירה (יי... עין) ווערט אויסגעזעצט ווי אַ לאַנגער כתח (אין פּוילישן
 יידיש בלויז ווי אַ געפּתהטער צירה... אי, למשל, איינער), דערפאַר דער ליט-
 ווישער געפּתהטער צירה (אי, למשל, לייט... לאיט), וואָס ווערט אין פּוילישן
 יידיש אויסגעצויגן אין לאַנגן פתח (לאַאָט), ווערט אויך אזוי אויסגעזעצט אין
 אונגאַרישן יידיש... לאיט ; דאָסגלייכן קאַאָנער... קיינער, פּלאַשבאַנק-פּלייטבאַנק,
 כראַדיגע... פּריידיגע, האַאָס-הייט, מאַדל-מיידל, לאַאָד-לייד, מאַאָד-מייד,
 א. א. וו. מיי... מיינ, דאָסגלייכן מע, כאַ-מען ; מעלאַטשעס... די לייט, וואָס
 ציען זייער חיונה פון קהל (בל-קודש?), עס... דאָס, אַלזאָ : עס גר-תמיד... דאָס
 גר-תמיד, עס שפּיטאַל... דאָס שפּיטאַל, עס כתן בכתר... דאָס מתן-בכתר א. א. וו.
 וו. ; ס'האַלזאָיין... משמעות דאָס אייזן, צו וועלכן מ'פלעגט צושמידן אויף אַ
 קייט די זיגדיקע און פאַרברעכער קעגן קהל (פּרגל. ביי י. ל. פּרץ... אין
 פּאָליש אויף דער קייט) ; בעטיאַרעס (בעטיאַרן)... באַנדיטן, פאַרברעכער, דער
 נאש הקהל זיין פּעריק... דעם ראש-הקהל'ס פּעריק, אלטע דיאַלעקטישע פּאַרס

אַט אזוי זעט אויס דאָס יידישע ווערק פון אַ גרויסן אייראָפּעישן שריפטשטעלער; שרייבן אין יענער צייט, אין דעם שטורם־און־ראַנג־פּעריאָד פון דער אַסימילאַציע, האָט געהייסן אַראָפּלאָזן זיך צו דעם פּאָלקלאָריסטישן קוריאָז, צו דעם נידעריקן געשמאַק, צו דער וואולגאַריאָזאָציע פון דער פּאָלקס־טימלעכקייט.

שפורן פון אזא מין דעגענערירטן „שאַפּעכץ“ אין יידיש באַגעגענען מיר, נאָך ביז גאַר דער לעצטער צייט אין מערב־אייראָפּע. דאָס זיינען די פּאַרדעכטיקע, אין לאַטיינישן כתב טראַנסקריבירטע יידישע „לאַצעלעך (הלצה־לעך), שמאַנצעס און מעשיות פאַר אינווערע לייט“, וואָס ערשיינען אַן ווין, פּרעסבורג, בודאַפּעשט און שטייען אויף דער אייגענער מדרגה, וואָס די פּלומרשט „יידישע“ אַזויגערופּענע „אונטערשוש־פּילעריי“ אין דייטש־אַנד, עסט־רייך יאָדער אונגאַרן, וואָס זייער צוועק איז צו אַמזירן די דאָרטיקע יידישע אַסימילירטע קליינע און מיטעלע בורזשאַויע מיט דעם קאָמישן עלעמענט, וואָס זי שפּירט אַרויס פון איר אַטאַליקן פּאַרדייטט־מעריטשן יידיש.

אַבער אַלס ליטעראַטור, וואָס וויל ווירקן אויפן פּאָלק, דערהייבן עס

פאַרן צוגעהעריק־ייטספּאַל; דעם הויפט־דערהויפט, די עטימאָלאָגיע פון דער דאָזיקער ווענדונג: די הויפט־זאך פאַרקריצט אין הויפט, אין דייטש פון מיטעלן געשלעכט, אַלזאָ אין אונגאַרישן יידיש־דעם (דאָס) הויפט, אין ליטווישן יידיש, וואו דער מיטעלער מין פּעלט־דער הויפט, אַלס שטענדיקער אַדווערב צונויפגעצויגן אין דער הויפט, אזוי ווי דער עיקר־דערעיקרשט); טיק (tükk) אַ פאַרגרייזט אונגאַריש וואָרט, דער טייטש אַ טראַדיציאָנעלער יידישער מאכל אין אונגאַרן, וואָס ווערט דערלאַנגט אַלס דעסערט שבת אָדער יום־טוב, דערביי ווערט געשמועסט פּאָליטיק אָדער אַנדערע וועלטלעכע ענינים, אַלזאָ דאָ משמעות אין מעטאָפּאָרישן זין מוה, קאָפּ; געשפּירן־שפּירן (פּרגל) גענאַרן און נאַרן, געדויערן און דויערן א. אַז. וו.); וואָרד־ווערט (פּרגל) שטערבען־שטאַרבן, ווערפּען־וואַרפּן א. אַז. וו.), דאָסגלייכן וואַרן־ווערן; אַן שבת אים דעם אַנדערן־אין שבת אום דעם אַנדערן (פּאָך דעם אַנדערן); פּראָאָס־אונגאַריש: קאַלטער פיבער; אַאַג־אויג, כאַראַקטעריסטיש פאַרן אונגאַרישן יידיש די אויסשכראַך פון דעם ווי, וואָס ווערט אויסגערעדט אין ליטוויש ווי אַצירה (דאָסגלייכן: בוים־באַאם, קויפּן־קאַאפּן א. אַז. וו.); בו־בו־סטראַשידלע פאַר פיגל; פּאָוועדל־טאַרט־אַטאַרט פון פּאָזידלע (אַזא מין איינגעמאַכטס); ביים קייזערבאַאָד דעם רינדעל־דער גרויסער רונדער קעסל־טייל פון דער קייזערלעכער באַד אין בודאַפּע־ט; קאָרץ־קורץ (אזוי ווי אין פּוילישן יידיש, לויט די געזעצן פון יידישן וואַקאַליזם: דורשט־דאָרשט, גורגל־גאָרגל, וואַרצל־וואָרצל א. אַז. וו.); פּאַסירליכע־פּאַסיקע; עניבער־אַריבער; אינפּעצירט־פּאַרסמט.

און מיטרייסן אויף די אָדער יענע וועגן פון קולטור-שאַפונג, שטאַרבט אָפּ די יידישע ליטעראַטור אין די דייטשע לענדער אינגאַנצן. מיט הונדערט — הונדערט פופציק יאָר שפעטער וועלן דייטשע יידן פלוצלונג אַנטדעקן די גרויסע גייסטיקע ווערטן פון די אָסט-יידן, מערב-אייראָפּעישע יידישע וואָרטפירער, ווי ד"ר נתן בירנבוים, ד"ר פריץ-מרדכי קויפּמאַן און אַנדערע וועלן זיך אָנ-הייבן צו לערנען יידיש, פּדי צו קענען אַנשליסן זיך אָן דעם שעפּערישן יידישן קאָלעקטיוו. אָבער גוט כאַכן די גאַציאָנאַלע קאטאסטראָפּע, וואָס די האַנטיק-תּקופּה פון דער השּׂכלה און אַסימילאַציע האָט געבראַכט איבער דעם יידישטום אין מערב-אייראָפּע, זיינען די דאָזיקע איידעלע ריטער פון מזרח-יידיש-טום שוין ניט אימשטאַנד געווען. דאָס יידישע שאַפּן אין דייטשלאַנד, אין עסט-רייך און אויך אין אונגאַרן איז פאַרשוואונדן, און די יידישע ליטעראַטור קאָנ-צענטרירט זיך אַלץ בער אין די סלאַווישע לענדער, וואו זי שעפּט פּרישע פּיח'ת אין די נייע באַוועגונגען, וואָס האַבן אויפגערודערט די יידישע פּאָלקס-מאַסן אין 18-טן און 19-טן יאָרהונדערט.

אין די סלאַווישע לענדער ערשט, מיט די קאָנפּאַקטע יידישע מאַסן דאָרט, האָט זיך יידיש אינגאַנצן באַפּרייט פון די דריקנדיקע און שטערנדיקע השפּעות פון דער דייטשער שפּראַך-סביבה און זיך דעהויבן צו דער מדרגה פון אַ זעלבשטענדיקן לשון קייט זיין אייגענעם נוסח און סטיל, מיט זיינע אייגענע פּאַרמען און שפּראַכמיטלעך. ס'האָט אָבער געמוזט אַריבערגיין אַהיבש ביסל צייט, איידער דער דאָזיקער אַנטוויקלונגספּראָצעס האָט געפונען זיין אָפּשפיגלונג אין דער ליטעראַטור, וואו דער שאַבלאַן פון דעם אַרכאַישן יידיש-טייטש האָט גע-הערנט הונדערטער יאָרן. און ס'איז קיין חידוש ניט: אין דער ליטעראַטור האָט נאָך אַלץ דאָמינירט דער רעליגיעזער ספר, און ס'איז דאָך כאַראַקטעריסטיש פאַר דער רעליגיעזער ליטעראַטור צו גיין לויט דער טראַדיציע — אַלואַ אויך אין דער שפּראַך ניט צו כאַכן קיין שינויים און ניט אַריינטראַגן קיין גייסן-ווערן נאָך דען ניט אין אונזערע טעג אַרויסגעגעבן רומל-ספרים, וואָס זייער עברי-טייטש שפּיגלט אָפּ דעם צושטאַנד פון דעם יידיש מיט אַ פּאַר הונדערט יאָר צוריק?

אַ שטיקל בילד פון דער יידישער שפּראַך אין דער דאָזיקער תקופּה, ווען זי האָט ערשט אָנגעהויבן זיך צו פּאַרנעמען אויף אַן אייגענער באַלעבאַטיש-קייט, וואָלטן מיר געקענט באַקומען פון די יידישע פּאָלקסלידער, זיינען זיי אָבער זינס אומגליק ניט געזאַכלט געוואָרן דאַן און מיר האַבן ניט קיין מוסטערן פון י. בלוז אין דער "קינה על גורות אוקריינה" האַבן מיר אַ שטיקל מאַנמענט פון ער יידישער פּאָלקסליטעראַטור שפּראַך אינמיטן דעם 18-טן יאָרהונדערט. דער ומבאַקאַנטער אויטאָר פון דעם דאָזיקן קלאַגליד, ווייזט אויס — אַן עד-ראיה פון די שוידערלעכע שהיטות, וואָס די קאָואַקן-אַטאַמאַנען גאַנטאַ אין זעלע עזניאַק האַבן געמאַכט אויף די יידן אין יאָר 1868, שילדערט דאָס גרויסע אומגליק אין אַ שפּראַך, וועלכע שיינט זיך כמעט גאַר ניט אָפּ פון אונזער היינטיקן פּאָלקסלשון:

קינה על גזרות אוקריינה.

אָבינו שבשמים, ווי אזוי קענשטי דאס צי זייען,
אוקריינער אידען זאָל אַזוינע גרוישע צרות געשיין.
בטל מעלינו. די גרוישע גזרה כּון די היידאָמאַקין,
באַלטער אידען האָט דער רשע סילה גיטאַן טריינקען, בראַקען אונז האַקין.
גזרות קשות. אזעלכע ווי איז גיערט גיוואָרין אין דער וועלט,
גאַנטע האָט האַרץ קליינע קינדער ממית געוועזען אין נאָך דעם גינעמען
געלט.

דס רב. האָט זיך ווי רישקיס וואַסיר אין די גאַסן גיגאַסין.
דראַזניר אידען האָבן נאָך מעריר פון באַלטער גינאַסין.
הרב רב. האָבין די היידאָמאַקין אין פיל שטעט גימאַכט,
הומאַניר אונז הייסיניר אידען האָבן זיי ביז איינעס אימגיבראַכט.
ונס. אונז הויך קליינע קינדער האָבין זיי גישטאַכין אונז פאַרברענט,
וואַביר האָבין זיי גיבינדין אין לעבעדיק דעם בויך גיטרענט.
זעס. א גרוישער צאָרען איז אויף זאַפאַטיניר אידן אויש גיגאַסין גיוואָרין,
ועליוניאַק האָט זיי פּריר באַרויבט דער נאָך אַלע פאַרלוירן.
חרון. האַכשי אַמאַל איז אויך אַזא גרוישער צאָרין גישיין,
המילס גזרות האָבער אַ קייגען איצטיקע זענין גאָר נישט גיוויין.
טפינו. האָבין די היידאָמאַקין גיקויליט, זיך גיבוידן אין זייער בליט,
סולציניר גזרה אַקייגין טוטיווער איז אַ גאָר ניט.
יה. גאַט ווי האַכטו דאָש ביי זיך גיקענט פּוילן,
יעדער איד זאָל אַליין זיין ווייב און קינדער קוילען.
כלס. האָבין זיך אין די שולען פאַרוואַמילט אונז זיך אַליין גיטייט,
פלות זייערע חתנים ווייבער זייערע מאַנין האָבין דעצי גינייט.
להרוג. האָבין די היידאָמאַקין אין ליכאַנקי אין אין טיטיוב אַנגיאויבין,
לאַדיוניר אין ליפּוויצער אידען האָבין זיי נאָך דעם באַגראַבין.
גשים ענו. די וואַביר האָבין זיי אימיטיס צו זנות גינייט,
נאָך דעם גיטרענט דעם בויך אונז לעבידיקע קעץ פאַרנייט.
סררנו. מיר האָבין פון דיין גיטען וועג גיקירט זיי אונז נישט מאַשם,
סמעליר, סאַווראַניר אידען זענין אַלע אימגיבראַכט גיוואָרין על קידוש
השם.

על גזרות ת"ח. מאַכט מען אַ תענית ב"ך סיון אין מען טיט סליחות זאָגין,
על גזרות אוקריינה מעג מען וואַכין מאַכין תעניות סעדאָ מער
צו קלאַגין.

בלגי מים תרד עיני. בויכין טריירין טוען פין מיינע אויגין רינען,
פּאַהראַיבשטשער אידען האָבען די היידאָמאַקין דערטרינקין אין אַ ברינען-

צדיק אתה, וואָש דו גאָט סיכט מיזען מיר אָנעמין פאַר ליב אינ רעכט.
צעקיניווער אידען האָט מען גינעמ'ן בשבי אונ פאַרקויפט פאַר קנעכט.
קראנו לך בעת צרה. מיר האָבין דיך גאָט גירופין אונזער איינגשאפט פאַרנעם.
קראַסנער, קאַנסטיטניר אין קאַלישר אידען זענען גיטיט גיוואָרין
על קידוש השם.

רבנו של עולם. הער כון דער וועלט ווי האָסט די דאָש גיקענט צי זייען,
רייגראָדיר אידין האָבען איינש דאָש אנדירע גיקויליט אליין.
כמע צעקתנו. גאָט אונזער גישריי זאָלסטי הערין אין פאַרנעמין,
שאַרעגראָדער דוכס באַרניצקי בענש—ער האָט זיך פאַר אונז

אָנגינעמען.

תבוא לפניך כל רעתם. דאָש שלעכטץ פון די היידאָמאָקין זאָל קומען פאַר דיר,
הער פון דער וועלט,
הושיע. אין העלפין זאָלסטו אַלע וואָש האָבען זיך פאַר אונז גישטעלט.

אין דער דאָזיקער קינה, געשריבן לויט אַ טאַפּלען אלף-בית (איין פערז
הייבט זיך אָן מיט אַ לשון-הקודש-ווענדונג, דער צווייטער — מיט יידיש)
האָבן מיר אַ כטיק פון דעם לעבעדיקן אוקראינישן יידיש מיט זיין קלאַנג-
גענסיסטעם (די גראַמען גישיין—גיוויין, גינעטין, אַקייגין, גיקיירט, וואַזיר—אַנ-
טשאַט געשען, גענומען, אַקעגן, געקערט, ווייבער) א. אַנד. מיט זיינע כאַראַק-
טעריסטישע סלאַוויזמען (רישקעס וואַסיר — טראַכען וואַסער), מיט זיינע גרייזן
(האַיך, האַבער, גיערט, הומאָזיר אַנשטאַט אויך, אַבער, געהערט, אומאַנער); אויך
איז די קינה אַ גאַנץ וויכטיקער היסטאָרישער דאָקומענט, וואָס שילדערט איינס
פון די טרויעריקסטע קאַפיטלעך אין דער געשיכטע פון דעם פילגעפרוּוטן אוק-
ראַינישן ייִדנטום. אַבער פאַר דער געשיכטע פון דער ייִדישער ליטעראַטור
האָט זי דאָך ניט קיין גרויסן באַטרעף, סיי לויט איר כאַראַקטער, סיי לויט
איר אינהאַלט, סיי לויט איר פאַרנעם.

ערשט מיט 22 יאָר שפּעטער ערשיינט דאָס ערשטע ווערק, וואו עס אין
ניט נאָר געבראַכן דער שאַבלאָן פון דעם אַרכאַישן פאַרגליווערטן ייִדיש-דייטש
און אַנשטאַט אים קומט צום אויסדרוק דאָס לעבעדיקע ייִדיש, נאָר מיט וועלכן
עס קען זיך אויך אָנהייבן די געשיכטע פון דער ייִדישער השכלה-ליטעראַטור
אין די סלאַווישע לענדער. דאָס דאָזיקע ווערק איז „סכר רפואות הנקרא עור
ישראל" (פאַריצק, 1790) און זיין מחבר איז דאָקטער משה מאַרקוּז י.

ד"ר משה מארקוזה

ד'ר משה מאַרְכוּוּע

עס איז דער פאַרדינסט פון דעם יידישן פילאָלאָג און פּאָלקלאָריסט נח פּרילוצקי, וואָס דער דאָזיקער ביו איצט אַפּסאָלוט פאַרגעסענער און אומבאַקאַנטער סער „יידישיסט פון 18-טן יאָרהונדערט“ איז ווידער געקומען צום שיינ פון דער עפנטלעכקייט — צום גליק פון דער יידישער ליטעראַטור-און שפּראַך-פאַרשונג. ביו פּרילוצקין האָט קיין שום ביבליאָגראַף און ליטעראַטור-היסטאָריקער דעם נאָמען פון מאַרקווע און זיין ספר ניט דערמאָנט. פּרילוצקי איז דער באַזיצער פון דעם איינציקן באַקאַנטן עקזעמפּלאַר פון מאַרקוועס ספר, פון וועלכן ער האָט פאַרעפנטלעכט אַ ריי פראַגמענטן אין זיינע, זאַמעלביכער פאַר יידישען פּוּל-קלור, פּילולאָגיע און קולטורגעשיכטע“ (באַנד II, 1917) צוזאַמען מיט אַ פּהאַנדלונג איבער דעם זעלטענעם ווערק און זיין מחבר. און דאָס בלייבט דערוויילע דער איינציקער מקור וועגן מאַרקווען און זיין „עזרת ישראל“, און אַלץ, וואָס מיר ברענגען אונטן, האָבן מיר צו פאַרדאַנקען פּרילוצקין.

קיין גענויערע דאַטן פון משה מאַרקוועס ביאָגראַפיע זיינען ניט באַקאַנט. נח פּרילוצקי איז משער לויט געוויסע אייגנשאַפטן פון מאַרקוועס סטיל, אָדער איז געבוירן געוואָרן אין פּרייסן. אָבער פון זיין נייגונג צו בויען דעם זאַץ אויפן דייטשן שטייגער מיטן פּרעדיקאַטיוואַם צום סוף, קען מען דרינגען וועגן זיין אָפּשטאַמונג פון דייטשלאַנד נתם, מיט דווקא פון פּרייסן. בכלל איז דער דאָ-זיקער זאַצבוי אַ באַווייזן נאָר דערפאַר, ווי שווער מאַרקווען איז געווען צו באַיפרייען זיך פון דעם דייטשמערישן שאַבלאַן, אָבנר ניט קיין ראיה פאַר זיין אָפּשטאַמונג פון פּרייסן. אָדער איז אָבער געקומען קיין פּוילן פון פּרייסן — וועגן דעם דערמאָנט מאַרקווע אַ פאַר מאָל.

שטודירט האָט מאַרקווע אין קיניגסבערג, אין דער שטאָט, וואָס האָט געשפּילט אַזאַ גרויסע ראָלע אין דער דייטשער השּׁפּלה-באַוועגונג, וואוּ די פּרידלענדערס, יצחק אייכל, מאַרקוס הערץ, אהרן יואל האָבן פאַרשפּרייט די אידעען פון משה מענדלסאָן, וואוּ ס'זיינען אַרויס די ערשטע ביכלעך פון „מאסף“, ווי ס'איז צו זען פון אייניקע ערטער אין זיין „ספר רפואות“, אַזי מאַרקווע געקומען קיין פּוילן אין יאָר 1774. לכתחילה האָט ער זיך באַזעצט אין דעם שטעטל קאַפּושץ, 4 מייל פון שקלאָוו. שפּעטער האָט ער געוואוינט אין טוויסק (וואָלין, קאַוועלער דיסטריקט), וואוּ מיר געפינען אים שוין אין יאָר 1782. פּראָפּיטירנדיק אַלס דאָקטאָר צווישן די ברייטסטע פּאַלקסמאַסן, איז ער גוט

באקאנט געוואָרן מיט זייער לעבנסשטייגער, זייערע נויטן און באַדערפענישן, און זייענדיק דורכגעדרונגען מיט אַ טיפן מיטגעפיל צו דער אָרעמער יידישער מאַסע, ווי זי איז געווען אין די פּיילישע שטעטלעך מיט אַיאָר 150 צוריק, האָט ער איר געוואַלט העלפן ניט נאָר דורך זיין מינדלעכן וואָרט און עצה, נאָר אויך דורך זיין ספר—געבן איר די עלעמענטאַרע ידיעות אין היגייענע און מעדיצין.

„רבותי אחינו בית ישראל—שרייבט ער אויף איין אָרט—איך מוז אייך ערשט טקרים זיין, איך בין קיין מוכר-ספרים, אויך ניט קיין בעל דאַרטיין. דיא לייט, זאָג איך, דרוקן אָפּט ספרים—ניט אלי ח"ו מיין איך, איך בין די לייט, די דאָ ספרים דרוקן פֿן וועגין כבוד, אָדר, נאָך ערגער, פֿון געלט וועגין, —דיא מאַכין זעהר פיל קאַלייע אין דער וועלט. זאָ וויא זיי זאָגין דרשות פֿון געלט וועגין, זאָ האָט אונד זייערע שטרעף רייד ביין עולם איין (קיין?) קום. ווייל מיר ווייסן, דאָס רוב זאָגן זייא אַלס פֿון געלט וועגן, זאָ אונד דרוקן זייע ספרים זעלכע. זייא זייגן, ווי איך מיין, איין פער קערטה פּאַפּיער טיל: די מילין מאַכן פֿון אנוצעס פּאַפּיער, אונד דיא קיינה רעכטי ספרים טאַכן אונד דרוקן מעשית סגולות ורפואות, מאַכן אנוצעס פֿון פּאַפּיער. ועליהם נאמר: סימן לבעל עבירה ההרוקין. איך בין אָבר ב"ה איין דאָקטור. איך האָב מיך ביו אַהער מ'יה געווען אַלס איין בעל כבוד"...

אַז מאַרקווע איז געווען אַן אויסגעצייכנטער דאָקטאָר, איז אַגב צו זען טאקע פֿון זיין בוך גופא, וואָס שטייט אויף דער הייך פֿון דער מעדיצינישער וויסנשאַפט אין יענער צייט. אויך דער טוריסקער רב און דער קאָוועלער רב אין זייערע הסכמות צו מאַרקוועס ספר שטעלן דעם מחבר פֿאַר ניט נאָר אַלס גרויסן למדן, נאָר טאקע אַלס מומחה אין זיין פּאַך, וואָס איז זייער אָנגעזען מען ביים עולם.

און ניט נאָר ביים עולם איז אָנגענומען דער קייניגסבערגער דאָקטאָר; אויך די מאַכט האַלט פֿון אים שטאַרק, ווי די דערמאָנטע רבנים שטרייבן אונטער: „והוא דאָקטור... אשר הי' מהמלך והקאָמיסיע יר"ה סקארב קאָרוני, — „ומשה גדול מאוד בעיני המלך שהי' כמה שנים סקארב קרוני דאָקטער"... אפילו זיין ספר איז געדרוקט געוואָרן אויפן חשבון פֿון אַ פּוילישן מאַגאַזין: „ועלי לשבח — שרייבט מאַרקווע — לאדון ולכבוד שמו יקר אתן למיהאל באַבראָווסקי, שאַבעליאַן קראָליווסקי, שהזיל מעות מפּיסו לסייעני לדבר מצוה זה. והנותן תשועה למלכים, הוא יברך אותו וישלם שכרו וישלח ברכה והצלחה במעשי ידיו ויראה נחמות בבניו ובני בניו עד עולם אמן" —

אַבער ניט קוקנדיק אויף זיין וועלטלעכער בילדונג און אויף זיין אָנגעזענדיקייט ביי דער מאַכט, האָט מאַרקווע אַלס אמתער פּאַלקספּריינד ניט איבער געריסן מיט דעם יידישן טראַדיציאָנעלן לעבנסשטייגער. צו זיין ספר שרייבן הסכמות רבנים, און פֿון דעמעלפֿן ספר איז אויך קאָנטיק, אַז ער איז געשטאַנען אין געוויסע באַצונגען מיטן באַרימטן האַמבורגער רב רב רפאל

הכהן. דער דאָזיקער גרויסער רבנישער אווטאָריטעט האָט עס מאַרקווען אָפּ-
געראָטן צו דרוקן זיין ספר אין לשון-הקודש:

„...ווייל ער זאָגט צו מיר: לשון קודש איז זיין גישריבן דיא חכמה: איז
זעהר שווער לשון קודש אין איין שווערע חכמה צו דרוקן וועלין מיך וויינג
פערשטיין: דער חכם איז גירעכט געווען ווייל דיא וועלט אין פוילין: איך
מיין אלי קאָנין קיין נוצין פון מיין ספר האָבן: רק אחד בעיר און ריין טייטש
לשון האָב איך פיל מאָהל גיוועלט שרייבן, וואָלט מיך דער עולם ניט דער למון
אונד ניט דער פראָסטאָק פאַר שטאַנדן: איך האָב זא לאַנג גימוסט
וואַרטיין: ביז איך האָב מיר קאַליע גימאַכט מיין לשון: אונד
האַב גילערנט שלעכט*): טייטש צו ריידן: וויא איהר רעט פאַלט
וואָס בייא אונד הייסט לשון זכר: הייסט בייא אונד אוף שלעכט פוליש טייטש
לשון נקיבה: אויך וואָס לשון נקיבה: איז בייא אונד אין פולין זכר. איך
שעם מיך אונד מוז אויס מיר זעלביר לאַכין ווי פאַליש
מיר ריידן: אונד איך האָב אָפּר קיין ברירה ניט: איך מוז אייך צו פאַר-
שטיין געבן: ווי וועט איר מיך פאַר שטיין: וואָס איך מיין: ווען איך וועל
אייך ריין טייטש שרייבן: נאָך מער שעם איך מיך ווען איך מוז
מענכיס מאָהל פאַר דארבן איין וואָרט לשון קודש אונד
האַלב לשון קודש אונד האַלב אידעש: וואָס זאָל איך מאַכן:
דער פראָסטי עולם וועט מיך ניט פאַרשטיין: וואָס פאַר נוצין וועלין זייא האָ-
בן פון מיין ספר: פון לומדים בעט איך מחילה מאה פעמים:
ווען איך איין מאָל איין וואָרט צורייס פון לשון הקודש
גימישט מיט שלעכט טייטש**): [ן בני אשכנז ווען זייא אמאָל זעהן
מיין ספר: ניט זייא וועלין מיך פאַר שטיין: אונד לאַחין וועלין זייא דאָך:
השם יודע מחשבותי: איך האָב גיוואָלט מזהב זיין אונד עולם אין פוילין: ווייל
מיינע מדינה לייט: זיינן גאַנץ ארמה מענשין אין דער חכמה: אונד בדורותי
האַב איך ניט גיזעהן דאָס איינר זאָל זיך מטריח זיין אונד זיך אָן צו נעמן
פאַר מענשין דאָס זיי זאָלן קיינע קאַליקעס ניט זיין: אונד זאָלן ניט שטאַרבן
בלא עת וזמן“...]

מיר זעען אלזאָ פון דער דאָזיקער באמת מערקווערדיקער שטעלע, אַז
מאַרקווע האָט זיך געפליסט צו באהערשן די פאַלקסשפראַך. אמת די השגות
פון אַ קיניגסבערגער משכיל מיט אַ 150 יאָר צוריק האָבן נאָך אויף אים
גענוג שליטה: ער מיינט, אַז צופאַסנדיק זיך צו יידיש, טער פאַלש ריידן,
אָבער אין דער גאַנצער באַצונג זיינער צו דער שפראַך איז מאַרקווע ווירק-
לעך אַ איינציקאַרטיקע ערשיינונג: אַ מענטש, וואָס זיין אייגענער לשון איז

(* שלעכט—דאָס דייטשע „שליכט“ פשוט, פראַזש, איינפאַך (אַרגל. שלעכטער
צדיק—איינפאַכער צדיק, אין קעגנזאָצן צום ין). (** שפראַך פֿון פּוילן און פּוילן).

געווען דייטש, האָט שיר ניט דער ערשטער אַריינגעפירט אין דער ליטערא-
טור דאָס לעבעדיקע פּאָלקסטימלעכע יידיש!

און די שפראַך מאַרקוועס איז ווירקלעך עכט יידיש. „ס'איז פשוט צו
שטוינען—זאָגט פּרילוצקי—ווי ווייניק דייטשמעריש ס'איז דער לשון פון „כפר
רפואות“. מיט דאָס פאַרשימלטע, צוואַנציק דרוקביגן שטאַרקע בוך, און
פאַר דיר פליסט אַ לויטערער, זורכזיכטיקער טייך — דאָס געזונטע, שלאַנקע,
בלאַנקענדיקע וואָלינער יידיש (אפילו מיט די געוויינטלעכע איינגעפירגערטע
סלאַוויזמען זיינע) פון היינטיקן טאַג, קרעפטיק אין אויסדרוק, רונד אין זאצ,
בוי, האַרנאָניש אין קלאַנג, לעבעדיק, פריש, מיטן אַרזאַמאָט פון אומגעקניבט-
טער אוממיטלבאַרישקייט“.

אין דער צייט אלזאָ, ווען די ערשטע משכילים האָבן זיך געמאַטערט
צו פאַרדאַרבן זייער יידישע בוטער-און פּאָלקס-שפראַך לטובת אַ פאַרקריפלטן
דייטשמעריש אָדער ריינעם דייטש, האָט דווקא דער קיניגסבערגער דאָקטאָר,
דער „טייטש“, ווי ער רופט זיך אליין אָן, זיך דערוועגט צו שרייבן זיין
ספר אין יידיש, אָבער ערשט דאָן, ווען ער האָט שוין גוט באַהערשט די יידישע
שפראַך, ווי זי איז גערעדט געוואָרן אין פּוילן. וואָרעם אַז שרייבן מוז ער
אין דער פּאָלקסשפראַך—דאָס איז פאַר דעם דאָקטאָר דעם הומאַניסט קלאָר
געוואָרן ניט נאָר דורך דער עצה פון „הרב הגדול מק“ק האַמבורג מוהר“
רפאל“, נאָר נאָך אַ גרויסן קאַמף אי מיט זיך אי מיט די דאַמאָלטיקע „אַנטי-
יידישיסטן“, אזוי צו זאָגן. אין זיין הקדמה צו זיין ספר שרייבט ער אַרײַן זײַט
וועלכע, פאַר יענער צייט ווירקלעך אויסערגעוויינלעכע שורות וועגן דער
שמראַכפראַגע:

„נאָך טעהר וועלן זיך פינדן אין וועלן זאָגן: אָדר זייא וועלן פרא-
גין: וואָרום ווען ער איין גוטר דאָקטיר איז: וויא פיל לייט זאָגן: וואָרום
האָט ער גישריבן אוף טייטש: און ניט אוף לשון קודש
זיין ספר: דיא לייט מוז איך אליין ענטפערן: אונד פּרעג זייא ווידר
פאַר קערט פאַר וואָס ריינדן מיר אליי אידעש: דאָס הייסט שלאַכט
טייטש: מיר האַנדלין: מיר לערנן: דרייען ליגן זאָגן: הנוכה טראבן: קורץ
גירעט: קאָכן: בראַטן: ברענען: מאסערן: הוספות געמען: עין הרע אָפּ
שפרעכן: אַלט אַלט: אוף טייטש: וואָרום אָבר ווען מיר איינער צים אנדרן
שרייבן: שרייבן מיר גראָד אוף לשון קודש: ווארום פראג איך אייך: שרייבט
איהר גיט טייטש וויא מיר ריידין: שרייבן מיר לשון קודש לאַ מיר
ריידן אויך לשון קודש: שטיינט גיקלאָגט גיט פאַר לומדים גיקלאָגט:
וויא פיל טאוונט שרייבן לשון קודש: עס איז אָבר קיין טייטש: קיין לשון
קודש: קיין ריישעס לשון גיט“.

און צום סוף פון זיער ערשטער הקדמה קערט דער מחבר זיך ווידער
אום צו דער פראַגע:

„וויא בלייבט אָבר מיט זייער פראג וואָס גאַנצע חברות ווע-

לין פראגין : פאַר וואָס האָב איך מיין ספר גישריבן אוף פּוּלש טייטש אונד
 ניט אוף לשון קודש : איך ווייס עס ווע ליין זיך זייער ווייניג גפיניג
 דיין : וואָס מיך פּרענט פּערן ווע ליין קענן : בין איך גינייט אליין
 מיך צו פאַר ערפּרין : איך זאָג איך האָב גימוזט שרייבן אויף טייטש וואָרעם
 איך וויל מיט מיין ספר מציל זיין כמו אלפים מענשין : אלי יאָר פון זעלכע
 בעלי הכּרונות : למשל פון אַלטע ווייבר : פון שלעכטע באַקיס : פון עין
 הרע אָפּ שפּרעכערס : פון בייוה איבר גאַנג : פאַר גוטע לופט פאַר שלעכטע
 איין גיטרטענע זאכין : פון בעלי שמות עמי הארצים : אונד פאר גראסי
 רשעים : פון וואָס גיסערס : פון טרעפּערס וואָס טרעפּן אלי קראַנק
 הייטן : פון שלעכטי בעלי דרשנים וואָס פירן סגולות צו פאַר קופּין . פאַר איין
 גוטע וויעצירע : פאַר איין קליינע נדבה וועגן : אונד פאַר די דאָקטערלאַך :
 וואָס זיך אליין : אַדר אַלטי נארשע ווייבר האָבן זינא גימאַכט פאַר דאָקטערס :
 זאָגט מיר ליבר עולם דיא אלי קענען זינא לשון קודש : גיוויס ניט : אפּיל
 פּוּלש טייטש קענין זינא אויך ניט : לאַז זיך איינער ווע ליין איין זע היין
 איין איין שפיגיל : וועט ער דען דעם שפיגיל אייבר דעקין
 וויא וועט ער זיך קענין שפיגלין : ער וועט זיך גיוויס ניט קענין זעהן : אונד
 מיין כּוונה איז : דיא אלי נאַרין זאָלין זיך אין מיין ספר אריין זעהן : אונד
 זאָלין זעהן וואָס פאַר איין פנים זינא האָבין : וויא קען איך שרייבן אוף לשון
 קודש : זינא העטין דאָך ניט גיקענט אריין זעהן : אונד פאַר אונזרע
 לומדים באַדאַרף איך קיין תּירוץ ניט : מי לנו גדול ממשח ברי
 מיימון ז"ל רוב סכריו בהכנת הפּולכופּי ובהכנת הטבע טולם בלשון ערבי נכתב
 פדי שיבינו ויפירו וידעו כל בני דורו : גם הגאון רבינו בחיי ז"ל שחיבר ספר
 חובות הלבבות ושאר ספריו גם פן בלשון ערב פתבם : גם אני הקטן דרנתי
 בעקבותם : מר קווי אסי החונה פה טוריסק" , — "משה תקין לבק" . —
 ניט נאָר אַלואַ מיט זיין זאפטיקן , פּאָלקסטימלעכען , אמת-יידישן לשון איך
 מאַרקווע אַ פּיאָניער אין אונזער ליטעראַטור , איינער און דערוויילע טאַקע
 אפשר דער איינציקער , וואָס גיט אונז דעם פּאָדעם צו דער אַנטוויקלונגס-גע-
 שיכטע פון דער יידישער שפּראַך , העלפט אונז מיט אַרייכן מאַטעריאַל אויב
 צובויען די בריק , וואָס פּאַרבינדט אונזער היינטיקע לעבעדיקע שפּראַך מיט
 דעם יידיש פון 18-טן יר"ה , ווייזט אונז באַשיינפּערלעך , ווי אַזוי זי האָט שוין
 אין יענער עפּאָכע זיך געהאַט אַרויפגעשלאָגן אויף אַן אייגענעם נוסח , איבער-
 געריסן מיט דעם אַרכאַזירנדיקן עברי-טייטש-סטיל ; אויך מיט זיין שטעלונג
 צו דער שפּראַכפּראַגע , אַשטעלונג , וועלכע האָט נאָך עד-היום ניט דורכגעדרונג-
 גען אַלע קרייזן פון דער יידישער געזעלשאַפּט , איז מאַרקווע אַ איינציקאַרטיג-
 קע ערשיינונג פאַר זיין צייט . דערביי איז אויך אינטערעסאַנט אַנצוווויין , אַז
 ביי מאַרקווען הייסט שוין אונזער לשון ניט נאָר טייטש אַדער פּויליש-
 טייטש , נאָר טיילמאַל פּשוט יידיש (לויט זיין אַרטאָגראַפּיע , וועלכע איז ביי
 אים אגב גאַנץ מבולבל — "אידיש") , אויך אַ פּאָקט , וואָס האָט אַ גרויסן

ווערט פאר דעם יידישן פילאָלאָג און היסטאָריקער, וועלכער דארף זוכן מיט ליכט די באַווויינן, אַז שוין אין 18-טן יאָרהונדערט האָט אונזער לשון ביים פּאָלק געטרעגן דעם באַדייטונגספולן נאָמען ייִדיש.

אַבער ניט נאָר מאַרקוועס שטעלונג צו ייִדיש—זיין גאַנצע באַציונג צום ענין פון אויפקלערן דאָס פּאָלק האָט ניט איר גלייכן אין יענער תקופה. אין דעם גאַנצן בוך מאַרקוועס, וואָס זיין אייגנטלעכער צוועק איז געווען גאָר— „בדי איטלכער זאָל זיך אליין קעגן העלפּין, וואו קיין גילערנטער דאָקטאָר איז פאַר האַנדיק, אונד ווער זיין הנהגה וועט האַלטן קעגן גאָר פאַרשפּאַרן קראַנק צו ווערן“— אין אָט דעם ספּעציעל מעדיצינישן בוך זיינען דאָ גענוג באַמערקונגען און אַפּווייכונגען, וואָס האָבן צו מעדיצין אין צו היינענע קיין שייכות ניט און זיינען אויסן אויפצוקלערן דאָס פּאָלק אין זיין פינסטערקייט, אין זיין ווילדן פאַנאַטיזם, אין זיין אַבערגלויבן. און אין דעם פרט איז דער קייניגסבערגער דאָקטאָר ווירקלעך געווען פון די ערשטע אויפקלערער פון דעם ייִדנטום אין פּוילן און זיין בוך דארף באַטראַכט ווערן אַסער פאַר דעם ערשטן פּראָרוקט פון דער השכלה ליטעראַטור אין דער ייִדישער שפּראַך אין די סלאַווישע לענדער.

מאַרקווע דער משכיל איז דער דירעקטער פאַרגייער פון יענער גרופּע משכילים, פאַר וועלכע די אידעאלן פון דער השכלה זיינען געווען ניט קיין אַבסטראַקציע, קיין ענין פון מליצה, נאָר אַ אימפּולס צו אמתער אויפקלערונגס-ארבעט צווישן פּאָלק, כּדאָ איבערצובויען דאָס ייִדישע לעבן אויף געווינטערע יכודות. ער איז אַ משכיל אין דעם בעסטן זין פון וואָרט, ניט נאָר נעגאַ-טיוו, אין קאַמף קעגן די פינסטערע זייטן פון דעם ייִדישן לעבנסשטייגער, קעגן דער ייִדישער ליידקייטערעריי און שנאָרערריי, נאָר אויך אין זיין פּאָזיטיווער כּראַגראַם פון פּראָדוקטיווער ארבעט, פון ריכטיק אַוועקגעשטעלטער סאָציאַלער הילף, פון פאַרשפּרייטן ערדאַרבעט און מלאכה צווישן די ייִדישע מאַסן. און אין דעם פרט מוז מען מודה זיין, אַז אַסך פּראַגן, וואָס האָבן ניט געלאָזט רוען דעם ייִדישן דאָקטאָר פון 18-טן יאָרהונדערט, שטייען נאָך עד-היום אויפן כּדר-היום פון אונזער לעבן, מאַנענדיק אַ פאַרענטפּערונג.

ווי ספּעציעל עס איז ניט דער עצם אינהאַלט פון „ספר רפואות“, שפיגלט עס דאָך אָפּ דעם סאָציאַל-עקאָנאָמישן און קולטורעלן לעבנסשטייגער פון דער ייִדישער פּאָלקסמאַסע, מיט וועלכער דער מחבר איז געווען פאַרבונדן אויסן ענגסטן אויפן, און זעלטן רייסט זיך ווי אבילו אַדורך אַרייז אויף די פּאָליטישע פאַרהעלטענישן פון יענער צייט.

מאַרקווע האָט געשריבן זיין בוך בשעת דעם גרויסן קריזיס, וואָס די פּוילישע מלוכה און צוגלייך דערמיט אויך דאָס פּוילישע ייִדנטום האָט איבער-געלעבט. דאָס איז געווען די צייט צווישן דער ערשטער חלוקה פון פּוילן (1772) און דער צווייטער (1793). איבער דעם אימגעזונטן אָרגאַניזם פון דער לייכטזיניקער רעפּובליק איז שוין געמאַכט געוואָרן אַ שווערע פּאַלמעסונג:

רוסלאנד האָט אָפּגעשניטן ווייסרוסלאַנד, עסטרייך—גאַליציע, פּרייסן—אַזערן און אַ טייל פון פּוילן. צוגלייך דערמיט איז אויך צעשניטן געוואָרן אויף שטיקער דער קאָמפּאַקטער אָרגאַניזם פון פּוילישן יידנטום. די פּוילישע גע- זעלשאַפט האָט טיף איבערגעלעבט די נאַציאָנאַלע קאַטאַסטראַפּע, און די איי- בערשטע שיקט פון פּאָלק האָבן אָנגעהויבן ערנסט צו טראַכטן, ווי אזוי צו ראַטעווען דאָס פּאַטערלאַנד, וועלכן עס איז פּאַרגעשטאַנען נאָך צוויי חלוקות. עס האָבן זיך אַלץ העכער געלאָזט הערן שטימען, וועלכע האָבן געפּאָדערט אַ רעפּאָרם פון דעם גאַנצן לעבן אין דער רעפּובליק. לכתחילה איז די דאָזיקע רעפּאָרם=באַוועגונג געקומען צום אויסדרוק נאָר אין דער פּאָליטישער ליטע= ראַטור. זי האָט קודם=פּל געפּאָדערט די גלייכבאַרעכטיקונג פון די שטעט, די באַכריינג פון די פּויערים און די ערליידיקונג פון דער יידנפּראַגע. די לעצטע פּראַגע איז געווען די האַרבעטע. די יידן האָבן אזוי צו זאָגן געביל- דעט אַ „מלוכה אין אַ מלוכה“, האָבן ביון יאָר 1764 געהאַט אַ ברייטע אַוטאָ- גאַמיע מיט דעם „וועד אַרבע ארצות“ בראַש. די דאָזיקע שטאַרק צענטראַלי- זירטע אָרגאַניזאַציע פון די קהילות האָט באַזאָרגט אַלע פּונקציעס פון אַ מלוכה, אַרופּלייגנדיק אויף אירע מיטגלידער שטייערן, פינאַנצן און אייגענעם בית=דין, האָבנדיק רשות צו באַשטראַפּן די מיטגלידער, הפּלל=האָט רעגו- לירט אַלע ווירטשאַפטלעכע און קולטורעלע לעבנסבאַדערפענישן.

אַמת, די דאָזיקע אַוטאָנאָמישע יידישע אָרגאַניזאַציע האָט שוין גע- האַלטן אין צעפּאַלן. אַ אומגעוויינען קלאַפּ האָט זי באַקומען דורך דער צע- פּלאַקערטער מלחמה צווישן די חסידים און כתנבגדים, בפרט אין די דרום- מערבדיקע פּראָווינצן (פּאָדאָליע, וואַלין, גאַליציע). דערצו נאָך האָט די אַלגעמיינע סאָציאַלע ירידה פון דער מלוכה דעמאָראַליזירנדיק געווירקט אויך אויף דעם יידישן לעבנסשטייגער, צעטרייסלענדיק זיינע, אַמאָל אזוי מעכטיקע יסודות. די יידישע פּלוטאַקראַטיע האָט נאָכגעטאָן די פּוילישע פּריצים אין הלכות עקספּלאַטאַציע פון די אַרעמע אַרבעטנדיקע מאַסן; די בלי=קודש האָבן, אזוי ווי די פּוילישע גייסטלעכע, געהאַלטן מיט די גבירים. די דאָזיקע רעדפירער פון קהל האָבן געדריקט די געמיינדע מיט אַ סקאַנדאַליעז אומגע- רעכטער הערכה פון די מלוכישע און קהלשע שטייערן, אַרופּלייגנדיק דעם שטייער=עול דערהויפט אויף די אומפאַרמעגלעכע קלאַסן און שטעלנדיק זיי דוכדעם אינגאַנצן בדלות. די פּרנסים און רבנים פלעגן דערצו ניט זעלטן באַשולדיקט ווערן אין צעגנבענען און צעשלעפּן דאָס קהלשע געלט, אין שוחד וכדומה.

און דאָך, ווען דער „וועד אַרבע ארצות“ איז צוליב אינווייניקסטע צעטרייסלונגען בטל געוואָרן (אין יאָר 1764), איז אָבער די סאָציאַלע סטרוקטור פון די יידן ווייטער געבליבן דיזעלבע וואָס פּריער; זיי האָבן אויך ווייטער געבילדעט אַ באַזונדערן קלאַס אין דער געזעלשאַפט, אַ קאַס, וואָס האָט צוליב זיין

אייגנארטיקער קולטור זיך ניט געקענט צופאסן צו קיינער פון די איבעריקע גרופעס פון דער באפעלקערונג.

אין דער זעלבער צייט איז אָבער דער מיליאָן יידן געווען טיף איינגע-
וואַרצלט צווישן די 8 מיליאָן פּאָליאַקן, אין משך פון יאָרהונדערטער זיך
שטאַרק צונויפגעוואַקסן מיטן עקאָנאָמישן אָרגאַניזם פון פּוילן. און דאָ האָט געשטעקט
דער טראַגיום פון דער יידנפראַגע אין פּוילן אין דער עפּאָכע פון די חלוקות.
די פּוילישע געזעלשאַפט האָט געהאַט אַ קנאַפע השגה פון דעם אינוויי-
ניקסטן יידישן לעבן. פאַר איר זיינען די יידן געווען אַ שפּלע פּאָלקס-גרופע,
וואָס איז געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט דער מלוכה נאָר אדאַנק דעם שטייער-
עול. דער דאָזיקער עול האָט זיך געלייגט אלץ שווערער און שווערער אויף די
פלייצעס פון דער יידישער מאַסע, וועלכע איז טיין געווען גענוג רוינירט אין
רעזולטאַט פון די קאָזאַקישע פּאַגראַמען. ערשט דורך דעם פראַנקטישער באַ-
וועגונג זיינען די פּאָליאַקן אויפגעקומען געוואָרן אויף די אינווייניקסטע פאַר-
העלטענישן אין דעם יידנטום. אָבער נאָך מער זיינען זיי געצוואַנגען געוואָרן
געענטער זיך צו פאַרנעמען מיט די יידן, ווען מאַזיז אין דער פּאָליטישער לי-
טעראַטור צוגעטראָטן צו דער פּראַבלעם, ווי אַזוי צו רעפּאַרמירן די שוין צע-
מערבטע פּוילישע מלוכה; שטרעבנדיק צו דערציען אלע איינוואוינער פון לאַנד
פאַר נוצלעכע בירגער, האָט מען ווילנדיק ניט-ווילנדיק געמוזט אין אַכט נעמען
אויך די לאַגע פון די יידן.

די לייזונג פון דער יידישער פראַגע האָט געמוזט זיין דער ווינקלשטיין
פון רעפּאַרמירטן פּוילן. און דאָ זיינען אויפגעקומען צוויי כעטאַדן
פון דער דאָזיקער לייזונג: אַ רעפּרעזענטירער, דורכגעדרונגען מיטן אַלטן
קלעריקאַלן גייסט פון דער שלאַכטע, און אַ לפי-ערוך ליבעראַלער, אין
דעם גייסט פון דער "צוואַנגס-אסימילאַציע" פון עסטרייכישן קייזער יאָזעף II.
דער ערשטער האָט באַקומען זיין אויסדרוק אין דעם סייס-פּראָיעקט פון אַנד-
זשעי זאַמאַיסקי (1778—1780), דער צווייטער — אין די פּראָיעקטן פון ביט-
רימאָוויטש און טאַצקי, וועלכע זיינען פּאַרגעלייגט געוואָרן דעם רעפּאַרמירטן
רישן סייס, (וואָס איז צוליב דעם פּיריאָריקן פּעריאָד פון זיין לעגיסלאַטור אויך
באַקאַנט אונטערן נאָמען פּיריאָריקער סייס).

"דער געריכטער עקסאַנאַלער (זאַמאַיסקי) — שרייבט דער פּוילישער היסט-
טאָריקער סמאַלענסקי — האָט אויסגעאַרבעט אַ רעגלאַמענט, גיכער כּדי פטור
צו ווערן פון די יידן, ווי מיטן צוועק צו פאַרשמעלצן זיי בגוואַלד מיטן נאָ-
ציאָנאַלן אָרגאַניזם פון פּוילן". זאַמאַיסקי רעגלאַמענט, טרעגט אַ קאַנאָניש-פּאָ-
ליטישן כאַראַקטער: יידן מעגן וואוינען נאָר אין די שטעט, וואו זיי האָבן
לאַנגאַניקע ערלייבענישן פון די מאַגיסטראַטן; אין די איבעריקע שטעט קע-
גען זיי נאָר קומען אויף די ירידן און מערקן; אין די שטעט דאַרפן זיי וואוינען
באַזונדער פון די קריסטן אין ספּעציעלע גאַסן; יעדער דערוואַקסנער ייד איז
מחויב פּערזענלעך צו שטעלן דער אָרטיקער אדמיניסטראַציע אַ באַווייז, אַז ער

איו אַ סוחר (דאָן מוז ער פאַרמעגן זיין אייגנס לפחות טויזנט גילדן), א בעל-מלאכה, אן אַרענדאַר אָדער אן ערדאבעטער; און דער וואָס וועט ניט דער-וויון זיין צוגעהעריקייט צו איינער פון די דאָזיקע פיר פראָפעסיעס, איז מחויב אין משך פון אַ יאָר צייט פאַרלאָזן דאָס לאַנד און טאַמער וועט ער מיט גוטן ניט אָפּפאַרן, דאַרף ער איינגעזעצט ווערן אין תפיסה א. א. וו.

אויף אן אַנדער שטאַנדפונקט איז געשטאַנען דער אַנאָנימער אַוואָראַ פון דער בראַשור „Zydzi, czyli konieczna potrzeba reformowania Żydów (וואַרשע 1782), וועלכער טרעט אַרויס פאַר דער אוטיליטאַר-אויפקלערערשער רעגלאַמענטאַציע, איבערלאָזנדיק די אומבאַרירלעכקייט פון די דאָגמאַטן פון דער יידישער רעליגיע, דאַרף מען — לויט דעם אַנאָנימען אַוואָראַ — באַקעמפן די יידישע „שעדלעכע מנהגים“, ווי למשל, די פילע יום-טובים, די דינים וועגן טרפות א. א. וו. מידאַרף באַרשמעלערן די קהל-אַוואָטאַנאַמיע, איבערלאָזנדיק איר בלוז די ספּעציע כּון דער רעליגיע, די יידן זאָלן ניט בילדן אַ מלוכה אין אַ מלוכה; כדי צו פאַרשמעלצן די יידן מיט דעם פּוילישן פּאָלק, דאַרף מען זיי נייטן באַדינען זיך מיט דער פּוילישער שפּראַך אין אַלע זייערע עסקים, „אַפּשאַפן דעם זשאַראָגאָן“ און פאַרווערן דרוקן אָדער אַריינפירן פון אויסלאַנד יידישע ביכער; אויפן עקאָנאָמישן געביט דאַרף מען פאַרווערן די יידן וואוי-גען אין קרעטשמעס און האַלטן דאָרט שענקען, ערלויבנדיק זיי נאָר צו פאַרנעמען זיך מיט מלאכות, ערלעכן האַנדל און ערדאַרבעט. דער דאָזיקער פּראָיעקט האָט משמעות באַגעגנט מיטגעפיל אין יענע קרייזן פון דער פּוילישער געזעלשאַפּט, וואָס זיינען אָנגעשטעקט געווען מיט די אידעען פון XVIII, ירה. אין יאָר 1785 איז די בראַשור פון אַנאָנימען אַוואָראַ אַרויס אין אַ צווייטער אויפלאַגע און אין יאָר 1789 איז זי ווידער איבערגעדרוקט געוואָרן מיט הוספות פון דעם דעפּוטאַט פון 4-יאָריקן סיים בוטרימאָוויטש, וועלכער האָט אין דער סיים-קאָ-ניסיע געפּאָדערט צו פאַרענטפּערן די יידישע פּראָגע.

ליבעראַלער און פּראַקטישער איז דער פּראָיעקט, וואָס איז אין יאָר 1788 אויסגעאַרבעט געוואָרן פון דער סקאַרע-קאָמיסיע מיט דעם באַוואוסטן היסטאָ-ריקער טשאַצקי בראַש. אָבער אויך אין טשאַצקי פּראָיעקט געפינען מיר אַרויס-טרעטונגען קעגן דער יידישער שפּראַך, אין וועלכער די רעפּאָרם-אַנהענגער האָבן געזען די גרעסטע מניעה פאַר דער פּאָלאָניזאַציע פון די יידישע פּאָלקט-מאַסן.

די דאָזיקע אַלע פּראָיעקטן און נאָך אַנדערע זיינען פאַרגעלייגט געוואָרן דער אויפּמערקזאַמקייט פון דעם 4-יאָריקן סיים, וואָס האָט דעם צווייטן יאָר פון זיין טעטיקייט געאַרבעט אונטערן רוש פון דער גרויסער פּראַנצויזישער רע-וואָלוציע. דער סיים האָט אָנערקענט די וויכטיקייט פון דער יידישער רעפּאָרם און האָט איבערגעגעבן דעם ענין אַ באַזונדערער קאָמיסיע. נאָך לאַנגע סיכסוכים צווישן דער אַדעליקער פאַרטיי און דער שטאַטישער, וועלכע האָט ניט געוואָלט צולאָזן די יידן צום אַנטייל אין מלוכה-לעבן, איז אויסגעאַרבעט געוואָרן אַ

אינהייטלעכע פראָגראַם, וועלכע האָט געדאַרפט פאָרגעלייגט ווערן דעם
 סיים, אָבער דער סיים האָט דאָס שוין ניט דערלעבט: צוליב די פּאָלי-
 טישע שינויים איז ער פונאָדערגעלאָזט געוואָרן, און פון דער גאַנצער
 יידישער רעפּאָרם איז גאַרנישט געוואָרן.

אָבער די רעפּאָרם-אידעען האָבן דאָך געפונען אַן אָפּקלאַנג און אפילו
 איינצלנע פאַרטרעטער פון ייִדנטום האָבן אַרויסגעזאָגט זייער שטעלונג צו די
 פּראָיעקטן פון עמאַנציפּירן די ייִדן. אריבער פון זיי איז געווען דער באַרימט-
 טער השפּלה-פּירער מענדל לעפּין, וועגן וועלכן מיר ריידן אין אַן אנדער אָרט.
 דער כעלמער רב ר' הערשל יאָזעפּאָוויטש האָט אין יאָר 1789 אַרויסגעגעבן
 אַ בראַשור אונטערן טיטל "געדאַנקען, ווי אזוי אויף אַ פּאַסיקן אַרײַן צו רע-
 פּאָרמירן די פּוילישע ייִדן אין ניצלעכע בירגער פון דער מלוכה, וואו מיר
 געפינען כמעט דיזעלביקע סגולות פאַר דער גלייכבאַרעכטיקונג פון די ייִדן,
 וואָס אין בוסרימאָוויטשעס פּראָיעקט, מיט דער נפּקא-מינה בלויו, וואָס דער
 כעלמער רב פאַרלאַנגט איבערצוהאַזן די טראַדיציאָנעלע ייִדישע מלבושים, כדי
 עס זאָל כאַטש בלייבן אַאויסערלעכער אונטערשייד צווישן ייִדן אין קריסטן.
 פאַרשטייט זיך, אַז די רעפּאָרם באַוועגונג איז אויך ניט פּרעמד געבליבן
 אזא אינטעריגענט, ווי ד"ר מאַרקווע, וועלכער האָט ניט געקענט ניט וויסן,
 וואָס אַרום אים טוט זיך, און אינטערעס צום קאָכעניש אין לאַנד האָט אים
 אויך ניט געפּעלט, בפרט אַז ער איז געווען פאַרבונדן מיט די פאַרשטייער פון
 דער פּוילישער מאַכט און, ווי מיר האָבן שוין געזען, איז אפילו זיין בוך
 אַרויס אויף די מיטלען פון אַ פּוילישן מאַגנאַט. און אין אַ סך ערטער פון "ספר
 רפואות" שײַרן מיר טאַקע אַרויס יענע אויפּרודערונג, וואָס די אַלע רעפּאָרם-
 פּראָיעקטן האָבן געמוזט אַרויסרופן אין דער ייִדישער געזעלשאַפט. באַזונדערס
 מערקט זיך דאָס אין די אָפּטע אַפּווייכונגען, וואָס מאַרקווע ווייכט אָפּ אין זיין בוך,
 כדי צו פּריידיגן פאַרן לעזער די אידעע פון געזונטער און פּראָדוקטיווער צו
 מאַכן דאָס ייִדישע לעבן. פון דער דאָזיקער טעמע קען ער זיך גאַרנישט אַפּרייסן.
 אין 8טן פרק, וואָס "רעט פון בייזע קדחת פיבער", ווייזט ער אַגב
 אָן, ווי מעדלעך עס איז פאַרן געזונט פון דער ייִדישער באַפעלקערונג דאָס
 "פּיל מיסט, וואָס ביי פּילע הייזר תּמיד ליגט". ער ראַט זיינע לעזער, זיי זאָלן
 "פון דיא פּאָלי מיטיקנידיגע לופט מאַכין איין גאַרטיין" — "זעייט — זאָגט ער
 — ציבעלס, בוראַקעס, רעטיך, פינעטרישקע. איר וועט צווייע מאָהל רווחים
 האָבן: איהר וועט שיינה ריינה לופט האָבן, וואָס זעהר גיזונד איז, אונד וועט
 זיט בעדאַרפן דעם פּאיר רייך מאַכן, אַלס צו קופן פאַר דעם לעצטן גראַשן,
 וואָס איהר נאָך האָט, אדר אויסגיבעטלט האָט".

ווייטער רעדט ער צו דעם עולם אַראָפּצוואַרפן "דיא גיין אונד ניינציג
 קרעצמיס, וואָס פּוסטע שטייען אין איטליכן שטעטיל", ברענגען זייערע בעלי-בתים
 קיין שום הכנסה ניט און שטעלן זיי נאָר בדלות מיט דעם "סכום פּודגלאָווע"
 — "אונד זיך בעסיר מאַכין אייף דעם אַרט איין גאַרטיין": "וועט ער ניט מעהר

לייזן פון דען גאָרטן אין איין יאָהר, ווי ווען דיא קרעצמי וואָלט גישטאַנן נאָך צעהן יאָהר? ער ״וועט זיין גערטיל זעהן צו זייען, גראַבין, בעגיסען. אי פאַר איהם וועט געזונד זיין — ער וועט גוט אַרבייטן, אונד וועט גוט עסיין אונד וועט מיט זיינה קינדער גיזונד זיין פון דיא ריינה לופט — ווערט פאַר דיא אַנדערע אויך גיזונד זיין פון דיא פילע גאָרטן לופט״.

מאַרקווע איז שטאַרק פאַרדאגהט מיט דער עקאַנאָמישער לאַגע פון זיינע בריי-דער; ער ווייס, ווייזט אויס, פון זאַמאַיסקיס פּראָיעקט, וועגן רעפּרעסיעס — קעגן די יידן, וואָס פאַרנעמען זיך ניט מיט פּראָדוקטיווער אַרבעט; ער האָט מורא, אז עס זאָל ניט קומען דערצו, אז ״מען וועט אָן פּאַנגן גאָר אַרום טרייבן״ — און ווערט ניט מיד אַרויסצוטרעטן קעגן ״די ליידיגערס, לויטער שלום-עליכם-געבערס״, קעגן די ״ניין אונד ניינציג קרעטשמעס, וואָס פּוסטע שטייען אין איטלעכן שטעטל״. אָבער אין דערזעלבער צייט, וואָס ער פּריידיגט אזוי הייס די פאַר יענער צייט אין יידישן לעבן גייע אידעע פון פּראָדוקטיווער אַרבעט, בלייבט ער דאָך פּרעמד די אַסימילאַטאָרישע טענדענצן, וועלכע האָבן דעמאָלט שוין אָנגעשטעקט אפילו געוויסע יחידים פון דער יידישער אינטעליגענץ. שוין זיין באַציונג צו דער יידישער שפּראַך איז דאָך, ווי מיר האָבן שוין געזען, אזא אויסערגעוויינלעכע פאַר אַמשכיל פון יענער עפּאָכע. און בכלל גענומען, איז דאָס בוך פון ד״ר מאַרקווע אַן אויסערגעוויינלעכע ערשיינונג אין דער יידישער ליטעראַטור פון יענער צייט, און ס׳איז באַמט מערקווערדיק, וואָס דער מחבר פון ״ספר רפואות״ איז ביזאָהער געבליבן אינגאַנצען אומבאַקאַנט, פּונקט ווי זיין ווערק, משמעות, אז גערעכט איז נח פּרילוצקי, וועלכער דער-קלערט עס דערמיט, וואָס מאַרקוועס שאַרפּער אַרויסטריט קעגן די בעל-שמש און די אַלע, וואָס האָבן ספּעקולירט אויף דער אומוויסנקייט פון פּאָלק, האָט זיי געצוואונגען אָנצונעמען כּיסלען, אז דאָס בוך זאָל ניט פאַרשפּרייט ווערן צווישן די, פאַר וועמען עס איז מיט אזוי פיל פאַרשטענדעניש, טעמפּעראַמענט און עריפּטשטעלערישן טאַלענט געשריבן געוואָרן.

מיר ברענגען פון דעם ״ספר רפואות״ נאָר אַפאַר פּראַגמענטן פון די, וואָס נח פּרילוצקי האָט פאַרעפּנטלעכט. אויך די דאָזיקע פּראַגמענטן שטעלן פאַר דעם גרעסטן אינטערעס סיי עטנאָגראַפּיש, אַפּשפּיגלענדיק דעם יידישן לעבנסשטייגער אין פּוילן מיט אַנדערטהאַלבן הונדערט יאָר צוריק, סיי פּילאָלאָג-גיש — דורך דעם רייכן מאַטעריאַל פאַר דער יידישער שפּראַכפּאַרשונג, פאַר דער יידישער ליטעראַטור-געשיכטע. אָבער וואָס מער פּאַרטיפט זיך אין דעם פאַרגעסענעם ספר, אַלץ מער שווימט אַרויס פאַר אונז די געשטאַלט פון אַריגינעלן מענטשן, געטרייען פּאָלקבריינד און אויסגעצייכנטן שריפּטשטעלער, וואָס האָט געהייסן ד״ר משה מאַרקווע, און אַלץ מער באַדייטונג באַקומט ער פאַר דער יידישער ליטעראַטור פון דער תקופה, אין וועלכער זי האָט איבערגעלעבט די גרעכטע ירידה אירע.

די קלישעס פֿין „סדר-רכב ות“ גנומען פֿון נח פּרילוצקיס זאַמל-
ביכער פֿאַר ייִדיש, פּאַלקלאָר, פּילאַגאַגיש אין קילטור-געשױכטע.

מחברת

ספר רפואות

הקדמה עור ישראל

למדתיים בארץ פולין : הווי פולין טיפוס ופתי
 חסד יורה סי' הרב חסדוב
 לרינו - סיפור - משה - הנהגה מאריך
 ד' אקטובר חסדוב סי' יעקב
 לו חסדוב סי' הרב קאמינס : סקורב קה
 דחקר : חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב
 חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב
 חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב
 חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב

נדבם מה קק בארצות

הנהגה
 חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב
 חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב
 חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב

נדבם
 חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב
 חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב

הנהגה חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב

מחברת

Handwritten notes in the left margin:
 חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב
 חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב
 חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב חסדוב

מישה מארקווי דאָקטער

פּוּב

ספר רפואות

הנקרא עזר ישראל

— * —
וועגן ליידגייערס.

... איך מייך, אין איטליכר שטאט אדר שטעטיל זענן, בעה"ר, פיל ליידיגייערס, לאוטר שלום עליכם געברס, פיל אביונים, נאך מעהר עניים. ווארים היינטיגע צייטן האבן אפ גינומן, בעה"ר, אלי שררות דיא אידעשי פרנסות, — זיינן גיווערין פון עשירים אביונים אונד פון אביונים גאר עניים, אונד פון דיא אלטע עניים גאָר גנבים אונד גולנים, בעה"ר, אונד דער סוף וועט הייך זיין, מען וועט אדר פון אונזר מדינה אוך מאכן זעלניר, אדר, נאָך ערגיר, מען וועט אן פאנגן גאר ארום טרייבן. דער נאך, ליבה ברידר, וועט צוא שפעט זיין אלי עצות ותחבולות. איך פערכט מיך, אויב עס איז שוין ניט צו שפעט וועט זיין עצות צו האלטן, אעפ"כ זייט אייך מישב בכל עיר ועיר: פילייכט קאנט איהר נאך אלס פאר רעכטן. למשל, אין איין שטאט וועלן זיך פונדן צוואנציג ערמע לייט גיוונדע, שטארקע, — איך רייד פון קיין קאליקעס ניט (אפשר וועלן קאליקעס אוך ניט נייטיג האבן מקבל צדקה צו זיין), צעהן ארמע לייט — מאכט, דאס זיי זאלן האבן פערד, אקסין, האבין זייא נאך צו פאר קופין אדר צו פאר זעצין — זאלין זייא בפקודת הקהל זיך אנשאפין. דיא ניט האבין, זאל מען לייאען. זייא זאלין האלץ בריינגן אין שטאט צו פאר קו פין. אנדערע שטארקע זאלין האלץ האקין, וואסיר בריינגן. פילע מענשין זאל לין ניט ליידיג גיין — לאזן זייע ארבייטין, למשל: מלאצין, בראנעווען, אקערן, לאזן זיי זא גוט זיין אונד דינן, וויא מיר אלע דינן, דער כוחר דינט דעם שררה, וואס קומט צו איהם קופין; דיא קרעצמר דינן דעם אורח; אלי אראנא

דאָרס דינן דעם שררה; די שעקאַרעס דינן דעם פאווער; דער דאָקטער דינט אלי מענשליך, וואס בעדארפן איהם. ווארים זאלן זא פיל הולטייעס זיין אינד גיט ארבייטן ווילן אונד אום זונסט בראט עסיך, גיין אין דיא הייזר פון קינדס ווייס אָן לאזן זייא ארבייטן, זא ווי מיר אלי ארבייטן, אפילו "פל תורה שאין עבה מלאכה" וכי, מפש"פ ליידיג גייער...

... אונד ווען דיא קליינה ענייט ווערן גרעסיר, ווערין זייא שון גנבים. ווארים זאלין גיט, הן אנשים והן נשים, ארבייטן? וויא שעמן מיר זיך גיט פאר אוכות אחרים, דאז בייא אונז זאל זא פיל ענייט, גנבים אונד גולנים זיין בעה"ר?—זייא נעמן ביין ערליכן אביון דאס לעצטי שטיקיל ברוט אוועק, ווייל עס שטייט (כל הפושט יד נותנין לו). יוא, עס שטייט. עס שטייט אוך: "צריכין אנו להחזיק טובה לרמאים". אבר מיר מוון בעטראכטין: פאר צייטן האט איטליכר מענטש גילעבט מיגייע פפו, האבן אלי גיהאט, אונד ווען ענייט זיינן גיווען, זיינן זייא גיווען קאליקעס, אלטע, —זענן טאוונט ערליכע אונד איינר איין אום ערליכער איז גיווען, —האט מען דעם רמאי אוך גימוזט געבן. בזמנינו, בעה"ר, זיינן טאווינט גנבים, גולנים, אונד איינר וועט זיך פינדן איין ערליכר, —זאל מען אלי געביין? יוא, געבין, —ווער קען געבין? איינר קאן געבין, טאווינט קענין גיט געבין. קומט אוף איינס פיל צו געבין. ווארים עס זיינן זעהר נתרבה גיט ווארין ענייט, וויא איך האב אייך גיזאגט: פון אלי אביונים איז גיווארין ענייט. דיא תקנה זאל אזא זיין: קיין גיוונדן ארמאן זאל מען גיט לאזן אום דער שטאָט ארום. דיא קראנקע, שוואכע וועט מען בודאי קענין געבין, ווייל מען דיא גיוונדע גיט געבין וועט. שוואכע זיינן גיט פיל, וועט מען זייא קענין אלי אויס האלטן. רעכנט היינט, פיל וועלין האלץ האקן; פיל וועלין האלץ פירן, וואסיר טראג גיין; פיל וועלין האבין יקות, פרות, — וועלין ווידער אנדערע קופין בייא דיא, זאס איבריג וועלין האבן, אדר זייע וועלין זייען צו פאר קופין. אנדערע, ארמערע, וועלין בייא זייא קופין אייף צו פאר קופין, קענין זייא פילע ענייט זאביונים כחיי זיין. איך בין אייך גוט, דאָס זייא וועלין גיט בעדארפן אום דער שטאט צו לופין אום זיך צו בהאלטן, פאר דען רעוויזער פון פינד גלצונג, ווארים זייא וועלין פארדיינן, און ווען צוואנציג מענשין האבין פאר דינט נור וואס להבדיל, דער פאויר נעמט אום דער שטאט ארום, קענין ווידר דיא צוואנציג צו לייזן געבין אנדערע צוואנציג אידעשה קינדער: דעם בעקר, דעם שענקר, דעם קרעמיר, דעם שניידער, דעם שוסטער, ווא וועט דאס געלט בלייבן? אין דער שטאט. אונד וועלין לעבן איינר פון דעם אנדרן. קענין מיר האלטין וואהבת וכי אונד מיר דארפן קיין עין הרע איינר אוף דעם אנדערן האבן. פילייכט מיינט דיא גמרא "תשעים ותשעה מתים מעין הרע", ווייל איינר זעהט אין איז מקפה פרנסה דעם אנדרן: איין שענקר דעם אנדערן; שניידערס איינר זיער אנדרן; אראנד אריס אין דיא דערפיר פשיטא, איינר אוף דעם אנדערן, וויא מיר זעהן, זייא געבן אלי יאהר הוספות. פאר וואס, אהובי רבנות? ווייל פון אליס, וואס איינר איז זיך כחיי, קומין נאך אימער מעהר צו אונד עסיך

אוף איינר דעם אנדרן מיט דיא אויגן, ווייל זייא נעמין אוועק איהרע פרנסה, קען איין גרעסרע עין הרע זיין גימאלט? ווען איהר, רבותי, וועט ביסלאך ווייס איין ריכטונג מאכין, איהר וועט זעהן, עס וועט ניט איין טאווינט חלק בעלי עין הרע זיין...

וועגן די אלטע ווייבער און בעלי דרשנים

... אונד פאר דיא אלטי ווייבר מוז איך אוך זארגין. וואס זאלן זייא אפ שפרעכן עין הרע? לאזין זייע קיין ליגן זאגין, קיין חנופה, קיין שבועות שוא שווערין פאר איין גלעזיל בראנדוויין, כאר דרייא אדר זעקס גראשין. לאזין זייא ליבר פלאקס קראצין, שפינן, פעדרן פליקן, אונד איך וועל זייע נאך דער לופן, — זייא מעגין זיך לאזין אלטע מעשות דערציילין. לאז זייא זייערע נארישקהייט בייא זייא אין דער הייס בלייבן, זייא זייא זאלין משוגע אנדרע הייזר מאכין. איך מיין, רבותי, דאס וועט אוך פאר אונז אלי זעהר גיזונד זיין אונד זייער רעכט זיין. ווען עס, אבר, ניט געזונד און רעכט איז וויא קומט עס, דאס איך זאל דאס שרייבן? — גלובט מיר, איך וואלט מיר דיא טרחא שפארין אונד וואלט ניט גישריבן, — ווען? — ווען אונזרע בעלי דרשנים וואלטן זא גוט אונד גאטס פארכטיג זיין, אונד ארום צו פארין, אונד זאלין דעם עולם לתכלית הבורא אונד לתכלית אנשים אחינו בית ישראל שטראפן, וואלטן תקנות מתקן זיין. אבר איך זעה אונד הער, זייע פאר קופן איהרע דרשות אונד מעסטן, וויא איין קרעכר, אלס אויף דער אייל, אונד נעמין געלט, אונד מיין געלט. חיו ניט אלי, איך מיין זעלכע, וויא דיא וואקס גיסערס — דאקטערס זיין, — זעלכי בעלי דרשנים גיבט עס אוך זעהר פיל. און דיא שטעט, וויא זעלכי בעלי דרשנים קומן, — איך וואלט זייא ניט גילאזין, זיא זאלין קופות של צדקה גולן אונד עסין אום זונסט, אונד ווילין נאך אום זונסט ארום פארין. איך וואלט זייע ניט ארום גילאזן. איינה פרנסה וואלט איך זייע אוך גיגעבן: וואס זאלין זייא קאלייע מאכין תורה אונד זאגין קרומה פשטים, וויא איין קאצייבע — לאזין זייא גיין אין וואלד צו פוס און לאזין מאכין קאצייבעס, לאפטעס, אונד לאזין מאכין בעזימלאך, אונד זאלין אין דיא הייזר פאר קופן; האָבן זייא מיט בלעטער בעזימש — קאנן זייא אין באַדין מרחצאות אריין פאר קופין, — דאס בריינגט אוך עטליכע גילדן אין זיין שטאט, וואס בלייבט. איך מיין, פאר זעלכע שאַלמוזערס איז דאס אוך גינג, זיך ערליך מחיי צו זיין. איך כוז דאך בייא אלי קראנקהייטן סימנים שרייבן, איך מוז אייך איין סימן געבין פון דיא לייט, וואס איך געב וויא איינה זרבייט, זייא זאלין ניט ליידיג גיין: וועלכיר עס וועט איהם ניט גיפעלין, וואָס איך שרייב, דעם זעלבין נעמט צו דער אַרבייט, אטליכן לפי כבודו; וואָרומ, דער זיך בייזרן ווערט, דעם זעלבין מיין איך, דער איז גיוויס איין ליידיג

גייער אדר איין מקבל, וואס דיא צדקות גולן, אונד וויל פארין מיט צדקה פורין מקופה של צדקה לגזול ולגנוב דעת עמינו בית ישראל בדברים שקרים אחר שאומרים שקר שאין להם רגלים...

די הנהגה פאר קינדער

...איך וויל דעם קאפיטל אוסלאזין מיט איינע געהגה פאר קינדער, איהר, לייט, זאלט וויסן, וויא זיך מיט אייערע קליינה קינדער, זיך נוהג צו זיין, פדי איהר זאלט זייא רעכט גיוונט דער ציהן, אז זייא זאלין שטארקע גזונטע מענשין אונד ניט קריינקליכע צייט לעבנס זיין.

צום ערשטן, זאלט איהר זעהן, אייערע קינדער ניט פיל צו עסן צו געבן זיין, אונד זאלט זעהן, ניט אליין זייא ניט פיל צו שטאפן. איהר זאלט און זעהן זייא איינה גיוויסע אונד גיזעצטע צייט, ווען אייערע קינדער זאלין עסן; למשל, אין איין צייט, ניט אלי מאל אין אנדערע צייט, אמהל פריער אונד דען אנדרן מאל שפעטער. אונד דאס איז זייער גרינג צו גיוויינן פון יוגנט אן, וויא דיא קינדער פאנגן אן צו עסן. עס קומט נור אן אויף דיא קינדערש כוטר אדר אויף דיא אטען, אז זייא וועלין נור וועלין גיוויינן דיא יונגע קינדער, וועלין דיא קינדער גיוויס בלייבן ביי דיא גיוונטהייט. ליבר עולם, איהר וויסט דאך אלי וואל, דאס (ההרגל נעשה לטיבות שניה) איהר קענט מאכין פון אייערע יונגע קינדער, דאס זייא וועלין פעגינגן לאזן, ווען זייא וועלין איינה גראט ווערין, און מיט ווייניג, זייא וועלין קיינה פרע סערס ניט ווערין, — אונד דאס האט איהר אלי אין אייערע הענט. איהר וויסט, וואס רש"י ז"ל מאכט: "נידן על סופו". — ווערט איין קינד עטליכע יאהר אלט, דער בעדארף נאך זיינה יאהרן שון מעהר אביסל צו עסן. נאך זיינה יאהרן נאך בעדארף ער מעהר, ווייל זיין אפעטיט, אדר העק, נעמט צו מיט דיא יאהרן. זעלכה קינדער בעדארפט איהר שון ניט אזו אב צו טיילן, וויא פיל זייא זאלין עסן, זייא מעגט איר שון געבין, וויא פיל זייא ווילן. איהר וועט אבר זעהן, ווען איהר וועט אייערע יונגע קינדער געבן מיט דער מאָס אונד אין דער גיזעצטע צייט, — אזו וויא איהר וועט זייא גיוויינן, וועלין זייא זיך שון ניט איבר שטאפן, אפילו ווען זייא וועלין עלטער ווערין, — ווייל איהר האָט זייא אזו אין דער יוגנט גיוויינט. — גיוויס, ווען איין קינד איז קראנק, דא זאלט איהר גוט אכטונג געבין אונד זייא נאך ווייניגר צו עסן געבין. אבר בעו"ה בייא אונד אין פולין מאכין אונזערע מוטער מיט איהרע קינדער אלס פאר קערט; דיא אמען, פשיטא, פאר קערט. זייא זאגן: "דיא קינדער וויינן, זייא זיינן הונגעריג, מען מוז זייא נאך אביסלע צו עסן געבין". — זייא פאנגן אן ווידר צו וויינן; מען מוז זייא נאך איין ביסעלע שטאפן. ביז דיא קינדער ווערין, נעבאך, איין גישלאפן. זאגן נאך דיא נארעטע מאמעש מיט

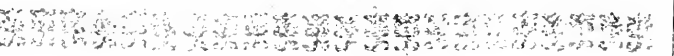
עוד פסק הדין

הנה פסק הדין...
מס' 10
מס' 11
מס' 12
מס' 13
מס' 14
מס' 15
מס' 16
מס' 17
מס' 18
מס' 19
מס' 20
מס' 21
מס' 22
מס' 23
מס' 24
מס' 25
מס' 26
מס' 27
מס' 28
מס' 29
מס' 30
מס' 31
מס' 32
מס' 33
מס' 34
מס' 35
מס' 36
מס' 37
מס' 38
מס' 39
מס' 40
מס' 41
מס' 42
מס' 43
מס' 44
מס' 45
מס' 46
מס' 47
מס' 48
מס' 49
מס' 50
מס' 51
מס' 52
מס' 53
מס' 54
מס' 55
מס' 56
מס' 57
מס' 58
מס' 59
מס' 60
מס' 61
מס' 62
מס' 63
מס' 64
מס' 65
מס' 66
מס' 67
מס' 68
מס' 69
מס' 70
מס' 71
מס' 72
מס' 73
מס' 74
מס' 75
מס' 76
מס' 77
מס' 78
מס' 79
מס' 80
מס' 81
מס' 82
מס' 83
מס' 84
מס' 85
מס' 86
מס' 87
מס' 88
מס' 89
מס' 90
מס' 91
מס' 92
מס' 93
מס' 94
מס' 95
מס' 96
מס' 97
מס' 98
מס' 99
מס' 100

פסק הדין

הנה פסק הדין...
מס' 101
מס' 102
מס' 103
מס' 104
מס' 105
מס' 106
מס' 107
מס' 108
מס' 109
מס' 110
מס' 111
מס' 112
מס' 113
מס' 114
מס' 115
מס' 116
מס' 117
מס' 118
מס' 119
מס' 120
מס' 121
מס' 122
מס' 123
מס' 124
מס' 125
מס' 126
מס' 127
מס' 128
מס' 129
מס' 130
מס' 131
מס' 132
מס' 133
מס' 134
מס' 135
מס' 136
מס' 137
מס' 138
מס' 139
מס' 140
מס' 141
מס' 142
מס' 143
מס' 144
מס' 145
מס' 146
מס' 147
מס' 148
מס' 149
מס' 150
מס' 151
מס' 152
מס' 153
מס' 154
מס' 155
מס' 156
מס' 157
מס' 158
מס' 159
מס' 160
מס' 161
מס' 162
מס' 163
מס' 164
מס' 165
מס' 166
מס' 167
מס' 168
מס' 169
מס' 170
מס' 171
מס' 172
מס' 173
מס' 174
מס' 175
מס' 176
מס' 177
מס' 178
מס' 179
מס' 180
מס' 181
מס' 182
מס' 183
מס' 184
מס' 185
מס' 186
מס' 187
מס' 188
מס' 189
מס' 190
מס' 191
מס' 192
מס' 193
מס' 194
מס' 195
מס' 196
מס' 197
מס' 198
מס' 199
מס' 200

פסק הדין

הנה פסק הדין...
מס' 201
מס' 202
מס' 203
מס' 204
מס' 205
מס' 206
מס' 207
מס' 208
מס' 209
מס' 210
מס' 211
מס' 212
מס' 213
מס' 214
מס' 215
מס' 216
מס' 217
מס' 218
מס' 219
מס' 220
מס' 221
מס' 222
מס' 223
מס' 224
מס' 225
מס' 226
מס' 227
מס' 228
מס' 229
מס' 230
מס' 231
מס' 232
מס' 233
מס' 234
מס' 235
מס' 236
מס' 237
מס' 238
מס' 239
מס' 240
מס' 241
מס' 242
מס' 243
מס' 244
מס' 245
מס' 246
מס' 247
מס' 248
מס' 249
מס' 250
מס' 251
מס' 252
מס' 253
מס' 254
מס' 255
מס' 256
מס' 257
מס' 258
מס' 259
מס' 260
מס' 261
מס' 262
מס' 263
מס' 264
מס' 265
מס' 266
מס' 267
מס' 268
מס' 269
מס' 270
מס' 271
מס' 272
מס' 273
מס' 274
מס' 275
מס' 276
מס' 277
מס' 278
מס' 279
מס' 280
מס' 281
מס' 282
מס' 283
מס' 284
מס' 285
מס' 286
מס' 287
מס' 288
מס' 289
מס' 290
מס' 291
מס' 292
מס' 293
מס' 294
מס' 295
מס' 296
מס' 297
מס' 298
מס' 299
מס' 300

איהרע אַ מען: „זעהט איהר, דאס קינד איז הונגעריג גיווען, האט עס גי-
 וויינט; האַייט שלאפט עס, וויא איך האב גוט אָן גיהאַדעוועט.“—
 איך וואלט מיר זייער וויינטן, דאס אונזערע ווייבער וואס ווילן איהרע קינד
 גיוונט דער ציהן, זאלין איהרן בלונדען שכל אביסל דיא אוגען אוף מאכין.
 אונד זאלין זיך מיט זיין: פלייכט וויינן דיא קינדער, ווייל זייא עפיס פעלט,
 זייא זיינן קראנק. מען האט זייא שון צו פיל גיגעפן צוא עסין, אונד זייא
 שטאפן מיט גיוואלט דאס דאס קינד נאך איין מאל אן; דיא קינדער האבן
 אבר אוך קיין שכל ניט, וויא דיא מאמעס, אונד עסין נור ווייל מען בעט
 זייא, מען גייטיגט זייא נאך צום עסין; עס קוועלט זייא, נעבאך, דער טאגן
 נאך מעהר; מען בעט זייא ווידר, זייא שטאפן זיך נאך מעהר אן, וויא איין
 חידש זאגן דיא נארעשע מאמעס, דאס דיא קינדער זיינן איין גישלאפן. לא-
 מייער פראגין אונזער מיטער, ווען זייא זיך שבת גיט מיט קשי אונד קוגיל,
 פלייש מיט רעטיך, מאַזעריע גוט אן גישטאפט האבן, — שלאפן זייא דען
 ניט גוט? אבר ווען זייא ווידער אוף שטיין, קלאגן זייא זיך ניט, עס איז זייא
 שווער אין אלי איהרע גלידער, דער קאפ טוהט זייא וויא, עס ברענט זייא?
 אבר זייא גייען זיך אביסל איבר, זייא טרונקען, זייא האבן יציאות פון גיין
 שפאצירן, אונד ווערין ווידער גיוונט אוף זינטאג, אונד בעדארפען גאר קיין
 דאקטער ניט. איהר זייט גירעכט, ווייבר. איך וועל אייך נאך מעהר חידוש
 דער ציילן, דאס איהר בעדארפט ניט קיין דאקטער, ווייל צו אייער מזל
 איז באלד נאך שבת זינטאג: איהר מוזט גיין אין קראם קלייט אריין, איהר
 מוזט לייון געלט, דיא שיינקער קעס — מוזן גלעזלאך אן גיסן, איהר האט
 דעם גאנצן טאג ניט צייט צו עסין, איהר מוזט לייון געלט: אַ דאָס איז
 אייער דאקטער. — אבר אייערע קליינה קינדער, נעבאך, איהר שטאפט זייא,
 וויא טאג, אזו ביא נאכט, — קענן זייא אוס גיין? טרינקען זייא, וויא פיל
 זייא בעדארפען? קענן זייא ריידן? לאזט איהר זייא אפ רועהן איהרע שוואכע
 מאַגן? — גיין, ווייבר, איהר גיבט זייא אימר עסין, אונד ווידר שלאפן, אונד
 ווידר עסין, אונד ווידר שלאפן. אפילו אוף דער גאַס לאזט איהר זייא
 ניט טראגן, ווייל איהר האט מורא פאר עין הרע. איהר דער שטיקט זייא
 ליבר אין דיא וויגן. מאכט איהר שון ביז דיננ מיט אייערע פיל עסין געבן
 אונד מיט אייערע ראיות, וואס איהר בריונגט, דאס אייערע קינדער שלאפן
 גוט נאך דעם שטאפן, — אונד די קינדער, נעבאך, וויינען אונד שרייען,
 ווייל מען האט זייא איבר גישטאפט, זייא זיינן קראנק אונד איבר דעם וויינן
 זייא. איהר וועט אבר מיך וועלין פראגין: „וואס שאט דאס, וואס מיר אונד-
 זער יונגע קינדער פיל צו עסין געבין?“ — איך וועל אייך באלד זאגן: זייא בע-
 קומן דיא בלייך זוכט, זייא קען ניט גיין, דער באַזוך וואקסט ביא זייא, דער
 לייב, דאס פלייש ווערט אלי מאל ווייניגער, זייא בעקומן וועריס, גיס וויילסט
 וואסיר זוכט, אונד לסוף גאר דעם טוהט. — דאס האב אייך געשריבן, וואס
 איהר אייערע קליינה קינדער גיבט פיל צו עסין, איהר האט אבר נאך דער

צו צום ערשטן שליםאָזל דעם אנדערן: איהר גיבט נאך אייערע קליינה קינדר צווייא דרייא ערלייא שפייזן, דאס הייסט גיריכט, וואס מיינט איהר דער מיט, ווייבער? ווייסט איהר דען ניט, דאס בייא קליינה קינדר איז דער מאגן נאך שוואך, ער קען ניט פאר הייען איינרלייא, — אונד איהר גיבט זייא נאך עטליכע ערלייא שפייזן. איך גלוב, איך האב איין מאל איינה מאַמה גיפראגט, צי וואט זי אזו ליב איהר קינד, וואָס זי גיבט עטליכע מינים צו עסן. זיא האָט טיר, גלוב איך, גיענטפערט מיט דיזע ווערטער: (מען מוז די קינדר גיוויינן צו אלירלייא שפייזן אונטר איינאנדר צו עסן, זייא ווערין דער דורך שטארק אונד גיוונט). — וויא איך דאס געהערט האב פון איהר, האב איך גימיינט, דיא אידענע איז משוגע. איך גלוב נאך, ווען זיא נאך ניט גישטאַרבן איז, דאס זיא איז גיוויס משוגע. פון עטליכע גיריכט זא איין שוואכין מאגן, וויא בייא קליינע נע קינדער איז, ובפרט ווען זייא נאך ניט גיפאָקט האבין, זאל מען געבין פיל פלייש אונד גיריכט צו עסן, אונד דער פון זאלין זייא שטארק ווען רין! — לאמיר זעהן, להבדיל, דעם היליק צו וויסן איין פערדיל פון איין פאוער אונד איין פערד פון איין שררה, — וועלכער שטארקער איז: צו דער שררה, וואס לאזט זיין זערבציק אדר פיל פיער יאָהר ליידיג ארום לופן אונד שפאנט איהם ניט איין צו ארבייטן? אדר דער פאוער, וואס שפאנט איין אין וואגן, ווען דער זערעבציק איז צוויי יאָהר אַלט? וועלכער איז שענר אונד שטארקער? גיוויס, דעם שררה — זיינר איז שטארקער אונד גרעסר אונד שענר; דעם פאוערש — זיינר איז קליין אונד זעהט אוס וויא איינה נבילה קעגן יענס. — אונד דיא אידענע האט מיר גיענפערט, דער כאגן זאל זיך גיוויינן צו ארבייט אונד זאל שטארק ווערין, אזו וויא דיא באַבעש גיוויינן דיא ווייבר, נעבאך, דאס זייא זאלין זיך גייטן מיט גיוואלט צו ארבייט, אז זייא זאלין איהרע קינדר גישונד האבין; זייא האבן כורא, זייא ווערין קיין כוח האבין, אונד צווינגען זייא מיט גוואלט, זייא זאלין איהרע אייגנה כוחות אוך פארן לירין, — אזו כאכין אוך דיא כאמעש מיט איהרע קליינה קינדר. — אוך מיר מאנשלייט, מאַטעש, האבין אוך אין פולין איינע שיינע גיוואנהייט מיט אונד זערע ליבה בחורימלאך; ווען זייא פיער יאהר אַלט ווערן, שיקט מען זייא שון אין דער תפיסה אריין צום דאָרדיקן מלמד. ער מוז איין גאנצן טאג איבערן אלף בית תפוס ויצן, אונד אין דער פריע צו מארגן, ווא דיא בעסטע צייט פאר די קינדר איז, דאס זייא שלאפן זאלין, אונד דער דורך וואקסן די קינדר ערשט, — קומט שון דער בעהעלפּר אונד שלעפט פריא מארגן אין חדר, אין שול אריין, — אין דער טאַטע האט ניט צייט אליין צו גיין אין שול אריין, ער מוז שלאפן אין דער היים ביז צווייא שעה אוף דעם טאג. — אונד ווען דאס קינד איין יאהר שון איז תפוס גיווען בייא זיין אלף בית מלמד, לייזט מען איהם שון אוס פון סידר, אונד מוז שון בייא גמרא מלמד תפוס קומן. דא האט ער שון קיין צייט צו דאוונן, ופשיטא קיין חומש צו לערנען: אלס גמרא אונד גמרא. ער מוז וויסן צו פינף יאהר דעם דין, דאס

צורות ברשות הרבנים איז מען משלם חצי נוק. עס שיקט זיך ניט אפילו פאר אנזערע וויינערש, קצבים ניט, דאס זייערע קינדער זאלן דאס ניט וויסן, וואס זענעמט פאנעבריות קינדער וויסן. ער מוז איין למדן ווערן, — אונד ווען ער איך אין סידור ניט קען, אָפּי איין למדן צו זיין. — איך גלופ, איהר, ליבה לייט, איהר שרייבט אוך אביסל צו פריא אייערע קינדער צו אַר בייטן, אָן איהר ווייסט דאס ניט, דאס מיט קאפּ צו ארבייטן איז אביסל שווערער, וויא האלץ צו האקן מיט די הענט. איהר מאכט אייערע קינדער בלייך, געלפ, גרין, זיך קענן ניט גוט שלאפן, זיך וואקסן איבער דעם ניט. אונד פילע בראַסעס אַקעס זיינן זיך מיט איהרע קינדער דער נאך טועה. זיך מיינן, זיך זיינן שין לומדים, ווייל זיך בלייבט פנימה האבן. זיך פאר געסן אונד זעהן זיך ערשט אוף דער עלטר אום, דאס זיך אפילו וואס אין סידר שטייט אוך פאר זעהן. אזו וויא דער בעל תחטומי שרייבט פון איין גרוסן הון זיינע גריינן, וואס ער האט גיהערט, למשל: "ברוך אתה ה' מלך העולם אשר יצר את האדם כהמה", אדר: "המכסה שמים בגדי", — אונד עס שטייט גאר אנדערש קינדער: "בחכמה", "מעכוב", — וואלט ניט ליבה מאכט פאטער גילזט זיין קינד שלאפן לינגער, אונד שפעטער איין למדן צו ווערן, וויינגעסן. — וואלט ער קיין למדן גיווארן, — בין איך זיך גוט דער פאַר, דאס זיך שטארקע מענשן וואלטן זיך, אונד עהרליכער הייט גיקאנט ווייב אונד קינדער מוזן זיין. אדער זיך זאלן ליבער ווערן עמי הארץ אונד שוואכע, קריינקליכע, אונד קענן ניט לערנן אונד ניט ארבייטן, ווארום זאל מען ניט פראגן פריער זיין געזיט, אוב מען וועט פארטאגן איין עהרליכן מלמד גוט צו צאהלין, — אונד איך דיא קינדער — איהר שכל אונד השק, אוב עס קען אונד וויל איין למדן ווערן? אונד דיא שיינע קינדער, וואס בעשאפן זיין שין גיווארן צום לערנן דיא זאל מען, פשיטא, ניט זוכן, זיך איין גרוס כח צו טאן, דען וויא שאר פערן שכל זיך האבן, וויא וויינגער טון זיך אין דער יוגנד לערנן? דען ווערן זיך גישטארקט בעסער, ווערן זיך דער נאך אי גיוונט אי גראסע לומדים, בעלי שכליות. — איך שרייב איך זייער ווייניג, אבר איך האף, אונד זער בעלי שכליות וועלן מיך גיוויס פארשטיין, דאס איך מיין פיל מיט מיין וויינג שרייבן פון דיא קינדער, דאס מען זאל זיך יונגער הייט, ווא דיא בעסטע יאהרן זיינן, אז זיך זאלן שטארק זיין אונד וואקסן אונד זאלן ניט קריינקל זיך זיין צייט אומרש לעבן...

ר' נחמן בראסלעווער

ר' נהמן בראסלעווער

אין דערזעלבער צייט, וואָס די השכלה האָט פון דייטשלאַנד אויס אָנגע-
הויבן דורכדרינגען אין די סלאַווישע לענדער, אָנשטעקנדיק דאָ נאָר יחידים,
זיינען די ברייטסטע יידישע פּאָלקסמאַסן אין אוקראַינע און גאַליציע פּאַראַכאָט
געוואָרן דורך אַ סך אַמעכטיקערער באַוועגונג, וועלכער עס איז אויסגעפּאַלן
אַזאַ ראַלע, ווי נאָך קיינער ניט פון די אַלע רעליגיעזע באַוועגונגען אין יידי-
טום פּאַרדעם און שפּעטער. דאָס איז געווען די חסידישע באַוועגונג, געגרינדעט
דעם פון ר' ישראל בעל-שם=טוב (בעש"ט) אין מיטן פון XVIII יר"ה.

די דאָזיקע באַוועגונג, וועלכע איז געקומען צו באַפרייען די יידישע
פּאָלקסמאַסן פון דעם דריקנדיקן יאָך פון רבנישער יידישקייט, האָט אויך
געהאַט די גרעסטע ווירקונג אויף דעם אַנטוויקלונגספּראָצעס פון דער יידי-
שער שפּראַך. דער חסידים, וואָס האָט דערהויבן דעם יידישן פּאָלקסמענטשן,
דעם המון-עם, דעם עם-הארץ, האָט אויך דערהויבן זיין שפּראַך.

און אין דער צייט, וואָס די השכלה=באַוועגונג האָט געווירקט קעגן
יידיש אי פּאַקטיש, אי אידעאָלאָגיש, און פּאַראַורטיילנדיק דאָס כּאָלקסטימלעכע
אין יידישקייט, ממילא אויך פּאַרשטאַקט די קוואַלן, פון וועלכע יידיש האָט
געשעפּט—אין דערזעלבער צייט האָט דאָס נייע חסידות די דאָזיקע קוואַלן
ברייט און טיף געעפנט. שוין דורכדעם אַליין, וואָס ביי די פירנדיקע גייסטער
פון חסידים האָט דאָס געפילסלעכע געשפילט אַזאַ גרויסע ראַלע, האָבן זיי
זיך נאָר אַנדערש באַצויגן צו דער נאַטירלעכער שפּראַך, צו יידיש. דורך דער
יידישער שפּראַך האָבן זיי ניט נאָר זיך פאַרבונדן מיט דעם פשוטן המון;
יידיש איז ביי זיי געוואָרן „די שפּראַך פון די טיפּסטע געפילן און די העכסטע
כוונות, די שפּראַך פון דעם בעש"ט הייליקע וואַנדערונגען, די שפּראַך פון
ר' נהמנס רעליגיעזע עקסטאַזן און ר' לוי-יצחקס הייליקע און דרייטע טענות
צו גאָט“ (ניגער).

„לשון-קודש איז אין דעם אויבנאויפיקן באַוואויסטוין פון פּאָלק נאָך אַלץ
געווען די איינציקע „אמתע“ שפּראַך, די איינציקע שפּראַך, וואָס דאַרף גע-
ברויכט ווערן אין אַן אמתן יידישן ספר; אָבער פּאַקטיש איז אויך יידיש אויפ-
געהויבן געוואָרן אויף אַ הויכער מדרגה. יידישע ווערטער און גאַנצע שורות
אויף יידיש פלעגן ווערן אַריינגעשטעלט אין די וויכטיקסטע העברעיִש=אַראַמע-
ישע ספרים און מאַמרים כּון די חסידישע רביים. דער עצם לשון-קודש פון די
חסידים איז געוואָרן שטאַרק פאַריידישט. ניט נאָר זיינען אין יידיש דאָן אַריין
אַ סך נייע ווערטער און אויסדרוקן פון לשון-קודש (דערהויפּט פון דעם לשון-
קודש, וואָס עס האָבן געברויכט די מקובלים און חסידים), נאָר עס איז אויך
פאַרגעקומען אַ פאַרקערטע ווירקונג: יידיש האָט באַפּרוכפערט העברעיִש. אַ סך

נייע ווערטער און סייטשן פון ווערטער, וואָס זיינען באשאפן געוואָרן אין דער לופט פון דער גערעדטער יידישער שפראך, זיינען אַרײַן אין העברעיִש. און ניט נאָר דער אוצר פון ווערטער, און דער ריטש פון דער העברעיִשער שפראך האָט זיך שטאַרק געענדערט אין און פיל בייגעוויקער געוואָרן אונטער דער ווירקונג פון דעם באַרייכערטן אין אויסגעאײַדלטן חסידישן יידיש. „זײַ אין דער לעצטער תקופה, בעת דער אויפבלױנג פון דער גײער ייִדישער ליטעראַטור, אַזױ אױך דאָן, אין דער חסידישער תקופה, פאַרגעקומען אַ קעגנזײַטיקע באַפֿרוםפֿערונג צױשן ייִדיש און העברעיִש“ (ניגער).

שוין דער גרויסער פאַרשטייער פון דער חסידישער התלהבותדיקער מיסטיק ר' לױִיצחק באַרדיטשעווער „דער דערבאַרעמדיקער“ (1740—1809), פלעגט אין די מינוטן פון באַזונדערער הייליקייט, פון התפשטות הגשמיות, אימפראַוויזירן גאַנצע תפילות אויף ייִדיש-העברעיִש, ווי למשל, זײַן באַרימטע „דודע“. האַראָדעצקי ברענגט פאַלגנדיקן נוסח פון לױִיצחקס קדיש, וואָס ער האָט אײַנשטאַל ימים-נראים געוואָנט אלס בעל-תפלה:

„דרי יעלה עם דרי מטה יפהדון וירעדון מאיבת שמך. דרי תהום עם דרי שאול רעטין וירגזין באזמת זינך. אבל צדיקים כמקור גן עדן ירננו ויזכרו לשמך. לכן אני, לוי יצחק מברדיטשוב, באתי לסנוך בתפלתו ובקשתיו: מה לך אצל ישראל? „דבר“— צו וועמען רעדסטו? אל בני ישראל. „אמור“— צו וועמען זאָסטו? אל בני ישראל. „צו“— צו וועמען באפעלסטו? את בני ישראל. „כה תברכו“— וועמען הייסטו בענטשן? את בני ישראל. איבער דעם פרעג איך דיר: כה לך אצל ישראל? הלא יש לך כמה כשרים, פרסיום, ישמעאלים, מדינים, מה לך אצל ישראל? אלא וואָס? מיז געדרונגען זײַן— חבובין ישראל שנקראו בניים למקום, ובכן ברוך וכו“.

די יידישע שפראך האָט אויפגעהערט צו זײַן די שפראך פון עם-הארצים און ווייבער, און ר' לױִיצחק באַרדיטשעווער האָט זיך אפילו ניט געשעמט צו זאָגן דעם ווייבערישן המבריל, מיט אַ ביסל אַ געענדערטן נוסח, דהיינו (לױִט האַראָדעצקי):

„גאָט פון אברהם אין פון יצחק אין פון יעקב, באַהיט דיין ליב פאַלק ישראל פון אלעם בײַן אין דײַנעם לױִב(*). אז דער ליבער שבת-קידש גײט אַוועק, אז די וואָך זאָל אינו קומען צו אמונה שלמה, צו אמונת חכמים, צו אהבת חברים, צו דבקות הבורא ברוך הוא מאמין צו זײַן בשלש עשרה עקרים שלך, ובגאולה קרובה במהרה בימינו, ובתחית המתים, ובנבואת משה רבינו עליו השלום. רבוננו של עולם, דו ביסט דאָך הנותן ליעף פח, גיב דײַנע ליבֿע יידישע קינדערלעך און כוח דיר צו לױִבן אין נאָר דיר צו דינען, אז די וואָך

(* אין דײַנעם לױִב—אלטע פּאָים: אין דיין נעצעלב (Laube). אַ באַזײַן, אז די דאָזיקע תפילה איז שױן ווײַער אַן אלטע און נישט, ווי האַראָדעצקי טױט פאַרשטאַנד פון ר' לױִיצחק.

זאל אונז קומען צו געוונט און צו מזל און צו הצלחה און צו ברכה און צו חסד און צו פני חיי ומווני לבו ולכל ישראל ונאמר אמן".

דיועלבע באציונג צו יידיש טרעפן מיר אויך ביי די פארשטייער פון דער ליטווישער שיטה פון חסידות (חב"ד). איינער פון די גרעסטע חסידישע אוטאָריטעטן, דער זון פון דעם גרינדער פון דער חב"דישער שיטה, ר' שניאור זלמן דעם אלטן רב, ר' הוב-בער ליבאוויטשער (1773—1827) — האָט אפילו אָנגעשריבן אַ גאַנץ ווערקל אויף יידיש מיטן נאָמען "פקח עוורים" (אַרויסגע-געבן פיל מאָל אי באַזונדער אי אַלס ביילאַגע צו אייניקע אויסגאַבן פון סידור, וואָס איז באַשטימט "פאַר די מענטשן, וואָס קענען ניט לשון-הקודש"; אָבער "אגב—זאָגט דער מחבר אין דער הקדמה—איז דאָס אַ פעולה אפילו פאַר דעם למדן, ווייל עס איז געזאָגט אויף מוטער-שפּראַך, זרם דערוועקט זיך די האַרץ פון מענטשן צו מקיים זיין וואָס ער זעט". דער ליבאוויטשער האט אויך אָנגעשריבן אַ באַזונדער ווערק אויף יידיש וועגן דעם ענין פון תפילה, וואָס זירקולירט אין געוויסע חסידישע קרייזן אַלס כתב-יד.

אָבער אַחוּצדעם האָט דאָס חסידות אויפגעוועקט און אָנגעצונדן דעם פּאָלקס פּאַנטאַזיע. "דאָס איז געווען אַן אמת קינסטלעריש שאַפן, אַ קאָלעקטיוו שאַפן—אַט די אַלע—שפּעטער פאַרשריבענע, שבחי בעל שם טוב" און "ספורי נפלאות" פון גוטע יידן. וואָס די חסידישע גיגונים זיינען געווען פאַר דעם—דאָן אויפגעוואַכטן אין פאַרטיפּטן יידישן געזאַנג, דאָס זיינען די מעשיות וועגן די רביים געווען פאַר דער יידישער וואָרטקונסט. דאָס וואָרט האָט אויפגעהערט צו זיין ביי חסידים נאָר אַ אינסטרומענט פון געדאַנק און פון עטישן און רע-ליגיעזן באַוואוסטזיין. עס איז געוואָרן אַן אָרגאַן פון דער אויפגעפלאַמטער פּאַנטאַזיע (ניגער).

"און דאָס איז געווען ניט דאָס געשריבענע העברעישע וואָרט וויין יהוס זיז געווען גרויס, פּל-זמן נוען האָט געלעבט נאָר מיטן געדאַנק און מיט די אַלטע רעליגיעזע ספרים), דאָס איז געווען שוין איצט דאָס גערעדטע יידישע וואָרט, דאָס וואָרט פון די פּאָלקסמאַסן. און ווען מ'האַט עס פאַרשריבן, איז עס אויך פאַרשריבן געוואָרן אויף יידיש (אויף העברעיש האָט מען עס איבערגעזעצט), און די פּאָלקסליטעראַטור איז אויף אַזא אופן שטאַרק און פון אינווייניק באַרייכערט און, אזוי צו זאָגן, פאַרקינסטלערישט געוואָרן. צו די פריערדיקע לעגענדעס, מעשיות און וואונדערגעשיכטן וועגן אליהו הנביא, שלמה המלך, יוסף דילו ריינה, מהר"ל מפראַג און אַנדערע) זיינען צו געקומען אַן אַ שיעור נייע פרישע און זיי זיינען געוואָרן דער בריק, וואָס האָט איבערן תהום פון דעם רבנישן פּלפול געפירט אונזער פון אַלטן עפישן שאַפן צום נייעם, פון אונזער אַמאָליקער ליטעראַטור צו דער היינטיקער" (ניגער).

אמת, די חסידישע לעגענדעס זיינען צוערשט אַרויסגעגעבן געוואָרן אויף לשון-הקודש, אָבער געשאַפן זיינען זיי געוואָרן אין פּראַצעס פון מינדלעכער איבערענטפערונג, אַ פּראַצעס, וואָס האָט זיך אָפגעשפילט דורכויס אין יידיש

אין אויב, למשל, ר' דוב-בער בן שמואל שוחטס "שבחי הבעש"ט" — דער ציקל לעגע:דעס, וואָס די חסידים האָבן געשאפן וועגן דעם גרינדער פון חסידות — איז ארויס צוערשט אויף לשון-הקודש (קאָפּוסט, 1815) איז עס אַ פּאָלקסבוך געוואָרן ערשט דורך דער יידישער איבערזעצונג, וואָס האָט אויסגעהאלטן אָן אַ שיעור אויפלאַגעס און אַרויסגערופן קעגן זיך די פּיילן פון די משבילישע אויפקלע-רער, וועלכע זיינען געווען צו ראַציאָנאַליסטיש אויף צו באַנעמען די אויסטער-לישע שיינקייט פון דער חסידישער לעגענדע, וואָס האָט אין אונזער צייט אַרויס-גערופן דעם שאַפונגסרייכן פּוּכטבאַרן נעאַחסידזיס פון פּרז, בערדיטשעווסקי א. א. אין דעמועלבן יאָר, ווען ס'איז ערשינען די ערשטע אויסגאַבע פון "שבחי הבעש"ט", האָט אויך דערזען די שייין פון דער עפענטלעכקייט אַ צווייט ווערק פון דעם פּאָלקסטאפן, וואָס דאָס חסידות האָט דערוועקט — די "ספורי מעשיות למהר"ן" — אין יידיש מיט אַ פאַראַלעלער פאַרטייטשונג אויף לשון-הקודש — "איינער פון די שטעטע רינגען, וואָס פאַרבינדן די עלטערע רעלי-גיעזע ליטעראַטור אויף יידיש מיט דער נייער, וועלטלעכער" (ניגער).

דער אויסזאָר פון די דאָזיקע וואונדערלעכע "ספורי מעשיות" איז גע-ווען איינע פון די אַריגינעלסטע יידישע פּערזענלעכקייטן אין דער תקופה פון חסידות, דעם בעש"ט אַ אַראַייניקל, דער פירער פון די "בראַסלעווער חסידים" רב נחמן בראַסלעווער.

רב נחמן איז געבוירן געוואָרן שבת ראש-חודש ניסן תקל"ב (1772) אין מעזשביזש (מעזשויבאָזש, פּאָדאָליע), דער שטאָט, וואו זיין גרויסער עלטערזיידע דע האָט אַלאַנגע צייט געלעבט און געווירקט. זיין פאָטער שמחה, אַ זון פון דעם בעש"ט אַ תלמיד, ר' נחמן פון הַצַּרְאָדענאָ, איז, ווייזט אויס, געווען, אַ ייד פון אַ גאַנץ יאָר; ער איז געווען ש"ץ אין דעם בעש"טס בית-המדרש, באַ-קומענדיק 3 גילדן אַוואָך שכירות. דערפאַר אָבער האָט אַ גרויסע ווירקונג אויף דעם געראַטענעם נהמקע געהאַט זיין מוטער פייגע (בת איידל, אַ טאָכטער פון בעש"ט); דאָס איז געווען אַ באַגאַבטע פייגע פרוי, אויף וועלכער די חסידים פלעגן זאָגן, אַז זי "האָט רוח הקודש".

די לופט פון חסידות אין קבלה, אין וועלכער נחמן איז אויפגעוואַקסן, האָט שוין אין די קינדערשע יאָרן זיינע דערוועקט אין אים אַ רעליגיעזע זון מיסטיש געביל. אַז ער איז נאָך געווען אַ קינד פון זעקס יאָר — שטייט זיין "שבחי הר"ן" — איז אים שוין געקומען אויפן געדאַנק זיך אָפּצושיידן פון ער וועלט, איינמאַל אַלס קינד האָט אים אָנגענומען אַ באַגער צו באַגעגענען עס שבת קודש אין ריינקייט און הייליקייט, כדי זוכה צו זיין צו געטלעכע חזיונות. פרייטאָג אום האַלבן טאָג איז ער אוועקגעלאָפן טובל זיין זיך אין מקווה, פון מקווה האָט ער זיך געלאָזט צוריק אַהיים, אָנגעטאַן שבזדיקע

מלבושים און אוועק אין שול אריין. דאָרט האָט ער גענומען גיין הין און צוריק אין דער ליידיקער שול. די דאָזיקע האַסטיקע באַוועגונגען האָבן עס אים געדאַפּט העלפן פאַרטרייבן אַלע זינדיקע מחשבות פּדי ער זאָל ראוי זיין אויפצונעמען די נשמה יתרה. ער האָט מיט אַ טיפּן ברען געגאָרט נאָך התלהבות און התבלות, אָבער פון אַלע זיינע קינדערישע באַמונגען איז גאַרנישט אַרויסגעקומען. דערוויילע איז די שול ביסלעכווייז פול געוואָרן מיט עולם; עס זיינען געקומען די ערשטע צים מיין און גענומען זאָגן "שיר השירים", זיך אפילו ניט אומגעקוקט אויפן קינד. איז ער אַריינגעקראַכן אין אַ שופלאָד פון אַ באַנק און זיך שטיל דאָרט צעוויינט. לאַנג האָט ער געוויינט, ביז ער איז איינגע- שלאָפן. אויפגעכאַפּט האָט ער זיך שוין בשעת מנחה; די העלע שייך פון די אָנגעצונדענע ליכט, וואָס האָט אים אַ בלענד געטאָן אין זיינע פון טרערן פאַרלאַפענע אויגן, האָט באַרוקס זיין אויפגערודערטן געמיט.

אַז ער פלעגט לערנען מיטן מלמד, פלעגט ער זיך אזוי פאַרטראַכטן, אָן כמה פעמים האָט ער ניט פאַרשטאַנען, וואָס ער לערנט. פלעגט דער מלמד זיין אין כּעס אויף אים, און ער האָט ניט געוואוסט, אין וואָס ער איז פאַרטראַכט, די חסידים גלייבן, אַז ער איז געווען פאַרטראַכט דערפאַר, ווייל ער האָט שוין געוואָלט זיך אויסמאַלן די אותיות פון שם הויה פאַר די אויגן.

"ווינטער אין די גרויסע קעלטן פלעגט ער גיין אויפן קבר פון בעל-שם טוב ביינאַכט, קיינער זאָל ניט וויסן, און האָט זיך דאָרט פיל געזאַמט און האָט פיל געוויינט ... דערנאָך, כאַטש עס איז אים שוין געווען זייער קאַלט, פלעגט ער גיין אין אַ קאַלער מקווה אַריין, כדי צו פייניקן זיין לייב".

זיין לערנען איז אים "אָנגעקמען כּיט גרויס מידיקייט". אויף דעם אָנהייב האָט ער געלערנט נשניות, האָט ער ניט פאַרשטאַנען, האָט ער זייער פיל געוויינט פאַר השי"ת, ביז ער האָט זוכה געווען צו קענען לערנען משניות.

"זיינע כשרונות זיינען געווען מער עטישע ווי אינטעלעקטועלע. מען האָט געזען, אַז דאָס וואַקסט ניט קיין חרף, ניט קיין שאַרפער קאַפּ, נאָר אַ מענטש מיט אַ האַרץ, וואָס לעכצט נאָכן סוד און נאָך דעם שלמות פון לעבן" (ניגער).

צו 14 יאָר האָט מען אים ווי דער שטייגער איז געווען דעמאָלט, חתונה געמאַכט, און ער האָט זיך באַצט ביי זיין רייכן שווער אין דאָרף, ניט ווייט פון שטעטל מעדווערעווקע. דאָ האָט ער זיך אָנגעהויבן צו גרייטן צו זיין קומענדיקער ראָלע פון אַ חסידישן פירער. ער האָט פליסיק געלערנט גמרא און קבלה און פלעגט זייער פיל פאַסטן. די נאַטור, פון וועלכער ער האָט פריער קיין אָנונג ניט געהאַט, האָט אויף אים, אזוי ווי אויף זיין עלטער- זיידן, געמאַכט אַ טיפּן רושם. ניט ווייט פון דעם דאָרף, וואו ער האָט געוואוינט, איז געווען אַ הויכער באַרג. אויף דעם דאָזיקן באַרג האָט ער האָלט געהאַט זיך צו פאַרקלייבן און פראַווען דאָרט התבודדות, זומער פלעגט ער זיך שיפן אויפן טייך, און אַז ער פלעגט דערזען אויפן ברעג עפעס אַ שייך ווינקעלע, פלעגט ער אַרויסגיין זיצן דאָרט פאַרטראַכט און חלומען זיינע חלומות.

אָפּט פּלעגט ער אוועקפּאָרן רייטנדיק אויף אַפּערד אין וואַלד אַרײַן. דעם פּערד פּלעגט ער אָפּלאָזן און בלייבן אַליין אין ווילדן וואַלד, וואו ער פּלעגט שעהנלאַנג אומבלאָנדזשען צווישן די שווייגנדיקע ביימער. די היימישע האָבן זיך דערשראָקן, ווען זיי האָבן געזען, אַז דער פּערד קומט צוריק און ר' נחמן איז גיטאָ. אָבער ביסלעכווייז האָבן זיי זיך צוגעוויינט צו זיין אויפּפירונג; זיי האָבן געוואוסט, אַז ער בלייבט אין וואַלד טראַכטן זיינע טראַכטונגען, פּאַרטיפּן זיך אין גאָטס באַשאַף און תּפילה טאָן. ער האָט ליב געהאַט צו זאָגן זיינע תּפילות און זינגען זיינע הייליקע געזאַנגען צווישן בלומען, ביימער און גראַזן.

די דאָזיקע ליבשאפט זיינע צו דער נאַטור איז געקומען צום אויסדרוק אין אַ סך פּון זיינע ווערטלעך. ער פּלעגט זאָגן:

„ווינטער אין בחינת עיבור, די וועלט טראַגט אין זיך אַ גרויסן סוד; ונטער אָבער איז בחינת לידה, דער כּוד ווערט אנטפלעקט, ווינטער זיינען אלע בויםער און אלע גראַזן ווי אָפּגעשטאָרבן, וימער ווערן זיי ווידער לעבעדיק. אין דער וועלט איז דאָן תּחית המתים, אלץ איז ווי פּון דאָס ניי געבוירן, יעדעס ביימעלע פּרייט זיך, יעדעס גרעזעלע פּרייט זיך“.

„אַ מענטש דאַרף שטענדיק האָבן תּבודדות, בעסער איז אָבער, אַז דאָס תּבודדות איז אונטער דער שטאַט, דאָרט, וואו די גרעזעלעך וואַקסן. עס איז גוט פּרום זיין צווישן זיי, אַז דו דאוונסט, טוכט בעטן ביי גאָט, גלוסט צו אים, בענקסט נאָך אים—הער! די גרעזעלעך דאוונען אויך מיט דיר, בענקען אויך מיט דיר, אַז דו וועסט זוכה זיין הערן די שירה, וואָס יעדעס גרעזעלע זאָגט צו גאָט, וועסטו פּילן, ווי שיינן זי איז, ווי ריינן זי איז, ריינן איז זי פּון יעדער פּניה, פּון יעדער כּחשבה זרה“.

„אַלע גראַזן שיקן שלוחים צום צדיק און לערנען אים אלערליי עצות און אלערליי דרכים, ווי אזוי צו דינען גאָט ברוך הוא“.

ר' נחמן איז געווען אַ דיכטער, אַליין דערפּון ניט וויסנדיק, ער האָט ניט געשריבן קיין לידער, ער איז אַליין געווען אַליד, אַהימן, אַ שיר-היחיד צו גאָט און זיין גרויסער סודותפּולער וועלט. אין זיין באהעפטן און צונויפּגיבן זיך מיט דער נאַטור, מיט די פּעלדער און וועלדער און טייכן אין אַלע גאָטס באַ-שעפענישן איז געווען אַזאַ פּריטקייט, אַזאַ גאַנצקייט, אַזאַ קינדישקייט אין אַזאַ אוממיטלבאַרע קראַפט; דערפאַר האָט ער אויך געקענט האָבן אַזאַ גרויסע ווירקונג אויף זיינע תּלמידים. זיי זיינען ממש געווען פּאַרפּישופּט פּון זיין וואונדערלעכער געשטאַלט, פּון דער קראַפט און שיינקייט, וואָס האָט פּין איר ארויסגעשטראַלט. „זיינע אויגען, דעראַיילט זיינער אַ תּלמיד, האָבן געלויכטן ווי די זון און די לבנה ממש. דערהויפּט שבת קודש, ווען ער האט געזונגען מיט אַ ניגון די זמירות, האָט ער אזוי געלויכטן און געברענט און געשיינט, אַז ווער עס איז דערביי געשטאַנען, האָט געזאָגט, אַז מען וועט אַזוינס שוין מער ניט זען, ביז משיח וועט קומען“ (ניגער).

דערוויילע איז געשטאָרבן זיין שווער, און ר' נחמן האָט זיך געמוזט באַזעצן אין מעדוועדיעווקע. ער איז אַריינגעפאלן אין דעם שטעטלשן ישוב, נאָך פול מיט דעם ריח כּון דער דאָרפישער נאַטור פון איין זייט און דורכגע-דרונגען מיט די מיכטישע שטימונגען פון דער אַנדערער זייט.

דערצו נאָך איז ער געווען אַ גרויסער למדן, אַבקי בכל חדרי התורה. אין זיין האַלטן זיך איז ער געווען ווייט פון ביטולדיקער עניווח, נאָר דורכ-געדונגען מיט שטאַלצן באַוואוסטזיין פון דער אייגענער ווערדע. אַזא מין מענטש האָט געמוזט מאַכן אַ גרויסן רושם אויף די אַרומיקע, און דאָס שטעטל האָט זיך אָנגעהויבן צו באַזעצן צו אים ווי צו אַ גדול, צו אַרביין. ער פלעגט אויך ליב האָבן אַרויסצוואַגן זיינע געדאַנקען פאַר אַנדערע. חיונה האָט ער לכתחילה געצויגן פון די 300 רענדלעך, וואָס ער האָט גענומען נדן. און ערשט אַז ביי אים האָט דערפון גאַרנישט געבליבן, האָט ער געמוזט אָנקומען צו קהל מקבל זיין אַ קערבל אַ וואַך פאַר זיינע חסידישע דרשות. אַזוי-אַרום איז ער געוואָרן איינער פון די פּלי-קודש, אַ רבי און אַ מורה-דרך פאַרן עולם.

אַט אַזוי האָט ר' נחמן געלעבט אין מעדוועדיעווקע ביז יאָר 1798, אַרומגערינגלט מיט אַלגעמיינער אַכטונג, אפילו די "גוטע יידן" גופא האָבן גע-האַט צו אים דרך-אַרץ. אַזוי ווי זיין פעטער ר' ברוך מעזשיבאָזשער, האָט ער געהאַלטן דאָן פון זיך אַן עולם-ומלאה; צו איינעם אַ רב האָט ער געזאָגט: "הלוואי זאָלסטו כּאָטש אויף יענער וועלט משיג זיין מיינע שיחות-הולין". ער פלעגט זיך באַרימען, אַז דער בעש"ט קומט צו אים פון יענער וועלט פאַר-ברענגען. איינמאָל האָט אים זיין מוטער אויפגעוואָרפן, וואָס ער האָט אויפ-געהערט צו גיין אויפן בעש"טס קבר. "אויב דער זיידע וויל מיך וען—האָט ער געזעכטפערט—קען ער קומען אַהער". — "די וועלט—האָט ער אַן אַנדער מאָל געזאָגט—טראַכט, אַז איך האָב זוכה געווען צו מיין הויכער מדרגה, מהמת איך בין דעם בעל-שם-טובס אַן אייניקל; דאָס איז ניט אַזוי!" און אַז מ'האַט וועגן אים געזאָגט אַמאָל, אַז ער איז אומגעפאָרן זוכן דעם בעש"טס כתבים, האָט ער געזאָגט: "צו וואָס דאַרף איך זיין?"

ער האָט געהאַט וועגן זיך אַזא הויכע מיינונג, אַז עס איז פשוט ניט צו פאַרשטיין, ווי אַזוי האָט ער גאָר געקענט ריידן וועגן זיין עניווח. ער האָט זיך געהאַלטן פאַר דעם גרעסטן למדן אין דער וועלט, פאַר אַ גרויסן קענער אין אַלע חכמות, און וואָס איז שייך צו קבלה, האָט ער געזאָגט, אַז עס זיינען געווען נאָר פיר גרויסע מקובלים: ר' שמעון בן יוחאי, ר' יצחק לוריא, ר' ישראל בעל-שם-טוב און ער—ר' נחמן ...

עס האָט זיך אַלזאָ געקענט דאַכטן, אַז ר' נחמן איז געוועזן אויפן וועג צו ווערן אַ טיפישער "גוטער ייד", אָבער ער איז געווען אַ צו גרויסע פער-זענלעכקייט און איז דעם דאָזיקן נסיון בייגעשטאַנען. די ירידה פון חסידות האָט אים געפייניקט, דאָס ליכט, וואָס דער בעש"ט און זיינע ערשטע תלמידים האָבן אָנגעצונדן, האָט זיך אויסגעלאָשן אין די הענט פון זיינע אומווערדיקע

יורשים, און ר' נחמן האָט געשטרעבט צוריק דערהויבן „די קרוין פון חסידות, צו טאָן אזא זאך, וואָס זאָל האָבן אַ אייביקן קיום“. דערצו מוז מען—האָט ער געזאָגט—איבערלאָזן תלמידים, וועלכע מוזן ווידער איבערלאָזן אַנדערע תלמידים, און אזוי אַרום וועלן די אַנדערע תלמידים לייכטן אַלץ ווייטער און ווייטער אויף דור-דורות.

די דאָזיקע תלמידים דאַרפן זיין ניט נאָר יחידי סגולה, נאָר אַלע חסידים. זיי אַלע מוזן זיך דורכדרינגען מיט דער חסידישער תורה, כדי זוכה צו זיין צו לערנען אַנדערע. ר' נחמן איז געווען צו אַריגינעל, ער זאָל זיך קענען באַנוגענען מיט דער ראַלע פון אַן אויסטייטשער פון בעש"ס טראַדיציע. נ'הארף—האָט ער געזאָגט—אַ הייבן אַלץ פון דאָס ניי.

אַבער איידער ער איז צוגעטראָטן צו זיין לעבנסציל—דער רעפּאַרם פון חסידות, האָט ער באַשלאָסן—מוז ער זיין אין ארץ-ישראל, דעם הייליקן לאַנד, וואו עס געפינען זיך די קברים כמעט פון אַלע מקובלים. דערהויפּט האָט אים געצויגן אויפן קבר פון ר' שמעון בר יוהאי און דעם אר"י הקדוש. אַ נסיעה קיין ארץ-ישראל איז יענע צייט געווען זייער אַ שווערע זאך, דערצו נאָך איז ר' נחמן געווען זייער אַרעם. אַבער אויף זיין פעסטן באַשלוס האָבן ניט געקענט ווירקן די אַלע גרויסע מניעות.

ערב פּסח, אין דעם יאָר תקנ"ח—דערציילט זיך אין „שבחי הר"ן"—איז ער אַרויסגעגאַנגען פון דער כּקויה און ער האָט געזאָגט צו דעם מענטשן, וואָס ער איז מיט אים געגאַנגען, אַז אין דעם יאָר וועט ער בוודאי זיין אין ארץ-ישראל ...

...אז זיין ווייב האָט דאָס געהערט, האָט זי געשיקט די טאָכטער אים פּרעגן, ווי אזוי וועט ער זיי איבערלאָזן, ווער וועט זיי פּרנס זיין? האָט ער איר געענטפּערט: „דו וועסט אוועקפּאַרן צו דיין כּחותן, דיין עלטערע שווע-סטער—וועט זי איינער צונעמען פאַר אַ דינסט, דיין יינגערע שוועסטער—וועט זי איינער צונעמען צו זיך פאַר רחמנות, און דיין כּוטר וועט זיין אַ קעכערין און אַלצדינג, וואָס איך האָב אין שטוב, וועל איך פאַרקויפן אויף הוצאות פון דער נסיעה“.

און אז די בני-בית האָבן דאָס געהערט, האָבן זיי געוויינט עטלעכע טעג. און ער האָט אויף זיי גאָר קיין רחמנות ניט געהאַט, און ער האָט גע-זאָגט: „עס קאָן אַנדערש ניט זיין! איך מוז פּאַרן! וואָרעם די גרעסטע העלפט איז שוין דאָרט און דער מיעוט גייט נאָך דעם רוב“. און ער האָט געזאָגט: „איך ווייס די גרויסע מניעות, וואָס איך וועל האָבן אויף דער נסיעה, נאָר כל-זמן עס וועט נאָך זיין אין מיר אַ לעבעדיקער אָטעם, וועל איך מוסר-גפּאָ זיין און פּאַרן קיין ארץ-ישראל“.

גלייך נאָך פּסח האָט ער אין דער באַגלייטונג פון איינעם פון זיינע מקורבים, זיך געלאָזט אין וועג אריין. דאָס, וואָס דעם בעש"ט האָט זיך ניט איינגעגעבן,

האָט ר' נחמן אויסגעפירט, ער איז געווען דער ערשטער פון די אוקראינישע חסידים, וואָס האָט באַזוכט אַרץ-ישראל.

וועגן זיין נסיעה אין דעם הייליקן לאַנד אַריין איז פאַרהאַן אַן אַ שיעור לעגענדעס. "ער האָט געטאָן אין סטאַמבול—לייענען מיר אין "שבחי הר"ן"—אַלע מיני קטנות. ער איז געגאַנגען באַרוועס און אָן אַ גאַרטל און אָן אַ איי-בערשטן היטל און איז געגאַנגען אָננעטאָן אין דעם אונטערשלאַק, וואָס ער האָט געהאַט פון אַ מלבוש, און איז געגאַנגען אין גאַס, ווי קינדער לויפן אַרום און שפילן זיך. און האָט געמאַכט מלחמות דרך צחוק. איינעס האָט ער אַ נאָמען געגעבן פראַנצויזי) און דעם צווייטן אַן אַנדער נאָמען און זיי האָבן געמאַכט מלחמה, און ער האָט געטאָן זייער פיל קטנות".

די דאָזיקע מאָדנע... זיפּירונג ר' נחמנס אָויפן וועג קיין אַרץ-ישראל דערקלערן זיינע תלמידים דערמיט, וואָס "איידער אַ מאַן קומט פון איין מדרגה אויף אַן אַנדערער, מוז מען פריער האָבן אַ ירידה פאַר די עליה און דאַמאַלסט דאַרף מען האָבן קטנות".

נאָך לאַנגע טיטולים איז ער אין אַ האַלב יאָר אַרום אָנגעקומען קיין יפו. ער האָט פאַרבראַכט אין אַרץ-ישראל דעם גאַנצן ווינטער, פלייסיק גע-לערנט קבלה און באַזוכט די קברים פון די מקובלים.

אַרץ-ישראל האָט אויף אים געמאַכט אַ טיפן רושם, און ער פלעגט זאָגן: "אַלץ, וואָס איך האָב געוואוסט ביו מיין נסיעה, איז גאַרנישט. דאָס גאַנצע היות, וואָס איך האָב, איז נאָר פון מיין פאַרברענגען אין אַרץ-ישראל".

זיך אימגעקערט זעהים צוריק האָט ער זיך באַזעצט אין זלאַטאַפּאָליע, און דאָ האָבן זיך אָנגעהויבן זיינע צרות. ער האָט זיך פאַרנומען אויף אַ גרויסן אופן מיט זיין טעטיקייט, וועלכע ער האָט געפירט מיט דער גרעסטער תקיפות. ער האָט ניט געשווינט די "צדיקים" פון זיין דור און אויסגערעדט אויף זיי, וואָס ער האָט געהאַט אויפן האַרצן, געשמיצט זיי מיט זיינע סאַר-קאַזען. "דעם שטן—פלעגט ער זאָגן—איז אליין זייער שווער צו נייטן דעם גאַנצן עולם אַראַפּצוגיין פון דרך-הישר, האָט ער דעריבער אַוועקגעזעצט דעם צדיק אין איין אָרט און יענעם צדיק אין אַן אַנדער אָרט". "פאַרהאַן פירער, וואָס רופן זיך רבי; אָבער לא-די וואָס זיי קענען ניט פירן אַנדערע, קענען זיי אפילו זיך אליין ניט פירן. פונדעסטוועגן נעמען זיי זיך מיט גדלות—צו פירן די וועלט".

די דאָזיקע התנהגות ר' נחמנס, זיינע שאַרפע רייד האָבן אָנגעמאַכט אַ גרויסן רעש אין דער חסיד שער וועלט, און אַ גרויסע מחלוקה האָט זיך צע-פלאַקערט אַרום אים. דערהויפּט איז אויף אים געווען אויפגעטראָגן דער צדיק ר' אריה-לייב, פון דעם שכנישן שטעטל שפּאַלץ, באקאַנט אונטערן נאָמען "דער שפּאַלער זיידע", וואָס קעגן אים זיינען באַזונדערס געווען געווענדט

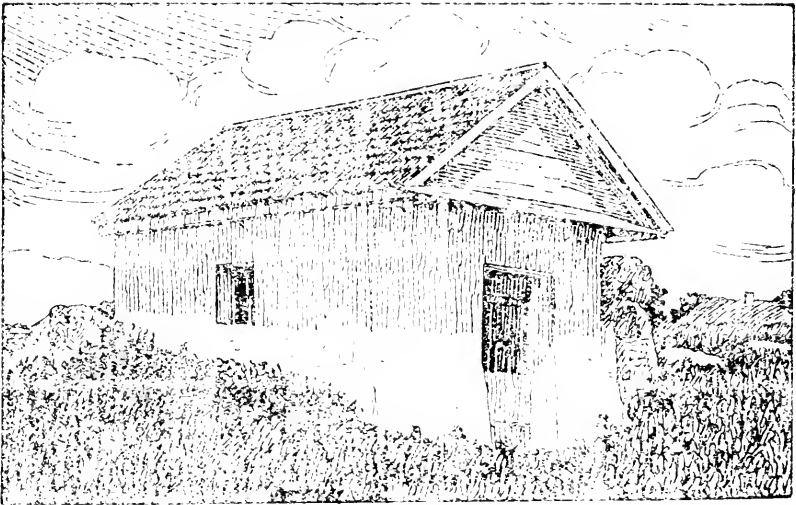
* דאָס איז געווען בשעת די נאַפּאָלעאָנישע מלחמות.

ר' נחמנס ארויכטרעטונגען. עס האָבן זיך אָנגעהויבן רדיפות אויף ר' נחמנ'ל און זיינע חסידים, און די דאָזיקע רדיפות האָבן ניט אויפגעהערט נאָך ר' נחמנס טויט. ר' נחמן אליין איז דערפון ביי זיך ניט אַראָפּגעפאלן; זי שטאַרק האָט ער געגלייבט אין זיך און אין זיין גרויסער שליחות אויף דער וועלט: "איך גיי—האָט ער געזאָגט—אויף אַ וועג, וואָס קיינער איז נאָך אויף אויף אים ניט געגאַנגען. כאָטש דער וועג איז שוין זייער אַן אַלטער איז ער פונדעסטוועגן גאָר אינגאַנצן אַ נייער".

אַבער די רדיפות האָבן געשטערט ר' נחמענען צו טאָן זיין עובדא, און אין יאָר תקס"ב האָט ער בעמוט פאַרלאָזן זלאַטאַפּאָליע און ער האָט זיך באַזעצט אין בראַסלעוו, וואו ער האָט נאָך מער פאַרברייטערט זיין ווירקונג. דאָ איז מקוים געוואָרן זיין לאַנגיאָריקער טרוים צו געפינען אַ תלמיד, וואָס זאָל אים קענען העלפן אין זיין טעטיקייט. "פיל מאָל כרעפט—האָט ער געזאָגט—אז איך דאַרף עפעס אַרויסגעבן אַ געדאַנק, דאַרף איך עמעצן האָבן, איך זאָל עס קענען פאַר אים זאָגן". אזא מענטשן האָט ער געפונען אין דער פּערזאָן פון ר' נתן שטערנהאַרק, וואָס האָט זיך אַזוי צוגעבונדן צו ר' נחמענען, אַז זָן אים קען מען זיך גאָרנישט פאַרשטעלן ר' נחמנס ווירקונג.

ר' נתן איז געבוירן געוואָרן אין נעמיראָוו אין יאָר תקס"ו. זיין פאָטער איז געווען אַ ייד אַ גביר און אַ בן-תורה. צו 13 יאָר האָט ער חתונה געהאַט מיט אַ טאָכטער פון ר' דוד-צבי, רב אין שאַרעגראָד. סיי זיין פאָטער סיי זיין שווער זיינען געווען מתנגדים, און דאָס איז ניט געבליבן אָן אַ ווירקונג אויך אויף דעם יונגן נתנען. אָבער באַזעצנדיק זיך אין נעמיראָוו, איז ער געקומען אונטער דער חסידישער השפּעה און איז אליין געוואָרן נוסח צו חסידות. אָבער קיינער פון די חסידישע רביים האָבן ניט באַזרידקט זיין נשמה, ביז וואַנען ער איז מקירב געוואָרן צו ר' נחמענען. ניט קוקנדיק אויף די מניעות און עיטובים מצד זיין פאָטער און שווער, האָט ער זיך אַזוי באַהעפט מיט ר' נחמענען, אַז ס'איז כמעט נישט דערצו קיין גלייכן אין דער געשיכטע פון חסידות. מיט זיין גאַנצן ענש איז ער געווען איבערגעגעבן זיין רבין. זיין לומדות, זיין גרויסע באַגאַבונג תופס צו זיין די תורה, וואָס דער רבי זיינער פלעגט זאָגן בעל-פה אין יידיש, און דאָס איבערגעבן אין אַ שיינעם לשון-הקודש — דאָס אלץ האָט ר' נתן געהייליקט זיין רבין.

ער האָט געפירט אַ מין טאַגבוך, וואו ער האָט פאַרשריבן אַלץ, וואָס איז אַרויס פון ר' נחמנס מויל, סיי תורה-ווערטלעך, סיי שיחות-חולין. ער איז געווען פאַר ר' נחמענען דאָס, וואָס עקערמאַן פאַר געטען... ער האָט גוט גע-הערט אַי גוט פאַרצייכנט אַלץ, וואָס ר' נחמן האָט געזאָגט. די תורה-ווערטלעך פון ר' נחמן פלעגט ר' נתן געוויינלעך פאַרשרייבן אויף לשון-הקודש (און נאָר ווען-ניט-ווען, צוליב פינקטלעכקייט אַריינשטעלן אַ יידיש ווערטל), און דערנאָך ווייזן עס ר' נחמענען, ער זאָל זעען, צי עס איז ריכטיק איבערגעגעבן (נייער). ר' נחמן האָט געוואוטט צו שעצן דעם ווערט און די בשרונות פון ר'

דער קבר פון ר' נתן פראסלעווער אין אימאן.

נתן און האָט אים מקרב געווען מיט ביידע הענט, אזוי אַז זייער גייסטיקע און ליטעראַרישע טעטיקייט האָט זיך פאַרבונדן און צונויפגעגאַסן אינאיינעם. בינתים איז בראַסלעוו געוואָרן אַ צענטער, וואוהין עס זיינען זיך צונויפגעקומען אַסך חסידים, וואָס האָבן געלוישט די נייע תורה. אָבער די רדיפות קעגן ר' נחמנען האָבן געגרייכט אויך אַהערצו, און ס'איז געקומען אזוי ווייט, אַז מיט די בראַסלעווער חסידים האָט מען זיך גיט מתחתן געווען און פון זייער שחיטה האָט מען געגעסן. אַסך פון ר' נחמנען געוועזענע פריינד, אפילו זיין אייגענער פעטער, ר' ברוך מעזשיבאָזשער, האָבן זיך אָפגעטרייכלט פון אים. דאָס האָט אינגאַנצן אונטערגעריסן זיין געזונט. אין יאָר תקס"ח איז ער קראַנק געוואָרן אויף שווינדזוכט. אין צוויי יאָר אַרום איז געווען אַ שרפה אין בראַסלעוו. אויך ר' נחמנען האָט אָפגעברענט, און ער איז געוואָרן געוונד. פילנדיק אַז זיין כּוּף קומט אָן, האָט ער זיך באַזעצט אין אומאַן, וואו מיט עטלעכע יאָר פאַר זיין געבוירן איז געווען די שרעקלעכע כע שחיטה אויף יידן. "די נשמות פון די אומגעקומענע על קידוש השם וואַרטן דאָרט אויף מיר", האָט ער געזאָגט.

דעם פערטן טאָג סוכות תקע"א איז ער אין אובאַן נסתלק געוואָרן אָדער... אויף זיין אייגענעם לשון— "איבערגעגאַנגען פון איין חדר אין דעם אנדערן" (וואָס איז דען דער טויט?— האָט ער אַמאָל געזאָגט צו זיינע תלמידים: פריער וואוינט מען דאָ אין איין דירה, דערנאָך קלייבט מען זיך איבאַן אין אַן אנדערער).

נאָך ר' נחמנען טויט האָט ר' נתן ווייטער געפירט זיין טעטיקייט. זיין גאַנץ לעבן האָט ער אָפגעגעבן צו פאַרשפרייטן זיין רביס שיטה, בפרט דורך אַרויסגעבן זיינע ווערק. דערצו האָט ער אפילו אויפגעשטעלט אַדרוק ביי זיך אין שטוב. נאָך אין יאָר תקס"ח האָט ער אַרויסגעגעבן דאָס גרונד-ווערק ר' נחמנען "לקוטי מהר"ן" (ערשטע אויסגאַבע אין אָסטראַג, שפעטער פיל מאַל איבערגעדרוקט געוואָרן). אין יאָר תקפ"א האָט ער אָפגעדרוקט (צווערשט אין מאַהליעוו אויפן הניעסטער) "ספר המדות להר"ן" (איבערגעדרוקט אויך אונטערן נאָמען "הנהגות ישורות"). שוין נאָך זיין טויט איז אַרויס געגלי צדק" (יוזעף פאָוו, 1847).

אויפן קבר פון זיין גרויסן רבין האָט ר' נתן אויסגעבויט אַ בית-הפנסת פאַר די בראַסלעווער חסידים, און דורכדעם איז אומאַן ביסלעכווייז געוואָרן דער צענטער פאַר די בראַסלעווער חסידים, וואוהין זיי פאַרן נאָך עד-היום אויף ר' נחמנען קבר ערב ראש-השנה אין זיינען כתפלל אין זיין שול ראש-השנה.

ר' נתן איז געשטאַרבן אין יאָר תר"ה. ווי גאָטלאָבער דערציילט, איז ר' נתן געווען באַפריינדעט מיט דעם שפעטער באַוואוסטן יידישן שריפטשטעלער, לער, ישראל אַקסנפעלד, וועלכער האָט אויך געהערט יונגערהייט צו די בראַסלעווער חסידים.

ר' נחמן איז געווען אַ גרויסער בעל-תורה און בעל-קבלה; פון זיין זיידן האָט ער געירשנט—שרייבט וועגן אים הלל צייטלין אין זיין אַרבעט, רבי נחמן (זיין וועלט=אַנשויונג—„שריפטען“ באַנד I, ז. 46—75)—די גרויסע געטלעכע נשמה, די פייערדיקע ליבע צו גאָט און מענטשן, דאָס הימל=הויכע און אַפּגרונד=טיפּע דענקען. ער האָט אָבער מער ווי זיין זיידע די וועלט באַגריפּן און איז געווען מער באַגאַבט מיט דיכטער=קראַפט. דערקעגן פעלט אים דעם בעש״ס געטלעכע רוח און העכערע האַרמאָניע.

ר' נחמן האָט גאַרנישט יחדש געווען אין טעאָרעטישער קבלה, דערפֿאַר אָבער איז ער געווען העכסט אַריגינעל אין קבלה=מעשיות. אין צענטער פֿון זיין שיטה שטייט די באַציונג פֿון דעם צדיק צו זיינע חסידים. דער צדיק—דאָס איז די נשמה, די חסידים—דער גוף, זיי זיינען ממלא איינס דאָס אַנדערע. „דער צדיק-הדור ווייס, וואָס פֿאַר אַרפּואה צו געבן יעדערן באַזונדער, מיט וואָסערע מיטלען צו היילן, ווי אַזוי צו באַרוקן און צו באַפֿרידיקן. דער צדיק-הדור איז קיינעם ניט כרחיק, אפילו דעם, וואָס זינקט אין אַין אַלע מ״ט שערי טומאה; אדרבא, דעם נידעריקסטן און אַמריינסטן איז ער נאָך מער מקרב, ווערט צו אים פיל ווייכער, מיט מער צערטלעכקייט, מיט מער רחמנות.“ „דער אמתער צדיק ווייס און קען יעדן מענטשן, זיין אָנהייב און זיין סוף, אַלץ, וואָס ער האָט געטאָן און וואָס ער וועט טאָן.“ „אז מען איז זיך מתקרב צום צדיק הדור, פֿאַרזוכט מען דעם טעם פֿון גן=עדן.“ „אז דער צדיק האָט אַ צער, קלאָגן זייער פיל נשמות, אויף דער וועלט און אויף יענער וועלט, און אַז אים ווערט גרינגער, ווערט אַ שמחה אין אַלע עולמות.“ „אין דעם דור, וואָס אין אים איז ניטאָ אַזאַ צדיק, זיינען אַלע מענטשן ווי יתומים; זיי בלאָנד=זשען אַרום עלנט, ווייטן ניט וואָס צו טאָן, און דעם רחמנות אויף זיי איז ניט אַריבערצוטראָגן.“ .. „דער צדיק, דאכט זיך, אַ מענטש, ווי אַלע מענטשן, דאָך אָבער אַן אַנדערער. עס רוט אין אים דער אייביקער טרויער, עס רוט אין אים די אייביקע פֿרייד, עס רוט אין אים די וועלט=הכמה, די וועלט=שיינהייט, די שכינה, גאָט.“

אָבער דער צדיק נייטיקט זיך אויך אין די חסידים, וואָרעם נאָר דורך דעם פֿאַלק קען ער משיג זיין דעם געטלעכן יסוד. ר' נחמן—אין אונטערשייד פֿון אַנדערע רביים פֿון זיין צייט—האָט געשטרעבט צו זיין דער ממונה איבער דעם געוויסן פֿון זיינע חסידים און ניט אַ בעל=מופת פֿאַר זיי, און ער האָט זיך דעריבער געבייזערט אויף יענע חסידים, וואָס זיינען אַנגעקומען צו אים, ער זאָל מתפלל זיין פֿאַר זייערע גשמיותדיקע גוים. דער צדיק דאַרף זאָרגן נאָר פֿאַר דער נשמה פֿון די חסידים, און ניט פֿאַר די מאַ=טעריעלע באַדערפֿנישן זייערע. צווישן דעם צדיק אין די חסידים דאַרף זיין

א פולשטענדיקע גייסטיקע באהעפטונג. די זינד פון די חסידים ווערן זיי פארגעבן דורך דעם צדיקס תפילה. יעדער חסיד, וואָס פלעגט קומען צו ר' נחמן, האָט געמוזט זיך בתורה זיין פאַר אים אין זיינע חטאים.

אזוי ווי דער בעש"ט, האָט אויך ר' נחמן ווייניק געהאַלטן. פֿין לערנען גמרא, "עס קען זיין, אז א מענטש זאָל ווערן אַ גרויסער למדן, כאָטש ער האָט נישט געלערנט קיין סך"—פלעגט ער זאָגן. לערנען איז נאָר אַ מיטל, דער ציל אָבער איז—דינען גאָט דורך תפילה, נישט טרוקענער, נאָר באַגייסטערטער תפילה, אין וועלכער עס גיסט זיך אויס די גאַנצע נשמה דעם מענטשנס, דער אַנגענומענער נוסח פון די תפילות, וואָס דאַרפן דערצו נאָך געזאָגט ווערן אין אַ פאָרויס באַשטימטער צייט אויף אַ שפראַך, וואָס מ'פאַרשטייט נישט, האָט נישט געקענט באַמרידיקן ר' נחמן, אזוי ווי אויך אַנדערע צדיקים. ר' נחמן האָט נישט געוואָגט אַרויסצוטרעטן קעגן די תפילות, וואָס די „אנשי פּנסת הגדולה" האָבן איינגעשטעלט, ער פלעגט אָבער הייסן דאַוונען אויף יידיש. „וואָרן אז מ'דאַוונט—האָט ער געזאָגט—אויף דער שפראַך, וואָס מ'רעדט אויף איר, איז דאָס האַרץ נאָענט אין צוגעקלעפט צו די רייד פון דער תפילה און מ'קען זיך בעסער באַהעפטן מיט גאָט". און ער פלעגט, הי אין „שבחי הר"ן" שטייט, זיך אויסריידן דאָס האַרץ פאַר השי"ת אויף טייטש מיט אַלערליי טענות, ער פלעגט אַרויסגיין אויף די פעלדער, דאַרטן זיך „אויסריידן דאָס האַרץ אין בעטן זיך פאַר השי"ת, אזוי ווי אַ קינד פאַר אַ פאָטער"... און אז אַ תפילה „אויף טייטש" פלעגט אים גאָר באַזונדערס געליבט גען, ה. ה. אז ביי אים פלעגן זיך אַרויסכאַפן, ווי דער „שבחי הר"ן" זאָגט, „זייער שיינע" טענות, וואָס זיי זיינען אים געפעלן, פלעגט ער זיי אויפשרייבן, ער זאָל זיי קענען נאָכאַמאָל בעטן". אין אויך זיינע חסידים האָט ער געהייסן דאַוונען אויף יידיש, ווען זיי זיינען זיך מתבדד, וואָרן אויף לשון-הקודש, האָט ער געזאָגט, איז שווער אויסצודריקן אַלץ, און „אויך פילט מען נישט אזוי גוט, וואָס מען רעדט, מחמת מען איז נישט געוואוינט צו דעם לשון, וואָרן מיר ריידן זאָך נישט אויף לשון-הקודש".

ר' נחמן האָט געלערנט, אזוי ווי דער בעש"ט, אז גאָט קען מען דינען אויף אַלע אופנים, אפילו דורך באַמרידיקן די גשמיותדיקע באַדערפענישן. אָבער אין דער דאָזיקער לערע האָט ער אַריינגעבראַכט אַ וויכטיקן קאָרקעטיוו: אזוי דינען גאָט קענען נאָר יחיד-סגולה, פאַר מיטלמעסיקע מענטשן איז אזא דרך פון עבודת הבורא צו געפערלעך, און דערום דאַרפן זיי בעסער גיין אויפן וועג פון אַסקעטיזם. זיך גופא האָט ר' נחמן צוגערעכנט צו די „מיטלמעסיקע מענטשן" און האָט געפירט אַ לעבן פון אַן אַסקעט. אָבער זייענדיק אַן אַסקעט, האָט ר' נחמן אַליין נישט מדקדק געווען און אויך זיינע חסידים געלערנט נישט מדקדק צו זיין אויף די תלי תלים של הלכות און פאַר דעם עיקר האָט ער געהאַלטן נישט די מעשים, נאָר די מחשבות און מוונות. דער שוואַכער מענטש קען נישט אָפהיטן אַלע גע- באַטן פון דער תורה, ער דאַרף אָבער ריין האַלטן זיינע פאַרלאַנגען און בא-

גערן. בכלל איז דאָס וויכטיקסטע — די אינווייניקסטע איבערלעבונג. אַ מענטש קען אפילו ווערן אַ קדוש אָן מסירת-נפש, אַבי נאָר ער זאָל אין זיין אינער-לעכער איבערלעבונג דורכגיין דורך אַלע יסורים פון טויט און זאָל זיי מקבל באהבה זיין, דעם אייבערשטן לכבוד. העכער פאַר אַלץ האָט ר' נחמן געהאַלטן פשטות סיי אין אויסערלעכן לעבנסשטייגער, סיי אין אינווייניקסטן לעבן. ער טרעט שטענדיק אַרויס קעגן דעם יאָגן זיך נאָך עשירות און באַקוועמלעכקייט; אָבער נאָך מער פאַדערט ער פשוטן גלויבן, אמונה אָן קונצן. ער האַלט זייער ווייניק פון וויסנשאַפט. „מאָדנע חכמים זיינען דאָס! — איראַנזירט ער, זייער גאַנצן שכל גיבן זיי אַוועק אויף אויסצוטראַכטן כלי-זין, צו טייטן וואָס מער מענטשן! איז דאָס ניט די גרעסטע נאַרישקייט?“. — ער איז אַ שונא פון פילאַסאָפירן. מ'דאַרף ניט לייענען קיין פילאַסאָפֿישע ביכער, אפילו די ספרים פון די יידישע פילאַסאָפֿן ניט, וואָרעם אפילו פון לייענען זיי ווערט שוואַכער די אמונה.

„דער עיקר כּון אמונה — האָט ער געזאָגט — איז נאָר דאָרטן, וואו עס הערט אויף דער שכל, דאָרטן, וואו מען פאַרשטייט ניט די זאַך מיטן שכל, דאָרף מען האָבן אמונה; און אז מען פאַרשטייט ניט אַ זאַך מיטן שכל, בלייבט פאַנטאַזיע; נימצא, אז דער עיקר אמונה איז אין פאַנטאַזיע (בחנית המדמה)“. „אז די פאַנטאַזיע איז ניט אויסגעלייטערט און אויסגעבעסערט, קומט מען דורך איר צו פאַלשע אמונות; דער עיקר אויסלייטערונג און אויסבעסערונג פון דער פאַנטאַזיע איז אָבער נאָר דורך די צדיקי אמת, וואָס זיי האָבן די בחינה פון רוח הקודש און נבואה“.

אָבער קיין זאך איז אזוי ניט געווען קעגן ר' נחמנס נאַטור, ווי גייסטיקע פאַרגליווערטקייט: ניט גוט צו זיין אַלט, האָט ער איינמאָל געזאָגט, ניט גיט איז צו זיין אָן אַלטער חסיד, ניט גוט — אָן אַלטער צדיק; מ'דאַרף זיך אַלץ טאַג באַנייען. מ'מוז תמיד באַנייען די מחשבות, וואָרעם אַ באַנייטע מחשבה איז אַ באַנייטע נשמה; מחשבה איז נשמה. „מ'דאַרף זייער היטן די מחשבה, דען די מחשבה קאָן זיין אַ לעבעדיקע זאך ממש“. „די מחשבה איז באַשאַפן אַזוי, אַז זי זאָל קיינמאָל נישט רוען, ווי דער אומרו פון אַ זייגער“. פאַרן גייסטיקן בליק ר' נחמנס האָט, ווייזט אויס, געשוועבט דער אידעאל פון רעליגיעזער חכמה, וועלכע איז ווייט אי פון דאָגמאַטישער פאַרגליווערטקייט אי פון רעליגיעזער גיעזן פילאַסאָפֿישן געדאַנק. הגם ער האָט פאַרמאָגט אַן איינגעבוירענעם פילאַסאָפֿישן חוש, האָט אים אָבער דער מאַנגל אין בילדונג געשטערט קלאָר צו דעפינירן זיין אידעאל און ער האָט זיך פאַרפלאַנטערט אין סתירות.

זוכנדיק די געהעריקע פאַרם פאַר זיינע געדאַנקען, האָט ר' נחמן זיי סוף-פל-סוף אָנגעקלייבט אין דעם לבוש פון מעשיות. די דאָזיקע מעשיות האָט ער ניט געשריבן, נאָר ער פלעגט זיי דערציילן פאַר זיינע מקרבים; זיי פלעגן זיצן אַרום זיין טיש, און אויבנאָן פלעגט זיצן דער רבי און דערציילן. די מעשיות האָט רב נחמן אָנגעהויבן דערציילן סוף יאָר תקס"ו (1806).

ווייניקער ווי פינף יאָר פאַר זיין טויט, אין דער רייכטער צייט פון זיין לעבן.

„שוין פריער האָט ער אַזוי ווי דער בעש״ס געברויכט בילדער, פאַרגלייכענישן און משלים אין זיינע געשפרעכן מיט די תלמידים. שוין פריער האָט ער געזוכט אַ „לבוש״, אַ קלייד, אַ בילדלעכן אויסדרוק פאַר זיינע געדאַנקען. אַז ער האָט איינמאַל, אַ שטייגער, געוואָלט געבן צו פאַרשטיין זיינע חסידים, פאַרוואָס ער האָט אַזוי פיל קעגנער צווישן די „גוטע יידן“, האָט ער געזאָגט: „איך בין גלייך צו איינעם, וואָס זינגט, און דער עולם אַרום אים לאָזט זיך אַוועק טאַנצן. דער, וואָס הערט ניט אָדער פילט ניט דעם ניגון, וואונדערט זיך: וואָס טאַנצן זיי? אַזוי איז ביי די לייט אַ הידוש, וואָס איר גייט נאָך נאָך מיר.“ איינמאַל האָבן די תלמידים ביי אים געפרעגט, פאַרוואָס ער איז אַזוי אומעטיק, האָט ער זיי געענטפערט: „ער האָט זייער אַ שווערע אַרבעט צו טאָן: ער גייט דורך אַוויילדן וואַלד אַליין און מוז אויסהאַקן ביימער, וואָס וואַקסן דאָרט טויזנטער יאָרן, מוז האַקן און האַקן, ביז עס וועט ווערן אַ וועג... אַ וועג פאַר אים און פאַר אַלעמען“... אַן אנדערש מאָל האָט ער געברויכט אַזאַ מין בילדלעכן אויסדרוק: „עס איז דאָ איינער, וואָס האָט יכורים פון זיך אַליין, און עס איז דאָ איינער, וואָס ליידט פון זיינע שכנים, און עס איז דאָ איינער, וואָס האָט צרות פון זיין משפחה, און איינער, וואָס נעמט זיך צום האַרצן די ליידן פון זיין שטאָט; אָבער עס איז פאַרהאַן אַזאַ מענטש, וואָס די ליידן פון דער גאַנצער וועלט זיינען זיינע ליידן“. דאָס האָט ער געמיינט זיך אַליין.

„איינמאַל האָט ער בעת שמועס געשאפן אַזאַ מין סיכבאַליש בילד: „דער יצר הרע, האָט ער געזאָגט, איז געגליכן צו איינעם, וואָס גייט אום ביט אַ צו-געמאַכטער האַנט, און קיינער ווייס ניט, וואָס ער האַלט דאָרטן. ער פאַרגאַרט יעדן איינעם, פּרעגנדיק: וואָס האַלט איך? יעדערער מיינט, אַז יענער האַלט אין האַנט דאָס, וואָס אים וואַלט זיך וועלן האָבן, דערפאַר לויפן אים אַלע נאָך, אָבער דערנאָך, אַז ער עפנט אויף די האַנט, זעט מען, אַז אין איר איז גאַרנישט ניטאָ“.

„אַזוינע בילדער און משלים פלעגט ער אין די געשפרעכן מיט זיינע תלמידים געברויכן זייער אָפט. אָבער דאָס איז פאַר אים געווען ווייניק. דאָס זיינען געווען נאָר איינציקע, צעוואָרפענע שטיקער בילדלעכקייט, פּראַגמענטן, וואָס האָבן ניט געקענט זעטיקן זיין הונגעריקע פאַנטאַזיע, ניט געקאַנט צופרידן שטעלן זיין דורשט נאָך געשטאַלטונג, ניט געקענט אויסשעפן זיין ווי-זיאַנערישקייט. אים האָט זיך געגלוסט שאפן עפעס אַ כלי-שלם, אויסוועבן עפעס אַ גאַנצן געוועב, אַרויספישופן פון זיין פאַנטאַזיע עפעס אַ גאַנצע וועלט... „איך האָב אין זיך אַסך נאַקעטע מהשבות, האָט ער געזאָגט אַמאָל „און עס איז מיר שווער זיי אַנצוקליידן“. די מעשיות האָבן געדאַרפט זיין אָט די אַנקליי, דונג, אָט דער לבוש פאַר זיינע נאַקעטע מחשבות“ (ניגער).

„אַ צדיק מוז אַמאָל אַנקליידן די תורה אין סיפורי מעשיות“, כחמת אַנ-

דערש קען מען זי ניט משיג זיין. „אפילו די תורה אליין, האָט ער געוואָגט, איז אָנגעקליידט אין מעשיות, מחמת אַנדערש האָט מען זי ניט געקענט געבן.“ פאַרצייטן, האָט ער געוואָגט, נאָכדעם ווי ער האָט אויסגעלאָזט די מעשה פון דעם בן-מלך ובן-שפּחה, פאַרצייטן, אַז מען פּלעגט שמועסן קבלה, פּלעגט מען שמועסן מיט אַזוי אַלשון, ווי די מעשה איז... א. א. וו. די וועלט זאָגט, אַז מעשיות זיינען גוט איינצושלעפּערן, און איך זאָג, אַז מיט מעשיות וועקט מען אויף מענטשן פון שלאָף... „אפילו פון די גוישע מעשיות, האָט ער גע-וואָגט צו זאָגן, שרייט אויך אַרויס די הערלעכקייט פון גאָט.“

ר' נחמן האָט זייער מקפיד געווען, אַז די מעשיות זאָלן פאַרשריבן ווערן גענוי, ווי ער האָט זיי דערציילט. ער האָט אויך זיי געוואָלט זען געדרוקט (אין לשון-הקודש און אין יידיש), אָבער ערשט נאָך זיין טויט זיינען זיי אַרויסגע-געבן געוואָרן דורך ר' נתנען צום ערשטן מאַל (תקע"ו) און ביז דאָן האָבן זיי צירקולירט צווישן די חסידים אין כתב-יד.

צי האָט ר' נחמן דורכגעזען די מעשיות, נאָכדעם ווי זיי זיינען פון ר' נתנען פאַרשריבן געוואָרן — איז שווער צו זאָגן, שרייבט נוגער; אָבער עס איז אַנצוגעמען, אַז זיי זיינען פאַרשריבן געוואָרן אזוי, ווי רב נחמן האָט דערציילט. אין איין אָרט (אין סוף פון דער „מעשה במלך שכבש מדינות“) האָט ר' נתן געפילט, אַז ער האָט ניט גאָר ריכטיק פאַרשריבן דעם רבינס ווערטער, האָט ער עס אליין געוואָגט („דאָס וואָס שטייט מיט די שבויים, דאָס איז ניט אויפגעשריבן געוואָרן גוט, אַזוי ווי ער האָט עס דערציילט“). ווען ער זאָגט עס ניט, איז אַ סימן, אַז ביי אים איז גוט פאַרשריבן. מען דאַרף געדענקען, אַז ביי אים, ווי ביי אַלע אַנדערע תלמידים איז ר' נחמן אַ וואָרט געווען הייליק, און ער האָט זיך געוויס אָפּגעהיט און געטיט זיך צו זיין פּינקטלעך. איך ווייס דעריבער ניט — פירט נוגער אויס — אויף וואָסער סמך מאַרטן בובער זאָגט (אין דעם אַרײַנפיר צו זיין דייטשער איבערזעצונג פון די „ספורי מעשיות“), אַז די מעשיות זיינען פאַרגרייזט און פאַרקריפלט. זיי זיינען אין תוך זיכער ניט פאַרגרייזט; בלויז די שפּראַך פּאָדערט אין אייניקע שטעלן אַ לייכטע קאַרעגירונג. פאַרשריבן און אַרויסגעגעבן זיינען געוואָרן זרייצן מעשיות, צווישן זיי — צוויי ניט פאַרענדיקטע. אַחוץ די דאָזיקע 13 מעשיות, האָט ר' נחמן דערציילט אויך אַנדערע מעשיות, אָבער יענע זיינען, ווי עס זאָגן די אַרויסגעבערס אין זייער הקדמה, געווען אַלטע מעשיות (מהמעשיות שמספרין העולם); ר' נחמן האָט זיי נאָר אַ ביסל איבערגעמאַכט. פון אַזוינע ניט-אַריגינעלע מעשהלעך זיינען אין דעם ספר „ספורי מעשיות“ אַריין נאָר איינע אָדער צוויי; אַלע איבעריקע, אַלס גאַנצע, האָט ר' נחמן אליין אויסגעטראַכט, אליין געשאַפן, אליין אימפּראָוויזירט.

אַן אַנדערש מאַל פּלעגט ער ניט באַווייזן צו דערציילן די גאַנצע מעשה פאַר איין מאַל, פּלעגט ער זי דערציילן אין מסך פון עטלעכע טעג, אין המשכים. אַזוי איז געווען מיט דער „מעשה מהו' בעטלערס“ — די לענגסטע,

פאנטאטישסטע און רייכסטע פון אלע מעשיות, וואָס ער האָט דערציילט . דאָס רוב פלענט ער אָנהייבן דערציילן אַ מעשה צוליב עפעס אַ געלעגנ- הייט. אַזוי האָט ער די ,מעשה מבן מלך ובן השפחה שנתחלפו" דערציילט, ווען עמעצער פון די חסידים האָט דערמאָנט דעם נאָמען פון נאָפּאָלעאָן ; אין אַז עס איז געוואָרן אַמאָל אַ רייד וועגן עצבות, האָט ער געוואָגט : "איך וועל אייך דערציילן, ווי מען איז אַמאָל פריילעך געווען"—און ער האָט דער- ציילט די מעשה פון די זיבן בעטלערס.

די חסידים האָבן אין די מעשיות, פאַרשטייט זיך, אַריינגעלייגט טיפע כוונות, סודות און רמזים. אָבער זיי האָבן געפילט אַליין, אַז אַחוץ די סודות און רמזים איז אין זייער פשוטן פשט אַליין אויך פאַרהאָן עפעס אַכות, וואָס קען ווירקן אויף מענטשן . אין די מעשיות, וואָס דאָ שטייט אין דעם ספר —לייענען מיר אין דער "הקדמה אויף טייטש"—איז דאָ זייער גרויסע סודות התורה, עס איז אין זיי ניטאָ איין וואָרט, וואָס עס זאָל זיין פשוט, און (אָבער?) אפילו פראַסטע מענטשן קענען זיך אויך אַרויסנעמען אַ גרויס ביסר פון די מעשיות, וואָרן זיי האָבן אַ גרויסן כוח אויף צו וועקן דעם מענטשן, ער זאָל חס-ושלום ניט פאַרשלאָפן זיינע יאָרן אומזיסט, און ווער עס וויל אַריינ- קוקן אין די מעשיות מיט אַיין אמת אויג, קאָן זען און פאַרשטיין אַ ביסל גאָטס גרויסקייט, אפילו פראַסטע מענטשן קאָן זיי אויך עפעס אַ בלישט טאָן ווינקען פון מוסר צו זען, וואָס דער תכלית איז פון דער וועלט" א. א. וו . לייענען די "סיפורי מעשיות" פון ר' נחמן איז געוואָרן ביי די בראַס- לעווער חסידים אַ ענין גדול, ממש ווי לערנען תורה, און זיי זיינען זיך נוהג לערנען אַ "שיעור" פון די "ספורי-מעשיות" און צו דערציען די קינדער , פון קינדווייז אויף לערנענדיק מיט זיי די דאָזיקע מעשיות אויף אויסווייניק. אַזוי ווייט, אַז ר' נתן האָט אפילו מהבר געווען אַ באַזונדערע תפילה צו זאָגן נאָך דעם לערנען די מעשיות, כמש אַ מין יהי-רצון נאָכן זאָגן תהילים, נאָכן לערנען משניות וכדומה. ר' נחמנס אַ צווייטער תלמיד, ר' נחמן אב"ד פון טשיהירין, האָט אָנגעשריבן אַ באַזונדערן חיבור אויף די מעשיות אונטערן נאָמען "רמזי המעשיות"

אין אונזער בוך האָבן מיר איבערגעדרוקט (פון אַ שפעטערער אויסגאַבע פון די "ספורי מעשיות") צוויי מעשיות אַלס מוסטער. די איבעריקע מעשיות — לויט דער כאַראַקטעריסטיק פון ש. ניגער — אין דעם שוין אסך מאָל ציטירטן אַרטיקל זיינעם — זיינען לויט זייער אינהאַלט און סטיל, נאָענט אָדער צו דער סימבאָלישער מעשה פון דער פאַרלאָרענער בת-מלכה, אָדער צו דער כמעט רעאַליסטישער דערציילונג פון דעם חכם און דעם תם, אָדער צו זיי ביידן. "אָבער — וועלן מיר אויך פאַרענדיקן מיט ש. ניגערס שילד-ווערטער— אין יעדער פון זיי איז דאָ אַ וועלט מיט פאַנטאַזיע, אַן אוצר פון בילדער, געדאַנ- קען און כוונות, אַ ירושה פון דער אַלטער, רעליגיעזער און אַן אָנהייב פון דער נייער, וועלטלעכער יידישער קונסט".

מעשה מאבירת בת מלך).

אין וועג האָב איך דער ציילט אַ מעשה, וואָס ווער עס
האָט זי געהערט, האָט געהאַט אַהרהור תשובה.
און דאָס איז די מעשה.

איינמאָל איז געווען אַ מלך. דער מלך האָט געהאַט זעקס זין און איין
טאָכטער. די טאָכטער איז ביי אים זייער חשוב געווען און ער האָט זי זייער
ליב געהאַט. אַמאָל איז ער אויף איר ברוגו געוואָרן, האָט זיך אים אַרויס
געכאַפט אַ וואָרט: "דער ניטגוטער זאָל דיך אַוואָקעמען!" ביינאָכט איז זי
געגאַנגען אין איר חדר אַריין, אינדערפרי האָט מען ניט געוואוסט, וואָו זי איז,
האָט זיך דער מלך זייער מצער געווען און איז געגאַנגען זי זוכן. איז אויפֿ
געשטאַנען דער שני לבלכות, מחמת ער האָט געזען—דער מלך האָט
גרויס צער, אין האָט געבעטן, מען זאָל אים געבן אַיין שרת מיט אַיין פּערד
און געלט אויף הוצאות, און איז געגאַנגען זי זוכן און האָט זי געזוכט זייער
אַ לאַנגע צייט.

איז ער געגאַנגען אין דער מדבר און האָט געזען אַ וועג אין דער זייט,
האָט ער זיך מיישב געווען—באשר איך גיי אַווי אַ לאַנגע צייט אין דער
מדבר און קאָן זי ניט געפינען, לאָמיר גיין אויף דעם וועג, טאָמער וועל
איך קומען צו איין ישוב. איז ער געגאַנגען אַ לאַנגע צייט. דערנאָך האָט ער
געזען אַ שלאָס און אַ סך היילות שטייען אַרום, און דער שלאָס איז געווען
זייער שיין און די היילות זענען אַרום געשטאַנען פּסדר זייער פיין, האָט ער
מורא געהאַט פאַר די היילות, טאָמער וועלן זיי אים ניט לאָזן אַריינגיין, האָט
ער זיך מיישב געווען—איך וועל מיך פּרווון! — און האָט איבערגעלאָזט דאָס
פּערד און איז געגאַנגען צום שלאָס, האָט מען אים געלאָזט. און ער איז גע-
גאַנגען פון איין חדר צום אַנדערן און מען האָט אים ניט געווערט.
איז ער געקומען צו איין פּאַלאַץ, האָט ער געזען — דער מלך זיצט
דאָרט אין איין קרוין און אַסך היילות שטייען אַרום אים און שפילן אויף
כלים פאַר אים און עס איז דאָרט זייער שיין און פיין געווען, און דער מלך

(* אַרטאָגראַפֿיע און זאַצייכנס מאָדערניזירט.)

און קיינער פון זיי האָט אים גאָרניט געפרעגט, און ער האָט דאָרט געזען גוטע מאַכלים, איז ער געגאַנגען און האָט געגעסן און איז געגאַנגען און האָט זיך געלייגט אין איין ווינקעלע, ער זאָל זען, וואָס דאָרטן וועט זיך טוען. האָט ער געזען—דער מלך האָט געהייסן, מען זאָל ברענגען די מלכה, איז מען געגאַנגען זי בו ענגען און קאַפּעליעס האָבן געשפּילט און געזונגען, ווייל מען האָט געבראַכט די מלכה, און מען האָט זי געזעצט לעבן אים. און דאָס איז געווען די בת-מלך און ער האָט זי דערקענט.

נאָכדעם האָט די מלכה איין קוק געטאָן און האָט געזען—איינער ליגט אין אַ ווינקעלע, האָט זי אים דערקעגט, איז זי צו אים צוגעגאַנגען און האָט אים געפרעגט: „קענסטו מיך?“ האָט ער איר געענפּערט: „ווי, איך קען דיך, דו ביסט די בת-מלך.“ האָט ער זי געפרעגט: „ווי קומסטו אַהער?“ האָט זי אים געענפּערט: „ווייל דעם טאָגן האָט זיך אים אַרויסגעכאַפּט דאָס וואָרט, אַז דער ניטגוטער זאָל דיך נעמען, און דאָס איז דאָס אַרט, וואָס איז ניט גוט.“ האָט ער איר דערציילט, אַז איר פּאָטער איז זיך זייער מצער און ער זוכט זי כמה וכמה שנים, און האָט זי געפרעגט: „ווי אוי קען איך דיך אַרויסנעמען?“ האָט זי אים געענפּערט: „דו קענסט מיך אַנדערשט ניט אַרויסנעמען, סײַדן אַז דו זאָלסט דיר אויסקלױבן איין אַרט און זאָלסט דאָרט זיצן איין יאָר און אַ גאַנץ יאָר זאָלסטו בענקען נאָך מיר, זאָלסט מיך אַרויסנעמען, און ווען דו וועסט האָבן צײַט, זאָלסטו רק בענקען און האָפּן מיך אַרויסצו-נעמען און זאָלסט פּאַסטן און אין דעם אונטערשטן טאָג פון דעם יאָר זאָלסטו פּאַסטן און זאָלסט ניט שלאָפּן דעם גאַנצן מעת-לעת.“

איז ער געגאַנגען און האָט אַזוי געטאָן און צום סוף יאָר דעם אונטער-שטן טאָג האָט ער געפּאַסט און האָט ניט געשלאָפּן און האָט זיך אויפּגעהויבן און איז אַהינגעגאַנגען צו דער בת-מלך זי אַרויסצונעמען. האָט ער דערזען איין ביים, אויף דעם ביים האָבן געזאָקסן זייער שיינע עפל, האָט זיך אים זייער געגלוסט און ער האָט געגעסן פון זיי. תּיכּף ווי ער האָט געגעסן דעם עפל, איז ער אַנידערגעפּאַלן אין עס האָט אים אַנגעכאַפּט איין שלאָף און האָט געשלאָפּן זייער אַלאַנגע צײַט. האָט דער משרת אים געזעקט און ער האָט אים גיט געקענט דערוועקן. דערנאָך האָט ער זיך אויפּגעכאַפּט פון דעם שלאָף, פרעגט ער דעם משרת: „וואו בין איך אין דער וועלט?“ האָט ער אים דערציילט די גאַנצע מעשה: „עס איז שוין כמה שנים, אַזוי שלאָפּסט, און איך האָב מיך מפרנס געווען פון די פירות.“

האָט ער זיך זייער כּיצער געווען אין איז אַהינגעגאַנגען צו דער בת-מלך. האָט זי זיך פאַר אים זייער געקלאָגט און זייער זיך מצער געווען: „פון איין טאָג האָסטו אַנגעוואוירן (כלומר, איבער דעם, וואָס דו האָסט זיך גיט איינגע-דעראלטן איין טאָג און האָסט געגעסן דעם עפל, איבער דעם האָסטו אַנגע-וואוירן), וואָרן דו זאָלסט געווען קומען אין דעם טאָג, וואָלסטו מיך אַרויס-גענומען. גאָרניט צו עסן איז זייער איין שווערע זאָך, בפרט דעם אונטערשטן,

טאָג, דעמאָלט איז זיך דער יצר הרע מתנבֿר, על פֿן זאָלסטו דיר ווידער אויסקלויבן איין אָרט און זאָלסט ווידער זיצן דאָרט איין יאָר אין דעם אונטער-שטן טאָג זאָלסטו שוין מעגן עסן, גאָר זאָלסט גיט שלאָפֿן אין זאָלסט קיין וויין גיט טרינקען, כדי דו זאָלסט גיט שלאָפֿן, וואָרן דער עיקר איז דער שלאָף". איז ער געגאנגען און האָט אזוי געטאָן.

דעם אונטערשטן טאָג איז ער אהין געגאנגען, האָט ער געזען איין קוואַל גיין אין די מראה פֿון דעם קוואַל איז געווען רויט און דער ריח איז געווען פֿון וויין. האָט ער געפרעגט דעם משרת: "האָסטו געזען—דאָס איז אַ קוואַל, קער צו זיין אין אים וואַסער, און די מראה איז רויט און דער ריח איז פֿון וויין". און ער איז געגאנגען און האָט עפעס פֿאַרווכט פֿון דעם קוואַל, איז ער תיכף אנדערגעפֿאלן און האָט געשלאָפֿן כמה שנים, זיבעַ ציך יאָר. זענען געגאנגען אַ סך חיילות און דער משרת האָט זיך באַהאַלטן פֿאַר די חיילות. נאָכדעם איז געגאנגען אַ קאַרעטע און דאָרט איז געזעסן די בת-מלך, איז זי אַראָפֿגעגאנגען און האָט זיך געזעצט לעבן אים און האָט אים דערקענט און האָט אים זייער געוועקט, ער האָט זיך אָבער גיט געקענט דער-וועקן. האָט זי אָנגעהויבן צו קלאָגן אויף אים: "באשר אזוי פֿיל יגיעות און טירחות, אזוי פֿיל יאָרן, וואָס דו מוטשעסט דיך און האָרעוועסט, כדי אַז דו זאָלסט מיך אַרויסנעמען און פֿון איין טאָג וועגן, וואָס דו האָסט געקענט מיך אַרויסנעמען, האָסט גאָר אָנגעוואוירן!" און זי האָט זייער געוויינט. זי האָט גע-זאָגט: "עס איז אַ גרויס רחמנות אויף דיר און אויף מיר, אזוי אַ לאַנגע צייט וואָס איך בין דאָ און קען גיט אַרויס וכו'". דערנאָך האָט זי גענומען אַ פֿאַטשיי. לע פֿון דעם קאַפֿ און האָט דרויף אָנגעשריבן מיט אירע טרערן און האָט אנדער-געלייגט לעבן אים און האָט זיך אַריינגעזעצט אין קאַרעטע און איז אוועקגעפֿאַרן. דערנאָך האָט ער זיך אויפגעכאַפט און האָט געפרעגט דעם משרת: "וואו בין איך אין דער וועלט?" האָט ער אים דערציילט די גאַנצע מעשה, און אזוי אַ סך חיילות זיינען דורכגעגאנגען און אַז עס איז דאָ געווען די קאַרעטע און אַז זי האָט געוויינט איבער אים. דערווייל האָט ער אַ בליק געטאָן, האָט ער דערזען די פֿאַטשיילע ליגט לעבן אים, האָט ער געפרעגט, פֿון וואַנען איז דאָס, האָט ער אים געענטפֿערט: "זי האָט עס איבערגעלאָזט און האָט אויף איר אָנגעשריבן מיט אירע טרערן". האָט ער גענומען די פֿאַטשיילע און האָט זי אויפגעהויבן אַקעגן דער זון, האָט ער איבערגעלייענט, וואָס דאָרט איז געשטאַ-גען, איר קלאָגן און איר געשריי און אַז היינט איז זי שוין גיט אין דעם שלאָס, גאָר ער זאָל זוכן אַ גאַלדענעם באַרג מיט אַ פֿערלגעם שלאָס: "דאָרט וועסטו מיך געפינען". האָט ער איבערגעלאָזט דעם משרת און איז שוין אליין געגאנגען זי זוכן און האָט זי געזוכט כמה שנים, האָט ער זיך מיישב געווען— אין ישוב געפינט זיך בוודאי גיט קיין גאַלדענער באַרג און אַ פֿערלנער שלאָס, וואָרן ער איז געווען געניט אין לאַנדקאַרטע, "על כֵּן וועל איך גיין אין מדבריות דאָרטן זוכן". איז ער געגאנגען זי זוכן אין מדבריות כמה וכמה שנים.

דערפֿאַרן זײַן ער רעווען זייער אַ גרויסן מענטש, וואָס די גרייס איז געווען ניט מענטשלעך, און האָט געטראָגן אַ גרויסן בוים, וואָס אין ישוב געפינט זיך ניט אַזא גרויסער בוים, און דער מענטש האָט אים געפרעגט: „ווער ביסטו?“ האָט ער אים געענטפערט: „איך בין אַ מענטש“. האָט זיך דער גרויסער מענטש פֿאַרוואונדערט איז האָט געזאָגט: „איך בין שוין אַ לאַנג גע צייט אין דער מדבר, האָב איך קיינמאַל דאָ ווי געזען קיין מענטש“. האָט ער אים דערציילט די גאַנצע מעשה און אַז ער זוכט אַ גאַלדענעם באַרג און אַ פערלנעם שלאָס. האָט ער אים געענטפערט: „עס איז בוודאי ניט פֿאַרהאַן, מען האָט דיר איינגערעדט אַ נאַרישקייט“. האָט ער זייער אָנגעהויבן צו וויינען און האָט געזאָגט: „עס געפינט זיך בוודאי יאָ, עס מוז זיך ערגעץ געפינען“. האָט אים געזאָגט דער ווילדער מענטש: „נאָך מיין דעה נאָך איז דאָס אַ נאַרישקייט, גאָר אַזוי ווי דו שפֿאַרסט זיך, בכּן איך בין אַ כּמונה איבער אלע חיות, וועל איך דיר צוליב רופן אלע חיות, זיי לויפן אויס גאָר די וועלט, טאָנער וועט וויסן איינער פֿון זיי פֿון דעם באַרג מיט דעם שלאָס“. האָט ער גערופן אלע חיות פֿון קליין ביז גרויס און האָט זיי געפרעגט, האָבן זיי אַלע געענטפערט—זיי האָבן ניט געזען. דאָט ער געזאָגט: „זעסטו, מען האָט דיר אַ נאַרישקייט איינגערעדט. אַז דו ווילסט ביך פֿאַלגן, קער דיך אום, וואָרן עס איז ניטאָ אויף דער וועלט“. און דער שני למלכות האָט זיך זייער געשפּאַרט און האָט געזאָגט, עס מוז בוודאי יאָ זיין, האָט ער אים געזאָגט: „איך האָב אַ ברודער אין דער מדבר און ער איז אַ כּמונה איבער אלע עופות, טאָמער ווייסן זיי, מחמת זיי פֿליען הויך אין דעם אוויר, טאָמער האָבן זיי געזען דעם באַרג מיט דעם שלאָס. זאָלסטו גיין צו אים און זאָלסט אים זאָגן, אז איך האָב דיך צו אים געשיקט“

איז ער געגאַנגען כּמה וכמה שנים אים זיכן, האָט ער ווידער געפונען זייער אַ גרויסן מענטש און האָט אייך געטראָגן אַ גרויסן בוים אין האָט אים אויך געפרעגט ווי דער ערשטער, האָט ער אים דערציילט די גאַנצע מעשה און אז דער ברודער האָט אים געשיקט צו אים, אין ער האָט אים אויך מדרה געווען, באשר עס געפינט זיך בוודאי ניט, אין דער שני למלכות האָט אים אויך זייער מפּציר געווען - עס איז בוודאי יאָ דאָ. האָט ער אים געזאָגט: „איך בין אַ כּמונה איבער אלע עופות, וועל איך זיי רופן“. האָט ער גערופן אלע עופות און האָט אַלעמען געפרעגט פֿון קליין ביז גרויס, האָבן זיי אים געענטפערט — זיי ווייסן ניט פֿון דעם באַרג מיט דעם שלאָס. האָט ער אים געזאָגט: „זעסטו, עס איז בוודאי ניטאָ אויף דער וועלט“, און דער שני למלכות האָט זיך זייער איינגעשפּאַרט און האָט געזאָגט: „עס איז בוודאי יאָ דאָ אויף דער וועלט“. האָט ער אים געזאָגט: „ווייטער אין דער מדבר געפינט זיך דאָרט מיין ברודער, איז ער אַ כּמונה איבער אלע ווינטן און זיי לויפן אויס גאָר די וועלט, טאָמער ווייסן זיי“.

איז ער געגאַנגען כּמה וכמה שנים זוכן, האָט ער ווידער געפונען אַ

גרויסן מענטשן און האָט אויך געטרעָגן אַ גרויסן בוים און האָט אים אויך גע-
 פּרעגט כנ"ל, האָט ער אים אויך געענטפּערט די גאַנצע מעשה. האָט אים דער
 מענטש אויך מדהה געווען, און דער שני למלכות האָט אים זייער געבעטן, האָט
 ער אים געזאָגט, ער וועט אים צוליב טאָן און וועט פון זיינטוועגן צונויפּרופּן
 אַלע ווינטן און וועט זיי פּרעגן. האָט ער זיי גערופּן, זיינען געקומען אַלע
 ווינטן, האָט ער אַלע געפּרעגט, האָבן זיי קיינער ניט געוואוסט פון דעם באַרג
 מיט דעם שלאָס. האָט ער אים געזאָגט: „זעסטו, אַז מען האָט דיר אַ נאַריש-
 קייט דערציילט?“ האָט אָנגעהויבן דער שני למלכות זייער צו וויינען און האָט
 געזאָגט: „איך ווייס, עס איז בוודאי יאָ דאָ.“ דערווייל האָט ער געזען, עס איז
 געקומען נאָך איין ווינט, האָט זיך דער ממונה אויף אים געבייזערט: „וואָס
 האָסטו זיך אַזוי פאַרשפּעטיקט צו קומען? איך האָב דאָך גיזר געווען, אַז עס
 זאָלן קומען אַלע ווינטן?“ האָט ער אים געענטפּערט: „איך האָב מיך פאַרזאַמט,
 מהמת איך האָב באַדאַרפּט אָפּטרעָגן איין בת-מלך צו איין גילדענעם באַרג מיט אַ
 פּערלנעם שלאָס.“ האָט זיך דער שני למלכות זייער דערפּרייט, האָט געפּרעגט
 דער ממונה איבער ווינטן דעם ווינט: „וואָס איז דאָרטן טייער?“ האָט ער
 אים געזאָגט: „דאָרט איז אַלצדינג טייער.“ האָט דער ממונה איבער ווינטן
 געזאָגט צום שני למלכות: „באשר אַזוי אַ לאַנגע צייט, וואָס דו זוכסט זי און ווי
 פיל יגיעות דו האָסט געהאַט, טאַמער וועסטו האָבן אַ מניעה מהמת געלט,
 על פּן וועל איך דיר געבן אַפּלי, אַז דו וועסט אַרײַנטאָן די האַנט, וועסטו
 פון דאָרט אַרויסנעמען געלט.“ און האָט געהייסן דעם ווינט, אַז ער זאָל אים
 טראָגן אַהיין.

איז געקומען דער שטורעמווינט און האָט אים אַהינגעטרעָגן צום טייער.
 זיינען דאָרט געשטאַנען חיילות און האָבן אים ניט געלאָזט אין שטאַט אַרײַן.
 עס איז געווען אַ שיינע שטאַט און ער איז געגאַנגען צו אַ גביר און האָט זיך
 אָנגעדונגען אויף קעסט, וואָרן מען באַדאַרף זיך דאָרטן פאַרזאַמען, וואָרן
 מען מוז זען מיט חכמה און שכל, מען זאָל זי אַרויסנעמען.
 און ווי אַזוי ער האָט זי אַרויסגענומען, האָט ער ניט דערציילט. צום
 כּוף האָט ער זי אַרויסגענומען—אמן סלה.

ביעשה מוחכם ותם

ביעשה. אַמאָל זענען געווען צוויי בעלי-בתים אין איין שטאָט און זיי האָבן געהאַט גרויס עשירות און גרויסע הייזער. זיי האָבן געהאַט צוויי זין. די צוויי קינדער האָבן ביידע געלערנט אין איין חדר. איינער פון זיי איז גע-ווען אַ חכם און איינער איז געווען אַ תם. און כּאָטש איינער איז געווען אַ חכם און דער אַנדערער אַ תם, און זיין שכל איז פּראָכט געווען, פּונדעסט-וועגן האָבן זיי זיך פּאַרט זייער ליב געהאַט.

אין אַ צייט אַרום האָבן אָנגעהויבן די ביידע בעלי-בתים אַראָפּצוגיין פון זייער עשירות און זיינען אַלץ אַראָפּ מטה מטה, ביז זיי זענען געוואָרן אַרעמע לייט, און עס איז זיי מער ניט געבליבן נאָר זייערע הייזער. האָבן זיך אָפּגערופן די בעלי-בתים צו זייערע קינדער: „מיר האָבן ניט צו צאָלן פאַר אייך, טיט אייך, וואָס איר וועט קענען!“ איז געגאַנגען דער תם און האָט זיך געלערנט שוסטעריי. דער חכם האָט ניט געוואָלט זיך נעמען צו אַ פּראָכטע מלאכה, און ער האָט זיך מיישב געווען, ער וועט זיך לאָזן אויף דער וועלט. און ער איז אַרומגעגאַנגען, אין מאַרק האָט ער דערזען אַ גרוי-סע בריטשקע מיט פיר פּערד איז דורכגעלאָפּן. האָט ער זיך אָפּגערופן צו ד, סוחרים: „פון וואַנעט זייט איר ז?“—האָבן זיי אים געענטפּערט: „פון וואַר, שע.“ האָט ער זיי געפּרעגט: „טאָמער באַדאַרפט איר אַ משרתל?“ די סוחרים האָבן געזען, אַז ער איז אַ קלוגער יונג אין אַ בריה, האָבן זיי אים מיטגענו-מען. איז ער געפּאָרן מיט זיי און האָט זיי באַדינט אויף דעם וועג זייער פּיין. ווי ער איז געקומען קיין וואַרשע, האָט ער זיך מיישב געווען: „אַז איך בין טוין אין וואַרשע, נאָך וואָס זאָל איך מיך האַלטן ביי די סוחרים, טאָמער איז דאָ אַ בעסער אָרט פון זיי?“— און ער האָט אָנגעהויבן נאָכצופּרעגן אויף די מענטשן, וואָס זיי האָבן אים געבראַכט, און אויב עס איז דאָ אַ בע-סער אָרט פאַר זיי. האָט מען אים געענטפּערט, אַז די לייט, וואָס האָבן אים אַהער געבראַכט, זיינען ערלעכע לייט און עס איז גוט ביי זיי צו זיין, נאָר מחמת דעם איז זייער שווער ביי זיי צו זיין, מחמת זייער משא-ומתן איז זייער אין ווייטע ערטער.

דערווייל איז ער געגאנגען און ער האָט דערוען געוועלב-משרתים, ווי זיי זענען געגאנגען אין מאַרק מיט זייער חן, מיט זייערע היטעלעך און מיט די שפיציקע שיך און מיט די איבעריקע חן, וואָס זיי האָבן אין זייער גאַנג, איז אים די זאָך זייער געפעלן, מחמת עס איז אַ שיינע זאָך און עס איז אינדערהיים, אויף איין אָרט. איז ער געגאנגען צו די מענטשן, וואָס זיי האָבן אים געבראַכט, און האָט צו זיי געזאָגט, אַז עז איז פאַר אים ניט גוט צו זיין ביי זיי. און דאָס, וואָס זיי האָבן אים געפירט אַהער, דערפאַר האָט ער זיי באַדינט אויף דעם וועג. און ער האָט זיך געשטעלט ביי אַ בעל-הבית. און דער סדר פון די משרתים איז, אַז פּרױע מוז מען זיין אַיין אונטערמשרת און מען מוז טאָן שווערע אַרבעט, און מען נעמט ווייניק שכירות — דערנאָך ווערט מען ערשט אַיין אויבערמשרת .

האָט דער בעל הבית געטאָן מיט אים שווערע אַרבעט, און מע פלעגט אים שיקן צו שררות, ער זאָל טראָגן סחורה, אַזוי ווי דער סדר איז פון משרתים, וואָס זיי טראָגן געוואַנט אויף דעם איילנבוֹיגן. איז אים שווער געווען די אַרבעט. אַמאָל האָט ער באַדאַרפט אַרויפגיין מיט דער סחורה אויף אַ הויכן גאָרן, איז אים די אַרבעט זייער שווער געווען. האָט ער זיך מיישב געווען: „וואָס טויג מיר די אַרבעט, דער עיקר איז— זיך נאָר פון דעם תכלית וועגן, אַז איך זאָל קענען חתונה האָבן און זאָל מיך קענען מפרנס זיין . דרויף וועט צייט זיין שפעטער. דערווייל וועל איך מיר בעסער אויסזען אַ וועלט און וועל אַזקוקן מדינות.“

איז ער געגאנגען אין מאַרק און האָט געזען עס פאָרן סחורים, האָט ער זיי גערעגט: „וואוהין פאָרט איר?“ האָבן זיי געענטפערט: „קיין לאַנדינאָ.“ האָט ער זיי גערעגט: „וועט איר מיך נעמען אַהין?“ האָבן זיי אים געענטפערט: „יאָ!“ האָבן זיי אים גענומען אַהין. פון דאָרט האָט ער זיך אַוועק-געלאָזט קיין איטאַליאַ, פון איטאַליאַ האָט ער זיך ווייטער געלאָזט קיין שפּאַניאַ. דערווייל זיינען אַוועקגעגאַנגען כּמה יאָרן, און ער איז געוואָרן נאָך מער חכם, כּחמת ער איז געווען אין אַ סך מדינות. האָט ער זיך מיישב גע-ווען—היינט באַדאַרף מען שוין קוקן אויף תכלית— און ער האָט אָנגעהויבן צו טראַכטן מיט זיין חכמה, וואָס ער זאָל טאָן. איז אים געפעלן, אַז ער זאָל זיך לערנען גאָלדאַרבעט, וואָרן עס איז אַ גרויסע שיינע מלאכה און אַ רייכע מלאכה, און כּחמת ער איז געווען אַ חכם, האָט ער אין אַ פּערטל יאָר מקבל געווען די מלאכה און איז געוואָרן זייער אַ גרויסער בעל-מלאכה, און ער האָט געקענט די מלאכה בעסער פון דעם מייסטער. דערנאָך האָט ער זיך מיישב געווען: „כאָטשי איך האָב אַזאַ מלאכה אין דער האַנט, וויל איך מיך דער-מיט ניט באַניגן, וואָרן היינט איז חשוב דאָס—טאָמער אַיין אַנדער צייט וועט עפעס אַנדערש חשוב זיין?“ און האָט זיך געשטעלט ביי אַ שטיינשניידער. און כּחמת מיט זיין חכמה האָט ער די מלאכה אויך מקבל געווען אין אַ פּערטל יאָר. דערנאָך האָט ער זיך מיישב געווען מיט זיין פּילוואָפּיע: „כאָטש איך

האָב אין דער האנט צוויי מלאכות, טאָמער וועלן ביידע ניט חשוב זיין, בכן איז פאר מיר גוט, איך זאל מיך לערנען אזוי אַ מלאכה, וואָס זי זאל תמיד חשוב זיין. האָט ער געקלערט מיט זיין פילוסופיע, אז ער זאל זיך לערנען דאָס טעריי, וואָרן דאָס איז אַ זאך, וואָס מי דארף תמיד און עס איז תמיד חשוב, און אז מען וויל זיך לערנען דאָקטעריי, מוז מען פריער לערנען ליטיי. ניש און מען מוז לערנען פילוסופיע. און ער האָט דאָס אויך אויסגעלערנט אין אַ פערטל יאָר און ער איז געוואָרן אַ גרויסער דאָקטער און אַ פילאָזאָף און אַ חכם אין אַלע חכמות. דערנאָך איז די גאַנצע וועלט ביי אים געווען גאַרנישט, דהיינו: ער האָט געהאַלטן, אז קיינער האָט קיין שכל ניט, וואָרן ווייל ער איז איין גרויסער בעל-מלאכה און אזוי אַ חכם און אזוי אַ דאָקטער—אין איטלעכער פון דער וועלט ביי אים געווען גלייך ווי נישט. און ער האָט זיך מיישב געווען, ער וועט זיך שוין מאַכן אַ תכלית און וועט נעמען אַ ווייב, האָט ער זיך געטראַכט: „אז איך וועל דאָ חתונה האָבן, ווער וועט וויסן, וואָס פון מיר איז געוואָרן? לאַמיר מיך בעסער אומקערן אַהיים, כדי מען זאל זען—איך בין אוועק אַ קליין יינגל און היינט בין איך געקומען צו אזו איין גדולה“. און ער איז געפאָרן אַהיים. ער האָט געהאַט גרויסע יסורים אויף דעם וועג, וואָרן מחמת זיין חכמה האָט ער מיט קיינעם ניט געהאַט צו שמוסן און ער האָט ניט געהאַט קיין האַרברי, אזוי ווי ער וויל, און ער האָט געהאַט אַלץ גרויסע יסורים תמיד.

דערווייל לאַמיר אוועקלייגן דעם חכם, מיר וועלן אָנהייבן דערציילן פון דעם חכם, דער תם האָט זיך געלערנט שוסטעריי און מחמת ער איז געווען אַ תם, האָט ער געמוזט לערנען די מלאכה גאַנץ לאַנג און האָט די מלאכה ניט געקענט אינגאַנצן. ער האָט גענומען אַ ווייב אין האָט זיך נפרנס געווען פון דער מלאכה, און מחמת ער האָט די מלאכה ניט געקענט אזוי ווי מען דארף, איז זיין פרנסה געווען מיט גרויס דוהק, און ער האָט ניט געהאַט צייט אפיל צו עסן. נאָר בשעת ער האָט געאַרבעט, אז ער האָט איינגעשטעקט די נאָז און האָט דורכגענומען די דראַטווע, דעמאָלט דאָט ער אַ ביס געטאָן אַ שטיק ברויט און האָט געגעסן. און זיין שטייגער איז געווען—ער איז תמיד פריילעך געווען און ער האָט געהאַט אַלע מאכלים און אַלע משקאות און אַלע מלבושים, ער פלעגט זאָגן: „מיין ווייב, גיב מיר עסן“—האָט זי אים געגעבן אַ שטיק ברויט, האָט ער געגעסן. דערנאָך האָט ער געזאָגט: „גיב מיר די יויך מיט קאַשע“—האָט זי אים אָפגעשניטן נאָך אַ שטיק ברויט, און ער האָט געגעסן און ער האָט געזאָגט: „וואָס פאַר אַ גוטקייט, וואָס פאַר אַ וואוילקייט די יויך איז!“ און אזוי האָט ער זיך געהייסן געבן פלייש, האָט זי אים ווידער געגעבן ברויט, האָט ער געגעסן און האָט אויך זייער געלויבט אין האָט געזאָגט: „וואָס פאַר אַ וואוילקייט דאָס פלייש איז!“ און אזוי אַנדערע מאכלים גוטע האָט ער זיך אַלץ גע-הייסן געבן, און פאַר איטלעכן מאכל וואָס ער האָט זיך געהייסן געבן, האָט זי אים אַלץ געגעבן אַ שטיק ברויט, און ער האָט דערפון זייער

גרויס תענוג געהאט און ער האָט געלויבט דאָס גערעכץ, וואָס פאַר אַ
 גוטקייט עס איז, גלייך ווי ער וואָלט עס ממש געגעסן, וואָרן ער פלעגט
 טאַקע באַמט פילן אין דעם ברויט, וואָס ער האָט געגעסן, דעם טעם פון כל
 המאכלים, מהמת זיין גרויס תמימות. און אזוי פלעגט ער זאָגן: „מיין ווייב,
 גיב מיר אַ טרונק ביר“, דאָס זי אים געגעבן וואַסער, פלעגט ער לויבן: „וואָס
 פאַר אַ וואוילקייט דאָס ביר איז!“ גאָכדעם האָט ער ער געהייסן: „גיב מיר
 טעדי“— האָט זי אים ווידער געגעבן וואַסער, האָט ער אויך אזוי געלויבט—
 וואָס פאַר אַ גוטער מעד דאָס איז. „גיב מיר וויין אָדער אַנדערע משקאות“—
 האָט זי אים אלץ געגעבן וואַסער. און ער האָט געלויבט די משקה, גלייך ווי
 ער טרינקט זי. און אזוי אין מלבושים איז אויך אזוי געווען. ער מיט זיין
 ווייב האָבן ביידע געהאט איין פעלץ. אז ער האָט באַדאַרפט אין מאַרק צו גיין,
 פלעגט ער זאָגן: „מיין ווייב, גיב מיר דעם פעלץ“— דאָס זי אים געגעבן.
 אז ער האָט באַדאַרפט אַ טולופ גיין צווישן לייט, האָט ער געזאָגט: „מיין ווייב,
 גיב מיר דעם טולופ“— האָט זי אים ווידער געגעבן דעם פעלץ, פלעגט ער
 גרויס תענוג צו האָבן און פלעגט לויבן, וואָס פאַר איין וואוילקייט דער טולופ
 איז. אז ער האָט באַדאַרפט איין קאַפּטן אין שול אַרײַן צו גיין, האָט ער
 געזאָגט: „מיין ווייב, גיב מיר דעם קאַפּטן!“— האָט זי אים געגעבן דעם פעלץ,
 פלעגט ער לויבן: „וואָס פאַר אַ טײַנקייט דער קאַפּטן איז!“ און אזוי אז ער
 דאַט באַדאַרפט אַנטאָן אַ יופּע, האָט זי אים אויך געגעבן דעם פעלץ,
 פלעגט ער אויך לויבן: „וואָס פאַר אַ פײַנקייט און וואָס פאַר אַ טײַנקייט די יופּע
 איז!“ און אזוי בײַ אלע זאַכן.

און ער איז געווען תמיד מיט פיל שמחה, אז ער האָט שוין געמאַכט
 דעם שוץ, און מן הסתם האָט זער שוץ געהאַט דריי עקן, וואָרן ער האָט
 די מלאכה ניט געקענט אינגאַנצן, פלעגט ער נעמען דעם שוץ אין דער האַנט
 אַרײַן און ער האָט גרויס תענוג געהאַט פון אים און פלעגט זאָגן: „מיין ווייב,
 וואָס פאַר אַ טײַנקייט און וואָס פאַר אַ וואוילקייט, וואָס פאַר אַ צוקערדיק שי-
 כעלע דאָס איז!“ האָט זי אים געפרעגט: „אז עס איז יוי אזוי, פאַרוואָס נעמען
 אַנדערע שוכטערס דריי גילדן נאָר אַ פאַר שײַך און דו נעמסט גאָר אַ גילדן
 מיט אַ האַלבן?“ האָט ער געענטפערט: „וואָס האָבן מיר צו שמועסן פון אַנ-
 דרע לייט? לאַטיר אָנהייבן צו באַרעכענען, וויפיל איך פאַרדין דאָ אין דעם
 שיכל מיד ליד: די לעדער קאַסט מיך אַזויפיל, זויוועצע און דראַטוועס קאַסט
 אַזויפיל, און אזוי אַנדערע זאַכן אַזויפיל, היינט פאַרדין איך מיד ליד צען
 גראַשן, נו, וואָס אַרט עס מיך אזוי אַרייַה מיד ליד?“

און ער איז געווען גאָר פריילעך און לוסטיק תמיד און ביי דער וועלט
 איז עס געווען אַ געשעפט, וואָרן זיי האָבן דאָ געהאַט, אויס וועמען צו שפעטן.
 פלעגן מענטשן קומען און האָבן אין אַמישנע אָנגעהויבן מיט אים צו שמועסן,
 כדי זיי זאָלן האָבן עפעס צו שפעטן. און דער תם פלעגט זיי צו זאָגן גאָר אַן
 ליצנות, און תיכף ווי מען האָט אים געענטפערט אַן ליצנות, האָט ער זיי צוגע-
 גע-
 גע-
 גע-

הערט און האָט אָנגעהויבן מיט זיי צו שמועסן, וואָרו ווייטער האָט ער ניט געוואָלט טראַכטן חכמות, טאַמער איז דאָס אַליין ליצנות, וואָרן ער איז געװען אַ תּם. און אַז ער האָט פֿאַרט געזען, אז זיי מיינען ליצנות, פלעגט ער זאָגן: װאָס וועט זיין, אַז דו וועסט שוין קליגער זיין פֿון מיר, וועסט דו דאָך ערשט זיין אַ נאַר! אזוי איז אלץ געווען דער שטייגער פֿון דעם תּם.

היינט וועלן מיר ווידער אָנהייבן צו דעראַיילן פֿון דעם חכם. דערווייל איז געוואָרן אַ רעש, אַז דער חכם פֿאַרט אַז ער קומט אָן מיט גרויס גדולה און מיט גרויס חכמה. איז דער תּם אויך געלאָפֿן אים אַקעגן מיט גרויס שמחה אין האָט געזאָגט צום ווייב: ״גיב מיר גיך די יופֿע, לאַמיר גיין אַקעגן מיין ליבן חבר, לאַמיר אים זען״. האָט זי אים געגעבן דעם פעלץ, איז ער אים אַקעגנגעלאָפֿן.

און דער חכם איז געפֿאַרן אין אַ קארעטע, איז אים געקומען אַקעגן דער תּם און האָט אים געגעבן שלום מיט גרויס ליבשאַפט אין האָט צו אים געזאָגט: ״מיין ליבער ברודער, געלויבט איז גאָט, וואָס ער האָט דין געבראַכט און איך בין זוכה דין צו זעען״.

און דער חכם קוקט אים אָן: ביי אים איז דאָך די גאַנצע וועלט אויך געווען גאַרנישט, אזוי ווי אויבן איז געשטאַנען, מכל שכן אזוי אַ מענטש, וואָס ער האָט אַ פֿנים ווי משוגע, נאָר פֿונדעסטײַעגן מַחמת די אהבה פֿון דער ווגנט, וואָס זיי האָבן זיך זייער ליב געהאַט, האָט ער אים מקרב געווען און ער איז מיט אים געפֿאַרן אין טאַט אַרײַן. אין די פעטער פֿון בייזע זענען געשטאַנדן בן אין דער צייט, וואָס דער חכם איז איסן געווען, און האָבן איבערגעלאָזט זייערע הייזער, דער תּם איז געווען אויך זיין אָרט, איז ער אַרײַן אין זיין פֿאַטערס הייז און האָט עס גירשית. דער חכם איז אָכער געײַען אין פרעם דע מדינות, האָט קיינער ניט געהאַט אָפֿצוהעמען דאָס הייז, איז דערפֿון גאַר ניט געבליבן. איז ער פֿאַרפֿאַרן אין אײַן האַרבֿריק אַרײַן, האָט ער דאָרט געהאַט יסורים, וואָרן עס איז ניט געײַען אַזא האַרבֿריק, ווי ער האָט געוואָלט. און דער תּם האָט זיך שוין היינט געפֿונען אַזא טיאַכץ און פלעגט לויפֿן אלע טאַל צום חכם מיט ליבשאַפט און מיט שמחה אין ער האָט געזעען, דער חכם האָט יסורים פֿון דער האַרבֿריק. האָט דער תּם געזאָגט צום חכם: ״ברודער, גיי צו מיר אַרײַן אין מיין שטוב אַרײַן, וועסטו ביי מיר שטיין און גאָר בין שטוב וועסטו האָבן״. איז דאָס געפעלן דעם חכם און ער איז ביי אים געשטאַנען.

און דער חכם איז געװען נול מיט יסורים תּמיד, וואָרן ער האָט געלאָזט אַ שם, אַז ער איז אַ גרויסער חכם און אַ גרויסער בעל־מלאכה אין אַ גרויסער דאָקטער זייער, איז געקומען אַ שררה און האָט געהייסן, אַז ער זאָל אים מאַכן אַ גילדן פֿינגערל. האָט ער אים געמאַכט זייער אַ וואַויל פֿינגערל און האָט דאָרט אויסגעקריצט געטעילן מיט אַ בויס, וואָס עס איז געווען גאָר אַ חידוש. איז געקומען דער שררה און עס איז אים גאַרניט געפעלן דאָס פֿינגערל. האָט ער געהאַט גרויסע יסורים, וואָרן ער האָט ביי זיך געוואַיסט,

אז דאָס פינגערל מיט דעם ביימל זאָל געווען זיין אין שפּאַניא, וואָלט עס גע-
ווען אַ חידוש, און דאָ געפעלט עס גאָרניט. און אזוי איז אַמאָל געקומען אַ
גרויסער שררה און האָט געבראַכט אַ טייערן דומיט פון ווייטע לענדער און
ער האָט אים געבראַכט נאָך איין דומיט און ער האָט אים געהייסן, אז ער זאָל
אויסקריצן אזוי ווי דאָס געמעל איז, אזוי זאָל ער אויסקריצן אויף דעם די-
נוט, וואָס ער האָט אים געבראַכט, וואָס ער איז געווען פון ווייטע לענדער.
האָט ער אויסגעקריצט פונקט אזוי ווי דאָס געמעל, נאָר עס האָט געפעלט איין
זאָך, וואָס קיין שום מענטש איז דרויף קיין מבין ניט געווען, נאָר עס
איז געקומען דער שררה און האָט אָפּגענומען דעם דימוט און ער איז
אים וואויל געפעלן. און דער חכם האָט געהאַט גרויסע יסורים פון דעם פע-
לער, וואָס ער האָט געפעלט.

און אזוי אין דאָקטעריי האָט ער אויך געהאַט יסורים. אז ער איז געק-
מען צו איין הולה און ער האָט אים געגעבן רפואות, וואָס האָט געוואוסט קלאָר,
אז דער הולה איז מזויב בוודאי געהיילט צו ווערן פון די רפואות, דערנאָך
איז אָבער דער הולה געשטאַרבן, האָט דער עולם געזאָגט, אז ער איז גע-
שטאַרבן דאָרן אים. האָט ער גרויסע יסורים דערפון געהאַט, און אזוי אַמאָל
האָט ער געגעבן רפואות אַ הולה און דער הולה איז געוונט געוואָרן, און דער
עולם האָט געזאָגט: "עס איז פון דער נאַטור, ניט פון אים", האָט ער דערפון
אויך גרויסע יסורים געהאַט. און ער איז פול געווען מיט יסורים תמיד. אז ער
האָט באַדאַרפט אַ נלבוש, דאָס ער גערופן דעם שניידער און האָט זיך מיט אים
געמוטשעט, ביז ער האָט אים אויסגעלערנט, אז ער זאָל מאַכן דאָס מלבוש מיט
דער נאָדע אזוי, ווי ער וויל. האָט דער שניידער צוגעטראָפן און האָט אים גע-
מאַכט דאָס מלבוש אזוי ווי ער האָט געוואָלט, נאָר איין לעפל האָט דער
שניידער ניט גוט צוגעטראָפן, האָט ער דערפון גרויסע יסורים געהאַט, וואָרן
ער האָט ביי זיך געוואוסט: "כאָטשע דאָ איז דרויף קיינער קיין מבין ניט, איך
זאָל אָבער זיין אין שפּאַניא מיט דעם לעפל, וואָלט מען אויס מיר געלאַכט און
איך וואָלט אַ פנים געהאַט ווי הוהק!" און אזוי איז ער געווען פול מיט יסורים
תמיד.

און דער תם פלעגט קומען תמיד צום חכם מיט שמחה און ער האָט אים גע-
פרעגט: "אזוי אַ חכם און אזוי איין עושר, ווי דו ביסט, וואָס האָסטו אַלץ יסורים
תמיד? פאַרוואָס בין איך תמיד פריילעך?" איז דאָס ביים געווען אַ גע-
שפעט, און ער האָט ביי אים אַ פנים געהאַט פאַר משוגע. האָט דער תם צו אים
געזאָגט: "אפילו גלאַטע מענטשן, אז זיי שפעטן אויס מיר, זענען זיי אויך גערניבט,
וואָרן אז זיי זענען שוין קליגער פון מיר, זיינען זיי זיך הערשט גערניבט, מבל
שפן אזוי אַ חכם, ווי דו ביסט. וואָס איז, אז דו ביסט שוין קליגער פון מיר? ה' וואי
גיט דער אייבערשטער, אז דו זאָלסט קומען אויף מיין שטייגער, כלומר, דו זאָלסט
אויך אַ תם ווערן."

האָט דער חכם געענטפערט: "דאָס קאָן געמאָלט זיין, אז איך זאָל קומען אויף

דיין שטייגער, אז גאָט זאָל ביי מיר דעם שכל אוועק-עמען חי' אָדער איך זאָל חי' קראַנק ווערן, קאָן זיין, אז איך זאָל אויך ווערן משוגע, וואָרן דו ביסט דאָך משיגע. נאָר אז דו זאָלסט זיין אויף מיין שטייגער — דאָס איז ניט געמאָלט בשום אופן, אז דו זאָלסט זיין אזוי אַ חכם, ווי איך!" האָט דער תם געענט פּערט : "ביי גאָט איז אַלץ מעגלעך" — האָט דער חכם אויס אים זייער געלאַכט, און די צוויי קינדער פּלעגט די וועלט רופן חכם און תם, כאָטשע עס איז פּארהאנדן אַסך חכמים און תמים אויף דער וועלט, דאָ האָט זיך עס אָבער זייער אָנגעזען, וואָרן זיי זענען ביידע געווען פון איין שטאָט און האָבן אין איין הדר געלערנט, און דער איז געווען זייער אַ ווילדער חכם און דער איז געווען זייער אַ גרויסער תם, איבער דעם האָט מען זיי די צונעמען געגעבן, דעם חכם און דעם תם, אין און דער סקאָזע פּאָרשרייבט מען זיך אַיטלעכן מיט אַ צונאָמען פון זיין פּאָטעליא, האָט מען אָנגעשריבן אויף דעם צונאָמען חכם און אויף דעם תם.

אַמאָל איז דער מלך געקומען איבער דער סקאָזע, איז דאָס ביים מלך געווען אַ ווינדער, וואָס די צוויי האָבן אוינע צונעמען חכם אין תם, האָט ער געזאָלט זיי זעען, האָט זיך דער מלך מיינט געווען : "אז איך וועל פּלוצליך שיקן נאָך זיי, וועלן זיי זיך איבערשרעקן — דער חכם וועט גאַרניט וויסן, וואָס צו ענטפּערן, און דער תם וועט אפּט משיגע ווערן כּחמת פּחד". האָט זיך מיישב געווען דער מלך, אז ער זאָל שיקן אַ חכם צום חכם אין אַ תם צום תם, נאָר ווי קריגט מיין אין איין עיר מלוכה אַ תם, וואָרן אין איין עיר מלוכה, דהיינו, די שטאָט, וואָס דער מלך וועט, זענען דאָס רוב חכמים, נאָר דער, וואָס ער איז אַ ממונה איבער די אונזרית, ער איז דווקא אַ תם, וואָרן אַ חכם וויל מען ניט מאַכן פּאַר קיין ממונה איבער די אונזרות, וואָרן טאָמער דאָרף זיין חכמה וועט ער אויסברענגען די אונזרות.

האָט דער מלך גערופן אַ חכם אין דעם תם, וואָס ער איז אַ ממונה אי-בער די אונזרות, און ער האָט זיי געגעבן בריוו צו אַיטלעכן באַזונדער און ער האָט זיי נאָך בריוו געגעבן צום גאָבירניר פון דער גאָבערניאָ, וואָס דער חכם מיט דעם תם זענען אונטער אים, אז דער גאָבערניר זאָל זיי שיקן בריוו פון זיינעמוועגן, כדי אז זיי זאָלן זיך ניט שרעקן, און ער זאָל זיי שרייבן, דער מלך איז ניט גוזר דווקא, אז זיי זאָלן קומען, נאָר עס איז ביי זיי די ברירה, נאָר דער מלך וויל זיי זעען, זענען געפּאָרן די שלוחים און זענען געקומען צום גאָבירניר, האָט דער גאָבערניר נאָכגעפרעגט אויף די צוויי קינדער, האָט מען אים געזאָגט, אז דער חכם איז אַ ווילדער חכם און זייער אַ גרויסער עושר, און דער תם איז זייער אַ גרויסער תם און ער האָט אַלערליי מלבושים פון דעם פעלן.

האָט זיך דער גאָבערניר מיישב געווען — עס איז בוודאי ניט שיקן, אז מען זאָל אים ברענגען פּאַר דעם מלך אין אַ פעלן, האָט ער אים געמאַכט קליידער אזוי ווי עס קער צו זיין און האָט אַריינגעלייגט אין דער קאַרעמע

פון דעם תם און ער האָט זיי געגעבן בריוו. זענען די שלוחים געפאָרן און זיי זענען צו זיי געקומען און האָבן זיי אָפגעגעבן די בריוו. און דער תם, תיכף ווי מען האָט אים אָפגעגעבן דעם בריוו, האָט ער זיך אָנגערופן צו דעם שליח: "איך ווייס זיך ניט, וואָס אין דעם בריוו שטייט, לייען אים פאַר מיר". האָט ער אים געענטפערט: "איך וועל דיר זאָגן אויסנווייניק, וואָס אין אים שטייט: דער מלך וויל, אַז דו זאָלט צו אים קומען". האָט ער תיכף געפרעגט: "גאָר אָן ליצנות?" האָט ער אים געענטפערט: "עס איז אוודאי אמת, אָן ליצנות". איז ער תיכף מלא שמחה אַוועקגעלאָפן צום ווייב און געזאָגט: "דער מלך האָט נאָך מיר געשיקט!" האָט זי אים געפרעגט: "נאָך וואָס האָט ער נאָך דיר געשיקט?" ער האָט גאָר קיין צייט ניט געהאַט, ער זאָל איר עפעס ענטפערן אין האָט זיך תיכף מזרו געווען מיט שמחה און האָט זיך אריינגעזעצט אין דער קהרעטע, ער זאָל פאָרן מיט דעם שליח. דערווייל האָט ער דאָרט דערזען די קליידער, וואָס דער גאָבירנר האָט געמאַכט פון זיינעטוועגן, האָט ער זיך נאָך גער געפרייט, ער האָט שוין קליידער אויך, און איז וויער פריילעך געווען.

דערווייל האָט מען דערלאָנגט צום מלך מסירות אויף דעם גאָבירנר, באַזער ער טוט פאַלטשקייט, האָט דער מלך אים אָפגעזעצט. האָט זיך דער מלך מיישב געווען, עס איז גוט, אַז עס זאָל זיין אַ גאָבירנר אַפראָסטער מענטש, דהיינו אַ תם, וואָרן אַ תם וועט פירן די מדינה מיט אמת, מחמת ער ווייסט ניט קיין חכמות, איז דעם מלך געפעלן, אַז ער זאָל מאַכן דעם תם פאַר אַ גאָבירנר. האָט דער מלך געשיקט איין אוקאז, אַז דער תם, וואָס ער האָט נאָך אים געשיקט, זאָל ווערן גאָבירנר. און דער תם מוז פאָרן דורך דער שטאָט פון דער גאָבירנר, בכּן זאָל מען זיך שטעלן אויף די טויער, פון דער שטאָט, אַז תיכף ווי דער תם וועט אָנקומען, זאָל מען אים אָפגעבן אַ טשין, אַז ער זאָל זיין גאָבירנר. האָט מען אזוי געטאָן און מען איז געשטאַנען אויף די טויער, און תיכף ווי ער איז דורכגעפאָרן, האָט מען אים געזאָגט, אַז ער איז געוואָרן גאָבירנר. דאָס ער געפרעגט: "גאָר אָן ליצנות?" האָט מען אים געענטפערט: "אוודאי, אָן שום ליצנות". און דער תם איז געוואָרן תיכף גאָבירנר. און היינט, אַז דאָס מול האָט זיך אים שוין אויפֿגעוויבן, און דאָס מול מאַכט קלוג, האָט ער שוין געקראָגן אַ ביסל פאַרשטאַנד. כּונדעסטוועגן האָט ער גאָרניט גענוצט כּיט זיין חכמה, נאָר ער האָט זיך געִפירט מיט זיין תמימות אזוי ווי פריער. און ער האָט קיין שום פאַלשטיקייט און קיין עוולה ניט געטאָן קיינעם, און אויף פירעכץ פון אַ מדינה באַדאַרף מען קיין גרויסן שכל און קיין חכמות ניט, נאָר יושר און תמימות. אַז עס זיינען געקומען צוויי מענטשן זיך לדין פאַר אים, האָט ער געזאָגט: "דו ביסט זכאי און דו ביסט חייב", אָן אַ שום רמאות און אָן פאַלשטיקייט.

און אזוי האָט ער אַלץ געפירט מיט אמת, האָט אים די מדינה זייער ליב געהאַט, און ער האָט געהאַט געטרייע יועצים, וואָס זיי האָבן אים ליב באַמט געהאַט, און מחמת ליבשאַפט האָט אים איינער איין עצה געגעבן: "באַזער דו

וועט בוודאי מוזן קומען פאר דעם מלך, וואָרן ער האָט זיך שוין נאָך דיר געשיקט, און ווי דער סדר איז, אָז אַ גאַבירניר מוז קומען פאַר דעם מלך, בכּן כאָטשע דו ביסט זייער ערלעך, און דער מלך וועט אין דיר ניט געפינען קיין שום פאַלטשיקייט אין דיין פירעכץ די מדינה, פונדעסטוועגן פאַרט עס איז זי ביר דער סדר פון דעם מלך, אָז ער הייבט אָן שמוסן חכמות און לשונות, בכּן איז דער דרך ארץ, אָז דו זאָלסט אים קענען ענטפערן. איבער דעם איז רעכט, אָז איך זאָל דיך אויסלערנען חכמות און לשונות, איז דאָס געפעלן דעם תּם, האָט ער זיך געלערנט און האָט מקבל געווען חכמות און לשונות, איז אים תּיבף געקומען דער חכם אויף דעם זיין: זיין חבר האָט אים געזאָגט, אז עס איז ניט געמאָלט בשום אופן, אָז ער זאָל קומען אויף זיין חכמה, "אַט בין איך שוין געקומען אויף זיין חכמה".

דערנאָך האָט דער מלך געשיקט, אָז דער תּם, דער גאַבירניר, זאָל צו אים קומען, איז ער צו אים געפאַרן. האָט דער מלך פריער געשמוסט פון דעם פירעכץ פון דער מדינה, איז ער דעם מלך זייער וואויל געפעלן געוואָרן, וואָרן דער מלך האָט געזען, אָז ער פירט מיט גרויס אמת, אָן אַ שום עוולה און גאָר אָן פאַלטשיקייט. נאָכדעם האָט דער מלך אָנגעהויבן צו שמוסן חכמות און לשונות, האָט אים דער תּם געענטפערט אַזוי ווי מען באַדאַרף. איז דאָס דעם מלך נאָך בעסער געפעלן.

דער מלך האָט געזאָגט: "איך זע, אָז ער איז אַזוי א חכם און פירט זיך פאַרט מיט אַזוי אַ תּמימות". האָט דער מלך אים געשאַכט פאַר אַ מיניסטער איבער זלע מיניסטאַרים, און דער מלך האָט געהייסן, אָז מען זאָל אים אָפגעבן אַ באַזונדערע שטאַט, וואָס דאָרט זאָל ער זיצן, און האָט געהייסן, אָז מען זאָל אים מויערן זייער אַ שיינע מויער, אַזוי ווי עס קערט צו זיין, איז אַזוי געווען. מען האָט אים אויסגעמויערט זייער וואוילע מויערן, שיינע, אין דעם אָרט, וואָס דער מלך האָט געהייסן, און ער האָט אָנגענומען די גדולה בתּוקף.

דער חכם, אָז עס איז אים אָנגעקומען דער בריוו פון דעם מלך, האָט ער געענטפערט צו דעם חכם, וואָס ער האָט געבראַכט דעם בריוו: "וואָרט און געכטיק דאָ איבער, וועלן מיר איבערשמוסן און מיר וועלן זיך מיישב זיין". אויף דער נאַכט האָט ער געמאַכט פאַר אים אַ גרויסע סעודה, אין דעם עסן האָט דער חכם אָנגעהויבן צו קליגן און צו קלערן מיט זיין חכמה און האָט געזאָגט: "וואָס קאָן דאָס באַטייטן, וואָס אַזוי אַ מלך זאָל שיקן נאָך אַזוי אַ קליינע נעם מענטש, ווי איך בין? וואָס בין איך עס, איך זאָל זאָגן, מחמת מיין חכמה האָט ער נאָך מיר געשיקט? וואָס טרעף איך אָן אַקעגן דעם מלך? האָט דען דער מלך קיין חכמים ניט? און דער מלך אַליין איז זיך אויך בוודאי אַ גרויסער סער חכם, און וואָס איז דאָס, אָז דער מלך זאָל נאָך מיר שיקן?" און ווי ער פאַרוואונדערט זיך אַזוי, רופט ער זיך אָן צו דעם שליח: "ווייסט, וואָס איך וועל דיר זאָגן, אָט מיין דעה איז, אָז עס איז געדורנגען, אָז עס איז גאָר קיין מלך ניט דאָ, און די גאַנצע וועלט איז זיך דרינען טועה, זיי מיינען, אָז עס איז

דא א מלך. ווי געשיקט זיך, אז די גאנצע וועלט זאל זיך אָפגעבן צו איין מענטשן אין דער האַנט אַרײַן. עס איז אַוודאי קיין מלך אויף דער וועלט ניט דאָ. ענטפערט דער חכם דער שליח: "איך האָב דאָך דיר געבראַכט אַ בריוו פון דעם מלך". פּרעגט אים דער חכם: "האַסטו אַליין גענומען דעם בריוו ביים מלך אויס דער האַנט אַרױס?" — ענטפערט ער אים: "ניין, נאָר אײַן אַנדערער מענטש האָט מיר געגעבן דעם בריוו פון דעם מלך". רופט ער זיך אָן: "נו, אדרבא, היינט זע מיט דייע אױגן, אז איך בין גערעכט, אז עס איז גאָר קיין מלך ניט פאַרהאַנדן. זאָג מיר, דו ביסט פון דער עיר מלוכה און דו ביסט דאָרט געוואַקסן געוואָרן, זאָג מיר—האַסטו ווען געזען דעם מלך?" האָט ער אים געענטפערט: "ניין!" רופט ער זיך אָן: "היינט זע, אז איך בין גערעכט, אז עס איז בוודאי גאָר קיין מלך ניט פאַרהאַנדן, וואָרן אפילו דו האָסט קײנמאַל דעם מלך ניט געזען". האָט ווידער דער שליח געפרעגט: "אז עס איז יאָ אַזוי, ווער דען פירט די מדינה?" האָט ער אים געענטפערט: "דאָס וועל איך דיר דערצײלן קלאָר, וואָרן איך בין דרינען געניט, און מיך זאָלסטו פּרעגן, וואָרן איך בין אויסגעווען אַ סך לענדער. איך בין געווען אין איטאַליא, איז אַזוי דער מנהג: עס איז פאַרהאַנדן זיבעציק ראַטהערן און זײ פירן די מדינה און מיט דעם שררהשאַפט טײלן זיך אײַן די גאַנצע מדינה: פּרײער זענען די ראַטהערן, דערנאָך גײען די אַראָפּ און אַנדערע גײען אַרױף און פירן די מדינה. און אַזוי איז אַלעמאַל אַנדערע".

האָבן אָנגעהויבן זײנע רײד אַרײַנצוגײן אין די אויערן פון דעם אַנדערן חכם דעם שליח, ביז עס איז בײ זײ בײדע געבליבן, אז עס איז בוודאי קיין מלך אויף דער וועלט ניט דאָ. האָט זיך ווידער אָנגערופן דער חכם: "וואָרט ביז אין דער פרי, וועל איך דיר נאָך ווײזן קלאָר, אז עס איז קיין מלך ניט דאָ. דעם אַנדערן טאָג זענען זײ געגאַנגען אין מאַרק, האָבן זײ דערזען אַ זעלנער, האָבן זײ אים געפרעגט: "וועמען דינסטו?" — האָט ער געענטפערט: "דעם מלך". — האָסטו געזען דעם מלך זינט דו לעבסט?" ענטפערט ער: "ניין!" האָט זיך אָנגערופן דער ערשטער חכם און האָט געזאָגט: "זע, איז דאָ אַזוי אײַן נאַרישקײט—דער סאָלדאַט דינט דעם מלך און ער קען אים ניט!" נאָכ דעם זענען זײ ווידער געגאַנגען צו אײַן אָפּצײער און זענען מיט אים אַרײַנגע-גאַנגען אין רײד, ביז זײ האָבן אים געפרעגט: "וועמען דינסטו?" האָט ער זײ געענטפערט: "דעם מלך!" — האָסטו געזען דעם מלך?" — "ניין!" — האָט ער זיך אָנגערופן. אדרבא, זע מיט די אױגן, אז זײ זענען זיך אַלע טועה און עס איז קיין מלך ניט דאָ!" איז צווישן זײ געבליבן, אז עס איז קיין מלך ניט דאָ. האָט זיך דער ערשטער חכם אָנגערופן: "קום לאַמיר פאַרן אויף דער וועלט, וועל איך דיר נאָך ווײזן, ווי די גאַנצע וועלט איז זיך זײער טועה אין גרויס נאַרישקײט".

זענען זײ געפאַרן אויף דער וועלט און אומעדום האָבן זײ אַלץ געפּו-נען די וועלט אין טעות. און די זאָך פון דעם מלך, פּלומר דאָס וואָס בײ זײ

אין געווען אָפּגעקלערט, אז עס איז קיין מלך נישט דאָ, דאָס איז שוין ביי זיי גע-
וואָרן פאר אַ משל, און ווי זיי האָבן געפונען די וועלט אין טעות, האָבן זיי
געפונען דעם מלך פאר אַ משל: צוויי ווי דאָס איז אמת, אז עס איז דאָ אַ מלך,
אזוי איז דאָס אויך. זענען זיי אויסגעווען די וועלט און זענען געפאָרן, ביז עס
איז ביי זיי אויסגעגאַנגען, וואָס זיי האָבן געהאַט. האָבן זיי אָנגעהויבן צו
פארקויפן איין פּערד אין דערנאָך דאָס אַנדערע, ביז זיי האָבן אלע פאַרקויפט,
ביז זיי האָבן געמוזט גיין צופּוס.

און תּמיד האָבן זיי אַלץ געקלערט די וועלט און האָבן געפונען טאָלך,
אז די וועלט איז אין טעות, און זיי זענען געוואָרן קבצנים פּוסטייער, ביז זיי
זענען געקומען צו דער שטאָט, וואָס דאָרט וואוינט דער מיניסטער הניל, דהיינו
דער תּם.

אין דאָרט אין דער שטאָט איז געווען איין אמתער בעל-שם. אין דער בעל-
שם איז זייער חשוב געווען און אפילו צווישן שררות איז ער געווען אַ מפורסם
און איז ביי זיי חשוב געווען. און די חכמים זיינען געקומען אין דער שטאָט
אריין און זיי זענען אַרומגעגאַנגען און זיי זענען אָנגעקומען פאר דער שטיב
פון דעם בעל-שם. האָבן זיי געזען, עס שטייט דאָרט אַ סך וועגעלעך מיט
הוליים פּערציק אָבער פּופציק. האָט דער חכם געמיינט, אז דאָרט וואוינט אַ
דאָקטאָר, האָט ער געפּרעגט: "ווער וואוינט דאָ?" האָט מען אים געענטפּערט:
"אַ בעל-שם". האָט ער געטאָן אַ גרויס געלעכטער און האָט געזאָגט צום אַנ-
דערן, דהיינו צום חכם דער שליח: "דאָס איז נאָך מער נאַרטיקייט איידער
דער טעות פון דעם מלך. ברודער, איך וועל דיר דערציילן דאָס פאַלש-
קייט ווי אזוי די וועלט איז אין טעות."

דערווייל זענען זיי הונדערק געווען; האָבן זיי ביי זיך נאָך געפונען דריי,
פיר גראָטן, זענען זיי געגאַנגען אין דער גאַרקעך אריין אין האָבן זיך געהייסן
געבן עסן, האָט מען זיי געגעבן. דערווייל ווי זיי דאָסן געגעבן, האָבן זיי
געשטימט און האָבן געשפּעט פון דעם בעל-שם, ווי די וועלט איז זיך טועה.
און דער גאַרקעכער האָט געהערט זייערע רייד, האָט עס אים זייער
פאַרדראָסן, וואָרן דער בעל-שם איז דאָרט זייער חשוב געווען. האָט ער
געזאָגט: "עסט אייך אָפּ און גייט ארויס פון דאַנען!" נאָכדעם איז אָנגעקומען
אויף אַ זון פון דעם בעל-שם און זיי האָבן נאָך געשפּעט פון דעם בעל-שם
דעם זון אין די אויגן. האָט אויף זיי דער גאַרקעכער אָנגעשריען און האָט
זיי געשלאָגן גאַנץ שטאַרק און האָט זיי אַרויסגעשטופּט פון זיין שטיב.

האָט עס זיי זייער פאַרדראָסן און זיי האָבן געוואָלט זוכן אַ משפּט אויף
דעם, וואָס ער האָט זיי געשלאָגן. זענען זיי געגאַנגען און האָבן זייער בעל-
הבית דאָס דערציילט, אז דער גאַרקעכער האָט זיי זייער געשלאָגן. האָט ער זיי
געפּרעגט: "כאַרוואָס. האָבן זיי אים דערציילט, ווייל זיי האָבן גערעדט אייף
דעם בעל-שם. האָט זיי דער בעל-הבית געענטפּערט: "נאָך וואָס האָט איר
גערעדט אויף דעם בעל-שם, וואָרן דער בעל-שם איז דאָ זייער חשוב?"

האָבן זיי געזען, אז ער איז אויך אין טעות, זענען זיי פון אים אַוועקגעגאַנגען און זענען געגאַנגען צום פּקיד. האָט זיי דער פּקיד אויך געהרגעט, גע-
שלאָגן און האָט זיי אַרויסגעשטופּט. זענען זיי געגאַנגען צו אַיין העכערן, וואָס האָט
צו שאַפּן, און האָבן אַליץ ניט געפּוועלט קיין משפּט. און זיי זענען אַזוי אַליץ גע-
גאַנגען פון אַיינעם צום אַנדערן—אַלעמאַל צו אַ העכערן—און האָבן אַליץ ניט גע-
פּוועלט, ביז זיי זיינען געקומען פאַר דעם מיניסטער. דאָס איז געווען דער תּם כּנ"ל.
און דאָרט פאַר דעם מיניסטער זענען געשטאַנען וואָכן. האָט מען געמעל-
דעוועט פאַר דעם מיניסטער, אַז אַ מענטש באַדאַרף צו אים, האָט ער געהייסן,
אַז ער זאָל אַריינגיין. איז דער חכם אַריינגעקומען פאַר דעם מיניסטער,
ווען ער איז אַריינגעקומען, האָט אים דער מיניסטער תּיכף דערקענט, אַז דאָס
איז דער חכם, זיין חבר. און דער חכם האָט אים ניט דערקענט, מהמת ער איז
היינט אין אַזוי אַ גדולה.

האָט תּיכף דער מיניסטער צו אים געזאָגט: "זע, צו וואָס מײן תּמימות
האָט מיך געבראַכט—צו אַזוי אַ גדולה, און צו וואָס דיין חכמה האָט דיך געבראַכט".
האָט זיך דער חכם אָנגערופן: "אַז דו ביסט דאָס מײן חבר, דער תּם, גיב
מיר אַ משפּט, נאָך וואָס מען האָט מיך געשלאָגן". פּרעגט ער אים: "פאַרוואָס
האָט מען דיך געשלאָגן?"—ענטפּערט ער: "ווייל איך האָב גערעדט אויפן בעל-
שם, וואָס ער איז גאָר אַ שווינדל". רופּט זיך אָן דער תּם, דער מיניסטער
צו אים: "נאָך האַלכטו דיך אין דיינע חכמות! זע, דו האָסט געזאָגט, אַז דו
קאָנסט אויף מײנעם קומען גאָר גרינג, און איך וועל אויף דיינעם נישט קאָ-
נען קומען. היינט זע, אַז איך בין אויף דיינעם שוין לאַנג געקומען און דו ביסט
נאָך ניט געקומען אויף מײנעם, און איך זע, אַז עס איז שווערער, אַז דו זאָלסט
קומען אויף מײן תּמימות". און ווייל דער תּם דער מיניסטער האָט אים גע-
קענט פון לאַנג, אַז ער איז אַמאַל גרויס געווען, האָט ער אים געהייסן
געבן קליידער, אַז מען זאָל אים אָנטאָן, און האָט אים געבעטן, אַז ער זאָל
מיט אים עסן.

בשעת עסן האָבן זיי אָנגעהויבן צו שמועסן. האָט דער חכם אָנגעהויבן
אים צו דרינגען זיין נאַרישע דעה, אַז עס איז גאָר קיין מלך ניט דאָ. האָט
אויף אים דער תּם דער מיניסטער אַ געשריי געטאָן: "וואָס זאָגסטו, איך אַליין
האָב געזען דעם מלך". ענטפּערט אים דער חכם מיט געלעכטער: "דו ווייסט
אַליין, אַז דאָס איז געווען דער מלך? דו קענסט אים, דו האָסט געקענט זיין
טאַטן, זיין זיידן, אַז זיי זענען געווען מלכים? פון וואַנעט ווייסטו, אַז דאָס
איז געווען דער מלך? מענטשן האָבן דיר געזאָגט, אַז דאָס איז דער מלך. זיי
האָבן דיר געזאָגט, אַז דאָס איז דער מלך, זיי האָבן דיך אָפּגענאַרט". האָט
דאָס דעם תּם זייער פאַרדראָסן. דערווייל איז איבער אָנגעקומען און האָט גע-
זאָגט: "דער טייוול האָט נאָך אייך געשיקט". איז דער תּם זייער דערציטערט
געוואָרן און איז געלאָפּן און האָט דערציילט זיין ווייב מיט גרויס פחד. האָט
זי אים אַיין עצה געגעבן, אַז ער זאָל שיקן נאָך דעם בעל-שם. האָט ער נאָך אים

געשיקט. איז דער בעל-שם געקומען און האָט אים געגעבן קמיעות און האָט אים געזאָגט, אַז היינט וועט ער זיך שוין גאַרניט שרעקן. האָט ער דרינגען געהאַט גרויס אמונה. דערנאָך האָט דער חכם אויס אים געלאַכט און האָט געזאָגט צו אים: "דו גלייבסט, אַז עס איז פאַרהאַנדן אַ טיילוול?"—פרעגט אים דער תם דער מיניסטער: "ווער דען האָט נאָך אונז געשיקט?" ענטפערט אים דער חכם: "דאָס איז בוודאי מיין ברודער. ער האָט געוואָלט זיך מיט מיר זעען, האָט ער עס אויפגעשטעלט און האָט נאָך מיר געשיקט מיט דעם אַנטשטעל". פרעגט אים דער תם: "אַז עס איז זיי אַזוי, ווי אַזוי איז ער אַריבער איבער אַלע וואַר-ט:ס?" האָט ער געענטפערט: "ער האָט זיי בוודאי משהד געווען". דערווייל קומט ווידער איינער און זאָגט ווידער, אַז דער טייוול האָט נאָך אייך געשיקט דער תם האָט זיך איצט שוין גאַרניט געשראַקן און ער האָט קיין שום פחד שוין ניט געהאַט, מחמת די שמירות, וואָס ער האָט גענומען ביים בעל-שם. רופט ער זיך אָן צום חכם: "נאָ, היינט וואָס זאָגסטו?" ענטפערט ער אים: "איך וועל דיר דערציילן. איך האָב אַ ברודער, וואָס ער איז אויף מיר ברונז, האָט ער עס מיר געמאַכט דעם אַנטשטעל, כדי ער זאָל מיך איבערשרעקן". און דער חכם האָט זיך אויפגעהויבן און האָט געפרעגט דעם, וואָס ער איז געקומען נאָך זיי: "וואָס פאַר אַ פנים האָט דער דאָזיקער, וואָס ער האָט געשיקט נאָך אונז, וואָס פאַר אַ פאַרב האָבן זיינע האַר?" און אַזוי אַנדערע זאכן האָט ער אים געענטפערט—אזוי און אַזוי. רופט זיך אָן דער חכם און זאָגט: "זע, אַט דאָס איז דאָס געשטאַלט פון מיין ברודער". זאָגט אים דער תם: "וועסטו גיין מיט זיי?" ענטפערט ער: "זיין, איך וועל גיין מיט זיי, נאָר דו זאָלסט מיר געבן טלעכע זעלנער, כדי מען זאָל מיר קיין יסורים ניט אַנטאָן". האָט ער אים געגעבן אַ זאָלאָגע.

זענען די צוויי חכמים הנ"ל געגאַנגען מיט דעם, וואָס ער איז געקומען נאָך זיי, דהיינו מיט דעם טייוול. האָבן זיך די זעלנער פון דער זאָלאָגע אומגע-קערט, פרעגט זיי דער תם דער מיניסטער: "וואו זענען די חכמים?" האָבן זיי געענטפערט—זיי ווייסן גאָר ניט, וואו זיי זענען אַהינגעקומען.

און דער האָט געכאַפט די חכמים און האָט זיי אַריינגעטראַגן אין אַ בלאַטע אַרײַן מיט אַ ליים. און דאָרטן איז געזעסן דער טייוול אויף אַ שטול אין דער בלאַטע, און די חכמים האָבן זיך גאַרניט געקענט רירן אין דער בלאַטע, אין די ח'מים האָבן געשריען: "רשעים, פאַרוואָס טוט איר אונז אָן יסורים? איז דען דאָ אַ טייוול אייך דער וועלט? איר זענט רשעים, איר טוט אונז אָן אַרױסטע יסורים".

אומויסט זענען געלעגן ד' ח'ים אין דער געדעכטער בלאַטע און האָבן געקלערט: "וואָס איז דאָס? דאָס איז אַנדערש ניט נאָר די הולטייאים, וואָס מיר האָבן זיך אַמאָל מיט זיי געקריגט, טוען זיי אונז היינט אָן אַזוינע יסורים". זענען די חכמים דאָרט געלעגן אין דער בלאַטע כמה שנים און מען האָט זיי דאָרט אַנגעטאָן ווילדע יסורים.

אמאל איז דער תם דער מיניסטר פאָרגעגאנגען פאר דער שטוב פון דעם בעל-שם, האָט ער זיך דערמאָנט אָן זיין חבר אָן דעם חכם אין איז אַרײַנגעגאָנגען צום בעל-שם און האָט אים געפרעגט, אויב עס איז מיגלעך, אָז ער זאָל אים ווייזן דעם חכם און אויב ער קען אים אַרױסנעמען. האָט אים דער בעל-שם געזאָגט: „איך קען בודאי דיר ווייזן און קאָן אים אַרױסנעמען“. זענען זיי ביידע געגאָנגען. האָט דער בעל-שם געטאָן, וואָס ער האָט געוואוסט. זענען זיי אַהינגעקומען. ווי דער חכם האָט דערזען דעם תם דעם מיניסטר, האָט ער צו אים געשריגן: „זע, ברידער, זיי שלאָגן מיך אין די הולטאָיעס פייניקן מיך אַזוי שטאַרק, אומזיסט“, האָט אויף אים דער מיניסטר אַ געשריי געטאָן: „נאָך האַלסטו זיך דינע חכמות און ווילסט ניט גלויבן אָן קיין שום זאך, היינט זע, אָט דאָס איז דער בעל-שם, וואָס דו האָסט אין אים געלייקנט, וועט מען דיר ווייזן, אָז נאָר ער קאָן אײך אַרױסנעמען“. האָט דער תם דער מיניסטר געבעטן דעם בעל-שם, אָז ער זאָל זיי אַרױסנעמען און זאָל זיי ווייזן, אָז דאָס איז אַ טייוול, ניט קיין מענטשן. האָט דער בעל-שם געטאָן, וואָס ער האָט געטאָן. זענען זיי געבליבן שטיין אויף דער טריקעניש און עס איז גאָר קיין בלאַטע ניט געווען, און די מוזיקים זענען גאָר ערד געוואָרן. דעמאָלט האָט ערשט דער חכם דערזען דעם אמת און ער האָט געמוזט מודה זיין אויף אַלע מען. אָז עס איז זיי דאָ אַ מלך און עס איז זיי דאָ אַן אמתער בעל-שם.

אויף דער מעשה איז געזאָגט געוואָרן די תורה, וואָס זי שמועסט כּון תּמימות, אָז דער עיקר יידישקייט איז ניט קיין חכמות, נאָר תּמימות און פּשיטות וכוּ.

נאָכדעם, אָז ער האָט אויסגעלאָזט די מעשה, האָט ער זיך אָנגערופן:

„דאָס דאוונען איז ניט אַזוי, ווי מען דאַרף, עס איז אַ שיכעלע מיט דריי עקן. פּאַרשטיי גוט, וואָס מען דערציילט, ווי אַזוי מען קען איבערלעבן דער וועלט מיט ברויט און מיט וואַסער און מיט אַ פעלץ און מען זאָל אַ בעסערן לעבן האָבן און אַ פּריילעכער לעבן האָבן, איידער דער גרעסטער חכם און דער גרעסטער עושר, אַזוי ווי מיר זעען, אָז זיי זענען פול מיט יסורים תּמיד. און צום סוף איז זיך אורדאי נאָר גוט דעם תּם, וואָס ער האָט זיך באַנוגן מיט דעם, וואָס ער האָט געהאַט, און איז תּמיד פּריילעך געווען. און דער וואָס וויל זיין אַ חכם און טראַכט פיל איבער, ווערט ער פּאַרשוואַרצט פון דעם אָנהייב ביז אין אוסלאָז און איז פול מיט יסורים תּמיד און ער האָט קיינמאָל קיין לעבן ניט און צום סוף ווערט ער פּאַרלאָרן, ביז דער תּם מוז אויף אים רחמנותן האָבן און זאָל אים העלפּן. חוץ דעם איז נאָך דאָ אין דער מעשה זייער גרויסע דות, וואָרן די אַלע מעשיות זענען דורך גרויסע סודות התורה.

מענדל לעפיז סאטאנאווער

מענדל לעפין סאטאנאווער

איינע פון די ליכטיקסטע פערזענלעכקייטן אין דער השכלה-באוועגונג. וואָס האָט נאָך פאַר דעם „מענדלסאָן פון די רוסישע יידן“, ר' יצחק-בער לעַ= ווינזאָן, געווירקט, אַז די אויפקלערונג זאָל דורכדרינגען אין די פּאָלקסמאַסן פון די פּוילישע און ליטווישע געטאַס, איז געווען מענדל לעפין אָדער, ווי מ'רופט אים אויך, מענדל סאַטאַנאווער*.) נאָך דעם שטעטל סאַטאַנאווער אין פּאָדאָליע, וואו ער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1741 אָדער 1750 מענדל לעפין איז אויפגעצויגן געוואָרן, ווי געוויינטלעך דאַמאָלסט, אין דעם גייסט פון טראַדיציאָנעלער ייִדישקייט און האָט יונגערהייט אַלעמען איבעראַשט ביט ויין בקיאות אין תלמוד און פוסקים. אַזוי אַז מ'האַט אין דעם עילוי געזען אַ קומענדיקן גאון. נאָר צופעליק איז אים איינמאַל געקומען אין דער האַנט אַריין דאָס מאַטעמאַטיש-פּילאָסאָפּישע ווערק פון יוסף-שלמה דעלמעדיגאַ, אַ תלמיד פון דעם געניאַלן איטאַליענישן מאַטעמאַטיקער גאַלילעאָ גאַליליי, „איסט“. בטבע גענייגט צו ספּעקולאַטיווע איבונגען. האָט זיך דער יונגער לעפין פאַרליי= ענט מיט דעם דאָזיקן ספר, וואָס האָט פאַר אים אַנטפלעקט אַ נייע אומבאַקאַנטע וועלט און דערוועקט אין אים אַ חשק צו וועלטלעכער וויסנשאַפּט. אין אַ גאַנצן קורצער צייט האָט ער דורכגעשטודירט דאָס דאָזיקע האַרבע ווערק און עס פאַרשריבן מיט זיינע הערות. ער האָט זיך בשתיקה אַנגעהויבן אָפּצוגעבן מיט חכמות חזוניות, אָבער מיט אַזאַ התמדה, אַז פון דער אַנגעשטרענגטער אַרבעט ביינאַכט איז ער שוואַך געוואָרן אויף די אויגן און איז אַוועקגעפאַרן זיי היילן קיין בערלין, וואָס איז דאָן געווען באַרימט ביט די בעסטע דאַקטוירים און מיט אַ ייִדישן שפּיטאַל, וועלכער האָט צוגעצויגן אָן אַ שיעור ייִדישע פּאַציענטן. אין בערלין, וואו לעפין האָט פאַרבראַכט צוויי יאָר, איז ער זיך נאָענט צונויפגעאַנגען מיט דעם קרייז פון משה מענדלסאָן, האָט זיך באַקענט מיט דער דייטשער און פראַנצויזישער שפּראַך און אויך באַקומען אַ יודיעה אין דער פּילאָסאָפּיע און וויסנשאַפּט פון יענער צייט. אין דער פּערזאָן פון דעם דעסויער פּילאָסאָף האָט לעפין געפונען אַ פּריינד און אַ בעל-יועץ, אַזוי אַז ער האָט אים שפּעטער געהאַלטן פאַר זיין

* לויט אברהם-בער נאָטלאָבער (אין זײַנע „זכרונות איבער ווידישע שיחבר אין כפרים“ (שלים-עליכום „ווידישע פּאָלקסביבליאָטעק“ I), איז ער אויך געזען באַקאַנט אינ-זען נאָמען מענדל מיקאַל אַיָווער.

לערער. צווישן זיינע באקאנטע אין בערלין זיינען אויך געווען בא-
רימטע דייטשע שריפטשטעלער, ווי לעסינג, ענגעל, טעלער א. אַנד.
און באַרימטע יידישע חכמים, ווי שלמה מיימאָן. קיין חידוש ניט, אַז לעפּין איז
אָוועקגעפּאַרן פון בערלין מיט אַ גאַנצן אוצר ידיעות, דערהויפּט אין פּילאָ-
סאָפּיע און מאַטעמאַטיק.

אויפן וועג פון בערלין האָט זיך לעפּין אָפּגעשטעלט אין בראַד, וואו
ער האָט געשלאָסן באַקאנטשאַפּט מיט די פּירער פון דער גאַליצישער השכלה,
נחמן קראַכמאַל און יוסף פּערל, וועלכע זיינען געשטאַנען בראש פון
דער באַוועגונג צו רעפּאַרירן די יידישקייט. באַגייסטערט מיט די נייע אידעען,
האָט לעפּין זיך צוריקגעקערט אין זיין פּאַטערלאַנד מיט דער שטרעבונג, אויפ-
צוקלערן די מוחות פון זיינע אָפּגעשטאַנענע ברידער און אַיינפלאַנצן אין זיי די
געדאַנקען פון דער השכלה. אָבער להיפּוך צו די דייטשע און טיילווייז אויך גאַלי-
צישע משכילים, וועלכע האָבן געבילדעט אַ מין אַריסטאָקראַטישע, אָפּגעשלאָסענע
קאָסטע, אָדער זיינען גאַר אָוועק מיטן שטראָם פון דער יידישער סביבה, איז
לעפּין אויסערלעך פאַרבליבן טריי די טראַדיציעס פון דער אַלטער יידישקייט.
ער האָט זיך באַזעצט אין דעם שטעטל מי קאַלאַיעוו (פּאָדאָליע), וואָס האָט
דאָן געהערט צו דעם פּירשט אַדאַם טשאַרטאַריסקי, וואו ער האָט זיך אינ-
גאַנצן אָפּגעגעבן דעם שטודיום פון דעם אַלעס, מיט וואָס ער האָט זיך באַ-
קענט אין אויסלאַנד.

מכּונס געווען האָט ער זיך פון אַקליין געוועלבל פון ליימענע כּלים,
וואָס זיין פרוי האָט געהאַלטן. פּירשט טשאַרטאַריסקי, וועלכער האָט געוואוינט
אין מעזשיבאָזש, פּלעגט אָפּט קומען באַזוכן זיינע גיטער און אויך דאָס
אַרעמע יידישע שטעטל, וואו לעפּין האָט געוואוינט. איינמאָל—דערציילט מען—
איז טשאַרטאַריסקי אַריין אין לעפּינס קרעמל און האָט באַמערקט אויפן טאַמ-
באַנק אַן אָפּן בוך; אין ווי נשתומם איז ער געוואָרן, ווען ער האָט דערזעען,
אַז דאָס איז געווען וואָלפּס „מאַטעמאַטיק“. די קרעמערין האָט אים געזאָגט,
אַז דאָס בוך איז דאָס באַליבטסטע ביי איר מאָן, וועלכער לייענט עס, קומענ-
דיק אַמאָל העלפּן איר אין געשעפּט. טשאַרטאַריסקי האָט זיך געוואָלט באַקענען
מיט דעם יידישן קרעמער, וואָס לייענט ביים טאַמבאַנק דאָס ווערק פון באַ-
רימטן פּילאָסאָף און מאַטעמאַטיקער. היינט ווי איז נאָך געווען זיין חידוש, אַז
ער האָט אין אים דערקענט אַן אייראָפּעיִש געבילדעטן מאָן, אַ פּריינד פון
משה מענדלסאָן, וואָס זיינע ווערק זיינען אַ ביסל אויך געווען באַקאַנט טשאַר-
טאַריסקין. אַזוי-אַרום איז לעפּין געוואָרן אַ מקורב צו דעם פּוילישן מאַגנאַט,
וועלכער האָט געטאָן מיט אים טובות, געגעבן געלט, באַשטימט אפילו אַ חודש-
לעכע סובסידיע, כּדי דער יידישער קרעמער זאָל זיך קענען אָפּגעבן דער וויסנ-
שאַפּט. לעפּין האָט זיין נאָענטשאַפּט צו טשאַרטאַריסקין אויך אויסגעניצט צו
העלפּן אַנדערע, ווייניקער גליקלעכע יידישע געלערנטע. לויט טשאַרטאַריסקי
איניציאַטיווע זאָל לעפּין האָבן אָנגעשריבן אין פּראַנצויזיש אַן אָפּהאַנדלונג וועגן

דער קאנטישער פילאָסאָפֿיע, ווי אויך אַ פּראָיעקט פֿון אַ רעפּאָרם פֿאַר די פֿויג-לישע יידן*), וואו ער האָט דערהויפּט געפּאָדערט אַ שול-רעפּאָרם. אַ סך וויכ-טיקער אָבער זיינען געווען זיינע ליטעראַרישע אַרבעטן פֿאַר דער אַנטוויקלונג פֿון דער השכלה. פֿון זיין פעדער זיינען אַרויס אַ סעריע פּאָפּולערע אַרטיקלען איבער נאַטורוויסנשאַפֿט («אַגרת חכמה», בערלין, 1788, אָנגעהויבן זיך דרוקן אין «מאסף», קעניגסבערג, 1784), אַ העברעיִשע באַאַרבעטונג פֿון דעם מעדי-צינישן ווערק פֿון פּראַנצויזישן שוויצער טי ס אַ (רפואות העם», בערלין, 1783), איבערגעזעצט לויט דער עצה פֿון משה מענדלסאָן מיט זיין הספּמה אין הספּמות פֿון באַרימטע רבנים), באַשרייבונגען פֿון אַ נסיעה צום צפּונדיקן און דרומדיקן אַיי-אַקעאַן («מסעות היים», לעמבערג, 1818, לויט קאַמפּע).

באַזונדערס פּאָפּולער אָבער איז געווען לעפּינס «חשבון הנפשׁ» (לעמבערג, 1811) — אַ עטיק לויט פּראַנקלינס שיטה; זיינע בני-הדור האָבן דערציילט, אַז אין אַ סך ייִדישע קהילות פֿון גאַליציע און פּאָדאָליע האָבן זיך געבילדעט סאָ-ציאַל-עטישע חבורות, וועלכע האָבן זיך אין זייערע סטאַטוטן געהאַלטן אָן די מאָראַלישע כללים פֿון דעם דאָזיקן ספּראַך**).

דעם «חשבון הנפשׁ» האָט לעפּין געשריבן אין דעם פּרעכטיקן גוט אַוסטיע (מאָהליעווער גובערניע) פֿון דעם באַרימטן משכּילישן מעצענאַט יהושע צייטלין, וואו עס האָט זיך קאַנצענטרירט אַ קרייז משכּילים און חכמים, וואָס האָבן זיך אויפּגעהאַלטן אויף די הוצאות פֿון דעם ייִדישן שררה, שטו-דירנדיק צוזאַמען מיט אים און מיט זיין זון משה צייטלין תורה און חכמה, אומבאַזאָרגט פֿון דאגות פּרנסה. אַדאַנק דער רעקאַמענדאַציע פֿון דוד פּריד-לענדער איז לעפּין אָנגענומען געוואָרן ביי יהושע צייטלינס איידעם, דעם באַקאַנטן אַברהם פּרץ אין פעטערבורג אַלס לערער פֿון זיין זון הירש.

אַ גרויסער אָנהענגער פֿון רמב"ם, האָט לעפּין אָנגעהויבן צו באַאַר-בעטן דעם «מורה נבוכים» אין אַ פּאָפּולערער פּאַרם, וואָרעם אַבן תּיבּונס איבערזעצונג איז ערטערטוויז צו האַרב. ער האָט אָבער באַוווּן איבערצוזעצן בלויז דעם ערשטן חלק, וואָס איז אַרויס נאָך זיין טויט אין יאָר 1829 אין זשאַלקיעוו, דורך דעם לערער פֿון זשיטאָמירער ראַבינער-שול מרדכי סוכאַסטאָווער***). אין יאָר 1865 האָט סלאָנימסקי אויך אַרויסגעגעבן דעם «אלון מורה» — לעפּינס אַרייַנפיר צום «מורה נבוכים».

Essai d'un plan de reform ayant pour objet declairer la nation juive (* en Pologne et le redresser par ses moeurs, 1789.

** דער באַרימטער ייִדישער מאָראַליסט ר' ישראל סאַלאַנטער האָט איבער-געהוקט דעם דאָזיקן ספּראַלם הילפּסבוך צו פּאַרשפּרייטן דעם «מוסר».

*** מררכי סוכאַסטאָווער, אַ פּיאָניער פֿון דער השכלה-באַוועגונג (געבוירן ביי בראָך אין 1790, געשטאָרבן אין זשיטאָמיר אין יאָר 1880), האָט אויך געשריבן אין ייִדיש: א.ב. נאָטלאָבער דערציילט אין זיינע זכרונות, אַז אין יאָר 1829, ווען סיכאַסטאָווער איז געווען אין אַלט-אַקאַ-

להיפוך צו די „מאספים“ איז לעבין געווען א מייסטער פון דעם העב-
רעווען סטיל, וועלכן ער האָט באַרייכערט און באַלעבט מיט אויסדרוק און
ווענדונגען פון תלמוד און מדרש.

באַזונדערס האָט ער זיך אָבער אונטערשיידט פון זיינע חברים משכילים
דורך זיין באַציונג צו דער יידישער שפראַך. ער איז געווען דער ערשטער
צווישן די רוסישע משכילים, וואָס האָט פאַרשטאַנען דעם גרויסן ווערט פון
יידיש אַלס מיטל אויפצוקלערן דאָס פּאָלק. צו דעם צוועק האָט ער געפלאַנט
ארויסצוגעבן אַ נייע יידישע איבערזעצונג פון תנ"ך, לויט דעם ביישפּיל פון
נישה מענדלסאָן. אין יאָר 1812 (?) איז אַרויס דער ערשטער ספר פון דער
דאָזיקער איבערזעצונג — „משלי“.

די ערשיינונג פון „משלי“ אין יידיש האָט אַרויסגערוּפֿן אַ גרויסן ליטעראַרישן
סקאַנדאַל, אין וועלכן דער שולדריקער איז געווען טוביה גוטטאָן פּע דער.

פּעדער איז געווען איינער פון די באַוואוסטע קעמפער פאַר השכלה אין גאָ-
ליציע און וואָלין. געבוירן איז ער געוואָרן אין יאָר 1760 אין פּשעוודזשע,
ביי קראַקע (געשטאָרבן אין יאָר 1817 אין טאַרנאָפּאָל). אין זיין צייט איז ער
געווען אַ תלמיד כּובהק פון די מאספּיסטן, אַ הייסער אָנהענגער פון מענדלסאָנס
טול, אַ פאַרברענטער חסיד פון העברעיִש, און אַליין אַ באַרימטער מדקדק
און אַ „מליץ נפלא“ לויט דעם דאמאָלסטיקן געשמאַק. כל ימיו האָט ער אַרומ-
געוואַנדערט, תחילת איבער גאליציע, דייטשלאַנד, רוסלאַנד לטוף זיך באַזעצט
אין פאַרדיטשעוו, געווען אַ לערער, אַ חזן, אַ מגיד, געלעבט אין דחקות און האָט
שריפטלעך און מינדלעך געקעמפט קעגן דער אָפגעשטאַנענקייט און פאַרגלי-
ווערטקייט אויף דער יידישער גאָס. צווישן אַנדערן האָט ער געשטריטן אויך
קעגן דער יידישער שפראַך, וועלכע ער האָט פאַראַכט מיט דעם גאַנצן ברען
פון זיין משפּילישער נשמה, געהאַלטן פאַר אַ „פאַרשימלטע ירוּסה פון פאַרצייטן“
און „אַ שקלאַפֿן-לאַטע אויף דער יידישער פלייצע“. קעגן לעפינס יידישער אי-
בערזעצונג פון „משלי“ איז פּעדער אויפגעטראָטן מיט אַ באַזונדער גאַליקייט.
ער האָט די דאָזיקע איבערזעצונג באַטראַכט אַלס פּראָפּאַגאַנדע פון דער העב-
רעיִשער שפראַך און האָט וועגן דעם אָנגעשריבן אין העברעיִש זייער
אַ בייסיקן פאַמפלעט אונטערן נאָמען „קול מחצנים“. העכסט כאַראַקטע-
ריסטיש איז שוין די פּאָלגנדיקע אויפשריפט אויפן שער-בלאַט: „אַ חרפה
און אַ שאַנד צו דער נייער איבערזעצונג פון משלי, וואָס עס עקלט און שטיגט
נון איר, און ווער עס דערזעט זי, ווערט פאַרטרייסלט פון איר, אויף שטיקער
דארף מען זי צעשניידן און פאַרברענען, און איר נאָמען וואָל מער ניט דער-
מאַנט ווערן. די מגילה פון ר' מענדל סאַטאַנאָווער האָט ניט קיין טעם און ניט

סאַנטין לערער, האָט ער איבערגעזעט אויף יידיש קיילאַזס משל, דער וואוילער צעה-געבער.
נאָטלאָבער האָט עס גערעכט אויף איינזיניק און אין יאָר 1885 אָפגעדרוקט אין צערער-
ביימס „וירושן פּאָלקבלאַט“ (נימ' 20).

קיין ריח, און איר צוועק איז צו געפינען חן אין די אויגן פון קעפטווייבער און מיידלעך".

דער אינהאלט פון פאמפלעט איז פאָלגנדיקער: קודם-כל פאלט דער מחבר אָן מיט טענות אויף סאטאַנאַווערן אליין: "סטייטש, אזא גרויסער געלערנטער ווי איר, אַ מענטש מיט אזוי פיל בילדונג, מיט אזא רייכער ערודיציע — ווי קומט איר אַפצוטאָן אזאין אַקט צו נעמען דעם שיינעם לשון און צו פאַרקריפלען אים אזוי, אָו עס נעמט אָן א שוידער עס אַנצוקוקן. וואָלט איר נאָך אין אייער יוגנט געוויגן פון דער מילך פון פוילישע מלמדים און לערער, וואָלט איך נאָך געשוויגן, ווייל יענע האָבן אַ פאַרדאַרבענעם געשמאַק און זיינען בטבע קעגנער פון אַרײַנעם, קלאָרן לשון. אָבער איר, סאַטאַנאַווער, זײט דאָך געווען די רעכ-טע האַנט פֿונם גרויסן פּילאַסאָף ר' משה מענדלסאָן, אַרום אים האָט איר זיך געריבן און זיין תורה האָט איר גענאַסט — און מיט אַמאָל האָט איר זיך אזוי באַנאַרישט, האָט אויסגעטאָן דאָס זײַדענע העמדל און זיך אָנגעטאָן אין שמאַטעס. ווי קומט איר שרייבן אייערע ווערק פאַר ווייבער און פאַר דינסטן? זיי וועלן אָבער אויך אָפּהווקן פון אייער לעכערלעכן, פאַרדאַרבענעם לשון, וואָס האָט גיט קיין צורה, קיין פנים. געדענקט, וואָס מענדלסאָן האָט אין זיין צײַט געטאָן. די רבנים האָבן אים רוּדף געווען, זייערע תלמידים האָבן אים זיין לעבן פאַרבי-טערט, און ער האָט שטאַרק געמאַכט זיין האַרץ ווי אַ לײב, האָט אויף קיינעם גיט געקוקט און אויסגעפירט זיין זאָך: האָט פאַרטריבן פון הייליקטום דעם לעכערלעכן, מבזהדיקן זשאַרגאָן און האָט אַוועקגעזעצט אויפן טרוין זיי וואונ-דער-שיינע דײַטשע שפּראַך. אָט אין דער שפּראַך האָט ער איבערגעזעצט די ביבל פֿאַר דעם יוגן דור, כדי אויסצאיינלען אים און פאַרפלאַנצן אין אים גײסט און געשמאַק און פֿאַרשטענדעניש פֿאַר אַלץ, וואָס ס'איז פֿיין און פּרעכטיק. און ווען מענדלסאָן האָט דערזען, אָו די איבערזעצונג פון גאַנצן תנ"ך וועט ער גיט באווייזן צו פאַרענדיקן, האָט ער דאָס איבערגעלאָזט בירושה זיינע טרייע תלמידים. זיי האָט ער אָנגעזאָגט אָפּצוהיטן אין דער איבערזעצונג פון די וויי-טערדיקע תנ"ך-טיילן דעם צויער פון דער דײַטשער שפּראַך. מיט אַמאָל זײט איר, סאַטאַנאַווער, געקומען און איינגעוואָרפן דעם גאַנצן בנין. איר זײט געקומען זיין שלטה המלכס דערהויבענעם "משלי" אַרײַנגעוואָרפן אין בלאַטע. וואָלט זיך דאָס אונזער לערער, ר' משה מענדלסאָן, געקענט ריכטן און דערוואַרטן פון אייך אזא זאָך? מיטאַר גיט רוען און מיטאַר גיט שווייגן, ביז אייער ספר וועט אָפּגערוימט ווערן פון יעדן יידיש הויז, דער, וואָס וועט אים געפינען, דאַרף אים פאַרברענען, און דער, וואָס דערזעט אים, דאַרף אים צערייסן. און איר, הער איבערזעצער, וואַנדערט אַרום איבער דער וועלט, קלײבט צונויף די עקזעמפּ-לאַרן פון אייער ווערק און באַהאַלט זיי אָדער פאַרברענט זיי. נאָכדעם זאָלט איר זיך טובל זיין, אַרפּוואָרפן פון זיך די שמוציקע קליידער און אָנטאָן גײע; ערשט דאָן וועט איר ריין ווערן".

נאָכדעם ווי פּעדער האָט זיך אויסגעטענהט מיט סאַטאַנאַווערן אליין.

שטעלט ער פאר די דאזיקע סצענע, פון וועלכער מיר ברענגען דאָ דעם תמצית: אויף יענער וועלט קומען זיך צונויף די גרעסטע יידישע פערזענלעכ= קייטן, דענקער, שריפטשטעלער, פאָעטן, צווישן זיי: מנשה בן ישראל, ר' משה= חיים לוצאטאָ, נפתלי-הערץ ווייזל, בן-זאב, ר' יצחק אייכל, ר' יואל בריל א. אנד., און אלע רינגלען ארום ר' משה מענדעלסאָן, וועלכער זיצט אויף אַ שטול, פארטיפט אין זיינע פילאָסאָפישע ווערק. אלע זיינען זיי פריילעך און אויפגע= לייגט, האַבנדיק אין זינען, וואָס זיי האָבן פאַרן לעבן אויפגעטאָן פאַר דער העברעיִשער שפראַך: לוצאטאָ האָט געלייגט דעם ערשטן שטיין אין דעם פונע= דאָמענט פון דער ניי-העברעיִשער ליטעראַטור, ווייזל איז געווען דער העב= רעיִשער קלאַפּשטאָק, בן-זאב האָט געשאַפן די גרעסטע און די פולקומסטע העברעיִשע גראַמאַטיק, מענדלסאָן אַליין האָט אַזוי געלונגען איבערגעזעצט עטלעכע ביכער פון תנ"ך. נאָר ר' איציק אייכל קומט אָן אַ טרויעריקער, ווייזל גייט אים אַנטקעגן מיט פרייד און עס פאַרקניפט זיך צווישן זיי דער פאַלג= דיקער שמועס:

ווייזל: פאַרוואָס ביסטו אזוי טרויעריק אין דעם אָרט, וואו עס איז ניטאָ קיין צאָרן, קיין קנאה און קיין טרויער?

אייכל: אויף וועמען האָסטו איבערגעלאָזן דאָס ביסעלע שאָף אין דער מדבר? אָ, לוצאטאָ איז ניטאָ און נפתלי איז אויך ניטאָ! איצטער וועט די לע= כערלעכע, פארקריפלטע שפראַך ווידער אויפהייבן דעם קאָפּ און די שיינע העברעיִשע שפראַך וועט פאלן און פאלן און קיין תקומה ניט האָבן.

ווייזל: ס'איז נאָך איבערגעבליבן אַ גרויסער געבילדעטער מאַן, ר' מענדל סאַטאַנאָווער, ער וועט דאָס ניט דערלאָזן.

אייכל: אַ געלעכטער! ר' מענדל סאַטאַנאָווער וועט ניט דערלאָזן? וויי! אומזיסט האָבן מיר אַוועקגעלייגט אונזערע כוחות.

ווייזל: דיר איז אפשר קנאפ זיין בילדונג, זיין חכמה? ער איז דאָך באַרימט אין דער גאַנצער וועלט; ווער עס זוכט נאָך חכמה, קלאַפט אָפּ זיינע שוועלן און קערט זיך נאָר צו אים.

אייכל: ער איז איצטער אַן אנדער סאָרט מענטש געוואָרן, אַ ווילדער, ער טראַגט זיך אום מיט אַ נייער תורה, אַ מליץ קען ער ניט ליידן, דעם, וואָס רעדט אין אַ קלאַרער שפראַך, שפייט ער אין פנים. ער האָט האַלט די שפראַך פון די פויערים.

ווייזל (מיט כעס): שווייג! האַלט טויל! דאָ אין גן-עדן רייד ניט אויף אַ הויכן מאַן קיין רכילות. אויב ניט, וועל איך אַ שמוצער טאָן צום שטן און דו וועסט האָבן אַ מיאסן פּסק.

ר' איציק אייכל גייט אַוועק וויינענדיק און ווייזל קערט זיך אום צו מענדלסאָנען און דערציילט אים, וואָס אייכל האָט אַנגערעדט אויף ר' מענדל סאַטאַנאָווער, דאָס דער הערט, ווערט מענדלסאָן אויך שטאַרק אויפגערגעט—סטייטש:

זוי קען מען דאָס גאָר אַזוינס אויסקלערן אויף אַזאַ גרויסן מענטשן, ווי דער סאַטאַנאַווער איז?

דערוויילע קומען אָן ר' יואל בריל און בן-זאב מיט אַ בוך אין האַנט. אַז בן-זאב דערהערט, ווי מענדלסאָן און ווייזל קאָכן זיך אַזוי אויף אייכלען, נעמט ער זיך פאַר אים אָן און זאָגט, אַז די וועלט איז אין סאַטאַנאַווערן שטאַרק פאַרנאַרט, און אַז באמת איז ער שוין היינט ניט דער, פאַר וועלכן מ'האַלט אים.

דערווענדיק, אַז בן-זאב האַלט אַ ספר אין האַנט, פּרעגט אים מענדל-סאָן: וואָס איז עס פאַר אַ ספר? אויף דעם ענטפּערט בן-זאב:
— אין פּלוג איז דאָס אַ דייטשע איבערזעצונג פון „משלי“, אָבער אין דער אַכטן איז דאָס ניט קיין דייטש, נאָר אַ מין קוידערוועלש, עפעס אַ אויפמי-שעכץ פון אַלע שפּראַכן פון דער וועלט. ס'האָט זיך געפונען אַ יידל, וואָס האָט ביי זיך געפועלט אָפּצוהוקן פון אונז און צו פאַרפאַסן אַזאַ לעכערלעכן ספר.

פּרעגט מענדעלסאָן:

— ווער איז ער דאָס, דער דאָזיקער מחבר?
— דער מחבר?—ענטפּערט בן-זאב,— איך האָב מורא אַרויסצוריידן זיין נאָמען, עס קען מיך נאָך טרעפן דער זעלביקער פּסק וואָס אייכלען.
— איך באַשווער דיך, בן-זאב, דו זאָלסט מיר זאָגן דעם נאָמען פון מחבר. זאָג, ווער איז ער אַזוינער, און האָב קיין מורא ניט.
— דאָס איז ר' מענדל סאַטאַנאַווער! דאָס איז זיין שטיקל אַרבעט.
— פּרוּוו אָקאָרשט, לייען מיר איבער עטלעכע פּסוקים פון „משלי“ מיט דעם סאַטאַנאַווערס איבערזעצונג. — בן-זאב טוט עס:

(א) אַ סאך פּאָלק איז שיין פּר אַמלך ווינציג פּאָלק איז אַשלימאָזיל אויף דעם פּאַריציל.		(א) ברוב עם הדרת מלך ובאפס לאום מחתת רון.
(ב) אַ קליגע אשה בויעט אַ הויז אַ שלמיזאָלניצע ספּיסטאַסשיט דאָש הויז.		(ב) חכמות נשים בנתה ביתה ואולת בידיה תהרסנו.
(ג) אַ קליגער קויפט זיך ספּאַסיביס.		(ג) ונבון תחבולות יקנה.

מענדלסאָן ווערט אויסער זיך פון דער איבערזעצונג; ער רופט צונויף די גאַנצע הברה דענקער, שריפטשטעלער און פּאָעטן, לייענט פאַר זיי די עטלעכע פּסוקים פון „משלי“ מיט דעם סאַטאַנאַווערס איבערזעצונג און פּרעגט זייער מיי-גונג, אַלע שטייען און קוועטשן מיט די פלייצעס, קיינער פון זיי קען ניט זאָגן, וואָס פאַר אַ שפּראַך דאָס איז. ווייזל בעט מחילה ביי אייכלען, פאַרוואָס ער האָט אים צוליב דעם סאַטאַנאַווער אַזוי באַליידיקט:

— זיי מיר מוחל, ברודער! איך בין אומשולדיק. איך האָב מיך אַזוינס פון דעם סאַטאַנאַווער ניט געקענט ריכטן. איצט ער האָב איך דערזען דעם אַכט. די איבערזעצונג מוז ווערן פאַרברענט און די אַש צעשפּרייט איבער די בית-הכבוד'ס...

אָנגעשריבן דעם דאָזיקן פאַמפלעט, האָט פּעדער אים באַלד געגעבן זעצן. אז מ'האָט זיך דערפון דערוואוסט אין בראַד, האָבן זיך צונויפגע-קליבן אלע משכילים פון שטאָט, מענדל לעפינס פריינד, אין האָבן באַשלאָסן ניט צו דערלאָזן, אז דער פאַמפלעט זאָל פאַרעפנטלעכט ווערן. איינער פון זיי, יעקב = שמואל ביק, אַ באַרימטער און אָנגעזעענער טוער פון דער גאַלי-ציטער השפלה (געבוירן אינמיטן XVIII יר"ה, געשטאָרבן אין יאָר 1831 אין בראַד), וואָס האָט זיך להיפוך צו זיינע חברים אָביעקטיוו באַצויגן צו דער יידישער שפראַך און צו דער חסידישער באַוועגונג, האָט אָנגעשריבן פּעדערן אַ בריוו, וואָס דאַרף באַטראַכט ווערן פאַר יענער צייט פאַר אַ מערקווערדיקן דאָקומענט פון פאַרשטענדעניש פאַר דער יידישער שפראַך און איר קולטור-ווערט. מיר ברענגען דעם דאָזיקן בריוו לויט דער איבערזעצונג אין "קול מבשר" (1863, נומער 24), איבערלאָזנדיק אויך די אויסלייגונג:

י"ט סבת הקצ"ה; בראַד, לר"י טוביה פּעדער.

וועגען דעם וואָס ער האָט איבערזעצט ספר משלי פּערדריסט דרך, דיא גלייכסט עס צום קויטשען פין פעגעל און צום קול פין בהמות און חיות. דער-מאָן דרך נאָר, פריינד! וויא אזוי האָבען גערעדט אונזערע טאַטיס אונ זיידעס, זייט 400 יאָהר, יודיש האָבען גערעדט, געדענקט און געדרשיט דיא גאונים, דער ב"ח, דער רמ"א, דער סמ"ע, דער ש"ך ז"ל, אין דעם לשון האָט גערעדט דער ווילנאָר גאון ז"ל. דער געלעהרטער פאַבראָך, אין זיין בוך איבער דער געאָגראַפֿיא (ערשטער טהייל זייטע 274, האַללע 1815) צעהלט דיא שפראַכע צווישען דיא טעכטער פין דער דייטשען שפראַכע, און ווען דיא עלטערע דייט-שע שפראַכע איז דיר אַזוי ליעב, פאַר וואָס שרייעסט דיא ניט אויף דיא אי-בערזעצונגען פין תנ"ך פין דעם המגיד, דעם צאינה וראינה און נחלת צבי, אין דיא ספרים (וואָס האָבען אויך געזעצט אין זייער צייט און פאַר זייערע געמיינדען) איז דאָס לשון מיט סאַמע גרייזען, מען געפינט ניט פיעל ווערטער וואָס מען דאַרף האָבען אין אַ שפראַכע, און עס איז בייא זייא ניט דאָ דאָס וואָס וועקט דאָס געפיהל און מאַכט אַיין אַיינדרוק אויף יעדען מענטש וואָס האָט געשמאַק און בייא ר' מענדיל סאַטינאָווערס איבערזעצונג געפינען מיר דאָס אַלעס, וואָס זיין געלערנטקייט פיהרט איהם אויף דעם וועג פין די ריינס-טע לשונות, האָטש די שפראַכע אַלליי אין נאָך ניט אויסגעבעסערט ביז איצט. — אין ווען געהט נאָך איצט אַרויס אַללע וואָך אַ צייטונג אין דעם לשון וואָס עס רעדן די בויערן און דאָס געמיינע פּאָלק אין עסטרייך, ווען דאָס געשעהט פאַר אַ פּאָלק וואָס זיטצט נאָהנט פין דער רעוידענץ, און וואָס זייערע געזעט-צע זענן געשריעבען אויף ריין דייטש, אין דער שפראַכע וואָס עס רעדען זיי-ער קאָזער און זייערע גרויסע לייט, ווען פין זייערעטוועגען געבען זיך דיא געלעהרטע מיה זייא זאָללען זייא איבערגעבען אויף זייער לשון קליגע און מאַראַלישע ווערטער, פדי זייא זאָללען זייא קענן נאָכדערצעהלען אין דערהיים, און זאָללען זיך זייא אַיינקריטצען אין זייער זכרון, מכל שפן, מכל שפן פאַר-

יודען וואָס זענן פּערוואָרפּען אין אוקריינא און קענין ניט לעזען אין דיא ביי כער פין איין אַנדערער שפּראַכע. אזוי טוהען אַללע חכמים אין איטלעכער נאָ ציע וואָס וויללען אַ טובה טוהן דיא מענשען וואָס דארפּען זייער לאַסקע. אָט דאָס הייסט אָבעדיענט, וואָרין דיא בויערן (און אויך דער פּראָסטע נאַראַד) אַרבייטען שווער און ביטטער זייא זאָללען אָנגרייטען פאַר דיא חכמים שפּייז און לעפענסמיטטעל, איז דער יושר אַז זייא ווידער זאָללען דערנעהרען זייער גייסט און שפּייזען זייער שכל אין אַזא לשון און אויף אזוי איין אופן וואָס זייא זאָללען קעננען פּערשטעהן. אָבער אַז זייא וועלין זיך צוריקהאַלטען און וועלין ניט וועלין מפרנס זיין מיט דיא פירות פין זייער חכמה, זייערע ברידער וואָס אַרבייטען שווער און ביטטער פין זייערע טוועגען, און וועלין שרייבען אַללע זייערע ווערקע אין אַ לשון וואָס דער געמיינער עולם וועט נישט פּערשטעהן און וועלן זייא דאָריבער ניט נוטצליך זיין, דעמעלט וועלין זייא אויך מחויב זיין אַלליין צו אַקערין, צוזעען, צו שניידען, האַלץ האַקען וכדומה, און זאָללען ניט אומויסט אַ הנאה האָבען פון פּרעמדעס אַרבייט.

נאָ, פּראָנצעזיש און ענגליש, וואָס זענן אויך אויסגעמישט פין דייטש, גאָליש, לאַטיין און גריכיש, נאָר דורך דעם וואָס דיא חכמים אין יעדען דור האָבען זיך מיה געגעבען, שוין געגען 300 יאָהר, פין זייא לייט צו מאַכען, זענן זייא געוואָרען אויסגעפיינט, און איצט האָט זייא האָבען נאָך אין זיך דאָס געמישעכץ, פין דעסטוועגען נוטצען זייא צו דיא ערהאפענסטע געדיכטע און צו דיא נוטצליכסטע מליצות. ערשט פאַר הונדערט יאָהר איז דיא דייטשע שפּראַכע זעהר נידריג געשטאַנען. פאַר אַכציג יאָהר איז רוקיש געוועזען אַ בויערן-שפּראַכע. אויך דיא גאַנץ אַלטע לשונות גריכיש און רעמיש אַז זייא זענן געבוירען געוואָרען, זענן זייא אויך זעהר געמיין געוועזען, ביז עס זענן געקומען זייערע חכמים, האָבען זייא געלייטערט און גערייניגט דיא ווערטער, האָבען זייא אָבערהיילט אין רעגעלן פין גראַמאַטיק, ביז זייא זענן געקוממען צו דער גרויסער פּאָללאַקאָממענהייט, וואָס מיר בעוואונדערן אזוי. דאָס פּראָסטע פּאָלק מאַכט אַ שפּראַכע אין איטלעכער נאַציע, און אים אָנפאַנג איז קיין שום הילוק ניט צווישען איין שפּראַכע און דער אַנדערער אין איהר אייגענטע ליכער פיינקייט, נאָר אין איין לשון זענן מעהר דאָ אותיות פין צייכען וויא אזוי מען רעדט זייא אויס, וויא למשל דיא שפּראַכען אין דיא צפון לענדער, און אין דעם אַנדערן לשון זענן דיא צייכען מעהר וויא דיא אותיות, וויא דיא ידליכע שפּראַכען. אָבער אַללע זענן שטאַלפּעריג אים אָנפאַנג, האָבען קיין שיינקייט און קיין פאַרם. נאָר דיא פּילוסופּין מאַכען פין דעם שטאַף אַ טהייערע רע פּלי און אַ וואונדערליך בילד... מיט איין וואָרט, דיא האָסט ניט רעכט געט טוהן פריינד! עס וועט דיר קיין גרויסען כבוד מאַכען ווען דיא וועסט דיין זידלעכץ פּערעפּענטליכען. שיק בעסער אַ בריף צו ר' מ"ס אין בעט איהם איבער פאַר דעם וואָס דיא האָסט איהם בעליידיגט. דאָס איז דיא עצה וואָס עס גיט דיר דיין פריינד וואָס ווינשט דיר תמיד גוטס יעקב שמואל ביק.

מענדל לעפין

ביקס בריוו האָט געהאַט אַ ווירקונג. פּעדער האָט באַלד געענטפּערט, אַז ער שאַצט סאַטאַנאַווערן זייער הויך און אַז זיין כבוד איז אים זייער טייער, און ניט אים, חלילה, האָט ער געהאַט בדעה צו באַליידיקן נאָר זיין איבערזעצונג. איצטער איז ער מסכים דעם ספר ניט צו דרוקן, ווען מען וועט אים אומקערן די הוצאות, וואָס ער האָט ביו אַהער געלייגט אויף אים. די בראָדער פריינד לעפינס האָבן באַלד געכאַפּט און אַריינגעשיקט פּעדערן הונדערט רובל, און דער כתב־יד איז תיכף צוריקגעצויגן געוואָרן פון דרוק.

ערשט אין יאָר 1853, בעת ביידע, אי ר' מענדיל לעפין אי טוביה פּעדער, זיינען שוין לאַנג געווען טויט, האָט זיך אָפּגעפונען איינער פון די גאַליצישע משפּילים, דער אין זיין צייט באַקאַנטער שריפטסטעלער אברם = מענדל מאָהר, וועלכער האָט דעם פאַמפלעט פאַרעפנטלעכט אין דרוק*.)

ניט קוקנדיק אָבער אויף דעם, וואָס אין דער ענין לעפין—פּעדער האָט מאַראַליש מנצח געווען דער ערשטער, האָט אָבער סאַטאַנאַווער דאָך ניט גע- האָט דעם כּוּט אַצווגיין ווייטער מיט זיין אונטערנעמונג פון אַ פּולשטענדיקער נייער יידישער איבערזעצונג פון תנ"ך. ער האָט נאָך איבערזעצט דעם "תהלים"

(* מערקווערדיק דערבאָ איז, וואָס דער דאָזיקער אברהם-מענדל מאָהר (געבוירן אין יאָר 1815, געשטאָרבן אין לעמבערג אין יאָר 1868), וועלכער האָט אָפּגערוקט פּעדערס פאַם. פּלעט קעגן יודיש, איז אליין געזען אַ שטאַרקער אָנהענגער פון יודיש. בעת די נעשע- גיטן פון 1848 סתּן יאָר, ווען אין עסטרייך איז אָפּגעשאַפּט געוואָרן די צענזור אין ס'איז אַינ- געפירט געוואָרן פּרוּהייט פון פרעסע, האָט מאָהר אַרויסגעגעבן אויף יודיש עטלעכע בלי- בלעטלעך (בראָשורן?). וואו עס זיינען באַרירט געוואָרן פאַרשידענע פּראַגן פון מאַמענט. דער גרויסער ערפּאָנג פון די פּלוגבלאזטער האָט אים באַזואוירן אַרויסצוגעבן זי אין באַשטימ- טערע טערמינען, אין אַזוי איז אַנטשטאַנען די ערשטע יודישע פּעריאָדישע אויסגאַבע אין גאַ- ליציע—די העכטלעכע, לעמבערגער יודישע צייטונג, וואָס איז אַרויסגעגאַנגען טיט גרויס ער. פּאָל גאַנצע צוויי יאָר כמעט, ביו סוף 1849, אַז ס'איז אַרויס דאָס געזען. לויט וועלכן יעדער רעדאַקטאָר האָט געמזט אַראַנטראָגן 5000 גולדן ערבות-נעל, איז מאָהר געוואונגען געווען די אויסגאַבע אָפּצושטעלן. אין יאָר 1854 האָט ער ווידער געפרוּט אַרויסגעבן אַ יודישע ציי- טונג, נאָך זי האָט עקסטרירט גיט מער ווי 6 הרשים. אַחוץ אַראַ ווערק אין העברעיש, האָט מאָהר אויך אַרויסגעגעבן אייניקע ווערק אין יודיש, ווי "ספר מעשיית"—אַ יודישע איבערזעצונג (מיט העברעישן טעקסט) פון "מעשי נסים" פון רבנו בני יעקב גאון (אין יאָר 1851), חיבורים וועגן דעם גרויסן געזען פון בילדונג און דער גרויסער באַדחשונג פון וויסנשאַפּט. גע- מענדיק דאָס אין אַבט קימט אין פּלוג אים גאַנץ קשה. וואָס מאָהר האָט אַרויסגעגעבן פּע- דערס פאַסכול. ס'איז אָבער גענוג איבערצולייגען מאָהרס הקדמה צום "קול מהצני" זיך צו איבערצייגן, אַז ער האָט זיין מינונג וועגן יודיש גיט געביטן. ער איז אָבער אַזוי פּיל גע- ווען צוגעבוירן צו זיין פּריינד טוביה פּעדער, אַז ער האָט גיט געקאַנט אַריבערטראָגן, אַז זי- גער אַמאָנסקריפט וואָל פאַרבלויבן גיט געדרוקט. דאָס האָט אים אויך באַזואוירן איבערצוויי- זען דער דריטאַנטער הקדמה, אַז באמת איז פּעדיער געווען אַ גרויסער פאַרטרער פון מענדל לעפין אין האָט ווער הויך געשעצט זיין געלעבנסקייט; פון דער אַנדער וואָס אָבער האָט ער גיט געקאַנט ענקיקן גלויבנליטיק, ווי לעפין מירט אים מענדלסאָנס דייטשע איבערזעצונג אין קטט זיך פאַרנעמען מיט אַנדערע איבערזעצונגען.

און "קהלת", אָבער דער לעצטער ספר איז ערשט געדרוקט געוואָרן אין יאָר 1873 אין אָדעס (אַרויסגעגעבן פון באַרי מיט הוספות און פּילאָלאָגישע פּרושים זיינע אין לשון-הקודש), און די איבערזעצונג פון תהלים איז אינגאַנצן פאַר-לורן געגאַנגען, ווי ס'איז אויך ליידער פאַרלוירן געגאַנגען לעפינס אַריגינעל ווערק אין יידיש "דער ערשטער חסיד"*)—וועגן דעם מהות און וועגן דעם גרינדער פון חסידים, אין עטלעכע יאָר אַרום, אין 1823, איז לעפּין גע-שטאַרבן אין סאַטאַ אָוו, און פון זיין שיינער איניציאַטיווע צו לייגן דעם גרונד פאַר אַ יידישער פּאָלקס-ליטעראַטור איז גאַרנישט געוואָרן.

דאָך האָט לעפּין געהאַט אַ באַשטימטע ווירקונג אויף דער ווייטערדיקע. אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור. שוין דער פּאַקט גופּא, וואָס אַזא באַרימטער פאַרשטייער פון דער השכלה, ווי מענדל לעפּין איז געווען, האָט זיך ניט געמיאוסט מיט דער יידישער שפּראַך פאַר ליטעראַרישע צוועקן, האָט געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף די משכילים בנוגע זייער באַציונג צו דעם לשון פון די יידישע פּאָלקסמאַסן, און מאַנכע פון זיי, ווי למשל, עטינגער און גאַט-לאַבער, האָבן אַדאַנק דער דאָזיקער השפּעה אָנגעהויבן צו שרייבן יידיש. אָבער נאָך וויכטיקער איז געווען די באַדייטונג פון לעפינס יידישע ווערק פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער שריפטלעכער שפּראַך.

אין די עלטסטע און עלטערע ווערק פון דער יידישער ליטעראַטור האָבן מיר דאָס רוב צו טאָן מיט דעם פאַרגליווערטן יידיש-דייטש, וואָס איז געווען אפשר אויף גאַנצע יאָרהונדערטער אָפּגעשטאַנען פון דער לעבעדיקער יידישער פּאָלקסשפּראַך, די שפּראַך פון וואָלפּסאָס קאַמעדיע, אויף וויפּיל זי איז ניט ריין דייטש, שפּיגלט זי בלויז אָפּ דעם דיאַלעקט פון די יידן אין צפון-דייטשלאַנד אויף דער שוועל פון זיין אונטערגאַנג. פּאָלקסטימלעכער און נעענטער צו אונז זער לעבעדיקן יידיש איז שוין דער לשון פון ד"ר מאַרקוויס "ספר רפואות", אָבער ערשט אין לעפינס איבערזעצונג פון "משלי" און "קהלת" האָבן מיר דאָס עכטע יידיש, אַזוי ווי מיר קענען עס ביי היינטיקן טאַג, אין דעם זיך האָט לעפּין, קען מען זאָגן, געמאַכט אַן עפּאָכע.

לעפינס איבערזעצונג פון "משלי" איז איצט דאָס גרעסטע יקר-המציאור. ס'איז אפילו גענוי ניט באַקאַנט, אין וועלכן יאָר זי איז ערשינען (אין 1812 זי אין 1817). אָבער סיי פון די פאַר פּסוקים, וואָס פעדער ציטירט פון איר איז זיין פאַמפלעט, סיי פון די דריי ווערטער, וואָס בעל-דמיון ברענגט אין זיין אַר-טיקל אין "פּנקס" (עמוד 338) איז צו זען, אַז זי איז געשריבן אין דעם זעל-ביקן סטיל, ווי די "קהלת"-איבערזעצונג, וואָס מיר דרוקן איבער אין דעם דאָזיקן בוך.

*) ביידע ווערק האָט א. ב. נאָטלאַבער נעמען אין כתב-יד אין יאָר 1829 אין באַר, בא ר' מאיר ריך. שלים-עליכם האָט זיך דורך זיין "יידישער פּאָלקספּיליאָטעק" נעווערט צו דער עפּנטלעכקייט אויפצוזוכן די דאָזיקע סאַנסקריפּטן, אָבער די ווענדונג איז, חוזה אויס געבליבן אַן שום רעזולטאַט

קודם=כל איז פאר לעפינס שפראך כ"ו אקטערי טיש די גרויסע צאל סלאוויז. מען, וואָס אין דער אַלטער יידישער ליטעראַטור זייען זיי זייער זעלטן געברויכט געוואָרן. אמת, אויך ביי ד"ר מאַ קווע. יב"בן מיר שוין גענוג סלאווישע ווער-טער, אָבער ס'איז אַ גרויסע פּראָגע, צי האָט דער "ספר-רפואות" ביי דעם גאַנצן קולטור-היסטאָרישן ווערט, וואָס ער האָט פאַר אונז איצט, משפיע גע-ווען אויף לעפינען; זיכער איז אָנצונעמען, אַז דאָס ווערק פון דעם מערק-ווערדיקן דאָקטאָר איז געבליבן אומבאַקאַנט זיינע צייט-חברים, און דאָן ניט נאָר די סלאוויזמען—דער גאַנצער סטיל פון לעפינס איבערזעצונג איז אַ נייע ערשיינונג אין דער יידישער ליטעראַטור; אַוועקגעקוקט פון דער שפראַך פון ר' נחמן בראַסלעווערס מעשיות, וואָס איז אייגנטלעך ניט ליטעראַטור=שפראַך, נאָר וואונדערלעכער פּרימיטיוו פון דער פּאָלקסשפראַך, איז לעפינס שפראַך דער ערשטער מוסטער פון היינטיקן יידיש אין דער ליטעראַטור. וואָרעם מאַרקוועס סטיל האָט נאָך אין זיך גענוג עלעמענטן, וואָס פאַרבינדן אים מיט דעם אַרכאַנאָירנדיקן שטייגער פון דער אַלטער יידישער ליטעראַטור, בשעת ווען לע-פינ האָט זיך שוין אינגאַנצן באַפרייט פון די פאַרצייטיקע פאַרמען פון יידיש-טייטש אָדער עברי-טייטש). און אויב מ'זאָל בכלל אפילו מסכים זיין מיט בעל-דמיונען (אין דעם שוין דערמאָנטן ארטיקל זיינעם), אַז "אין אַ ליטעראַטור, וואָס איז געלעגן אין די קינדערוויקעלעך, וואו ס'איז ניט געווען קיין טראַ-דיצעס, קיין אינטעליגענטע באַצונג צו איר, וואו דער כּחבר האָט זיך גע-שעמט אַרויסשטעלן זיין נאָמען, וואו יעדער האָט זיך גערעכנט פאַר אַ קאָפּ און אַ בעל-דעה, און ווי אזוי מ'האַט געשריבן, איז געווען רעכט, האָט אײן ביכל און דערצו נאָך אַ איבערזעצונג קיין גרויסן איינדרוק ניט געקענט מאַכן"

אויב מ'זאָל אפילו מיט בעל-דמיונען מסכים זיין, האַלט ער אָבער אויך, אַז די משל-איבערזעצונג פון מענדל לעפין איז געווען אַ עפאַכעמאַנדיק ווערק אין דעם זין פון ריינער פּאָלקסשפראַך. מענדל לעפינען געהערט אלזאָ דער זכות, וואָס ער האָט דער ערשטער פון די משפּילישע שריפטשטעלער איבער-געריסן מיט דעם דייטשמעריש אין דער ליטעראַטור=שפראַך און האָט גע-שטרעבט וואָס נעענטער צו ברענגען דעם שריפקלעכן לשון צו דער פּאָלקס-שפראַך, און מ'דאַרף געדענקען, אַז געוויקסט האָט לעפין ניט נאָר מיט דעם סאַקס פון זיין תנ"ך=איבערזעצונג, נאָר אויך מיט דער פּערזענלעכער השפּעה.

(*) פאַר דער אַנטוויקלונגס-שטאַט פון דער יידישער ליטעראַטור-שפראַך וואָלט אויך אַסער הויכטיק געווען צו ציען צום פאַרגלייך די יידישע ווערק פון אלו עזר סאָוויב ס'ר א, מעלכער האָט אויף דער גרעניץ פון XVIII און XIX יר"ת אַרויסגעגעבן אין פּאָליקעווע טשילעטע איבערגעזעצטע ווערק אין אַ גאַנצן פּאָלקסשפּילעכן יידיש, וואָס דערנעבן ערט זיך שוין צו אונזער היינטיקער שפראַך 'למשל, זיין "ספר גדולת ווסף"—א איבערזעצונג פון "מלחמת בשלום" פון חיים אברהם ברוך וואַהנ-לייב פון טאָהליעווע, "שפּה-ברורה"—א איר ערווענונג פֿון דעם באַרוסטן מוסר-ספר, כּהנות עולם" פון ר' יודעיה הפּיטי ב"ר אברהם (ב'רדשו); אָבער דערוויילע מוזן מיר זיך אָפהאַלטן דערפֿון.

וואָרעם די ראַלע, וואָס לעפין האָט געשפילט אין באַגנינען פון דער השכלה-
באַוועגונג אין די סלאַווישע לענדער, איז געווען זייער גרויס.

לעפינס טעטיקייט פאַר דער השכלה איז געווען מער אַ אומדירעקטע, אַריין אויפ-
קלערערישע; ער איז געווען פון די ערשטע צו פאַפולאריזירן אין העברעיִשע איבער-
זעצונגען די וועלטלעכע וויסנשאַפטן פאַרן פּוילישן און רוסישן יידנטום, און אויך
זיין תּנך=איבערזעצונג אין ייִדיש איז געווען אַן אָפּקלאַנג פון דער דייטשער
השכלה, וועלכע הייבט זיך אָן מיט מענדלסאָנס דייטשער איבערזעצונג פון
חומש. אָבער פאַרהאַן אויך אַן אַרבעט פון לעפינען, וואָס גיט אונז אַ קלאַרן
באַגריף וועגן זיינע דירעקטע השכלה-אידעען, וואָס ווייט אונז, וואָס פאַר
אַ קוק ער האָט געהאַט אויף די פּראָבלעמען פון דעם ייִדישן לעבן פון
זיין צייט; דאָס איז די שוין דערמאָנטע בראַשור זיינע אין פּראַנציוזיש וועגן
דעם פּלאַן פון אַרעפּאָרם פאַר די יידן אין פּוילן, די דאָזיקע בראַשור איז
איצט די גרעסטע ביבליאָגראַפישע זעלטנהייט, און ערשט אַדאַנק ד"ר נ. מ.
געלבער, וואָס האָט די בראַשור לעפינס געפונען אין דער קראַקער אוניווער-
סיטעטסביבליאָטעק (אונטערן נומ. 16519) האָבן מיר די מעגלעכקייט געע-
טער צו באַקענען זיך מיט לעפין דעם משכיל. אין זיין אַרבעט וועגן מענדל
סאַטאַנאָווער (Mitteilungen zur Jüd. Volkskunde, ווין 1914, 2) גיט
געלבער פּאָלגנדיקן איבערבליק איבער לעפינס בראַשור:

די דאָזיקע בראַשור איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין יאָר 1789
אין דעם אייגענעם יאָר אַלזאָ, ווען בוטרימאָוויטש האָט געפּאָדערט אין פּויל-
לישן סייס, אַז מ'זאָל מער אויכמערקזאַמקייט ווענדן דער ייִדישער רעפּאָרם
(זע אונזער אָפּהאַנדלונג איבער ד"ר משה מאַרקווע). משמעות, אַז לעפין האָט
זי אָנגעשריבן לויט דער איניציאַטיווע פון זיין פּראָטעקטאָר פירשט אַדאַם
טשאַרטאַריסקי, וואָס איז געווען דער פירער פון דער פּוילישער אַדלפּאַרטיי,
וועלכע איז אַרויסגעטראָטן פאַר געוויסע רעפּאָרמען אין דעם סאַציאַלן לעבן
פון דער צעפּאַלנדיקער פּוילישער מלוכה.

די בראַשור איז געשריבן אין דער פּאַרם פון אַגעזעץ און באַשטייט
פון 106 פּינגסטן, וואָס זיינען אלע גוגע דעם פּלאַן פון דער רעפּאָרם. לעפין
גייט אַרויס דערפון, אַז די רעליגיע איז דער מעכטיקסטער און ווירקענדיקער
סטער פּאַקטאָר פון דער ייִדישער נאַציע, דערום מוז זיך יעדער איינער, וואָס
טרעט אַרויס פאַר די פּאָליטישע רעפּאָרמען פון די יידן, זיך באַקענען מיט
דער ייִדישער אמונה. ער סקיצירט אין קורצן דעם אַנטוויקלונגסגאַנג פון דער
ייִדישער תּורה. דער תּלמוד איז דער "הויפּטקאָדעקס פון דער ייִדישער הלכה"
און בילדעט דעם עצם יסוד פון ייִדישקייט. נאָך דעם תּלמוד ווערט דער
רמב"ם (מייכאָנידעס) באַטראַכט אַלס איינער פון די "הויפּטוועגווייזער פון
דער ייִדישער נאַציע". ער מוז אָבער קאָנסטאַטירן, אַז פאַראַלעל צום אָפיציעלן
ייִדנטום האָט זיך אויסגעבילדעט אַ מיסטישע אויפפאַסונג פון דער ייִדישער

תורה, וואָס האָט דערגרייכט איר העכסטע מדרגה אין זוהר. אַ גרויסע השפעה האָט דער מיסטיציזם משפיע געווען ספעציעל אויף די פוילישע יידן. דאָ, אַזוי ווי אין אוקראַינע און פּאָדאָליע, האָט דער זוהר, להיפוך צו דייטשלאַנד און גרויספּוילן (פויון), באַקומען אַ אומגעהייערע השפעה אויף דעם גאַנצן שטיי-גער דענקען און אויף דעם גאַנצן גייסטיקן לעבן. אַ פּועל-יוצא פון דעם מיסטיציזם איז, לויט לעפינס מיינונג, געווען די קולטורעלע פּאַרווילדערונג פון די יידישע פּאָלקסמאַסן אין די דאָזיקע לענדער. אפילו אין דער צייט, ווען מענדלסאָן לייגט דורך דעם וועג פאַר אַ נייער תקופה, וויל ווייטער פירן דעם אַנטוויקלונגסגאַנג פון יידנטום אין גייכט פון רמב"ם אויף ריין ראַציאָנאַליסט-שע יסודות און מאַכן די יידן פאַר ״מענטן: אויפגעקלערטע און אַנשטענדיקע״, איז אין דעם פוילישן יידנטום קיין שפורנים צו מערקן פון די דאָזיקע שטרע-בונגען. גראַד פאַרקערט! אין דעם פוילישן יידנטום אַנטוויקלט זיך דווקא איצט אַ שטאַרקע ראַציאָנאַליסטישע, בולט אויסגעדריקטע מיסטישע באַוועגונג (דערמיט מיינט לעפין דעם חסידים), וואָס לענקט אָפּ די יידן פון אַלגעמיין-נער בילדונג, וועלכע איז אין דייטשלאַנד געשטיצט געוואָרן אין אַזא הויכער מאָס דורך ביכער און צייטשריפטן. עס איז נויטווענדיק צו מאַכן די גייסטיקע ריכטונג פון דעם דייטשן יידנטום פאַר אַ כּוּסטער פון דער יידישער רעפּאָרם אין פּוילן. דער הויפט-יסוד פון דער רעפּאָרם איז די כּראַגע פון דערצײַונג און דער ראַדיקאַלסטער מיטל צו ענדערן די פּאָרם פון דער ערצײַונג, וואָס הערשט איצטער, איז—תיכף צו גרינדן אַ יידישע נאַרמאַלע שול מיט פוילישער אונטערריכט-פּראַך אין וואַרשע און אַנדערע שטעט, וואו די יידן געניסן טאַלעראַנץ פון דער מלוכה. די חניכים פון די דאָזיקע שולן וועלן ווערן די אַנפירער פון דער נייער קולטור-באַוועגונג. די מלוכה מוז צווינגען די רבנים צו נעמען זיי פאַר זייערע סעקרעטאַרן, כדי אַזוי-אַרום צו פאַרגרעסערן זייער השפעה אויבן פּאָלק.

דער הויפט-כּונקט פין דער שול-פּראַגראַם דאַרף, לויט לעפינס פּראָיעקט, זיין דער לימוד פון תּנך, ווייל צוליב דעם תּלמודיסטישן פּילפּיל פּילן שוין מער די יידן ניט די פיינע פּאַעזיע פון די כתבי קודש. אויך מוזן זיי לייצענען גרע-סערע אויסצונגן פון תּנך אין אַ גוטער פוילישער איבערזעצונג, כדי אַזוי-אַרום בעסער אויסצולערנען פויליש. עס איז אויך נייטיק צו עצענען די רבנים די אויגן, וואָס זיינען אַזוי לאַנג געשלאָסן פאַר די סאָפּימען פון דער פּאַנאַטישער סעקטע, וועלכע גלייבן פעסט אין די נייע בעלי-כּופּתים. די דאָזיקע בעלי-כּופּתים מוז מען אַנגרייפן אויפן שאַרפּסטן אופן, וואָרעם קוים וועט די דאָזיקע סעקטע גובר זיין, איז אויס האַפענונג אויפצוקלערן דאָס פּאָלק.

דעם דאָזיקן קאַמף דאַרף מען פירן מיט דעם פּלי-זיין פין דער איראַניע, מ'דאַרף אויף אַ קאַמישן אופן פאַרשטעלן דעם לעבנסשטייגער, די תורה און די מנהגים פון די חסידים. דורך אַזא קריטיק קען מען בייקומען די דאָזיקע סעקטע, וואָס איז אַזוי געפערלעך פאַרן יידנטום, קען מען אַנטוויקלען דעם

קריטישן זין פון דער יוגנט און שאפן פאר די יידן א פארשטאנדיקע פוילישע ליטעראטור.

די מלוכה דארף שטרעבען צו געווינען דעם צוטרוי פון דער יוגנט, געבנדיק איר פרייהייט, דארף שטרעבן צוצוגעוויינען זי צו געהארזאמקייט און איינמלאנגן אין איר מער צוגעבונדקייט צום פאָטערלאַנד. וואָרעם עס וועט זיין אַ שאַדן ניט צו דעקן, ווען דער דאָזיקער וויכטיקער ציל וועט אינגאָרירט ווערן ביים רעפּאָרמירן דעם ייִדישן מצב. בכלל אָבער מוז מען זיך ביי דער רעפּאָרם באַנוצן מיט אַזעלכע מיטלען, וואָס דערציען דאָס פּאָלק צו געהאָר-זאַמקייט לגבי דעם געזעץ און איבערצייגן אים, אַז זיי זיינען באַשטימט פון זיין טובה וועגן.

די מלוכה מוז די יידן אויך אַרויכווייזן וואוילגענייגטקייט און זיי געבן רשות צו בויען בתי-כדרשים און בתי-עלמינס. דאָסגלייכן איז נייטיק בטל צו מאַכן די אַלע ייִדישע שטייערן, וועלכע כאַראַקטעריזירן די יידן אַלס פּאָליטיקלאַס פון אַנידעריקערן גראַד.

וואָס איז שייך דער אינווייניקסטער אָרגאַניזאַציע פון דעם ייִדנטום, דארף די מלוכה ניט טאָלערירן דעם הערשנדיקן פּאַנאַטיזם, אָבערגלויבן און די שאַרלאַטאַנעריי מיט די קמיעות, מיט היילן דורך מופתים. כדי אָבער צו רעגולירן די גאַנצע אָרגאַניזאַציע, איז אַ גלייכע זאַך איינצופירן דעם אינסטיטוט פון לאַנד-רבנים, כדי אַזוי-אַרום צוצוגעבן דעם ענין רבנות אַ שטרענגע אַדמיניסטראַטיוו איינהייטלעכע פּאָרם. דעם לאַנד רב דאַרפן זיין משעבד אַלע רבנים פון די צוגעהערדיקע פּראָווינצן. צו זייער קאָמפּעטענצן געהערט אויך די פאַרבעסערונג פון דער יוריסדיקציע, די אַרבע-לאַציע קעגן די פּאָקן פון דעם בית-דין און די באַשטימונג פון שכירות פאר די רבנים.

דער לאַנדראַבינער איז אויך מחויב פאַרצולייגן דער רעגירונגסקאָמיסיע פּראָ-יעקטן וועגן פּאַרפּוליקיען די ייִדישע רעפּאָרם. אַזוי, למשל, דארף די אַנגע-רוכענע קאָמיסיע שוין איצט באַשטימען אַ פרעמיע פאַר אַווערק, וואָס זאָל פּאַר-שטעלן דעם בעסטן אַנאַלוי פון דער קבלה.

דער לאַנדראַבינאַט דאַרף אויך זאָרגן דערפאַר, אַז די בעטלער, וואָס ווילן ניט אַרבעטן, זאָגן געצוואונגען ווערן דערצו, כּעג אויסקומען זיי צוליב-דעם צו פאַרשפּאַרן אין אַרבעטסהייזער.

אין די דאָזיקע ראַמען באַוועגט זיך לעפינס פּראָיעקט פון דער רעפּאָרם. בשעת ווען די פוילישע פּובליציסטן כּון יענער צייט, (ווי מיר האָבן עס שוין געזען אין דער אָפּוואַנדלונג וועגן ד"ר כאַרקווע) כאַרבינדן די ייִדישע רעפּאָרם מיט דער שטרעבונג צו מאַכן די יידן פאַר גוטע בירגער פון דער מלוכה, איז לעפינס אידעאָל די יידן צו רעפּאָרמירן אינערלעך. ערשט אויפן צווייטן אָרט טרעט אַרויס אין זיינע אויספירונגען דער געדאַנק פון פּאָליטישער אוטיליטאַריטעט.

פאַר אים איז די יידישע רעפּאָרם אַ קולטור=פּראָגע, וואָס איר ערשטע אויפגאַבע איז צו דערוועקן אין די יידן די הכרה, ווי נייטיק עס איז זיך אָפּ=צוגעבן מיט אַלגעמיינער בילדונג. דער פּראָצעס פון אייראָפּעזירן די פּוילישע יידן איז פאַר אים דער יסוד פאַר זייער ווייטערער אַנטוויקלונג. וואָרעם דורך זייער אַרײַנטאָן זיך אין די מיסטישע שטרעמונגען, ווי קבלה און חסידים, האָבן זיי פאַרלאָזן דעם אַנטוויקלונגסגאַנג פון יידנטום, וואָס דאַרף זיך באַ=וועגן נאָר אויף ראַציאָנאַליסטישע רעלסן. דורך דער אַלגעמיינער בילדונג דאַרפן זיי זיך ווידער אומקערן צום ראַציאָנאַליזם. אַלע פּראַקטישע פּאַרשלאָגן, וואָס ער מאַכט אין זיין בראַשור, שטאַמען פון אָס דעם גרונד=געדאַנק זיינעם. אָבער די אַלע פּראָגן, וואָס זיינען נוגע די סאָציאַל=פּאָליטישע רעפּאָרם פון זיין פּאָלק, זיינען פאַר אים פון צווייטער מדרגה און פאַרנעמען אים כלל ניט. און ער באַטראַכט די יידישע רעפּאָרם ווי אַ אויסגעשפּראַכן קולטורעלע פּראָגע, איז צו זען דערפון, וואָס רעאַליזירן די רעפּאָרם שרייבט ער פאַר דער קאָמיסיע פאַר דערציונג. מ'קען אַפילו זאָגן, און די גאַנצע בראַשור איז אַדרעסירט צו דער דאָזיקער קאָמיסיע.

ווי מיר זעען, אַלזאָ, האָט זיך אין לעפּינס פּראָיעקט אַפּגעשפּיגלט די גאַנצע וועלט=אַנשויונג פון די יידישע משכילים, מיט זייער באַציונג צו די פּראָבלעמען פּין דער יידישער ווירקלעכקייט. און דעריבער איז נאָך מער וואונדער, וואָס לעפּין האָט דאָך ניט פאַרזען די וויכטיקייט אויפצוקלערן די יידישע פּאָלקס=מאַסן דווקא דורך דער יידישער שפּראַך. די נאָענטסטע פּאָליטישע געשעענישן אין פּוילן האָבן באַזייטיקט יעדע כּעגלעכקייט, און זיין פּראָיעקט זאָל קומען און באַטראַכט פאַר דער פּראַקטישער טעטיקייט פון דער פאַר ווע=מען ער איז באַשטימט געווען; אויך פון זיין טעטיקייט אין יידיש איז ווייניק וואָס אַרויסגעקומען. אָבער לעפּין, דער פּאָטער פון דער השכלה=באַוועגונג אין די סלאַווישע לענדער, האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך הלמידים, וועלכע האָבן איבערגענומען די אַנפירונג פון דער רוסיש=גאַליצישער השכלה, און איינער פון זיי — ר' יצחק=בער לעווינאָן, "דער מענדלסאָן פון די רוסישע יידן", האָט מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט שפּעטער געפרוּווט דוככפירן מיט דער הילף פון דער רוסישער רעגירונג דאָס, וואָס זיין לערער האָט פּאַרגעלייגט צו טאָן דער פּוילישער אויף יידיש.

די געשיכטע כּון דער יידישער השכלה אין רוסלאַנד און פּוילן וועט זיך שטענדיק כּוון אומקערן צו מענדלעפּין, כּונקט ווי די געשיכטע פון דער יידישער השכלה=ליטעראַטור וועט אַלעמאָל זיך דאַרפן מיט דרן=ארץ אַפּשטעלן פאַר דער געשטאַלט פון דעם אַוּטאָר פון דער ערשטער מאָדערנער תּנ"ך=איבערזעצונג.

ספר קהלת

תרגום

- א א (דאָס זענין) דיא ווערטער קהלת דוד'ס זיהן מלך אין ירושלים.
- ב הכל הבלים פלעגט קהלת צו זאָגן, הכל הבלים אלדינג איז הכל.
- ג וואָס קומט דעם מענשין דרויס מיט אַלזוינע האַריוואַניע וואָס ער דערהאַ-
ריוועט זיך גאָר אונטער דער זון.
- ד איין דור געהט פאַרבייאַ אונ איין אנדערער דור קומט ווידער אויף, גאָר
דיא ערד בלייבט אזוי אייביג שטעהן.
- ה געהט ווידער אויף דיא זון—פאַרגעהט ווידער דיא זון, אלץ ווידער אין איהר
רוה אריין, זיא שיינט זיא שנאפט נאר אהין.
- ו ער געהט קיין דרום אונ דרעהט זיך אויס קיין צפון, ארום אונ ארום געהט
אויס דער ווינד, אונ אזוי קומט אָבער א מאָהל ארויס אויס דער אייגע-
נער ווינד.
- ז אלע טייכין געהען אין ים אריין אונ דער ים געהט נאָך אלץ נישט איבער,
וואוהין דיא טייכין געהען פאַרשטעה דאָרטין ארויס געהען זייא טאקי ווי-
דער צוריק.
- ח אלע זאכין (מוטשען) מאטין זיך נאָר עס קענט קיין מענש גאָר נישט אלץ
אויסריידען, קיין אויג קען זיך דראַן ניט זאָט אָן קוקן אונ קיין אוהער קען
זיך ניט גינג פול אָן הערין.
- ט וואָס א מאָהל איז גיוועזין, דאָס איינגע וועט טאקי ווידער א מאָהל זיין,
אונ וואָס עס פלעגט זיך צו טהון דאָס וועט זיך ווידער אלע מאָהל טהון,
עס איז גאָר אלץ קיין נייעס נישט אונטער דער זון.
- י אַפט מאָהל וועט זיך א זאך מיט געבין וואָס מיוזאָגט אַוואַה אַ דאָס איז שוין
זיא שפאָגיל נייא, עס איז לאַ היה, עס איז שוין א מאָהל אזוי אויך גיווען,
פאַרצייטונס אז מיר זענין נאָך אפּשר גאָר אויף דער וועלט נישט גיווען.
- יא עס גידענקט זיך שוין אצונד נישט אין דעם וואָס א מאָהל פריהער איז
גיווען, אָבער אין דיא שפּעטערע זאכין וואָס וועלין זיך ערשט טהון וועט
מען נאָך שפּעטער אויך אין זייא פאַרגעסין.

יב איך קהלת בין דאָס גיוועזן מלך איבער דיא יודען אין ירושלים.
 יג איך האָב מיר צום הארצין גינוטען נאָך צו שפירען אויך נאָך צוקלערין
 מיטן שכל, איבער אלעמען וואָס פערלויפט זיך נאָר אונטערן הימעל, עס
 איז א שלים=מול האָט (דאָס) גאָט גיגעבין דיא מענשען=קינדער זיך צו מא=
 ראָטשען דריבער.

יד איך האָב אכטונג גיגעבין אויף אלע אינטערעסין וואָס טהוען זיך נאָר איבער
 אונטער דער זון צום שפיץ איז אלדינג א הבל און איין אומזיסטער קלאפאָט.
 טו וואָס איז שוין קאליע גימאכט קען מען נישט פאררעכטיין, און וואָס געהט
 אָפ קען מען נישט דער לייגן.

מו איך האָב מיר טאקי אלליין מיט מיר א מאָהל דאָס הארץ אויסגירעט. נאָ
 אָט זשע האָב איך מיר שוין אי קלוגער אי געניטער גימאכט מעהר פין אלע
 וואָס האָבין פאר מיר גיראָנדויט אין ירושלים, און מיין הארץ האָט דאָס
 אָנגיקוקט גענוג חכמה און געניטשאפט.

יו איך האָב מיך אויך דרויף גילעגט צו פערטטעהן זיך אויף חכמה און פאר=
 שטעהן זיך אויף שפילווארג און נארישקייט איך האָב אָבער גיוואָר גיוואָרען
 אז דאָס איז אויך איין אימזיסטער קאָפ דרייעניש.

יא וואָריס בייא צו פיל חכמה איז צו פיל שוועהר געמיהט, און וואָס מעהר
 פארשטעהן—איז מעהר אנגסטין.

יב א האָב איך מיך ווידער אזוי מיט גיווען, קום אהער לאָמין דיך נאָך אויס
 פרובן מיט לוסטיגקייט און וואול צו געהן, אָבער אויך דאָס איז הבל.

יג דאָס גילעכטער האָט זיך מיר שוין גידאכט זעהר פריקער, און דאָס הוליען
 וואָס קומט עס צו ניטן?

יד איך האָב מיך פיר גינומען א שטייגער דעם גוף מיט טרינקען צו צו פילני=
 ווען, איניס הארצין זיך פיהרען מיט חכמה אי פין נארישקייט אויך צו האל=
 טין, ביז איך וועל מיר אויסקלערין וועלכעס איז פאָרט דאָס גיטע פאר דיא
 מענשען=קינדער וואָס זייא זאָלין טהון אונטער דעם הימעל אין דיא עטליכע
 טעג פין זייער לעבן.

יז איך האָב דיא וועלט גיפיהרט ברמה, איך האָב מיר אויסגעבויהט הייזער,
 איך האָב מיר גיפלאנצט וויין גערטנער.

יח איך האָב מיר ספאראָנדויט סעדליך און לוסטגערטנער, און האָב מיר דרי=
 בען גיועצט ביימר פין אלערלייא פירות:

יט איך האָב מיר גילאָזט ציהען רוטשקילעך מיט וואסער אָן צו טרינקען דער=
 מיט א וועלדיל מיט וואקסינדיגע ביימלעך.

יז איך האָב אָן גיקויפט קנעכט און דינסטען, איך האָב אויך א שיין הויזגיזינד
 גיהאט אי א סטאדע פין רינדער און איין אוצר שאָף האָב איך גיהאט,
 מעהר איידער אללע וואָס זענין פאר מיר גיווען אין ירושלים.

יא אויך גאָלד און זילבער האָב איך מיר אָנגיזאמילט, און רארוטעטין פון
 מלכים און אלערלייא נדיבות, איך האָב מיר גיהאלטין זינגערס און זינ=
 זינ

גערקעס, און כל התענוגים פין מענשין אויף דער וועלט, קאליאסין און קארעטעס.

ט איך בין אויף גיקומען און האָב מעהר פארמאָגט פין אלע וואָס זענין פאר מיר גיווען אין ירושלים, אי מיין חכמה איז מיר אויך דערצו בייא גישטאנען. וואָס מיינע אויגען האָט זיך נאָר גיגלוסט, האָב איך זייא נישט פארזאָרגט, קיינערלייא שמחה האָב איך מיין הארץ נישט גיזשאליוועט, מיין הארץ האָט פין אלע מיין האַריוואניע הנאה גיהאט, און טילקאָ דאָס איז מיין גיווען פין אלע מיינע האַריוואניע.

יא איך האָב מיך דער נאָך ווידער אַרויס גיועהן אין אלע ארבייט וואָס מיינע הענד האָבן אַרױס גיאַרבייט, און אין דער פראצע וואָס איך האָב פּערהאַ- ריוויט, דער שכיף איז אלדינג הבל און איין אומזיסטער קלאפאָט און נישט קומט הערויס אונטער דער זון.

יב איך האָב מיך (דאָס יוא ווידער) גילייגט דרויף אכטונג צו געבן אויף חכמה און שפילווארג און נארישקייט, וואָרים וויא קומט א געמיינער מענש צו א מלך וואָס ער האָט שוין אויס געפריבט.

יג איך האָב פראוודע אליין גיועהן: אז די חכמה איז אזוי פיל חשובער פון דיא נארישקייט וויא פיל דאָס לעכט פין דער פינצטערניש:

יד דער קלוגער האָט זיינע אויגן אין קאָפּ (ניט ווייט פונ'ם מוח) און דער נאר געהט אַרום אין דער פינצטער, דאָס ווייס איך אָבער אליין וואול, אז איין איינציג באגעגעניש וועט דאָך אלע צו האנד קומען.

יז נאָ היינט זשע האָב איך מיר ווידער אזוי גיטראכט אין מיר: דאָס איינגע באגעגעניש פינ'ם נאר וועט מיך נעטו אויך אזוי טרעפן, מילא וואָס זשע האָב איך דאָ היינט אזוי אויס גיקלוגט בעסירש? עס איז בייא מיר איבער דעם שוין גיבליבן אין דער דעה, אז דאָס איז אויך הבל.

יח וואָרים דעם חכמ'ס מיט'ן נאָרס גידעכניש איז ניט אויף אייביג וויא באלד קומן דאָ ניט נייע צייטן וואָס אלדינג וועט זיך פארגעסן, זאָל זשע היינט יוא דער חכם אזוי אפ שטארבן מיט'ן נאר גלייך?

יט אזוי האָט זיך מיר גאָר אַפּריקריט דאָס לעבן, וואָרים עס איז מיר גאָר נמאס גיוואָרן פאר'ן גאנצן אינטערס וואָס עס געהט צו אונטער דער זון, וויא אלדינג איז הבל און אומזיסטער קלאפאָט.

יח עס איז מיר גופ'י מיאוס גיוואָרן פאר גאָר מיין האַריוואניע וואָס איך האַרווע מיך נאָר אָן אונטער דער זון, אז איך זאָל עס איבער לאָזן דעם אנדערן מענשין וואָס וועט נאָך מיר קומען.

יט און ווער ווייסט נאָך צי וועט ער א חכם אָדער א נאר זיין, און וועט מושל זיין מיט מיין האַריוואניע וואָס איך האָב אָנגיהאַריוועט און אָנגיקלוגט אונ- טער דער זון, אויך דאָס איז הבל.

כ איך האָב מיך אָבער מיטש גיווען, גאָר מיין הארץ אָפּ צו טהון פין אלעמען וואָס איך האָב פארהאַריוויט אונטער דער זון.

בא וואָרס אַ מאָהל מאַכט זיך מיט אַ מענש וואָס האָריוויט מיט חכמה, מיט גע-
ניטקייט, און מיט ערינסטקייט, — קומט דער נאָך, זאָל ער עס איין אנדערן
מענשן, וואָס האָט זיך גאָר נישט גימוטשיט דריבער, זיין פראַציע אוועק
געבען, אָט דאָס איז אויך הבל און אַ גרויס צושפּרינגעניש.

כאָ וואָרס וויא דער געהט עס דעם בידני מענשן מיט אלע זיינע האָרוואַניע
און מיט זיין קאָפּ דרעהעניש וויא ער האָרוויט אונטער דער זון.

כאָ אלע זיינע טעג איז קלעמעניש און עסעניש, אפילו בייא נאכט רוהט זיין
הארץ אין אים נישט — אויך דאָס איז הבל.

כאָ נישט בעסירס איז פארן מענש, נאָר אז ער זאָל עסין און טרינקען און
זאָל זיך לאָזן זיין געמיהט וואול זיין מיט זיין האָרוואַניע, אָבער אויך
דאָס האָב איך אַכטונג גיגעבען דאָס איז אויך נאָר אַ סיעתא דשמיא.

כאָ טאָ! אודאי ווער זאָל דען עסין און ווער זאָל דען געניסען אז ניט איך.
כאָ דער קעגין זשע ווידער, אזוי אַ מענש וואָס איז ווערט בייא גאָט, דעם גיט ער
חכמה, שכל, און פרייליכקייט, און דעם זינדגען ווידער: גיט ער אַ שיגען
אָן צו זאמלין און צונופן צו ברענגען, נישטטעהר, כדי ער זאָל האָבן עפּיס דעם
פרומען פאר גאָט עפּיס ירושה צו לאָזן, אָט דאָס איז אויך אַ הבל און איין
אומזיסטיגער קלאַפּאַט.

ג אַ אויף אלימען איז אַ צייט פּערהאנדן, איטליכעס פּיטציל האָט אַ גרויסן
טערמין אונטערן הימעל.

ב אַ צייט איז גיבורין צו ווערן, און אַ צייט צו שטארבן, אַ צייט איז צו
פלאַנצן און אַ צייט אויס צו רייסן דיא וואָס זענן שוין גרייט גיפלאַנצט.

ג אַ צייט צו הרגינין, און אַ צייט צו היילן, אַ צייט צום צו ווארפן און אַ
צייט צום בויען.

ד אַ צייט צו ווינען און אַ צייט צו לאכין, אַ צייט צום טרויערן און אַ צייט
צו טאנצן.

ה אַ צייט ארויס צו ווארפן שטיינער, און אַ צייט שטיינער צונופן צו קלוי-
בען, אַ צייט צו האלזן יענעם, און אַ צייט זיך מרהיק זיין פון לעשטשין.

ו אַ צייט צו זוכען און אַ צייט צו פארלירען, אַ מאָהל אַ זאך צו באוואָרניען,
איין אנדערט מאָהל אוועק צו ווארפן.

ז דעמילט צו צורייסען און דעמילט צו צו ניהען, דעמילט צו שוויגען און
דעמילט צו ריידען.

ח אַ צייט ליב צו האָבן און אַ צייט פיינד צו האָבן, אַ צייט צו שלאָגן זיך
און אַ צייט פין שלום.

ט וואָס זשע קומט היינט דען דעם אַרבייטערער ארויס וואָס ער האָרוויט
י איך האָב נאָר אַכטונג גיגעבן אויפ'ן עסק וואָס גאָט האָט אָפּ גיגעבן דיא
מענשן-קינדער צו קלויצן זיך דערמיט.

יא אַלדינג האָט ער אזוי אויס גיטעכירט וויא עס שטעהט אָן נאָך זיין צייט
נאָך, און פאַרט האָט ער עס זייא אזוי אין הארצין אריין גילייגט גלייך

ווען עס העט זייער וועלט גיווען, האָטשי זיי קענין דאָך צום שפיטן פאָרט
ניט אנדערש האַנדלין, גאָר טאַקיי אלץ וויא גאָט האָט עס אויס גיסדר'ט
פינ'ס אָנהייב ביז צום אויסלאָז.

יב דאָס ווייס איך שוין: אז עס איז נישט בעסירס דעריגין, אז לוסטיג צו זיין
אונ גוט'ס צו טהון אזוי לאַנג מען לעבט.

יג אונ ווירער אז איטליכער מענטש דער וואָס עסט גוט אונ טרינקט גוט, איז
זעהט א נחת אין זיין האָריוואַניע, אז דאָס איז (יוא) א מתנה פון גאָט.

יד איך ווייס וואול אז אלדינג וואָס גאָט מאכט דאָס כוז שוין בלייבען אויף
אייביג, מען קען דערצו נישט צו לייגין אונ דערפין נישט אַראָפּ נעמין,
אונ גאָט האָט עס אומיסטנע אזוי באשטעלט כדי מען זאָל פאר איהם כוזא
האָבין.

טו וואָס איז גיווען דאָס איז דאָך שוין דאָ, אונ וואָס עס זאָל זיין איז אויך
גלייך ווען עס האָט שוין גיווען, אונ גאָט וויל גאָר אזוי האָבין דאָס געזעג
דערפין.

טז אויך דאָס האָב איך צו גיזעהן אונטער דער זון דאָרטין וויא עס האָט גי-
קעהרט זיין א רעכט, גראַד דאָרטין זשע איז גאָר די עולה, אונ דאָרטין
וויא עס זאָל זיין דיא עהרליכקייט, דווקא דאָרטין איז הולטייסטווע.

יז איבער דעם האָב איך ביא מיר אין הארצין אזוי אויסקלעהרט, מסתמא
כוז גאָט דערנאָך אי דעם עהרליכען אי דעם הולטייא פארהערין, וואָרים
אויף איטליכער מעשה אונ אויף איטליכען אינטערעס איז א מאָהל ערגין
א צייט גישטעלט גיוואָרין.

יח א מאָהל האָב איך מיט מיר גיטראכט א קעגין דיא מענשין-קינדער וואָס
ריידן זיך איין גאָט אויס צו קלערין, אונ זייא זיך גופיה פאר בהמות צו
האלטין.

יט ווייל (מען זעהט) דאָס באגעגעניש פין דיא מענשין אונ דאָס באגעגעניש
פין דער בהמה אלץ-איינס, שטארבין שטארבט אויך דער, אזוי גוט וויא
דער, אונ אללע זענן גור וויא אייך דוך, דאָס השיבות פינ'ס מענשין איז
בער דער בהמה איז גאָר נישט, וואָרים אלדינג איז הבל.

כ אלדינג געהט אין איין אָרט אריין, אלדינג איז גיוואָרין פין דער ערד, אונ
אלדינג געהט ווידער צוריק אין דער ערד אריין.

כא ווער ווייסט עס דען אז דער דוך פין דיא מענשין-קינדער, אז ער געהט
גראד ארויף, אונ אז דער דוך פין דער בהמה געהט אַראָפּ אין דער ערד
אריין.

כב איך העט כמעט גיגלויבט, דער אמת איז אזוי, עס איז נישט בעסער גאָר
דער מענטש זאָל זיך דערווייל אָן הוליען מיט זיין בריהשאפט, וואָרים דאָס
האָט ער דאָך דערווייל אין דיא הענט, ווער נעטה איהם דען זיך אַרום צו
זעהן אויף דעם וואָס נאָך איהם וועט זיך טהון.

- דא א אזוי האָב איך מיך ווידער גינומען אינ באַקוקט דיא גוילות וואָס גישעהען
 גאָר אונטער דער זון, וויא דיא טרערין פֿין דיא באַראַביוויטע וואָס האָבן
 נישט איבעצין זאָל זיך זייערער אָן נעמין, אונ צו ראַטווען פֿין זייערע
 באַרייטערס—קוקט זיך אויף זייא קיינער נישט ארום.
- ג. גיפעהלט מיר בעסיר דיא געשטאַרבענע וואָס זענן שוין לאַנג טויט, איידער
 דיא לעבעדיגע וואָס לעבן נאָך.
- ז. אינ נאָך בעסיר פֿין וויא ביידע איז דער, וואָס איז נאָך גאָר נישט גיווען
 אויף דער וועלט, אונ האָט עס גאָר נישט צו גיזעהען דיא פאַרדראַסטיגע
 יאך וואָס טהוט זיך אינטער דער זון.
- ח. אויך האָב איך צו גיזעהן אלדאָס האַריווען אונ אלע בריהשאַפט אין האַנדלין
 און עס איז גאָר וויא א גיוועט צייטען דיא לייט, וויא איינער איז דעס
 אנדערין נאָר מקנא, דאָס איז אויך דבל אונ אומזיסטער קלאַפּאַט.
- ט. דער פּוילער פּערליגט דיא הענט אינ פאַרזעהרט דאָס פּלייט פֿין זיך
 אהאַב.
- י. צו מאַהל איז אָבער אויך בעסער א זשמעני נחת, פֿין ביידע הענט פּול מיט
 האַרוואַניע אונ קאָפּ דרייעניש.
- יא. ווידער האָב איך מיך ארום גיזעהען אויף איין אנדערן הבל אונטער
 דער זון.
- יב. אַפּט מאַהל וועט זיין איינער, ער האָט גאָר קיינים ניט צו זיך, אויך קיין
 זיהן אונ קיין ברודער נישט, אונ זיין האַריווען האָט גאָר קיין עק נישט,
 אונ זיינע אויגן האָבן גאָר קיין זעט נישט, ועס פּאלט איהם קיינמאָהל
 נישט איין צו טראַכטן, פֿין וועמיש וועגן דען האַריווע איך אונ פאַרגן
 מיר אליין קיין גוטן נישט? אויך האָט איז א הבל א שלים שליממול.
- יג. בעסיר איז שוין צווייא אירע פֿין איינים, וויא קענן שוין א בעסערן ריוח
 האָבן אין זייער האַרוואַניע.
- יד. וואָרם ווען זיי פּאלין האַטשי איין אַפּט מאַהל, אזוי קען איינער דעס אונ
 דערן אויף הייבן, אָבער פּערטוואַרצט איז שוין דער איינער גיוואָרין, און
 ער פּאלט אזוי האָט ער שוין קיינים וואָס ער זאָל איהם אויף הייבען.
- יז. אויך ווען צווייא אידע שלאָפּן בייא אַנאנדער איז זייא וואַרים אונ איינעס
 אָבער ווי אזוי זאָל וואַרים זיין?
- יח. ווען איינער פּאלט אָן אויף זייא, אזוי קענן דיא אקעגן איהם בעסיר באַ
 טעהען, אונ ככל שכן און א געדרייטער פּאָדים אין דרייען קען זיך גאָר
 נישט פּשוט צו רייסן.
- יט. בעסיר איז א יונגער מאַן איין אָרימער אונ א קלוגער איידער איין אלטער
 מיך אונ איין נארישער, וואָס ער וועט זיך שוין קיינמאָהל נישט אויסלער-
 קען געניט צו זיין.
- י. וואָרם דער איז דאָך אויך אויס דער תּפּיסה (דאָס מיינט מען דער מוטר'ס

- לייב), ארויס גיקומען מ'ך צו ווערן, און (חאָטשע וויא ער איז אצונד א מ'ך) איז ער דאָך אויך גיבוירן גיוואָרן אַרום.
- אזוי איך האָב אכטונג גיגעבן אויף אלע לעבענדיגע וואָס געהען אַרום אונטער דער זון, אלע האלטן שוין באצייטן מיט דעם יונגען וואָס וועט נאָך איהם אויף שטיין, (נ"א דער עולם האָט זיך קיין מאָהל נישט באגניגן גילאָזט מיט דעם וואָס זיין האָבן פאר זיך גיהאט, אזוי וועלין זיך אויך דיא שפע-טירע מיט דעם איצטיגען נישט פרייען).
- אזוי זיין יענער עולם האָט אויך גאָר קיין עק נישט דיא וואָס זענען פאר זיין גיוועהן (און האָבן אלע מיט דעם גיהאלטן). אזוי וועלין דיא הינטערשטע אין זייערום אויך אַ מאָהל קיין נחת נישט האָבן וואָרים דאָס איז אויך הבל און אומזיסט קאָפּ ברעכיניש.
- זיב אכטונג אויף דיינע טריט אז דוא געהסט אין גאָטס הויז אריין, גיווין זיך בעסער צו פאָלגן, איידער דאָס וואָס דיא נאראַנים זענען מנדר קרבנות, גינג האָבן זיין קיין שכל נישט אז זיין טהוען בייזעש.
- ה א זיין נישט גיך אויפן מויל, און נישט קיין פלוט מיטן הארצין, זיך אויס צו פלירדערן עפּיס קעגן גאָט, וואָרים גאָט איז אויפן הימעל, און דוא ביסט דאָך אויף דער ערד, איבר דעם דארפסטו בעסער צו זיין מיט ווייניג ריידין.
- ב אזוי וויא דער חלום קומט אָן אויסגעמישט פּין פיהל זאכין, אזוי דאָס קול פּין א נאר מיט א סך גיריידערייא.
- ג אז דוא ביסט עפּיס מנדר צו גאָט, קעהרסטו עס נישט פאר זאמין צו בא-צאָהלין וואָרים עס איז קיין נחת אין נאראַנים, וואָס דוא ביסט מנדר צאָהל. ד בעסער זיין גאָר נישט מנדר, איידער זאָלסט מנדר זיין און נישט צאָהלין.
- ה זולאָז נישט דאָס מויל דיר צו פאַרזינדיגען דיא יאָהר, דוא וועסט דעם מלאך גאָר נישט קענען פיר זאָגן: איך האָב מיך טועה גיוועהן, פּין וועסט וועגן זאָל גאָט זיך דערצערניגען איבער דיין קול, און זאָל דיר שלימזל געבן אין דיין מעשה ידי אַריין.
- ו וואָרים פּין פיל חלומות און הבלים און גיריידערייא קומט אַלץ נישט הערויס, דער עיקר איז אביא פאר גאָט זיך צו פאַרשטין.
- ז אז דוא זעהסט דיא קרויודים פּין איין אַרימאן און דיא באגזלייע עהרליכ-קייט און גירעכטיגקייט אין א מדינה, האָסטו זיך נישט צו חידשן אויפן יצה"ר, וואָרים [זיין שטייגער געהט תמיד אזוין] איין מענש וואָס איז עפּיס העכער פינים אנדערן, זעהט אויף דעם וואָס פּין איהם נאָך העכער איז, און דער העכערער אויפן נאָך-העכערן, אלע הויכע קוקן אריבער איבער זיך.
- ח אזוי איז דאָך דיא פארברענגערש (בעלי גאווה) פּין א מדינה מתפשט דורך און דורך ביז אפילו דער בעל הבית פּין א פעלד ווערט א האָר איבער בע-דינטע.

ט ווער עס טראכט נאך געלט, קען זיך נישט אָן זעטיגן מיט געלט, און דער וואָס טראכט נאָך כבוד, פּרעגט נישט אויף זיין פּאַרמעגניש — דאָס איז אויך אַ הבל.

י דאָרט ווי עס געהט איינים גוט און פיל עסער'ס גיפּינען זיך דרויף, קומט דעם בעל הבית מעהר נישט הערויס, נאָר וואָס ער זעהט עס צו. יא זיס איז דער שלאָף דעם ארבייטאָרער, צי האָט ער געבוך ווינציג אָדער פיל גיהאט, אזוי האָט ער עס גיגעטן, אָבער די זאטקייט דעם עושרס לאָזט איהם נישט שלאָפּן.

יב נאָך איין ערגערע קרענק האָב איך אַ מאָהל גיזעהען אונטער דער זון, איין עשירות ליגט באוואָרינט צום שליככול זיין אייגינעם בעל בית. יג אַי דאָס עשירות ווערט נאָך פּאַרפאלן דורך אַ בייזער סיבה (ווערט איזטשעזשניט אין אנגסטין), און אז ער האָט אַ זון פּערמאָגט ער שוין גאָר נישט.

יד אזוי וויא ער איז ארויס גיקומען אויס דער מוטער'ס לייב נאָקט, אזוי וועט ער טאָקי צוריק געהן וויא ער איז גיקומען, און האָט גאָר נישט מיט צו טראָגן פּין זיין האַריוואניע (וואָס ער זאָל זיך קאָנען בעניטצען דערמיט). יז אַ דאָס איז אויך אַ ביטערע קרענק אזוי וויא ער איז גיקומען אזוי געהט ער אוועק (מיט נישט), און וואָס קומט אים זשע ארויס וואָס ער זאָל נאָר מוטשען זיך אויפן רוח.

יח אייך אלע זיינע טעג זאָל ער עסן אין דער פינצטער, זאָל ער אַ ים עסיג נעש האָבן, אין קרענק אריין פאלן און גרימיניש בעקומען. יט אַט זשע העט זיך מיר אויך באלד גידאכט, צום שענסטן און צום בעסטן איז עסן און טרינקען, און זיך אַ נחת אָן טהון מיט אלע זיינע האַריוואניע וואָס ער פּערהאַריוועט זיך אונטער דער זון, די עטליכע צו גיצעהלשע טעג פּין זיין לעבן וואָס גאָט האָט איהם גיגעבן און דאָס וועט זיין בלייבען.

יך און דער אמת איז אזוי אַ מענטש וואָס גאָט האָט איהם באשעהרט עשירות און נחלאות און האָט איהם אויך שליטה גיגעבן דערפּין צו געניסען און על כל פנים זיין חלק דערפּין אָפּ צו הייבן און זיך משמח זיין מיט זיין האַריוואניע, אַ דאָס איז יוא אַ מתנה פּין גאָט.

יג נישט אלץ אויף איינצואמלין לאָז ער בעסיר אין זיין אייגינעם לעבן גידענע קין אז עס איז יוא גאָט נוחא דיא פּרייליכקייט פּין זיין האַרץ (נ"א אז גאָט איז יוא מסכים אויפן פּרייליכקייט וכו'). —

ך אַ עס איז פּאַרהאנדן אַ שליממזל וואָס איך האָב צו גיזעהען אונטער דער זון, און דאָס איז צו גרויס אויפן מענשען.

כ איין מענטש וואָס גאָט ב'ה גיט איהם עשירות און נחלאות און כבוד, און עס געהט איהם גאָר נישט אָפּ אין קיין זאך וואָס זאָל זיך אים גליסטען, אָבער גאָט גיט איהם קיין שליטה נישט אז ער גופי זאָל עפּים דערפּין

- גיניסין נאָר איין אנדערער דייקא זאָל עס גיניסען אין גאנצין. אָ דאָס איז
הבל און א ביטערע קרענק.
- ג ווען איינער זאָל דאָ אָבער אויך הונדערט קינדער האָבן און זאָל דאָ פיל
יָהר לעבין, אזוי פיל וויא ער וויל זיך אליין לעבין, נשמר זיין געמיהט האָט
קיין שום זעט נישט גיהאט פין דעם גוטס און אפילו בייא זיין טויט האָט
ער קיין רעכטע קבורה נישט גיהאט, אזוי האָב איך שוין לאנג גיזאָגט אז
אין נפּל'ע איז בעסער פין איהם.
- ד וואָרים דאָס נפּל'ע איז זיך אין דער שטיל אָנגעקוממען, און אין דער
פינצטער אוועק גיגאנגען און אזוי וועט טאקי זיין נאָמען אין דער פינצטער=
ניש פאר האָהלען ווערין.
- ה עס האָט אפילו נאָך דיא זון ניט אָנגיזעהען און האָט גאָר פין נישט ניט
גיוויסט ממילא אזוי האָט עס גיוויס מעהר נחת פין יעניב.
- ו און אפילו עס וואָלט גיווען גילעבט טויזענד מאָהל צווייא מאָהל און העט
אין נישט קיין נחת גיזעהען, אזוי קומט עס אלץ אויף אלצאיינעם אויס.
- ז נאָר דעם דאָזיגען מענשינ'ס האָריוואניע געהט אינ'ם כויל אריין און זיין
געמיהט האָט אויך קיין זעט נישט.
- ח מיט וואָס דען איז דער חכם חשובער פין דעם נאר, ווי קומט דער קלוגער
אָרימאן בעסער פין אלע לייט אויס?
- ט בעסער וואָס די אויגן זעהען (דאָס הייסט וויא דער קלוגער אָרימאן נעהמט
אָן מיט דעם ביסיל וואָס ער זעהט אין זיין פארמעגניש פאר ליב) איידער
ארום צו וואנדערין אין געמיהט, אויך דאָס איז אַ הבל און איין אומזיסטער
קלאפּאָט.
- י וואָס דער מענש איז שוין גיווען (ביזקיל אהער) פאר דעם האלט מען איהם
שוין, און דערפאר איז ער באקאנט, אָבער זיך באָרין מיט א שטארקין, (ודי'ה)
צו וועלין וויסין מעהר פין אונזער פערשטאנד) דאָס איז אונמעגליך.
- יא וואָרים דער אמת איז פארהאנדין פיל זאכין וואָס מאכין נאָר פיל געפיל=
דער וואָס קומט אָבער דעם מענשין הערויס?
- יב ווער זשע ווייסט דען וואָס פארן מענשען איז גוט אין דעם דאָזיגען לעבען
(דיא עטליכע טעג פין זיין שלים מול לעבין) העט ער זייא זיך נאָר גימאכט
וויא א שאַטען (דאָס הייסט וויא איין אָרט וואָס עס פארשטעלט פאר דער
היטץ פין דער זון) אָבער קען איהם יוא אימצער אויסזאָגן וואָס נאָך איהם
וועט זיך טהון אונטער דער זון?
- יג אַפּט איז בעסער א גוטער שם—פין טייערע אָהלין, און דער טאָג פינ'ם
שטארבין— איידער דער טאָג פינ'ם גיבוירן ווערין (עס הייסט אז מען
זעהט שוין אז מען האָט דיא וועלט כשר אויסגיפיהרט.
- יד בעסער איז צו געהן צו איין אָבל, איידער אויף א סעודה, וואָרים דאָס
איז שוין דער סוף פינ'ם גארין מענש, און דער לעבענדיגער וועט זיך
דערפין צום הארצין נעהמען.

- א מאָהל איז בעסער פּערדראָס איידער (פּוסטע) גילעכטער, מיט א שלעכט פנים קען אויך דאָס געמיהט צו פּרדין זיין.
- ד קלוגע האָבין זייער הארץ אויך דאָרט וויא מען איז אונטעדיג, אונ דאָס הארץ פין נאַראַנים איז נאָר וויא מען הולטייעט.
- ה בעסער צו הערען דאָס אַנשרייען פין א קלוגין איידער אונזער וואָס הערט אויס לידעלעך פין נאַראַנים.
- ו וואָרים אזוי וויא דאָס טרעשטשין פין דערנער אונטערן טאָפּ אזוי איז דאָס גילעכטער פנים נאַר, אָבער דאָס איז הבל.
- ז דיא בערייסערייא דעס נאַר'ס פאַרמאָאָאָטשעט א חכם, אונ דורך זיין מתנה זייער ער אָפּט נאָך מעהר דאָס הארץ אָהן.
- ח בעסער איז דער אויסגאנג פין א זאך—איידער דער אָנהייב, בעסער א סבין איידער א שטאַלצער נאַר.
- ט וויא ניט א פלוט אין דער געשווינד זיך צו דער רגוינען, וואָרים כעס קען נאָר זיין רוהע האָבין אין דעם בוים פין נאַראַנים.
- י זאג ניט וואָס באטייט דאָס וואָס יענע צייטען זענן בעסער גיוועהן פין דיא היינטיגע, וואָרים דאָס פּרעגסטו איידאי ניט פאַר חכמה.
- יא צו עשירות איז גוט חכמה אונ נאָך בעסער איז זיא, פאַר דיא וואָס שפּיגל זען זיך אין דער זון (דאָס הייסט: דיא וואָס ווילן פין זייער עשירות א נחת האָבין).
- יב א מאָהל אינ'ס שאטען פין חכמה, אונ א מאָהל אינ'ס שאטען פנים געלט א נחת צו האָבין איז אונדאי גוט, וואָרים דיא חכמה איז מחיה איהרע לייט.
- יג זעה נאָר צו דאָס גרייטע וויא גאָט פיהרט דיא וועלט וואָרים קיינער קען נישט בעסער כאַכן וויא ער האָט גיוואָלט קאליע מאַכן.
- יד דעמעלט אז עס געהט גוט, מעגסטו א נחת האָבין אונ אז עס געהט שלעכט קענטסטו נאָר צו זעהען דאָס גרייטע, אי דאָס אי דאָס האָט אַלץ גאָט גי- מאַכט איינ'ס קעגין אנדרן, כדי דער מענטש זאָל שוין גאָר נישט געפינען נאָך איהם עפיס כגיה צו זיין.
- טו אלצדינג האָב אויך צו גיוועהן אין מיינע שלים=מזלנע צייטן, אָפּט מאָהל איין עהרליכער רייסט קריעה מיט זיין עהרליכקייט, אונ אָפּט מאָהל א הולטייא האָט א לאנג גיוועהר מיט זיין הולטייסקייט.
- טז וויא ניט צו פרום אונ וויא ניט איבריג קלוג וואָרים דוא האָסט א ברירה גאָר משוגע צו ווערין.
- יז וויא אָבער אויך ניט גאָר איבריג א הולטייא, אונ וויא ניט איבריג א נאַר, וואָרים זיסט האָסטו א ברירה צו שטארבין אָהן א צייט.
- יח עס איז גוט זאָלסט זיך האלטיין אין דעם, אונ יענץ אויך נישט אויס דיא הענט לאָזן, וואָרים דער רעכטער פרומער קען מיט אלע אויסקומען.
- יט דיא חכמה איז מעהר באוואָרניש פאַר'ן חכם, איידער צעהען עלטסטע אין דער שטאַדט.

כ וואָרײַם צום אמת איז גאָר נישט פארהאנדן אזוי איין עהרליכער מענטש
אויף דער וועלט, וואָס ער זאָל נאָר גוטס טהון אונ זאָל קיין מאָהל נישט
פעהלער מאכין.

כא אויך אויף אלעם וואָס מען שמיסט דארפסטו דיך נישט ארום קוקין, זיסט
האָסטו א ברירה צו דער הערן וויא דיין אייגינער קנעכט שעלט דיך.
כב דער קעגין ווייסטו דיך בייא דיר אויך וואול וויא דוא האָט אויך גישאַלטין
אַנדערע.

כג אזוי פיל האָב איך אויס גיקלערט פין דער חכמה, איך האָב גיוואָלט גאָר
גאנץ קלוג זיין, אָבער פין דעם בין איך נאָך ווייט גיבליבין.
כד דאָס איז שוין פערבייא דאָס וואָס איז גיווען, זייער ווייט וואָס מען קען
עס טוין נישט דער יאָגין.

כה א מאָהל האָב איך טיך גינומען מיטן גאַנצין הארצין, גיוואָחר צו ווערין
אונ צו דער קלעהרין אונ גאָר צו פאָרשין מיט חכמה אונ מיט חשובן, אונ
צו וויסין דאָס רשעות פין נארישקייט, אונ דאָס נארישקייט פין הולטייסקווייט.

כו איך זעה אָבער אז דיא נקבה איז ערגער פינים טויט (אויף דער וועלט),
זיא איז אזוי וויא א סיטע, איהר הארץ איז ווי אַ זאָסילקע, קיידונים זענין
איהרע הענט, דער וועמען גאָט האָט ליב—דער קען פין איהר ניצל ווערין,
אונ דעם בעל עבירה דער טאפט זיא.

כז אַ דאָס האָב איך אויסגיקלעהרט—זאָגט קהלת—איינציגווייט, איינציגווייט
אויפן השבון אַרויס צו קומען.

כח וואָס נאָך האָב איך אויף דער וועלט גיווכט אונ האָב עס נישט אָנגע-
טראָפּין, איין מענטש (א רעכטיג) האָב איך צווישען טויענד אָנגיסטראָפּין,
אָבער קיין אשה האָב איך צווישען אַלע (א רעכטע) נישט גיקענט גיפינען.
כט אַ דאָס איינציגע האָב איך דאָס יוא זעהר קלאָהר אויסגיקלעהרט אויף דער
וועלט, אז גאָט האָט טאקי באמת גימאכט דעם מענשען פשוט, נשטר זייא
האָבין זיך טאקי אליין אויסגיווכט פילערלייא שלימ-מול.

ה א ווער איז נאָך אזוי וויא דער חכם? ווער ווייסט נאָך אזוי גוט אין אלעס
א מיטעלמאָס צו האָבין, דיא חכמה פין א מענטש שיינט איהם אויס זיין פנים
ארויס, אונ זיין אויפגרוימקייט דאכט זיך נאָך א מאָהל אזוי גרויס.

ב איך אָבער האלט מיך דראָן, דעם פריקאז פין א מלך צו היטען, אונ דערצו
נאָך דיא שבועה פין גאָט.

ג לאַז ער זיך דיר ניט צו גיך דאקוטשען, דוא זאָלסט איהם טוזין ווייכען,
זאָלסט דיך נאָר אליין נישט פיהלען אין קיין שלעכטער זאך, וואָרײַם ער
קען זיך אויספיהרען וואָס ער וויל.

ד וואָרײַם דאָט וואָרט פין א מלך איז א שארפער אָקאז, ווער קען דען איהם
זאָגין, וואָס טהוטטו דאָס?

ה דער וואָס היט אָבער וואָס מען הייסט איהם, דער ווייסט גאָר נישט פין

בייז צו זאָגן, און דיא צייט און דאָס רעכט דאָס ווייסט דער קלוגער בייז זיך וואול.

וואָרים אויף אלע זאכין אויף דער וועלט איז פּערהאנדין א צייט און א רעכט, און דער מענש איז צו פילערלייא שלים=מול אויף דער וועלט אָנגרייטיג.

וואָרים אצונד קען ער נאָך גישט וויסן וואָס ער קען נאָך א מאָהל זיין, און וואָס א מאָהל וועט זיך מיט איהם טהון קען איהם אצונד קיינער גישט מוויע זיין.

ח קיין מענש האָט גיט צו שאפין איבער דער לופט, ער זאָל גיט צו לאָזן (צו זיך א בייזע לופט) און מען האָט גישט צו שאפין איבער דעם טאָג פינים טויט. מען קען זיך אין ערגיץ גישט אהין טהון פאר א מלחמה, הול= טייסקע שטוקעס קענין דעם הולטייא גישט ראטיווען אין א גויט.

ט אַ דאָס אלץ האָב איך שוין צו גיזעהען און האָב מיר עס וואול צום הארץ גינומען אומעדום וויא א זאך איז דערגאנגין אויף דער וועלט, ווען א מענש האָט גיוואָלט מיט א מענשין וואָיווען צו בייזן.

י אווי האָב איך שוין אָפט גיזעהען רשעים זענין באגרָאָבין און פּערגאנגען גיוואָרין און פינים הייליגען אָרט ארויס גינומען, מען האָט שוין גאָר אי פאר געסין אָן זייא אין דער שטאָדט וויא זייא האָבין אווי פארפיהרט, דאָס איז גאָר א הבל.

יא ווייל דאָס וואָס פאר דיא בייזע מעשים איז באשעהרט אויף דער וועלט גישעהט גיט אלע מאָהל זארוי, איבער דעם דערוואזשען זיך די מענשין בייז צו טהון.

יב ווייל א זינדיגער טהוט אָפט בייז א סך און מען ווארט איהם אויס וואָרים דעם אמת ווייס איך וואול אז דיא פרומע מוועט א מאָהל דאָך גוט זיין דיא פאר גאט פרום זענין.

יג און גוט וועט עס איהם גיט אלץ בלייבען דעם רשע. ער וועט זיך גיט על= טערען דרינען אווי ווי א שאַטען נאָר דער פאר ווייל ער האָט קיין יראת שמים גיט.

יד עס איז פּערהאנדין א הבל וואָס טהוט זיך אויף דער וועלט, עס איז פּערהאנדין אָפט איין עהרליכער און עס דערגעהט איהם אווי ווי א הולטייא העט גיקעהרט דערגעהן און עס איז ווידער פּערהאנדין הולטייעס וואָס עס דערגעהט זייא וויא עס העט גיקעהרט איין עהרליכען זיין, אַ דאָס האָב איך שוין לאנג גיזאָגט עס איז אויך א הבל.

טז אווי איז מיר בעסיר גיפעהלין דאָס לוסטיגקייט, וואָרים עס איז גישט בע= סער פאָרן מענשין אויף דער וועלט וויא אז מען זאָל עסין און טרינקען (וואָס מען פאר מאָגט) און דערבייא לוסטיג זיין, און אָן דעם זאָל ער זיך האלטן דיא עסליכע טעג וואָס גאָט האָט איהם גיגעבין צו לעבן אויף דער וועלט.

צו אזוי האָב איך אין פּלוג גימיינט, אז איך האָב מיך גאָר גינומען דרויף נאָך צו קלעהרן מיט חכמה און מיך ארום צו קוקן אויפֿן שטייגער וויא אויף דער וועלט פיהרט זיך, וויא טעג און נעכט נעהמט זיך אפילו קיין שלאָף אין דיא אויגן נישט.

יז איך האָב אָבער מיך צום שפיץ באקלעהרט איבער אלע גאָט'ס מעשים אז דער מענש קען גאָר נישט דער ראָטין וויא אזוי עס טהוט זיך אונטער דער זון, האָטשי ער זאָל זיך אזוי פיל מיטשען נאָך צו קלעהרן וועט ער אלץ פאָרט נישט דער ראָטין וויא אפילו האָטשי דער חכם זאָל זיך טראכטן ער וועט וויסן, ניין אָבער! ער וועט פאק נישט וויסן!

יח א וואָרים דאָס אלץ האָב איך מיר צום הארצין גינומען דאָס אלץ צו קלעהרן, וויא דיא צדיקים און דיא חכמים און זייערע תלמידים זענן אלץ בייא גאָט אין די הענט, אפילו אי אהבה אי שנאה ווייסט דער מענש ניט, אלץ איז שוין גרייט פאר וויא.

יט גאָר אלץ מיט איין אנדער (אלץ און אלץ) איינערלייא באגעגניש, דעם עהרליכען און דעם הולטייא, דעם גוטן און דעם כשרין און דעם טמא, און דעם וואָס ברענגט אלץ קרבנות און דעם וואָס ברענגט נישט, דעם גוטן אזוי וויא דעם זינדיגען, דער וואָס שוועהרט זיך אלץ, אזוי וויא דער וואָס האָט פאר א שבעה מורא.

כ א דאָס איז קיין כיבוד נישט אין אלימען וואָס פערלויפט זיך אונטער דער זון, וואָס איינערלייא זאך טרעפט אלע און ווידער וואָס דאָס רוב מענשען קינדער האָבן זייערע הערצער פול מיט באַזוקייט און מיט שפיטצליך אזוי לאנג וויא לעבן, און דערנאָך געהען וויא זיך איבער צו דיא מתים.

כא מען מעג זיך אויסקלויבן וועמען מען וויל, אזוי האָבן פאָרט אלע לעבענע דיגע א בטחון (אויף גוטש), דער לעבענדיגער הונד איז חשובער פינים טויטן לייב.

כב וואָרים דיא לעבענדיגע ווייסן וואול, אז וויא וועלין שטארבן, און דיא מתים ווייסן שוין גאָר נישט: (זייא האָבן שוין גאָר נישט קיין שכר עפֿים צו ווארטן, וואָרים זייער גידעכניש איז שוין פארגעסן גיוואָרן).

כג אי זייער פריינדשאפט, אי זייער פיינדשאפט, איז זייער קנאה, איז שוין לאנג פערפאלין גיוואָרן, און זייא האָבן שוין גאָר קיין חלק נישט אויף אייביג אין אלים וואָס טהוט זיך איבער אונטער דער זון.

כד געה! עס דיר לוסטיג דיין סעודה, און מיט א פרייליך הארץ טרינק דיר דיין וויין, וואָרים גאָט גיפעלט שוין אודאי אזוי וויא דיא פיהרסט דיך.

כה תמיד זאָל דיין גרעטה זיין קלאָהר, און זאלב אויף דיין קאָפּ זאָלשטו ניט זשאליווין.

כז האָב דיר גאָר א גוט לעבן מיטן ווייב וואָס דוא האָסט ליב אזוי לאנג דיין שלימולנע לעבן איז, וואָס גאָט האָט דיר אָפּ גיגעבן אונטער דער זון.

אלע דיינע שליכזלנע טעג, וואָרעם טילקאָ דאָס איז דיין אינאָם לעבן אונד אין דיין האַריוואניע וואָס דו פּערהאַריוויסט אונטער דער זון. וואָס דואַ קענסט נשטר אויכפיהרען מיט דיין תקיפות דאָס טהוא, וואָרעם עס איז שוין דאָרט מעהר נישט פּארהאנדין קיין אינטערעס קיין השבון אונד חכמה אונד א שכל אינאָם גרוב וויא אהין דוא געהסט.

יא א מאָהל האָב איך מיך ווידער אומגיזעהען אז נישט אלע מאָהל האָבן דיא גרינגע א גוט גילויף אונד נישט דיא גבורים דיא מלחמה, אויך נישט דיא חכמים פרנסה, אונד נישט דיא געשייטע עשירות, אויך נישט דיא געניטע הן, אויף אלימען איז א צייט אונד א סבה פּערהאנדין וואָס קען זייא צו קומען. יב אזוי ווייסט אויך דער מענש נישט ווען זיין צייט קומט, אזוי וויא דיא פיש וואָס ווערין גיחאפט אין א שאַפילער נעץ, אונד וויא דיא פייגיל ווערן דער טאפט מיט דער פרוטע, אזוי וויא זייא, אזוי פאלין אָפט דיא מענשן=קינדער אריין אין א לייד אז עס טרעפט זייא פּלוצליך.

יג אויך דאָס האָב איך א מאָהל צו גיזעהען א חכמה אונטער דער זון, אונד עס איז בייא מיר זעהר חשוב.

יד א קליין שטעטיל אונד לייט זענן ווינציג דרינגען אינ עס קומט דער צו א גרויסער בלך אונד רינגעלט עס ארום אונד מאכט דרויף גרויסע וואלין.

טו ער טרעפט אָבער אָן דרינגען איין אַרימאן אָבער א חכם אונד דער איז מציל דאָס שטעטיל מיט זיין חכמה, עס האָט גאָר קיין מענש נישט גיהערט קיין מאָהל פּין דעם אַרימאן אין שטאָדט ביז אהער.

טז דאכט זיך מיר אז חכמה איז חשובער פּין גבורה, נאָר דיא חכמה פּין איין אַרימאן איז מבוזה, אונד זיינע ווערטער זענן נישט חשיב.

יז אונד דער אמת דיא ווערטער פּין חכמים איז גישטאקער צו פּאָליגן איידער דאָס גיפילדער פּין א פרויף אויבער נאראַנים.

יח חכמה איז בעסער פּין גיזעהר, אָבער איין איינציגער חכרון איז באַייט פיל גומק.

יט א גיפּרטע פּליגין קענן פּארשטינקן אונד אויף יערין (אז זייא פאלין אריין), אין די טייערסטע זאלבען, אזוי איז איינער א פיינע בריה מיט חכמה מיט כבוד, נאָר א ביסיל נארישקייט (וואָס ער האָט אין זיך).

כ דער קלוגער האָט זיין הארץ אויפן רעכטן אָרט אונד ביים נאר איז דאָס הארץ עפּיס אויף דער לינקער זייט:

כא אומערום וואָהין דער נאר געהט, פעהלט איהם אלץ א קלעפקע אונד ווייזט דעם נאר ארויס:

כב ווען דער עלצטער ווערט עפּיס ביז אויף דיר, זאָלסטו נאָר זיך פּינאָס אָרט נישט אוועקריהרען, וואָרעם אָפט דורך הכנעה שטילט מען דאָס גרעסטע פּארשטיפונג.

כג עס איז פּערהאנדין אָפט א שלים=מול וואָס איך האָב שוין צו גיזעהען אונד=

- טער דער זון, אזוי וויא איין ארויסהאפעניש וואָס האַפט זיך ארויס א וואָרט פֿין א פֿריץ.
- י קליינע אונ שלים=מולניקעס זענין ארויף גיזעצט גיוואָרין אין זיבעטין הימעל אונ פֿינע בריות ליגען אין שפלות.
- ז קנעכט האָב איך גיזעהען אויף שיינע פערד אונ שררות אזוי וויא קנעכט צו פוס געהן אויף דער ערד.
- ח דער וואָס גראָבט אויס א גרוב (אויף איין אנדערען) דער פאלט טאקי אליין דרינען אריין, אונ דער וואָס ברעכט מויערין—דעם בייסט א שלאנג.
- ט דער וואָס שלעפט שטיינער אהער, רייסט אליין קריעה פֿין זייא, דער וואָס האקט אָבער האַלץ, דער ווארימט זיך דערבייא.
- י אז דאָס אייזן איז שטומפיג מען האָט גאָר נישט גישארפט אונ גיגלאנצט וועט עס יוא טויגין צי עפֿיס (גרינג צו שניידן)? אָבער מיט חכמה טהוט זיך אלדינג זייער גרינג.
- יא ווען דיא שלאנג בייסט נאָך איידער מען האָט איהר אָנגישפראַכין אזוי קומט דעם אנשפרעכער נישט דרויס.
- יב דיא ווערטער פֿין א חכמיס מויל זענין לויטער חן, אונ דיא ליפֿין פֿין א נאר דערשלינגען זיך גופיה.
- יג דער אָנהייב פֿין זיין שמיסין איז נארישקייט, אונ דער אויסלאָז פֿין זיין מויל איז א ביזע ליד.
- יד דער נאר פלידערט נאָר אום אזוי א מענש איבערלייגט זיך נישט וואָס דערפֿין קען ארויסקומען, אָבער האַטשי וואָס אונטער זיינע פֿלייציס טהיט זיך האָט איהם קיינער נישט צו זאָגין.
- טו דיא האַריוואניע פֿין א נאר מאַרדיוועט איהם אָפֿ, אזוי וויא איינער וואָס ווייסט נישט ווירומער צו געהן אין שטאדט אריין.
- טז ווייא איז דיר לאנד! אז דיין מלך איז א יונגיל, דינע שררות האפֿין זיך צום עסין גאנץ פֿריה.
- יז אז וואול דיר לאנד! ווען דיין מלך איז א פינע בריה׳ס=קינד, אונ דינע שררות עסין ערשט ווען זייא האָבין דיא צייט דערצו, עסין זאָלין זייא— זיך דער פֿרישין, ניט זייא זאָלין זיך פארשכורין.
- יח מיט פוילקייט ווערט קאליע דער סוואַליק אונ מיט פארלייגטע הענט קאפעט עס אין שטוב.
- יט זייא מאכין נאָר סעודות אונ צו היליען, אונ וויין זאָל דאָס לעבין לוסטיג מאכין, אונ אלדינג קומט בייא זייא נאָר אויף געלט אָן:
- כ אויך צווישען דינע באקענטע זאָלסטו אויף א מלך נישט ריידין, אונ אין דיין שלאָף קאמער זאָלסטו קיין עושר נישט שעלטין, וואָרים דער פויגיל פֿין דעם הימעל מאכט אויך א קול, אונ דער גיפליגילטער מאן זאָגט אויס אָפט א זאך.

יא א לאָז דיין ברויט מיט'ן וואסער אוועק שווימען, א מאָהל אין א צייט ארום וועסטו עס ווידער גיפינען.

ב שטעל איין א חלק אויף זיבען אי אויף אכט, וואָרים עס איז גאָר קיין ראיה נישט וועלכ'ס שלעכט איז אויף דער וועלט (דאָס מיינט מען מען דארף נישט פרעגין דערנאָך אויב זיבען איז מולדיג, אָדער אכט איז שלים=מולדיג, וואָ=ריס דאָס איז נארישקייט).

ג אז דיא חמארים נעהמען זיך אָן מיט וואסער, אזוי וועלין זייא א רעגן אויף דער ערד אָן צאפין, און ווען א שפאָן פאלט קיין דרום אָדער קיין צפון אָדער וויא הין ער פאלט דאָרכין וועט ער ליגין, (דאָס הייסט מען קען אויס דעם וואַלקין נישט מעהר אויס וואָראַזשען נאָר אז רעגין וועט געהן, אונ פינ'ס פליהען וואָהין דער שפאָן פליהט, נאָר אז ער וועט דאָרט בלייבן ליגין וויא ער וועט פאלין).

ד דער וואָס שפירט נאָך דעם ווינד דער וועט אייביג נישט קענין זייען, אונ דער וואַלקען=קוקער וועט קיינמאָהל נישט קענען שניידן.

ה אזוי וויא דוא פארשטעהסט דאָך נישט אויפ'ן סליד פינ'ס ווינד, אזוי וויא דיא גלידער אינ'ס בויך פין דער טראַגענדיגער, אזוי פרשטייסטו דיך נישט אויף גאָט'ס מעשים וואָרים אַלדינג איז דאָך זיינע מעשים.

ו אין דער פריה זייעה דיר דיין זאָמין, אונ אויף דער נאכט לאָז דיך נישט אָפ, וואָרים דוא קענסט עס נישט וויסן, וועלכעס גוט איז צי דאָס, צי דאָס, אָדער אפשר זענין ביידע גוט.

ז זיס איז דיא לעכטיגקייט אונ גישמאק פאר דיא אויגען אָן קוקענדיג דיא זין.

ח וויא פיל יאָהר ער וויל מעג אַ מענש לעבין, זאָל ער זיך תמיד פאָרגינען א נחת צו האָבין, אונ זאָל בזכרון האָבין, אז דיא טעג פינ'ס פינצטערנישט וועלין אויך א מאָהל אָן קומען, וואָרים זיי וועלין געוויס צו פיל זיין, (אונ אלץ וואָס איז גיוונהן וועט נישט קלעקן גלייך ווען עס העט נישט גיווען קיין מאָהל קיין גוטס).

ט הולייע דיר יונגער סאן מיט דיין קינדער'סקייט, אונ לאָז דיר זיך וואול געהן אויפ'ן האַרצין אין דיינע יונגע יאָהר, געה דיר וויא הין דין האַרץ טראַגט דיך, אונ וויא דיינע אויגין גילוסטען, אָבער ווייס, אז אויף אליס וועט דיך גאָט אַ מאָהל צום משפט שטעלין.

י שלאָג דיר ארויס דיא זאָרג אויס דיין האַרץ, אונ לאָז דיר נישט צו קיין ביזו צו דיין לייב, וואָרים דיא יוגענד יאָהרין אונ דאָס פרישקייט פין דיא גלידער געהט גיך פארבייא.

יא א גידענק אָבער אויך אין דיין באשעפער אין דיינע יונגע יאָהרין, איידער עס וועלין נאָך קומען דיא בעטריבטע טעג, אונ אזוינע יאָהרין וועלין אָנקומען וואָס דוא וועסט זאָגין, איך האָב פין זייא גאָר קיין הנאה נישט.

ב איידער עס ווערט דיר נאָך נישט פארפינצטערט דיא זון אונ דאָס לעכט

- און דיא לבנה און דיא שטערין, און דיא חמאריס וועלין אלע מאָהל ווידער קומען נאָך דעם רעגין.
- דעמילט אז דיא סטאַראָזעס פּינים האיו וועלין זעהר שלאבעריק ווערען, און אויס דיא בריות וועלין קאליקיס שלים-מולניקעס ווערין, די מילנערינס וועלין ליידג געהן—וואָריס זייא וועלין ניט סטייען, עס וועלין טונקיל ווערין דיא אויסזעהניגעשין דורך די פענצטער.
- עס וועלין פארשלאָסן ווערין דיא סהירין אין מארק אריין, און דאָס מעל-קלאפער וועט זיך איין שטילין, מען וועט זיך אויף חאפין דורך קוויטשין פין די פעגיליך, עס וועלין זיך איינהאַרבען דיא לידער טעכטער.
- אויך פארוואָס עס איז א הערביקיל וועלין זייא זיך שייען, און אלץ וועט זיך איהם דאקוטשין אין גאַנג, דער מאנדעל בוים וועט צוויטען, און דער היישעריק וועט זיך איבער הייבין, און דער חשק וועט פארשטעהרט ווערין, וואָריס דער מענש געהט זיך שוין אהיים אויף יענער וועלט, און דיא באקלאָגערס פּלאַנטען זיך שוין אין דיא גאסען.
- איידער עס וועט נאָך פערשטאַפט ווערין דאָס זילבערנע שניריל, עס וועט קרעכקע ווערין דאָס גילדיגע קרייזיל, דער קרוג בייא דער קערניטשקע וועט צו בראַכין ווערין, אזוי וועט דאָס ראָד אָפּ לויפין אין דער ברונען אַריין.
- דאָס ערדיגע וועט זיך אומקעהרין אין דער ערד אריין וויא עס איז גיווען, און דער דוך וועט צוריק געהן צו גאָט דער וואָס האָט איהם אריין גיגעבין.
- הבל הבלים האָט דער קהלת גיוואָנט, אלדינג איז הבל.
- וויא קהלת איז אלע מאָהל קליגער גיוואָרין אזוי האָט ער אלע מאָהל מעהר דעם עולם אויך צו גילערינט גיניטשאפט, און האָט אויס גיוואוגין און אויסגיכלעהרט, שפּריכווערטער פין זייער'ט וועגין גימאכט.
- קהלת האָט גיטראכט נוצליכע זאכין ממציא צו זיין און אמת זאכין קלאָהר אויף צו שרייבין.
- יא דיא חכמים רייד זענן וויא גינאַגילטע שטעקינס, און וויא דיא איינגי-זעצטע שפיצין בייא דיא האַדאָייס, אלץ קומט פין איין פּאסטוך ארויס.
- יב דער עיקר איז אָבער מיין קינד דאָך, אליין אויף זיך אכטונג צו געבין, אלץ אין ספרים ארויס צו שרייבין האָט גאָר קיין עק נישט, און פיל טראכטיכץ איז א טרהא אין קאָפּ.
- יג דער קיצור פין אלים איז: האָב מורא פאר גאָט, און פילניווע זיינע מצות, וואָריס אָ דאָס איז גאָר דער תכלית פין דעם מענשען.
- יד וואָריס איטליכען אינטרעס וועט גאָט צום משפט ברענגין מיט אלים וואָס דריגען איז איינגיוויקילט צי גוט צי בייז,
- אָבער דער קיצור פין אלים איז: האָב מורא פאר גאָט און פילניווע זיינע מצות, וואָריס אָ דאָס איז גאָר דער תכלית פין דעם מענשין.

ר' מנשה איליער

ר' מנשה איליער (בן-פורת)

באטראכטנדיק די יידישע ליטעראטור פון דער השכלה-עפאכע, פאלט אויף דער פאקט, וואָס סיי די אָנהייבן אירע, סיי איר גאַנצע אַנטוויקלונג בכלל האָט זי צו פאַרדאַנקען דערהויפּט די משכילים פון וואָלין (ד"ר מאַרקווז, מענדל לעפּין, ריב"ל, אַקסענעלד, גאַטלאָבער, מ. י. ליפּשיץ, לינעצקי, גאַלד-פּאַדן) און טיילווייז פון דערבייקן פּוילן-גאַליציע (ד"ר שלמה עטינגער, אַלכסנדר צעדערבוים, אברהם-מענדל מאָהר, וואָלף זבאַרזשער ערנקראַנץ), אין דער צייט וואָס די משכילים פון דער ליטע, ווי אדם הבהן לעבנסאָן, מיכה-יוסף לעבנסאָן, אברהם מאַפּו*, קלמן שולטאַן, האָבן זיך קיינמאַל ניט געווענדט צו יידיש אַלס מיטל פאַר זייערע אויפקלערונגסצוועקן. צי דערין איז שולדיק געווען די חסידישע באַוועגונג מיט איר פּאָזיטיווער באַציונג צו דער פּאָלקס-שפּראַך, א באַוועגונג, וואָס האָט אין דער ליטע ניט געפונען אַזאַ פאַרשפּרייטונג ווי אין וואָלין און פּוילן; אָדער דאָ האָט בכלל געווינקט דער מער גאַטירלעכער חוש פון די יידן פון דרום—אַ פּאקט בלייבט אָבער, אז אהויך דיק און מיכל גאַרדאַן (דער לעצטער האָט אגב לאנג געלעבט אין וואָלין, פונקט ווי דער ליטוואַק מעגדעלע מוכר-ספרים איז אינגאנצן פאַרוואָליניזירט געוואָרן) זיינען אַלע פּיאָניערן פון דער יידישער השכלה-ליטעראטור געווען ניט פון דער ליטע, און די ליטווישע משכילים האָבן זיך פאַרהאַרטן צו יידיש אָדער גלייכגילטיק אָדער גאַר פּינדלעך**).

* אברהם מאַפּו איז הוואָ ניט געווען פּינדלעך צו יידיש. אדרבא, פֿון זיינע צייטן כללים וועגן העכערע צייטן סטיל איז קלאָר, אז ער האָט גוט פאַרשטאַנען די כּאָרעקטונג פון יידיש. אַס וואָס ער יבּרייבט:

„סיר וואָל אונזערע קינדער לערנען תּנ"ך מיט א ריינער איבערזעצונג אויף יידיש, אויף דער סאַמעם לשון“:

„לערנט מיט אייערע קינדער דייטש, פּראַנצויזיש, ענגליש, — הכלל וולכע שפּראַך איר ווילט—אָנט ער אין דער הקדמה פון זיין ספר „תּוֹך לנעדר“—נאָר אויב איר ווילט, אייערע קינדער וואָלן קענען לשון-קודש, צווינגט זיי ניט עס צו לערנען אין אַ איבערזעצונג פון די שפּראַכן, וואָס זיינען זיי נאָך פּרעסיר. לאַזט זיי גלייכער ערקלערן דעם תּנ"ך אין אייער פּראַסע יידיש, וואָס אים וועלן זיי געוויס פאַרשטיין, זיי וועלן נאָר אַן אַנדער פּעולה האָבן. זעט — אַלע אינווערע לשון-קודש-שרייבער, אונזערע גרויסע סליצים און פּאָעטן—זיי האָבן דאָס לשון-קודש געלערנט פּשוט, אין דער איינפאַכער פּאָלקס-שפּראַך, דעריבער איז עס זיי טאַקע אַרײַן אין קאַפּ. און זיינען אַרויסקעקומען אַזעלכע שיינע שרייבער...“

** באַראַקטערומיש איז, אַז ווען קלמן שולטאַן האָט זיך דערוואונט, אַז אַ געוויסער גדולה היילפרין פון מינסק קלייבט זיך צו איבערזעצן אויף יידיש זיינע ווערק, הרוסת ביתר“ און „מלחמת-היהודים“, וואָס זיינען אַליין אויך נאָר איבערזעצונגען, האָט ער געשריבן צום ירושלים-שטעלער אויב קיין מינסק, אַז ער וועט בשום אופן ניט נעבן קיין ערלויבעניש צו איבערזעצן זיינע ווערק אין אַזאַ „קוידערוועלט“ ווי „וואַרשאַן“. און דאָס איז געווען שוין אין יאָר 1885. ווען די יידישע ליטעראטור האָט שוין געהאַט אויבצוווייזן די ווערק פון סט"ם א. א. אַגד. (זע „דער פּנקס“ ז. 112).

פנים-אל-פנים דערמיט באקומט נאָך אַ גרעסערע באַדייטונג דער פּאַקט, וואָס שוין אויף דער שוועל פון דער השכלה-באַוועגונג אין ליטע טרעפן מיר איינעם פון אירע גרעסטע און אַריגינעלסטע פאַרשטייער צווישן די, וואָס האָבן געמאַכט אַ פרוווי, אמת זייער אַשוואַכן, צו באַנוצן יידיש פאַר די צוועקן פון דער פּאָלקס-אויפקלערונג. מיר מיינען דאָס דעם גרויסן גאון ר' מנשה בן יוסף איליער (בן פורת).

* * *

„אין זיין צייט ניט אָנערקענט, איז ר' מנשה איליער אויך אין אונזער צייט געבליבן אומבאוואוסט. אָן טיפער אויפגעבראַכטקייט פון איין זייט און טיפן מיטגעפיל פון דער אַנדער זייט—קען מען ניט ריידן וועגן אים: אויפ-געבראַכטקייט אויף זיינע בני-הדור און מיטגעפיל צו זיין גרויסער נשמה, וועלכע האָט אַזוי פיל געגאָרט און אַזוי ווייניק אויסגעפירט.

„לויט זיינע אויסערגעוויינלעכע כשרונות, היציקן טעמפעראַמענט, זעלטענער אַקטיווקייט און ענערגיע פון זיין נאַטור האָט ר' מנשה איליער כמעט זיין גלייכן ניט אין דער יידישער געשיכטע פאר די לעצטע יאָרהונדערטער. עס האָט אויך קיין גלייכן צו זיך ניט געהאַט זיין מאַרטירערש לעבן. דאָס איז געווען אַ מאַן מיט אַזעלכע מעכטיקע סאַציאַלע אימפולסן, וואָס צו זיי האָט זיך ניט דערהויבן קיינער פון זיין קרייז ניט פאַר אים ניט נאָך אים. זיין גאנץ לעבן איז געווען פול מיט זאָרג — ניט פאַר זיך, נאָר פאַר דעם גליק פון פּאָלק“.

אַט אַזוי הייבט אָן זיין מאַנאַגראַפיע וועגן ר' מנשה איליער שמואל ראָזענפעלד, דער איינציקער, וואָס האָט די לעצטע צייט געפרוווט אַרויסברענגן גען פון דער פאַרגעסנקייט די דאָזיקע מערקווערדיקע פערזענלעכקייט. און ראָזענפעלדס מאַנאַגראַפיע דינט אויך אינוואַלטס הויפטמאַטעריאַל פאַר דעם אַרטיקל וועגן ר' מנשה איליער (*).

ר' מנשה איליער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1797 אין דעם פון דער וועלט-מלחמה פון דער ערד אַפגעמעקטן סמאָרגאָן (ווילנער גוב.). זיין פאַטער ר' יוסף איז געווען דיין אין שטאָט און, פאַרשטייט זיך, געגרייט דעם זון זיינעם פאַר אַרב. שוין יינגלווייז האָט מנשה אַרויסגעוויזן זיין אויסער-געוויינלעכע געראַטנקייט, פון וועלכער דער ביאָגראַף זיינער מרדכי פלונג יאָנאָ (**). דערציילט (אין זיין בוך וועגן ר' מנשה איליער—„בן פורת“) גאַנצע

(*) אין זשאַלבוך „Пережитое“ ב' IV. פון וואָנען מיר ציטירן. דעם ירושן אַרבינוואַל פֿון דער דאָזיקער מאַנאַגראַפיע, פאַרעפֿנטלעכט אין דער ניו-יאָרקער „צוקינשא“, 1913, האָבן מיר ליידער ניט אונטער דער האַנט.

(**) סידני פלונגיאן (נעכטערין אין פלונגיאן, קאָונער גוב.), אין 1814, נעשטאַרבען אין ווילנע אין יאָר 1853) איז געווען איינער פון די אָנגעווענטסטע משכילים און אַוויטערפירער

לעגענדעס, ווי דער שטייגער איז צו דערציילן וועגן דער קינדהייט פון גרויסע לייט. ווי נאָר מנשה האָט זיך אויסגעלערנט עברי האָט ער שוין געקענט דעם באַצן סידור אויף אויסווייניק. צו ד—8 יאָר איז ער געווען קלאָר דעם "הושן משפט" א. אָו. וו.

הגם אין יענער צייט זיינען אין סמאָרגאָן געווען אַסך גרויסע לומדים, האָט מען שוין פאַר דעם צעניעריקן מנשה ניט געקענט אויסזוכן קיין רבין. אגב, ביי זיין אומגעוויינלעכן זכרון און חריפותדיקן מוח, האָט ער זיך אויך ניט גענייטיקט אין קיין רבין און האָט גענומען לערנען אַליין פאַר זיך אין בית-מדרש. מע האָט אויף אים שטאַרק השגחה געגעבן, ער זאָל אַחוץ תלמוד און פוסקים, קיין זאַך ניט לערנען: דיקדוק און תנ"ך האָט מען ניט געלאָזט, טאַמער וועט ער זיך אַריינטאָן אין דעם און וועט פאַרוואַרפן די גמרא.

נאָר דער קליינער מנשה האָט שוין דאָן געלעבט אין זיין אייגענער וועלט, פול מיט ספקות און רעטענישן, פול מיט שרעק און פרייד.

אזוי שרייבט ער אין זיין "לעבין מיטטעל" (1): "פון קינדווייז אָן אין מיין זאַך געוועזן און מיין גאַטור, אָו איין נייעס איז מיר געוועזן איין וואונדער, און וואָלט גערן דאָס צו פאַרשטיין און אויך אין לערנען ניט אַלץ נאָכצו-זאָגן, וואָס עס שטייט געשריבן, אָן איין טעם, נאָר צו פאַרשטיין צום גרוניז. און דורכדעם איז מיר געוועזן איין ווייטאָג אין האַרצן, וואָס איך האָב איינגעזען, די וועלט, ווי זי איז ניט איין אייביקע זאַך און מאַז ניט געוויס" אפילו איין רגע פון שטאַרבן, און האָב געטראַכט, וואָס וועט פון מיר זיין נאָך דעם טויט, און עס איז מיר געוועזן איין קשיא אויף דער וועלט, וואָס איך זע, אָו איטלע-כער איז קאָנטעט פון זיין לעבן, סיי איין רייכער ענטווער" איין חכם און איין למדן, און אויך ווי איטלעכער שטאַרקט זיך אויסצופירן זיין נצחנות מיט דעם אַנדערן און האָט איין גרויס פאַרגעניגנהייט, אָו ער פירט אויס, און ווי בלינד מ'איז, אזוי ווי אַלע לעבנדיקע באַשעפעניש, אויסער דעם מענטש, וואָס אז מ'גייט זיי צו עסן, אָו זיי זאָלן זיין פעט צום קוילן, און פונדעסטוועגן גייט זיי איין דאָס עכן ביז איין: וויילע פאַר זייער טויט... " א. אָו. וו. (זע, לעבין מיטטעל).

צו דרייצן יאָר האָט מען אים התונה געמאַכט. די ווייב איז ניט געווען צו אים קיין פאַר, און אינגיכן האָט מען זיי צעגט. נאָר קיין סך צייט אָן אַ ווייב איז ער ניט געזעסן. איינמאָל איז אַ איליער סוחר, פאַרנדיק קיין מזרח-פרייסן, פאַרפאַרן קיין סמאָרגאָן און האָט געשדכנט ר' מנשה פאַר זיין טאַכטער. אין עטלעכע חדשים, אויף צוריקוועגס, האָט דער סוחר גענומען דעם

פון ר' מנשה איליערס לערעם. ווי דער אַלטער העברעיש-יידישער שרייבער צבי-נימן נאָלאַמב ראָט איז פאַרויבערט, האָט פלונגיאָן אַרויסגעגעבן אויך אַ ביכל אין יידיש קעגן דעם, וואָס י"ד קווירן זיך צוויי פיל אין די בעדער, אָבער אַנגיבט.

(1) אַרטאָגראַפֿיע סאַרעניוורט. (2) וויכער. (3) ענטווער—אַרער, פון לשון ענטוועדער.

חתן מיט זיך און געפירט אים צו דער פלה, די פלה איז אים געפעלן געוואָרן. און מע האָט זיי חתונה געמאַכט; פון דאָן אָן איז ער געבליבן וואוינען אין איליע, און מע פלעגט אים שטענדיג רופן ר' מנשה אילנער.

באַלד נאַכדעם זיינען דער ווייבס עלטערן פאַראַרעמט געוואָרן און גע- שטאַרבן, און זיין ווייב האָט געדאַרפט אַליין אַרבעטן און מפרנס זיין די פּאָ- מיליע. ר' מנשה ווידער האָט זיך אינגאַנצן אַריינגעלאָזן אין לערנען תורה. זיין אַרב האָט ער ניט געוואָלט, כאָטש פון אייניקע גרויסע קהילות האָט מען אים דערצו איינגעלאָדן; דען ער האָט געוואוסט, אַז פירן די קהילה וועט ער ניט קענען, ווייל מע וועט ניט וואַגן צו גיין אויף זיין נייעם וועג.

ניט זייענדיק קיין רב און קיין ראש-ישיבה, האָט ער דאָך שטענדיק געהאַט תלמידים און פאַרערער. פון אַרום סמאַראָן פלעגן קיין איליע קומען צו אים יידן לומדים צו זען זיך מיט אים און צו באַקענען זיך מיט זיין שיטה אין לערנען תורה.

אַ קאַנסעקווענטער תלמיד פון דעם ווילנער גאון, האָט ער אין אַלע זיינע ווערק דורכגעפירט דעם געדאַנק, אַז אין יעדער זאַך מוז מען זוכן איר פּשט, דעם גלייכן און איינפאַכן זין אירן. ער איז געווען אַ שאַרפער קעגנער פון יעדער געפּוּטלטער אויסטייטשונג און פון דעם פאַרדרייטן פּילפול, וואָס איז דאָן אָנגעגאַנגען ביים לערנען גמרא. אוכעטום, אפילו דאָרט, וואו אַנדער- רע האָבן געזען בלויז גרויסע סודות, ריזן דרוין, האָט ער געשטרעבט דורכ- צופירן די שיטה פון איינפאַכן וואָרט-טייטש; דערין האָט אים מיטגעהאַלפן זיין זעלטענער זכרון—וואָס ער האָט געקענט אויף אויסווייניק אַלע נוסחאות, אַלע גירסות פון דעם אָדער יענעם ענין.

איבעריקנס איז געווען אַ טיפער קעגנזאַץ אין די כאַראַקטאַרן און אַנג- שווינגען פון דעם ווילנער גאון און זיין תלמיד ר' מנשה. ניט ריכטיק איז די אָנגענומענע מיינונג—דערווייטזש. ראָזענפעלד—אַז די השפּלה צווישן די רוסישע יידן ציט איר שורש פון דעם ווילנער גאון. דער גאון האָט ניט אָנערקענט קיין שום פרייהייט פון געדאַנק, פון קריטיק, האָט ניט דערלאָזט קיין שום ספקות בנוגע די קאַנאָגניזירטע הייליקייטן. די איינציקע אויפקלערע- רישע ווירקונג, וואָס דער ווילנער גאון האָט געהאַט אויף זיינע אָנהענגער, איז געווען זיין באַציונג צו פּשט און פּילפול. אין אַלעם איבעריקן איז ער געווען זייער ווייט פון דעם, וואָס מ'קען פאַרבינדן מיט דעם באַגריף פון „השכלה“, „אויפקלערונג“. נאָך אַנדערש שטעלט זיך אויב פאַר די פּערזענ- לעכקייט פון ר' מנשה איליער. אַליין אויך אַ גרויסער גאון אין דער תורה, האָט ער דאָך אין זיין קריטיק ניט געשווינט קיין שום זאַך. דער ווילנער גאון איז געווען פאַרשלאָסן אין זיך, ר' מנשה איליער אָפן פאַר אַלעמען; דער ווילנער גאון האָט געלעבט אויסשליסלעך פאַר זיך—און דערהייבנדיק זיך מיט זיין גאונות הויך איבער אַ שורה פון דורות, איז ער געבליבן אָן אַ זייט פון וועלט און מענטש, און צוזאַמען מיט אים איז געשטאַרבן זיין חכמה; אַקעגן-זשע-

ר' מנשה איליער האָט געלעבט אינגאנצן פאר דער וועלט, געוואָלט איינטיילן פון זיין חכמה די אנדערע, אָבער די אנדערע האָבן זי ניט געוואָלט אָננעמען, דער ווילנער גאון האָט אַליין געלערנט, ר' מנשה איליער האָט געלערנט אנדערע.

כאראקטעריסטיש איז די באַציונג פון ר' מנשה איליער צום חסידים. אַראַציאָנאַליסט אין סיפּסטן זין פון דעם דאָזיקן וואָרט, וואָס אַזעלכע ראַציאָנאַליסטן האָט מען געקענט טרעפן נאָר אין דעם XVIII יר"ה, האָט ער פונ-דעסטוועגן סימפּאַטיוזירט הוּקא דער חסידישער באַוועגונג, וואָרעם די אָנהענג-גער פון חסידות, וואָס זיי זאָלן ניט געווען זיין, זיינען קודם-בל געווען אינע-דיווידעל, בשעת ווען זייערע קעגנער די מתנגדים זיינען געווען מעכאַניש טראַדיציאָנעל, טרוקן און אָן אַ אינדיווידועלן אַיך.

איך דעם באַדן פון דער באַציונג זיינער צום חסידות איז געקומען צו אַ ברוגו צווישן דעם ווילנער גאון און ר' מנשה איליער. בשעת עס האָבן זיך אָנגעהויבן די רדיפות אויף די חסידים, האָט ר' מנשה ניט געוואָלט אָננעמען פאַר אַ גוטער מטבע די אַלע חטאים, וואָס מ'האַט זיי אויפגעוואָרפן, און האָט זיך אַליין אוועקגעלאָזט קיין ליאַדי, כדי זיך צו באַקענען מיטן חסידות אויפן אָרט. ווען ער איז צוריקגעקומען פון דאָרטן קיין ווילנע, האָט דער גאון אים אפילו ניט געוואָלט געבן קיין שלום. אמת, שפעטער האָבן זיי זיך איבער-געבעטן, אָבער די פריערדיקע פריינדשאַפט איז שוין דאָס ניט געווען.

אַזוי, למשל, שרייבט ר' מנשה איליער וועגן די טראַפּ פון מעביר זיין די סדרה, וואָס פרומע יידן זעען איין אין זיי טיפע סודות: "די ראַלע פון דער מוויקאַלישער פונקטואַציע אין תנ"ך איז—צו גיואַנסירן דעם געדאַנק פון די ווערטער לויט זייער צוזאַמענהאַנג אָדער זייער פונאַנדערטיילונג. אַזוי איז שוין די טבע פונם מענטשן און זיין שפּראַך, וואָס, אָפהענגיק פונם צוזאַמענהאַנג מיטן פריערדיקן אָדער שפעטערדיקן, קען זיך גרינדלעך בייטן דער זין פונם גאַנצן זאַך. און אַזוי ווי מיט ווערטער קען מען די דאָזיקע שאַטירונגען ניט אויסדריקן, האָט מען דעריבער איינגעשטעלט ספעציעלע צייכנס, וואָס שפילן דאָ דיזעלבע ראַלע, וואָס נאָטן אין דער מוויק".

פאַר זיין גיין מיטן גלייכן און אָפענעם וועג האָט ער זיך געשאַפן אַסך שונאים. גוטע פריינד האָט ער געהאַט אינגאַנצן עטלעכע. צווישן די סאַבע נאָענטסטע און אָנגעזעענסטע איז געווען דער באַוואוסטער מעצענאַט און באַ-זיצער פון אַרייכער ביבליאָטעק, יוסף מזל, פונם שטעטל וויאַזין, וואָס איז גע-ווען ניט ווייט פון איליע. יוסף וויאַזינער פלעגט אָפט שיקן זיין קאָטש נאָך ר' מנשהן קיין איליע; און ר' מנשה פלעגט גערן צו אים פאַרן, דערהויפּט מחמת זיין באַרימטער ביבליאָטעק. דאָ פלעגט ער חדשימוויי אָפּזיצן און לערנען פילאָסאָפיע און לאַגיק. יוסף וויאַזינער פלעגט אָפט אויך צוקויפן ביכער ספעציעל פאַר ר' מנשהן.

צווישן זיינע פריינד איז אויך געווען שמריה לוריא פון מאַהליעוו, צו

וועמען ער פלעגט אָפּט פּאָרן צו גאָסט, און אײנמאַל, בשעת ער האָט דאָ געהאַלטן אַ דרשה אין שול, האָט ער דערמאָנט די נעמען פֿין אַרויסטאַטעל און פּלאַטאַן; פּלוצלונג האָט זיך אויפֿגעהויבן אַ יונגערמאַן אַ פרומאַק און האָט אים עפּנטלעך אויסגעזידלט, נאכטאָל ער האָט געפרויכט אַזעלכע אומריינע גע- מען פּאָרן ארון-קודש.

ס'האָט אויך געהאַלטן, מיזאַל אים אַריינלייגן אין חרם: אײנמאַל זיינען זיך אָנגעזעענע ייִדישע כלל-טוער בראש מיטן באַריכטן גביר אין למדן, יהושוע צייטלס, צונויפֿגעפּאָרן קיין איליע אויף אַ אסיפה וועגן ייִדישע קהילה-ענינים. איז צו זיי געקומען דער שרייבער פֿון קהילה און האָט געמסט, אַז ר' מנשה איליער טרעט ארויס קעגן רש"י, תוספות און די איבעריקע מפרשים פֿון תלמוד; ער ערלויבט זיך אַרויסצוטרעטן שאַרף קעגן די אמוראים אין זאָגט, אַז זיי האָבן אָפּט אַ טעות געהאַט אין פּאַרדרייט דעם זין פֿון דער בטנה און דער ברייתא, אין אַז אַלע זייערע הקירות וועגן גאָט האָבן זיי געבויט אויף זאַכד.

די אסיפה איז געווען זייער אויפֿגעבראַכט פֿון דעם און האָט באַשלאָסן אַריינלייגן אים אין חרם. אַז ר' מנשה האָט זיך וועגן דעם דערוואוסט, האָט ער געענטפּערט: „אַלץ, וואָס דער שרייבער האָט וועגן מיר דערציילט, איז טאַקע ריכטיק, אָבער איך האָב געשטרעבט נאָר צום אמת“.

אין חרם אָבער האָט מען אים גיט אַריינגעלייגט, ווייל אין דעם ענין האָט זיך אַריינגעלייגט זיין פּריינד יוסף וויאזוינער אין האָט אים איבערגערעדט, ער זאָל גיין בעטן מהילה צו ר' יהושוע צייטלס, מחמת פּאַר דער גאַנצער אסיפה האָט ער בשום אופן ניט געוואָלט קומען. פּאַר ר' יהושוע צייטלס האָט ער זיך ניט אנטשולדיקט, ער האָט אים בלויז אויפֿגעוויזן, אַז ער האָט רעכט צו קריטיקירן די בייזונגען פֿון די פּאַרגייער, פּונקט ווי די פּאַרגייער האָבן עס געטאָן בנוגע צו זייערע פּאַרגייער—און דערמיט האָט זיך דער אינצידענט געענדיקט.

אַזוי ווי ר' מנשה איליער האָט ניט איבערגעלאָזן אומבאַרירט פֿון זיינע אידעען קיין איין ווינקעלע פּונם לעבן פֿון יידן און יידנטום, האָט ער זיך פּאַרשאַפט אַסך שונאים צווישן אַלע שיכטן פֿון דער ייִדישער בעפעלקערונג. ס'האָט אים אפילו ניט געהאַלפֿן זיין גאַענטקייט מיטן ווילנער גאון, צו וועלכן ער פּלעגט אַלע יאָר פּאָרן אין אָפויען ביי אים וואָכנווייז, און אפילו זיינע אָנ- ווייזונגען, אַז אײגנטלעך גייט ער אין וועג פֿון ווילנער גאון.

ר' מנשה איליער האָט געהאַט אַסך תלמידים, צו וועלכע ער פּלעגט זיך באַציען ניט ווי אַ רבי, נאָר ווי אַ חבר.

צו אים פּלעגן זיך אויך ווענדן אַסך אַרעמע לייט, דערנידעריקטע און דערשלאָגענע, און ער פּלעגט זיי אַלעמאַל העלפֿן. ער פּלעגט שטענדיק זאָגן די ראשי הקהל פֿון זיין שטאָט דעם אמת איז די אויגן, און האָט זיי אַלע געמאַכט פּאַר זיינע שונאים.

זייענדיק בטבע א ווייכער און מיטפילנדיק די אונטערדריקטע און הילפ־לאָזע, איז ער גרייט געווען פֿאַר קינדער די נשמה אוועקצוגעבן; פֿלעגט זען, אז די קינדער זאָלן האָבן גוטע מלמדים אין האָט אָפּגערעדט די יעניקע לאַ-יוצלחס, וואָס פֿלעגן זיך נעמען פֿאַר מלמדות, זיי זאָלן זיך אויסזוכן אַנ-דערע מלאכות.

פֿאַר זיך אליין האָט ער ווייניק געזאָרגט. אז זיין מאַטעריעלע לאַגע איז געוואָרן שלעכט, און זיינע שונאים האָבן אים פֿון אלע זייטן פֿאַרפּינסטערט דאָס לעבן, האָט ער איבערגעלאָזן זיין פֿאַמיליע און איז אוועקגעפֿאַרן קיין אויסלאַנד מיט דער דעה, צו קענען דאָרטן רויק זיך אָפּגעבן זיינע באַ-שעפּטיקונגען.

נאָר ר' מנשה איז געווען פֿון די רעבעלירנדיקע נאַטורן, וועלכע קענען זיך ניט באַרוינקן. קומענדיק קיין בראַד, האָט ער דאָרט באַזוכט דעם רב און איז אַרײַן מיט אים אין אַ שמועס וועגן לערנען; דערביי האָט ער גענומען דער-ווײַזן, אז די תּנאים האָבן אַ טעות געהאַט אין קאָמענטירן דעם איינפֿאַכן זין פֿון דער תּורה. דער רב האָט אים אפילו ניט געוואָלט אויסהערן.

— דעם נאָמען מנשה, האָט געזאָגט דער רב, האָב איך קיינמאַל ניט געהערט, דעם נאָמען פֿון אייער שטאָט איליע הער איך פֿון אייך צום ערשטן מאַל— ניט שוין-זשע זייט איר גערעכטער פֿון די דאָזיקע גאונים?

— וואָס פֿאַר אַ שייכות האָט אַהער דער נאָמען פֿון מיין שטאָט אָדער מיין אייגענער נאָמען?— האָט אים פֿאַרוואונדערט געענטפערט מנשה— איר וואָלט זיך בעסער איינגעהערט אין מיינע ווערטער!

מער האָט דער רב ניט געוואָלט מיט אים האָבן צו טאָן; די איבעריקע בראַדער לומדים זיינען געוואָרן זיינע קעגנער און ר' מנשה האָט געמוזט פֿאַר-לאָזן בראַד. דאָן פֿאַרט ער צוריק אַהיים אין אויפן וועג שטעלט ער זיך אָפּ אין בריסק. ער האָט זיך באַקאַנט מיט דעם בריסקער רב, ר' קאַצענעלבוויג, און ר' מנשה איז אים שטאַרק געפֿעלן. ער לייגט פֿאַר ר' מנשהן צו בלייבן ביי אים אין שטוב אַלס מלמד צו זיינע קינדער. דערביי האָט ער מיט אים אויסגענומען אַ תּנאי: פֿאַר די קינדער ניט ריידן ניט קעגן רש"י און ניט קעגן תּוספות. עס איז אָפּער אַריבער אַקורצע צייט, און ר' מנשה האָט דעם תּנאי ניט אויסגעהאַלטן. דאָס האָט שטאַרק דערצאָרנט דעם רב. קיינע שום תּרוצים פֿון ר' מנשהן, אז ער איז גערעכט, האָבן ניט געהאַלפּן, אין ער האָט געמוזט אוועק פֿון זיין שטעלע. אַ צעבראַכענער האָט ער זיך אומגעקערט אַהיים.

אזוי האָט ער אַרומגעוואָגלט אַ סך יאָרן, זוכנדיק אַ רויק ווינקעלע פֿאַר זיין גייסטיקער אַרבעט און פֿאַראיינס אויך אַ מקור, פֿון וואָנען צו לעבן. ער פֿלעגט אַרומפֿאַרן איבער די שטעטלעך און זאָגן דרשות, אין וועלכע ער פֿלעגט אויסוואַרפֿן דעם עולם פֿאַרשיידענע פֿעלערן, וואָס האָבן זיך איינגעוואַרצלט ביי יידן. ס'פלעגט זיך טרעפּן, אַז בעת-מעשה פֿלעגט מען אים

אָפּוידלען, אַראָפּטרייבן פון בימה, אַנרייצן אויף אים דעם המון, בכלל רודפן.

צום סוף האָט ער ווידער געמאַכט אַנסיעה קיין אויסלאַנד, דאָסמאָל שוין קיין בערלין. ער האָט אלץ געשטרעבט צו וויסנשאַפט, האָט געזוכט אַ כעגלעכקייט צו קענען רוּק אָפּגעבן זיך מיט זיינע ענינים. נאָך אַ סך טיילטולים איז ער געקומען קיין קיניגסבערג. דאָ האָט ער געטראָפּן אַ סך סוחרים פון פּוילן און ליטע. אַז ער האָט זיי דערציילט זיינע פּלענער צו פּאַרן קיין בערלין, זיינען זיי געוואָרן מלא חמה: „סטייטש, ווי פּאַרט עס אַזאַ מענטש, ווי איר, אין אַ לאַנד, וואוּ מ'טראָגט קורצע בגדים און מען שערט די באַרד און פּאות?" ר' מנשה האָט זיי אָבער ניט געהערט. זיינען זיי אַוועק אין אים געמסט. האָט ער ניט געקענט דעריבער באַקומען קיין פּאַס און האָט שוין במילא ניט געקענט פּאַרן קיין בערלין. ער האָט זיך געמוזט אומקערן צוריק אַחיים.

אויסן וועג האָט ער באַזוכט אייניקע אַנגעזעענע מאַטעמאטיקער, האָט פּאַר זיי אַנטפּלעקט זיינע ידיעות אויף דעם געביט, און זיי זיינען געוואָרן איבערראַשט פון זיינע פּעיקייטן. נאָר זיי האָבן אים געזאָגט, אַז ווען ער זאָל זיין באַקאַנט מיט דער איצטיקער מאַטעמאטישער ליטעראַטור, וואָלט ער אַ סך לייכטער געפונען אַן ענטפּער אויף די מאַטעמאטישע פּראָבן; אַזוי אָבער דאַרף ער פינדאָסניי אַנטדעקן דאָס, וואָס איז שוין ביז אים לאַנג אַנטדעקט. ער האָט זיך דאָס שטאַרק גענומען צום האַרצן, האָט זיך פּאַרשאַפט אַ סך דייטשע און פּוילישע ביכער, געקומען אַהיים און האָט זיך אַוועקגעזעצט לערנען די ביידע שפּראַכן. קיין גרויסע פעולה האָט ער אָבער ניט געטאָן.

דערווייל האָט מען אים גענומען היטן, אויסשפּאַנירן, אַריינקוקן דורכן שליסל-לאָך — וואָס טוט ער? מען האָט עפּעס געזען ביי אים אין די הענט ביכער, וואָס בלעטערן זיך פון רעכטס אויף לינקס און זיינען געדרוקט מיט מאַדנע אותיות; מע האָט געזען, ווי ער פּיקעוועט אָן. דאָס פּאַפּיר מיט פּאַרשיידענע צייכנס — דאָס אלץ איז געווען גענוג, מע זאָל אויף אים אַרויפקערן אַזוינע זאַכן, וואָס ניט געשטויגן ניט געפּלויגן.

ר' מנשה איליער אינטערעסירט זיך אָבער ניט נאָר מיט תּוֹרָה און מיט וויסנשאַפט; ער אינטערעסירט זיך אויך מיט די אַלגעמיינע נעש ענינים און מיט דער לאַגע פון ייִדן אין דער גאַנצער וועלט און איז אין יעם געווען באַהאַונט אפּשר מער ווי ווער עס איז אַנדערש צווישן די רוסישע ייִדן. אין יאָר 1789, בעת דער פּראַנצויזישער רעוואָלוציע, איז אַרויס אין מען אַ צייט-טונג אויף ייִדיש, וואוּ עס איז געווען באַשריבן די רעוואָלוציע, און ר' מנשה האָט געהאַט די מעגלעכקייט צו לייענען די דאָזיקע צייטונג ביי יוסף וויאַזינער אין ביבליאָטעק; ער האָט אויך געהאַט די מעגלעכקייט צו לייענען אַלע רע-דעס, וואָס זיינען געהאַלטן געוואָרן אין גידערקענדישן פּאַרלאַמענט לטובת ייִדן. די דאָזיקע רעדעס זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן אַין אַ באַזונדער בוך אויף

העברעניש*). דאָס האָט אויף אים אַזוי שטאַרק געזירקט, אַז בעת די רוסישע רעגירונג האָט אין יאָר 1804 אײנגעפירט רעפּאָרמען פאַר יידן, האָט ער בײַ זײן גאַנצן שטרעבן צום וויסן און אויפצוקלערן דאָס פּאָלק, זיך געפילט אַ=ליידיקט, וואָס מע גײט ״דער ציען״ די יידן און האָט באַשלאָסן אַ צושרייבן אַ בוך, וואו ער דערווייזט דער רעגירונג, אַז יידן זײנען נישט אַזוי אָפּגעשטאַ=גען, ווי מע מײנט, אַז זײ זײנען אויך נישט פּרעמד דער וויסנשאַפּט און אַז צווישן זײ זײנען אויך פאַרהאַן אַנטוויקלטע מענטשן.

דאָס דאָזיקע בוך האָט ער אָנגעשריבן אין דער פּאַרם פון אַ ברייוו; אין בוך האָט ער אַרויסגעוויזן אַ סך שאַרפּזין און האָט אויך פאַרעפּנטלעכט א סך המצאות אויפן געביט פון הויכער מאַטעמאַטיק; ער האָט אפילו דאָרט בא=ריט סטראַטעגישע פּראַגן. ער איז געווען זיכער, אַז דאָס בוך, איבערגעזעצט צוויף רוסיש, וועט צווינגען די רעגירונג ענדערן איר קוק אויף יידן.

זײן נאָענטסטער פּרײַגד, וויאַזיער, וועלכער האָט איבערגעלייענט דאָס בוך, איידער עס האָט געוואָלט אָפּגעשיקט ווערן דער רעגירונג, האָט אים אָפּ=גערעדט צו שיקן דאָס בוך, מהמת, לויט זײן מײנונג, וואָלט די רעגירונג פונם בוך דערגאַנגען, אַז יידן פאַרנעמען זיך מיט מאַטעמאַטיק און סטראַטעגישע און מיט ערדאַרבעט ווילן זײ זיך נישט פאַרנעמען — און דאָס וואָלט נאָך גע=בראַכט צרות אויף יידן.

דאָס דאָזיקע בוך, זאָגט מען, האָט יוסף וויאַזיער געלאָזט פאַרברענען, נאָך מיט אַ צײט צוריק האָט ר' מנשה אַרויסגעוויזן געוויסע ידיעות אין מעכאַניק.

בשעת מ'האָט גענומען רײדן וועגן פאַרשפּרייטן מלאכה און ערדאַרבעט צווישן יידן, האָט ער זיך נאָך מער פאַראינטערעסירט מיט מאַשינענבוי. דער=זעענדיק ערגעץ=וואו אַ מאַשין, איז ער פון איר נישט אָפּגעטראָטן, ביז ער האָט זיך פונאַנדערגעקליבן אין איר קאָנסטרוקציע. דער סמאָרגאַנער פּריץ האָט צו יענער צײט זיך אײנגעשאַפּט אַ דרעש=מאַשין. ר' מנשה האָט די דאָזיקע מאַ=שין גענוי באַטראַכט און פונאַנדערגענומען, און אין אַ צײט אַרום האָט ער מציא געווען אַ מעכאַנישן פּלוג, וואָס אַקערט צען מאָל אַזוי פיל ווי אַ פּאַר אָקסן. אַזוי ווי קײן בעלנים זײנען אויף דער ערפינדונג נישט געווען, איז זי פאַרלוירן געגאַנגען. ער האָט אויך אויסגעפונען אַ מאַשין צו מאַלן שמעקטאַ=באַק; נאָר אויף דער מאַשין זײנען אויך קײן בעלנים נישט געווען—און זי איז אויך פאַרלוירן געגאַנגען.

ר' מנשה איליער האָבן זײער ווי געטאָן די באַשולדיקונגען אויף יידן, אָבער אין אַ סך זאַכן האָט ער באַשולדיקט די יידן גופא. דער יידישער

(*) „דברו נגידים“ פון הירש סאַרקום אַרער אילפּעלר (אבטע עיראַם, 1799). דעם אינהאַלט פון דעם דאָזיקן בוך האָט סאַרקום פאַרעפּנטלעכט נאָך פּריער אין אַ קול=קוראַ אויף העברעיִש און יידיש.

דלות איז אומגעהייער גרויס, קען אָבער דען אַנדערש זיין, בעת ביי יידן זיינען פאַרהאַן מער מיילער איידער אַרבעטס-הענט? יונגע לייט האָבן חתונה בלויז מיט דער בטוחות אויפן רבונ-של-עולם און אויפן שווערס קעסט. אַ גאַנצע מחנה ליידיקיייער אונטער דער מאַסקע פון לומדים, וואָס האָבן אין דער אמתן מיט לומדות גאַרניט צו טאָן, לעבן זיך אויפן חשבון פון צדקה און פון דער שטיי-צע פון די קהילות.

ר' מנשה איז ניט געלונגען צו פועלן ביי דער רעגירונג מכוח יידן, האָט ער באַשלאָסן צו ווירקן אויף די יידן גופא. אין 1807 האָט ער אָפּגעדרוקט זיין ערשטן חיבור, „פשר דבר“, און האָט אים פונאַנדערגעשיקט צו אַלע רבנים, כלל-טוער און פאַרנעמע לייט.

אינם דאָזיקן ספר טרעט ער אַרויס שאַרף, הגם פאַרשטעלט, קעגן דעם ווילנער גאון, וואָס האָט פאַרמאַכט די אויגן אויף אַלץ, וואָס אַרום, קעגן זיינע אָנהענגער, וואָס האָבן מורא איינצופירן וואָסער עס איז נייסן, כדי ניט צו שאַדטן זייערע אינ-טערעסן; וואָס האָבן זיך ליב מער איידער דאָס פאַלק, אויף וועלכן זיי קוקן און שווייגן. ער טרעט אויך אַרויס קעגן די חסידים מיט זייערע רביים.

אַז דאָס בוך איז ערשינען, זיינען קעגן אים אַרויס די גרעסטע רבנים און מע האָט אים דאָס בוך פאַרבאַטן צו פאַרקויפן. בלויז אַיין עקזעמפלאַר האָט זיך אויפגעהיט אין בריטישן מוזיי.

ר' מנשה איז זיך ניט מייאש פון זיין אַרבעט. איך בין פונדעסטוועגן—שרייבט ער—געבליבן אויף מיין פאַסטן, דען מיין פערזענלעך גליק איז גאַר-נישט דאָרט, וואו עס גייט אום טובת-הכלל. ר' מנשה גרייט צו צום דרוק זיינע איבעריקע ווערק אין פאַרט אַוועק דרוקן זיי קיין וואַלין. ער האָט שוין געהאַט זיך באַדונגען מיטן דרוקער וועגן פרייז, ס'איז שוין געווען אַ פּגעדרוקט עטלעכע בויגען, ערשט עס קומט איינמאַל צו פאַרן אַהין אַפּאַנאַטישער ייד, וואָס דער דרוקער האָט פון אים זייער געהאַלטן, לייענט איבער דאָס אָפּגע-דרוקטע און וואַרפט זיך עס אַרויף אויפן דרוקער:

—ווי קען זיך עס אַייד ערלויבן צו דרוקן אַ ספר, וואָס זיין כוונה איז אונטערצוגראָבן די גרונטפעסטן פון יידישקייט?

דער דרוקער האָט געפונען, אַז ער איז גערעכט, און האָט פאַרברענט די אָפּגעדרוקטע בויגעס מיט דעם גאַנצן כתב-יד.

ר' מנשה האָט זיך אומגעקערט אַהיים און האָט זיך גענומען פונדאָס-גיי צו רעסטאָוירן דעם ספר. אין דערזעלבער צייט האָט ער אויך געשריבן אַנדערע חיבורים און האָט זיי צוגעגרייט צום דרוק. זיינע אַלע חיבורים פון יענעם פעריאָד—אַ משך פון 10 יאָר—פאַרנעמען זיך דער עיקר מיט דער ווייניקסטער אַרדענונג פונם יידישן לעבן און מער פאַר אַלץ—מיט דער מאַ-סעריעלער זייט.

אין 1814 האָט אַלעקסאַנדער I באַפוילן, אַז אין פעטערבורג זאָלן זיך צונויפקומען יידישע דעפוטאַטן. אין 1818 זיינען אין ווילנע פאַרגעקומען די

וואלן אויף דער אסיפה פון 12 גובערניעס. צו יענער צייט האָט עס ר' מנשה געגרייט זיינע היגורים, ער האָט אָבער גיט באוויזן זיי אָפצודרוקן.

צום ערשטן האָט ער דאָן אַרויסגעלאָזן זיין "בינת מקרא". כאָטש דער ספר האָט אַרויסגערוּפן אַ אומצופרידנקייט קעגן מחבר, האָט ער דאָך צו קיין גרויסער אויפּרעגונג גיט געבראַכט: ס'איז מער גיט געווען ווי טעאָרעטישע חקירות פאַר דאָס דער צווייטער ספר—"אלפי מנשה". האָט אַרויסגערוּפן קעגן ר' מנשה אַן אומגעוויינלעכן שטורעם. דער שטורעם האָט זיך אויפגעוויבן נאָך איידער דער ספר איז אַרויס פון דרוק. מע האָט דערציילט, אַז דאָרט איז דאָ אַן אָרט, וואו עס רעדט זיך, אַז "רבנים האָבן רעכט מבטל צו מאַכן געוויסע דינים, אויב זיי געפינען, אַז די צייט פאַדערט עס". דער דעמאָליטיקער ווילנער רב, ר' שאול קאַצענעלבוויגן, האָט גערופּן צו זיך ר' מנשה און האָט אים מתרה געווען: "אויב איר וועט פון אייער ספר גיט אויסמעקן דעם אָרט וועגן דעם, אַז רבנים מאַגן מבטל מאַכן געוויסע דינים, זאָלט איר וויסן זיין, אַז איר וועל הייסן אייער ספר פאַרברענען בפרהסיא אויפן שולחן".

ר' מנשה האָט געוואוסט, אַז יענער וועט עס מקיים זיין, האָט ער דערפֿאַר בער מסכים געווען אויסצומעקן דעם אָרט.

דער ספר באַרירט פאַרשיידענע פראַגן, סיי אלמענטשלעכע, סיי ספעציעל על יידישע; ער רעדט וועגן געזעלשאַפט און פּערזענלעכקייט אין זייער קעגנזייטיקער באַצונג; וועגן מאַטעריע און גייסט, און וועגן דער שטאַרקער אָפהענגיקייט פון גייסט אָן דער מאַטעריע. ער רעדט דאָרטן אויך וועגן די יידישע פּרנסות, וועגן דעם ביטערן יידישן דלות, וואָס געמט זיך דערפון, וואָס ביי יידן זיינען דאָ זייער אַסך מענטשן, וועלכע לעבן אויפן חשבון פון צדקה און ער טרעט שאַרף אַרויס קעגן די יידישע רעדלפירער, וואָס קימערן זיך גיט וועגן פּאָלק. די פירער דאַרפן לערנען דאָס פּאָלק און אַנווייזן אים, אַז זיין גליק ווענדט זיך אָן זיין זעלבסטעטיקייט און פלייס.

וועגן די עקאָנאָמישע באַצונגען פון דעם יחיד צו דער געזעלשאַפט זאָגט ער:

ס'איז זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז די עקסיסטענץ פון דער וועלט איז מעגלעך לעך בלויז דאָן, ווען איינער איז ממלא, וואָס דעם צווייטן פעלט. פאַרהאַן גיט קיין קאָמפּליצירטע מלאכות, וואָס אַ מענטש איז ביכולת אַליין אָפּטאָן, דהיינו: גייען אַ קלייד. אָבער זאָל אַ מענטש פרוּוון אַליין גייען, שניידן, צוגרייטן געשפינס און וועבן, זאָל ער נאָך דערצו פרוּוון אַליין אַרויסבאַקומען אַרץ, שמעלצן, גיסן און מאַכן אַ גאַנצן—ער וואָלט קיינמאָל קיין קלייד גיט געהאַט; גיט נאָר וואָס אַלץ וואָלט אים דאָן אויסגעמאַכט אַסך טייערער, ער וואָלט בכלל קיין רעזולטאַט גיט דערגרייכט.

ער רעדט דאָרטן אויך וועגן דער וויכטיקייט פון וויסנשאַפט אין דעם מענטשנס לעבן. אַסך פּלאַצ גיט ער אַוועק דער אומגעלומפערטער דערצונג פון יידישע קינדער.

דער סוף פון די אלע אורטיילונגען איז געווען, אז ר' מנשה האָט זיך דער= וואָרפן אַסך שונאים, און אויף דעם האָט ער זיך גאַרניט געריכט. ער האָט געמיינט פונקט דעם היפוך — אז ווען מ'וועט זיך מיט אים באַקענען, וועט מען אים בעטן ווייטער שרייבן.

ער האָט זיך פונדעסטוועגן ניט אַנטשווישט און שוין אין קומענדיקן יאָר (1823) האָט ער פאַרעפנטלעכט צוויי ספרים פאַר אַ מאָל: "שקל הקודש" און "סמא דחיי".

דער ספר "שקל הקודש" האָט געהאט אַ שלעכטן סוף. ס'איז געווען אין די צייטן פון גרויסע גזירות, בשעת מ'האָט יידן ניט געלאָזט האלטן ערד, וואוינען אין די דערפער, דער יידישער דלות איז שרעקלעך געוואקסן, אין דאָ איז געקומען ר' מנשה מיט זיין ספר און זאָגט, אז אלע צרות נעמען זיך דער= פון, וואָס קינדער זיצן אויף קעסט ביי טאַטעס, איידעמס ביי זייערע שווערן; מע פאַרנעמט זיך מיט לופט=פּרנסות, דעריבער קען מען ניט כּפּוֹנֵה זיין די משפּחה, מע האָט צו פרי התנוה. ער האָט קעגן זיך דערוועקט דעם צאָרן פון אלע שווערס און אלע איידעמס, און מע האָט דעם ספר עפנטלעך פאַר= ברענט אין ווילנע.

"סמא דחיי" איז געדרוקט פאַראַלעל אויף לשון=הקידש און יידיש. אויף יידיש הייסט עס, לעבין מיטטעל". דאָס איז דאָס איינציקע ווערק, וואָס ר' מנשה איליער האָט געשריבן אין יידיש. דאָס איז אויך אַ זעלטענער פּאַל בכּלל, ווען אַ גרויסער תלמודישער גאון באשליסט זיך צו שרייבן אין דער שפראך פון דעם פּאָלק. און ס'איז ניט קיין חידוש: האָבנדיק אזא אָפּן אויג פאר די נויטן פון פּאָלק אין אזא אָפּגענעם מוח פאַר די מיטלען, וואָס דארפן אָנגעווענדט ווערן, כדי דעם פּאָלק צו העלפן. האָט ר' מנשה איליער אויך אין דעם פרט פון באנוצן זיך מיט יידיש אַרויסגעוויזן זיך פאַר דעם אייגענעם נאָוואַטאַר און דרייסטן צוּמענברעכער, ווי אויף אַנדערע געביטן פון יידישן לעבן. און אויב זיין אויפטו האָט ניט געהאט קיין ווירקונג און ניט געפונען קיין אָפּקלאַנג, איז דערין שוין שולדיק געווען דער טראַגישער גורל פון דעם דאָזיקן גרויסן מענטשן אונזערן.

דאָס ציל פון, לעבין מיטעל" איז "צום פאַרבעסערונג און פאַרגרינגע= רונג דאָס לעבן פון דער וועלט און דורכדעם וועט מען צייט האָבן צו טראַכטן אויף דער אייביקער וועלט". אזוי שרייבט ר' מנשה איליער אין אונטערקעפל. און אין טעקסט זאָגט ער: "דאָס ביסעלע, וואָס דער אייבערשטער האָט מיר

(* אין דער עלטערער יידישער ליטעראַטור זיינען באקאנט: הנאמן ר' יצחק ב"ר יששכר און איידעם פון מהר"ל פון פראַנק—דער מחבר פון טייטש=היחוס: הנאמן ר' יצחק ב"ר יצחק פון יזנאָו — דער מחבר פון, צאנז וראינה", "הטויד" א. א. א. ; דגאן ר' מרדכי סבא — דער איבערזעצער פון משליו און אויב אין יידישן בעל התוספות וים טוב ר' ליפמן העלער — דער מחבר פון אייניקע ספרים אין יידיש (איבערזעצונג פון רבינו אשר'ס, "איהות הים" אַרינגעל

דערלויכטן די אויגן איינצווען אין דער וועלט, שרייב איך דאָס צולאָזן וויסן אלע מענטשן און שרייב דאָס אויף איין גרינגן לשון, עז עס זאָלן דאָס אלע פאַרשטיין, כאַטשע פשוטע מענטשן".

אויך אין העברעיִש איז מנשה איליער געווען אַ שלעכטער סטיליסט, בפרט אָבער איז זיין ייִדיש לשון שווערלעך פאַר "פשוטע מענטשן". מ'דאַרף אָבער ניט פאַרגעסן, אז ער איז געווען כמעט דער ערשטער צו שרייבן וועגן אזעלכע ענינים אין ייִדיש. און דאָך האָט דער סטיל און טאָן פון זיין "לעבין מיטטעל" אַ פאַזונדערן חן—דעם חן פון טיפער אויפריכטיקייט און האַרציקן באַגער צו דינען דעם פּאָלק.

ר' מנשה איליער האָט זיך פאַרנומען זייער ברייט—צו שרייבן אַ גרויס ווערק "אין פיל צעהנדליק בויגין", אָבער אָנגעהויבן האָט ער עס צו דרוקן נאָר בייגנווייז—פון וועגן צוויי טעמים: דער ערשטער—"וואָרום דער קאָסט פון דרוק איז גרויס און אויך פאַר דעם וואָס מדאַרף צו קויפן, איז אויך שווער אויסצוגעבן מיט איין מאָל עטלעכע גילדן; און די אנדערע אורזאָך איז—וואָרום אז מ'קויפט איין ספר, שטעלט מען אים אַנידער אויף איין זייט און מ'קוקט ניט, וואָס אין אים שטייט, אָבער איין בויגן וועט מען גע= וויס דורכלעזן..."

די דאָזיקע בויגנס האָט ער געזאָלט ארויסלאָזן אלע וואָך. ווייזט אויס, אז ער האָט אויף דעם ווערק געלייגט גרויסע האַפענונגען, אז עס וועט זיין ווי קאַלטע וואַסער אויף איין לייב, וואָס זי איז אָפגעמאַטערט". אָבער אזוי ווי בון אלע זיינע האַפענונגען, האָט זיך אויך פון דער אויסגעלאָזט אַ טייך. מער ווי דער ערשטער בויגן איז ניט אַרויסגעגאַנגען*).

מער האָט שוין ר' מנשה איליער זיינע ווערק גיט געדרוקט. קומענדיק קיין סמאַרגאָן, פלעגט ער יעדן פרייטאָג צונויפואַמלען אַרום זיך אַ המון פּראָסטע יידן און פלעגט זיי לערנען די כללים פון דקדוק, כדי זיי זאָלן קע= נען דאוונען ווי עס געהער צו זיין און די געלערנטע זאָלן פון זיי גיט לאַכן. אלע שבת=צוגאַכט פלעגט ער מיט זיי לערנען אַ פרשה הומש, עלעמענטאַרע ידיעות ופדומה. ער פלעגט אויך אַרומגיין איבער די הדרים און פלעגט שמו= עפן מיט די קינדער און מיט די מלמדים וועגן תורה און וועגן פאַרשיידענע וויסנשאַפטן.

*בדית מלח" אין די באַרימטע פּראָגער בריוו פון יאָר 1619 זיינען פאַרהאַן אויך זיינע בריוו, געשריבן דוקא אין ייִדיש; ר' משה פּראַנקפורטער—דער ייִדישער איבערזעצער פון "סנורת-המאור" א. א. א. אהרין די גרויסע חסידישע אַוטאָריטעט, וואָס האָבן אויך געשריבן אין ייִדיש. איינער פון די שאַפער פון דער אַלטער ייִדישער ליטערישער, דער קלאַסיקער אירער איז דער גרויסער פרדק און ייִדישער הומאַניסט ר' אליהו הלוי בחור אש נוי.

** פון דעם דאָזיקן בויגן איז אויפגעהויבן געוואָרן אַן עקזעמפלאַר איי שטראַסנשטוב בייבליאָטעק; קיין יאָר איז אויף דעם קונטרס ניט אָנגעגעבן.

ער האָט זיך אינגאָצן אַרײַנגעטאָן אין זײַנע ענינים, זיך שטאַרק
מצער געווען איבער זײַערע מאַטעריעלע אין גײסטיקע באַדערפענישן. אײ-
נער פון זײַנע קעגנער האָט אײנמאָל נאָך האַלבע נאַכט אים געטראַפֿן, ווי
ער ליגט אין זײַן צימער און קלאָגט אויף די ײִדישע צרות. דאָס האָט אויף
יענעם געמאַכט אַזאַ רושם, אז פון דאָן אָן איז ער געוואָרן אײנער פון ר'
מנשהס געטרייסטע פּרײַנד.

אין יאָר 1817 האָט ער אָנגענומען די שטעלע פון אַ רב אין סמאָרגאָן,
אײנמאָל אין דער צײַט פון די ״כאַפּער״ האָט ר' מנשה אין אַ דרשה געוואָגט.
אַ די ײִדישע כאַפּערס זײַנען אײסוואַרפֿן. די מנהיגים פון שטאָט און ר'
מנשהס פּרײַנד האָבן זיך דערשראָקן. עס זאָל נײַט קומען צו מסירות, און האָבן
אים געבעטן וועגן אַזעלכע זאַכן נײַט רײַדן אָפֿן; ער איז אָבער אויף זעם נײַט
אײנגעגאַנגען און האָט זיך אַנטזאָגט פון רבנות: ״אויב איך קען וועגן דעם
נײַט רײַדן, קען איך קײן רב נײַט זײַן״.

די לעצטע דרײַ יאָר איז ר' מנשה נײַט אַרויסגעפאַרן פון שטוב. ער
איז רק געזעסן אין פאַרשריבן זײַנע געדאַנקען אויפן פאַפיר. בײַ אים האָט זיך
אָנגעקליבן אַ פּויל שקעטע ע מיט כתב-ידן; ער האָט קײנעם נײַט געוויזן, וואָס
ער שרײַבט.

אין יאָר 1831 איז ער געשטאַרבן פון כּאַלערע.

אין יאָר 1884 איז דאָס שקעטעלע מיט די כתב-ידן פאַרברענט גע-
ווארן, בלויז אַ קלײַנעם טײל האָט מען געראַטעוועט. אַ ביסל דערפון האָט
זײַן אײניקל, ספּאַלטער, אַרויסגעגעבן אין יאָר תרס״ב אַלס צווייטן טײל
״אַלפי מנשה״.

עד-היום זײַנען נײַט אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ פירוש זײַנער אויף דער
תורה, אַ פירוש אויף משנה, אַ ספר-מוסר, אַ ווערק ״דרך הפשט״, אַ ווערק
איבער נאַטורוויסנשאַפט א. אַנד.

ספר

לעבין מיטשטענד	סמא דחי
אין דעם יארטש לעבן זיין	דיי חרתי משמע, דאזוי
זיין גיטטעלעכע טראג	ישראל, מעילות לחיי
לעבן - זעט מיט - זיין	דיעהל, ווי דיי'העקע
לעבןלעכע ציהונג - לוק פון	לדחות השכל פון צלול
לעבןלעכע זאג פון גריטפונג	לחשיב על ידו, דיי ער
דעם לעבן - פון דע וועלט	עפוי דעם החמה
זאג דורך דעם - זעט זעט לעט	ומצחית :
	העבין - לוי ענדלעך : זאג דע זוכיג טעט

חבת משהל אדוני הקים האדור אוסיה
 פריזענעלעך דעוואנטישען אדוק
 האדורא אמפדאמער **אכסורד פאולאחוי**
 פאמינ דערושען אוסיה דאפיק האדורא אוסיה
 מלאטווישע דיה :

לעבן חבת לעבן

לַעֲבִין מִיַּטְעֵל

אין דאש ווארט לעבין איז איין גישטעלט צוויי ערליי לעבין. דאָש איז. איין רעגולארנע פיהרונג. צום פר בעשרונג אונ פר גרינגע= רונג דאש לעבין. פון דער וועלט. אונ דורך דעם. וועט מען צייט האבין. צו טראכטן. אויף דר אוביגי וועלט.

פֶּאַר שְׂטַעלונג

איך דר וואש שרייבט דיא זאכין. הייב איך אן. פון גרינגע זאכין. וואש עס קאן זיך דאכטן. אז דאש וויישין אללע זעלבשט. אבער אז מיא וועט זייא קלאר האבין בייא זיך אין הארצין. וועט דאש זיין איין עפנונג. צו פאר שטיין. דיא נאך קוממעני רייד. האטשי גאנץ טיפע. וואש פון זייא וועט זיין מיט דעם בשעפר זיין הילף, איין גרוש פר ריכטונג. דיא גאנצי וועלט אין כלל. און אויך איטליכין מענשין בזונדר. און וועל אי"ה אריין קומן. אין פיל צעהנד= ליק בויגין. אבער איך דרוק נאר איין בויגין ווייש. פון וועגן צוויא אוהר זאכין. דאש איז טעמים. דר ערשטר. פר שטייט זיך אללע מענשין. ווארום עש איז שווער פר ביידן. ווארום דר קאשט פון דרויק איז גרוש. און אויך פר דעם וואש דארף צו קופין. איז אויך צו שווער אויש צו געבין מיט איין מאהל. עטליכי גילדין. און דיא אנדרע אוהר נאך איז. ווארום אז מיא קופט איין ספר. שטעלט מען איהם אנידר. אויף איין זייט. און מיא קוקט ניט. וואש אין איהם שטייט. אבער איין בויגין. וועט מען גוויש דורך לעזן. אונ מיא וועט דורשטיג זיין צו דיא נאך קוממעני בויגין. אונ אז מיא וועט זייא בקומן. וועט זייא דאש זיין. אזו ווי קאלטי וואשיר. אויף איין לייב. וואש זיא איז אפ גימאטערט. אונ אזו באלד. וויא דר ערשטר בויגין. וועט פר קופט ווערין. וועט מען אויף דר אנדרער וואר. בקומן נאך איינעם. ביז צום ענד. אללע וואך איין בויגין. אונ

מיט נאך אנגדר. ביז דיא זאך זאל גאנץ קלאר ארויס קומען. מיט דיא הילף פון דעם בשעפיר.

צאר רייד

יְיָ אֱלֹהֵינוּ אוּ מֵיָא עֶפְנִיט נֶאָר אַבִּישְׁלֶע דִּי אֹגִינְן. זעהט מען, אז דיא נוטץ, פון אללע גלידער, פון דעם מענשין, האטטוּ מֵיָא ווײַש דוכט זיך, אויף וואש מֵיָא ברויך זיין. אבער מֵיָא דארף נאך פינדן אין זייער איין העכרין נוטץ. וויא איך זעל איהם בשיידן, אז איך יעל האלטן דר ביין, אינ אצונד, וועל איך נאר שרייבן, וואש איך דארף צו מין זאך, וועגן דאש ריידן, וואס עש איז צו גיגעבן גיווארין, דעם מין מענש, מין ויין אללע בשעפניש, וואש אלע ווישן איז, וועגן ווייל דיא פיל בדערפניש, פון דעם מענשין, קאָן נישט פארטיג ווערן. נאר דורך גאנץ פיל מענשין, אונ מיט אונ ויין אנדרע לעבנדיקע בשעפניש, וואש איטליכע האט זיך אירע בדערפניש, דאש איז נאר דיא שפיין, וויא דר אוברשטר האט צו איטליכין מין, לעבנדיקע בשעפניש, בשאפן אנדערע מין שפיין, אבער דעם מענשין זיינ בדערפניש, זיינן זייער פיל, וואש מֵיָא דארף גאר נישט צו רעכנין, אז צו איין מענשן, האטטוּ וואס גאנץ נייטיג איז, וויא פיל טונט מענשין, דארף מען דר צו האבן, למשל צום עשין, וויא פיל מלאכות איז פאראן, פון אקערין, ביז עש ווערט פארטיג, און וויא צום עשין, היינט דיא גיציג דר צו, וואש דרינגן איז איין ווארג, ווי פיל מלאכות, פון ארוש ציהן איין פון דר ערד, ביז מֵיָא מאכט דר פון גיציג, און דאש גלייכין, אין קליידן, אין וואהנינג און איך אנדרע זאכין, וואש מֵיָא דארף צו ניצן מיט זיין, מילע מוזן זיין בונדרי מענשין, איטליכר צו אנגדר זאך, און מֵיָא בייט ציוושן זיך, דרום דארף מען דיא רייד, אז איטליכר, זאל קענין זאגן דעם אנדערין זיינ בדערפניש, און צו האנדלן צווישן זיך, אבער אז מֵיָא זעהט איין, איז נאך איין העכרי כוונה, פון דאש ריידן, און דאס איז עש, ווארום דאש פר שטייט זיך, אז איטליכר זאך, ווערט פארטיג, דורך צוויי זאכין, דאש הייסט דורך דיא פר שטאנד, וואש לערנט וויא צו טוהן, דאש איז דר שכל וואש אין מענשין, און דורך דיא קענין, דאש איז דורך די גלידער פון מענשין, און אנדרע גיציג, און דאש פר שטייט זיך, אז דר עיקר ווענדט זיך אן דעם פר שטאנד, אז ער איז קלאר, ווערט דוזאך בעשר גיטוהן, אבער אז מֵיָא טוהט אן פר שטאנד, וועט גוויש נישט גוט ארויש קומען, און אויך אז מֵיָא גיט גוט אכטונג, קאן מען פר שטיין, אז עש איז פאראן זאכין, נישט עש ווערט גיגעבן איין כלל, וואש אין זיין איין גשטעלט, גאנץ פיל בונדרע זאכין, ביז עש איז פאראן און איין גרושר כלל, דאש הייסט אז מֵיָא זאל פר שטיין דיא גאנצי זאך, פון גאר דיא בשעפניש, וואש דאש איז איין זאך, און וויא איין גרושר בנין, וואש אין איהם איז פאראן גאנץ פיל פר שיידיני זאכין, דאש איז חלקים, און אויך איז דיא גאנצי היממעל מיט די זון און דיא לבנה.

און אלע שטערין. און דורך דעם וואש זיך דרייען זיך. מיטען זיך אויך
 אללע לופטן. און אללע זאכן. וואש אויף דר ערד. און דורך דעם איז אללע
 גוויכטן. און וויא דאש וויישין פיל. וועלכי גוויכס. ווענדט זיך אן דר זון. און
 וועלכי צו דר לבנה. און דאש גלייכין. אן אנדרי שטערין: און אויך אללע
 לעבנדיקע בשעפניש. איז פאראן איין אונטר שייד. אין וואש פרא אין צייט. ער איז
 גיבארין. וועלכי שטערין. איז יענט מאל גישטאנן אין הוכין שטאנד. איז ער צו יענר
 זאך גליקלך. אין דר זאך וואש יענר שטערין גיהער דר צו. מילע איז דיא גאנצי
 בשעפניש. אלץ איין זאך. און עש איז ניט פאראן קיין זאך. וואש עש זאל ניט זיין
 פון זיך איין נוסף. פרוועלכי לעבנדיקע בשעפניש. און אז מיא ווייט ניט דעם נוסף
 פון זיך. זיינן זיך גלייך. און וויא זיך זיינן בשאפן גיווארין אום זונשט
 און דאש קאן דאך ניט זיין. אז און איין חכם. וויא מיא זעהט דיא וואנדר
 פון אלע בשעפניש. זאל טוהן איין זאך אן נוסף. מיר זעהן. אפילו איין קלוגר
 מענטש. טוהט אויך ניט קיין זאך. אויס זונשט. מילע. וועט אייך דר תכלית
 פון אויבג נוסף זיין. אז עש וועט דער קלערט ווערין. צווישן מענשן. דעם
 נוסף. פון אלע בשעפניש. וואש אויף דר וועלט. און אז דיא וועלט וועט זיין
 אין ארדענונג. וועט מען דר פון קעגן פרושט. דורך וואש מיא קען צו קו-
 מען צו דאש גוטש. פון דיא איביגי וועלט. אבער, מיא קען דאך מיט איין
 מאהל ניט ווישן. נאר מיא מוז פריער זיך איין קוקן. אין אללע מינים בונדר.
 און דר נאך. קאן מען דר פון מאכן און פרושט. דאס היינט. אז
 אין איין כלל. איז איין גשטעלט. פיל פרושידני זאכן. און וויא מיר גיפנין.
 אז אונזרי פאר צייטיגי קלוגי. האבן צו טיילט אללע בשעפניש. וואש אויף דר
 וועלט: אויף פיר טייל. און אויך וועל פריער שרייבן, וויא זיך ווערין גינענט.
 און דר נאך, וועל אויך בשיידן גאנץ קלאר: אויף לשון הקודש, ווערין זיך
 גירופן. דומם צומח הי מדבר. דומם איז אויף דייטש שטיל שטאנד. דאש אין
 אללע ערד זאכן. פון פיל פרושידני זאכן. דאש איז מינים. ערד און זאמך.
 און ליים. און אללע אייזן ווארג. און אללע מינים שטיינר. פון גלאכ.
 שטיינר. ביז דיאמנטן. וואס זיך זיינן שטיל. זיך רירען זיך גאר ניט. דרום
 בלייבן זיך. אין זייער שטאנד. און קומען נישט צו: און צומח. איז אויך
 דייטש שפראצין. דאש איז אללע פרוכט. און גוויכטן. און אייך אז מיר ווע-
 לין האלטן דר בייא. וועל אויך בשיידן. וויא וואכסט איין זאך: און דיא ביידי
 פאהריגי. דאש איז דר דומם. און דר צומח. זיינן טוטע קערפער. דאש היינט.
 זיך וויישין גאר ניט. אז זיך זיינן גאר פאראן אויף דר וועלט. אויך פילין
 זיך ניט קיין פרושידני. דאש איז הנאה. אז זיך זיינן אין ארדענונג. דאש
 איז מיט איין סדר. אויך פילין זיך ניט קיין וויא טאג. אז זיך זיינן קעגן
 דר נאטור. און גירדיקט. דאש איז גיקוועלט. און האסשי זיך ווערין גאר צו
 בראכן. האבן זיך קיין וויא טאג: און הי. איז אויף דייטש לעבן. דאש איז.
 אללע לעבנדיקע בשעפניש. אויסער דעם מענשן. וואש אין זיך. איז אן גי-
 קניפט איין לעבנהייט. אין טוטי גלידר. און וויא מיר זעהן. אז די לעבנהייט.

שייד זיך אפ. אונ גייט ארום. בלייבן דיא גלידער. און וויא אללע טוטי קער-
 פיר. אבער אין דר צייט אז דיא לעבנהייט. איז אן גיבונדן. אין דיא גלידער-
 פיהלט זיא. אללע פר ענדערונג. פון די גלידער: מדבר איז אויף דייטש ער
 רעדט. דאש איז דר מענש. וואש אין איהם. איז צו גיגעבין רייד. אונ איה
 אויף זיין ארט. אז מיא וועט בדארפן. וועל איך בשיידן. אז דער עיקר ווארט
 רייד. גייט דאש אויף דיא פאר שטאנד. וויא איך וועל שרייבן. וואש פר איין
 מין פר שטאנד: איז פאראן אין מענשן. וואש אין דיא אנדרע לעבנדיקע. איז
 אין זייא ניט פאראן דאש מינדשטן. אבער רייד. זעהן מיר. אז עש איז פא-
 ראן. און איין פוגיל. וואש מיא לערנט זיא אויש. אייניג ווערט צו ריידן.
 אונ דאש וואש דר מענש קאן פיל מער ריידן. קאן מען דריבר ניט רופן
 דעם מענשן. איין בונדר מין. ווארום אין דיא לעבנדיקע זעלבסט. איז פאראן.
 איין גרושר אונטר שייד. צווישן דיא לעבנהייט. פון איין קלייני ווערזיבל.
 צווישן למשל איין לייב. אונ פון דעשט וועגן. ווערין זייא אללע גירעכניג פאר
 איין מין. דרום דארף מען גיפנין איין אונטר שייד. וואש אין קיין לעבנדיקע.
 אויסער דעם מענשן. איז ניט פראן קיין מינדשטן. טייל דר פין. אונ איך האב
 דאש איין גיטיילט. נאך אין גרעשרי כללים. דאש איז אין צוויא טייל. אין
 טוטי קערפיר. אונ אין לעבנדיקע. על כל פנים. פון וואגען. קאן מען דר גיין.
 און אייני כללים. דורך דעם. וואש מיא קוקט זיך איין. אין גאנץ פיל טיילן.
 אונ אללע פר שיידני זאכין. וואש אויף דר וועלט. אונ דר פון נעכט דר
 שבל ארויש כללים. אונ דאש פר שטייט זיך. אז איין מענש אליין. קאן ניט
 אויש זעהן. אללע זאכין. וואש אויף דר וועלט. אונ ניט איין טייל. אונ איין
 אן פאנג דר פון. דרום איז גיגעבן גווארן דיא רייד צו מין מענשן. אז
 אייני דיא אנדרי. זאלן קענן אויש דר ציילן. אונ געבין צו פר שטיין. דיא
 נייאש. וואש זייא האבין גיזעהן. אויף דר וועלט. אונ דיא קלוגע אונ פר
 שטאנדיקע לייט. זאלן נעמין דר פון כללים. ביז דורך דעם. וועלן קענן דר
 גאנצ מין מענשן. דר גיין דעם נוסף. פון אללע זאכין וואש אויף דר וועלט.
 אונ דענש מאהל. וועט מען קענן ארויש נעמין. פון אללע גוויבסין. דאש
 וואש מיר בדארף צום מענשן. אונ צו אללע לעבנדיקע בשעפינט. ווארום דר
 מענש איז דאך איין גוועלטיקער. איבער אללע בשעפינט. אונ איין גוועלטיג-
 קער. דארף דאך צו זעהן. אז זייני אונטר טאנען. דאש איז זייני בדינר. זאלן
 האבין זייערי בדערפניש. אונ דאש איז דעם הערין זיין טובה. אז דורך דעם
 וועט ער זייא קאנן ניצן. איטליכן צו זיין זאך. אונ דורך דעם וועט אן קומען.
 איטליכן מענשן. גרינג צו בקומן זיינע בדירפניש. אונ מיא וועט האבן צייט
 צו קלערין. פון דאש גוטש. פון דר אוביגי וועלט: אונ אז איך האב בשייד.
 דעם רעכטין נוסף. פון דיא רייד. דרום טוא איך אויך אונ. אונ דאש בישלע
 וואש דר אובערשטער. האט מיר דר לוכטן דיא אויגן. איין צו זעהן. אין
 דר וועלט. שרייב איך דאש צו לאזן ווישן. אללע מענשן. אונ שרייב דאש
 אויף איין גרינגען לשון. אז עש זאלן דאש אללע פר שטיין. חאטשי פשוט-

מענשין. אונ איך האף. אז דר פון זאל זיין איין גרושי עפונג. אונ איין גרושע אן פאנג. אז מענשין. זאלין זיך נעמין. איין צו זעהן אין דיא בשע= פינש. אז מיא זאלל קאנין דר פון פר שטיין. די כוונה פון דעם בשעפיר. אונ מיא זאל קומן דר פון. אין איין צייט צו דעם רעכטין תכלית. צו די אוביגי נוסף אונ גוט. נאך דעם בשעפירש ווילין נאך. אונ אז דיא מענשין וועלין טאן. וואש אן זייא איז אן בליינגען. וועט דר אובערשטר גוויש העלפין. אז מיר זאלין דר לעבין אלל דאש גוטש איס:

דר אן פאנג פון דעם ספר.

איך וועל אן הייבן. פון אן פאנג. וואש מיך האט גיבראכט דר צו. צו קלע= רין אזו אייני ענינים. אונ דאש איז עש. פון קינד ווייש אן. איז מיין זאך גיוועזין. אונ מיין נאטור. אז איין גיירש. איז מיר גיוועזין. איין וואנדער. אונ וואלט גערין. דאש צו פר שטיין. און אויך. אין לערנין. ניט אלץ נאך צו זאגין. וואש עש שטייט גשריבן. אן איין טעם. נאר צו פר שטיין. צום גרונד. אונ דורך דעם. איז מיר גיוועזין. איין ווייא טאג. אין הארצין. וואש איך האב איין גיזעהקין. דיא וועלט. וויא זיא איז ניט. איין אוביגי זאך. אונ מיא איז ניט גיוויש. אפילו איין רגע. פון שטארבין. אונ האב גיטראכט. וואש וועט פון מיר זיין נאך דעם טוט. אונ עש איז מיר גיוועזין. איין קשיא. אויף דר וועלט. וואש איך זעה. אז איטליכר. איז קאנטעט. פון זיין לעבין. עש זייא. איין רייכר. ענטווער. איין חכם. אונ איין למדן. אונ אויך. וויא איטליכר שטארקט זיך. אויש צו פיהרן. זיין נצחנות. מיט דעם אנדערין. אונ האט איין גרוש פר גי= גיגענהייט. אז ער פירט אויש. אונ וויא בלינד מיא איה. אזו וויא אללע. לעבנ= דיקע בשעפינש. אויסער דעם מענש. וואש אז מיא גיט זייא צוא עשין. אז זייא זאללין זיין פעט. צום קולין. אונ פון דעשט וועגין. גייט זייא איין. דאש עשין. ביז איין וויילע. פר זייער טוט. אבער איין מענש. דארף דאך. ניט אזו זיין. אונ פון מיין קלערין. אין דיא זאך. איז מיר ווייטר. איין קשיא גיוועזין. פר וואש. האט דר בשעפיר. דעם מענשין. ערגיר גימאכט. ווידר אנדערי לעבנ= דיקע בשעפניש. וואש צו איטליכן מין. האט ער בשאפין. איין בונדר זאך. צו זיין שפיו. אונ דעם מענשין. דאש מיינשט. האבין ניט זייערי בדירפינש. אונ זייא זיינן הונגריג. אונ נאקיש. אונ עש פעלט זייא אויך. אנדערי גייטיגי בדיר= פינש. אונ ווען גרושי האבין גיזינדיקט. וואש זיינן נעביך. דיא קליינע שולדיק. אז דאש מיינשט קלייני קינדר. קעגן זייערי פאטערש. זייא ניט ער גרייכין. זייערי גייטיגי זאכן: אונ אנדרי רייכ. האבין נאך גרושי תענוגים. אונ ווא דר אוברשטר גיט. גיט ער שוים אריבער. אונ ווא ער קוועצט. קוועצט ער גאנץ שטארק. אונ מיט וואש זיינן אפ גיטילט. אייני פון דיא אנדרי. אונ אז מיא גיט אכטונג. גייט דיא רייכ. אויך ניט איין. זייער לעבין. וועגין פיל "רעקניש אונ טרעפונג. וואש אויף דר וועלט איז פאראן. אונ זייא זיינן ניט

פר זיכערט. פון קיין קריינקהוט. דר בשעפיר זאלל היטען. אללע מענשין דר פון. און פון דעם. האב איך אנגיהייבן. צו קלערין. וואש עש שטייט. אין אללע ספרים. אז דר בשעפיר. האט בשאפין דיא וועלט. וועגין גוטש צו טוהן. דיא לעבנדיקע בשעפינש. און אין בליק. וואש איז דאש פר איין טובה. גלייכר. איי מיא איז בשאפין. האט גאר נישט גיפעלט. און איך בין שטענדיק. פר טראכט גיוועזין. אין דיא זאכין. ביז דר אובערשטר. האט מיך גילערנט. נאך מיין בישלע פר שטאנד. דורך זיין הייליג תורה. און איך וועל אן הייבן. איין בונדר פרק. עש. זאל גרינגער זיין. פר דעם לעזר:

דיא בינה פון דיא שטאפענדייט

לאזין מיר זעהן. איין תכלית. פון וועגין גוטש צו טוהן. שיקט זיך נאר. בייא דיא לעבנדיקע בשעפינש. וואש זיין כוהלן גוטש. ענטווער פר קערט. אבער אין דיא טוטי קערפיר. שיקט זיך ניט. אז מיא זאלל מיינן. פון זייערט וועגין. ווייל זיין פיהלן ניט. קיין זאך. נאר זיין זיינען בשאפין גיווארין. אז דיא לעבנדיקע. זאללין מיט זיין ניצען. אזו וויא מיר זעהן. אז דיא דר האל טונג. פון דיא לעבנדיקע. עשין און טרינקען. אינ קליידן. און אללע בדירפ ניש. איז אלץ. פון דיא טוטי זאכין. האטשי מיא זעהט דאך. אז מיא עשט. פון דיא לעבנדיקע בשעפינש. און מיא קליידט זיך. אין זייער פעלל. און זייערי האר. אבער. דאש איז אלץ. פון זייערי טוטי קערפיר. אז דיא לעבנהייט איז פון זיין אפ גיטילט גיווארין. און מיא ניצט נאר דיא לעבנדיקע. דורך זיין. ארויש צו בריינגען. דעם נוטץ. פון די טוטי זאכין.

און איצט וועל איך ריידין. אין דאש ווארט גוטש. אינ הנאה. זיין איין גשטעלט. אללע לעבנדיקע. פון דיא העכשטי בשעפינש. ביז דיא קלייני ווערמיל. האטשי עש איז דאך. קיין גלייכניש. צווישן דיא הנאה. פון דיא הוכי בשעפינש. צו דיא קלייני בשעפינש. אזו וויא מיר זעהן. אז עש איז קיין גלייכניש. צו דיא הנאה. פון דיא לעבנדיקע בשעפינש. וואש אויסר דעם מענ שין. וואש זייער הנאה בשטייט נאר. אין אייניג גראבע זאכין. אבער זיין וויישין ניט. פון קיין איידעלקייט. דאש איז פון זעהן גימעלין. פין אללע פר שיידני זאכין. אויך ניט. פון אללערלייא מינים גיוואגין. און שפילן. און מיר זעהן דאך. בייא דעם מענשין. אז פון אזו אייני תענוגים. וואש דאש ווערט גינענט תענוגים רוחנים. האט מען. מיין פר גיניגענהייט. וויא פון דיא גראבע תענוגים. וואש עש ווערט גינענט. תענוגים גשמיים. וויא מיר זעהן. דיא וואש פר שטייען זיך. אויף זינגען. זיין קענן הערין. איין לאנגי צייט. און עש הינגערט זיין גאר ניט. און פשיטא נאך העכרי פר גיניגענהייט. בייא דיא פר שטאנדיקע מענשין. אז זיין ווערין גיוואהר. איין שכל זאך. איז גאר ניט צו מעלדין. פאר דעם. וואש ווייש דר פון ניט. וויא עש קאן קיין גרעשרי פר גיניגענהייט ניט זיין. אין דר וועלט. וויא דיא פר גיניגענהייט פון שכל. און

פון דעם. קאן מען זיך מארקען. אז עש איז גאר קיין גלייכין. צו דיא הנאה. פון דיא וועלט. וואש דיא לעבנהייט. איז אן גיקניפט. אן איין חומר גשמי. צו דיא פר גינגענהייט. פון דיא לעבנהייט. וואש זיא איז. אפ גשייד פון איין חומר. אבער. על כל פנים. זיינען אללע. דאך איין גשטעלט. אין דאש ווארט גוטס. אונ הנאה. אונ איצט וועל איך בשיידין. אין איין בונדר פרק. דיא זאך. פון דאש גוטס.

דיא זאך פון גוטס

ג'טס הייטט. אז איין זאך. גייט נאך איר נאטור נאך. וויא דער בשעפר. האט אין איהר. איין קוועצט. פון אן פאנג. פון איהר בשעפנהייט. איז דאש. איין פר גינגונג. אונ אז מיא קוועצט איין זאך. קעגין דיא נאטור. איז דאש איין ווייא טאג. אזו וויא מיר זעהין. אין דיא לעבנדיקע בשעפינש. וואש דר מענש. איז איינר פון זייא. ווייל דר חומר. איז שווער. פר דיא רוחני וואש אין זייא איז. אונ דר נאטור פון חומר. איז צו ציהען אראפ. ווי עש וויישין אללע. אז פייער אונ לופט. איז זייער גאנג ארויף צום היממעל. אונ ערד. אונ וואשער. איז זייער גאנג אראפ. על כל פנים. פר דעם חומר. ווייל זיין נאטור. איז אראפ צו ציהען. דרום איז זייא שווער. צו קריכען ארויף. אויף איין הוכי בארג. אונ אללע קראנקהייט. זאלל דר בשעפר אונז היטען. קומט. פון עטוואש איין קוועצונג. אין איין ארט. אז וועלכי בלוטען שפארין צום הייף. אין איין ארט. איז דר פון. איין גרוש ווייא טאג. אונ עש דארף האבין. איין רפואה. וואש דער ווארט רפואה. איז איין להי'ק ווארט. אונ אויף דייטש. איז דאש שלאף. דאש איז לוז לאזין.

איז אז איך האלט דר בייא. וועל איך שרייבין. אין קורצין. איין טיפע זאך. וואש דר לעזיר. וועט דר פון האבין. איין פר גינגענהייט. אונ איין אנדערש מאהל. וועל איך דאש מיין בשיידין. אונ דאש איז עש. חאטשי. איך האב גשריבן. אז ווייא טאג איז. אנטקעגין דר נאטור. איז דאש אלץ גירעט. אז מיא קוועצט שטארק. אנטקעגין. אונ מיא לאזט ניט אפ. צו דער נאטור אבער אבישלע קעגין דר נאטור. אונ עש איז וואלנע צו ריק. צו דר נאטור. איז נאך. איין גרוש פר גינגונג. אונ איין הנאה. ווארום. מיא קען ניט פר שטיין. קיין הנאה. אז מיא ווייש ניט פר קערט. אזו וויא למשל. אז עש וואלט ניט זיין קיין פינשטערניש. אויף דר וועלט. וואלט מען ניט פיהלן. קיין תענוג. פון דאש ליכטיקייט. אבער אז עש קומט. איין ליכט. נאך איין פינשטערניש. פר שטייט מען דיא הנאה. פון דאש ליכט. אונ דאש ווארט געגועיס. אויף להי'ק. וואש אללע זאגין. דאש קינד. האט גרוש געגועיס. צו זיין פאטר. דר ווארט געגועיס. איז אויף דייטש אן רירין. אונ חאטשי איין מפה רחמנא ליצלן. ווערט גינענט נגע. דאש איז. אז מיא רירט צו. אונ מיא קוועצט שטארק. אונ דאש איז דר ווייא טאג. פון שלאגין. מיא קוועצט דורך דעם. דיא פלייש אונ דיא בלוטין. אבער דר ווארט געגועין. איז גרינג צו גירט. איז דאש

נאך, איין הנאה, אונ אויך דאש ווארט. ער איז זיך משתעשע. איז אויך אייך דייטש. גלעטיק, ווארום איין גלאטע זאך. פֿר האלט זיך ניט שטארק. אונ עש גליטש זיך. איז דר פֿון. איין פֿר גיניגענהייט. אונ מיט דעם. וואש איך האב גשריבן. אז מיא האט פֿון קיין גוטי זאך. קיין שטארקי הנאה ניט. ביו מיא זעהט דיא פֿר קערטי זאך. איז צו פֿר שטיין כביכול. דיא פֿר גיניגענהייט. פֿון דעם בשעפיר. פֿון דיא בשעפניש. פֿון דעם גראבין חומר. וואש ער בריינגט. צו שלעכט. און ווייא טאג. אז ער איז ניט. אין ארדינונג. אבער דורך דעם פֿיהלט מען. דיא הנאה. פֿון דאש גוטס. אונ אז מיר וועלן זוכה זיין. צום דעם. תכלית. פֿון דיא פֿר ריכטונג. פֿון דר וועלט. אז אללע זאכן. וועלן זיין. אויף זייער ארט. וועלן מיר דענש מאהל. האבין דיא אוביג גוטס. אונ פֿר גיניגענהייט. אבער אין דער איצטיג וועלט. וויא עש בייט זיך. אללע וויילע. קאן קיין רעכטי הנאה. ניט זיין. בייא דעם. וואש האט. פֿר שטאנד. ווייל מיא איז ניט פֿר זיכערט חלילה. פֿר דעם אנדערין פאלל. אונ האטשי. מיא קען דאך ניט פֿר שטיין. וויא שיקט זיך. בייא דעם איבערשטיין. איין הנאה. דורך דעם גראבין חומר. אבער. דאש גלייכן. קאן מען אויך ניט פֿר שטיין. אין דאש לעבנהייט. פֿון דעם מענשן. וואש דאש איז איין רוחני זאך. אונ דאך. ווייל זיא איז אן גקניפט. אין חומר. דורך אזו איין אופן. וואש מיא פֿר שטייט ניט. פֿיהלט זיא דורך דעם. דיא פֿר ענדערונג. פֿון דעם חומר. אזו להבדיל באלף הבדלות. דר אובערשטר. וואש צו איהם. איז קיין גלייכניש ניט. אפילו קיין מלאך. קאן זיך ניט גלייכן. צו זיין הייליקייט. אבער. ווייל ער איז גיגליכן. צו דר נשמה. אונ ער איז כביכול דיא נשמה. פֿין דר גאנץ צער וועלט. שיקט זיך דריבר צו זאגן. אז ער האט הנאה. פֿון זייני בשעפניש. דאש איז. דאש וואש ער איז פֿביכול. אן גקניפט צו דר וועלט. אזו וויא דיא נשמה צום גוף. דרום אז דיא וועלט. וואש זיא איז צום בשעפיר. אזו וויא איין גוף. אונ אז זיא איז אין ארדענונג. איז פֿר דעם בשעפיר. איין נחת רוח. אונ איין פֿר גיניגענהייט.

אונ איצונד וועל איך מיך אויס קערין. צו דר זאך. וואש אין האב אן גיהיין בין. אז איך האב בשייד. דאש ענין פֿון גוטס. וועל איך איצונד שרייבן. איין אונטר שייד. צווישן גוטס. און תענוגים:

דיא זאך פֿין תענוגים

עײַט איז פֿאראן צווייא טייל גוטס אויף דר וועלט. איין טייל איז. צו דר לייגן וואש עש פעלט. למשל. ווען איינר איז גאנץ הונגעריק. אונ ער האט דר פֿון איין ברענונג. אונ איין ווייא טאג. אונ מיא גיט איהם. אזו אייני עשין ווארג. וואש ער האט דר פֿון. גאר קיין הנאה ניט. נאר עש פֿר ריכט. אונ פֿר היילט. זיין ווייא טאג. אונ דיא אנדרע טייל איז. וואש עש ווערט גינענט תענוג. דאש היישט. עשין אונ טרינקען אזו אייני זאכן. וואש עש איז גאנץ גישמאק צום גומען. אויך אנדרע תענוגים דאש איז. פֿון זעהין אונ הערין.....

מרדכי אהרן ג'נצבורג

מרדכי אהרן גינצבורג אין חיים חייקל הירוויץ

מרדכי-אהרן גינצבורג איז געבאָרן געוואָרן אין יאָר 1795 אין סאַלאַנט, קאָוונער גוב. שוין זיין פאָטער ר' יהודה-אַשר (1765—1823), לויט דער צייט— איינער פון די ערשטע משכילים אין רוסלאַנד, איז ניט פרעמד געווען פון ליטעראַטור; בשעת דער גרויסער שרפה אין פּאָלאַנגען אין יאָר 1831 זיינען פאַר-ברענט געוואָרן אַלע זיינע כתבים אין העברעיִש וועגן דיקדוק, מאַטעמאטיק און אַנד., וועלכע האָבן זיך אויפגעהיט ביי זיין זון; פאַרעפנטלעכט זיינען גע-וואָרן נאָר זיינע צען בריוו (אין „דביר“, חלק ב').

גענויע ידיעות וועגן דער קינדהייט און יוגנט פון מרדכי-אהרן גינצבורג האָבן כּיר פון זיין ניט פאַרענדיקטער אוּטאָביאָגראַפיע אין העברעיִש „אביעזר“, וועלכע גיט אונז אומגעהייער ווערטפולן מאַטעריאַל וועגן דעם ייִדישן לעבנס-שטייגער פון יענער צייט. אָט זיינען אַ פאָר פראַגמענטן פון דעם דאָזיקן ווערק*):

„לויט די ווערטער פון מיינע עלטערן (אין כבוד זאָלען זיי רוען!), וואָס זיינען פאַרצייכענט אין מיין זכרון, בין איך געבאָרן געוואָרן כ"א כסלו תקנ"ו אין סאַלאַנט, מיין מוטערס געבורטשטאָט, נאָכדעם ווי מיך האָבן מקדים געווען צוויי לעבנעבליבענע שוועסטערלעך און איין ברודערל, וואָס איז אוועק פון דער וועלט אַ יאָר פאַר מיין קומען.

„מחבת דער ליבשאַכט פון מיינע עלטערן צו זייער בן-יחיד האָבן מיך באַרירט ניט די הענט פון אַן אַם און אַ דינסט, גייערט די הענט פון מיינע עלטערן אַליין. און באמת האָבן זיי אַריבערגעכאַפט די מאָס אין זייער ליב-שאַפט און האָבן מיך פון דער קינדהייט אָן מפּנק געווען דורך צופיל אָפהיטן פון לופט, פון אַ ווינט, פון אַ סך עסן, פון אַ קאַלטן טרונק, פון אַ קורצן שלאָף ופדומה, ביז איך בין געוואָרן אַ כּלי, וואָס איז כּסוגל געווען געגנויַקט צו ווערן פון יעטוויידן שינוי. האָט אַ צפון-ווינט אַ בלאָז געטאַן, האָט ער מיך קראַנק געמאַכט, אַ דרום-ווינט—האָט ער מיך מיד געמאַכט, אַ מזרח-ווינט איז געווען מיר צו אַ משא, און אַ מערב-ווינט—צו לאַסט. נעכטן האָב איך פאַר-דאָרבן דעם מאָגען מיט אַ פולן לעפל בוריקעס אָדער קרויט און היינט—פון אַ פולן מויל קאַלט וואַסער. זיינען ס'רוב יאָרן פון מיין קינדהייט געווען אויס-געפילט מיט מחלות און מיט ווייטאָגן.

(* ייִדיש— פון א. י. נאָלד-שמירט.

„גערעכט זיינען געווען די פארצייטיקע מיטאָלאָגן, וואָס האָבן פאַרקער-
 פערט דעם גאָט פון ליבע אין דער געשטאַלט פון אַ צאַרט יינגעלע, אַ בלינדן
 אויף ביידע אויגן, דען די ליבע האָט פאַרבלענדט מייע עלטערן די אויגן, זיי
 זאָלן ניט זען, אַז זיי מאַכן מיך שוואַך אָנשטאַט זייער פאַרלאַנג מיך געזונט
 צו מאַכן, און פון די דאָזיקע קלעפּ, וואָס איך האָב באַקומען פון מייע ליב-
 האַבער, בין איך ניט אויסגעהיילט געוואָרען עד-היום. ווען מיין כּח וואָלט ניט
 אָפּגעשוואַכט געוואָרן אין מיין קינדהייט דורך דער געוויינהייט צו עסן איידע-
 לע שפּייזען בייטאָג און צו ציען זיך אין אַ ווייך בעס אַ גאַנצע נאַכט, וואָלט
 מיר אין מיין יוגנט ניט שווער געווען צו טראָגן דעם יאָך פון אַרבעט אינם
 מסחר און די מאַטערישן סון וועג צו פאַרדינען מיין ברויט, אָנשטאַט האָס
 איצטער טויג איך ניט צו קיין שום שווערער אַרבעט, גייערס בלוז צו ויצן
 אויף אַ בעטגעוואַנט און טינעלען מיט דער פען“.

„אויפן פערטן יאָר פון מיין לעבן בין איך אַראָפּ פון מיין מוטערס
 שוים און כּיהאָב סירוב צייט מייע פאַרבראַכט אויף די קני פון מיין ליבן פאָ-
 טער. צוערשט האָט ער געפרווט פאַרשטאַרקן דעם כּוח פון מיין זכרון, פאַר-
 טייטשנדיק מיר העברעיִשע שרשים, און אַז ער האָט אַיינגעפונען, אַז מיין
 זכרון איז פעסט, האָט ער מיר אָנגעהויבן דערציילן אויף אויסווייניק סיפורים
 פון תנך, אַלץ גוט און ברייט דערקלערט, אַזוי אַז איך בין אָפּט נתפעל גע-
 וואָרן ביז טרערן. און אַז מיין טייערער פאָטער פלעגט דערזען דעם גע-
 בענטשמן טוי, וואָס מאַכט פייכט די באַקן פון זיין זון, פלעגט ער זיך נעמען
 צייט מיר צו דערקלערן דעם גוטן מוסר, וואָס דרינגט אַרויס פון יענעם
 סיפור, צי וועגן דער אויפפירונג פונעם מענטשן מיט זיין גאָט אָדער מיט זיין
 ברודער דעם מיטמענטשן, ביז ער האָט פעסט און טיף אַיינגעפלאַנצט דעם
 מוסר אין מיין צאַרטן הערצל“.

„איך וועל אַיך דאָ איבערגעבן איין פאַסירונג פאַר אַ ביישפּיל:
 „דעם פערטן טאָג הנוכהתק”ס, ווען איך בין אַלט געוואָרן פיר יאָר, האָט
 מיין פאָטער געמאַכט אַן אָונט פאַר אונזערע קרובים און זייערע קינדער פון
 מיין עלטער, איז ביי אַיינעם פון די קינדער געווען אַ צינערן דריידל, וואָס
 ער האָט אים מיר ניט געוואָלט געבן פאַר קיין שום אויסבייט אין דער וועלט.
 האָב איך עובר געווען אויפן חוק פון יושר און אַרויסגעריסן פונעם קינדס האַנט
 דאָס דריידל מיט געוואָלד. מיין פאָטער האָט געזען די עוולה, אָבער ער האָט
 זיך געמאַכט ניט זעענדיק, ביז די געסט האָבן געענדיקט עסן און האָבן מיך
 באַשאַנקען מיט מתנות. דענסטמאָל האָט מיך דער פאָטער גענומען אויף די
 קני און געהייסן מיר דערציילן פאַר די געסט וועגן דעם חסד, וואָס אברהם
 האָט געטאָן מיטן מלך סדום, ווי ער האָט ניט געוואָלט אָנרירן די זאַקרויב,“

דאָס האָט אים געקומט לויט די געזעצן פון מלחמה, און אפילו גיט מיט דער ערלויבעניש פונם בעל-הבית, ווייל ער האָט פיינט געהאט רויב און מתנות. און איך האָב געענדיקט דעם סיפור און דעם כוסר, וואָס איז פון אים געדורנגען. האָט דער פּאָטער צו מיר אַזוי געזאָגט: „איצט וועל איך דיר דערציילן אַ מעשה, וואָס איז דער היפּוך פון יענער מעשה פון פּאַרצייטן“. און ער האָט מיר דערציילט די נבואה פון נתנען צו דודן, און ער האָט פאַר מיר פאַרברייטערט דעם דאָזיקן סיפור מיט משלים, וועלכע דערוועקן דאָס האַרץ איבער דער רשעות פונם עשיר, וואָס איז געווען אַזאַ הלעיטני און האָט אַיינגעשלונגען דאָס איינציקע שפּעלע פונם אַרעמאָן, ביו עס איז דערהיט געוואָרן דאָס הערצל פון דעם דאָזיקן קליינעם הַרדלען און ער האָט אָפּגעשפּט דעם רייכן אכזר צו שמיץ — וואָרעם קיין שטרענגערן משפט ווי ריטער האָב איך נאָך גיט געוואוסט. ווי מײן פּאָטער האָט נאָר דערזען, אַז איך בין גערירט גע-וואָרן, האָט ער אָנגענומען מײן הענטל, וואָס האָט געהאלטן דאָס געגוּסטע דריידל קעגן זײנע אויגן, און האָט אויסגערופן מיט אַ שטאַרקער שטים: „דו ביסט עס דער מענטש!“

„חיי נאָר דאָס וואָרט איז אַרויס פון זײן מויל, האָט זיך אַ שטאַרעם טרערן אַ גאָס געטאָן פון מײנע אויגן, און איך בין מיט מײן גאַנצן כּוח צו-געלאָפּן צום יינגעלע, האָב אים אומגעקערט די גולה און אים נאָך גע-געבן צוויי פרוטות, ער זאָל מיר מוחל זײן.

— „האַסט גוט געטאָן! — האָט זיך אָפּגערופּן מײן פּאָטער און האָט אָפּ-געווישט די טרערן פון מײנע אויגן — איצט וועט אויך דער גוטער גאָט דיר מוחל זײן דיין דיין זינד און וועט דיך גיט שטראָפען.“

„אוי, מײן רעכטפּאַרטיקער פּאָטער! געבענטשט זאָל זײן דיין זכור הַלוואי וואָלט אַיטלעכס קינד האָבן אַזאַ רעכטפּאַרטיקן לערער ווי דו, דאָן וואָלטן די קינדער דערצויגן געוואָרן אין די וועגן נון מאַראַל און וואָלטן גיט אַראָפּ פון זיי ביזן גרויען עלטער. נעם אָן, פּאָטער מײנער אָט די טרער, וואָס איך פאַרגיס, דערמאַנענדיק זיך אָן דיר, בעת איך שרייב די דאָזיקע שורות אינם כּפר, ווי אַ מנחה פון הזכרה און ווי אַן אָנדענק פון מײן דאַנק.“

„צום סוף איז געקומען די צײט אַרויסצוגײן פון דער קינדערשער שפּיל-וועלט אין חדר אַרײן אונטער דער ממשלה פון אַ מלמד פאַר מתחילים פון מײן גלייכן. אַיינגעוויקלט אין די אַרעמס פון מײן כּוטער, בין איך צום ער-שטן מאָל געקומען אין חדר, וואו דער מלמד האָט מיך אויפגענומען מיט גוטסקײט און האָט מיר מבטיח געווען, אַז איך וועל אויסלערנען כּולה תורה אויף אײן פּוס, אויב איך וועל זיך אינגאַנצן אַרײנטאָן אינם אלף-בית, וואָס ליגט פאַר מײנע אויגן.

„דאָרטן זיינען מיינע אויגן געעפנט געוואָרן און איך האָב דערזען אַ נייעם הימל און אַ נייע ערד. דער מלמד האָט מיר גענומען דערציילן נאָר= שע מעשיות וועגן אַ מלאך, וואָס לעכערט דורך דעם סופיט פון זיין הויז און וואַרפט אַראָפּ מטבעות פאַר קינדער, וואָס קענען דעם אלף=בית, און נאָך אזוי= גע מלמדישע מעשיות, וועלכע זיינען געווען צו עקל און צום לאַכן אין די אויגן פון אַ קינד, וואָס איז דערצויגן געוואָרן ביי אַ פאָטער אַ משכיל, ווי מיין פאָטער, וועלכן ס'האָט זיך קיינמאָל נישט געחלומט אפילו מטריח צו זיין מלאכים פון הימל צוליב קלייננעלט פון זילבער און פון קופער, וואָס זייער מקור איז פון דער ערד. די קינדער די חברים האָבן מיר אָנגעפלוידערט וועגן חיבוט=הקבר און וועגן מלאך=המות מיט די סך אויגן, וועגן מלאך= דומה, וואָס וועקט אויף מיט זיין בייזער רוט די מתים פון זייער שלאָף, וועגן מלאכי חבלה, שדים און מזיקים, רוחות און לילית, מכשפים און בעלי=שמת, און נאָך טוינט אזוינע הבלים. דאָרטן האָב איך געהערט, ווי עלטערן שילטן זייערע קינדער מיט קללות נמרצות, ווי קינדער דערצערענען זייערע מוטערס מיט לעסטערונג און זילזולים, ברידער און שוועסטער קריגן זיך, שווערן זיך. שילטן זיך און זידלען זיך אזוי, וואָס איך האָב אזוינס נישט געוואויסט אין מיין פאָטערס הויז.

„צעטומלט און צעטראָקן האָב איך זיך אומגעקערט אַהיים. איך האָב אָנגעהויבן שרעקן זיך פאַר דער זון בייטאָג און באהאַלטן זיך פאַר מיין שאַטן, צו זען מתים און שדים אין אַלע ווינקלעך פון שטוב און אַ מכשפה—אין אַיט= לעכער אַלטער כרוי, וואָס נישט פין אונזער פאָלק. איך האָב געטאָן פאַרשיידענע כגולות, וואָס איך האָב זיך אויסגעלערנט פון מיינע חברים, פדי מבטל צו נאָכן דעם כוח פון פלערליי כישוף און עין=הרע; איך פלעג אַוועקלייגן דעם סידור אונטערן קישן, וואָס ביר צוקאָפּנס, אָבער קיין זאך האָט נישט גע= האַלפן, דער שלאָף איז פאַרוואַגלט געוואָרן פון מיינע אויגן.“

צו זיבן יאָר איז שוין מרדכי=אהרן געזעסן ביי דער גמרא, און באַלד נאָכדעם האָט ער זיך פאַרטיפט אין דער רבנישער ליטעראַטור. צו דרייצן יאָר זיינען אים צופעליק געקומען אין האַנט אַריין אייניקע היסטאָרישע כפרים (”צמח דוד“, ”שארית ישראל“ א. א.), וועלכע האָבן דערוועקט אין אים אַ אינטערעס צו געשיכטע. זיי האָבן אים אויך אָנגערעגט צו זיינע ערשטע פּען=פּראָבן, אָבער דער געגרייזלעכער און געקניצלעכער מליצה=סטיל פון דעם יונגן גינצבורג האָט נישט אויסגענומען ביי זיין פאָטער, וועלכער האָט אים איבערצייגט, אַז ער מוז שטרעבן צו מער איינפאַכקייט און נאַטירלעכקייט אין אויסדרוק, פון אַנדערע ספרים חיצונים, מיט וועלכע מרדכי=אהרן האָט געהאַט די געלעגנהייט זיך צו באַקענען, דערמאָנט ער אין זיין אַוואַפּיאַגראַפיע דעם ”ספר הברית“ אין די העברעיִשע איבערזעצונג פון משה מענדלסאָנס ”פעדאָן“.

קיום איז מרדכי-אהרן אלט געוואָרן 15 יאָר, האָט דער פּאָטער אים חתונה געמאַכט, און דער יונגער באַלעבעסל האָט זיך באַזעצט ביי זיין שווער אין שאַוועל. די דאָזיקע כריצייטיקע חתונה מיט אַ פיזיש אַ סך מער אַנטוויקל-טער מיידל איז געוואָרן פאַר דעם שוואַכן יינגל אַ קוואַל פון פיין, און אין זיין „אביעור“ האָט ער מיט אַוטברעהמנותדיקן רעאַליום געשילדערט די דאָזיקע שווערע דראַמע פון זיין לעבן, דער ערשטער אַרויסטרעטנדיק זייער ענערגיש קעגן דעם פאַרצייטיקן יידישן מנהג חתונה צו טאָכן יונגע קינדער.

ניט וואַרפנדיק די גמרא און פאַרטיפנדיק זיך אויך אין קבלה, האָט זיך גינצבורג גלייכצייטיק אויך געענטער באַקענט מיט די ווערק פון מענדלסאָנס חדר, וועלכע האָבן געשטאַרקט אין אים דעם אינטערעס צו ליטעראַטור. אַ גרויסע השפּעה אויף זיין גייסטיקער אַנטוויקלונג האָט געהאַט איינער אַן אַלטער דאָקטאָר אין שאַוועל, וועלכער האָט אין אים געוועקט דאָס פאַרשטענדעניש פאַר וועלטלעכע וויסנשאַפטן. גינצבורג האָט זיך מיט אַ זעלטענער התמדה אַרײַנגעטאָן אין דעם שטודיום פון דער דײַטשער שפּראַך, האָט זייער פיל געלייענט, ביז ער האָט באַהערשט דײַטש בעסער פאַר זײַנע לערער.

אין יאָר 1816 האָבן די דאגות-פרנסה געצוואונגען אים צו באַזעצן זיך אין פּאָלאַנגען, וואו ער האָט זיך מפרנס געווען טיילווייז אלס מלמד, טיילווייז אלס דײַטשער איבערזעצער פון פאַרשיידענע פּאַפירן, וואָס מ'פּלעגט דערלאַנגן גען צום געריכט. קיין חיונה האָט דאָס אָבער אים ניט געגעבן, און זוכנדיק זיך דורכצושלאָגן, האָט ער אָנגעהויבן גע-וּנְד צו זיין אין ווין, מעכעל, ליבאווע א. אַנד. ער האָט זיך פאַרנוכען מיט קנעלן, מיט געבן לעקציעס פון דײַטש, אַ געוויסע צײַט אפילו געהאַלטן אַ שענק, אָבער קיין גליק האָט ער אין דעם אַלעם ניט געהאַט.

צו די צוואַנציקער יאָרן געהערט דער אָנהייב פון זיין ליטעראַרישער טעטיקייט, וועלכע איז אינגאנצן געווען דורכגעדורנגען מיט די געדאַנקען און צילן פון דער השפּלה-באַוועגונג. דאָס ערשטע גרעסערע ווערק, וואָס איז אַרויס פון זיין פּנדער, איז געווען די העברעיִשע איבערזעצונג פון קאַמפּעס „ענטדע-קונג אַמעריקאַס“, וועלכע איז אַרויס אין ווילנע אין יאָר 1823 אונטערן נאָמען „גלות ארץ והדשה“. די אויסגאַבע פון דעם דאָזיקן בוך איז געווען פאַרבונדן מיט אַזעלכע הוצאות, וועלכע האָבן ממש בדלות געשטעלט דעם מחבר; ער האָט אַליין געכונט קויפן שריפט פאַר דעם בוך און נאָכן אָפּדרוקן פאַרקויפן זי בחצי הנס. אפשר פּדי צו פאַרריכטן די בערכה, האָט ער דאָסזעלבע ווערק אַרויסגעגעבן אויך אין יידיש.

אין יאָר 1829, נאָך אַ רײ אַרויסגעוואַרפענע אַנשטרענגונגען אַיינצואַר-דענען זיך ערגעץ-וואו אין קורלאַנד, האָט זיך גינצבורג ענדגילטיק באַזעצט אין ווילנע. די ערשטע צײַט האָט ער זיך דורכגעשלאָגן מיט פריוואַטע שעהן, און שפּעטער האָט ער צוזאַמען מיט ש. זאָליקנד געעפנט דאָ אַ שול. צוגלייך דערמיט האָט ער אויך פאַרברײַטערט זײַן ליטעראַרישע טעטיקייט. געשיכטע,

צו וועלכער ער האָט נאָך יינגלווייז געהאַט אַ נטיה, האָט אים באַזונדערס גע-
צויגן, און ער האָט איבערזעצט טיילן פֿין פעליצעס «האַנדבוך דער וועלטגעשיכטע»
("תולדות בני האדם", 1835), פאַרפאַסט אַ געשיכטע פון רוסלאַנד ("עתותי
רוסיא", ווילנע, תקצ"ט). און פון די נאַפּאָלעאָנישע מלחמות ("הצרפתים ברוסיא",
ווילנע, תר"ג—און אַלס צווייטער טייל "פי החירות", ווילנע, תר"ו). טעמען פון
דער יידישער געשיכטע האָט גינצבורג באַהאַנדלט אין זיין העברעישער איבער-
זעצונג פון דעם כתב, וואָס פילאָ פון אַלפֿסנדריא האָט געשיקט צום רוימישן
קיסר קאַיוס קאַליגולאַ ("ספר המלאכות אל קאיוס קאַליגולאַ וכ"ו", ווילנע,
תקצ"ו, איבערזעצט פון דייטש) און אין זיין "חמת דמשק" (וועגן עלילת-דם
אין דמשק אין יאָר 1810, אַרויסגעגעבן ערשט נאָך זיין טויט דורך זיין ברו-
דער, ווילנע תר"ך). אייניקע פון די דאָזיקע ווערק האָבן געהאַט אַ גאַנץ גוטן
אַפּגאַנג, און דער מאַטעריעלער מעכד פון זייער כחבר האָט זיך דאַן פאַר-
בעסערט.

אין יאָר 1844 דאָט גינצבורג אַרויסגעגעבן אַ זאַמלונג בריוו און אַר-
טיקלען, צום טייל איבערגעזעצטע פון דייטש, אונטערן טיטל "דביר".

די ליטעראַרישע אויפֿטוען גינצבורגס האָבן אים געשאַפן אין ווילנע אַ
סך פאַרערער און פריינד; ער איז געוואָרן איינער פון די חשובסטע און גע-
אַכטסטע מיטגלידער פון דעם קרייז אינטעליגענטן אין דער דעמאָקראַטיקער
ירושלים-דליטע. זיין טויט (אין יאָר 1846) האָבן ביטער באַוווינט אַלע זיינע
אַנהענגער; די אויטאָקאָטישע האַלטונג פון דעם ווילנער שטאַטס-כּגיד אויף זיין
לוויה האָט אַרויסגערופן גרויס אויפֿרעגונג צווישן די אַרטיקע אויפֿגעקלערטע
און האָט מיטגעבראַכט צו דער גרינדונג פון אַ באַזונדער שול פאַר די משפּילים
— "טהרת הקודש" (די איצטיקע קאָר-שול אין ווילנע). גינצבורגס טויט האָט
אַרויסגערופן אַ גאַנצע הספּדים-ליטעראַטור ("קנית סופרים" פון א. ב. לעבנזאָן,
"קול בוכים" פון וו. טוגנדהאַלד און קלמן שולמאַן, טרויער-שירים פון מיכא
לעבנזאָן, ש. זאַלקינד, וו. קאַפּלאַן און אַנד.).

די ווילנער פריינד פֿין דעם פאַרשטאַרבענעם שריפטשטעלער האָבן גע-
האַט בדעה אַרויסצוגעבן זיין גרויסן ליטעראַרישן עזבון, אָבער האָבן עס באַ-
וויזן אויסצופירן נאָר טיילווייז. אַהויך די אויבנדערמאַנטע ווערק זיינען נאָך
זיין טויט פאַרעפּנטלעכט געוואָרן; דער צווייטער חלק "דביר", וואָס אַנטהאַלט
דערהויפּט גינצבורגס קאָרעספּאָנדענץ, וועלכע האָט אַ גרויסן ביאָגראַפֿישן און
קולטור-היסטאָרישן ווערט, הגם די אַרויסגעבער (זיין ברודער און זיין תּלמיד
י. קאַצענעלסאָן) האָבן שטאַרק געמינערט דעם דאָזיקן ווערט, דורכלאַזנדיק אַ
סך ערטער, ווי אויך נעמען און דאַטן; די אַוטאָביאָגראַפֿיע זיינע "אביעזר"
(1854), "תיקון לבן הארמי" (וועגן די שמד-שטיקלעך פון די פּאַלשע בעל-שמים,
1864), "ימי הדור" (די נייסטע געשיכטע פון אייראָפּע, 1862). אין יאָר 1878
האַט א. י. שאַפֿיראַ אַרויסגעגעבן אין וואַרשע אַ זאַמלונג פון עטלעכע אַרטיקלען

גינצבורגס אונטערן טיטל „המוריה“ דער גרעסטער טייל פון די דאָזיקע ווערק האָבן אויסגעהאַלטן עטלעכע אויפלאַגן.

מרדכי-אהרן גינצבורגס אַרבעטן אין זיין צייט געשפילט אַ גרויסע ראָלע, פאַרשרייטנדיק צווישן דעם העברעיִשן לעזער-פּובליקום וועלטלעך וויסן, דערהויפּט אין געשיכטע. באַזונדערס גרויס איז אָבער זיין פאַרדינסט פאַר דער העברעיִשער ליטעראַטור אַלס רעפּאַרמאַטאָר פון דעם העברעיִשן סטיל.

ער האָט געשטרעבט אָפצושרייניקן די העברעיִשע שפּראַך פון דער אומ-נאַטירלעכער געשוואַלענער און געשמאַקלאָזער מליצה, וועלכע האָט אָפגעטייט יעדן געדאַנק.

אין זיינע פילצאָליקע בריוו און נאָטיצן קעמפט גינצבורג פאַר איינ-פאַכקייט און נאַטירלעכקייט פון לשון; ער איז אָבער ניט יוצא מיט דער סע-אַריע אַליין, נייערט ער שאַפט דורך אַ ריי פון זיינע ווערק אַ פּליסיקן און פּיי-נעם פּראָזע-סטיל, וואָס איז פרעמד פון רעטאָריק, היפּערבאַליזם און מיידט אויס צוזאַמענצושלעפּן פּסוקים פון תּנך. ער האָט ניט מורא צו אַנטלייען פון משנה אַזעלכע אויסדרוקן, וועלכע זיינען געענטער און פּינקטלעכער ווי די ביבלישע און נעמט אפּילו אַרײַן אַ סך פרעמדע ווערטער, פון דייטשן דער העברעיִשער סטיל פון מרדכי-אהרן גינצבורג מיט זיין לאַגיטער האַרמאַ-ניע, פּליסיקייט, קלאַרקייט און נאַטירלעכקייט האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דעם אַנטוויקלונגס-גאַנג פון דער העברעיִשער ליטעראַטור-שפּראַך.

לויט זיינע רעליגיעזע און געזעלשאַפטלעכע איבערצייגונגען האָט מרדכי-אהרן גינצבורג געהערט צו דעם מעסיקערן טייל פון דער דעמאָלטיקער משפּילישער אינטעליגענץ, דורכגעלעבט אַ פּיינלעכן פּעריאָד פון רעליגיעזע ספּקות, איז ער סוף-בל-סוף שלום געוואָרן מיט דער טראַדיציע און האָט זיך געשטעלט אין אָפּאָזיציע סיי קעגן דעם ראַד, קאַליזם פון די אויפגעקלערטע סיי קעגן דעם פּאַנאַטיזם און אָבערגלויבן פון די פּרוטע. אין זיין פּערזענלעכן לעבן האָט ער געטריי אָפּגעהיט אַלע געבאַטן פון ״דישקייט, אָבער ביי זיין גאַנצער גאָטספּאַרכטיקייט האָט ער הויך געהאַלטן די פּרייהייט פון דענקען און פּאַרשן.

לחיפּוך צו די ראַדיקאַלע משפּילים פון מאַנדעלשטאַמס הדר, וועלכע פּלעגן שיטן פּעך און שוועבל אויף די רבנים, איז גינצבורג שאַרף אַרויסגע-טראַטן קעגן דעם באַרימטן דייטש-יידישן שול-טוער ליליענטאַל, וועלכער האָט געשטרעבט צו רעפּאַרמירן דעם ״ידישן חינוך אין רוסלאַנד—בלויז מיט דער הילף פון די דייטשע אויפקלערער. גינצבורג האָט געוואָרנט קעגן דער איבער-שאַצונג פון דער דייטשער השפּעה און אפּילו פון ליליענטאַלס קאַמפּעטענץ אין פּעיקייט אַנצופירן מיט דער אויפקלערונג פון די יידישע מאַסן אין רוסלאַנד. צילנדיק זיך אין ליליענטאַלן, האָט גינצבורג געשריבן אויפן אַדרעס פון די דייטשע ראַבינער: ״צו אײך, מײנע הערן דאָקטוירים ווענד איך זיך. ווען די

רעגירונג אָדער די קהילות האָבן אייך גערופן, דאָן בעטן מיר ביי אייך מהילה! איר וועט אונז זייער אָנגעלייגט זיין, וואָרעם איר וועט בלתי־שום ספק שטרעבן צו ברענגען פיל נוצן. פונדעסטוועגן אָבער מוזט איר אַפריער וויסן, מיט וועלכע עליחות, צו וועלכער אויפגאַבע איר קומט אָהער. קומט איר צו אונז אַלס פריי-דיקער און לערער, וועט איר אין אונז געפינען אויפגעקראַממע צוהערער, וועלכע וועלן מיט גרויס כוונה פאַרנעמען אייערע דרשות אין ריין דייטשער שפראַך און וועלן מיט חשק לערנען אונטער אייער אָנפירונג די וועלטלעכע וויסנשאַפטן... אויב אָבער איר ווילט ביי אונז ווערן רבנים, איז מײן איינציג קע צעה—איר זאָלט מיטברענגען תורה, תורה, תורה; וואָרעם ווען אַפילו אריסטו אליין זאָל אויפשטיין פון קבר, וועלן מיר אים, אמת, אנטפאַנגען מיט גרויס יראת-הכבוד און הויכער אַכטונג, אָבער פאַר אַ רב וועלן מיר אים ניט מאַכן.

קען דעם באקאנטן קיל-קורא ליליענטאלס „מגיד ישועה“ האָט גינצבורג אונטער דעם פסעוודאָנים יונה בן אמת, אַרויסגעלאָזט אַ בראַשור „מגיד-אמת“ (לייפציג, 1843), אין וועלכער ער מאַכט ליליענטאַלן ביטערע פאַרווארפן אין ניט קענען און ניט פאַרשטיין די לעבנס-פאַרהעלטענישן פון די רוסישע יידן. אמת, ערטער ווי קלינגען דאָ טענער פון אָנגערירטער אַמביציע, וואָס זיינען אַרויסגערופן געוואָרן דורך ליליענטאַלס ביטול צו די אַרטיקע טוער אויפן גע-ביט פון פאַרשפרייטן בילדונג צווישן די יידן אין רוסלאַנד, אָבער אין גרונד פון דער דאָזיקער פאָלעטיק זיינען דאָך געלעגן חלוקי-דעות וועגן אַ ריי פריי-ציפיעלע פראַגן און די איבערצייגונג גינצבורגס, אז די אויפקלערונג פון די רוסישע יידן קען און דארף זיין די זאך פון די פראַגרעסיווע עלעמענטן פון דעם רוסישן יידנטום גוט. די דאָזיקע איבערצייגונג האָבן מיט גינצבורגן גע-טיילט אויך אנדערע רוסישע משכילים, אָבער קיינער פון זיי האָט ניט געהאַט זיין טוט אַרויסצוטראַען מיט אזא אַפּענער אַפּאָזיציע קעגן ליליענטאַלס עקספע-רימענטן.

זיך כוואַנדערגייענדיק אין אַ סך כראַגן מיט דעם ראַדיקאַלערן טייל פון די משכילים, איז גינצבורג אָבער אין איין פרט געווען פולקום מיט זיי מספים—אין דער נויטווענדיקייט אַפצושאַפן די באַזונדערע יידישע קליידונג, אין דעם דאָזיקן מיטל, וואָס איז פון די ברייטע פאָלקסמאַסן באַטראַכט געוואָרן אַלס ביטערע גזרה, האָט גינצבורג געזען שיר ניט די גרעסטע ישועה פאַר אַלע צרות פון דעם דעמאָלט קן יידישן לעבן.

אזוי ווי מענדל לעפין, האָט אויך מרדכי-אהרן גינצבורג, ווי מיר האָבן שוין געזען פון דער אויפצייכענונג פון זיינע ליטעראַרישע אַרבעטן, זיין גאַנצע ליטעראַרישע טעטיקייט געפירט אין דער העברעישער שפראַך. אין יידיש האָט ער, ווי שוין דערמאָנט, בלויז אַרויסגעגעבן „דיא ענטדעקונג פאַן אַמעריקאַ“. מענדל לעפין איז אָבער ניט נאָר געווען דער ערשטער פון די משכילישע פירער, וואָס האָבן זיך אַפן געווענדט צו דער פאָלקסשפראַך; ער איז אויך

געווען דער, וואָס האָט איבערגעריסן מיט דעם פאַרגליווערטן יידיש=טייטש און האָט אָנגעהויבן צו שרייבן אין אַן עכטן פּאָלקסטימלעכן יידיש. אַקעגן=זשע, מררכי=אהרן גינצבורג האָט זיין דערמאָנט יידיש ווערק געשריבן אין דייטשמעריש, האָבנדיק אויף דער יידישער שפּראַך דעם פאַר די משכילים כאַראַקטעריסטישן קוק, אַז יידיש איז אַ פאַרדאָרבענער דייטשער דיאַלעקט און דערהייבן עס קען מען נאָר דורך דערנענטערן עס צו דייטש. אין דער "פּאַר ריידע" צו דער "ענטדעקונג פּאָן אַמעריקאַ" שרייבט ער:

"דיזע איבערזעצונג דער ענטדעקונג פּאָן (אַמעריקאַ) האָב איך פּאָן מינע עברעישע איבער זעצונג אויף איינען ריינען גרינגען אידיש טייטש איבער גישריבן, אַהן דעם מיש מאַש פּאָן לשון קודשע, פּוילישע, רוסישע, טערקישע ווערטער וואָס מאַן זונסט אין דער אידישין שפּראַך צו זאַמען מיטש, איך האָף דאָס דיא וואָס קענען קיין גיברויך מאַכן פּאָן דיא שיינע עברעאיישע איבערזעצונג ווירדען גיוויס דיזעס בוך קויפּן און ווירדין דארין מעהר בילעהרונג גוטצען און פאַרגינגען געפינדין אַלס אין דיא אַבגישימאַקטע ליגינהאַפטע היסטאָריעס פּאָן טויזנד און איין גאַכט".

ווי עס איז אַלאַז שוין צו זען פון דער דאָזיקער ציטאַטע, האָט גינצבירג אינגאַרירט דעם וועג פון מענדל לעפּין בנוגע אַ פּאָלקסטימלעכער ליטעראַטור און שפּראַך און האָט קולטיווירט אין זיין איינציקן יידישן ווערק אַ לשון, וואָס איז זייער ווייט פון עכטן יידיש. און דאָך מוז מען גינצבורגן נאָכאַגן דעם שבח, וואָס אין דער צייט, ווען די יידישע שפּראַך איז אַזוי געווען פאַרהאַסט ביי די משכילים און די ליטעראַרישע טעטיקייט אין איר מצד דער יידישער אינאַ טעליגענץ איז געווען גלייך נול, האָט ער דאָך זי ניט פאַראַכט און האָט זי באַנוצט אַלס מיטל אויפצוקלערן דאָס פּאָלק. דערצו דאַרף מען אויך געדענקען, אַז ניט רעכענענדיק מנשה איליערס פּרוווי, איז ער געווען אין ליטע דער ערשטער השכלה=שריפטשטעלער אין יידיש, און ס'האַט געדאַרפט ערשט אַרי=בער אַ משך פון צענדליקער יאָרן, ביו אויף דער ליטעראַרישער אַרענע האָט זיך געוויזן דער גרויסער ליטווישער משכיל אַייזיק=מאיר דיק, וועלכער האָט איבערגענומען די ירושה צו פאַרשפּרייטן די אויפקלערונג צווישן די פּאָלקס=מאַסן אין דער יידישער שפּראַך.

אין די מאַנכע איבערזיכטן פון דער יידישער השכלה=ליטעראַטור האָט מען גינצבורגס איבערזעצונג אָפט צונויפגעמישט מיט אַן אַנדער יידישן ווערק איבער דעם זעלבן ענין—מיט דעם בוך פון חייקל הורוויץ, וועגן וועלכן א. ב. גאַטלאַבער אין זיינע "זכרונות איבער יידישע שרייבער" (שלום=עליכמס "יודישע פּאָלקסביבליאָטעק", I) דערציילט אַט וואָס:

"פּריהער מיט אַ יאָהר אַכציג אָדער ניינציג האָט געלעבט אין דער שטאָדט אומאַן אַ זעהר געבילדעטער יוד, ר' חייקיל הורוויטץ. "דער ר' חייקיל הורוויטץ האָט געשריבען זשאַרגאַן! ער האָט איבערזעצט אויס דעם דייטשען קאַמפּעס "ענטדעקונג פּאָן אַמעריקאַ"

מישען נאָמען "קאָלאָמבוס", מיט דער הסכמה פון דעם זעלווער מגיד אין יענער צייט (עס איז שוין דריגען געוויס 70 יאָהר: איך בין נאָך גאָר אַ קינד געוועזען) איז דאָס ספר אַזוי שטאַרק פאַרברייטעט געוואָרען, אַז כמעט אלע יודען האָבען עס געלעזען; פון ווייבער האָט מען גיט וואָס צו רעדען: זיי האָבען פאַרברייגען דעם "צאִינה וראִינה" מיט די תּחִינות, אפילו די "בבא מעשה", אונטע האָט נאָר געלייענט דעם "קאָלאָמבוס", ביז יענער צייט האָבען נאָך זעהר וועניג יודען געוואוסט, אַז עס געפינט זיך אין אַמע-ריקא אַויף דער וועלט; — היינט אין אונזערע צייטען ווייסט מען שוין אַז ער יקא, ווי אַ בייזען שילינגער. דער "קאָלאָמבוס" איז אַזוי ריין גע-שריבען, אַז מען קאָן איהם ליענען אונ פאַרשטעהן אומעדום אין רוסיאַנד, פּוילין, גאַליציען, רומיניען, אונ אין יעדען אָרט, וואו יודען געפינען זיך. ער איז נאָך דערצו זעהר שיין געדרוקט, אַז עס איז אַ פאַרגנוגען איהם צו לעזען. אַז איך בין גאָר אַ יונג קינד געוועזען, האָב איך פון איהם גאָר אַנגעקוועלט, אונ שפעטער נאָך מיין חתונה, אַז איך האָב שוין אַ סך ספרים געלערנט אונ אפילו חסידישע אונ הבד'סקי ספרים, האָב איך דעם "קאָלאָמבוס" באַקומען אין טשערניחאָוו אונ האָב מיר פאַרגנוגען געמאַכט נאָך אַ כּוֹהֵל איהם צו לעזען. מיין פאַנטאַזיע האָט מיך געטראָגען מיט קאָלאָמבוסען אין איינעם קיין אַמעריקא, איך בין מיט איהם געוועזען אין שיף אַויף דעם ים, איך האָב באַווינדערט די אַכעריקאַנישע ווילדע מענשען, אונ אפילו אינ'ם שלאָף זענען זיי מיר אַויך פאַר די אַויגען געשטאַנען.

"חאָטשע דער "קאָלאָמבוס" איז אַזוי אין דער כּאָדע געוועזען, אַז כמעט אלע יודען, אפילו גאַנץ פרומע האָבען איהם געלעזען, האָט מען דאָך, ווי עס זעהט אויס, פון ר' חייקלין אַליין אין דער פרומער וועלט גיט גע-האַלטען. דענטשמאַהל איז נאָך גיט געוועזען אַזאַ גרויסער אונטערשיד צווישען פרומע אונ גיט פרומע (דאָס וואָרט "אויפגעקלעהרטע" האָט מען נאָך גאָר גיט געוואוסט), דאָך איז געוועזען חכמה — אַ חוק "תורה" אונ "חסי-דות" — גאָר אַ-גאָר איבריגע זאָך, אַזוי אַז אַ חכם האָט גיט געקאָנט הייסען "אַ-גאָר ליכער" יוד, איר קאָנט אַיך פאַרשטעלען, אַז ר' חייקיל הור-וויטץ איז געשטאַרבען, איז אַרויס געקומען אַ שם, אַז ער געהט אַרום אינ'ם עולם התהו. כּע האָט דערצעהלט מעכות, ווי כּע האָט איהם געזעהען אין דער, אין יענער שטאָט אַרום געהן ביי נאַכט. דאָ האָט דערצעהלט אַ בעל עגלה, אַז עס האָט זיך עמיצער אַ פרעמדער ביי איהם אויפגעדינגען אונ, ווי ער האָט זיך אויפגעזעצט, האָבען די פּערד אָנגעהויבען בלאַנזען אונ האָבען געבלאַנזעט אַ גאַנצע נאַכט, אין דער פריה איז דער פרעמדער גיט געבליבען — אונ דאָס איז געוועזען ר' חייקיל הורוויטץ! אַהן נאַרישקייט קאָן זיך די וועלט גיט באַגעהן!"

דער דאָזיקער היים-חייקל הורוויץ איז געווען איינער פון די כּיאַניערן פון דער יידישער השכלה אין רוסלאַנד. ער איז געבוירן געוואָרן אין אומאַן אַרום 1750 אין אַ פּאַמיליע, וואָס האָט געפירט איר יהוס פון של"ה אין פינפטן דור און נאָך ווייטער פון שפּאַניע; פון דער מוטערס צד האָט ער געשטאַמט פון יוסף קאַרו, דעם מחבר פון "שולחן ערוך", און פון דעם באַרימטן שוואַגער וואָהל, וועגן וועלכן עס איז פאַרהאַן אַ לעגענדע, אַז ער איז אַ טאַג געווען פּוילישער לישער קיניג. היים-חייקל אַליין האָלט ניט פון דער דאָזיקער לעגענדע, ווייל ווי ער דערציילט אין דעם יחוס-בריוו פון דער פּאַמיליע הורוויץ, וואָס ער האָט געשריבן אין יידיש אין יאָר 1814 לויט דער בקשה פון זיינעם אַ ברודער דערנאָך, האָט ער ניט געפונען קיין שום רמז דערויף אין דער געשיכטע פון פוילן, וואָס ער האָט גוט דורכגעשטודירט. שוין דערפון קענען מיר אַלואָ משפטן, אַז היים-חייקל הורוויץ איז געווען באַקאַנט מיט וועזענלעכער בילדונג און דורכגעדרונגען מיט דעם קריטישן גייסט פון דער השכלה. פירנדיק גרויסע געשעפטן מיט פרייסן, האָט ער זיך באַקענט געענט מיט די אידעען פון מענ-דלסאַנס שול.

פון דעם, וואָס א. ב. גאַטלאַבער דערציילט וועגן הורוויץ, איז צו זען, אַז ער האָט זיינע איבערצייגונגען ניט באַהאַלטן, האָט פיינט געהאַט די פּאַנאַטיקער תכלית שנאה, מיט וואָס ער האָט טאַקע פאַרדינט דעם שם פון אַ געפערלעכן אַפיקורס. כאַראַקטעריסטיש פאַר זיינע אַנשווינגען זיינען אויך די בריוו, וואָס ער האָט אין יאָר 1807 געשריבן צו דעם באַקאַנטן קאַראַים ר' יצחק בן שלמה, חכם אין טשופוט-קאַלע, מחבר פון קאַלענדאַריש-אַסטראָנאָמישן ווערק "אור הלבנה", קעגן וועמען די קאַראַימישע געלערנטע זיינען אויפגעטרעטן מיט באַשולדיקונגען אין פּריידענקעריי. די דאָזיקע בריוו** עטע מען מיט איידעלן גרינגערן קעגן רעליגיעזן פּאַנאַטיזם און מיט טיפן מיטגעפיל צו די קעמפער פאַר דעם אמת. («אהה הרב קנאת דת עוד לא תשקטי, האספי אל תערך, הרגעי ודמי סלה!»—שרייבט ער צו זיין קאַראַימישן פריינד.) דאָ איז אויך דער פּלאַץ צו דערמאַנען היים-חייקלס זון, הירש-בער הורוויץ (געבוירן אין 1785 אין אומאַן, געשטאַרבן אין 1861 אין קעמערדוש), וואָס האָט געשפילט אין דער השכלה-באַוועגונג נאָך אַ גרעסערע ראָלע ווי זיין פאָטער. אַדאַנק דעם פאָטער האָט הירש-בער באַקומען אַ אויסגעצייכנטע אייראָ-פענישע בילדונג, אַ אויסערגעוויינלעכע פאַר אַ יידן פון יענע צייטן אין רוסלאַנד.

* דער דאָזיקער יחוס-בריוו איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין רוסישער איבערזעצונג אין Пережзтое, באנד 2, ז. 263—274, דורך אַ געוויסן דור כהן פו אָדעס, ביי וועמען עס געפינט זיך אויך דער כתב-יד פון דעם דאָזיקן וועיק הורוויצעס.

** די דאָזיקע בריוו זיינען פאַרעפנטלעכט אין א. ב. נאָטלאַבערס "הבוקר אור", 1976, ז. 361—361.

דאך האָט ער צוליב דער פרומער מוטער זיך ניט דערוועגט צו פאַרבייטן זיין יידישע טראַכט מיט אייראָפּעיִשע קליידער («איך וועל בעסער ליידן בויגנות פון די קריסטן, איידער דערלאָזן, אז די מוטער זאָל לאָזן פאַלן צוליב מיר אַ טרער»). פאַרנדיק צוליב דעם פּאַטערס געשעפטן קיין פרייסן און באַזיגנדיק גוט דייטש, האָט ער זיך גאַענט באַקענט מיט דער מענדלסאָנישער השׁוּבֵה און איז גאָך אַריבערגעשטיגן דעם טאָטן אין משביליטן ראַדיקאליזם.

ווען פירשט מ. א. דאָלגאַרוקאָוו האָט אין יאָר 1810 בשעת זיין נסיעה איבער דרום־רוסלאַנד באַזוכט אומאָן, איז ער איינגעשטאנען ביי היים־הייקלען אין הויז, אין דעם שמועס מיטן רוסישן פירשט האָט דער יונגער הורוויץ זיך זייער שאַרף אַרויסגעזאָגט קעגן דער גמרא, אַז פון איר שטאַמען די אלע פאַראורטיילן, צוליב וועלכע דאָס יידישע פּאַלק האָט אַזוי פיל געליטן, אַז מ'דאַרף מיט גוואַלד אַוועקנעמען ביי די יידן דעם תּלמוד, אַז די יידן דאַרפן בלויז תּורת משה; דער יונגער הורוויץ האָט אויך דערציילט דאָלגאַרוקאָוו, אַז ער קלייבט זיך איבערצוזעצן אויף לשון־הקודש דעם „ברית החדשה“, וואָס רעם־האָט ער דערקלערט—די יידן מעגן זיך טאַקע ניט גלייבן אין עוואַנגעליום, אָבער זיי דאַרפן קענען זיין מאַראַל. דערמיט האָט הירש־בער, ווי א טיפישער משכיל, געגלייבט אַרויסצורייסן די רוסישע יידן פון זייער פאַרגלויב ווערטיקייט און אָפּגעזונדערטיקייט און אַרויספירן זיי אויפן וועג פון בילדונג.

„ער האָט היים ליב זיין פּאַלק—שרייבט דאָלגאַרוקאָוו אין זיינע מעמאָרן*)—פאַרטיידיקט מיט הויך זיינע כּעלות און איז, דאָרט זיך, גרייט אויף מסירת־נפש, אַבי גאָר מיטצוהעלפן דעם וואַילשטאַנד פון זיינע אַרעמע בויידער“. אין דער געשיכטע פון דער יידישע השׁבֵלה אין רוסלאַנד איז הירש־בער הורוויץ באַזונדערס באַקאנט אַלס גרינדער פון דער ערשטער מאַדערנער שול פאַר יידישע קינדער אין רוסלאַנד. זייענדיק זייער רייך, אייגנטימער פון אַ באַנקהויז, האָט ער אין יאָר 1822 זיך משתדל געווען פאַר דער רעגירונג, מיזאַל אים ערלויבן צו עפענען אין אימאַן אַ שול לויט „מענדלסאָנס סיכּוּטעם“. די דאָזיקע שול האָט שײן אייגנטלעך עקסיסטירט פריער, אָבער אומלעגאַל. דער גורל פון דער דאָזיקער השׁתדלות איז אומבאַקאַנט, אָבער כאַראַקטעריסטיש איז דערביי פּאַלגנדיקער אַנעקדאָט: גראַד איז דעמאָלט פון אימאַנעלער תּפיסה אַנטלאָפן איינער אַ ייד, פון דער פּאַמיליע אַ מענדלסאָן, און קוים מיט צרות איז געלונגען צו דערווייזן דער פּאַליציי, אַז מענדלסאָן פון דעסע האָט ניט קיין שום שייכות צו דעם אַמעריקאַנער פּאַרברעכער. אַל:פּאַלס איז דער ווידערשטאַנד קעגן דער משבילישער שול מצד דער אַרטאָדאָקסיע געווען אַזאַ שטאַרקער, אַז ווען דער דאָקטאָר בערנאַרד אַבראַהאַמסאָן האָט מיט 10

*) א. מ. דאָלגאַרוקאָוו, Славны судьбы за гор ми, מאַטקויע,

יאר שפעטער געפרוויט גרינדן אזא שול, האָט זיך אים עס אויך ניט איינגעגעבן. הירש-בער הורוויצעס הויז איז געווען אַ בית-וועד פאַר די געבילדעטע און אויפגעקלערטע. זיין באדייטונג פאַר דער השכלה וואָלט געווען נאָך גרעסער, ווען ער וואָלט אין יאָר 1825 ניט געמוזט פאַרלאָזן רוסלאַנד צוליב דעם באַנקראַט פון זיינע באַנקגעשעפטן. ער איז אַנטלאָפֿן קיין ענגלאַנד, וואו ער איז שפעטער געוואָרן פּראָפּעסאָר פון אַריענטאַלישע שפּראַכן אין קעמ-בריִדזש אונטערן נאָמען בערנאַרד הערמאַן. ער האָט איבערגעזעצט אויף ענגליש אַטייל פון רמבמס "יד החזקה", און אויף העברעיִש אייניקע ווערק פון שעקספיר, א. אַנד. ער האָט אויך אַרויסגעגעבן אַ ייִדישע געשיכטע און אַ העברעיִשע גראַמאַטיק אין לשון-הקודש.

לויט דער Евр. Энциклопедія (ב. VI, ז. 848) האָט הירש-בער הורוויץ אויך אַרויסגעגעבן אַ העברעיִשע איבערזעצונג פון קאַמפּעס, אַנטדעקונג פון אַמעריקע" אונטערן נאָמען "מציאת ארץ החדשה". אָבער אין קיין שום קאַטאַלאָג האָבן מיר דאָס דאָזיקע ווערק*) ניט געפונען אָנגעגעבן. ווייזט אויס, אַז די Евр. Энци. נעמט עס דערפון, וואָס פירשט דאָלאַגורקאָוו דערציילט עס אין זיינע מעמואַרן. האָט אָבער אפּשר דער רוסישער פירשט זיך טועה געווען און באמת האַנדלט זיך עס גאָר וועגן היים-הייקלס ייִדישן בוך וועגן קאַלמבוס? אָדער אפּשר האָט טאַקע הירש-בער עס איבערגעזעצט אויף לשון-הקודש און דער פּאָטער האָט דאָן דאָס אייגענע ווערק איבערגעזעצט אויף ייִדיש? אַז היים-הייקל הורוויץ איז געווען ביי זיין גאַנצן משכיליזם אַ ליב-האַפּער פון ייִדיש, האָבן מיר שוין געזען פון דעם, וואָס זיין סדר-היוחסין האָט ער געשריבן דווקא אין ייִדיש.

הייס-הייקל הורוויצעס בוך איז שוין לאַנג, ווייזט אויס, געוואָרן די גרעסטע ביבליאָגראַפישע זעלטנהייט, און היות ווי קיינער פון די נייערע פּאַר-שער האָבן עס ניט געקענט, זיינען מאַנכע אַריינגעפירט געוואָרן אין אַ טעות און, ווי שוין פריער דערמאָנט, צונויפגעמישט עס מיט מרדכי-אהרן גינצבורגס "ענטדעקונג פאַן אַמעריקא". למשל, דער פאַרפאַסער פון דער געשיכטע פון דער ייִדישער ליטעראַטור, נ. פינעס, וועלכער האָט ביידע ווערק אין די אויגן ניט געזען, פּלאַנטערט אַן אַ שיעור, רייִדנדיק וועגן די דאָזיקע ווערק און אויסמישנדיק דאָס, וואָס גאַטלאָבער דערציילט וועגן דורוויצעס בוך, און וואָס דער ערשטער היסטאָריקער פון דער ייִדישער ליטעראַטור, פּראָפּעסאָר לעאָ ווינער, שרייבט וועגן גינצבורגן. בעל-דבֿיין האָט דער ערשטער אין "דעם פּנקס" אויפגעקלערט, אַז אין אַ גרויסער מאָס נעמט זיך דער טעות פון דעם נאָמען. לאָזט זיך אויס, אַז היים-הייקל הורוויצעס בוך האָט ניט געהייסן "קאַלומבוס", ווי גאַטלאָבער שרייבט (משמעות פאַרגעסנדיק

(*) אַ בוך אונטערן נאָמען, מציאת ארץ החדשה" האָט אַרויסגעגעבן דער העברעיִש-ייִדישער שריפטשטעלער אין נאַליציע אברהם-מענדל סאָהר אין יאָר 1847.

אויף די עלטערע יאָרן דעם גענויעם טיטל), נאָר „צפנת פענח“ און אזוי איז ער רעגיסטרירט אין בן-יעקבס קאטאלאָג „אוצר הספרים“ („צפנת פענח“, הר-חייקל הלוי הורוויץ מאומין. מעשה מציאת ארץ אמעריקא בלי יהודית, ג' חלקים, ברדיטשוב, תקע"ז, 40; ערשינען אַלואַ מיט 5 יאָר פאַר חיים-חייקלס טויט. בן-יעקב איז דער איינציקער, וואָס ווייזט אַלואַ אָן געוועזענע דאָטן וועגן הורוויצעס ווערק. פון בן-יעקבן זעט מען אויך, אז דאָס בוך איז געשריבן אין אַרײַנער יידישער פּאָלקסשפראַך (בלי יהודית), וואָרעם אויף דעם טראַד-ציאָנעלן עברי-טייטש אָדער טייטשמעריש איז ביי בן-יעקב איינגעשטעלט די באַצייכענונג ל ש ו ן א ש כ ן ז .

כאַראַקטעריסטיש איז, וואָס גינצבורגס יידישע איבערזעצונג איז ביי בן-יעקב דווקא ניט פאַרצייכנט, הגם זי איז אַסך אַ קנאַפער יקר-המציאות; אין דער ווילנער שטראַשונס ביבליאָטעק איז זי ביז דער לעצטער צייט ניט געווען, אָבער אין דער וואַרשעווער סינאַגאָגע=ביבליאָטעק געפינט זיך יאָ אַן עקזעמפלאַר פון „דיא ענטדעקונג פאַן אמעריקא“.

דער נאָמען פון מרדכי-אהרן גינצבורג איז אויף דער איבערזעצונג די-רעקט ניט אָנגעבן, אָבער עס שטייט בפירוש געשריבן אויפן שער — „סאָן דעם עבראישען איבער זעצער“ און אויף דער צווייטער זייט פון שער איז דערמאָנט דער חרם, וואָס הרב הגאון ר' אברהם אבלי האָט גוזר געווען אויף אלע יידישע דרוקער ניט איבערצודרוקן דאָס בוך אָן דעם מהברס דער-לויבעניש. דאָס בוך איז נעדרוקט אין וויבערטייטש-שריפט. די שוין ציטירטע „סאר ריידע“ אַנטהאַלט אַן אָפהאַנדלונג „אין דער געאָגראַפֿיא צום פרשטיין דיא לאַנד קאַרע, וואָס איך האָב צו גיזעצט צו לעצט“ און לאָזט אויס בזה הלשון:

„דאס איז דיא ערשטע גרונדין פון געאָגראַפֿיע, ווער עס האָט לוסט קאן אין איין גידרוקטין גלויבוס (וועלט קוגיל) נאָך זעהן אונ ווירד דאס ריכטיג גיפינען דאָס ווירד אים גיוויס מעהר נוטצען און פרגניגען מאכין אלעס די נארישע היסטאָריעס, וואָס מאן צום צייט פטרײב לייענט. — ווילנא, מרחשון תקפ"ד.“

דער ערשטער טייל פון גינצבורגס איבערזעצונג האָלט 80 זייטן, דער צווייטער 67, דער דריטער 48, פאַרמאָט 120 .

דער אומשטאַנד, וואָס אויך חיים-חייקל הורוויצעס „צפנת פענח“ איז אין דריי טייל, איז אַ שטיקל ראיה, אַז סיי הורוויץ סיי גינצבורג האָבן ביידע איבערגעזעצט איין ווערק. און דאָ איז אַ שטיקל חידוש, ווי אזוי איז עס גינצ-בורג געאַנגען איבערזעצן אַ בוך, וואָס איז שוין געווען מיט עטלעכע יאָר צוריק געדרוקט אין יידיש? אפשר איז דער יונגער מרדכי-אהרן נאָך געווען צו ווייניק באַהאוונט אין דער יידישער ליטעראַטור, אָדער הורוויצעס בוך, ביי די פאַרהעלטענישן פון דעמאָלטיקן פאַרקער, האָט נאָך ניט אָנגעשלאָגן קיין

חילנע? צי גינצבורג האָט גאָר געפרוּווט קאָנקורירן מיט דעם אומאַנער משפּילס ווערק?

חיים-הייקל הורוויצעס ווערק וואָלט אוודאי געקענט זיין אַ מאָנומענט פון דער יידישער שפּראַך מיט העכער הונדערט יאָר צוריק, מיר קענען אָבער נאָר בויען השערות, אַז עס איז געווען פּאַלקסימלעך, קיין שורה פון אים איז איצט קיינעם ניט באַקאַנט*). וואָס איז שייך גינצבורגס, קען דער לעזער משפּטן, אַז עס איז געמאַכט אין דייטשמעריש. אָבער דער פּאַקט, וואָס זיין אוּטאָר איז געווען (אמת—ערשט שפּעטער געוואָרן) איינער פון די באַרימטסטע השפּלה-שרייבער אין דער ליטע האָט געוויס אַ באַדייטונג פאַר אַ צפּאַכע, ווען קיין ליטעראַרישע טעטיקייט אין יידיש איז אזוי גוט ווי ניט געווען**).

ווי דאָס זאָל ניט זיין, דאַרף מען אין די ביידע ייִדישע ביכער וועגן קאָלומבוסן איינזען די ערשטע שוואַכע סימנים כּוון דעם אויפגעוואַכסן אינטע-רעס אין דעם יידישן געטאָ צו דער ברייטער ווייטער גאָטס וועלט. די יידישע וועלטלעכע ליטעראַטור, וואָס האָט אין די פּריערדיקע יאָרהונדערטער אזוי געבליט, איז אין דער תקופה פון ירידה סוף XVIII און אָנהייב XIX יר"ה, אין דער צייט פון מתנגדישן אַסקעטיזם און פּילפּול און חסידישן פּאַנאָ-טיזם שוין כּמעט אינגאַנצן אונטערגעגאַנגען הורוויץ און גינצבורג זיינען אַלואָ די ערשטע, וואָס האָבן געפרוּווט ווידער שאַפּן אַ ליטעראַטור אויף יידיש מיט אַ וועלטלעכן כאַראַקטער. און אויב זייער פּרוּוו איז געבליבן פאַראיינצלט און אָן ברייטן איינפלוס, נעמט עס דאָך ביי זיי ניט אַוועק דעם אינטערעס, וואָס זיי האָבן פאַר דער יידישער ליטעראַטור-געשיכטע.

*) חאָלט "Пережитое" געדרוקט וין אויבנדער-אָנפן יחוס-כּרויז פון אַיינינאַל און ניט אין רוסישער אויבערזעצונג, חאָלטן מיר פון אים נעקענט לערנען דעם סגיל פון חיים-הייקל הורוויץ. און כּדאַרף טאַקע זיין פאַר אונז אן אויסנאַבע צו באַקובען ביי דעם דערסאַנטן רייד פּרן דעם אַיינינעלן כתב-יד פון זיין אומאַנער עלטער-עלטער זידע.

**) אויבעריקנס האָט אמילן גינצבורגס דייטשמעריש נחמיצט בעלות פון לייכטן גלאַטי-סגיל. אין וואָס פאַר אַ ירידה אין פּאַרגלייך מיט אים איז דער פאַרדאַרבענער געשטאַקלאָנער עם-האַרצישער סגיל פון דעם נוק. וואָס דער האַרצישער-כּוכהענדלער שמואל-אייזיק פּעשעם האָט אין יאָר 1899 ארויסגעגעבן אונטערן נאָמען "הַבַּי קאָלאָסוס או גלות אין הַרד"ה ע"י קריסטיאַף קאָלאָסוס" (דאָס ווערק איז געדרוקט אויף אלע שפּראַכן, דרום האָבן מיר וויא אויך אויבערגעזעצט אויף (באור אישכּנז) עברי כּיטש פּרי עס זאָלין חוּסען אויך דאָ סענזשין וואָס פאַר שטייען ניט קיין אַנדערע שפּראַכען). די דאָזיקע ווירשעווער ייסנאַבע איז כלוּו אַ פּלאַטיאַט פון גינצבורגס ווערק, וואָס איז ערשיינט מיט 66 יאָר צוריק.

דיא

ענפדיע קונג

165

אמעריקא

אין דרייט סיין

פון דעם צענדליגען איבער זענער

ווילנא

W DRUKKERNI K. MISSIONARI

הבא תקפ"ד ס"ק

דיא ענטדעקונג פאן אמעריקא.

4

אם ענדע פאָן פירצעהענטין הונדרט יאָר צום חשבון הנוצרים, האט גילעבט איין מאָן אין (איטאליע) אין דר שטאט גענוא זיין נאָהמן וואר (קריסטאף קאלומבוס), זיינע עלטערין ווארין גימיינע לייט אונ האבן זיך גי-
נעהרט פאָן שיפערין, דרום האט אויך קאלומבוס פון מוסער לייב אן איינע גרוסע בייגונג גיהאט אויף וואסער צו פארען. אונ אז ער איז גרויש גיווארין האט ער זיך דיוע פראפעסיאן (פרנסה) אויס גיווכט. אין זיין קינדהייט האט מאָן שון איין גיועהען אז ער וועט איין ניצליכער מאָן זיין, דען ער איזט זייער פלייסיג גיוועזן אין שטודירען אונ האט זיך ניט גיוויינט ליידיג צו גיין, האט ניט גיליטן קיין קינדר שפילן אונ האט נאר גיועהן צו לערנען נוצ-ליכע זאכין, אונ ווייל ער האט גיהערט אז אין דער ליטיינישע שפראַכע פיל וויסן שאַפטן גשריבן זיינן האט ער זיך דער צו מיט גרויש פלייס גינומען אונ אין איין קורצע צייט האט ער דיא גאנצע שפראַכע גילערנט אונ האט גיקאַנט פון דיא ביכער לערנען, אונ וואס ער האט גיהערט פון זיינע לעהרער האט ער זייער פלייסיג צו גיהערט, דארום האט ער אין איין קורצע צייט פיל וויסן שאַפטן גילערנט, אונ אז ער איז פירצעהען יאָר אלט גיוועזן האט ער שון איין שיף אן גיפיהרט וויא איין אלטער שיפער.

זיין ערשטע רייזע וואר אויף דעם מיטל לענדישין מער, דען דאָמאלט האבן זיך דיא שיפער נאך ניט גיוואגט אויף גרעסערע מערין צו שיפן, נאר פאר קאלומבוס איז דיוע רייזע נאך זייער קליין גיוועזן אונ האט גיווכט גי-לעגנהייט אויף איינע ווייטערע רייזע, אונ אז ער האט נאך פיל צו גילערנט אין איינער רייזע אויף דער נארד זייא (ים הצפוני) האט ער זיך פּר דונגען צו איינעם שיפער וואס האט אן גיפיהרט איין קריג שיף קעגין דיא טירקין אונ דיא וועניציאנער.

אין דיוען קריג האט קאלומבוס גיקאַנט אומקומען, ווען גאט וואלט איהם ניט אויף ביהאלטן אז ער זאל אונז אויף דעקין דיא פאר באַרגנע וועלט, דען נאך דעם שרעקליכן שטרייט האט זיך פייער גיפונען אין דעם ווינקיל

פון שיף וואו דיא פולווער קאסטין איז. דא האבן זיך אללע דר שראקין, איט-ליכער האט גשריען צו זיין גאט און האבן איהר מוט פר לאהרין. אלע האבן גיזעהען, אז זייער לנגן איז פר לאהרין און האבן ניט גיווכט זיך צו רעטן, נאר קאלומביס איז בייא זיין פר שטאנד גבלי-בין און ווייל ער האט גיזעהען אז אין קורצין וועט דיא שיף דורך דען פול-ווער אין לופט פליהען, איז ער אין וואסער אריין גשפרונגען. דער נאך אז דיא שיף האט גיפלאצט איזט צו איהם צו גישוואמען דער רודער האט ער זיך דאראן גיהאלטן, און איז צווייא מייל גישוואמען ביז ער איז צום ברעג גיקומען, און אלס ער האט זיך דארטן אייס גירוהט, איז ער גיגאנגען קיין ליסאבאן דיא דויפט שטאט פאן פורטיגאל.

דיווער צו פאלל האט אבער קאלומבוס דער נאך פיל נוצין גישאפט דען דיא שיפער פון פורטיגאל זיינען דיא ערשטין גיוועזן וואס האבן זיך גי-וואגט צו גיין ווייט אין דעם אטלאנטישען מער און זייא האבן גיפונדין איהר לאהן דורך צוויי אינזלען וואס זיא האבן דארט גיפונדען און האבן זייא דעם נאהמען גיגעבין (פארטא זאנטא) און (מאדערא) דאס ליגט ניט ווייט פון (אפריקא), וויא זייא האבן גיזעהן אז איהר מיהע איז ניט אום זונשט גיוועזן האבן זייא נאך מער מוט ביקאמען צו זוכן איין וועג אויף דעם גרוסן מער קיין (אָסטינדייען) דען דאמאלס האט דיא שטאט (ווענעדיג) דען גאנצען אסטינדישן האנדל אין האנד גיהאטן, זיא פלעגן צו גיין אויף דעם מיטל-לענדישען מער ביז אלכסנדריען, פון דארט פלעגן זיא איהרע ווארען פיהרן צו לאנד ביז דעם ראטען מער (ים סוף) דאס איז פירציג מייל, דארט פלעגן זייא ווידר צו שיף ניין ביז אסטינדיען און צו ריק וועגס פלעגן זי אויך מוזן די ווארען פירציג מייל צו לאנד פיהרן. דיוועס האט דיא ווארען זייער טייער גימאכט, דרום האבן זיא גיוואלט זוכן אום מען קאן ניט קומען צווא-סער קיין אסטינדיען דורך דעם אטלאנטישען מערן.

ב

קאלומבוס איז נון גיקומן קיין ליסאבאן ארעם און נאקעט און ער האָט ניט גיהאט קיין פריינד און ביקאנטן וואס זאל איהם העלפן, נאָר דער גאט וואס שפייזט דיא ראבין קינדער האט ניט פר לאזן דעם מענטשין וואס ער האט אויס דער וועהלט פר בארגנע זאכן אויף צו דעקן, דרום האט ער איהם חן גיגעבין אין דיא אויגן פון אלע קלוגע מענער, און דיא גרעסטע שיפערס האבן גיווכט זיינע ביקאנט שאפט. ביז ער איז ביקאנט גיווארין מיט דיא גרעסטע אין שטאט, און האָט דארט גינומן איין ווייב דיא טאכטער פון איינס פון דיא שיפערס וואס האבן גיפונדין דיא צווייא אינזלען, בייא זיין שוועהר האט ער גיזעהן דיא קארט וויא מען זאל גיין קיין (מאדע-רא), צוא איז ער גיגנגן קיין (מאדערא) איז האט אן גיפאנגין איין האנדל צו

טרייבן פון דארט קיין (אפריקא) און פון (אפריקא) צו ריק און אז ער האָט דעם האנדיל איינגע יאהר גיטריבין האט ער גיזאמעלט איינע סומא געלד:

אין דר זעלביגע צייט האבן די פארטיגעזישע שיפר גיווכט איין וועג צו פינדן קיין (אסטינדייען ארום (אפריקא) און האבן ניט גיפונדין. קאלומבוס האט זיך אויך אן גשלאגן מיט צו גיין דעם וועג צו זוכן, נאר ער האט איין אנדער פלאן פאר גישלאגן און האט ניט גיגלובט וויא אנדרע קלוגע לייט האבן דאמאלס גיגלובט אז דיא ערד איז נאר די אייבערשטע העלפט בע-וואהנט און דיא אנדרע העלפט איז גאנץ וואסער, אבער ער האט גיזאגט גאט האט איין רונדע ערד בישאפן און זיא מוז זיין בעוואהנט פון אלע זייטן, דרום דארף נאר איכר גיין דעם אנטלאנטישען מער (ים אוקייאנוס) אין דער ברייט פון (מזרח) קיין (מערב) וועט מאן גוייס קומן קיין (אסטינדייען) אדר מאן ווירד פינדן נאך איין גרעסערע לאנד וואס איז ביהעפט צו אסטינדייען.

פון דעם גרונד האט קאלומבוס זיין פראייעקט גיבויט, ווידער איין אנדר גרונד האט ער גיהאט דיועס צו גלויבן, דען זיין שוואגר אז ער האט גיפונדין די אינזל (קאדערא) האט איין גרוסער ווינד פון (מערב) זייט צו זיין שיף צו גיטראגן צווייא גרויסע העלצר וואס זיינן גיוועזן גשניצט זייער שיין, דער פון האט ער גישלאסן אז דיא מייסטער פון דיא העלצר מוזן דארט אין (מערב) זייט וואהנען, אויך האט דער מער ארויס גיווארפן בייא דיא (אצארישען) אינזלען צווייא בוימר מיט איהרע ווארצלען וואס זאלכע בוימר זיינן ניט צו פינדען אין (אזיא) און אין (אפריקא), און צווייא דער טרונקע מענטשין האט אויך דער מער ארויס גיווארפן וואס האבן ניט גיהאט דען קאלער און דען גישטאלט פון דיא מענטשין פון (אזיא) און אפריקע און דאס איז אויך גיוועזן דורך (מערב) ווינד. דורך דיוע אללע גרינדע איז ביי איהם פעסט גיבליבן אז דארט אין (מערב) זייט פון אטלאנטישין מער מוז זיין לאנד וואו מענשין וואהנען:

דאך האט קאלומבוס אויף זיין פאר שטאנד אליין ניט גיוואלט שטעלין, דרום האט ער זיין פראייעקט פאר גילייגט פאר דעם גרויסן חכם פאול איין דאקטער אין פלארענקן, דיוער האט אויך איין גיזעהן אז דיא גרינדע פון קאלומבוס זיינן פעסט און ער האט איהם זיין הערץ גישטארקט אז ער זאל דיא פראבע מאכין און צו זעגלען נאך מערב זייט ביז ער וועט דאס לאנד פינדען.

קאלומבוס האט אבר איין גיזעהן אז זיין פר מעגען איז צו קליין זיך שיפן און מאַנשאפט אן צו שאפן, דארום האט ער די זאך פאר גילייגט פאר דעם ראט אין (גענוא) אין ראט הויז, און האט גיבעטן אז

זיא זאלן איהם געבן שיפין מיט מענשין, און שפיין אויף דיא רייווע, און ער האט זיא פֿר זיכערט או זיא וועלין פֿאר דינען הונדרט מאל אזו פֿיל, אבר דער ראט האט אים אויס גילאכט וויא איין נארין.

קאלומבוס האט זיך אבר דורך איהר שפאטין ניט גילאזט אב שרעקין און האט גיזאגט איך האב זיינע שולדיגקייט גיטאן צו מיין שטאט, איצונד וועל איך פֿאהרין קיין פֿורטיגאל און וועל עס דעם קיניג פֿון פֿורטיגאל פֿאר שלאגין. דער קיניג פֿון פֿורטיגאל האט גוט צו גיהערט וואס קאלומבוס האט גיזאגט און האט גיוועהן אז ער האט רעכט, נאר ער האט ניט פֿר גונען אז דעם כבוד זאל איין פֿרעמדר גיניסין, דרום האט ער גיהייסן אז קאלומבוס זאל ווארטן ביז ער וועט אלעס פֿארטיג מאכין און אין דער שטיל האט ער איין פֿורטיגעזעשין שיפער איזעק גשיקט און האט איהם אן גיזאגט אז ער זאל גיין אין דעם וועג וואס קאלומבוס האט פֿאר גשריבין. נאר דער שיפער האט נאר ביקומן פֿון קיניג דיא פֿאר שריפט פֿין קאלומבוס אבר ניט זיין הערץ און זיין מוט, און אז ער האט איין צייט לאנג גיוועגילט און האט דאך קיין לאנד ניט גיפונען, האט איהם זייער פֿר דראסין, און אזו צו ריק גיקיבן זייער פֿר דריסליך.

דיווער בעטריג האט קאלומבוס זייער פֿר דראסין אינ ער האט פֿר לאזין פֿורטיגאל און אזו גיזאגן קיין שפאנייע דעם קיניג פֿון שפאנייע דיא זאך פֿאר צו שלאגין, נאר ווייל ער האט גיזאייסט אז דער קיניג פֿין שפאנייע איז איין שלעפֿריגער מאן, דרום האט ער זיין כדור בארטאהעלם גשיקט אויך צו דעם קיניג פֿון ענגילאנד, פֿערדינאנד דער קיניג פֿון שפאנייע איז גיוועזין איין שלעפֿריגער מאן פֿון נאטור, דער בייא האט ער דעמאלט קריג גיפירט מיט דיא אראבער וואס האבין זיך בעזעצט אין גראנאדה, דאך האט ער קאלומבוס צו גינופן מיט עהר און האט אויס ער וועהלט עטליכע ריכטער וואס זאלין קאלומבוס אויס הערן אויב זיין פֿראייעקט איז רעכט אדער ניט. אליין דיא ריכטר האבן זייער זייניג פֿר שטאנד גיהאט און האבן איהם דעם לעבן פֿר ביטערט. איינע האבן גיזאגט אזו איין גרויסע רייווע פֿון דויערן דרייא יאהר, אנדרע האבן גיזאגט אז דיא ערד איז קייליכדיג, און ער וועט גיין קיין מערב זייט בארג אראפ, וויא וועט ער קאנען צו ריק קומן אקעגין בארג, נאך אנדרי האבן גיזאגט וויא אלי מענטשין וואס קאנן זייער פֿר שטאנד ניט ברויכן ווילשטו דען קליגר זיין וויא דיא גאנצי וועלט וואס גלויבין אז דיא אנדרע העלפט פֿון דר ערד איז בעדעקט מיט וואסער. אבר קאלומבוס האט זיין פֿר דראס איין גיהאלטן און האט יעדען אויף זיינע נארישע רייד זייער גילאסין גיענפערט, נאר עס האט אלעס ניט גיהאלפֿין, דען נאך דעם אז זיא האבן איהם גיפייניגט פינף יאהר האבן זייא דעם קיניג גיזאגט אז קאלומבוס פֿראייעקט איז נישט ווערט, דרום האט דר קיניג גיזאגט צו קאלומבוס

בוס אז וועגן די קריג וואס ער פיהרט איצונד קאן ער זיין פראייעקט ניט אן נעהמען.

וויא קאלומבוס האט גיזעהן אז דא איז מער קיין האפונג זיין זאך אויס צו פיהרן, אונ פון זיין ברודר האט ער אויך קיין בריף ניט בקומן (ווייל דיא שיק וואס דר ברודר איז גיגאנגן איז גיפאנגן גיווארן פון רויבערס אונ מען האט איהם פר קויפט פר איין שקלאוו, ערשט נאך עטליכע יאר איז ער אנטלאפן וויא ווייטער וועט שטיין), האט ער זיך בעזונען אליין צו גיין נאך ענגילאנד.

קאלומבוס האט גיהאט איין טייערין זון, זיין נאמען וואר דאן דיעגא, ער איז גיועסן אין איין קלויסטער, האט ער ניט גיוואלט אב רייוון ביז ער וועט זיך זעהן מיט זיין זון, וויא ער איז גיקומן אין קלויסטער איז ער ביקאנט גיווארן מיט דעם פרעזוס וואש איז איין גרושר חכם גיוועזן אונ איז בייא דער קיניגין אין גראסען אנזעהן גיוועזן, פר אים האט קאלומבוס דר ציילט דיא דומהייט פון דיא ריכטער פון שפאניע, דער פרעזוס האט איהם אלזוא אן גירעט אז ער זאל נאך ווארטן ביז ער וועט שרייבן צו דער קיניגין איזאבעלא, דען זיא איז זייער איין גוטע אין איין קלוגע פרויא גיוועזן קאלומבוס האט זיך גילאזט אן ריידן אונ איז גיועסן אין קלויסטער, וויא דיא קיניגין האט גילעזן דעם בריף פון פרעזוס האט זיא גישיקט איין שטאפעט אונ האט אב גיזוכט קאלומבוס אין איר פאלאץ אונ האט איהם פיל עהרע בעוויזן, נאר דער שוואכער קיניג האט זיך נאך איין מאל ביראטן מיט דיא ריכטר אונ דיא ריכטר זיינן גיבליבן בייא זייערע נארהייט, דרום האט דער קיניג ניט איין גיוויליגט, אונ קאלומבוס האט זיך זייער גימוזט שעמען ווייל אלע דאבין פון איהם גישפאט גיטריבן.

פון דעסט וועגן האט זיך קאלומבוס ניט אב גישראקן, אונ האט זיך פעסט פאר גינמען צו גיין קיין ענגילאנד, ער איז שוין גיוועזן אין וועג נאך ענגילאנד, אונ אין שפניע איז גיקומן די נאכריכט אז מען האט דיא אראבער פר טריבן קיין אפריקא, דא איז גלייך דר קיניג זייער פרויליך גיווארן, אונ קאלומבוס האט גיהאט צווייא גוטע פריינד וויא זיא האבן גיזעהן אז דר קיניג איז פרויליך האבן זייא איהם ווידער צו גירעט אז ער זאל דעם פראיעקט פון קאלומבוס ניט פאר אכטן ביז דער קיניג האט איין גיוויליגט אונ האט גלייך ארויס גשיקט שטאפעטין אויף אלע זייטן קאלומבוס אויף צו זוכן, דיא שטאפעטין האבן קאלומבוס איין גהאלטן אונ האבן איהם גיבראכט צום קיניג, וואס האט איהם שוין ניט גיקאנט דער ווארטן, דער קיניג האט איהם איבר גיבעטן אונ קאלומבוס האט איין קאנטראקט גישלאסן מיט דעם קיניג אז ער זאל זיין שטאט האלטער אין דיא לענדער וואס ער וועט פינדען, אונ דאס איין צעהענטע טייל פון די איין קומן פון יענע לענדער זאל גיהערן אן קאלומבוס אונ אן זייני קינדר אויף אייביג.

דורך נאך האט ער באפולין אן צו גרייטן דריי שיפין אונ נינציג מענשן
 אונ שפיז אויף דר רייזע אויף צוועלף מאנהייט, איין שיף האט גיהייסן
 (זאנטא מאריע), די אנדריי (נינגא), אונ די דריטע (פינטא), דר קיניג האט
 גימאכט קאלומבוס פר דעם אובערשטין איבר אלי דריי שיפין אונ האט בא-
 פולין אז זיי טוזן גיין וואו ער וועט זיי הייסן. די קאסטן פון די שיפין
 האבן אן גיטראפין פיר אונ צוואנציג טויזנד טאהלער, אונ די קליינע סומא
 איז אויך שווער גיוועזן דעם קיניג צו געבן, ווייל פר די ענטדעקונג פון
 (אמעריקא) איז זייער ווייניג געלד גיוועזן אין אנדריי לענדער, אונ פילייכט
 וואלט די זאך צו נישט גיווארן ווען קאלומבוס האט זיך ניט אן גינמן דען
 אכטן טייל פון די סומא פון זיין פר טעגין צו געבן. די שיפין זייגן אזו
 קליין אונ שוואך גיוועזן אז קיין אנדרר העט זיך גויס ניט אונטר שטאנדן
 אויף זיי צו זעגלען אויף דעם גרויסן מער, אונ אויף אזעלכי שטעלין וואו
 קיין מענטש איז נאך קיין מאל ניט גיגאנגן, נאר קאלומבוס האט זייער פיל
 מיט גיהאט אונ האט זיך פר קיין זאך ניט גישראקן, אלזוא נאך דעם דר
 קיניג האט דעם קאנטראקט אונטר גישריבן איז דר זעגיל פארטיג גיווארן.

ר' יצחק בער לעוו'ינואן

ר' יצחק־בער לעוויןזאן (ריב"ל)

אין דער צייט, וואָס אין דער ליטע האָט די טעטיקייט פון ר' מנשה אילי-
ער אַרויסגערופן אזא שאַרפן ווידערשטאַנד טצד דער אַרומיקער סביבה, איז אין
וואַלין, ניט ווייט פון דער עסטרייכישער גרעניץ, אויפגעגאַנגען אַלץ העלער
דער שטערן פון דעם, וואָס אים איז באַשערט געווען צו ווערן דער גייסטיקער
פירער פון דער השכלה אין רוסלאַנד, דער „מענדעלסאָן פון די רוסישע
יידן“—דער שטערן פון יצחק־בער (אָדער ר' איצי בער) לעוויןזאן (ריב"ל).

ר' יצחק־בער לעוויןזאן איז געבוירן געוואָרן אין קדעמעניץ ערב ראש-
השנה תקמ"ח (14 אָקטאָבער 1788) אין אַ פאַמיליע פון גרויסן יחוס, וואָס האָט
געשטאַמט פון שפּאַניע. זיין פאָטער ר' יהודה לעווין, האָט פריי באַהערשט
די פּוילישע שפּראַך און איז ניט געווען פרעמד פון וועלטלעכע וויסנשאַפטן.
דעם זון האָט ער געגעבן אַ ניט גאַר געוויינטלעכע ערצוינונג פאַר יענער צייט;
ער האָט אים געלאָזט לערנען ניט נאָר גמרא, נאָר אַליין מיט אים דורכגע-
גאַנגען תנ"ך און אפילו אים געלערנט רוסיש, וואָס דאמאָלט איז עס געווען
א זעלטנהייט. וועגן די פעיקייטן פון יצחק־בער דערציילט מען אויך חידושים:
אין חדר האָט ער אָנגעהויבן צו גיין צו דריי יאָר; צו ניין יאָר האָט ער
שוין געשריבן אַ חיבור אין קבלה; זיין פאָטער האָט זיך באַרימט כּיטן חיבור
פאַר דעם רב; אַז דער רב האָט דערזען דעם חיבור, האָט ער זיך אַזוי
דערשראָקן, אַז ער האָט אָנגעזאָגט דעם פאָטער די זאַך ניט מפרסם צו זיין,
קיינעם ניט דערציילן, איינרוימענדיק אים, ער זאָל אויף דעם קליינעם גוט
אַכטונג געבן, צי באַשעפטיקט ער זיך ניט מיט די שרי מעלה, וואָס פליען
צו אים פון הימל ביינאַכט לערנען מיט אים תורה.

אַדאַנק זיין גרויסן פלייס און זעלטענעם כּוח־הזכרון איז לעוויןזאן אינ-
גיכן קלאָר געוואָרן אין דער תלמודישער און רבנישער ליטעראַטור.
ווי דער שטייגער איז דאָן געווען, האָט ער צו 18 יאָר חתונה געהאַט
און זיך באַזעצט ביי שווער און שוויגער אין דעם עסטרייכישן גרעניץ־שטעטל
ראַדווויל, אים האָט אָבער געצויגן צו עפעס אַנדערש, און אינגיכן גט ער
זיך מיט זיין ווייב און גיט זיך אינגאַנצן אָפּ דער ליטעראַטור. אַזוי ווי דאָס רוב
משפּילים, האָט ער אָנגעהויבן מיט שירים, אויפגעבלאָזענע מליצהדיקע גרא-
מענזאַכערייען, אָן שום פּאָעטישן ווערט. אַזוי האָט ער אין 1812, לכבוד
דער פּאַרטרייבונג פון די פּראַנצויזן אויס רוסלאַנד, אָנגעשריבן אַ פּאַטריאָטישן
שיר אונטערן נאָמען „קול ענות גבורה“, און דער קאַמענדאַנט פּין ראַדווויל,

גענעראל גירס, וואָס ביי אים איז לעוונינאָן געווען רוסישער דאָלמעטשער בשעת דער נאָפּאָלעאָנישער מלחמה, האָט אוועקגעשיקט דעם שיר דעם מיניסטר פאַר אינווייניקסטע ענינים.

אין דער צייט איז ער פלוצלונג קראַנק געוואָרן און איז אוועקגעפאַרן היילן זיך אין דער שכנישער גאליצישער שטאָט בראָד, איינעם פון די דעמאָלטיקע השכלה-צענטערס אין גאליציע איז לעוונינאָן באַהריינדעט געוואָרן מיט די חשובסטע מיטגלידן און שרייבער, און די דאָזיקע נייע, פאַר אים אינטערעסאַנטע וועלט האָט אויף אים געהאַט אַ גרויסע ווירקונג.

וואוינענדיק אין בראָד, איז ער דאָרט אַ געוויסע צייט געווען בוכהאַלטרער אין אַ באַנקהויז. אים איז אָבער די שטילע ניט געפעלן און ער האָט אָפּגעגעבן עקזאַמען אויף לערער אין דער טארנאָפּאָלער שול פון דעם משכיל און מעצענאט יוסף פערל. אדאנק פערלס רעקאָמענדאציע האָט ער באַקומען אַ שטעלע אלס לערער אין דער נייגעפנטער יידישער שול אין בראָד.

צוליב דעם דרוק פון זיין ביכל אין יידיש "לוח המכס" (א איבערזעצונג פון רוסישן צאָל-טאָריף - ביי בן-יעקב אין קאטאַלאַג ניט פארציכנט), איז לעוונינאָן געקומען קיין זשאַלקיעוו, וואו ער האָט זיך באַקענט מיט דעם גאון פון דער השכלה, נחמן קראַכמאל די דאָזיקע באַקאַנטאַפּט דאָס געהאַט די גרעסטע ווירקונג אויף דער קימענדיקער טעטיקייט לעוונינאָנס און זיין גאַנץ לעבן פלעגט ער מיט יראת-הכבוד אין דאָנקבאַרקייט דערמאַנען דעם גרויסן זשאַלקיעווער דענקער.

באשלאָסן זיך אינגאַנצן אָפּצוגעבן דער אויפקלערונג פון דעם רוסישען יידנטום, האָט לעוונינאָן אין יאָר 1920 זיך אומגעקערט קיין קרעמעניץ. זיין השכלה-אַרבעט האָט ער אָנגעהויבן דערפון, וואָס ער האָט פארפאַסט אין לשון-הקודש אַרוסישע גראַמאַטיק "יסודי לשון רוסיא". פאַר דעם נוצן פון דער יידישער יוגנט - אָפּער ער האָט ניט געהאַט קיין מיטלען זי צו דרוקן. שוין דאן האָט ער געהאַט דעם געדאַנק אָנצושרייבן זיין ווערק "תעודה בישראל", וואָס האָט אים אוי באַרימט געמאַכט. צוליב די רדיפות פון די פּאָנאַטיקער, וואָס האָבן אין אים דערשמעקט אַ געפערלעכן אפיקורס", האָט לעוונינאָן גערן אָנגענימען דעם פאַרשלאָג פון אַרייכן סוחר אויס באַרדיטשעוו צו פאַרן צו אים אלס לערער פון זיינע קינדער. פארטלאַפּט געוואָרן אין געזונט, האָט איצט-בער זיך אין יאָר 1823 פעסט באַזעצט אין זיין געבורטשטאָט און האָט זי שוין ניט פאַרלאָזט פליימו. אין דער צייט דאָס ער פארענדיקט זיין "תעודה בישראל" און, ניט האָבנדיק קיין מיטלען צו דרוקן עס, האָט ער געמאָלדן אַ באַבאָנעמענט, אָבער די נייטיקע צאָל פּרע.ומע-ראַנטן האָט זיך ניט אָנגעקליבן.

אין יאָר 1827 האָט לעוונינאָן צוגעשטעלט דעם כתב-יד פון זיין לעבנס-ווערק דעם היסטאָרישן בילדונגס-מיניסטער שישקאָוו מיט אַ השתדלות, מוזאַל אים אַרויסגעבן אַ סובסידיע צו דרוקן דאָס בוך, וואָס איז באַשטימט פאַר דער

אויפקלערונג פון די יידן. לויט אאלערהעכסטן באפעל איז לעווינאן זען סוף 1828 ארויסגעגעבן געוואָרן 1000 רובל "פאר אַ ווערק אין דער העברע-ישער שפראך, וואָס זיין געגנשטאַנד איז מאַראַליש צו רעפּאָרמירן דאָס יידישע פּאָלק. דאָס ווערק איז ערשינען נאָך מיט עטלעכע חדשים פאַרדעם אדאַנק דער הילף פון עטלעכע געבילדעטע רייכע יידן*).

• "תעודה בישראל" (לערע אין ישראל) איז, ביי דעם גאַנצן פאַרשריט, וואָס די השכלה האָט שוין געהאַט געמאַכט, געוועזן גענוג געוואַגט פאַר אַ צייט, און וועלכער די ווערק פון אַ מנשה איליער האָט מען עפנטלעך פאַרברענט. אין דעם דאָזיקן בוך, וואָס באטייט אַן עפאָכע אין דער געשיכטע פון דער רוסישער השכלה, הגם אין אַריגינאַליטעט איז עס גאַנץ הינטערשטע-ליק, פאַרפלאַנצנדיק געדאַנקען, אריבערגענומענע פון אַנדערע לענדער, — האָט לעווינאָן זיך געשטעלט פאַר אַ הויפטציל צו "פאַרבעסערן די סיסטעם פון דער-ציונג און בי דונג פון דער יידישער יוגנט"; אזוי זאָגט לעווינאָן אליין אין זיין דאַנקבריוו צום קייזער ניקאָלאַי I.

אין נאָמען פון "די, וואָס זוכן אמת און ליכטיקייט", וואָס בעטן, מיזאָל זיי "ווייזן דעם ריכטיקן וועג, וועלכן מ'דאַרף אויסקלייבן אין לעבן", האָט לעווינאָן בראש פון זיין בוך געשטעלט אַט וועלכע 5 פראָגן: א) איז דער ייד מחויב צו לערנען לשון-הקדש "ע"פ הדיקדוק? ב) מעג אַ ייד לערנען פרעם-דע לשונות? ג) מעג אַ ייד אָפגעבן זיך מיט חכמות חיצוניות? ד) אויב יאָ, וואָס-זשע איז דער נוצן דערפון? ה) איז דער דאָזיקער נוצן גרעסער פון דעם שאַדן, וואָס קומט, לויט דער מיינונג פון אַסך אַרויס פון די וועלטלעכע חכמות פאַר דעם דת און דער אמונה?

פאַרשטייט זיך, אַז אויף די דאָזיקע אלע שאלות, וואָס זיינען אין יענער צייט אויסגעקומען פאַרן עולם אזוי געפערלעך אַפיקורסיש, גיט דער מחבר אַ פאָזיטיוון ענטפער, און כּדי צו שלאָגן זיינע קעגנער מיט זייער אייגענעם געווער, זוכט ער ראיות פאַר זיך פון גמרא, פון מדרש, פון די גאונים און רבנים; אזוי-אַרום האָט ער זיך לכתחילה פאַרפאַנצערט קעגן די אַנפאַלן פון די אַרטאָדאָקסן. ביי די חז"ל געפינט ער גענוג ראיות, אַז דער ייד מוז פאַראייניקן תורה מיט דרך-אָרץ, אַז פאַרנעמען זיך מיט מלאכה און ערדאַר-בעט איז זייער נוצלעך און גאָר קיין חרפה ניט, איצט איז דער מאָמענט באַזונדערס גינסטיק, וואָרעם אויך די רעגירונג איז גענייגט צו געבן די יידן די מעגלעכקייט אומצוקערן זיך צו פראָדוקטיווער אַרבעט, עפענען זיי אַ צוטריט צו נייע פרנסות, בפרט צו ערדאַרבעט, אָנשטאָט מעקלעריי און האַנדלעניש. "לערנט אַ מלאכה, באַרייכערט זיך מיט וויסנשאַפט, באַאַרבעט די ערד אזוי ווי אייערע אבות, וואָרעם נאָר זי גיט גליק און מערכה דעם מענטשן!" — אזוי רופט לעווינאָן אין זיין "תעודה בישראל".

(* שפּעטער איז "תעודה בישראל" איבערגעדרוקט געוואָרן נאָר דריי מאל, אין 1855, אין 1878 און אין 1901.

דער ערפאלג פון דעם ספר איז געווען אין לשערה. אזוי ווי ער איז ניט געווען געשריבן אין אזא ראדיקאלן גייסט, ווי די חיבורים פון די דייטשע אויפקלערער, האָט ער אויך ביי דער אַרטאָדאָקסישער ניט באַגעגענגט אזא חיל דערשטאַנד, הגם אין מאַנכע ערטער, בפרט אין דרום-רוסלאַנד איז לעוויןזאָנס יערק אויסגעשטאַנען גרויסע רדיפות, און דער צונאַמען „תעודקע“, וואָס די פּאַנאַ-טיקער האָבן געגעבן דעם מחבר, איז ביי זיי געוואָרן אַ שם-הַנְדוּף סאַד אַן אַפיקורט און סתם אַ פּופּר בעיקר. באַזונדערס גרויס איז געווען דער רושם, וואָס דאָס ביך האָט געמאַכט אויף דעם יונגן דור, וואָס האָט זיך גערײסן פון דער ענג-שאַפט פון די געטץ-מייערן. „נאָר אייער בוך—האַט לעוויןזאָנען אין יאָר 1834 געשריבן דער שפּעטער באַוואוסטער ביבליאָפּיל מתתיהו שטראַשן—וואָס איך האָב איבערגעלייענט עטלעכע מאַל, האָט מיר געגעבן די פּולקומע רייפּקייט.“ „אין די טעג פון מײן יוגנט—האַט אין יאָר 1841 געשריבן שניאור זאַקס—ווען איך האָב געזונקען אין דעם הושך פון אומוויסנהייט, איז מיר אייער יערק אויפגעגאַנגען ווי אַ העל ליכט, האָט אין מיר דערוועקט דעם האַרשט פון וויסן און ליכטיקייט“, אין דעם זעלבן גייסט האָבן לעוויןזאָנען געשריבן שמואל-יוסף פּין, אין אַנד. מדעציילט, אַז אפילו דער באַרימטער ייִלנער רב ר' אַבעלע פּאַסוועלער האָט געזאָגט, אַז דער איינציקער חסרון פון „תעודה בישראל“ איז, וואָס דאָס האָט אָנגעשריבן ניט דער ווילנער גאַן. די שווערע קראַנקייט אין די זייער שלעכטע מאַטעריעלע לאַגע האָבן מינדעסטוועגן ניט אָפּגעריסן לעוויןזאָנען פּין לערנען. צוגעשמידט יאָרנלאַנג צום בעט, האָט ער באַוווּן זיך צו פאַרפּולקומען אין אַראַביש, כאַלדעיש, לו. טיין אין גריכיש; ער האָט זיך אויך באַקענט מיט די פּאַליטישע וויסנשאַפטן און מיט פּילאָסאָפּיע. אין יאָר 1829 האָט ער פאַרענדיקט זײַן ווערק „בית יהודה“—מאַמר קורות הדת בישראל—אַ מין צווייטער טייל צו „תעודה בישראל“, וואו ער האָט געפרוווט אין אַ פּאַפּולערער קלאַרער פאַרם צו געבן אַסיסטע-מאַטישן אַנאַליז און די אַנטוויקלונגס-געשיכטע פון יהדות. אין אָנהייב בוך האָט ער געשטעלט אַריי שאלות בנוגע ייִדישער אמונה און געשיכטע, וואָס אַ חשובה אויף זיי ווערט געגעבן אין ספר גופא. צוליב די דאָזיקע שאלות, וואָס די רבנים האָבן אָנגענומען פאַר אַפיקורסישע, הגם לעוויןזאָן האָט זיך געפרוווט באַוואַרענען, אַז זיי האָט אים געשטעלט אַ גרויסער שררה, האָט די ווילנער דרו-קעריי זיך אָפּגעזאָגט צו דרוקן דעם ספר, אין ער איז ערשינען ערשט אין צען יאָר אַרום (איבערגעדרוקט געוואָרן אין 1858, 1878 און 1901).

דער ספר „בית יהודה“ האָט גלייך באַקומען אַ גרויסן שם און איז אפילו איבערגעזעצט געוואָרן אין פּויליש. די היסטאָרישע באַטראַכטונגען איבער דעם מהות פון יהדות, אָפּט גאַנץ אויבערפלעכלעכע און געמאַטערטע, דינען דאָ דעם מחבר דערעיקרשט אַלס ראיה פאַר זײַן הויפט-אידיע—אַז דאָס ייִדנטום איך קיינמאַל ניט געווען פּיינדלעך צו דעם וועלטלעכן וויסן. אין דעם דאָזיקן בוך האָט לעוויןזאָן פאַרעכנטלעכט די פּראָגראַם פון אַרעפּאַרם פאַר דעם רוסישן

יידנטום אין פינף פונקטן, וועלכע זיינען בשלמות אָנגענומען געוואָרן דורך די יידישע פּראָגרעסיסטן פון די פּערציקער יאָרן.

אַט זיינען די פונקטן פון דער דאָזיקער פּראָגראַם:

(1) מ'זאָל גרינדן שולן צו לערנען יינגלעך און מיידלעך ניט נאָר תורה און דת, נאָר אויך אַלגעמיינ-וועלטלעכע לימודים, און דערעיקרשט—עפּעס אַ מלאכה.

(2) מ'זאָל אויסוויילן אַ רב הכולל און ביי אים אָרגאַניזירן אַ קאָנסיסטאַריע, וואָס זאָל האָבן צו שאַפן איבער אַלע גייסטלעכע ענינים פון די יידן, ווי רבנים, מגידים, בעלי-הוראה, בתי-מדרשים וכדומה. אויך זאָלן אויסגעקליבן ווערן פון דער מדינה חשובע לייט אַלס פרנסים, זיי זאָלן אַכטונג געבן אין שטאַט-זאַכן^(*).

(3) עס זאָלן זיין מגידים און מוכיחים אין יעדער שטאַט; ניט אויף צו דרשנען רמזים און קבלה, נאָר אויף צו זאָגן מוכר דעם עולם, מאַכן אים אויפּמערקזאַם אויף פאַרדאַרבענע זיטן און פאַרשטעלן די גוטע מידות.

(4) מ'זאָל פּוועלן ביי דער רעגירונג, זי זאָל לכל-הפחות פאַר אַ דריטל געמיינדע פון יעדער שטאַט געבן פעלדער, די באַפעלקערונג זאָל זיך קענען פאַרנעמען מיט ערדאַרבעט און פיכהאַדעוואַניע; און אין יעדער קאָלאָניע זאָל זיין אַ שול פאַר די קינדער און אַ בית-המדרש מיט אַ מגיד.

(5) די רבנים זאָלן שטרענג פאַרווערן די יידן צו פירן זיך מיט לוק-זיס, סיי אין אַנטאַן סיי אין הויזבאַלעבאַטישקייט, וואָרעס דאָס רופט אַרויס קנאה-שנאה און ברענגט צו פאַרדאַרבנקייט.

דער "בית-יהודה" האָט אין דער השכלה-באוועגונג געשפילט אַ היבשע ראַלע, הגם ניט די, וואָס עס האָט ערוואַרט פון אים זיין מחבר, וועלכער האָט געהאַפט מיט אַן אמת, אַז די דאָזיקע פּראָגראַם זיינע קען ווי מיט אַ כּישוף-שטעקעלע איבעראַנדערשן דעם גאַנצן יידישן מצב. אין דער ווירקלעכקייט אָבער איז לעווינזאָן דורך דעם דאָזיקן ווערק זיינעם געוואָרן נאָך אפשר אומ-פאַפּולערער, דערוועקנדיק דעם אָומצוטרוי פון דעם ברייטן עולם.

אויפּגעוואַקסן אויף די טראַדיציעס פון די פריישישע און גאַליצישע משכילים מיט זייער גרויסן יראת-הכבוד פאַר דעם "אויפּגעקלערטן אַבסאָלו-טיזם", האָט לעווינזאָן געגלייבט, אַז אָן דער אַקטיווער מיטהילף פון דער רע-גירונג איז ניט מעגלעך צו פאַרבעסערן די לאַגע פון זיינע ברידער, וואָס פינף-סטערן אָפּ זייער לעבן אין אומוויסנקייט. ער האָט דעריבער זיך ניט באַזונגט מיט דער אויפּקלערונגס-אַרבעט צווישן די יידן אַליין, נאָר האָט געזוכט צו באַקענען די רעגירונג מיט דעם אינווייניקסטן לעבן פונם יידנטום און מיט זיינע לעבנסנויטן און זיך משתדל געווען, אַז די רעגירונג זאָל העלפן שאַפן

(*) לויט לעווינזאָן דערצוילט, האָט די רעגירונג אים צוויימאָל פאַרנעלייגט דאָס תּחטמת פון ארבי-הכולל, ער האָט זיך אָבער אַפּגעזאַגט.

נייע באַדינגונגען פאַר דעם גייסטיקן און מאַטעריעלן לעבן פון די יידישע
שע מאַסן.

נאָך אין יאָר 1823 האָט לעווינוואָן פאַרגעשטעלט דעם יורש-עצור קאַנג-
סטאַנטין פּאַול אַוויטש אַ פּראָיעקט אין דייטשער שפּראַך וועגן יידישע שולן און
סעמינאַרן, ווי אויך אַ גענויעם מעמאָראַנדום וועגן דער נויטווענדיקייט פון רע-
פּאַרמען אין דעם רעליגיעזן לעבן פון די יידן, ווי אויך אַ פּראָיעקט
וועגן גרינדן שולן, וואו יידישע קינדער זאָלן באַקומען אַן ערצוינג בהסכּם
מיט די פּאָדערונגען פון דער צייט, האָט ער צוגעשטעלט אין יאָר 1831 דעם
בילדונגס-מיניסטער.

אין יאָר 1834 האָט לעווינוואָן דערלאַנגט אויפן אלערהעכסטן נאָמען אַ
מעמאָראַנדום וועגן רעגולירן די דערצוינג ביי יידן און געבן די יידן ערד-
גלייכצייטיק האָט ער צעשיקט אַ קול-קורא אין פאַרשיידענע יידישע קהילות,
רופנדיק די יידן צו געבען זיך פאַר ערדארבעט. ווען די רוסישע רעגירונג איז
אין יאָר 1840 צוגעטראַטן צו דער שול-רעפּאַרם און עס זיינען געגרינדעט
געוואָרן רבנישע קאָמיטעטן, האָבן די פּראָגרעסיווע קרייזן, האַלטנדיק, אַז
ער איז דער אויפטוער פון דער דאָזיקער רעפּאַרם, זיך אָנגעהויבן ווענדן צו
אים מיט דאָנקבריוו און בקשות, ער זאָל זען פּועלן, און די רעפּאַרם זאָל דורכ-
געפירט ווערן. די שלאַכקייטן זיינע האָבן אים ניט געגעבן די מעגלעכקייט
צו נעמען דערין אַן אַקטיוו אָנטייל, און ער האָט זיך גענוט אָפּזאָגן פּוך
דער איינלאַדונג צו באַטייליקן זיך אין דער רבנים-קאָמיסיע, וואָס איז צונויפגע-
רופן געוואָרן אין פעטערבורג אין יאָר 1842.

דער נאיווער גלויבן, אַז מיט דער הילף פון דער רעגירונג קען מען ווירק-
אויף דעם יידישן לעבן אין גייסט פון דער השכלה, האָט לעווינוואָנען, דעם טיפּישן
משכיל, אָפט פאַרפירט. אזוי, למשל, האָט לעווינוואָן צוגעלייגט אַ האַנט צו דער איינ-
פירונג פון אַ צענוור אויף יידישע ספרים. ווען דער פּראָפּעסאָר פון קיעווער אונג-
ווערסיטעט סאוויצקי האָט אָנגעפרעגט לעווינוואָנען, צו איז אמת, און אין די יידישע
דרוקערייען דרוקן זיך ספרים אָן דעם הכשר פון דער צענוור און אַ קעגן
מאַנכע פון די דאָזיקע ספרים איז פאַרהאָן גענוג וואָס איינצווענדן, האָט לע-
ווינוואָן, אויס מורא, אַז דאָס קען זיך שעדלעך אָפרופן אויף אלע יידישע דרו-
קערייען, אויסגעארבעט אַ פּראָיעקט וועגן פאַרמאַכן די יידישע דרוקערייען אַז
מעטום, אחוץ די שטעט, וואו ס'איז דאָ אַ צענווראַמט, און וועגן דעם, אַז
די צענוור זאָל רעוויזירן אלע ביכער, וואָס זיינען דאָ אין אומגאַנג. צו דעם
דאָזיקן פּראָיעקט האָט ער צוגעלייגט אַ רשימה פון ספרים, וואָס דאַרפן ערלויבט
אָדער פאַרנישט ווערן. סאוויצקי צוזאַמען מיט נאָך צוויי יידן, וואָס האָבן
געוואָלט מאַנאַפּאָליזירן דאָס יידישע דרוקוועזן, האָבן דעם דאָזיקן פּראָיעקט
צוגעשטעלט אין מיניסטעריום, אָנווייזנדיק, אַז מ'מוז "אָפּטיילן אלע ניט-חסי-
דישע ספרים, און די איבעריקע אומבאַדינגט אויסהאַבן". דער בילדונגס-מיניסט-
טער האָט זיך אַרויסגעזאָגט קעגן אַזאַ גוואַלדמיטל, פאַרויסווענדנדיק עוללות

מצד דער צענוור. פונדעסטוועגן איז אין יאָר 1838 אַרויס אַ געוועזן, אז די יידן מוזן, אונטער דער התראה פון אַ שטראַף, צושטעלן דער מאַכט אין משך פון אַ יאָר אַלע זייערע ספרים, וואָס זיינען ניט דורכגעגעאַנגען דורך דער צענזור; צענוור־קאָמיטעטן פאַר יידישע ספרים זיינען געגרינדעט געוואָרן אין קיעוו און ווילנע; די שוין געדרוקטע ווערק האָט מען איבערגעגעבן צום רעוויז־דירן „זיכערע“ רבנים; די ספרים, וואָס די דאָזיקע רבנים האָבן פאַרבאָטן, האָט מען געדאַרפט אָפשיקן אין מיניסטעריום פאַר אינווייניקסטע ענינים, אָבער אזוי ווי די צאָל ביכער, וואָס זיינען באַשטימט געוואָרן צום פאַרנישטן, איז געווען אומגעהייער גרויס, האָט די גובערניאַלע מאַכט באַקומען (אין יאָר 1837) רשות צו פאַרברענען זיי אויף די ערטער, איבערלאָזנדיק צו איין עקזעמפלאַר פון יעדן פאַרברענטן ווערק פאַר די ביבליאָטעקן פון מיניסטעריום.

אַן אימה איז געפאַלן אויף לעוויןזאָן: זען ער האָט זיך אַרוכגעזען, צו וואָס פאַר אַ חורבן אויף יידישע ספרים ער האָט—אפשר ניט ווילנדיק—געבראַכט, און אין יאָר 1840 שרייבט ער וועגן די דאָזיקע רבנים־צענזאָרן, אז „זיי האָבן ניט געפונען קיין שענערע זאַך, ווי צו צעבראַקן אין צעפטרן אַ מאַסע טייערע ביכער... זיי האָבן ניט איבערגעלאָזט נאנצערהייט קיין איין בייגן, קיין איין בלעטל, און צו אונזער חרפה מוזן מיר מודה זיין, אז אַ טייל רבנים האָבן אויסגעמעקט יעדן זאַץ, וואס זיי האָבן ניט פאַרשטאַנען“.

לעוויןזאָנס אַנטייל אין דער איינפירונג פון דער צענזור פאַר יידישע ספרים איז שפעטער שלעכט אויסגעטייטשט געוואָרן, אָבער זיינע כוונות זיינען דערביי געווען גוטע: ער האָט געגלייבט אויף אַן אמת, אז מיט אַזעלכע מיני מיטלען קען מען בייקומען דעם ווידערשטאַנד פון די אַרטאָדאָקסישע, חסידישע מאַסן...

אזוי ווי אַלע משכילים, האָט לעוויןזאָן געגלייבט אין דעם כוח פון אַפאַ־לאַגעטיק און האָט זייער פיל קרעפטן אָפגעגעבן צו פאַרטיידיקן דאָס יידנטום און יידישקייט פון בילבולים, בשעת דעם זאַסלאַווער בלוט־בילבול האָט לעווין־זאָן זיך משתדל געווען, מ'זאָל באַפרייען די אומשולדיקע תפוסים און גלייכצייט־טיק אָנגעשריבן זיין אַפאַלאַגעטיש ווערק „אפס דמים“, ריינצוואַשן די יידן אין די אויגן פון די קריסטן, פאַרטיידיקן זיי פון דעם שקר־בילבול, אז זיי ניצן קריסטלעך בלוט. דאָס בוך (צווערשט געדרוקט אין יאָר 1837, אויסגעהאַלטן 4 אויפלאַגעס) האָט געהאַט גרויס ערפאַלג, און ווען אין יאָר 1840 איז אין דמשק אַנטשטאַנען דער באַוואוסטער בלוט־בילבול, האָט משה מאַנטעפיאַרע, אָנערקענענדיק, אז דאָס בוך איז „א גוט געווער, אויסגעשמידט פון אַ גוטער און ערלעכער האַט“, געלאָזט עס איבערוועזן דורך ד"ר לעווי אויף ענגליש (שפעטער איז עס איבערוועצט געוואָרן אויך אויף רוסיש און צוויי מאַל אויף דייטש). קעגן דער העברעישער איבערזעצונג פון דעם יינגלישן בוך „נתיבות עולם“, וואו דער מחבר, דער ענגלישער מיסיאַנער

מעקאַל, זוכט אויפצוווייזן, אָז דער תלמוד אין די גאַנצע ליטעראַטור פון די יידן איז פול מיט טטותערייען אין פיינדשאַפט צו קריסטן, האָט לעוויןאָן אָנגעשריבן אַ פּאָלעמיש ווערק "אחיה השלוני", וואו ער האָט מיט אמתן שאַרפּזין פון אַ פּאָלעמיסט אין אַרויסווייזנדיק גרויס בקיאות אין דעם ענין, אַראָפּגעריסן די מאַסקע פון דער קריסטלעכער געזעלשאַפט, וועלכע טראַקטירט וועגן יידן-טום, ניט האָבנדיק פון אים קיין שום אַנונג. צוליב צענוור-מניעות איז דאָס בוך געדרוקט געוואָרן אין אויסלאַנד שוין נאָך לעוויןאָנס טויט (1863).

נאָך דער דאָזיקער אַרבעט איז לעוויןאָן צוגעטראַסן צו זיין באַדייטנד-סטן ווערק "זרובבל", אין 4 טייל, וואו ער באַטראַכט דעם תלמוד פון היסטאָ-דישן שטאַנדפונקט און לייקנט אַפּ די פּאָלשע באַשולדיקונגען, וואָס מעקאַל און אנדערע וואַרפן אויף דער יידישער אַמונה און עטיק. אויף "זרובבל" האָט לעוויןאָן קראַנקערהייט געאַרבעט 12 יאָר. אזוי ווי דאָס רוב ווערק זיינע, איז אויך "זרובבל" ניט געדרוקט געוואָרן ביי זיין לעבן.

אחוץ די דערמאָנטע ווערק האָט לעוויןאָן ביים לעבן אָפּגעדרוקט נאָך אַ סאַטירע אויף די חסידים, "דברי צדיקים" (וויין, 1830) אין אַ לעקסיקאָגראַפֿישע אַרבעט "בית האוצר" (ווילנא תר"א). זיין אויספאַרשונג אין קבלה "פתחי חותם" איז פאַרווערט געוואָרן צום דרוק דורך דער צענוור.

די מאַטעריעלע לאַגע פון דעם קראַנקן אין שטיין-עלנדן לעוויןאָנען איז שטענדיק געווען זייער אַ שווערע. בלויז אַ קורצע צייט פאַר זיין טויט איז זי פאַרלייכטערט געוואָרן דורך אַ סובסידיע פון 3000 רובל, וואָס דאָס מיני-סטעריום פאַר אינווייניקסטע ענינים האָט איינגעפּוּעלט (אין יאָר 1858); פאַר דער דאָזיקער סובסידיע האָט לעוויןאָן געדאַרפֿט צושטעלן 2000 עקועמפּ-לאָרן פון די ניט לאַנג פאַר דעם איבערגעדרוקטע "תעודה בישראל" און "בית-יהודה".

אין דעם זשורנאַל "Русская Страница" (מאי, 1879) ברענגט הי אַלאָבין אייניקע אינטערעסאַנטע פרטים אויס דעם פּריוואַטן לעבן פון דעם "מענדלסאָן פון די רוסישע יידן":

"אין דער צייט, ווען מיר זיינען געקומען קיין קרעמעניץ—דערציילט אַלאָבין—האָב איך זיך באַקענט מיט אַ געוויסן הי יצחק-בער לעוויןאָן, וועל-כער האָט געוואוינט אינטער דער שטאָט; דער ערשטער ייד, וועלכן איך האָב באַגעגנט, האָט מיר געוויזן זיין אַרעם שטיבל; אין פאַרהייל איז געווען פינף-סטער, איך האָב געטאַפּט די וואַנט, ביז איך בין געקומען צו אַ טיר פון אַ אייבערשטיבל, וואוהין איך בין אויף צעבראַכענע טרעפּ קוים אַרויפגע-גאַנגען; איך האָב געעפנט די טיר און בין אַריין אין אַ קליין צימערל, באַלויכטן פון איין פענסטערל, ביז אין דער העלפט פאַרפּרוירן; אויף דער פּאָדלאַגע און אין אַלע ווינקלען פון חדר זיינען געווען צעזייט און צעשפּרייט ספרים און פאַרשיידענע ביכער אויף קאַלדעיש, אַראַביש און העברעיש, מאַנר-סקריפטן פאַרשיידענע אויף העברעיש, אויך אייראָפּעישע צייטונגען. דער

אויבן האָט פאַרנומען ביז אַ פּערטל צימער; דאָרט זיינען געשטאַנען צוויי שטולן, אַ טיש, אַ לייכטער און שרייב-געצייג; אויף דעם פּענסטער זיינען גע- שטאַנען פּלעשלעך טינט און פּלעשלעך מיט רעצעפטן; אויף אַ שטול, וועלכער איז געשטאַנען ביים טיש, איז געזעסן דער בעל-הבית, אַן אַלטער מאַן פון אַ יאָר זעכציק; אַ יאָרמלקע האָט ער געטראָגן אויף דעם קאָפּ; די האָר ווייס און לאַנג; די קאָפּטע זייער אַלט און צעריכן; אויף זיין פנים האָט מען דער- קענט, אַז ניט פּין פּיל יאָרן האָט ער אַזוי אַלט אויסגעזען, נאָר פון עפעס אַ שטאַרקער קראַנקהייט אין שווערע יסורים; די הויט פון זיין פנים איז געווען געל און האָט אויסגעזען ווי פאַרמעט; זיינע באַקן זיינען געווען אַ ביסל פאַרביק און זיינע שוואַרצע קלוגע אויגן האָבן געפינקלט מיט פייער; זיין אויסזען האָט אויף מיר געמאַכט זייער אַ איינגענעמען איינדרוק. איך האָב צו אים געוואָגט, אַזוי ווי איך האָב געהערט פון אים, אַז ער איז אַ געלערנטער מאַן, בין איך צו אים געקומען. ער האָט מיך זייער פּיין אויפגענומען, בטבר פנים יפות, און פון דעם טאָג אָן בין איך ביי אים געווען אַן אַ טער גאַסט. כאָטש עס איז געווען אַ גרויסער אינטערשייד אין די יאָרן, פונדעסטוועגן האָבן מיר זיך זייער גוט אונטערהאַלטן, און איך האָב מיט אים פאַרבראַכט גאַנ- צע נעכט. ער האָט מער ווי צוואַנציק יאָר פאַרבראַכט ליגנדיק קראַנק אין זיין צימער, פונדעסטוועגן איז ער געווען תמיד בטער און פריילעך, זיינע געדאַנ- קען זיינען געווען תמיד פריש און דער סכל שטאַרק. זיין גאַנצער רעיון איז געווען אַריינגעטאָן אין אַלטע ספרים, פונדעסטוועגן פּלעגט ער שטרעבן געוואָר צו ווערן פון פאַרשיידענע ניסן; זיינע דערציילונגען זיינען געווען זייער אינטערע- סאַנט, זיי האָבן צו זיך צוגעצויגן דאָס האַרץ מיט דער נשמה.

„לעווינאָן האָט זיך דערנערט אַזוי ווי אלע זיינע גלויבנס-ברידער: אַ טרוקן שטיקל ברויט, אַ שטיקל הערינג, אַ קנאָבל מיט אַ ציבעלע איז אויך גע- ווען אַ עסן, און וואָסער איז געווען אַ טרונק. נאָר איין לוקסוס האָט ער זיך פאַרגונען — רייכערן: די ליולקע האָט ער קיינמאָל ניט אַרויסגעלאָזט פון האַנט“.

א. ב. גאַטלאָבער אין זיין אַרטיקל — „לצדקה והנה צעקה“ (המליץ) שנת ט', נומער 34) שרייבט וועגן לעוויןאָנען:

„...דאָס ערשטע מאָל האָב איך אים געזען אין יאָר תקצ"ג, איך בין דענצ- מאָל אַלט געווען 19 יאָר. „תעודה בישראל“ האָב איך שוין געזען. אַז איך בין דאָס ערשטע מאָל אַריינגעקומען צו אים אין זיין שטיבל, בין זיך איבערראַשט געוואָרן. ווי אָרעס דער מענטש האָט געלעבט! דאָס מעבל איז באַשטאַנען פּין אַן אַלטן צעבראַכענעם טיש, וואָס איז געשטאַנען לעבן דעם איינציקן פּענסטער. פון איין זייט איז געשטאַנען אַ ווייס הילצערן בענקל, פון דער צווייטער זייט אַ בעטל, אויף וועלכן עס איז געלעגן דער גרויסער גע- לערנטער ר' יצחק-בער, וואָס פון זיין צייט ציילט מען אַ נייע עפאַכע אין דער יידישער ליטעראַטור אין רוסלאַנד! ווי שטאַרק דער מענטש איז געווען מיט

זיין רינוגניסט, אזוי איז ער געווען שוואַך, קרענקלעך און פול מיט ווייטצאָגן אין זיין קערפער! פון דער צייט בין איך צו אים זייער שטאַרק צוגע-
בונדן געוואָרן".

מיט צוויי יאָר פאַר זיין טויט האָט דער קראַנקער השפלה-פירער, ניט האַבנדיק קיין צוטרוי צו די שטאַטלייט פון קרעמעניץ, צונויפגעווען אלע זיינע מאַנסקריפטן און זיי אוועקגעשיקט צו זיין שוועסטערס זון אין אַדעס, ישראל-יעקב לעוויןזאָן, אויס מורא, זיי זאָלן חלילה ניט פאַרלירן גיין, מוזאָל זיי ניט צוגנבענען, צערייבן, פאַרברענען. אין אַ בריוו וועגן די דאָזיקע מאַנו-סקריפטן זיינע שרייבט ער: "און איך האָב דאָך געהאַרעוועט טאָג און נאַכט און האָב קיין הנאה ניט געהאַט פון קיין שום מענטשלעכן תענוג, און געזעסן סגור ומסוגר אין מיין הדר און בין נאָר געווען אַריינגעטאַן אין זיי. הלואי זאָל גאָט העלפן, עס זאָל זיך געפינען אַן אויסלייזער אויף זיי, און ער זאָל זיי לאָזן דרוקן, זיי זאָלן ערשיינען אויף דער ליכטיקער וועלט".

אַז זיין מורא פאַר דעם גורל פון זיינע מאַנסקריפטן איז געווען ניט אַן אַ גרונד, באַווייזט דער עפיוזאָד, וואָס ער באַשרייבט אין זיין בריוו צו זיין פריינד ר' אהרן רייך פון יאָר תרי"ט:

"ער איז געלעגן אויף זיין קראַנקנבעט ווי אַ שטיין און האָט זיך ניט גע-קענט רירן, דען חוץ זיין קראַנקהייט דער שטענדיקער, האָט ער נאָך דאַמאָלסט געהאַט אַ גרויס דערשרעקעניש: גולנים זיינען אים באַפאלן ביינאַכט; ער איז געוועזן וואַכנדיק, אַ ליכט האָט געברענגט, און די רויבער האָבן געראַבירט, וואָס זיי האָבן נאָר געקענט. לעוויןזאָן מיט די אייניקע מענטשן, וועלכע זיי-נען געוועזן ביי אים אין צימער, האָבן גאָרניט געקענט טאָן און האָבן דאָס מויל ניט געעפנט, דען עס איז אויף זיי אַנגעפאלן אַ שרעקלעכער כּהד... צוויי שעה האָט-דער טויט געשוועבט פאַר לעוויןזאָנס אויגן; קיין געלט האָבן די רויבער ניט געפונען, נאָר אַ שקעטעלע מיט זייער וויכטיקע פאַפירן, וואָס צווישן זיי האָט זיך געפונען אַ אייגנהענטיקער בריוו פון קייסער ניקאָלאַי— האָבן די רוצחים צוגענומען און זיינען פאַרשוואַנדן. די רוצחים זיינען געווען פאַרמאַסקירט; מען דענקט, אַז דאָס זיינען געווען טאַקע שטאַט-לייט, און זייער ווילן איז געוועזן צו דערטאָפן די מאַנסקריפטן, וועלכע לעוויןזאָן האָט נאָך מיט אַ יאָר צוריק אוועקגעשיקט קיין אַדעס. דער איבערפאל פון די גולנים האָט געהאַט זייער אַ גרויסן איינדרוק אויף לעוויןזאָנס געזונט און האָט אים פשוט מקצר ימים געוועזן".

פיר און צוואַנציק טעג אין שבט תר"ך איז ר' יצחק-בער לעוויןזאָן געשטאַרבן אין קרעמעניץ אין עלטער פון 71 יאָר. זיינע פריינד האָבן פאַר זיין מטה געטראַגן די געדרוקטע ספרים זיינע. אויף זיין כצבה האָט לעוויןזאָן געהייסן אויסשלאָגן די דאָזיקע עפיטאַפיע:

אמר לה' מחסי ומצודתי אלהי אבטח בו!
 מאפס יה העירני לגפש חיה.
 וזה! חלדי עף כמו לא היה,
 וזאישן שנית בחיק הורתי
 תחת גל זה עדה מצבתי:
 עם אויבי ה' גלחמתי שערים,
 לא בנטק ברזל, אך במאמרים,
 תומת ישרון גליתי לעמים,
 עדי "זרבבל" שהדי "אפס דמים!"
 תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמותו!

לעוויןזאנס באדייטונג פאר דער השכלה-באיוועגונג אין רוסלאנד איז אום-
 געהייער גרויס. דער גייסטיקער פירער פון די רוסישע משכילים אין דעם
 צווייטן פערטל פון פארגאנגענעם יארהונדערט, האָט ער דער ערשטער אַרויס-
 געשטעלט אַ קלאָרע באַשטימטע פּראָגראַם, ווי אַזוי צו רעפּאָרטירן דאָס ייִדישע
 לעבן. דערמיט האָט ער זיך פאַרדינט דעם נאָמען "מענדלסאָן פון די רוסישע
 יידן". אָבער אים איז אויסגעקומען צו ווירקן ביי גאַנץ אַנדערע באַדינגונגען
 און אין אַ גאַנץ אַנדערער סביבה, ווי דעם פּאָטער פון דער דייטשער השכלה,
 און דאָס וואָס איז געווען מעגלעך דורכצופירן דעם פּילאָסאָף פון דעסע, האָט
 לעוויןזאָן ניט געקענט פועלן ביי די קאַנפּאַקטע, אין דער טראַדיציע פאַר-
 וואַרצלטע ייִדישע פּאָלקסמאַסן אין מזרח-איייראָפּע מיט וויערע ספעציפישע סאָציאַל-
 פּאָליטישע און קולטורעלע פאַרהעלטענישן. ענדערן די דאָזיקע פאַרהעלטענישן
 האָבן ניט געקענט די משכילישע, אַ ביסל נאַווע און אַבסטראַקטע קאַנסטרו-
 ירונגען אפילו פון אזא הויכבאגאבטער פערזענלעכקייט, ווי עס איז בלתי שום
 ספק געווען ר' יצחק-בער לעוויןזאָן, און זיין ווירקונג איז סוף-בל-סוף געבליבן
 באַרעניצט אויף די ענגע, פון פּאָלק אַפּגעריסענע קרייזלעך אייפגעקלער-
 טע. אָבער פאַר די דאָזיקע קרייזלעך איז דער נאָמען פון זעם קייערעניצער
 שריפטשטעלער געווען אַרומגערינגלט מיט אַ באַזונדערן אָרעאָל, און אין די
 פּאַרשרייט, וואָס די אַרײַפּלערונגס-באיוועגונג האָט, נאָך אַלעמען, פּאַרט געמאַכט
 אין יענער צייט אין רוסלאַנד, האָט זייער אַ גרויסן חלק געזאָט לעוויןזאָן.
 גרויס זיינען אויך געווען די פאַרדינסטן לעוויןזאָנס פאַר דער העברע-
 ייִער ליטעראַטור. אַרויס פון דער שול פון גחמן קראַכניאַל אין ש. י. ראַ-
 פּאָפּאַרט (שי"ר), באַוואָפנט מיט ייִדישן אין אַלגעמיינעם וויסן, באַגאַבט מיט
 אַ קריטישן חוש, האָט ער אין דער העברעישער ליטעראַטור אַריינגעטראָגן אַ
 באַלעבנדיקן שטראָם. ער איז געווען אַ שונא פון רעטאָריק און געקרייזלטער
 מליצה און האָט זיך געפלייסט צו געבן זיין דור קלאָרע, פון פאַראורטיילן
 פרייע פאַרשטעלונגען פון דער ייִדישער עטיק און אמונה, איינפלאַצן אין אים
 אַ ליבשאַפט צום וויסן און צו פּראָדוקטיווער אַרבעט. זיין איינפאַכער פּאַסי-

לערער סטיל האָט געגאַלטן אַלס מוסטער, און די טעמעס, וואָס ער האָט באהאנדלט, האָבן דורך זייער אַקטואַליטעט געצוואונגען צום ערנסטן נאָכדענקען.

געטריי דער משכילישער אידעאָלאָגיע, איז לעווניזאָן אין דער טעאָריע געווען אַ קעגנער פון דער יידישער שפראַך, און אין דעם צווייטן "שער" פון זיין "תעודה בישראל", וואו ער פאַרענטפערט די שאלה, צי מעגן יידן לערנען פּרעמדע שפראַכן, ניצט ער אויס אַלע אַרגומענטן, כדי צו דערווייזן, אַז יידן האָבן זיך אַלעמאַל אַסימילירט שפראַכלעך און דעריבער דאַרפן זיי אויך איצט אָננעמען די לאַנדשפראַך. פאַר אים, דעם טיפישן משפּיל, וואָס איז אזוי מאַריך וועגן דער נויטווענדיקייט פון דעם לימוד פון לשון-הקודש "על פי הדקדוק בתכלית השלמות", האָט ניט געקענט האָבן קיין רייזן די יידישע פּאָלקסשפראַך, אין וועלכער ער האָט בלויז געווען אַ פאַרדאַרבענעם לשון: "וואָרעם זי איז אויסגעמישט פון פאַרדאַרבענע ווערטער, גענומענע פון העבֿרֿיש, רוסיש, פּראַנצויזיש, פּויליש וכדומה, אויך די דייטשע ווערטער זיינען צעצויגן און פאַרקריפּלט, ניטאָ אין זיי קיין גאַנץ גליד, דערצו נאָך קלעקט אונז די דאָזיקע שפראַך נאָר פאַר פּראָסטן זאַכן אין פשוטן שמועס, און אַז מיר ווילן אויסדריקן אַ העכערן באַגריף, האָבן מיר ניט קיין לשון".

דער אויספיר פאַר לעווניזאָנען איז—ניט צו אַנטוויקלען די יידישע שפראַך, כדי זי צו באַרייכערן מיט נייע באַגריפן און אזוי-אַרום אויך אויפֿ-הייבן דאָס פּאָלק אויף אַ העכערער מדרגה, נייערט צו ברענגען דערצו, אַז יידן זאָלן אָננעמען די שפראַך פון דעם הערשנדיקן פּאָלק. פאַר דער דאָזיקער אידעע געפינט ער אַ שטיצע אין דער באַציונג פון מאַנכע תנאים צו ארמית, דער שפראַך, אין וועלכער עס איז געשאַפן דער תלמוד; באַרץ ישראל לזון סורסי למה? או לשון הקודש או לשון יוני?—אויף וואָס דארף מען אין אַרץ-ישראל האָבן די סירישע שפראַך? אָדער לשון-הקודש אָדער גריכיש—ברענגט ער די מיינונג פון רבי און גיט צו פון זיך: "וואָרעם גריכיש איז געווען זייער אַרייכע שפראַך און די מדינה-שפראַך דאַמאַלסט אין אַרץ-ישראל, און רבי יוסי האָט געזאָגט: בבבל לשון ארמי למה? או לשון-הקודש או לשון פרסי—וואָרעם אויך פּערסיש, איז געווען אַ ריינע שפראַך אין די מדינה-שפראַך", באַטערקט לעווניזאָן און מאַכט שוין דעם פאַר אים נייטיקן אויספיר, אַז "אין דער דאָזיקער מדינה (ד. ה. אין רוסלאַנד) וואָס דאַרפן מיר יידיש-דייטש? אָדער די ריינע דייטשע שפראַך אָדער די רוסישע שפראַך, וואָרעם זי איז די שפראַך פון דער מדינה, ובפרט אַז זי איז אַ שפראַך זייער אַרייכע און אַ ריינע, עס פעלט אין איר ניט קיין שום ליבלעכקייט און שיינקייט און אַלע הויכע מעלות, וואָס קערן זיך אָן צו דער פּולקומקייט פון אַ שפראַך".

רייניקייט און מדינהשאַפט—דאָס זיינען די העכסטע פּאָדערונגען, וואָס לעווניזאָן, אַזון פון זיין דור, האָט געשטעלט צו אַ שפראַך, און אזוי ווי די רוסישע שפראַך האָט געענטפערט די דאָזיקע פּאָדערונגען, זוכט ער ראיות

פאר זיין אידעע—אז יידן זאלן אכימילירן די רוסישע שפראך—ניט נאָר ביי די חז"ל, נאָר אויך אין דער געשיכטע; און ער ווערט דער פאָטער פון דער אזוי-גערופענער "סלאווישער טעאָריע", לויט וועלכער די יידן אין די סלאווישע שטעלעך זאלן האָבן גערעדט אמאָל סלאוויש אין ערשט שפעטער זיינען זיי צוריקער צו יידיש—א טעאָריע, וואָס איז ענדלעך אָפגעפרעגט געוואָרן פון דעם היסטאָריקער דובנאָוו, וועלכער האָט אויפן גרונד פון פעסטע און דאָקומענטאַ-רישע ראיות דערוואָזן, אז שוין אין 1717 י"ה איז יידיש געווען די הערשאַנדיקע שפראַך פון אַלע יידישע קיבוצים אין פוילן, ליטע, ווייסרוסלאַנד א. ו. ו. ביי אַזאַ מין קוק אויף דער יידישער שפראַך, אַ קוק, אַגב, וואָס איז עד-היום כאַראַקטעריסטיש פאַר אַלע אַסימילאַטאָרן, סיי אינווייניקטע סיי אויסערלעכע, איז עס אַ הידוּש, וואָס אין דעם אייגענעם יאָר, ווען ס'איז אַרויס דער "תעודה בישראל", האָט יצחק-בער לעווינזאָן אַליין אָנגעשריבן אַווערק אין יידיש... "די הפקד-וועלט", אמת, דאָס דאָזיקע ווערק איז ניט געדרוקט גע-וואָרן ביי לעווינזאָנס לעבן, אָבער עס איז גאָר קיין ראיה ניט, אַז דערפאַר איז עס ניט געדרוקט געוואָרן, ווייל דער אַוטאָר האָט זיך געשעמט מיט זיין יידישן חיבור, ווי דאָס איז געווען דער פאַל מיט מאַנכע משכילים שפעטער, וואָס זייער קינסטלערישער דראַנג צו שאַפן אין דער נאַטירלעכער אייגענער שפראַך האָט בייגעקומען זייער משכילישע באַצונג צו יידיש, מיר ווייסן דאָך, אַז לעווינזאָנען האָט זיין מאַטעריעלע לאַגע ניט דערלויבט צו דרוקן אפילו די-יעניקע ווערק זיינע, פון וועלכע ער האָט ערוואַרטט ישועות אויף יידן, און ערשט דורך דער הילף פון דער רעגירונג און מצענאטן האָט ער באַקומען די מעגלעכקייט מאַנכע פון זיי צו פאַרעפנטלעכן. וועגן דעם, אַז ער זאל קריגן שטיצע אויך פאַר זיינעם אַ חיבור אין יידיש, האָט דאַמאָלסט גאָר קיין רייד ניט געקענט זיין; די ברייטע פאָלקסמאַסן האָבן אויף אַוועלכע ווערק געקיקט ווי אויף אַ שטיק אפיקורסות, און די ווינציקע אויפגעקלערטע האָבן צופיל פאַראַכט יידיש און אינגאַנצן ניט אָפגעשאצט זיין באדייטונג אפילו בלויז אַלס אויפקלערונגסמיטל; זאָגאַר אין צענדליקער יאָרן האָבן דאָך עטינגער און אַקסנפּעלד אומזיסט געזוכט מיטלען צו קענען אַרויסגעבן זייערע יידישע ווערק, וועלכע וואָלטן ביי זייער רעכטצייטיקן ערשיינען זיכער גע-האַט די גרעסטע ווירקונג אויף דער יידישער גאַס.

עס קען אויך געמאָלט זיין, אַז לעווינזאָן, וועלכער האָט געצירט זיין השכלה-פּראָפּאַגאַנדע זייער פאַרזיכטיק, ניט אויפצורייזן צו פיל די אַרטאָדאָקס-סישע מאַסע, האָט דערפאַר ניט פאַרעפנטלעכט די "הפקד-וועלט", ווייל די שאַטנוויסן פון דער יידישער ווירקלעכקייט, פון יידישן קהל ווערן דאָ באַזונדערס שוואַך קריטיקירט.

ווי דאָס זאל ניט זיין, האָט ר' יצחק-בער לעווינזאָנס יידישער חיבור געדראַפּט וואַרטן גאַנצע 60 יאָרן צו דערווען די ליכטיק; שוין פון דער עפנט-לעכקייט, פאַר דעם דאָזיקן משך צייט האָט די השכלה-פּראָפּאַגאַנדע מיט אירע אידע-

אַלן זיך אינגאַנצן אויסגעלעבט, אָפּטערעטנדיק איר אָרט אַנדערע שטרעמונגען אין יידנטום. אויך די יידישע ליטעראַטור האָט זיך פאַר דעם דאָזיקן פּעריאָד אַנטוויקלט און פון כּמעט גאַרנישט אין ריב"ל'ס צייטן זיך דערהויבן צו אַ ליטעראַטור, וואָס האָט שוין געהאַט הינטער זיך אַ גלענצנדע אַנטוויקלונגס-עפּאָכע, מיט אוועלכע פּאַרשטייער, ווי ליבעצקי, מענדעלע מוכר-ספרים, ספּעק-טאָר, שלום-עליכם, פּרוג א. א. א. "די הפּקר-וועלט" איז געדרוקט געוואָרן שוין גיכער אַלס ליטעראַרישער מאָנמענט פון אַ פּאַרגאַנגענער און אָפּגעלעבטער טער תקופּה, ווי אלס ווערק, וואָס זאָל האָבן אַ אַקטועלע באַדייטונג פאַרן דור. אָבער דאָך נעמט עס ניט אַוואַק די באַדייטונג פון דעם פּאַקט, אז "דער מענדלסאָן פון די רוסישע יידן", דער טעאַרעטישער קעמפּער קעגן יידיש, איז געווען דער יקער, וועלכן עס געהערט דאָס ערשטע אַריגינעלע וועלט-לעכע, און אין אַ געוויסער מאָס—אויך קינסטלערישע ווערק פון דער יידישער ליטעראַטור פון דער פּאַרמענדעלישער תקופּה.

הגם, די הפּקר-וועלט, איז געדרוקט געוואָרן שוין נאָך דער צייט, אָבער אין כתב-יד האָט זי בשעתה צירקולירט איבער גאַנץ וואָלין און נאָך ווייטער, אַרויסרופנדיק דעם צאָרן פון די דורך איר געטראָפּענע עלעמענטן און אומ-דירעקט ווירקנדיק אויף די משכילישע שריפטשטעלער לטובת דעם שרייבן אין יידיש (א. ב. גאָטלאַבער).

צו ערשט איז "די הפּקר-וועלט" אָפּגעדרוקט געוואָרן אין שלום-עליכם זאַמלבוך "די יידישע פּאָלקס-ביבליאָטעק" (קיעוו, 1888) דורך דעם ענערגישן און איבערגעגעבענעם אַרויסגעבער פון ריב"ל'ס ווערק דוב-בער (פּערנאָרד) נאַטאַנאָן, וועלכער האָט אויך פּאַרעפּנטלעכט אין דעם אייגענעם זאַמלבוך לעוויונאָנס ביאָגראַפיע.

שפעטער האָט נאַטאַנאָן אַרויסגעגעבן "די הפּקר-וועלט" צוזאַמען מיט דער ביאָגראַפיע אין אַ באַזונדערער אויסגאַבע אונטערן טיטל "פּאַפּירענע ברוק, אָדער די הפּקר-וועלט, ר' י. ב. לעוויונאָנס לעבנס-בעשרייבונג, דער סוד פון מאַגעטיזם, אויך וואָס עס טהיט זיך אויף יענער וועלט א. א. וו.", די דאָ-זיקע אויסגאַבע האָבן מיר ניט געקענט באַקומען. פאַר אונז ליגט אָן אויסגאַבע (3טע אויפלאַגע) פון ר' יצחק-בער לעוויונאָנס "געקליבענע שריפטן—מיט זיין ביאָגראַפיע—צום אַנדענקונג פון זיין 50טען יאָהרצייט (פּאַרלאַג פון דוד סאַוואַ, וואַרשע, תרס"ד), וואו דער נאָמען פון נאַטאַנאָנען איז אינגאַנצן ניט דערמאָנט. אחוץ דעם טייל "הפּקר-וועלט", וואָס איז פּאַרעפּנטלעכט אין דער יודי-שער פּאָלקס-ביבליאָטעק (ער איז איבערגעדרוקט אין דעם פּאַרגעלייגטן בוך), גייט אין די דאָזיקע "געקליבענע שריפטן" אַריין אויך אַ "צווייטער אָבטהיילונג", וואָס ס'איז טהוט זיך אויף יענער וועלט", מיט אַזאַ צושריפט פון אַ "המביא לבית הדפוס": "די צווייטע אָפּטיילונג פון דער "הפּקר-וועלט" איז אַ צייט מיט יאָרן גע-לעגן ביי דעם מחבר פּאַרשטיפּט אונטערן ספּאַלעק פון דער סטעלי אין זיין אַרימען שטיבל אין דער שטאָט "קצר עינים", ביי עס האָט זיך געמאַכט אַ שרפה.

און דער חיבור איז פאַרברענט געוואָרן, נאָר די אותיות זיינען געבליבן אויך האָבן אַרומגעשוועבט אויפן עלטן התורה. האָט מען זיי ענדלעך מיט גרויס מיט צוזאַמענגענומען און מ'האָט זיי אָפּגעדרוקט אונטער דעם נאָמען „די הפקר=וועלט“ צווייטע אָפטיילונג, דען די ערשטע אָפטיילונג איז שוין לאַנג אָפּגעדרוקט געוואָרן. מ'זאָגט, אַז דער חיבור האָט גאָר אַן אַנדער נאָמען און איז געשריבן אויף חסידים-לשון, אָבער דער מחבר איז דערזעלבער.”

דער דאָזיקער צווייטער טייל פון דער „הפקר=וועלט“ האָט ניט, לויט זיין אינהאַלט, קיין שום צוזאַמענהאַנג מיט דעם ערשטן. ער שטעלט פאַר אַ פאַרברעטונג פון לעוויןזאָנס אַנטיחסידישער סאַטירע „עמק רפאים“ מיט געוויסע השמטות אין אָנהייב און סוף. צי דאָס האָט אין יידיש באַזאָר-בעט דער מחבר אַליין אָדער זיין אַרויסגעבער, קענען מיר ניט פעכטשטעלן. פאַר דער צווייטער השערה רעדט דער פאַקט, וואָס דער טייל „הפקר=וועלט“, וועלכער איז פאַרעפנטלעכט אין דער „יודישער פּאָלקסביבליאָטעק“, רייסט זיך איבער, אָן אַ סוף, און ס'איז דאָ אַ באַמערקונג פון דער רעדאַקציע, לויט וועלכע כער גאַטאַנואַן פאַרויכערט, אַז אין לעוויןזאָנס יידישן מאַנסקריפט האָט געפּעלט בלויז איין בלעטל; קיין וואָרט ווערט דאָ ניט דערמאָנט וועגן אַ צווייטן טייל. פאַר דער השערה, אַז דער דאָזיקער צווייטער טייל איז אויך אַריגינעל יידיש פון לעוויןזאָנען, ריידן אָס וועלכע ראיות: א) אין די אויבנדערמאָנטע „גע-קליבענע שריפטען“ געפינען מיר די איבערזעצונג פון ריב"לס „ארץ גזרה“ זונבערן טיטל „דיא וויסטע אינזעל“, איז דערביי דאָ אַ הערה „פריי פאַס העכערעאישען“, בשעת ווען צו דעם צווייטן טייל „הפקר=וועלט“ איז קיין שום באַמערקונג ניטאָ; ב) די צושריפט צום יידישן טעקסט שטימט ניט מיט דעם אַריינפיר פון „עמק רפאים“, און ס'לייגט זיך גיט אויף דער סברא, אַז דער אַרויסגעבער (נאַטאַנואַן) אַליין זאָל זי האָבן אָנגעשריבן, בפרט אַז דער גאָ-מען פון דער שטאָט „קצר עינים“ שטעלט פאַר אַ אַנאַגראַם פון לעוויןזאָנס געבורט-און וואוינאָרט קרעמעניץ.

דער צווייטער טייל „הפקר=וועלט“ הייבט אָן מיט זיך יענע ליטעראַרישע פאָרם אין דער יידישער ליטעראַטור, וואָס איז שפּעטער באַנוצט געוואָרן פון א. ב. גאַטלאַבער, י. י. לינעצקי א. אַנד. צו פאַקעמען דעם חסידזום. לעוויןזאָן גייט דאָ אין די פּוסטריט פון יוסף פּערלס באַרימטן „כגלה טמירין“, וואָס אַ סברא, אַז אין דעם דאָזיקן סאַטירישן ווערק האָט לעוויןזאָן געהאַט אַ גרויסן חלק אַלס מחבר. עס איז אַ ביטערע סאַטירע אויף די „גוטע יידן“, פון וועלכע ס'ווערט אויסגערעכנט אַרונטערגעריסן די מאַסע און זיי ערשיינען אין דער געשטאַלט, אין וועלכער די משכילים האָבן זיי געזען.

* ערשיינען צוזאַמען מיט זיין אַנטיחסידישן פּאַסאַלעש, דברי צד קים, אין חיי, 1832: 3 איבערגעדרוקט אין „וילקוט ריב"ל“.

עס איז געווען אין יענער צייט, ווען אין אייראָפּע איז ערשט באַקאַנט געוואָרן, אז מ'קען "מאַגנעטיזירן" (אַדער, ווי מ'רופט עס אַצונד, "היפּנאָטיזירן") אַמענטשן, און דאָן כלומרשט דערגיין פון אים סודות פון יענער וועלט, לע-וויוואָן האָט עס אויסגעניצט אין דעם צווייטן טייל פון דער "הפּקר-וועלט", וואו ער באַשרייבט, ווי אַ "בעל-מופת אַ מאַגנעטיזירער" פאַרשלאַפּערט אַ קראַנקן און דער קראַנקער דערציילט, וואָס סע טוט זיך אויף יענער וועלט, לאָזט זיך אויס, אַז גערעכט געווען איז דער תנא, וועלכער האָט געזאָגט: "עולם הפּוך ראיתי, איך זע אַ פאַרקערטע וועלט, עליונים למטה—די הויכע זענען אונטן, ותחתונים למעלה—און די אונטערשטע זענען אויבן", "דער רבי, וואָס איז גע-ווען באַקאַנט אין זיין קהילה פאַר אַ צדיק, אַ חסיד, אַ בעל-מופת, דער ווערט געמשפּט אין דעם גיהנם-התחתון". און עס גייט אַוועק אויף גאַנצע זייטן דער ווידוי פון דעם אין גיהם געפייניקטן צדיק, וועלכער דערציילט די גאַנצע געשיכטע פון אַלע זיינע רמאות, שווינדלען, פאַרברעכנס, דורך דער בייסנ-דיקער סאַטירע קעגן די גוטע יידן, וועלכע ניצן אויס אויף אַזאַ שענדלעכן אופן דאָס תמימות און די אמונה פון פשוטן המון, קוקן אויך אַדורך די ליב-לינגס-אידעען לעוויוואָנס, וועגן וועלכע ער רעדט אין זיינע השכלה-ווערק, ווי למשל, וועגן דער נייטיקייט צו לערנען העברעיִש און וועלטלעכע חכמות, וועגן דער שעדלעכקייט פון לוקסוס, וועגן דעם, אַז יידן זאָלן זיך נעמען צו ערדאַרבעט און אז. וו.

אַט איז, למשל, אַ שטיקל פון דעם צדיקס ציוואה צו זיין זון:

"זע! זע, מיין קינד, דו ביסט דאָך קיין נאָר ניט, און פאַרשטיי, אַז מען וויל זיך מאַכן אַ שיינעם נאָמען און אַז מען וויל אויך געלט פאַרדינען און שוין לעבן, מוז מען זיך מאַסקירן פאַר דעם פּראָסטן פּאָלק, דאָס הייסט, מען מוז שווינדלען און זיי פאַרדילן די קעפּ, זיי זאָלן ניט וויסן קיין אונטערשייד פון רעכטס צו לינקס... דיין מוטער-זאָגן זאָל ניט זיין ווי די רבנים און מגידים, וואָס זייער מוטער באַשטייט אין דעם, אַז מען זאָל ניט באַטריגן איינער דעם אנדערן, זאָלן האָבן אַ גערעכטע וואָג און מאָס, זאָלן כשר פאַרדינען אַ קערבל, זאָלן ניט נאָכגיין נאָך די מאָדעס, זאָלן ניט טראָגן קיין טייערע מלבושים און פערל, זיי זאָלן ניט פעקלען קיין סחורה פון אויסלאַנד, די בעלי-מלאכות זאָלן זיך אָרנטלעך באַשעפּטיקן מיט זייער אַרבעט, צווייטן זאָגן זיי אויך משלים, וועלכע קריכן אַריין אין דער לעבער—כּון אַזעלכע דרשות זאָלסטו זיך היטן, אויך מיט דעם טוען זיי די דרשנים זייער נאַריש, וואָס זיי מאַכן אויפּמערק-זאָס דעם עולם וועגן לערנען מיט קינדער; זיי פאַרשעמען די תלמידים מיט זייער דרשות... זאָלסטו ניט קוקן אויף די דרשנים, וועלכע שטראַפּן די סבאָר-שטישקעס מיט די ראַטמענעס וכדומה די אַנדערע בעלי-התמנות (אַמטלייט) מגידים, אַז זיי זאָלן ניט ראַבעווען, זאָלן אויף זיי ניט אַרויפּוואַרפּן פאַרשיי-דענע נעדאַמקעס, און די נגידים אַליין זיינען פטור דערפון, זייערע דרשות בכלל באַשטייען נאָר אין דעם, מען זאָל זיך ניט נאָמיאָגן נאָך געלט אויך

כבוד, וואָס דאָס רוב פּאָלק גליסט זייער נאָך די זאָבן, דו אָבער, מיין זון, מייד אויס דעם וועג, פון דיר זאָל מען ניט הערן אַזעלכע דרשות, ווען דו ווילסט, אז מען זאָל דיך ליב האָבן און מען זאָל האַלטן פון דיר, אדרבא! זאָלסט נאָר תמיד נאָכגעבן און האַלטן מיט די תקיפּים פון דער שטאָט, די נגידים זאָלסטו פּאַטשעטאַיען, די ראַטמענעס מיט די ראשי-הקהל, אַטדאטשיקעס, וועלכע געבן אָפּ (רעקרוטן), בעלי-טאַקסעס, אַטקופּטש קעס, צעכמייסט, רט וכדומה, זאָלסטו תמיד אַ דורש בשלוםס זיין און זאָלסט פאַרלאנגען נאָר זייער טובה, אויך פון די פּאַקטוירים זאָלסטו ניט זיין פון ווייטן, זאָלסט זיי מקרב זיין, דען דורך זיי וועסטו באַפעסטיקן דיין באַשטאַנד, וועסט צוגויפּנעמען פיל געלט און וועסט האָבן גרויס כבוד, וועסט אלע מאָל גרעסער וואַקסן, ווי ווייט דו וועסט נאָר קענען, זאָלסטו אונטערדריקן די לומדים און די משפּילים, וועלכע פאַרשטייען עפעס אַ חכמה, זאָלסט זיי פאַרפּאָלגן און מאַכן אויף זיי פאַרשידענע בלבלים, ווען איינער וועט דיך פּרעגן אַ עצה, זאָלסטו זען, אַז ער זאָל פאַר דיר מ'זודה זיין אַלע זיינע זינד, דורכדעם וועט ער שוין פאַר דיר תמיד מורא האָבן און וועט דיר זיין תמיד אַ נכנע"א. א. א. וו.

ביי דער באַשרייבונג פון דעם רביס אַ שלש-סעודות, וואו דער מחבר לאַכט ביטער אויס דעם רביס תורה אין העוויות, לייגט ער אים אריין אין מויל אַזאָ מיין דרשה :

„מיין זון, זלמן ברחן, זאָגט דער רבי, מאַך טיך נאָר אַ ביסל פּריילעך, דען איך בין אַ ביסל מרה-שחורהדיק, איך זע פיל גורות אויף יידן, דער שר פון מלכות טוריא איז אויך צווישן די קטרגים : ער שטייט אין שרייט, מען זאָל צונעמען דעם דת פון יידן, היינו : מיט יידישע קינדער זאָל מען לערן גען פּסוק און דיקדוק רחמנא ליצלן ! אוי דיקדוק, דיקדוק ! אוי פּסוק, פּסוק ! מען וויל אויך גוור זיין אויף יידן, זיי זאָלן זיך באַשעפּטיקן מיט עבודת אדמה, ווי די גוים, ובפרט די אַרעמע לייט, זאָלן ווערן בעלי-מלאכות, אויך די קינדער זאָלן לערנען רוסיש און רעכענען, אוי, השבון, השבון ! מען וויל אויך גוור זיין, עס זאָלן זיין רבנים אין יעדער שטאָט, אַזוי ווי עס איז לאַנג געווען אין די ארבע ארצות, און זיי זאָלן דווקא זיין לומדים, השם ישמרנו ! לומדים ! אוי, לומדים ! וואָס דאַרפן מיר לומדים היינטיקע צייטן ? ... א. א. וו.

אַז אַ יידענע קומט צו דעם רבין מיט אַ ווייגעשריי, דער הייליקער מאַן זאָל העלפן איר טויט-קראַנקן זון, באַרייטט ער די אַרמגליקלעכע מוטער, נעמט פין איר אַראָפּ דאָס צירונג, דאָס שטערנטיכל אין נאָכדעם שרייבט ער איר אַ קוויטל און מאַכט אַפּדיון נפש אויף איר זון, פאַרשרייבנדיק אים די סאַמע משונהדיקע רפואות. דערביי זאָגט ער איר :

„זאָלסט וויסן, אַז די גאַנצע ק'ענק איז צו אים געקומען דערפאַר, וואָס ער האָט געלערנט ביי דעם מלמד דייטש, און דער מלמד האָט דאָס געלערנט אין די שקאַלעס. זאָלסט אויף זיך מקבל זיין בשבועה, אַז דיין זון וועט גע-זונט ווערן, זאָל ער ניט לערנען קיין פּסוק (תנ"ך) און מבל-שמן דיקדוק. ער

זאָל ניט שרייבן אפילו קיין פראַסט יידיש, ער זאָל זיך גאָר קענען קוים
 חתמענען, אזוי ווי איך מיט מיינע קינדער. אויך זאָלסטו זען, ער זאָל ניט
 רענען ריידן קיין שום לשון, רחמנא ליצלן! אפילו גוי'ש זאָל ער אויך ניט
 קענען ריידן, ומכל שכן שרייבן אויף אַנדערע לשונות אוודאי ניט! חומש זאָל
 זיך ניט לערנען פיל, גאָר אַ ביסל, גמרא אויך צו ביסלעך; ער זאָל זען מאַריך
 זיין ביי זיין דאוונען, און זאָל אָפּט גיין אין מקוה אריין, ער זאָל זיך סטאַרן
 צו הערן און צו דערציילן מעשיות פון צדיקים, אפילו שיחת-חולין פון גוטע
 יידן איז אַסך מער טייערער ביי גאָט פון אַלע לערנעכצן פון די לומדים
 מיט די רבנים, אויך די חכמים, משכילים ופלוסופים, רחמנא ליצלן. איך זע
 ווי מעגלעך איז, איך זאָל מאַכן אַלע טאָג נייע ברכות. די ערשטע ברכה מיינע
 איז: וואָס גאָט האָט מיך ניט באַשאַפן קיין למדן; די צווייטע ברכה איז:
 וואָס גאָט האָט מיך ניט באַשאַפן אַ בריה; די דריטע ברכה איז: וואָס ער
 האָט מיך ניט באַשאַפן אַ פלוסוף; די פירטע ברכה איז: וואָס ער האָט מיך
 ניט באַשאַפן אַ בעל-חשבון; די פינפטע ברכה איז: וואָס איך פאַרשטיי ניט
 קיין שום לשון; די זעקסטע ברכה איז: וואָס איך בין ניט קיין בעל
 פסוק (תנ"ך); די זיבעטע ברכה איז: וואָס איך בין ניט קיין בעל-דקדוק;
 די אַכטע ברכה איז: וואָס איך קאָן ניט שרייבן, אפילו זיך ניט חתמענען
 ווי עס דאַרף צו זיין; די ניינטע: וואָס איך בין ניט קיין בעל-מלאכה".

אַחוץ דער "הפקד-וועלט" האָבן מיר נאָך פון לעוויןזאָנען אַ סאַטירישן
 שיר אין יידיש אין זיין העברעיִשן ווערק „תולדות פלוני אלמוני הכובי"*)
 אין דער דאָזיקער, זייער לעבעדיק געשריבענער סאַטירע, וואו לעוויןזאָן
 שילדערט אַ טיפּ פון אַן אויפגעקומענעם קהלסטאַן, אַן עס-האַרץ, אַ צבועק, אַן
 אכזר, וואָס זיין האַרץ איז אַ האַרץ פון שטיין, וואָס האַסט דעם אַרעמען
 מענטש שנאת-מוות א. א. ו. איינמאָל פאַלט דעם דאָזיקן קהלסטאַן איין צו
 מתקן זיין אַ ניס אין שטאָט: היות ווי פורים וואָלט געווען נישקשה פון אַ יום-טוב,
 איז אָבער דאָ אַ צרה—ניטאָ קיין רו פון די אַלע מיאוסע אַרעמעלייט, וואָס
 שלאָגן אָפּ אין יענעם טאָג די שוועלן, טראָגן אָן בלאַטע, אפילו די פורימדי-
 קע סעודה שטערן זיי; לכן וועט ער אויסרופן אסתר-תענית אינדערפרי, אַז
 קיין שום אַרעם מענטש זאָל זיך פורימדיקן טאָג ניט דערוועגן אַריבערצוטראַען
 די שוועל פון די בעל-הבתים, האָט ער אזוי געטאָן, האָט אויסגערוּפן די
 נייע תקנה אין שול, פאַרקערט די שמחה פון פורים אין אַ טרויער פאַר די
 אַרעמע און עלנטע און זיי האָבן געוויינט אין די גאַסן, און דער כּוֹזֵב אַליין
 האָט זיך אומגעקערט אַהיים פריילעך און צופרידן אזוי ווי המן און זיך באַרימט
 פאַר זיין הויזגעזינד מיט זיין אויפטו. אָבער דאָס פאַלק האָט זיך ניט צוגע-
 הערט צו דעם כרוז פון דעם דאָזיקן אכזר און כּוֹדִיע געווען אַלע אַרעמע
 און אומגליקלעכע, אַז זיי זאָלן פריי אַרומגיין ווי דער יידישער מנהג איז, און

*) ילקוט ריב"ל, ז, 6—10.

ווי ס'איז דאָס געבאַט פון ספר אסתר, נאָר דעם פּוּבליס שטוב האָבן זיי פאַר-
מיטן, אזוי ווי אַזוי אַ ווייניגער אָדער אַ פּהן אַ בית-הקברות. און איינער איז-
געראָמאָן האָט דערויף געמאַכט אַ שיינע הלצה אין יידיש :

פורים ישׁביל אויסגערוּפן אין שוּל.

עס לאָזען זיך אױס די גוטע צײטען,
וואָס איך פּלעג אױף קהל רײטען,
זײא האָבען גיגעסױן מיט לפּױל,
און איך מיט שעפּױל.

אַז בײא כײר פּלעגט זײן דיא אסיפּה
האַב איך געהאַט פּרנסה בשוטע,
פּערבײא דיא גיטע צײטען,
וואָס איך פּלעג אױף קהל אַרום רײטען.

קהל וועט אױך באלד אױס ווערן,
וועט שױן מײן פּרנסה גאַנץ אױפהערן;
איך וועל בלײבען אָן געלד,
אַפּנים ווײא הױך בײא דער וועלט.

נאָך דאָס פּעהלט כײר—פורים אין לאַנד;
ער שטעהט שױן אונטער דער וואַנד,
ער איז שױן גאָר נױט ווײט,
וואָס וועל איך טהון מיט דיא אָרמע לײט ?

אזױ שמועסט לבן הכּוּבּי אַלײן צו זיך,
דּרעהט מיט די פּינגער, שטױך, פּיך, דױך,
און גיט אַ פּױף, עס איז שױן נױט שלעכט,
און האָט זיך דערווײל דעם ספּאַדעק פּערעכט.

די אָרמע לײט וועלען שױן קושין אין לאָך,
עס מוז נאָך געשעהן הײנטיגע וואָך,
הערסט דוא, רבּקלע, איך וועל עס מאַכען גאַנץ אײדיל,
ווי דער קאַטער מיט דעם ווײדיל.

דערצעהל, סאַטע לעבען,
דערצעהל מײר ח'לעבען,
דו קענסט גוט אין די מעשה-בױכליך, פּאַטעוּ !
וואָס איז געווען דיא מעשה מיט דעם קאַטער ?

עס מוז זיין גאָר מעשה נורא,
איך בין זיך יאָ אַ מבין אויף דיין תורה,
איך בעט דיך, ליבער פאָטער!
דערצייל די מעשה מיט דעם קאָטער.

אַ מאַרצאָווע קאָטער האָט מען פאַר פורים אָבגעדרייט דעם ש...
זיי ער האָט געזעהן, ער קאָן שוין ניט זיין גאנץ,
האָט ער געגעבן אַ דריי מיט דער פלייצע:
איך בין זיך אַ יועץ, זאָל איך מיך נישט געבן אַן עצה!

אין מאַרץ איז זיך אַ קאָטער א זאך,
דענסטמאָל שפּרינגט ער אויף דעם דאך,
אלע קעץ זענען זיין,
און וואָס ער זאָגט, איז זיך זייער סיין.

דער קאָטער האָט געמאַכט ביי זיך אַיין אסיפה
האָט צוגערעדט דעם עולם מיט חניפה:
רבותי! עס איז ניט שיין מיט אַ ש... אַ קאָטער,
לאָמיר אים אַלע ווערן פטור.

נאָר מען מוז מאַכען, עס זאָל האָבן אַ פנים,
איך וויל לאָזען אונטערשרייבען ביי דיינים,
און פאָטאָקיווען ביי די רבנים,
וועלען מיר פטור ווערען די קבצנים.

און תיכף אַ כרוז מיט דעם גאַנצען פעריאָם,
זיי פאַרציטענס אין סדום
אלע נעמאָהאַשציס פאַריאָגן,
זיי זאָלען קינדס קינדער פאַרזאָגן.

רבקלע אַ דריי מיטן אייגעל,
פאַר דעם געלט בעסער האָדעווען די פייגעל,
דאס אַליין איז שוין גענוג,
אַז מען זאָל וויסן, אַז דו ביסט קלוג.

היינט וועט מען ווערען, ליבער פאָטער,
אלע אַרעמע לייטס פטור,
קיין ש... ביי קיין קאָטער,
קיין קבצן ביי מיין פאטער.

וואָס מאַכען זיי קראנק די קעפּ,
נעמאָהאַשציעס דאַרפען גיין אויף דעם סטעפּ,
כלעבען שיין פאר גאָט און פאַר לייט,
אַז מען זעט נישט פאַר זיך קיין ארעמע לייט.

דאָך דערצייל נישט ליבער פאטער,
קיינעם די מעשה מיט דעם קאטער,
כאָעבן, פֿאטער! פֿאטער!
מען וועט דיך רופֿן לבן קאָטער.

סיי דער ערשטער טייל פון דער „הפקר-וועלט“ (וואָס איז איבערגע-
דרוקט אין אונזער בוך). סיי די עטלעכע פראַגמענטן—פון דעם צווייטן
טייל, ווי אויך דער אויפן ציטרטער סאַטירישער שיר, זיינען כאַראַקטע-
ריסטיש פֿאַר לעווינזאָנען, דעם קעמפער פֿאַר די השפּלה-אידעאלן, קעגן
די נעגאַטיווע קולטורעל-סאָציאַלע פֿאַרהעלטענישן פון יידישן לעבן; זיי גיבן
אונז אָבער אויך אַ באַגריף פון לעווינזאָן דעם יידישן שריפטשטעלער,
וואָס באַנוצט פריי דאס פֿאַלקסטימלעכע יידיש פֿאַר ליטעראַרישע צוועקן.
און מ'דאַרף געדענקען, אַז לעווינזאָן האט פאר זיך ניט געהאַט קיין שום
מוסטער, וואס זאָל אים קענען באַאיינפֿלוסן. אלע ווערק אין יידיש,
אַ חוץ נאַטירלעך—די רעליגיעזע, זיינען אָדער געווען געשריבן ניט אין
ריינעם יידיש אָדער האָבן בכלל ניט געהאַט דעם כאַראַקטער פֿון אַריגי-
נעלע שאַפונגען. אַזוי-ארום קען, ווי מיר האָבן שוין אויבן דערמאָנט, די
הפקר-וועלט באַטראַכט ווערן פֿאַר דעם ערשטן אַריגינעלן ווערק פֿון דער
יידישער השפּלה-ליטעראַטור אין רוסלאַנד. אָבער ס'איז נאָך ניט געהאַט
געקומען די צייט פֿאַר אַ ברייטער ליטעראַרישער אנטוויקלונג אין יידיש,
און ניט נאָר לעווינזאָנען, וואָס האָט סוף כל-סוף ניט באַטראַכט זיך פֿאַר
אַ שרייבער אין יידיש, נאָר אפילו זיינע צייט-חברים, ד"ר שלמה עטינגער
און ישראל אַקענפעלד, וועלכע האָבן שוין געהאַט גענוג פּרעטענזיע (און
כּטרון אַזראַי!) אויפצובויען אַ ברייטע יידישע ליטעראַטור, האָט זיך עס
ניט איינגעגעבן. די יידישע ווערק פון דעם פֿאַטער פֿון דער יידישער
השפּלה אין רוסלאַנד זיינען אַזוי-ארום גיכער דאַקומענטן פון דער היסטאָ-
רישער עפֿאַכע, ווי רינגען אין דער קייט פון אַ נאָרמאַלער ליטעראַטור;
דערפֿאַר אָבער ווערט דער אינטערעס פון די דאָזיקע ווערק שטאַרק גע-
הויבן דורכדעם, וואָס זייער אַווסאַר איז געווען דער גרויסער מאַן פון
דער השפּלה—ר' יצחק-בער לעווינזאָן.

די הפקר וועלט

באָך וויסאַקע,
פאן דאלעקע.
(א נויגט ווערטל).

ר' זרח גוט מאָרגען, ר' פייטיל!

ר' פייטיל גוט מאָרגען, גוט יאָהר! — אוי ביטער—ביטער, נישטאָ קיין כחות,
נישטאָ—נישטאָ—אוי!

ר' זרח זעצט אייך, ר' פייטיל, לעבין מיר, אויף דער פרויזבע, רוהט אייך א
ביסעל אָפּ, זעצט אייך לעבין דעם יודען, נישט קשה—נישט קשה!
ר' פייטיל ווער איז דער יוד? א פנים איין אורח עפיס? שלום עליכם! פון
וואנען איז א יוד?

אורח כון רייסין.

ר' פייטיל א סקלאָוויר? א מאָהליווער? א וויטיפסקער? הא! איך הער נישט
פון וואנען?

אירח א מאָהליווער! דאָס הייסט, נישט אין גאנצען א מאָהליווער, אונ פאַרט
איין מאָהליווער, א וויטיפסקער אויך א ביסעל, אונ א שטיקעל דובראָוו=
נער אונ היינט בין איך גאָר איין קורלענדער.

ר' זרח ווי א ליטוואַק, פון עלף שטעדט, א שטעגיר וויא א פידקאמינער—
בראַסליווער—ירושלמי!

אורח חא, חא, חא, א גילעכטער, חלעבין! אוי, מאריך ימים זאָלט איהר זיין
זיידוניאָ! ס'איז גאָר א פורים=שפיל מיט דעם אלטיטשקען, לעבען זאָלט
איהר הונדערט אונ צוואַנציג יאָהר! זעצט אייך דאָ, איהר האָט געבין גאָר
קיין כח נישט, זעצט אייך, נישט קשה!

ר' זרח פון וואנען געהט איהר עס דאָ? עפיס געהט איהר מיר אָנגיזאָטעלט,
ר' פייטיל! געהט איהר נישט פון א באַדעקינסיל, פון א ברית'יל, עפיס
פון א שמחה'לע, — הא?

ר' פייטיל אוי א שמחה'לע! א מיתה משונה זאָלען זיין נעמען היינטיגען
טאָג מיט זייערע שמחה'ליך!

ר' זרה וואס איז עס עפּיס אַ נייעס, ר' פייטיל ?
 ר' פייטיל איך געה עס דאָ פון אַ שבועה'לע, טאָג אונ נאַכט שבועות, אסימות,
 הערכות, יאָבעדעס, אונ העלכע שוואַרצע יאָהר, פאר צאָפּעלט זאלין
 זיין ווערען, רבונא דעלמא כולא ! טאָג אונ נאַכט שבועות ! ווי זאָל השי"ת
 אקעגען אונז אַ פריי מוטה בעווייזען ? אין דער אַכט : "יאָק מי דאָ באַהאַ טאָק
 באַה דאָ נאַס", זאָגט איין ערל אַ שפּריכוואַרט, איז עס אַ מבדיל גאָר אַ תורה
 ר' זרה וואָס איז ווידער פאַר אַ שבועות?

ר' פייטיל זאָל אייך אזוי וויסען שלעכטס אונ מיך אונ אַלע יודען ! פרעגט מיך
 בחרם, אויב איך ווייס, וואָס איך האָב געשוואַרען, אונ נאָך וועמעס
 טאַטע-מאַמע; מן הסתם עפּיס פעקיל-מאַכערס, געשעפטין, — מען האָט מיר
 געהייסען שווערען, האָב איך געשוואַרען, — עפּיס זאָגען — האָב איך געזאָגט,
 וואָס אונ ווען, ווייס איך נישט, אסור !

אָרחה איך פאַר שטעה נישט, סטייטש, ווי טאָהר מען שווערין, אז מען ווייסט
 נישט, וואָס אונ ווען? עס מעג זיין אַקעגין איין יודען, אָדער אַקעגין
 אַ גוי; אָך איז מיר, דיא האָר שטעכען כּיר אין קאַפּ: סטייטש פאַלש שווערען?
 דאָס איז דאָך די גרעסטע עבירה אין דער וועלט, מע קען דאָך קיין כּפרה
 נישט האָבן ניט בעולם הוה אונ ניט בעולם הבא, וואָס איז דאָס ביי אייך,
 עפּיס גאָר אַ "הפּקר וועלט", רחמנא ליצלן !

ר' זרה די גמרא זאָגט, וואָלט מען נאָר געוועזען די צדיקים: חנניה, מישאל
 ועזריה געשלאַגין, העטן זיין בודאי עבודה זרה געדינט; יסורים קאָן
 קיינער נישט אויס האַלטן !

אָרחה סטייטש, ווער נייט אייך דען, איהר זאָלט ליגען זאָגען? מילא שווערען
 נייט מען אייך אפּשר, אָבער זאָגן איז דאָך די ברירה בייא אייך; וואָס
 איהר ווייסט, דאַרפּט איהר זאָגען!

ר' פייטיל אַ גילעכטער, הלעבין, מיט דעם ליטוואַק! סטייטש! איך האָב גיהאָט
 אַ ברירה ניט צו זאָגען, ווי מען הייסט? מען וואָלט אויף מיר די
 שמד אַרויף גילעגט אונ מען וואָלט מיך עוקר מהשורש געווען !

אורחה גאָר עפּיס אַפּערקעהרטע וועלט!

ר' זרה פאַר שטעהט זיך, איהר האָט נישט גילערנט די גמרא: "זאָ פּראַוודאָ
 ביאַט". . . ווי איז דען ביי אייך אין רייסין מיט די פעקיל-מאַכערס?
 אורחה בייא אונז האָבען דיא רבנים חרם געגעבען מען זאָל גאָר נישט פעקלען,
 דעם פעקיל-מאַכער נעמט דער רב מיט קהל אונ זענען איהם מוסר צו
 דער פּאָליציע, צי מיט פעק צי אָהן פעק, מען גיט איין, איין אַביאַווליעניע
 באַשר דער אונ דער איז איין עוכר ישראל; אונזערע רבנים האָבען נאָך גע-
 לעהרענט אין יורה דעה, אז עס איז אַ גרויסע מצוה אַ פעקיל-מאַכער מוסר צו
 זיין צום מלכות, מען זאָל מיט איהם פּאַסטאַפּאָיען פּאַ זאַקאָנו. ווייל ער איז
 איין עוכר ישראל, אונ איז גורם כלל ישראל פיל שלעכטס.

ר' פיימי'ל זאָגט ושע אַזוי מיין לעבין! דאָס איז גאָר עפּים אַנדערש, מאַרין ימים זאָלען זיין אייערע רבנים! ביי אונז ליגען אָבער דיא לומדים דיא רבנים גאָר אין דער ערד מינע שונאים. ביי אונז פיהרען אָבער חסידישע רביים דאָס רעדיל, זייא קוקען נישט אין תכלית אריין, זייא זאָגען: זייא קוקען אין הימעל אריין, זייערע קינדער אַלליין האָבען אָפּט שטעקען-געלד אין פעקיל, סטייטש אַ פעקיל-מאָכער איז דאָך בייא די רביים גאָר דאָס אייבערשטע פון דעם שטייטל; ווער גיט מעהר געלד דעם רבין, וויא אַ פעקיל-מאָכער? ווער איז מעהר חשוב ביי זיי ווי אַ פעקיל מאָכער?

ר' זרח וואָס האָפּט איהר זיך נאָך גראָד אָן אין די רביים? גלויבט מיר, רביים זענען אויך גאָר נישט שולדיג, קיין לומדים זענען זיי נישט, אָבער ערליכע יודען, חלעבען, זענען זיי, דיא פּליאָזקעס זייערע, דרומלען זייא איין אַ קינד אין בויך; אָבער זייא אַלליין זענען גלאַטע יודען; דער רבי וויל אויך לעבין, ובפרט ער האָט נעביך קיין אַנדערע פּרנסה נישט, וואס דען זאָל ער טהון? פון דער ביטערער פּרנסה ווענען, מוז מען קענען אַ מופתיל אויך בע-זייען, אַ ברירה האָט מען?

אורה גאָר ביי אייך אין וואָלין גילטען דיא נאָרישקייט; ביי אונז ווייסט מען גאָר ניט, וואָס איז עס אַ רבי, וואָס איז עס אַ בעל מופת; ביי אונז זענען נאָר חשוב לומדים, חכמים, אַזוי וויא פּאָרזייטען איז געווען, וויא אונזערע חכמים האָבען זיך נוהג געווען; פאַר וואָס הערט מען נישט קיין רביים אין דער גאַנצער וועלט? איך בין געווען אין ארץ-ישראל, אין איטאליע, אין אשכּנז, אונז נאָך אין פּמה מדינות; מען ווייסט גאָר נישט, וואָס איז עס רביים, וואָס איז עס אַ נישטע לעזן? עס איז דאָ גרויסע לומדים, גרויסע חכמים, אמת'דיקע יודען מיט יראת שמים, קענען אַ מאָל שטעהן פאַר אַ שררה, פאַר אַ מלך, ווען דער עולם בעדארף עפּים אַיין נעטיגען אינטערעס, קוקען אַ מאָל אריין אין קהלים זאָכען, דער געמיינער מאַן זאָל חיי נישט געקרוודעט ווערען, זייא גיבען אַכ-טונג, עס זאָל זיין ערליך קהל, ערליכע ראָטמאַנעס, ערליכע טהוערס, וואָס זאָלען עוסק זיין בצרכי צבור באמונה...

ר' פיימי'ל פּונקט וויא בייא אינז, המבדיל, פּרנס-חדשים-גנבים, רוצחים, לעגען זיך נאָר—זייא זאָלען רייך ווערען פון אַרעמע לייט, אין דער אמת איז היינט געוואָרן בייא אונז וועהר פיל אַרעמע לייט, מען בעגולט זייא, מען פאַראַביוועט זייא טאָג אונז נאָכט!

אירח נאָך וואָס מאַכט מען אַזוינע לייט פאַר קהל?
ר' פיימי'ל סטייטש, זיי מאַכען זיך אַלליין!

אורח וויא הייסט? מען מוז דאָך זייא באַלטירירען מיט אַ וויב אָר!
ר' פיימי'ל יא, מען באַלטירירט, גאָר ווי אַזוי באַלטירירט מען אָבער? עס איז פאַרהאַנדן עטליכע נגידים אין שטאָדט, אַבי זייא זענען בלאַט — מהסתם ניט אום-ויסט, מען שטעקט זייא עפעס אָפּ: דעם חזיטה געלד, רעם אַ מתנה, מען מאַכט סעודה'ליך אויף זיי, אונז מען טהיילט זייא נאָך צו האַלבע

קערבליך אויך; דער איבריגער געמיינער עולם מוז שוין בוודאי נאָך זאָגען „אמן“.
 דער ליגט דאָך גאָר אין דער אדמה ביי אונז: ער איז כלל ביים נניד איין עבר
 פנעני, וואָרום נאָר עפעס—אַט שטעלט מען איהם שוין אריין צעהן זעלנער
 צו האַדיווען, אַט מאַנט מען איהם קאַשע-געלד איין קערביל (וואָרום דיא נגידים
 זענען דאָך איינס מיט קהל), אַט נעמט מען איהם גאָר זיין קינד, אַ בן יחיד,
 אוועק פאַר אַרעקרוט; דיא מוזען שוין אלץ טהון, וואָס דער נגיד, אָדער קהל
 הייסט.—האַ?

אורח עס איז דאָך עפעס בייא אייך גאָר סדום, רחמנא ליצלן!

ר' זרח מיין ליבער ר' פייטיל, למשל, וויא וואָלט ער נאָך געזאָגט, אז ער זאָל
 וויסען די איבריגע היגע הפּאָליך, אז דאָס הייסט שוין ביי איהם סדום?
 ר' פייטיל אַ פנים, עס האָט גאָר אַ שיעור, אָדער איין ערך, וויא מען ווערט
 פאַר שוואַרצט? אוי רבש"ע!

אורח הלעבין, עס געהט מיר פאַרט נישט אין קאַפּ אריין, עס זאָל אַזוינע
 עפינטליכע רציחות געשעהן! נו, שרייבט מען אין אַ גובערניע אריין,
 פאַר נויט קיין פעטערסבורג אליין.

ר' זרח באַ, באַ, באַ! באַך וויס אַקע, אַ פאַן דאַלעקע! ...

ר' פייטיל אַמעהר פרעגט אַ קשיא, מיין ליבער יוד, דאַרף מען בעסער, וויא
 דער קיזער, זאָל מאַריך ימים זיין, האָט אַזוי געטראַכט פאַר דעם
 יוסף ביי רעקרוטען נעמען, אז עס זאָל אלץ עהרליך צו געהן?
 אורח נו, סטייטש? ביי אונז געהט טאַקי זעהר עהרליך צו; איז דען בייא אייך
 נישט דאָ קיין אַטשערעדני קניגע?

ר' פייטיל טאָ, עס איז דאָ! נאָר ביי דער אַטשערעדני קניגע מאַכט ערשט קהל
 מיט די אַדאוּטשיקעס, וואָס זענען, חשבונות, וואָס באַחשבונען זיך
 זעהר גוט למתהילה, וויא אַזוי זייא זאָלען שטעלען דעם כדר פון די נכתבים, אז
 עס זאָל אויס קומען טאַקי אויף דעם אַריממאַן, וואָס זייא ווילען.
 אורח וויא אַזוי למשל?

ר' פייטיל לעת עתה שטעלען זייא פון פאַרינט דיא אַלע, וואָס זיי טויג, אז עס
 זאָל אַזוי גענוג זיין אויף דרייא יאָהר; נאָך דרייא יאָהר וועט מען
 בעדאַרפען מאַכען אַ נייע קניגע, וועלען זיי ווידער אַזוי אויס דרייען, עס זאָל
 אויס קומען ווידער אויף דאָס זייעריגע.

ר' זרח אין דער אמת, זינד מע נעמט רעקרוטען, האָט מען נאָך ניט אוועק
 געגעבען קיין עושרים קינד, קיין שום תקיפּים קינד, קיין שום פאַקטערס
 קינד, קיין שום בית-המדרש-בחור, נאָר אַרימע-לייטס קינדער נעביך, ערליכע
 בעלי-מלאכות קינדער, וואָס העלפען זייערע עלטערען אַרבייטען, ערליכע
 מערתים, ערליכע בעהלפּערס.

אורח יאָ, וואָס טוט מען אַבער, מיט אַ בן יחיד, למשל? דעם קאָן מען דאָך
 שוין נישט אוועק געבען פאַ זאַקאָנו?

ר' זרח טא, אזוי וויא איהר טענה'ט, אלץ פאָ זאָקאָנו זענט איהר בודאי זעהר גערעכט, בייא אַ דין-תורה, הייסט עס, אָבער מען גיט דוקא אוועק איין און איינציגע ערליכע קליינע קינדערליך פאַר צוועלף יאָהר, ווייל מיט אַ קינד קאָנען זיי מאַכען אַלע שווינדעל.

ר' פייטל' איר זאָלט זעהען, מײן פריינד ווי מען שלעפט פיצליך קינדערליך ווי די חורים, פון דער מוטערס שויס! דאָס רחמנות צו ברעכט דאָס האַרץ! האַטשי אזוינע קינדערליך, פיציקליך, וואָס מע ווייסט אַז דיא פריסודסטווע וועט זייא בודאי נישט צו נעמען, האַפען זייא דיא לאַוויסיס (חאָפערס) אויס. דען זייא ווייסען, אַז דיא מוטערס וועללען די העמדער פאַר קויפען און זייא אוועק געבען, זייא זאָלען אָפּ לאַזען זייערע קינדער. וויא קען מען דאָס גאָר אויס האַלטען, אַז מע זעהט קליינע קינדערליך בעטען, די פאָטער און מוטער זאָלען זייא בלינד מאַכען, אַדער עפיס איין אַנדער מוס מאַכען, כדי זייא זאָלען פטור ווערען פון שרעקען...

אורח ווייסט איר, אַז סדום איז נאָך אַ הונט געווען אַ קעגען אייער קהל מיט אייערע אַדאווטשיקעס מיט זייערע רציחות וגנבות, וויא איך פאַרשטעהן? ר' זרח איך האָב הנאה, איהר קומט שוין אַ ביסעל צום שכל.

ר' פייטל' איהר מיינט, איהר זענט שוין פאַרטיג מיט דיא גנבות? זייא האָבען נאָך טויענד באַליאטשקעס, צו-שפרינגליך פון אַלע זייטען, זייא דאַנקען גאָט אבי זייא טראַכטען נאָר אויס אַ נאַמען ווי די נתינה זאָל הייסען: דאָס איז "קאַשע געלד", דאָס איז עפיס אַ ניי שלימזול, דאָס איז "טורמע געלד". אורח וואָס איז עפעס פאַר "קאַשע געלד"? דאָס איז עפיס אַ נייע זאָך! אפשר האַדיוועט קהל דיא פייגעלעך שבת-שירה מיט קאַשע? חלעבין, אַ פשר'ער מנהג! אין וואָלין קען זיך אָבער אַלץ טרעפען.

ר' זרח זייא האַדיווען כלומרשט מאַסקוויטער (סאַלדאַטען).

אורח סטייטש, דער קייזער גיט דאָך זייא גרויפען?

ר' זרח דאָס באַהאַלט שוין קהל זיך, איך וואָלט זייא שוין דאָס אויך מהל געווען, נאָר דיא גאַנצע קאַשע, למשל, וועט אָן טרעפען: אַמאָל צעהן קערבליך אַ וואָך, צום סוף מאַכט מען רעעסטירס, וואָס טרעפט אָן הונדערט קערבליך אַ וואָך, האַטשי עס איז אַמאָל גאָר נישטאָ קיין חיל, און מען האַלט דער ביי נאָך נאַמניס, סיפאַקעס. דער אַרימאן ווערט בודאי גוט אויס געריסען. קיין עושר קיין תקיף גיט ב"ה נישט אַ קאַפיקע; וואָס טויג עס איהם? ער נעמט בעסער אַ חלק; אַז ער איז שוין גאָר דער פרומער, איז ער זיך מישב: "אַבי מענע ני זאַטשיפיעו"...

אירח דער עושר, האָט אַ פניס, צאָהלט גאָר נישט, וויא איך זעהן?

ר' זרח עס פאַרשטעהט זיך! מעהל פירט ער זיך אַריין אָהן טאַקסע, הייווען אָן טאַקסע, זאָלן און איטליכס פיצל—נאָר דער אביון צאָהלט.

ר' פייטל' פאַר געסט נישט, אַז דער עושר האָט טאַקי אַלליין אַ חלק אין דיא דאָיגע טאַקסעס.

ר' זרח ווער קען אויס דערציילען, וויא פיעל שמד=שטיק דאָ שטעקט נאָך בייא דעם פאַר דינגען און בייא דעם דינגען? עס ווערט אַלץ געמאַכט מיט אַזוינע מכזר=שטיקליך, מיט אַזוינע זאַביעגיס, מיט אַזוינע גנבות וואָס די האָר געהן קאַפּויר!

ר' פּייטל' דער אַרוממאַן איז תמיד דאָס כּפּרה הינדעל; זעהט, מיין פּריינד וויפּיל אַבמאַנסטווע קהל מיט דיא איבריגע סיפּאַקעס טהוען—מזו דער עולם נאָך אַרויסגעבען אַ קוויטאַנציע אַלע יאָהר, אַז וויא זענען ערליך געווען, און דיא אַרומע לייט, וואָס מען האָט בייא זייא דיא הויט אַראָפּ געצויגען מיט פּאַלשע נתינות און הערכות, דיא דאָזיגע אַרומע לייט, מווען זיך נעביך אַליין נאָך חתמיגען אויף דער קוויטאַנציע, און אַז מען דאַרף דערויף שווע=רען, מווען זייא שווערען אויך.

אורח אוי, דאָס פּאַלשע שווערען צוהערען שפּאַרט מיר אויס דיא נשמה! אוי, גוואַלד, איבער שבועות שקר חאַפּט עס אַפּט אויס בייא דיא פּאַסער און כּוּטער דאָס בעסטע קינד.

ר' זרח וואָס שמיעסט מען! עס איז געוויס אַזוי!...

אורח איך וואָלט גערען געוויסט, דיא לייט מווען דאָך זיך פּאַרט עפּיס אַיין רייזען אַ שטיקעל התר? איך וואָלט עס אויך גערען געוויסט! איך בין אויך בײַה קיין עס הארץ נישט; זאָגט זשע, מיין ליבער ר' זרח, איר זענט דאָך אַ למדן און אַ שטיקעל בּינן. וויא איך הער; וואָס איז פּאַרט דער התר? אפּשר אקעגען אומות העולם? איך פּאַרשטעה נישט, עס הייסט דאָך אַלץ פּאַלש געשוואַרען, מען דאַרף דאָך אייך נישט זאָגען, איז דען נישט אַזוי דער דין תורה? אַדרבא, זאָגט מיר דעם התר? דיא גכרא זאָגט, און אַלע פּוסקים זאָגען, אַז אקעגען אַ גוי אפּילו, אַז מען שווערט פּאַלש, האָט מען אַ גרויסען עונש; אַ פּאַלשע שבועה ווערט קיין כּאָל נישט פּאַר געסען.

ר' זרח וואָס פּרעגט איהר אַ קשיא אויף דיא לייט? דיא גכרא זאָגט אַז אַן מענש טהוט אַיין כּאָל און צוויי כּאָל אַיין עבירה, ווערדט זיא שוין בייא איהם ווי אַ התר; וואָס שמיעסט איהר דאָ פּון די לייט? דיא גאַנצע שטאָדט איז בייא זייא אין דיא הענד.

ר' פּייטל' עס האָט אַ פּנים, נאָר דיא עבירה אַליין טהוען זייא, טאָ! דיא וואָס האַנדלען מיט טריפה=סחורות זענען דאָך אָהן דעם עובר כל העבירות.

ר' זרח אוי! דיא ראַזבוניקעס שפּיעלען נאָך דער צו אַ פרומע ראַלע; פּאַה=רען אַלע מאָל צו גוטע יודען אויף שבת, לעגין אַלץ אין דער יראה אַריין, און בפרט דער גראַשען איז בייא זייא גרינג, זייא זענען פּונקט וויא די קאַרטעטשניקעס.

ר' פּייטל' ביי דעם איז זיך דער גראַשען אַ ממזר, אָט אין אַ שעה פּאַר דיגענט ער הונדערט רענדליך, מילא איז ער נאָך כּלומרשט, ימח שמו זאָל ער ווערען, אַ בעל צדקה אויך; שטעלט זיך זאָן פּורים, חנוכה,

ערב יום כפור, ראש חודש אלול אויף דעם הייליגען אָרט, שטעלט חסידים אַ מאָל אַ טרונק, גיט אַ נדבה אויף הכנסת כלה, קויפט אַתה-הראתה פאַר צוואַנציג קערבליך, איז כלומרשט אַ גרויסער יראת שמים... אַורח נע פאַסטע אי נע גנבע!...

ר' זרח אונ דער בייא וויא מאכט ער נישט אַ מאָל אַ שמחה'לע, אַ ברייט טען ברית, אַ ברייטע חתונה, אַ פדיון הבן, אַיב קאַסקעט דער מיט אזוי איין דעם עולם.

ר' פיימיץ אַ כלל מען שפיעלט דאָ מיט דעם לעבען, איך וויל אייך גאָר אזוי גראָב נישט דערצעהלען.

אורח דער צעהלט-זשע מיר חאָטשי ראשי-פרקים, איך וועל שוין דאָס, וואָס מען טאָר ניט אויס זאָגען, אַליין זיך שטויסען.

ר' פיימיץ וואו עס איז ערגיץ אַ סלעדסטווע, האָט שוין דער אַרוממאָן, נעביך זיין אַפּקומענעש, דען פּלוצלים קאָן מען איהם נעביך אזוי אַוועק שלעפען פאַר דרייסיג מייל, אונ דער ווייל ווערט ער אויס געריסען אומזיסט אונ אום נישט; ובפרט דאָ איז אלץ אַזוינע אויסגעשטעלטע יאָבידניקעס, אונ דער ביי האָבען זיי דאָך פיעל בעקאנטשאַפט מיט דיא קליינע אַדונימליך, מיט דיא אונטער-שלאַקען; געלד איז דאָך ניט חשוב, אַ פינף-אונ-צוואַנציגער, אַ פּופציגער איז דאָך בייא אַזוינע קיין געלד נישט, מילא וואָס קאָן היינט נעביך איין ערליכער מאָן, אַ ספּאַקאַינער אונ דער בייא איין אַרוממאָן, מיט צעהן פינגער, אַקעגען אַזוינע באַשטעהן? וואָס העלפט עס, עס איז אַ ה פ ק ר ו ו ע ל ט!

אורח פערשטעהט איר, ווי איך זעה האָט אַ פנים, אַז היע איז נאָך דאָס ערגסטע פון אַללע עשר מכות: זייא האָבען טאַקי אַ שם אין דעם ווינקעל פאַר זאַקאַניקעס, בריות, כחבלים, זיי מוזען דער צו נאָך אפטר קענען גוט שרייבען רוסיש, פּויליש, ובפרט ר ע ד ע נ פּויליש אונ רוסיש גאָר שין-טיח, האָ?

ר' זרח אַ, אַייזין, מחילה! גלויבט מיר, איהר האָט נאָך ניט געווען אַזעלכע עס-הארצים, זינד איהר לעבט; גלויבט מיר, די גרעסטע היגע טויענד רוהות/ניקעס, מחילה, קענען קיין רוסיש קוויטעל נישט איבער לייענען, נישט איין אַדרעס אויפשרייבען; גלויבט מיר, איך האָב געהערט אַ מאָל אַ היגען מאַ-כער, אַיין אלץ-מיט-אַנאַנדער, וואָס קהל האָט איהם בוהר געווען, ער זאָל זיין דער דברן מיט אַ שררה עפעס, וואָלט איהר זיך געקאַטשעט פאַר געלעכ-טער; איהר זאָלט הערען, וויא ער האָט געשמעסט גויעש, רוסיש, פּויליש, אונ עפּיס קייזעריש, לאָז שוין זיין האָטשי וויא עס איז, איז יעדעס וואָרט נאָך געווען צו קאַליטשעט מיט טויענד גרייזען; עס איז געווען אַ בושה אונ אַ הרפה! אונ אַז עס האָט זיך איהם שוין גאָר אויס געלאָזט לשון אין מיטען, האָט ער אויס געפיהרט דאָס איבריגע מיט דיא פינגער, וויא אַ כהרש"א'ס קשיא; פון דעסטוועגען וועט איהר נישט קריגען איינעם אין שטאַדט, וואָס

ער האלט זיך נישט פאר א וואוילקענענדיגען, און האָט אַ האָזע, וויא פֿינט ע, בלאָזט פון זיך, וויא אַ הינדיק אום ערב פסח, שיסטט באַלד מיט פּאָווויס, מיט פּראָזביס.

אָררה וואָס-זשע איז דער לאַרעם מיט דיזע פּיליסטראַנטין, מיט דעם וואָס זייא זענען יאָבידניקעס, כּוסרים, טויענד-רוחות'ניקעס?

ר' פּייטיץ גאָר נישט, נאָר מיט עזות, מיט חוצפה, מיט גנבה'ליך, המצאה'ליך, מיט ערנה'ליך; אין דעם זענען זייא טאַקי כלומרשט מחבלים, און דער בייא גרויסע יאָבידניקיס, משונה-מוכקרים... קיין סוחרים איבער פעלד איז דאָך היע נישט דאָ, זעהר וועניג משונה, דרייא אָדער פּיר; די זענען טאַקי אין דער אמת ערליכע לייט, און דער בייא עשירים, ווייטער זענען דאָך אללע נגידים אָהן געלד, מען לעבט נור פון דעם ווינד, אַ פעקעלע, אַ קווי-טעלע אויף א פּריץ, פון עפּיס אַ התמנותיל, פּאַקטער-לשון און אַ מאָל אַ כּסירה'לע הינטערוויילעכס, דער בייא פון דיא גנבישע טאַקסיליך, עפּיס פון דער זייט אַ לעק, אַ שמעק, קיין תּוך איז אַלץ נישט דאָ!... זעהט כּיין פּריינד, אָט דעם יונגען כאָן, וואָס דאָ שטעהט אין מאַרק אזוי ברייט, אויס געשטשאַ-גילט מיט אַ לאַסטיקניער בעקעשע, דיא פּאַלעס פּאַר שאַרט, מען זאָל דעם רויטען אונטער שלאק מיט דיא ברייטע דאָמען ארויס זעהן, האַלט די הענד אין דיא הויזען-קעשענע מיט אַ פּיין האַלדז-טיכעל, גאָר מיט דער גאַנצער מאַדע!

אָררה דער וואָס האַלט אַ רויטען פּאַראַסאָל אין דער האַנד?

ר' פּייטיץ יאָ, יאָ! דער מחותן מיט דעם אָנשטעל, מיט דער האָזע!

אָררה ער האָט אַ פּנים פון אַ נגיד, וואָס ער איז עכּיס אַ לייבסקער סוחר, אַ פּראָדוקטען הענדלער?

ר' פּייטיץ אָט! אַ שילאָטען שמש בייא פּידראַטשיקעס, אַ גרויסער עזות פּנים, אַ באַרימער, אַ ליגנער, אַ כלל אַ גוטער שגן, האָט זיך אַריין גע-דרעהט צווישען פּידראַטשיקעס און איז געוואָרען אַ טהוער. לויפט קיין זיטאַמיר אַליין מיט אַ בויד, מיט אַ גרויסען גלאַק, פּאַהרט נישט קיין ד' אַכות אָן אַ סאַ-מאָוואַר, פּרעגט אַלץ נאָר דעם קורס פון סיגנאַציעס כלומרשט, לאָזט נישט דורך געהן קיין פּאַטשטיליאָן די גאַס, פּרעגט אַלץ, אויב עס איז נישט אָן געקומען עפּיס עטליכע טויענד רובל סיגנאַציעס אויף זיין נאָמען, ליגט צו לייגט מיט פּאַפּירען, דאָס הייסט ער אַטפּראָוועט אַלץ דיא פּאַטשט, ווען מען בעגעגענט איהם, זאָגט ער אַלץ, ער געהט פון דעם גובערנאַטאָר, פון דעם פּראָקוראָר, שקר וויא דיא עבודה זרה!

ר' זרה וואָס האַפט איהר זיך גראָד אָן אין איהם? ער איז שוין דאָס הינטער-שטע פון דעם בענטשען, מען שמועסט אָבער פון דער גילדענער פּאָהן כלומרשט.

אורח שאָן באַקליידט, חלעבין, אַ שאַנער פּריץ און אַ גרויסער דלות! אָט אַ פּנים וויא איך זעה, איז היא נעביך דאָ זעהר פיל געמיינע לייט, אַרעמע בעלי מלאכות, בעלי בתים, וואָס מוזען שטאַרבען פאַר הונגער ?

ר' פייטייל וואָס דען מיינט איהר? ווער ס'איז נעביך איין ערליכער מאָן ליגט אין דער אדמה, וויפיל מיינט איהר, זענען דען גאָר דאָ אָט דיא וואָס בלישצען אין שטאַט? דרייסיג אָדער פּערציג פּערשוין. דאָס איז דער פּאַר! דער פּלל, ווער עס קען זיין עפיס אַ טהוער אין שטאַט, דער לעבט דער פּון, דער איבריגער עולם האַריווען, רייסען קריעה, פאַר דינען נעביך מיט דעם ביטערען שווייס זייער גראַשין; וואָס העלפט עס, זייא מוזען האַריווען אויף פּרעמדע ווייב=אונ=קינדער, זייער גאַנץ דאָברע מול נעביך געהט אַריין אין דיא פּערשמאָדירטע נגידים: זייא זייגען זייא אויס טאָג און נאַכט מיט נתינות, מיט דיא טאַקסיליך, מיט רעקרוטען=געלד, מיט אַקסען געלד—השי"ת זאָל זייער רחמנות פאַר זיך נעמען!

אירא וואָס איז דאָס "אַקסען=געלד" ?

ר' זרה האָט מען בייא אייך גאָר נישט געגעבען קיין אַקסען בשעת מלחמה? אורח יאָ מען האָט געגעבען פּון דער שטאַדט, נאָר דער=נאָך האָט דאָך דער קייוער געצאָלט אחת ואחת, —האָט קהל ווידער איטליכען אָפּ געגעבען.

ר' זרה היע האָט אָבער קהל געמאַכט רעעסטערס אויף דער שטאַדט, וואָס האָט געמאַכט דרייא מאָל אזוי פיל וויפיל מען האָט בעדאַרפט אויף אַקסען, און דערבייא טרויענדער שווינדעל, און דער נאָך אַז דער קייוער האָט אום גיקערט דאָס געלד, האָבען זייא עס זיך בעהאַלטען.

ר' פייטייל אַז עס איז נישט געווען דיא רעקרוטען, פלעגט אַ מאָל קהל דאָס קדחת האָבען אזוי גראָב דעם אַרוממאן צו בערייסען, מען האָט טאַקי פאַרט מורא געהאַט, דער געמיינער עולם פלעגט זיך טאַקי אַ מאָל אַרויף חאַפען אויף זייא, און זייא גוט אָפּ זידלען, און האָבען זיך טאַקי אַ מאָל געקלאָגט פאַר אַ גובערנאַטאַר: דער פחד איז נישט אזוי גרויס געווען; היינט, זינד מען נעמט רעקרוטען, ציטערט נעביך דער געמיינער עולם דאָס מויל צו צפינען; אַ פּלל, ער איז גאָר פאַרקויפט ביים עושר וויא איין עבד כנעני, וויא זאָגט איין ערל אַ שפּריכוואָרט "אי ביצ אַ פּלאַקאַטי נייע דאָיע"...

אורח איהר האָט ביי מיר אַ פּנים וויא איינער וואָס שמיסט זיך אין באָד, און שרייעט: גוואָלד, עס טהוט מיר וועה! שמיסט דיך נישט און שרייא נישט! און ווער הערט אייך דאָ?

ר' פייטייל ברודער לעבען, איהר זענט בודאי זעהר גערעכט, נאָר וואָס העלפט עס? "באָך וויס אַקע, אַ פּאַן דאָ לעקע"!

ר' זרה איהר מיינט, נאָר דאָס אַליין? עס איז בייא אונז אַלע זאַכען ברוך השם אָהן אַסדר, אָהן אַ אישר? איהר זאָלט זעהן, וואָס ביי אונז טהוט זיך מיט דער טאַקסע פּון פלייש? צרות איבער צרות!

ר' פייביץ דיא טאָקסע פאַר דינגט זיך פריהער ביי קהל מיט די נגידים, וואָס רום נאָר זי יא הייסען דאָך די „אַבשטשעסטווע“, אונ ווער דינגט? טאָק זי יא אליין; מיילא מאַכען זי יא זיך אַלע שווינדעל דער ביי.

ר' זרה עס איז נאָר אַ בושא אונ אַ חרפה פאַר אומות העולם, וואָס עס טהוט זיך פאַר אַ געוואַלדען אונ הריגות דאָנערשטיג נאָך וואַרימעס ביי דער יאַטקע! דער געהט אַ היים מיט אַ צושפאַלטיגעס קאַפּ; די יא יודענע גייט אַ היים הייזעריג, פאַר וויינט; דיא האַלט זיך ביים קאַפּ; דיא ביי דער זייט; דיא זיצט אויף אַ פריזבע, האַלט זיך פידבאַקיס אונ פאַר הוסט זיך; די חלשט!... אורח פּאָנע פאַראַדקיס ביי אַ אייך! וואָס זאָגט, למשל, ביי אַייך אַ מגיד, אַרב אויף אַזעלכע ענינים? פאַר וואָס זאָל מען טאָקי ניט אויסשטראַפען דעס עולם, אַשטייגער שבת בייטאָג אין בית המדרש?

ר' פייביץ וואו האָט איהר שוין אַ מגיד אין אונזער ווינקעל? שוין מעהר פון דרייסיג יאָהר, אַז די רביים האַבען זי יא פאַר יאַגט וואו דער שוואַרצער פעפער וואַקסט; ביי אונ שמייסען די חסידים אין באַד אַ מגיד, אַ בעל-דרשה'ר, אַ מוכיח, אַז ער וויל נאָר עפּיס מוסר זאָגען; אויב ער קומט נאָך אַפּ מיט שמייסען אליין, איז ער נאָך אַ פּריק, אַבי מען זאָל איהם נישט מאַכען עפּיס אַ בלבול, אַנ-שטעלען אויף איהם עפּיס אַ מופּקרת אָדער אַ קרי-טינאַל, גאָט ווייסט וואָס; דאריבער ווייכען זי יא דאָס ווינקעל, ווי אַיין עפּוש. אורח וואָס דען טהוט למשל, דער עולם אום שבת, אום יו"ט?

ר' פייביץ דיא פלעסקערס, די חסידים טרינקען בראַנפען, טאַנצען ביים רבין, אָדער דאָרט וואו עס איז נישט דאָ קיין רבי, טאַנצען זי יא גלאַט אין חסידים-שטיבעל, אין די בתי-מדרשים; אונ דער פּראַסטער עולם געהט אהם-פלידערען; דענסטמאָל איז דיא רעכטע צייט צו יאַבידען, כל הקלאַטניגעס ווערען דעמאָלט געמאַכט, כל הרשעות, כל הביזע זאָכען! אפשר דיא אלט-פּרענקישע יודען נאָך, אָדער עפּיס עשליכע פּראַסטאַקעס — ליגען זי יא זיך אין דער היים, צולייגט אויף דעם בעט, נאַזניק; מען עסט אַרביס, מען שיילט ריבען, מען לייענט „שבחי בעל שט טוב“, מען זאָגט אפשר תהלים אויך, מען געניצט אונ מעזינגט ימים-נוראים-נגונים.

אורח אוי, געשעדיגט זאָלט איהר ווערען! עס איז גאָר פורים מיט אַייך! ר' פייביץ עס איז אַבער אַלץ אמת, גלויבט מיר, עס איז פונקט אַזוי, עס פעהלט ניט אַ האָר!

אורח למשל, דער רבי זאָגט קיין נאָל נישט עפּיס מוסר? מילא תורה-קאָן ער נישט, שענק איך איהם!

ר' פייביץ ער זאָגט דוקא תורה, צוויי מינוט צום שלט-צעודות, גרויסע סודות, מחילה, עס קיצילט אַזש ביים פופיק, נאָר מוסר קיין מאָל נישט! וועלכער רבי זאָגט מוסר? ער זאָגט אַ מאָל אַ יונגען מאַן, וואָס קומט זיך בענטשען, ער זאָל געהן אין מקיה אַריין אונ זאָל לייגען צוויי פאַר תפילין, דערצעהלט איהם, אַז ער האָט אַ הויכע נשמה, ער זאָל תמיד פאַהרען צו איהם.

און זאל איהם געבען אויף פדיונות; פאר וואָס, מיינט איהר, רופט מען זיין „גוטע יודען“? ווייל זיין זענען זעהר גוט... מען מעג עובר זיין כל העברות שבתורה, אבי גיט זיי געלד, וועללען זיי שווייגען... און אז זיין זאָגען שוין אַמאָל תורה, פאַר-קריכען זיין אזוי ווייט, אז...

אורח וויא קומט צו זיין תורה? וואו האָבען זיין עס אָנעצאָפּט?
 ר' פיימיץ זיין הערען אין הימעל מאחורי הפרגוד; אַמאָל זאָגען זיי, מען דער-לאַנגט זיין אַראָפּ אַהער, בשעת שלש סעודות פון דעם עולם העליון, אַמאָל פון דעם גן-עדן, וויא אַ ווייבערשע רפואה.

אורח טאַקי? וויא קומען זיין אין הימעל אַריין?
 ר' פיימיץ סטייטש; ווער איז נאָך אזוי אַ מחותן אין הימעל וויא זיין זיין זענען דאָך דאָרטען גאָר אויסגעקאַכט, פשיטא! אפילו נגונימליך דערלאַנגט מען זיין אַראָפּ פון דעם הימעל! ע-ה-ע-הע! איהר זענט דאָך גאָר אַ פריץ, ר' קרוב!

ר' זרח לאָזט צורוה דיא רביים, זיין זענען שוין היינט אויך מחילה, נישט דאָס חלעבין טאַקי בייא דיא חסידים אַליין! זיין רעדען זיך איינס אויף דאָס אַנדערע כל הרעות; דיא רעדען אויף זייער רעבין, און יענע רעדען אויף זייער רעבין, וואָס מען רעדט נישט אויף קיין שום פושע ישראל! עס איז היינט דאָ כמה מינים חסידים און אונזער מדינה, גאָר גזמאות, וויא ביי אַ שוסטער קאַפיטיס, פון פל מין: רוזשענער, טשערנאָבילער, סטרעליסקער, סאָווראַנער, מעזיבוזשער, קאַצקער לבקרים, אַסטריער, סטעפינער, נישחזער וואָר-ניטשקיס, סטאַלענער, דאָס לייגט זיך איינס אויף דאָס אַנדערע דיא שמד אַרויף.

אורח מיר דאַכט זיך, אז זיין זענען אַלע גערעכט... פון וואָס לעבען זיין אָבער? ווער האַלט זיין אויב?

ר' זרח דאָס שלעפט מען אַלץ פון דעם, וואָס איז כלומרשט אַ שטיקעל בעל הבית, און באמת האָט ער אַליין קיין תוך פרנסה נישט, ר' פיימיץ בודאין! וועלכער האָט דען היא אַ גרונטאָונע פרנסה? אורח בעונותנו הרבים, וויא יודען זענען היע אזוי פאַר פיהרט געוואָרען, רחמנא ליצלן, אין פל הוואַכען! און דער אמת איז, מען איז זיי כבוה ביי אומות העולם ערגער, וויא דיא ציגיינער, המבדיל! השיי ווייסט צו וואָס זיין קאָנען חי' קומען!

ר' זרח און דערביי נאָך דיא היינטיגע גענוג מיט דעם היגען ברייטען פירעכטס, מוז מען טהון פל הפסלות מען זאָל קאָנען נאָכטאַנצען דעם נגיד.
 ר' פיימיץ איהר זאָלט זעהן אַ ביסעל, אַ קבצן וואָס האָט נישט אַ טאַג איבער צו קומען, מאַכט אַ חתונה; קיין נדן גיט ער נישט, ער גיט אַ שעבוד אויף זיין אַ קבצן, און קליידער מוז ער מאַכען, פופצעהן פלאַטיעס, ער רייסט דיא ערד און — קבצינט; ער מוז מאַכען אַ שטערענטיכעל מיט אוירינגליך, אַ שובע, אַ סאָליפּ פון ראַצי-מאַרע און גאָך וועלכע שוואַרצע יאָהר. און היינט

התן-בתנות, א שטריימיל, א סויבלין=היטלי א טלית מיט שפאָנר, ווייס איך?
מען וואָלט געקענט דער פון האָבען אַ גאַנצע גאָספאָדאַרסטווע: פעלדער, בהמות
און שאָף...

אָרחה יאָ, פעלדער, בהמות און שאָף; באַ, באַ, באַ, וואָס וואָלט פאַק קשה
געווען, אַז מען זאָל האָבען פעלדער, בהמות און שאָף? אַזוי וויא די

תורה הקדושה האָט געהייסען, אַזוי וויא אברהם, יצחק, יעקב, און דיא
שבטים האָבען זיך נוהג געווען? משה רבינו, דוד המלך ע"ה און אַלע אונזערע

עלטערען אין ארץ ישראל, און אפילו דער נאָך, אַז מען האָט זייא פאַר טריי-
בען אין פרעמדע לענדער, זענען זייא נאָר געווען אַקער-לייט, און האָבען מגדל

געווען בהמות און שאָף, אפילו אונזערע תנאים ואַמוראים אַליין האָבען זיך
אויך אַזוי נוהג געווען; די גמרא הייסט נאָך מען זאָל אַרבייטען אין פעלד,

ווייל דער מענטש האָט דער פון זעהר אַיין ערליכען גראַשען, און קיין שום
קנאה וּשנאה, און דערביי גרויס פרנסה אין פראַסטען שטייגער, און דער ביי

ווערט מען געשטאַרקט אויף אַלע אברים, וואָרום אַרבייט שטאַרקט דעם מען-
שען זייער

.
.
.

ד"ר שלמה עטינגער

ד"ר שלמה עטינגער *

די פאמיליע עטינגער, איינע פון די עלטסטע און חשובסטע אין פוילן, האט ארויסגעגעבן א סך גאונים, פרנסים, שתדלנים און סוחרים, וואס האבן געפירט גרויסע געשעפטן מיט די אמאליקע פוילישע פריצים. אינמיטן פון XIX ירה זיינען די עטינגערס אריינגעצויגן געווארן אין דעם שטראס פון דער אסימילאציע, און אצונד איז פון דער אמאליקער גרויסער יידישער משפחה געבליבן בלויז א קליין רעשטל. אין דעם פרט איז דער גורל פון די עטינגערס כאראקטעריסטיש פאר א סך אנדערע יידיש-פוילישע פאמיליעס, וואס זיינען פארלוירן געגאנגען פארן יידישן פאלק.

אבער אין אנהייב פון פאריקן יארהונדערט זיינען די עטינגערס נאך ענג געווען פארבונדן מיט דער יידישער סביבה, און אין דער דאזיקער סביבה איז אויך געבוירן געווארן דער גרעסטער יידישער שריפטשטעלער פון דער השכלה-עפאכע, שלמה עטינגער.

די דאטע פון שלמה עטינגערס געבורט קען גענוי ניט פעסטגעשטעלט ווערן. אפילו זיין טאכטער, פרוי דאראטעע שפירא (**), וועלכע דער שרייבער פון די דאזיקע שורות האט אויפגעזוכט צו דערגיין ביי איר וועגן דעם לעבן פון איר גרויסן פאטער, האט ניט געוואוסט דעם יאר פון זיין געבוירן. עטינגער אליין, א באגייסטערטער פארערער פון היינטיגן יינע און א גרויסער ליבהאבער פון וויצן, פלעגט ליב האבן צו זאגן, אז נאך היינען איז ער דער ערשטער מענטש פון דעם XIX ירה; דאס זאל הייסן, אז ער איז געבוירן געווארן (אין ווארשע) דעם 1טן יאנואר פון יאר 1801. ער איז פרי געבליבן א יתום און מיט זיין דערצוינג האט זיך אפגעגעבן דער זידע זיינער רי מענדל עטינגער, וואס איז געווען רב אין שטעטל לענטשנע. רי מענדל עטינגער איז געווען א גרויסער יראשמים, א גוואלדיקער חריף און אן אמתער בעל-מידות. אבער אלס גליר פון דער גרויסער משפחה עטינגער, וואס האט געהאט צו טאן מיט פריצים און געפירט געשעפטן אין אויסלאנד, איז ער געווען פאר יענער צייט

(*) אין דעם אריגינאל-מאנוסקריפט פון זיין סעקעלעז איז זיין פאמיליע געשריבן מיט אים מ, אין דער פאקסימילע פון זיינע קהילעך וועגן פרענוטער-זאגן פון זיינע חזק, חי אויך אין זיינע געדרוקטע משלים מיט צוויי מ.
(**) געשאפן אין וועם-פון יאר 1914 אין ווארשע.

געניג פריידענקעריש און געײַמט אפילו אלס קענער פון דייטש. שלמהלע איד אויפגעצויגן געוואָרן ביי זיין זיידן אין פרומקייט און יידישקייט, אָבער ער האָט אויך באַקומען אַ ידיעה אין דייטש און געכאַפּט אפילו אַ שטיקל באַקאַנט-שאַפט מיט די ספרים חיצונים, וואָס אין יענער צייט איז דאָס געווען פאַר-רעכנט פאַר שטאַרק אַפיקורסות. איבעריקנס האָבן די וועלטלעכע זאַכן ניט געהאַט קיין צו גרויסע השפעה אויף דעם זייער געראַטענעם שלמהלע, וועלכער האָט שוין יינגלווייז געהאַט אַ גאַמען אלס עילוי און גרויסער מתמיד, און אים ניט געקענט אָפרייסן פון דער תורה און פון דער טראַדיציאָנעלער יידישער סביבה; דאָס זיינען געווען דברי-חול, וואָס מ'האַט געלערנט מיט אַ געוויסן ביטול, אין אַ צייט, ״וואָס איז ניט טאָג און ניט נאַכט״.

אויף דעם יונגן עילוי און גרויסן יחסן האָבן געוואָרפן אַן אויג זייער פיל רייכע פאַמיליעס, וואָס האָבן געהאַט פּלה-מיידלעך פון 12—13 יאָר, ביז ער איז אויסגעגעבן געוואָרן אין זאַמאַשץ און זיך באַזעצט ביי זיינע שוויגער-עלטערן אין דעם דאָזיקן שטעטל, וואָס האָט ניט איין באַדייטנדיקע יידישע פּערזענלעכקייט אַרויסגעגעבן, ווי ר' ישראל זאַמאַשץ (דער לערער פון משה מענדלסאָן), ר' שמשון בלאַך, יעקב אייכנבוים, יעקב רייפּמאַן, אַלכסנדר צעדעבוים און צולעצט יצחק-לייבוש פּרץ.

ווי דער שטייגער איז געווען אין יענע יאָרן, האָט זיך דאָס לעבן פון דעם יונגן עטינגער נאָך דער חתונה בעצם גאָר ווייניק געביטן. ער איז בלויז פון לענטשנער בית-המדרש אַריבערגעגאַנגען אין זאַמאַשצער בית-המדרש. נאָר דאָ איז דער שווער זיינער געוואָרן אַ יורד, און אויף דעם יונגן עילוי האָט מען געוואָלט אַרויפלייגן דעם עול פון דער פּרנסה. זיין פרוי האָט געעפנט אַ קראַם, און אים האָט מען אָנגעהויבן כּחנך זיין און אַרויספירן אין דער וועלט. מ'האַט געוואָלט, אַז דעם גרויסן כּהלך, וואָס ליגט צווישן בית-המדרש און קראַם, זאָל ער מאַכן אין איין שפּרונג. דאָס איז געווען צו פיל פאַרלאַנגט. דער עילוי איז צו אַזאַ קפיצת-הדרך ניט כּסוגל געווען. צו ווערן אַ קרעמער האָט עטינגער ניט געהאַט קיין חשק, און ווען ער האָט עס דאָך געמוזט, האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז זיין גאַנצע אַנשטרענגונג איז געווען אומזיסט. ער איז קיין קרעמער ניט געוואָרן, דערפאַר אָבער איז ער אָפּגעריסן געוואָרן פון בית-המדרש.

דאָס איז געווען די טרויעריקסטע צייט אין דעם לעבן פון שלמה עטינגער. ער איז געבליבן שטיין פאַר דער קאַלטער ווירקלעכקייט אָן אַ באַדן אונטער די פּיכ.

און דער יונגער באַלעבעסל האָט געמוזט זיך צעשיידן מיט ווייב און קינד און אַוועקלאָזן זיך אין דער וועלט זוכן פאַר זיי ברויט. אין די צוואַנג-ציקער יאָרן פון פּאַריקן יאַרהונדערט האָט עטינגער זיך געלאָזט זוכן גליק קיין אַדעס— דער יונגער שטאַט ביים שוואַרצן ים, וואָס האָט זיך שוין דע-מאַלט געפונען אין אַ בליענדיקן צושטאַנד און האָט געצויגן צו זיך אַלע יונגע

לייט, וועלכע האָבן געשטרעבט צו ענדערן זייער לעבנסשטייגער. אַנב האָט דאָרט געוואוינט עטינגערס אַ שוואַגער, אַ געוויסער גאַלד, וואָס האָט גע-טוהילט אַ אַנגעזעענע ראָלע אין שטאָט.

אין אַ שטריימל און אַ זיידענער קאַפּאַטע איז דער זאַמאַשצער איידעם געקומען אין דער טומלדיקער און דאַן שוין "דייטשער" שטאָט צו געפינען פאַר זיך עפעס אַ באַשעפטיקונג.

צווישן די איבערגעבליבענע פּתבים פון דעם דיכטער ביי זיין טאַכטער דאָראָטעע האָט זיך אַלכסנדר קאַפּעל געפונען אַ קאַפּיע פון אַ בריוו, וואָס דער יונגער עטינגער האָט געשריבן פון אַדעס צו זיינעם אַ פריינד. דער בריוו איז געשריבן אין הויכן דייטשן סטיל, מיט די ספּעציפישע השכלה-מליצות. דאָס איז אָבער זייער אַ כאַראַקטעריסטישער היסטאָרישער דאָקומענט פון יענער צייט. אין דעם בריוו שילדערט עטינגער זיין אַנקומען קיין אַדעס און ווי אַזוי ער איז געקומען אויף דעם פּלאַן צו פאַרן שטודירן קיין לעמבערג:

"איך און מיינע פריינד—דערציילט ער—האָבן באַלד איינגעזען, אַז צו נסחר טויג איך ניט. מיר האָבן געזען, אַז אַזאַ שוואַך שעפעלע, ווי איך בין, וועט זיך ניט דורכשלאָגן צווישן די טיגערס און די וועלף, וואָס ווילדעווען אין עולם המסחר. די שיינע האַפּענונגען אויף די רייכע קרובים האָבן געפלאַצט, און איך האָב שוין פּמעט געפּועלט ביי זיך צו פאַרן צוריק אַהיים. נאָר דאָ האָט מיר הגביר יעקב נאַטאַנוואַן פאַרגעלייגט, איך זאָל מיט זיין זון, וואָס וויל שטודירן די "אַפּטייקער-קונסט", פאַרן קיין לעמבערג, איך זאָל מיט אים צו-זאַמען לערנען. דער דאָזיקער פאַרשלאָג האָט מיך גאָר צעטומלט. נאָך אַ לאַנגן ישוב-הדעת מיט קרובים איז געבליבן, אַז היות ווי די "אַפּטייקער-קונסט" פאַ-דערט אַ סך געלט, לכן זאָל איך זיך בעסער נעמען צו שטודירן מעדיצין. אַ רייכער קרוב האָט מסכים געווען צו שטיצן מיך מיט געלט.

"איך האָב אויך מסכים געווען דערצו. אָבער דאָ האָט זיך אַנגעהויבן די שרעקלעכע טראַגעדיע: ווי וועל איך אַראָפּוואַרפן פון זיך די יידישע קליי-דונג, דאָס שטריימל און די זיידענע קאַפּאַטע? דער שרעקלעכער געדאַנק האָט מיך געפייניקט און ניט אָפּגעלאָזט. סטייטט! נעם זאָג זיך אָפּ פון יידן, ווער זיי פרעמד און פאַרהאַסט! מען וועט דאָך מיך אין אַ יידיש הויז ניט אויפנע-מען, מען וועט מיך אַ יידישע גאַס ביי מיר אין דער היים ניט לאָזן דורכגיין!

"פיר וואָכן האָב איך זיך אַרומגעטראָגן מיט די שרעקלעכע געדאַנקען, און ביי מיר איז שוין געווען געבליבן צו פאַרן צוריק צו מיינע יידן און לעבן מיט זיי. דאָ האָט דאָס גליק מיך אַריינגעפירט אין הויז פון דעם משכיל ר' שמואל לאַנדוי. דאָרט האָט מען מיר מיט זייער קלוגע רייד געלינדערט מיינע שמערצן און מיך אויפגעמונטערט. ר' שמואל לאַנדוי האָט מיט מיר איינגע-טענהט, אַז דאָס יידישקייט ליגט ניט אין דעם שטריימל און אין דער קאַפּאַ-טע, דאָס יידישקייט ליגט טיפּער, אין האַרצן ליגט עס. אַ לייב, ווען ער איז

אפילו אין דער פעל פון אן אייזל, בלייבט ער א לייב, און א ייד אין דייטשע מלבושים בלייבט א ייד.

”די קלוגע רייד האָבן אויף מיר שטאַרק געוויקט. איך האָב אין אַ שיי-נעם פּרימאַרגן אַראָפּגעוואָרפן דאָס שטרײַמל און די קאַפּאַטע און בײַן אַוועק-געפּאַרן קיין לעמבערג“.

אין לעמבערג אין אלץ געגאנגען אויפן בעסטן אופן: דער מתמיד איז פון דער גמרא אריבער צום בוך. קיין שנאה צו ספרים היצינים האָט מען אין אים קיינמאָל נישט איינגעפלאַנצט. עטינגער האָט בעצם נישט איבערגעלעבט דאָס, וואָס די אמאָליקע מספּילים האָבן איבערגעלעבט, ווען זיי זיינען אַריבער פון בית-המדרש אין אַניווערסיטעט אַרײַן. פון דעם פּרײַערדיקן רעליגיעזן פּאַנאַ-טיוס איז ביי אים נישט געוואָרן קיין בלינדער השכלה-פּאַנאַטיוס. די השכלה האָט אויף אים נישט געהאַט יענע ווירקינג, וואָס אויף די אַנדערע יונגעלייט, וועלכע זיינען גרייט געווען אין דעם נייעם קאַואַט צו עסן חלבנע ליכט, דער נאַנצער איבערבראַך ביי עטינגערן איז באַשטאַנען אין ענדערן דאָס שטרײַמל און דעם קאַפּטאַן מיט סטראַקעס אויף דייטשע בנדים. אָבער דערביי איז ער, ווי מיר האָבן שוין געזען, דאָך געווען איבערצייגט, אַז מײַקען בלייבן אַ גוטער ייד אין אַ דייטשן ראַק. סײַז דערײַבער קיין וואונדער נישט, וואָס אפילו זייענע דיק אין דער לעמבערגער אַניווערסיטעט, האָט ער פּונדעסטוועגן נישט פאַר-לאָרן דעם אינטערעס צו יידישקייט, און, ווייזט אויס, דאָרט אין לעמבערג האָט ער אויך אָנגעהויבן זיין ליטעראַרישע טעטיקייט. גאַליציע איז איבער-הויפּט דאָן געווען דער צענטער פון דער השכלה, וואו עס איז נאָך געווען מריש דער זכרון וועגן דעם קאַנף פאַר און קעגן יידיש, וואָס האָט זיך מיט אַ צענדליק יאָר צוריק אָפּגעשפּילט צווישן מענדל לעפּין און טוביה פּעדער. עטינגער האָט זיך באַקענט מיט לעפּינס יידישע ווערק און דאָס האָט אים סכּתמאַ אָנגערעגט אַלײַן צו שרײַבן אין יידיש. די קראַפּט אָבער, וואָס האָט עטינגערן געטריבן צו דער פּען, איז געווען נישט די כּוונה פון אַ משכּל צו פאַרשפּרייטן די אידעאָלן פון דער השכלה צווישן די יידישע פּאָלקסמאַסן, נאָר דער אינטעליגענטער ברען פון אַ קינסטלער-נאַטור, וואָס האָט זיך גע-זוכט צו אַנטפלעקן אין דער נאַטירלעכסטער פּאַרם — אין דער שפּראַך פון מוטער און פּאָלק.

עס איז שווער פּעסטיזשטעלן די גענויע דאַטע פון עטינגערס סטודענטן-יאָרן אין לעמבערג; דערצו וואָלט נייטיק געווען אויסצופאַרשן די מאַטריקולאַ-ציע-אַקטן פון דער לעמבערגער אַניווערסיטעט פון די צייטן, ווען עטינגער האָט דאָרט שטודירט. די איינציקע ציפּער דאָ איז דאָס יאָר 1829 — וואָס מיר גע-פינען אויף דעם בילד פון שלמה עטינגער — אַ פּאַטאַגראַפּישע קאָפּיע פון דעם פּאַרטעט, וואָס זיין אַניווערסיטעטס-חבר און נאָענטער פּריינד אַרנאָלד זע-

(*) ציטירט לייט ד"ר קאפּעל, אין „פּנסק“, תרע"ג.

לינסקי, שפעטער לייב-מעדיקער אין ווין און א באגאבטער מאָלער האָט געשריבן פון אים.

די דאָטע 1825, אין וועלכן יאָר עטינגער זאָל האָבן אָנגעשריבן אין לעמבערג זיין טעאָטערשטיק "סערקעלע", קענען מיר ניט אָננעמען פאר אַ גאַנץ זיכערער.

ווי דאָס זאָל אָבער ניט זיין—אין די דרייסיקער יאָרן פון פאָריקן יאָר-הונדערט געפינען מיר שוין שלמה עטינגערן ווידער אין זאַמאַשץ אין קריין פון זיין טראַדיציאָנעל-יידישער פאַמיליע, צווישן די איינפאַכע פרומע יידן, מיט וועלכע ער האָט ווייטער צוזאַמען געלעבט, ניט זעענדיק אין זיי קיין "פלע-דערמיז" און "ווידערשפעניקער פון ליכט", לויט דער משכילישער טערמינאָ-לאַגיע פון יענער צייט. ער איז ניט דער כוכב און פריידיקער, וואָס פאַר-שפרייט דאָס ליכט פון דער הימלישער טאַכטער—דער השפלה, נאָר דער לי-בער געמיטלעכער פריינד פון דעם שטעטל, וואו ער פראַקטיצירט אַלס דאָק-טאָר און אַרדינאַטאָר פון יידישן און קריסטלעכן שפיטאַל, קומט אין גאַענטער באַרירונג מיט דעם עולם, זאפט אין זיך אַיין זייער חכמה, זייער שפראַך און שאַפט אין דער שטיל זיינע אויסגעצייכנטע משלים, באַלאַדן, עפיגראַ-מען א. א. ז. וו.

אז עטינגער האָט געהאַט אַ טיפע אינטימע באַצונג צו זיין ליטעראַ-רישן שאַפן אין יידיש, קען מען אויך זען פון דעם קליינעם עפיואַד, וואָס א. ב. גאַטלאָבער דערציילט אין זיינע "זכרונות איבער יודישע שרייבער און ספרים" (אין שלום-עליכמס "יודישער פאָלקסביבליאָטעק" I):

"דעם דאָקטאָר שלמה עטינגער האָב איך קענען געלערנט אינם יאָהר 1837, ווען איך האָב אַרויסגעגעבען מיין ערשטעס ווערק "פרהי האביב". דענסט-מאָהל בין איך עטליכע מאָל געוועזען אין זאַמאַשץ, ווי דער דאָקטאָר עטינגער האָט געוואוינט. איינמאָל בין איך געקומען קיין זאַמאַשץ אונז עס האָט זיך מיר געדאַכט, אז איך האָב האַלערע, וועלכע איז דענסטמאָהל אַרום געגאַנגען אין פוילין. איך האָב געשיקט ביטען דעם דאָקטאָר, ער זאָל צו מיר קומען. ער איז געקומען, האָט מיך פאַטראַכט און זאָגט צו מיר: "וואָס טויג אייך האַלערע?" איך וועל אייך בעסער פאַרלעזען מיין "סערקעלע". ער האָט מיר פאַרגעלעזען און איך בין געזונד געוואָרען..."

אז ס'איז אַרויס דאָס געוויסע געזעץ, וואָס האָט פאַרבאָטן די אין אויס-לאַנד געענריקטע דאָקטוירים צו פראַקטיצירן אין רוסלאַנד, איז אויך עטינגער אונטערגעפאלן אונטער דעם דאָזיקן געזעץ. ער האָט זיך אָבער ניט וויסנדיק געמאַכט, און זייענדיק זייער באַליבט אין שטאָט אַלס מענטש און אַלס אַרצט, האָט ער ווייטער געפירט זיין מעדיצינישע פראַקטיק, ביז ס'האָט זיך געמאַכט אַ מעשה מיט אַן עליה, וואָס האָט געבראַכט צו אַ מסירה, און עטינגער איז געצוואונגען געווען צו פאַרלאָזן זיין פראַפעסיע, מיט וועלכער ער האָט זיך שוין נעהאַט פאַרנומען 15 יאָר.

אָפּפּאַנגס די פּערזיקער יאַרן איז עטינגער געווען אין פּאַלטאַווע, און פון דאָרטן איז ער אַוועק קיין כאַרקאָוו, וואו ער האָט באַקומען אַ דאָקטאָר= דיפּלאָם פון דער אַרטיקער אוניווערסיטעט, וועלכע האָט אים שוין אויך גע= געבן דאָס רעכט צו פּראַקטיקירן אין רוסלאַנד. צו יענער צייט משכּעות האָט ער עס צום צווייטן מאַל באַזוכט אָדעס, און דאָן איז ביי זיין פּריינד יעקב אייכנבוים*) געפּייערט געוואָרן זיין פּופּציקיאַריקער געבורטסטאָג. אַז אַלע פּריינד זיינען זיך צונויפּגעקומען, האָט עטינגער געזאָגט דעם פּאַלגנדיקן שיר:

„היינט בין איך געוואָרן פּופּציק יאַר,
און האָב נאָך נישט איין גרויע האָר;
עס זאָל אַיך נישט זיין קשה קיינעם, —
זיי ווערן פּאַרשוואַרצט מיט מיר אינאיינעם...“**)

פון אָדעס איז עטינגער מיטן כאַרקאָווער דיפּלאָם צוריקגעקומען קיין זאַמאַשץ. די לעצטע יאַרן פון זיין לעבן האָט ער געוואוינט אין דעם דערבייסקן דאָרף וזשאַנאַוו, וואו ער האָט זיך באַזעצט אַלס קאַלאָניסט צו באַוואַרענען זיינע זין פון מיליטערינסט. זיין מעדיצינישע פּראַקטיק אין זאַמאַשץ האָט ער אָבער ווייטער געפירט. געשטאַרבן איז ער פּלוצלונג פון אַ האַרצשלאַג אין עלטער פון 55 יאַר. אויף זיין כּצבה אויפן זאַמאַשצער בית=עלמין איז אויסגע= קריצט געוואָרן זיינער אַ העברעיִשער שיר—אַ נעקראָלאָג, וואָס ער האָט אויף זיך אַליין געשריבן עטלעכע וואָכן פאַר זיין טויט.

עטינגער איז געווען אין די פּריינדשאַפּטלעכסטע באַזונגען מיט גאָט לאַצבערן, רי יצחק=בער לעווינזאָנען, רייפּטאַנען, טוגענדהאַרן, כּיוזעפּ, סלאָ= גימזקין, צעדערבויםען און אַנדערע באַרימטע משכּילים און איז געשטאַנען מיט זיי אין אַ שריפּטלעכען פּאַרקער. אַ מענטש מיט אומגעוויינלעכע פעיקייטן, איז ער געוועזן באַקאַנט אַלס זייער אינטערעסאַנטער און שאַרף=זיקער שמו= עסער, און אים האָט מען צוגעשריבן זייער פיל גלייכווערטלעך און אַנעק= דאָטן.

*) יעקב אייכנבוים (1796—1861), דער באַוואוסטער העברעיִשער דיכטער און מא= טעמאַטיקער, זאָל אויך האָבן געשריבן אין חדיש; אַווי האָט אויף דער פּאָעזיע פּין פרענס 25=זיקער ליטעראַרישער טעטיקייט געזאָגט אין אַ רעדע נחם סאָקאָלאָח (זע דעם באַריכט וועגן פרענס יוביליי=פּאָעזיע און דעם וואָכנבלאַט „דער יוד“, 1900, № 19). אָבער קיין געווערע ידועות וועגן אייכנבוים'ס שרייבן חדיש האָבן מיר נישט.

** זע א. ב. נאָטלאָבערס דערמאָנטע „זכּרונות“. אין עטינגערס זאַמלונג, משלים לידלעך זכּרונות געפּינען מיר דעם דאָזיקן שיר אין אַ גאַנצן אַנדערער רעדאַקציע, און אָנשטאַט פּופּציק יאַר, רעדט זיך דאָרט פון דרו און פּערציק יאַר. איז אָדער נאָטלאָבער האָט געהאַט אַ טעיה, ציטירנדיק אפּשר דאָס ליד אויפן זכּרון, אָדער עטינגער האָט פּאַר=געטראָגן דעם שיר אין אַן אַנדער נוכח אין צופּאַסנדיק אים צו דער געלעגנהייט פּין זיין פּופּציקיאַריקן גע= בורטסטאָג.

עטינגערן איז ניט באשערט געווען צו דערלעבן זען אפילו איין זאך זיי-
 נע געדרוקט. די אָנגענומענע מיינונג, אז די ווערק פון די יידישע השכלה=שריפט-
 שטעלער זיינען ניט געדרוקט געוואָרן, ווייל די כחברים האָבן זיך געשמט
 עפנטלעך אויפצוטערען אין יידיש, מוז רעווידירט ווערן אפילו — ווי מיר האָבן
 עס שוין אָנגעוויזן אין אַן אנדער אָרט — בנוגע אַר יצחק-בער לעווינאָן,
 וועלכער איז דאָך געווען אַ טעאָרעטישער קעגנער פון דער יידישער שפראַך.
 בפרט האָט אזאָ מיינונג קיין האַפט ניט בנוגע ד"ר שלמה עטינגער, אפשר
 דעם ערשטן יידישן שריפטשטעלער, וועלכער האָט געהאַט צו יידיש אַ באַצוּנג
 ווי פון אַ קולטור-מענטש צו אַ קולטור-שפראַך, צו זיין שפראַך. עס איז גענוג
 אַצוקוקן דעם אַריגינאַל-מאַנסקריפט, למשל, פון זיין „סערקעלע“*) צו איבער-
 צייגן זיך, מיט וואָס פאַר אַ ליבשאַפט, ממש אַ פאַרליבטקייט עטינגער האָט עס
 צוגעגרייט צום דרוק, מיט וואָס פאַר אַ ציכטיקער זאָרגעוודיקייט ער האָט עס
 איבערגעשריבן, די נעמען פון די פערזאָנען — מיט געכתיבטע אותיות, די
 רעמאַרקעס — מיט רויטער טינט. אַרויסצוגעבן זיינע ווערק איז פאַר עטינגערן
 געווען דער שענסטער חלום. נאָך אין אַדעס זייענדיק (צום צווייטן מאַל, פאַר-
 דיק פון כאַראַקאָו, האָט ער געזוכט מיטלען צו פאַרוויקלעכן זיין חלום דורך
 זאַמלען פּרענומעראַנטן, ווי דער שטייגער איז געווען ביי די אַמאָליקע מחברים
 אָבער דער דעמאָליטיקער צענטער פון דער „בראָדער“ השכלה איז ניט מסוגל
 געווען אַפצושאַצן די באַדייטונג פון עטינגערס שאַפן, און פון זיין איניציאַל-
 טיווע איז גאַרנישט געוואָרן, אזוי ווי עס איז מיט אַ פאַר צענדליק יאָר שפע-
 טער גאַרנישט אַרויסגעקומען פון דער השתדלות פון אַ גרופע אַדעסער משכילים
 אַרויסצוגעבן אַקסענפעלדס יידישע ווערק. די פּרענומעראַנטן-קוויטעלעך זיינען
 געבליבן ווי אַרכיוו-דאָקומענטן (איך האָב זיי געזען ביי דער אויבנדערמאָנטער
 פר. שפירא-עטינגער) — וועגן אַרויסגעבן עטינגערס ווערק „אין יידישער שפראַכע“.
 שפעטער, ויצנדיק שוין אין זאַמאָשן, האָט עטינגער אַלץ נאָך ניט
 אָפגעזאָגט זיך פון פרוון צו פאַרעפנטלעכן די פּראָדוקטן פון זיין דרייסיקיע-
 ריקן שאַפן און וויבאַלד זיינע פריינד די משכילים האָבן אים דערין ניט גע-
 קענט העלפן, האָט ער, ווייזט אויס, געוואָלט זיך אָנטאָן אַ כוח אויף די איי-
 גענע מיטלען פון אַ פּראָווינציעלן דאָקטאָר אַמאָליקע יאָרן אַפּדרוקן כאַטש זיין
 ליבלינגסווערק „סערקעלע“, אַלנפאַלס איז די דאָזיקע פּיעסע שוין געווען אינ-
 גאַנצן צוגעגרייט צום דרוק, אפילו פאַרזען מיט דער אָפיציעלער ערלויבעניש
 פון דעם דעמאָליטיקן יידישן צענזאָר טוגענד האַלד, עטינגערס אַ פריינד, דער
 אומגעריכטער טויט זיינער האָט אָבער צו גישט געמאַכט די אונטערנעמונג,
 נאָך עטינגערס טויט ערשט זיבן יאָר אָן צו באַווייזן געדרוקט זיינע זאַכן,
 וואָס זיינען מסתמא געווען פאַרשפּרייט צווישן עולם אין געשריבענע קאָפּיעס.

*) נאָכן טויט פון זיין טאָכטער אריבער אין רשות פון נח פּרילוצקי, וועלכער איז
 געווען אזוי פּריוואַטלעך צו געבן אונז אויבערשריבן דעם ערשטן נאָט פון „סערקעלע“ פאַר דעם
 פאַרנעלייגן כּוּך.

אין יאָר 1867 הייבט אָן אַרויסצוגיין אין וואַרשע אַ ייִדיש וואָכנבלאַט "וואַר-
שויער ייִדישע צייטונג" און שוין אין ערשטן נומער געפינען מיר זיין "שיפער-
ליד" אָבער אָן דעם נאָמען פון מחבר. אין די ווייטערדיקע נומערן פון דעם דאָזיקן
וואָכנבלאַט ווייזן זיך שוין פון צייט צו צייט עטינגערס משלים שוין מיט דעם
נאָמען פון מחבר. אויך אין "קול מבשר" און "שפעטער אין "ייִדישע פּאָלקס-
בלאַט" ווינען פאַרעפנטלעכט מאַכע זאכן זיינע. אָבער דאָס אַלץ איז געווען
צו ווייניק צו דערוועקן און אויסציהאלטן ביי דעם ייִדישן לעזער די אויפמערק-
זאַמקייט צו דעם גרויסן, שוין פאַרשטאַנדענעם דיכטער. און שוין עטלעכע
יאָר נאָך זיין טויט איז דער מחבר פון "סערקעלע" און פון די אויסגעצייכנט-
טע משלים אינגאַנצן פאַרגעסן. אפילו אַ נעקראָלאָג אויף אים וועט מען אונט-
זיסט זוכן אין די אויסגאַבן פון יעדער צייט*, און דעריבער איז די דאָטע
פון זיין טויט ניט גאָר קיין זיכערע. בלויז די פערזענלעכע פריינד זיינע האָבן
אים ניט פאַרגעסן.

אַלכסנדר צעדערבוים, למשל, דערמאָנט אים ביי יעדער כאַסיקער גע-
לעגנהייט אין זיין "המליץ" (שוין אין צווייטן יאָרגאַנג — 1862) אָדער אין
"קול מבשר".

אָבער ניט נאָר זיין בן-עיר צעדערבוים; אויך אין די קרייזן פון די
משפּילים בכלל האָט מען געוואוסט פון דעם זאַמאַשצער דאָקטאָרס ייִדישע
כתבים, בפרט פון זיין "סערקעלע". ווי ווייט "סערקעלע" איז געווען פּאָפּולער
אין געוויסע קרייזן, קענען מיר זען אין די זכרונות פון אברהם פאַפערנאָ אין
"דעם פּנקס" ("די ערשטע ייִדישע דראַמע און דער ערשטער**") יווישער
ספעקטאַקל". פאַפערנאָ דערציילט:

"אין יאָר 1862 איז געשטאַרבן דער אינספּעקטאָר פון דער זשיטאַמירער

* איבעריקום ווינען דאָן (ר. ה.) אומגעפער ארום 1845, ווען עטינגער איז געשאַרבן
אין רוסלאַנד (און פּוילן) ניט אַרום קיין שום ייִדישע אַיגאַנען. דער "מגיד" האָט זיך באַזיין אין אַ
יאָר ארום (1-56), דער רוסיש-ייִדישער "Правда" — און דער "מחליץ" — אין יאָר 1860,
דער "קול מבשר" — אין 1862, שוין אַנגערעדט דערפון, וואָס די דאָזיקע אלע צייטשריפטן,
זעהן דעם ייִדישן "קול מבשר" האָבן געהאַט פאַר ייִדיש נאָר אַראַכטונג אין האָבן אַלע ניט
געקענט האָבן קיין אינטערעס צו אַ שריפטשטעלער פון דער דאָזיקער שפּראַך.

** אַז דאָס איז ניט געווען דער ערשטער ייִדישער ספעקטאַקל, איז צו זען פון די
אין דעם "ייִדיש-פּוילישן" "Kwartalnik" (1, 1912, 136-138) פאַרעפנטלעכטע דאָקומענטן
פון וואַרשעווער פּאָליטיש-אַרכיוו. פון די דאָזיקע דאָקומענטן איז געדרונגען, אַז כּענישט
אויפּפירונגען אין ייִדיש האָט מען שוין געגעבן אין יאָר 1837 אין וואַרשע און אַז דאָס
ווינען ניט געווען קיין אומשולדיקע פּרויב-שפּילן, נאָר עפעס סאַטירישע טעאַטערערעק, אַנט
וואָלן די קהללייט ניט אזוי שטאַרק זיך סתּהרל געווען, אַז דער וואַרשעווער אָבערפּאָליטי-
מיסטער זאָל פּאָווערן דעם אַרצנשויער פון די פאַרשטעלונגען, אַ געוויסן דור העלן, די
ווייטערדיקע אויפּפירונגען, פון בריוו פון אָבערפּאָליטימיסטער פון 24-טן דעצעמבער 1840
ווערן מיר אַנג געוואָר פון דער מסירה פון די דאָזיקע קהללייט, אַז די פאַרשטעלונג ווערט

ראבינערשולע, יעקב אייכנבוים, און אויף זיין שטעל איז אָנגעקומען דער באַ-
רימטער יידישער געלערנטער, היים-זעליג סלאָנימסקי. מאַדאָם סלאָנימסקי, די
טאָכטער פון באַוואוסטן מאַטעמאטיקער ר' אברהם שטערן פון וואַרשע, איז
געווען זייער אַ הויך געבילדעטע פרוי. בטבע אַן אַסימילאַטאָרין, האָט זי אָבער
מיטגעבראַכט פון וואַרשע ווי אַ קוריאָז די יידישע דראַמע „סערקעלע“ פון
דאָקטאָר עטינגער פון זאַמאַשץ. די דראַמע איז איר זייער געפעלן גע-
ווען, פלעגט זי ליב האָבן זי פאַרזולייענען פאַר באַקאַנטע. דעמעלעבן ווינטער
איז איר איינגעפאלן צו מאַכן אַ ספעקטאַקל, וואו די דראַמע זאָל געשפילט
ווערן דורך די שילער פון דער ראבינער-שולע.

„דער פלאן פאַרצושטעלן אויף יידיש אַ דראַמע, האָט אויסגעזען ווילד ביי
דער זשיטאָמירער יידישער אינטעליגענץ, אָבער מאַדאָם סלאָנימסקי איז פעסט
באַשטאַנען אויף איר פלאַן. אפשר האָט זי אליין געקוקט אויף דעם ווי אויף
אַ קוריאָז, נאָר דאָך האָט זי זיך דערפאַר גענומען מיט גרויס ענערגיע. זי האָט
פונאַנדערגעטיילט די ראָלן, אָרגאַניזירט, רעפּעטירט, געזאַרגט פאַר פאַסטנדע
דעקאָראַציעס, און דער ספעקטאַקל איז צו שטאַנד געקומען אין גענוואַרט פון
די לערער פון דער ראבינער-שולע און פון דער איבעריקער זשיטאָמירער אינ-
טעליגענץ. דער ספעקטאַקל האָט געכאַכט אַ פּוראַר. די שילער האָבן זייערע
ראָלן גוט געשפילט, נאָר מער פון אַלעמען האָט זיך אויסגעצייכנט גאָלד פּאַדל,
וואָס האָט געשפילט די שווערסטע ראָלע—סערקעלע.“

אין יאָר 1875 באַווייזט זיך צווישן די רומל-ספרים ביי די וואַרשעווער
מוכר-ספרימניקעס אַ קאָמעדיע מיטן נאָמען „סערקעלע“, אַנאַנים און מיטן אָנ-
גאָב, אַז ס'איז איבערגעדרוקט פון אַ יאָהאַניסבורגער אויסגאַבע פון יאָר 1861
(אַלזאָ אויך נאָך עטינגערס טויט). די יאָהאַניסבורגער אויסגאַבע האָט קיינער
פון די יידישע ליטעראַטור-היסטאָריקער און ביבליאָגראַפן ניט געזען (זי
איז אויך ניט רעגיסטרירט ביי בן-יעקב און ניט רעצענזירט אין „קיל-מבשר“).
וואָס איז שייך דער וואַרשעווער אויסגאַבע, איז זי שרעקלעך פאַרקריפלט און
פאַרגרייזט. „לויט די ידיעות, וואָס איך האָב צוזאַמענגעקליבן—שרייבט ד"ר
א. קאַפּעל אין „דעם פּאָסט“, קען מען גאַנץ זיכער זאָגן, אַז „סערקעלע“ איז
אָנגעקומען צו דעם וואַרשעווער פאַרלעגער אַלס גענובעטע סחורה. דער פּחב-
יד פון „סערקעלע“, וואָס איז אומגעגאַנגען פון האַנט צו האַנט, איז פשוט
איבערגעשריבן געוואָרן פון אַן עט-האַרץ און פאַרקויפט געוואָרן דעם פאַר-
לעגער. דערמיט האָבן זיך נאָך די עינויים פון „סערקעלע“ ניט געענדיקט,
דער פאַרלעגער האָט זי נאָך געגעבן איינעם „אויספּעסערן“ און אָט די פרעמדע

געזען אין דער טיים אה-שפר אַך, האָט ניט קיין מאַראַלישע השפּעה אויף דעם סח פון
די צוהערער. נאר להיפוך, זי ווערט אַ אַזאַנשיטענדיק געשפּעט, וואָס פירט צו דעמאָליאָציע
און שיקינגען. (צוטרעט לויט ד"ר יצחק שיפּער, אַ גניע תקיפה אין אונזער קאַספּף פאַר יידיש,
יוביליי-נומער פון „וודושיען ארבייטער“, לע סבערג, 1913).

גראַבע און אויגעניטע האַנט האָט אינגאַנצן פאַרחוּשקט דעם אויסזען פון דער אמתער "סערקעלע". אין דער ווערשעווער "סערקעלע" זיינען אַריינגשטעלט געוואָרן גאַנצע דיאלאָגן, וואָס האָבן קיין טעם און קיין ריה ניט. די שפראַך איז צעהויקערט געוואָרן, דער וויץ איז פאַרטעמפט געוואָרן, דאָס גאַנצע ווערק האָט באַקומען דעם אויסזען פון אַ תחינה אָדער אנדערע רומל-ספרים. קיין קאָמע, קיין פונקט און קיין אנדער אָפּשטעל-זייכן.

אַ בעסערן מוזל האָבן שוין געהאַט עטינגערס ווערק אין פּערזן, וואָס זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן אין יאָר 1889 דורך זיין זון ווילהעלם עטינגער (*). (משלים, לידעלעך, קליינע מעשהלעך אונד כתבותלעך אייגענע אונד נאָכגעטראַכטע, פעטערבורג, תרמ"ט). די דאָזיקע אויסגאַבע האָט געהאַט אַזאַ גרויסן ערפאָלג, אַז שוין אין אַ יאָר אַרום איז אַרויס אַ צווייטע אויפלאַגע, און איצט זיינען ביידע אויסגאַבן אַ ביבליאָגראַפישע זעלטנהייט. אָבער ס'איז כאַראַקטעריסטיש פאַרן גורל פון עטינגער, אַז אויך די משלים האָבן ניט געפונען קיין אָפּקלאַנג אין דער יידישער עפנטלעכקייט און אחוץ אַ פאַר לויבנדיקע, אָבער גאַרנישט זאָגנדיקע ווערטער אין פעטערבורגער "יודישען פּאָלקסבלאַט" (1889, נומ. 7) מיט אַ הבטהה וועגן אַ אויספירלעכער רעזענזיע האָט זיך קיינער ניט אָפּגערופן אויף דעם בוך, וואָס האָט נאָך אפילו אין יאָר 1889, אַלזא אַין אַ האַלב יאָרהונדערט אַרום נאָכן אָנשרייבן אים, געקענט זיין אַ צירונג פאַר דער יידישער ליטעראַטור.

עטינגערס ווערק זיינען געשאפן געוואָרן אין דעם צווייטן פּערטל פון דעם פאַריקן יאָרהונדערט, אין דער צייט אַלאָז, ווען די השכלה האָט שוין געהאַט פאַרשפרייט איר השפעה איבער די באַדייטנדסטע פאַרשטייער פון דער יידישער גייער אינטעליגענץ אין רוסלאַנד און גאַליציע, און דאָך האָט עטינגער גער באַוווּן בייצושטיין קעגן די געגאָטיווע זייטן פון דער אויפקלערערישער באַוועגונג מיט איר פאַראַכטונג צו דער לעבעדיקער יידישער פּאָלקסטימלעכ-קייט און צו דעם בולטסטן אויסדרוק פון דער דאָזיקער פּאָלקסטימלעכקייט— דער יידישער שפראַך. ער, דער אייראָפּעיש געבילדעטער, אין אַ צייט, ווען וועלטלעכע בילדונג האָט באַטייט אַסימילאַציע אין אָפּגעריסנקייט פון פּאָלק, איז זיין גאַנץ לעבן געבליבן פּאָלקסמענטש, וואָס רעדט דעם "פאַרהאַסטן זשאַר-גאַן"— יידיש— אין זיין הויז, אין גאַס, אין זיין גאַנצער טעטיקייט און לערנט אויך אנדערע ריידן יידיש דייטלעך און שוין. ס'איז דעריבער מער ווי נאַטירלעך, וואָס אויך אין זיינע ווערק האָט ד'ר עטינגער באַוווּן אויסצומיידן די

(*) איינער פון די עלטסטע פעטערבורגער פארלעגער, ארויסגעבער פון א טעדיצינישער עניוואָלפּעדיע אין רוסיש, געשאַרבו אַלס סריאט אין פעטערבורג דעם 18טן יאָנואַר 1916.

ענגע דאָנמאַטיק פון די משכילים און געשאַפן האָט ער ניט צוליב זייטיק
 חוונות און טענדענצן, כדי אויפצוקלערן דעם לעזער, נאָר אויס דעם אינוויי-
 ניקסטן דראַנג פון אַ קינסטלער-נאַטור.

צום גלענצנדסטן ווייזט זיך עטינגערס קינסטלערישער טאַלאַנט אַרויס
 אין זיינע ווערק וואָס אין פערון. אין זיי אַנטפלעקט זיך פאַר אונז ניט נאָר
 דער באַדייטנדסטער יידישער שריפטשטעלער פאַר מענדעלע מוכר-ספרים, נאָר
 אויך דער ערשטער קינסטלער אין דער יידישער שפראַך אין מאָדערנעם זין
 פון דעם וואָרט.

באַזונדערס אויסגעצייכנט זיינען די משלים עטינגערס, וואָס קענען נאָך
 עד-היום, אין העכער דריי פערטל יאָרהונדערט אַרום נאָך זייער פאַרפאַסונג,
 גערעכנט ווערן צווישן די בעסטע מוסטערן פון דער יידישער פאַבלדיכטונג. און
 ווי משונה עס קומט אויס צו קאַנסטאַטירן, אַז אין צענדליקער יאָרן אַרום נאָך
 די גלענצנדע פאַבלען פון עטינגער קענען זיך באַווייזן אין יידיש אַזעלכע
 פאַרהויקערטע פאַבל-איבערזעצונגען, ווי, למשל, פון א מאיר-זאב זינגער ("דער
 זיטען-לעהרער אָדער באַסני קרילאָוואַ", בערדיטשעו, 1888) און אפילו די שוין
 אַ ביסל געלונגענערע "קרילאָווס פאַבעלן" פון צבי-הירש הכהן רייכערסאָן (וויל-
 נע 1879)! עס איז אָבער אַ כאַראַקטעריסטישער שטריך פאַר דער געשיכטע
 פון דער יידישער עלטערער ליטעראַטור דער דאָזיקער זיגאַנאַרטיקער אַנט-
 זויקלונגסגאַנג אירער, ביי וועלכן די דערגרייכונגען פון די פאַרגייער זיינען
 אָפט געבליבן אָן שום ווירקונג אויף די שפּעטערע פאַרשטייער פון דער
 ליטעראַרישער טעטיקייט. — משלים זיינען אַלעמאַל געווען זייער פאַפּול-
 לער ביי אונזער פּאָלק. ווער נאָך האָט אַזוי ליב צו ריידן פאַרשטעלט, מיט
 אַלעגאָריעס און פאַרגלייכענישן, ווי מיר יידן? די ליטעראַרישע פאַרם פון דער
 פאַבל טרעפן מיר שוין אין תנ"ך, אין תלמוד, אין דער שפּעטערדיקער ליטע-
 ראַטור. דאָס באַוואוסטע "קוואַ-בוך" (1555) געהערט ניט נאָר צו די עלטסטע
 ווערק פון דער יידישער ליטעראַטור, נאָר אויך צו די פאַפּולערסטע. דער
 גאון ר' יעקב בן שמואל בונים קאַפּעלמאַן (1550 — 1598) זעצט איבער
 אין יידישע פערון ברכיה הנקדנים "משלי שועלים". ר' יעקב קראַנץ, דער מגיד
 פון דובנא (1740 — 1804), האָט זיך קונה שם געווען ביים פּאָלק ניט נאָר מיט
 זיין תורה און גרויסן רעדנער-טאַלענט, נאָר אויך מיט זיינע משלים (אנב דער דוב-
 נער מגיד האָט טאַקע די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן פאַרבראַכט אין זאַמאַשן
 — וואו ער איז אויך געשטאַרבן). אויך אין דער גייער ליטעראַטור אונזערער
 ווערט די פאַרם פון דער פאַבל געפלעגט פון מאַריס ווינטשעווסקי, יהואש, ר'
 טרדכליע, נחום יערוסאַלימטיק, און די גאַנץ לאַנגע ריי איבערזעצונגען
 פון קרילאָוון ציט זיך נאָך ביז היינטיקן טאַג (ט. ריוועסמאַן, פסח קאַפּלאַן).
 אָבער ווי גלענצנד מאַכט פון די דאָזיקע שרייבער זאָלן ניט האָבן איבער-
 זעצט קרילאָוון, לאַפּאַנטענען, עוואָפּן אָדער פאַרפאַסט אַריגיניעלע פאַבלען —
 דעם שטערן פון עטינגער דעם פאַבלדיכטער האָבן זיי ניט פאַרטונקלט.

די העלדן אין עטינגערס משלים זיינען די אלטע גוט באקאנטע פאבל-
 פערזאנען — מענטשן, בעלי-חיים, אומבאלעבטע געגנטשאַנדן. די סיוושעטן זיינען
 צום גרעסטן טייל — גענומען פון קרילאָוו אָדער אנדערע פאבלדיכטער, אָבער
 — מיט וואָס פאַר אַ כייסטערהאַפּטער האַנט זיי זיינען באַאַרבעט אין יידיש!
 וואָס באַאַרבעט? — אויף דאָס גיי איבערגעשאַפן! דער קורצער שאַרפּער סטיל,
 פול מיט די אַריגינעלסטע אויסדרוקן בילדער, פאַרגלייכענישן, די רייכע זאַם-
 טיקע ריינע שפּראַך, דער לייכטער ריטמישער פּערז, דער פּמעט שטענדיק גאַ-
 טירלעכער, זייער האַרמאָנישער רייס (הגם עטינגער גראַמט אָפּט לויט דעם פּוי-
 לישן דיאַלעקט) — דאָס זיינען די הויפּט-מעלות פון עטינגערס משלים, ווי גע-
 זאַגט, זיינען די דאָזיקע משלים, אַפילו די ניט-אַריגינעלע לויטן סיוושעט, שטענ-
 דיק פאַר יידישט, אָבער קיינמאַל ניט אויפן חשבון פון דער טיפּישיקייט פון די
 געשילדערטע פאבל-העלדן — אזוי נאָענט און היימיש, אַז סיגלייבט זיך ממש
 גיט, אַז מיר האָבן פאַר זיך אַן איבערזעצונג.

דעם לעבנסקלוגן, ערפאַרונגסרייכן, גוטן באַאַבאַכטער, וואָס שילדערט מיט
 דער אייגענער געטריישאַפּט סיי דאָס גוטע סיי דאָס שלעכטע אין מענטשן און
 ערשיינגען זעען מיר אויך אין עטינגער דעם כּהנר פון אַפּאַריזמען און עפּי-
 גראַמען — קאַטאָוועסלעך, וואָס זיינען אויכגעצייכנט דורך זייער פיינעם שפּי-
 לענדיקן הומאָר און אמת יידישן וויץ, בלייבנדיק צוגלייך אייראָפּעיִש לויט
 דער קורצער שאַרפּער פאַרם.

עטינגער דעם פיינעם ליריקער זעען מיר אין אַזעלכע שירים זיינע "ווי
 רהל ביי איר קינדס קבר", וואָס איז דורכגעדרונגען מיט דעם לויטערן טאָן
 פון דעם יידישן פּאָלקסליד. זיין באלאָדע "וואַלהייד" איז אפשר דאָס ערשטע
 ראַמאַנטישע געדיכט אין דער זייער יידישער ליטעראַטור, וואָס איז דערצו
 געשריבן אין אַ פיינעם סטיל, וועלכער פאַסט זיך אזוי גוט צו דעם אַלגעמיינעם
 טאָן פון דעם געדיכט.

דאָס גרעסטע ווערק עטינגערס אין פּערזן איז זיין פּאָעמע "דאָס לעכט"
 — נאָכגעמאַכט שיללערס "Die Glocke". דער דיכטער וויל געבן דעם גורל
 פון דעם מענטשן אין פאַרשיידענע מאָמענטן פון זיין לעבן. דאָס ליכט ברענט
 זיך ביטלעכווייז אויס, סיווערט ווייניקער הלב, ווייניקער קראַפּט — דאָס לעבן
 איז פּאַלד אויס. אויף דער גאַנצער זאַך שוועבט אַ טאָן פון טרויער, דאָס
 לעבן לויפּט שנעל, עס בלייבט איבער אַ פּוסטקייט. און פּונקט ווי זיינע משלים,
 אזוי איז אין אויך עטינגערס "לעכט" פאַר יידישט, צוגעפאַסט צו די ספּעציפּי-
 שע מאָמענטן פון יידישן לעבן. דאָך איז עטינגערן אין דער דאָזיקער
 פּאָעמע ניט געלונגען צו דערהייבן זיך איבער דער פּרימיטיווקייט פון דער
 בדחנישער שילדערונגסקונסט, הגם אויך דאָ דערקענען מיר עטינגערן דעם מייס-
 טער פון דער יידישער שפּראַך און עטינגערן דעם מאָן פון דער השכלה-עפּאָכע, וואָס
 האָט ניט קיין שנאה צו דער יידישער פּאָלקסטימלעכקייט און באַטראַכט זי מיט
 דעם הומאָר פון אַן אַביעקטיוון באַאַבאַכטער

אָביעקטיווער שילדערער פון יידישן לעבן, קינסטלער, ניט פובליציסט פון השכלה-אידעאלן, בלייבט אויך עטינגער אין זיין שוין פיל דערמאָנטער "סער-קעלע". די השכלה-טענדענצן פילן מיר דאָ נאָר אין דער איבערטרעפער אי-דעאָלוגאָציע פון די פּאַרשטייער פון דעם נייעם דור אין דער פּערזאָן פון דעם "אויפגעקלערטן", דעם סטודענט רעדליך. רעזאָנעריש און אָן לעבן זיינען אויך די פּערזאָנען, וואָס שטייען צוזאמען מיט רעדליכן אין קאָמף קעגן די אַלטע (הינדע, רעדליכס געליבטע, איר פּאַטער). דערפאַר אָבער זיינען די איבעריקע העלדן פון דעם "גאָר נייעם טעאַטערשטיק" גוט און לעבעדיק געצייכנט. די הויפטהעלדין סערקעלע, דער טיפּ פון אַן אשת-חיל פון דער מאַטריאַראַכאָטס-עפּאָכע ביי יידן, ווען די פרוי איז די שפייזערין, האַלט אויס דאָס גאַנצע הויז, פירט אַלע געשעפטן, בשעת ווען דער מאַן בלייבט דער אייביקער זיידע-נער קעסט-באַלעבעסל, איז זייער בולט אַרויסגעבראַכט אין עטינגערס קאָמע-דיע, אויב אפילו מיט מאַנכע צו געדיכטע פאַרבן, דורך וועלכע דער שרייבער וויל אונטערשטרייכן די אומנאַרמאַלקייט פון דער דאָזיקער ערשייננג אין יידישן לעבן און גרייפט זי אָן. פֿיין איז אויך געשילדערט דער פּאַנטאַפּלמאַן ר' משה דאַנצקער, וואָס ליידט אזוי שווער צוליב דער פאַלשקייט פון זיין ווייב. לע-בעדיקע, אַכט זייער איידל אַרויסגעבראַכטע שטריכן פּעזן ניט אויך אין די איבעריקע פּערזאָנען פון דער פּיעסע, און אפילו דער צום טייל מעלאָדראַמאַ-טישער טאַן אירער איז סוף-כל-סוף אַ השפּעה פון דער צייט-ליטעראַטור מיט אירע ראַמאַנטיש-סענטימענטאַלע רעפּלעקסן.

בכלל אָבער גענומען, איז "סערקעלע" אַ לעבעדיקע רעאליסטישע קאָמע-דיע, געשריבן אין אַ פּליסיקער, טאַר יענער צייט ממש אויסערגעוויינלעך פּאָלקס-טיכלעכער "פּראַך, און אויך לויט איר קאָנסטרוקציע שטייט זי אויף דער הייך פון דער דראַמאַטישער קונסט אָנהייב XIX י"ה. אַלץ אין דער קאָמעדיע זאָגט עדות דערפאַר, אַז עטינגער האָט, שרייבנדיק זי, געהאַט אין זינען צו זעען זי אויפגעפירט אויף דער בינע, וועלכע ער האָט, משמעות, גוט געקענט. "עס איז צו באַוואַנדערן — שרייבט ב. גאַרין אין זיין "געשיכטע פון דעם אידישען טעאַטער" — ווי ד"ר עטינגער האָט ניט נאָר גוט געוואוסט די קאָנסטרוקציע פון אַ דראַמע, נאָר ער האָט אויך אינסטינקטיוו זיך אָנגע-שטויסן אויף ריין טעכנישע זאַכן, וואָס מען קאָן ניט וויסן. סיידין מען שרייבט אַ לאַנגע צייט פאַר אַ טעאַטער. אזוי, למשל, עפענען די ערשטע סצענע אין דעם ערשטן אַקט דער משרת און די דינסטמייַדל. שפּעטער איז דאָס געוואָרן אַ שאַבלאָן און כמעט אין דריי פּערטל פּיעסן פון יידישן טעאַטער עפנט זיך אזוי די ערשטע סצענע; קיין "שטערן" וויל ניט עפענען קיין פּאַרהאַנג אויף דער יידישער בינע. ער האָט אויך פאַרשטאַנען צו ענדיקן אַן אַקט מיט אַן עפעקט. כמעט אַלע פאַרשוניען אין "סערקעלע" האָבן ווערטלעך. סערקעלע אליין זאָגט: "אוי מיינע כוחות!" דער שדכן ר' יוחנן ברויכט אַ ווערטל: "קומט מיין שמיעה אפּער" — און דאָס איז אויך נאָכדעם געוואָרן אַ שאַבלאָן פאַר אַלע דראַ-

כאטורגן און אויסנאם... צוויי ווי די מעשה קומט פאר אין לעמבערג, האָט די שפראך אלאקאלן שטעמפל, ווי, למשל, "עך", "מעך" און דאָסגלייכן. דער ליטווישער ייד, וואָס קומט אַרײַן אין דער פּיעסע, רעדט מיטן סתם. נאָר טרײַ צום רע-צעפט, וואָס וואָלפּסאָן האָט געגעבן, רײַדן די געבילדעטע דײַטש, ווי אין ליטווישן אונד פּרעכעליי. דאָס איז געוואָרן אַ חוק ולא יעבור, אַז די גע-בילדעטע זאָלן רײַדן דײַטש".

אַבער — באַמערקט ריכטיק ד"ר א. קאַפּעל אין זײַן גרינדלעכן אַנאַליז פֿין "סערקעלע" — "בײַ עטינגערן טוען עס די פּערזאָנען ניט כּחמת פּאַראַכ-טונג צום "זשאַרגאָן". בײַ אים איז עס נאָר אַ רעאַליסטישער שטרײַך, ער וויל זײַן געטריי דער ווירקלעכקײַט. אין יענער צײַט האָבן די געבילדעטע קײַן "זשאַרגאָן" ניט געוואָלט רײַדן. עטינגער אַלײַן לאַכט אױס די "שוואַכקײַט" אין זײַן קאָמעדיע גופּא. אײַן אַרש איז זײַער כאַראַקטעריסטיש פאַר דער באַצײונג פון עטינגער צו ייִדיש. ר' דוד, סערקעלעס ברודער, רעדט מיט זײַך אַלײַן דײַטש, נאָר מיט דער וועלט רעדט ער ייִדיש. און ניט נאָר ער רעדט ייִדיש, ער צווינגט אפילו פּרײַדע-אַלטעלען, סערקעלעס טאָכטער, וואָס ברעכט די צונג אױף דײַטש, צו רײַדן פּשוט ייִדיש. — "איר זעט — זאָגט דוד צו שמעלקען — זי הייבט אָן ייִדיש צו רעדן. ווי אײַך זע אָן, וועט איר מײַך נאָך אַמאָל דאַנ-קען". און ניט נאָר אַלטעלע הייבט אָן רײַדן פּשוט ייִדיש, נאָר אפילו די גע-בילדעטע הינדע, ר' דודס טאָכטער, פאַרגעסט דײַטש און הייבט אָן רײַדן ייִדיש. בײַ זײַן דײַטש בלייבט נאָר דער סטודענט רעדליך — מיט אים קען עטינגער נאָר ניט מאַכן".

דאָס באַוואוסטזײַן אין דער באַצײונג עטינגערס צו דער ייִדישער שפּראַך איז בכלל מערקווערדיק. אַלײַן אַן אױסגעצײכנטער קענער פון דײַטש (ער האָט אין דער דאָזיקער שפּראַך געשריבן אױך שירים), מײַדט ער דאָך אױס יעדן שפור פון גערמאַניזמען אין זײַנע ייִדישע ווערק. אױב עס פעלן אים פאַר אַ געוויסן באַגריף ווערטער אין ייִדיש, פּרוּווט ער זײַ שאַפֿן אין גײַסט פון דער שפּראַך, און מײַנו כּודה זײַן, אַז זײַנע וואָרטפּילדונגען זײַנען אָפּט זײַער געלײנגען. אױו, למשל, שרײַבט ער אױפֿצײה (אַנשטאָט אױפּצוג, אַקט), אַרײַנקײם (אַנשטאָט אױפּטריט, סצענע), זוכצעטל (אַנשטאָט רעגיס-טער, אױנהאַלט-פאַרצײכעניש) א. א. ו. וואו עס לאָזט זײַך, נעמט ער פּאַלקס-ווערטער אַנשטאָט אַרײַנצופירן פּרעמדע. ער שרײַבט "די מעשה איז אין לעמ-בערג" אַנשטאָט "די האַנדלונג קומט פאַר" א. א. ו.

די שפּראַך אַלײַן רופּט ער ניט, זשאַרגאָן אָדער "ייִדיש-דײַטש, נאָר פּשוט ייִדיש און (און דווקא אין דער נײַסטער אױסלייגונג — מיט צוויי יודן). אױנסערעסאַנט איז צו באַמערקן, אַז אױך בנוגע צו דער פּאַנעטיק האָט ער אױסגעמיטן די השפּעה פון דער דײַטשער ליטעראַטור-שפּראַך און האָט זײַך דער-נעענטערט אין זײַן אױסלייגונג צו דער פּוילישער אױסשפּראַך (פֿין אַנשטאָט פּון, צאָט אַנשטאָט צײַט א. א. ו.).

(אין די געדרוקטע ווערק עטינגערס איז זיין אָרטאָגראַפֿיע געענדערט). אָבער ניט נאָר פּאָנעטיש — אויך אין איר לעקסיקאָן, מאָרפּאָלאָגיע און סינ־טאַקסיס איז עטינגערס שפּראַך — דאָס געלייטערטע פּוילישע יידיש, און זיינע ווערק זיינען אַן אמתער אוצר פאַר די אַלע, וואָס שעפּן זייער יידיש־קענטשאַפט פּלוז פון ליטווישן יידיש.

ד"ר שלמה עטינגער האָט נישט זוכה געווען צו דערלעבן נישט זיינע ווערק צו זען געדרוקט, ניט זיין פּיעסע — אויפגעפירט, אָבער אין דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור וועט ער פּאַרנעמען דעם אָרט, וואָס עס קומט אים מיט רעכט — אַלס דער ערשטער שריפּטשטעלער, וואָס האָט געשאפּן אין יידיש לשם קונסט, אַלס דער איינציקער קלאַסיקער פון דער יידישער פּאַרמענדעלישער ליטעראַטור, אַלס איינער פון די בויער פון דעם יידישן ליטעראַרישן סטיל.

וואלהייד.

דאָרט וואו יענע אלטע מויערן שטיין,
אונ די זונן, דורך אלע שפארעס שיינט,
איו געשטאַנען א מאָל א שלאָס שוין,
א פיסטקע זעהט מען דערפון נאָר היינט.
איצט פייפט דאָרט דער שטורעם
דורך די סאלעס אין טורעם,
אונ עס טאַנצען אויף אלע ביידעס,
נאָר שדיס. —

דאָרט אין יענעם שלאָס דרינגען,
האָט לאנג פארצייטענס א גראַף געוואונט,
מלחמות פלעגט ער צוגעווינען.
אויך ביי זיך דער היים קיין מענש פארשוונט,
אַבער ווי די זון גאָר,
שיינט זיין טאַכטעריל קלאָר.
שוין אונ ציכטיג, א נַחַת א פרייד,
איו וואלהייד. —

זי פלעגט זיך צו פאַררען שטיל אין שטיב,
אין אַרגיך נישט צו לויפען צו גיין,
א ריצערש האָט זי געהאט גאַנץ ליעב,
נאָר זי האָט ער ליעב געהאט אליין;
פון זיין שלאָס דערנעבען,
פלעגט קומען צו שוועבען.
צו איהר רודאָלף דער שיינער גבור,
אריבער. —

אונ נאָך איידער די זון אונטערגייט,
וואַרט ער שוין אויף א שטיל אָרט אונ האַרט,
אונ ווי א לופטיל האָט שטיללערהייט,
דורך דער פאָרטקע וואַלהייד זיך געשאַרט,
אונ אָן זיין ברוסט,
מיט גרויסער לוסט,
האַלט ער זי שייט ביידע הענט ארום,
אַבער פרום. —

זיי האָבען ווי אין קלום געטיינט,
א פאָר מינוטען צו זיין גליקליך;
ער גייט אַבער אוועק שטארק פארוויינט
עס ווערט שוין שפּעט, עס איז ניט שיקליך;
אַ גלעט, אַ ווייט,
אַ האַלו, אַ קיש,
אונ טרעהרען פלעגען ביים געזעגנען,
צו רעגענען. —

ווי זיי זעהן דער זומער גייט אוועק,
הייבען זיי אָן ביידע צו בעקען;
רודאָלף גייט צום גראַף טאכען איין עק.
"האר! איצט מוז דער סוד שוין פענקען
"גיב דו מיר פאר א ווייב,
"איך האָב ליב ווי מיין לייב,
"די שענסטע גאָר פון אלע מיידען,
"וואַלהיידען". —

דעם גראַפס פינסטער פנים ווערט פארמישט,
ער הייבט אָן מיט כעס צו זאָגען:
"גיין רודאָלף! מיין טאָכטער קריגסט דו נישט,
"דאָס מוזטו דיר אויס דעם קאָפּ שלאַגען;
"איינער מיט א קרזין,
"נעמט מיין טאָכטעריל שוין,
"איהר מוז ער האַטש זי וועט נישט וועלען,
"געפעלען". —

רודאָלפס האַרץ האָט דאָס שטארק געטראַפען;
אויף זיין ווילד פערד חיות צו שיסען,

איז ער אין וואלד ארומגעלאָפּען,
 קיין טרעהר קען זיין בלייך אויג פארגיסען,
 זיין צערריסען הארץ,
 האָט געפיהלט א שמארץ,
 ער האָט זיך שוין געוואונשען דעם טויט,
 אין דער נויט. —

פלוצלונג פאלט איהם איין א גוטער פלאן,
 אונ ער פיהלט זיך ווי ניי געבאָרען;
 יא, טראכט ער זיך, עס וועט אזו זאן,
 גיין, עס איז נאָך נישט אלס פארלאָרען,
 „איך בין דאָך נאָך פריי,
 וואלהייד מיר געטראי,
 „ביי גאָטט איז צו צעררייסען קייטען,
 „קלייניגקייטען“ —

אונ נאָך איידער די זון אונטערגייט,
 ווארט ער שוין אויף א שטילל אָרט אונ הארט,
 אונ ווי א לופטעל האָט שטילערהייט,
 דורך דער פאָרטקע וואלהייד זיך געשארט,
 אונ אָן זיין ברוסט,
 מיט גרויסער לוסט,
 האלט ער זי מיט ביידע הענד ארום,
 אָבער פרום. —

צום סוף זאָגט רודאָלף: „ווען האלבער נאכט,
 „אלע אין שלאָס שלאָפען אונ רוהען,
 „דער שומר שוין זיין אויג פארמאכט,
 „קום איך אָן אויף מיין פערד צו פליהען,
 „דו גיסט גאָר גרינג,
 „ארויף א שפרינג,
 „אונ איך אנטלויף מיט דיר, מיין בריליאַנט!
 „באנאנד“ —

זי האָט איהם איצט אַרומגענומען,
 געקושט געגלעט א סך-מעהר ווי פריהר.
 פלוצלונג איז זי צו זיך געקומען.
 „ווי קומט מען אָבער דורך דער טיהרן

„ביי מיין דירה,
אויף דער שמירה,
שטעהען טאָג און נאכט מ'שרתים אויף דעם דאך,
„אויף דער וואך. —

„נאָר ווארט!“ — גאָטט קען שיקען הצלחה —
„איך וועל שוין געהן דורך אלע טיהרען,
עס איז פאר א מיידעל א מלאכה.
„מיין ליעבשאפט וועט מיך אָבער פיהרען,
„צו איהר דער כִּתְחוּן,
„פיהרט אויס א גִּתְחוּן,
„מעג זיין אויס א תפיסה נאָך אזוי שווער,
„האָר=ושע האָר!“ —

„ווען נאָך מיין עלטער עלטער זיידע,
„האָט פאַרצייענט אין דעם שלאָס רעגיערט,
„האָט ער געהאַט א טאָכטער וואָלהיידע.
„איהר שיינקייט האָט גר דאָס שלאָס פאַרצירט.
„ווי איך, האָט געהאַט זי,
„א ליעבשאַפער ווי די,
„געפינען אין א גליקליכער יִשָּׁע,
„אַטאַדאַ!“ —

„איהם ווילל זי געטריי בלייבען אליין,
„ווי אין פריידען, אזוי אין ליידען,
„האָטש דער ביזער פאָטער: אָגז איהר „ניין“,
„זי ווילל אָבער פון איהם נישט שיידען,
„און אין מיטען דער נאכט,
„האָבען זיי אַבגעטאַכט,
„זיי זאָלען די קייטען צו טראטעווען,
„און ראטעווען.“ —

„א סוסר איז אָבער געלאָפען,
„דעם גראף דערצעהלט די מעשה גאָר בולט;
„דעם זתן אויף דעם וועג געטראָפען,
„האָט א גולן געבעך געקוילעט,
„נישט ווייט פון דאנען,
„איז זי געשטאַנען,

„וי שטעכט דער פאָטער ווי קָרָבנות,
— אָן רחמנות.“

„איצט בלאַנקעט זיך איהר נשמה ארום,
„זייט מע האָט זי אוועקגענומען;
„זי האָרט ביי דער טהיר אונ קוקט זיך אום,
„איב דער חתן וועט צו איהר קומען.
„נאָר איהם קוקט זי אויס,
„ביז טאָג קומט אַרויס,
„דער חתן וועט קומען, מיינען לייט,
„אין א צייט.“—

„אונ זי שוועבט אין איטליכען ווינקעל,
„אין א פארבלוטיגטען קליידעל א ווייס,
„גאָר פריינדליך, ווען עס ווערט נאָר טינקעל,
„טהוט קיינעם קיין שאַדען גאָר אָן כּעס,
„גאנץ שטיל געהט זי פריהר,
„צו דער הינטערטהיר,
„שומרים לאָזען זי פאר ביי רוקען,
„אונ קוקען.“—

„אונ מי ביים לעבען געווען גאנץ גוט,
„וועט זי נאָך איר טויט אויך גאנץ גוט זיין.
„מיר לייט זי היינט דאָס קליידעל מיט בלוט,
„פריי וועל איך געהן ארויס אונ אריין;
„וואָרום יָדִים גיין,
„לאָזען גרויס אונ קליין,
„סאר די וואכען וועל איך געהן פארביי,
„פראנק אונ פריי.“—

„ווארט-זשע ביי דער טהיר!—ווען צוועלף שלאָגט
„קומט שטילל צו דיר וואלהייד געגאנגען,
„אין א בלוטיג קלייד, פון ווינד געיאָגט,
„אזוי ווי דר יָד גייט פארהאנגען;
„ווארעם ווערט ערשט מיר,
„ווען איך בין ביי דיר,
„דערנאָך לויף מיט מיר געשווינד, אונ רייט
„אוועק ווייט.“—

„גוט“, שלאָגט איהר רודאָלף איבער איהר וואָרט,
„איצט מעג איך מיינע זאָרג פארטרױבען,
לאָמיר נאָר זיין אויף איין אנדער אָרט,
װעט אונזער ליעבשאפט זיכער בלייבען;
״מיין כּלה ביזט די,
תיכף אין דער פרייה;
״גוט נאכט, מיין האַרץ! לאָמיר זיך שײדען,
— צו פריידען.“—

אויף דער באק האָט נאָך דער קוש געגליהט,
אונ ער לויפט שוין איבער בארג אונ טהאַל,
זי ווינקט איהם נאָך ווי ער בארגאָב פליהט,
זי געזענענט זיך צום לעצטען מאָל:
״רודאָלף לעב! ביזט מיין,
״רודאָלף לעב! בין דיין,
״אונז וועט קיין גיהנם, קיין גן עֶדן,
— צו שײדען!“—

אונ ווי עס הויבט אָן נאכט צו ווערען,
זיצט דער ריצערש אין פאנצער אויפן פערד,
בלייך בלישצעט דאָרט אין היממעל א שטערען,
גאנץ טונקעל ווערט אויף דער גאנצער ערד.
הינטען אונ פאָרענט,
דאָס פערד געשפאָרענט,
שטעהט ער אונ ווארט אויף דער כּלה׳ס וואָרט,
אויף זיין אָרט. —

אונ ווי דער זיינער צוועלף שלאָגט,
קומט שטילל יענע וואלהייד געגאנגען,
אין א בלוטיג קלייד פון ווינד געיאָגט,
געהט דער יאָד אין גאנצען פארהאנגען,
ער גיט זי א חאַפּ
אונ דעם פערד א קלאפּ,
אונ אנטלויפט מיט איהר געשווינד, אונ רייט,
אזעק ווייט. —

אונ רייט לאַנג—זי זיצט שטילל דערנעבען,
ער וויגט די פלה אויף די קניע.

„ביזט לייכט ווי א פעדער, מיין לעבען!
 „מאכסט דעם רייטער קיין ארבעט קיין מיה.“
 „ווייל מיין ווייס קליידעל,
 „איז זעהר איידעל,
 „עס איז ווי געפיל דינן אונ ליפטיג,
 „נאָר טיפטיג.“ —

„זי נעמט איהם ארום מיט גאנצער געוואלט,
 א שו דע לויפט איהם דורך די גלידער.
 „ביזט מיין לעבען! ווי א שטיק אייז קאלט,
 „דערווארעמט דיך מיין לעיבשאפט נישט ווידער?“
 „אין אָרעס ביי דיר,
 „אין גאנץ ווארעס מיר,
 „אין מיין בעט פריהרט איטליכעס אָבר,
 „ווי אין קבר.“ —

זיי רייטן גיך דורך לאַנקעס אונ וואלד,
 בלייך בלישטשען די שטערען צוזאממען.
 „אונ האַטש דו ביזט פון דרויסען אייז קאלט,
 „אָבער דיין הארץ אין דיר מוז פלאממען!
 „רודאָלף לעב! ביזט מיין!
 „רודאָלף לעב! בין דיין,
 „אונ וועט קיין גיהנם, קיין גן עדן,
 „צו שידען.“ —

אונ זיי פליהען נאָך געשווינדער צו,
 עס פליהען אויך אוועק די שעה:
 „איך בין דערלייזט, איך גיי אין מיין רוה,
 „איך האָב מיין חתן, ער איז טוין דאָ.
 „דו ביזט אייביג מיין,
 „איך בין אייביג דיין,
 „אונ וועט קיין גיהנם, קיין גן עדן,
 „צו שידען.“ —

צו בלאָהען הויבט אָן אויף מזרח זייט,
 אונ זיי לויפען איבער שטאָק אונ שטיין,
 שטיל ווערט די כלה פון צייט צו צייט,
 אונ קעלטער, אונ קעלטער, מיין אונ מיין.

פלוצלינג קרייעט א האַן —
זי גיט אים א חאפ אָן,
אונ שלעפט דעם חתן אראָפּ פון פּערד,
צו דער ערד. —

„שאַה! שאַה! ווער פון זיי שטאַרקער ווייהעט,
„האַט זיך די לופט מיט דעם ווינד געוועט;
„עס ווערט טאַג, דער האַן האַט געקרייהעט.
„חתן לעב! די כלה ווילל איהר בעט,
„קום אריין, קום אריין,
„ביזט שוין ביין, ביזט שוין ביין,
„אונז וועט קיין גיהנם, קיין גן עדן,
„צו שיידען.“ —

מיט אייז-קאלטע ליפען, ווי פּנרים,
האַט זי זיין ציטערדיקע באק געקישט.
ער פיהלט א ריח ווי פון קברים,
ער ווערט גאַר אין גאַנצען ווי פארטישט;
מיט פארגליסטע אויגען,
צו דער ערד געצויגען,
האַט די כלה דעם חתן געפינגען,
דאָרט דרינגען. —

צו דער לבנה.

אה! דו שיינע, גוטע לבנה!
פון גאָטט ביסט דו א מַהֲנָה,
צו אונז מענשען דאָ געגעבען.
דיך וויל איך איצט לויבען,
דיך, נאָר דיך דאָרט אויבען;
גוט נאָווענט דיר, לבנה לעבען! —

איך פאַרגעס אָן צרות, אָן לייד,
איך ווער מלא שמחה אונ פרייד,
אז איך קוק ארויף דאָרט צו דיר.
פון דעם גאנצען היממעל,
פון זיין גאנצען ריממעל,
געפאָלסט דו אליין לבנה מיר. —

אויך די זונן איז זעהר א גרויס לייט,
לויפט ארום די וועלט ברייט אונ ווייט;
וואָס דו ביזט אָבער, איז זי נישט,
נאָר איינס העט איך גערען,
דו זאָלסט מיך אויסהאַרען,
אוי! איך העט דיך גערען געקישט! —

די זונן, שיינט אויף דער גאנצער וועלט,
אויף בערגער אונ טהאַלער, וואלד אונ פעלר,
דערקעגען מאכט זי אָן היצען,
פון דעם גאנצען לייב הייס,
קאפעט אראָב דער שווייס,
מע ווערט אזש קראַנק פון שוויצען. —

דאָס אַרגסטע איז אָבער אָן איהר,
גרויס איז זי ביי זיך, אָן שיעור;
פריוו, קוק איהר אין פנים אריין,
ברענט זי אויס די אויגען,
זיי זאָלען נישט טויגען,
חאָטש פאר זיך צו זעהען די שיין. —

אונ אז עס וואקסט יאָ שוין א מאָל,
א שיין בלומעלע דאָרט אין טאָהל,

פארטרייבט זי דערפון דעם שאַטצן,
אונ זוכט אלס צו טיהען,
זי זאָל עס גוט בריהען,
ביו עס זעהט אויס ווי געפראַטצן.—

גאָר אויף איין אנדערע מאָדע,
האַט מען פון דיר א וויגאָדע.
דו ביזט גאָר פאַר קיינעם נישט שלעכט,
מע מוז זיך דערקוויקען,
דיך גאָר אָן צו קיקען,
עס מעג טאָקע זיין גאנצע נעכט.—

דער מענש וואָס קוקט ארויף צו דיר,
דער לויבט גאָט, דיך, אונ די נאטיר;
וואָס מעהר ער שטעהט דיר אַקעגען,
איז ליבונג אין זיין ברוסט,
אונ ער פארליערט די לוסט,
האטש ער איז טיר, צו געהן לעגען.—

גאָר ווי מיט א גילדערנעם וויס,
איז אַבגעלאמעוועט דער בוים;
דו בעשיינסט איהם זיינע צווייגען,
זיינע בלאַטער גלאנצען,
שאַקלען זיך אונ טאנצען,
די פייגלען קיקען אונ שווייגען.—

איטליכעס בלוטעל בעזונדער,
שלאַפסט דו שטיל איין, ווי די קינדער,
עס זאמעלט כח אויף מאַרגען,
די זונן זאָל נישט קענען,
עס מאַרגען פאַרברענען,
פאַר דעם כוזט דו אליין זאָרגען.—

אין דעם גרויסען שפיגעל דעם ים,
זעהט מען דיין פנים ווי א פלאם.
אונ ער ווערט אלע מאָל העכער,
פאלעס זעהט מען שפרינגען,
שיפער האַרט מען זינגען,
אונ די שיף געהט זיך גאָר זעכער.—

עס זאל נאָר זיין ליכטיג די וועלט,
 אונ נישט זיין קיין גאנץ גרויסע קעלט,
 קען מען די זונן גאָר פארשפּאַרען.
 עס העט אלס געווען שיין,
 פון דיר לבנה אליין,
 שוין פון לאנג, פון אלטע יאָהרען. —

דו אָבער העסט געמוזט בלייבען,
 דיך טאָרען מיר נישט פארטרייבען,
 וואָרום וועמען העט איך דערצעהלט,
 די פּלאַג, די לייד, דעם שמארץ,
 וואָס ברענגען אין מיין הארץ,
 אונ ווער מיין נשמה נעבעך קוועלט. —

וואָס אין מיין הארץ ליעגט פארבאָרגען,
 אלע סודות, אלע זאָרגען,
 מעגסט דו וויסען גאָר פראנק אונ פריי;
 וואָרום דו זאָגסט נישט אויס,
 קאָטש דו געהסט פון הויז צו הויז,
 דו ביזט מיין פריינד, מיר געטריי. —

אזוי געהסט דו, פון טהור צו טהור,
 ווערסט דיר אומעטום אלס געוואור,
 מאכסט קיין לארעם, קיין גערידער,
 עס בלייבט גאָר שטיל ווי פריהר,
 בעהאלטסט דעם סוד ביי דיר
 לָבְנָה! ביזט א גוטער ברידער! —

.....

דער וואלד.

מעג די רויקע לויפען פארביי,
 דער וואלד בלייבט שטיין, ער גייט נישט אַוועק;
 מעגען פאליעס קומען אויפס ניי,
 דער וואלד שטייט, ער רירט זיך ניט פון פּלעק.

אזוי מעגען יאָהרען פארגיין,
 די צייט מעג זיי גיך פארטרייבען,
 אונזער בטחון צו גאָטט אלליין,
 מוז ביי אונז תמיד אין הארץ בלייבען.

דאָס שפּאַצירען געהען

בלומעלעך רויטע און בלאַע;
איטלעכעס בלימעל,
שיין ווי דער היממעל,
פֿין דעם האָט מען בַּנְאָה.—

אין ווערט עס גאָר הייס,
פּאָכט מען אָב דעם שווייס,
מיט א פּריש גרין צווייגעל;
איך דארף נישט די שטאַט,
מיט דעם גרויסען סאָד,
דאָרט זיסן איך ווי אין א שטייגעל.—

דער פּאַסטוך גאַנץ פּריה,
טרייבט ארויס די קיה,
אויך שעפעליך און ציגען;
ווי פון א פּירעל,
האָרט מען זיין לידעל,
דער וואַלד הילכט פונם ניגון.—

אויף דעם ווייכען גראָז,
מיט רויזען און שלאָז,
פּאַסטען זיך שאָף און רינדער,
און נעבען זיי ריהט,
דער פּאַסטוך און היט,
אללע ווי זיינע קינדער.—

שיין נאָך דער זריעה,
וואַקסט דאָרט די הַבּוֹאָה,
ביו עס קומט די צייט פון שניט,
מיט א שיינעם קראַנק,
מאַכען איצט א סאַנק,
אללע שניטערס שיין און גוט.—

וואָס האָב איך דערפון,
ווען אין שטאַט די זון,
בעלייכט די גאַנצע וועלט;
ווען דאָס גרויסע הויז,

שטעהט אויף, זייט נישט פּויל!
וועט איהר זעהען די קויל,
ווי פייער אויף סִבְּחָה זייט;
ווען מיט דעם באַגין,
עס געהט אויף די זון,
דאָרט הינטער די בערג גאָר ווייט.—

איין! זעהסט גאָר ווי שיין,
עס איז דאָרט צו גיין,
שפּאַצירען אויף די פעלדער;
צווישען די זאַנגען,
ווייטער געגאַנגען,
קומט מען אין גרינע וואַלדער.—

איין! איין! ווי היימעך,
צווישען די ביימלעך
די פייגעלעך שיין זינגען,
העט געמעגט שווערען,
אז מען קען האָרען,
זיי ריהרען מיט די צינגען.—

דאָרט רייסען קערשען,
די שיינע הערשען,
פון די ביימעלעך רויט ווי בלוט;
און דער וועזערדיק שפּרינגט,
קנאקט ניסלעך און שלינגט,
מאכט קאָזעלקעס אין דער מיט.—

ביים טייכעל גלאַנצען,
היפען און טאַנצען,
ווי זילבער שיינע פּאַלעס;
דאָרטען געזעסען,
מעג מען פאַרגעסען,
די שטאַדט מיט זייערע סאַלעס.

גייט מען נאָך ווייטער,
צופט מען אָב קרייסער

דאָרט הינטער די בערג גאָר ווייט. —

לעבען אין פרייען,
מעגט איהר נאראיען,
איטלעכען פריינד בעזונדער;
גאָר זאָל דערנעבען,
ארום איהם לעבען,
זיין ווייב מיט זיינע קינדער. —

קריכט גאָר הויך ארויס,
אונ מיר איהר שיינקייט פארשטעלטן

זייט אָבער נישט פויל,
אונ זעהט דאָרט די קויל,
ווי פייער אויף מערב-זייט;
ווי קינצליך אונ שייך,
זי ווילל אונטערגיין,

צום נייעם יאָהר.

צו מיינע פריינד.

פארשוואונדען איז שוין דאָס אַלטע יאָהר,
ווי דער שאַטען פאַרשווינד ביי דער נאכט,
די שמחות אונ צרות אללע גאָר,
דעמאָנט אייך וואָס עס האָט אונז געבראכט,
דאָס אַלטע יאָהר איז שוין געפאָהרען,
אויפק גאָר צו די לענגסטע יאָהרען;
עס האָט פאר אונז געבראכט נחת אונ פאן,
אונ די מענשען געהנטער צו זייער פלאן. —

ער דרייט זיך גאָר ווי ארינגעלע,
דעם מענשס לעבן אין צרות, אין גליק;
אלט אונ גרייז גראָה ווערט דאָס יינגעלע,
אונ גייט ווידער צו דער ערד צוריק.
שיינקייט, פּבוּד, עשירות גאַנצע פעק,
פארשווינד מיט דער צייט גאָר גלייך אַוועק.
מיט דער צייט ווערט פארשוואונדען פון דער וועלט,
די מצבות אפילו וואָס מען שטעלט. —

זיינען מיר נאָך דאָ אלע איצונד,
ווי מיר זיינען פאר א יאָהרען געווען?
אללע באנאנד פריש אונ געזונד,
ווי מיר האָבען זיך דעמאָלט געזעהן?
אוי! נישט איינער איז אונז געווען ליב,
וואָס ער ליגט איצט שוין אונ פוילט אין גריב;
זיין לעבען האָט געעקט ווי א חלום,
מע זאָגט איצט אויף איהם "עליו השלום". —

אונ ווער ווייסט פון אונז אָטאדאָ,
ווער איבער א יאָהר וועט דאָרט רוהען?
דער טויט זאָגט דאָך נישט אָן די שעה,
ווען ער ווילל דעם מענש עפעס טוהען;
אָפט פאלען ביי דעם שענסטען וועטער,
אראָב פון בוים די גרינסטע בלעטער;
אונ דער מענש וואָס אויף דער וועלט איבערבלייבט,
קלאָגט, ווען ער זיין פריינד די מצבה שרייבט. —

נאָר דער גוטער פרומער מענש פארשליסט,
שטיל און רוהיג זיינע אויגען צו;
זיין בטחון, האָט איהם דעם טויט פארזיסט,
שטארבען הייסט ביי איהם צו גיין אין רוה.
עס איז ביי איהם א נחת, ער קוועיט,
ער ווערט פטור די זאָרג פון דער וועלט.
איצונד ערשט קומט ער דאָס אויף אין פריידען,
ער פיהלט ערשט דעם הענוג פון גן עדן. —

איצט גוטע פריינד! נאָר גאָר נישט זאָרגען,
פארגעסט אללע צרות, אללע נויט,
מעג סטראשען אפילו ביז מאָרגען,
דער בלאַך זמנות מיט זיין טויט.
די גוטע אונ די ליבע ברידער,
זעהען זיך אויף יענער וועלט ווידער.
נאָר גוט זיין, קיינעם קיין שלעכטס טהון און א האָר
דאָס מווען כיר זיך ווינשען צום נייעם יאָהר. —

רְחֵל בִּי אִיהֶר קִינְדִם קָבֵר.

טרויעריג זיצט רחל ביי א קליין קבר,
אונ איהר זיפצען פארטויבט שיער דעם ווינד;
עס ציטערט אין איהר איטליכעס אבר,
מיט ערד ליגט דאָ פארשיט איהר איינציג קינד. —

איהרע פארגלייסטע פינסטערע אויגען,
בלאָטצען איצט פארשטארט אין דער וועלט אריין,

זייער שיינער גלאנץ איז אוועקגעפלוויגען,
ווי שטערען פלעגען זיי ליכטיג צו זיין.

איהר פנים בלייך גאָר ווי דער ווייסער שניי,
זיצט זי גלייך מע האָט זי געשניטצט אויס שטיין,
אונ קלאַגט גאָר שטילל, אָן לארעם, אָן געשריי,
אויך זי האָרט נישט איהרע וואָרטער אליין. —

”די דאָס בלימעל וואָס אויף דיין קבר בליהט,
”איז דיין שיינ פֿנימעל מיט חן געווען,
”די שכינה האָט דרויף טאקע גריהט,
”אין דיינע אייגלעך האָט מען זי געזעהן.“ —

”דו ביסט געווען מיין לעבען, מיין גליק,
”נאָר אין דיר האָב איך געלעבט אליין;
”פלוצלונג גיט דער ווינד דאָס בלימעל א פליק,
”אונ דאָס צווייגעל בלייבט פארוויסט ווי איך שטיין.“

”עס מעג שוין דוננערן, עס מעג שוין בליטצען,
”די וועלט מעג זיך טאקע איבערקעהרען,
”ביי דיר מיין קינד! ווילל איך איצט נאָר זיטצען,
”אונ דיין קבר בעגיסען מיט טרעהרען.“ —

”פינסטער איז איצט מיין לעבען אונ ביטטער,
”זאָג מיר מיין זיסער גילדענער זוהן!
”מיט וועמען זאָל איצט שמיעסען דיין מיטטער?
”ארום וועמען זאָל זי איצט עפעס טהון?“ —

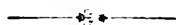
”עס שטייט דיין וויגעלע נעבען מיין בעט,
”אָה, אָה! זינג איך ביי נאכט גאנצע שעה,
”איך האפ מיר אויף, ווילל דיר געבען אַ גלעט,
”אונ פינסטער איז מיר, אוי! דו ביזט גיט דאָ.“ —

”מיין ליב קינד! העלף דיין מאמען אין דער נויט,
”דערלייז דיין מוטטער פון דעם ביטטערן שטאנד,
”גיילויף גיך, אונ בעט דעם גולן, דעם טויט,
”דו ביזט דאָך מיין קינד מיט איהם שוין בעקאנט.“

”האָט ער דיך יאָ נישט געוואָלט פארשויען,
”לאָז ער דיר האָטשט דאָס איינע טהון צו ליב.“

„לאַמײך פון איצט אָן נעבען דיר וואונען,
„לאַמײך באלד נעבען דיר ליגען אין גריב.“—

אונ די בקשה האָט דאָס קינד באַלד דערהאַרט,
ווי די מוטטער האָט געוואָלט האָבען;
דעם אנדערען טאָג האָט כען שוין מיט דער ערד,
נעבען איהר קינד די מוטטער באַגראָבען.—

וויגען-לידעל.

בלאָכים מיט פליגעל,
שטיין ארום דיין וויגעל,
א גאנצע נאכט אויסגעשטעלט;
זיי היטען, זיי שיטצען,
פאר דוננער פאר בליטצען,
וואָס פּרעגסט דו נאָך גאָר דער וועלט!

דיין וויגעלע איז גענוג לאנג און
ברייט,
פריש ביסעלע בלוטען היי אונטער-
געשפּרייט,
שלאָף-זע דיר דריגען בשלום;
דיין באַבען און זיידען,
זיטצען אין גן עדן,
זאָלסט דו זעהען אין חלום.

און ווערט דיין וויגעל ענג,
אין דער ברייט, אין דער לענג,
דארפסט דו נישט זאָרגען אומזיסט;
וואָרום איך וועל וויגען,
מיט פרייד און פּערגניגען,
דיך מיין לעבען! ביי מיין ברוסט.

דו קענסט נאָך נישט לויבען,
אונזער האר פון אויבען,
פאר דעם גוטס וואָס ער טהוט דיר;
איך טהו עס אָבער שוין,

מיין שוין זיס פּייגעלע!
סאך צו דאָס אייגעלע,
און שלאָף דיר רוהיג און שטילל;
האַסט היינט גענוג געלאכט,
און מיר נחת געמאכט,
מיין האַרץ איז מיט תּענוג פּולל.

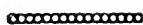
פאר היינט און פאר באַרגען,
לצו דיין מאמען זאָרגען,
דו מעגסט דיר שלאָפען געשטאק;
שוין ווי פון א פידעל,
זינג איך דיר א לידעל,
און דו שלאָף מיר צו צום טאָק.

איך ניי א לייבעלע,
דיר מיין זיס טייבעלע!
דו זאָלסט דריגען גיין געזונד;
וועסט דו עס צורייטען,
וועל איך מיך שטאַרק פלייסען,
און נאכען א נייעס געשווינד.

איך וועל דיך שוין וויגען,
ביי גען די פליגען,
אַף-זע מיין גילדען קינד!
דו בלימעלעך שיאָפען אויך,
און גויף זיי פאָכט א הויך,
נו דו ס קיהלען אַוועט-ווינד.

זאָגען א דרשה אין שול;
 אונ אין דעם גן עדן,
 וועלען מיר אין פריידען,
 זיטצען ביידע אויף איין שטול.
 איבער דאָס פייגעלע;
 מאך צו דיין אייגעלע,
 אונ שלאָף דיר רוהיג, געשמאק;
 הער צו מיין שיין לידעל,
 שיין ווי פון א פידעל,
 אונ שלאָף צו רוהיג צום טאק. —

פאר דיר מיין שיינע קרוין!
 אונ ער טהוט גוטס דיר אונ מיר.
 גאָטט נישט צו דערצערנען,
 וועט מען מיט דיר לערנען,
 אונ דו וועסט שטארק באגערען;
 וועסטו גאָר נישט ווערען מיר,
 וועסטו זיין א פרומער ייד,
 ע! וועסט גאָר א רב ווערען.
 וועסט פסקענען שאלות,
 האבען אללע מעלות,

שיפער-לידער.

אלע. רידערטס ברידער! רידערטס, רידערטס צו!
 שפאָרטס גאָר קיין כח, שפאָרטס גאָר קיין מיה!
 לאַז געשווינד גיין איבער דעם טייכעל,
 דאָס שיפעל מיט דעם גלאטטען בייכעל. —

איבער. וואָרום אויף דער זייט איז גאנץ שלעכט
 מען האָט קיין טעג, מען האָט קיין געכט,
 איטליכער האָט צו דערציילען,
 פון די דאָגות וואָס אים קוויילען;
 דער איז צייטענלאנג נישט געזונד,
 יענער האָט לייד פון ווייב אונ קינד,
 דער מוטשעט זיך מיט גרויסער גויט,
 ער זאָל קריגען א שטיקעל ברויט,
 דעם יאָגט נאָך א שונא א פיינד,
 אונ יענעם נארט קלאָמערשט א פריינד —

אלע. רידערטס ברידער! רידערטס, רידערטס צו!
 שפאָרטס גאָר קיין כח, שפאָרטס גאָר קיין מיה!
 לאַז געשווינד גיין איבער דעם טייכעל,
 דאָס שיפעל מיט דעם גלאטטען בייכעל. —

אינער. אונ האָט איינעם דאָס גליק גענארט,
האָט רענדלעך צונאנד געשארט,
אונ מיינט עס איז איהם געראַטהען,
ער האָט געחאפט דעם בראַטען,
ער רעדט זיך איין ער איז גליקליך;
ווייס ער אָבער שוין אויסדריקליך,
אז איהם האָט אויף זיין גאנץ לעבען,
דאָס גליק א טשטין געגעבען,
אז עס וועט מיט איהם אזוי זיין,
גאָר תמיד, ביז אין דעם טויט אריין?—

אלע. רידערטס ברידער! רידערטס, רידערטס צו!
ספּאַרטס גאָר קיין כח, שפּאַרטס גאָר קיין מיה!
לאָז געשווינד גיין איבער דעם טייכעל,
דאָס שיפעל מיט דעם גלאטטען בייכעל.—

אינער. וואָרום דאָרטען אויף יענער זייט,
האָבען מיר געזאָגט אלטע לייט,
איז איין אינזר בעסער ווי דאָן,
כע האָט ערשט א בעריהטע שעה,
מען הערט ניט פון צרות פון לייד,
מען לעבט נאָר אין נחת, אין פרייד,
כען ווייסט גאָר נישט פון קיין קנאָה,
טראָגט קיינעם ניט קיין יִנאָה,
גאָר אללע, צו אָרעם צו רייך,
זיינען אללע אין חסיבות גלייך.—

אלע. רידערטס ברידער! רידערטס, רידערטס צו!
ספּאַרטס גאָר קיין כח, שפּאַרטס גאָר קיין מיה!
לאָז געשווינד גיין איבער דעם טייכעל,
דאָס שיפעל מיט דעם גלאטטען בייכעל.—

אינער. אונ ווען אפילו נאָך קיינער,
פון אללע מענשען נישט איינער,
איז אמאָל צוריק געקומען,
אהער אריבער צו שווימבען,
אהער פון יענער זייט באָרטען,
אונז צו דערציילען פון דאָרטען,

איז דאָס ערסט נוקא א סימן,
ווייל קיינער ווילל צוריקקומען,
אז עס איז דאָרט גאָר א וואונדער,
טאקע איטלעכען בעזונדער. —

אללע. רידערטס ברידער! רידערטס, רידערטס צו!
שפאָרטס גאָר קיין כח, שפאָרטס גאָר קיין מיה!
לאָז געשווינד גיין איבער דעם טייכעל,
דאָס שיפעל מיט דעם גלאטטען בייכעל. —

איבער. א סך וויללען נישט אָנהייבען,
אָן יענער זייט טייך צו גלייבען;
פון דעם איז נאָך נישט געדרונגען,
אז זיי זיינען קלוגע יונגען;
וואָרום אז מען וועט זיי רופען,
אמאָל אריבער צושיפען,
וועללען זיי אפילו נישט האָבען,
זיך מיט דער טרייסט צו דערלאָבען,
אז מען שיפט זיי דאָרט צום גוטען,
ווייל זיי האָבען דאָ געליטטען. —

אללע. רידערטס ברידער! רידערטס, רידערטס צו!
שפאָרטס קיין שום כח, שפאָרטס גאָר קיין מיה!
לאָז געשווינד גיין איבער דעם טייכעל,
דאָס שיפעל מיט דעם גלאטטען בייכעל. —

איבער. איבער דאָס רידערטס גיך, געשווינד,
איידער עס קומט א שטורם-ווינד;
גאָטט האָט מענשען נישט בעשאפען,
גלייך מיט בהמות, גלייך מיט אפפען,
וואָס זיי קומען גאָר נישט צו ניטץ,
זיי זאָללען טהון עפעס גיטס.
מענשען זיינען געהנטער צו גאָטט,
ווי איטליכע זאך וואָס ער האָט,
פאר זייער גוטס-טהון ווארט דאָרט שוין.
אויף יענער זייט אַ גרויסער לויף. —

אללע. רידערטס ברידער! רידערטס, רידערטס צו!
שפאָרטס גאָר קיין כה, שפאָרטס גאָר קיין מיה!
לאָז געשווינד גיין איבער דעם טייכעל,
רָאָס שיפעל מיט דעם גלאטטען בייכעל.—

וויטעלע.

זוי אזוי קען איך הייסען, דער גוטער שרייבער,
אז איך וועל די פרימסטע פון די ווייבער,
וויטעלען, די צנועה, נישט שאַן בעזינגען?
די ווייבער וועלען דאָך מיך איינשלינגען,
נאָר פאר טורא, איהר מעגט מיר גלייבען,
ווייס איך אזוי נישט ווי אַנצוהייבען.—

איך וועל אָבער אָנהויבען פין דאנען;
אין דער פריה איז וויטעלע אויפגעשטאנען,
זי האָט זיך פין שלאָף נאָך נישט רעכט דערמאנט
גיעסט זי זיך שוין אָב דריי מאָל איטליכע האנד,
אונ תיכף איז איהר ערשטע מלאכה,
זי זאָגט הויך די גרויסע ברכה,
איז האָטש זי איז אלט זעכציג יאָהר,
אונ האָט אויף איין אויג די שטאָהר,
האָט זי זיך פאָרט פיינד צו סטראָיען,
כדי זי זאָל הלילה נישט קומען לידי נסיון.

זי טוהט זיך אָן כסדר
איהרע אלטפרענקישע קליידער,
אונ לויפט גאנץ געשווינד אין שול ארוין,
וואָרום זי כוונ דאָך די ערשטע אין שול זיין.
דאָרט שטעהט זי ביי דער מזרח-וואנד,
וואָרום וויטעלע איז פון גרויסען שטאנד,
זי איז א מיוחסת, אַ גרויסע נגינה,
א גרויסע השובה, א גרויסע חסודה,
זי לייגט אויף איהר שטענדערל אנידער,
איהרע תהינות אונ דעם קרבן מנחה סידור,
אונ הויבט אָן זעהר צו קלאַגען.

און מיט גרויס גַנְנָה צו זאָגען,
 גאַר אַ נייע תּחנה ובקשה,
 און פּאַרשילט גאַר דעם רשע,
 און בעט פאַר דעם פּרומען,
 ער זאָל הלילה צו דעם נישט קומען,
 אז דער פּרומער וואָס טהוט אַ מצוה,
 זאָל דאַרפען ביי איר צו נעמען קצבה. —
 דערווייל קומט שרה, די גבאיטע צו געהן,
 און בלייבט האַרט נעבען וויטעלעס שטאַט שטעהן,
 און גיט מיט דער פּושקע אַ קלאַפּ,
 און געשווינד גיט זיך וויטעלע אַ האַפּ,
 און זאָגט מיט גרויסען פּעס:
 „וואָס איז דאָס פאַר אַ נייעס!
 „האַט מען נאָך אַזוינס געהאַרט אין דער וועלט,
 „אין אַ הייליגער שול אין זינן צו האָבען געלדז?“ —
 שרה געהט נעבעך אוועק בחרפה ובושה,
 דערווייל שפּרינגט אַנווער וויטעלע קדושה,
 און גיט דאָ אַיטליכען שפּרונג,
 דער לייכטער גיט אַזוי אַ קלונג. —
 און ווי זי וויל נאָך אַ תּחינה לייבען,
 הויבט פאַר איהר אָן אַ יודענע צו וויינען,
 און האָט זיך נעבעך מיט טהערערען בענעטצט:
 „דאָס מ'חזור וואָס איך האָב ביי איך פּאַרזעצט,
 „בין איך איך דרויף נאָך איין גילדען שולדיג,
 בעט איך איך, זייט מיר נאָר אַביסעל געדולדיג,
 „איך בין דאָך נעבעך איין אַרימע אלמנה,
 „לייהעט מיר עס נאָר אַרויס אויף ראש השנה,
 „נאָן יום טוב וועל איך עס איך מיט דאַנק אָבעבען,
 „אין דעם זכות וועט מען איך אַנטרייבען צום לעבען.“ —
 וויטעלע ענטפּערט: „איך האָב תּמיד רחמנות,
 „אויף אַרימע יתומים און אַרימע אלמנות,
 „איהר אָבער קענט דאָך דאָס אלס פאַרשפּאַרען,
 „איהר קענט אַזוי טוהן ווי פאַר אַ יאָהרען,
 „איהר ווייסט דאָך, איך בין אַ זאָגערן,
 „און דערצו זעהר אַ גרויסע קלאָגערן,
 „מיין קול האַרט מען אַזוי ביי דער טהיר,
 „איך פּאַזוואַלע איך צו שטעהן נעבען מיר,
 „אַדערקא, איך וואַלט אויך זעהר גערען,

"אז איהר זאָלט איטליכעס וואָרט האָרען,
 "דאָס כחזור אָבער מעג טאקע ווייטער ביי מיר ליגען
 "ביז איר וועט אָבגעבן וואָס איהר האָט אנטליגען;
 "נישט קײַנע, איהר האָט נישט צו איבערקלערען,
 "עס איז גאָר נישט אזוי געפעהרליך,
 "ביי מיר וועט עס אָסור נישט צעריסען ווערען
 "וואָרום איך האָלט א ספר עהרליך". —

איצט זאָגט זי אשרי אונ למנצח,
 ובא לציון גואל, אונ עלינו לשבח,
 דערנאָך זאָגט זיך אונזער וויטעל,
 פון דעם טאָג דאָס קאפיטעל,
 צום סוף גיט זי אין סידור א מיש,
 אונ גיט איהם דעם גאנץ גרויסען קיש,
 אונ גיט זיך קעגען מזרח א ביק,
 אונ געהט הינטערוויילעכס צוריק,
 פון אלע שטענדערס א פיר,
 אונ קושט ווידער די טהיר,
 אונ געהט אונ טרעט אָב ביי ר' אלקנה'ן
 אונ ביי אנדערע משולחים,
 אונ הויבט אָן ביי זיי צו מאַנען,
 פאר צוויי וואַכען ר'חיים. —

קוים זי איז שוין נעבעך אהיים געקומען,
 אונ האָט זיך נאָר א טרער קאווע גענומען,
 קומט איין אָרים כאַנן צו גיין,
 אונ בעט מיט א גרויס געוויין:
 "וויטע לעבען! העלפט מיר אויס דער נויט,
 "שענקט מיר נאָר א קליין שטיקעלע ברויט,
 "צו פארדינען בין איך אָסור ניט אים שטאַנד,
 "איך בין א קאליקע אויף א פוס אונ א האַנד,
 "אונ א קינד ליגט מיר נעבעך קראַנק,
 "אין דער קעלט אויף דער הוילער באַנק,
 "פאר דאָס וועט אייך גאָטט שיקען הצלחה,
 "אז איהר וועט האָבען אין אללעס א ברכה. —
 וויטעלע ענטפערט, מיט א פנים פולל יראת שמים:
 "דער גאָטט וואָס האָט געשפייזט
 "אונזערע הייליגע אָבות אין דעם לאַנד מצרים,
 "האָט אורדאי גאָר נישט געגרייזט,

„וואָס ער האָט דיר ברודער! נישט געגעבען,
 „די זאָלסט האָבען פאר עפעס צולעבען.
 „וואָס גאָטט טהוט,
 „איז אוודאי גוט.

„דו מוזט מיין לעבען! גאָר נישט זיין פרום,
 „איבער דעם געהסט דו אויף די טיהרען ארום!
 „העסטו אָבער פרום געווען,
 „העסטו שוין אלליין געזעהן,
 „ווי דו העסט געווען רייך,

„און אויף הענד און פיס גלייך;
 „ווילסטו איך זאלל להכעיס טהון גאָטט,
 „און דערווידער זיין, זיין געבאָט?

„ניין, מיין הארץ! מיין לעבען!
 „איך טאָר דיר גאָר נישט געבען,
 „געה דיר געזונטערהייט,

„איך טוה קיין נארישקייט,
 „דאָ שווער איך דיר ביי מיין סידור,

„איך וועל נישט טהון גאָטט דערווידער.“ —

דער אָרעמאן האָט זיך נעבעך אויפגעהויבען,
 און ארויפגעקוקט צו דעם דאָרט איבען.

מיט צוויי גאנגן גרויסע טרערען,

וואָס איך מעג הייליג שווערען,

אז זיי זענען אזוי גרויס, ווי די בריליאנטען געווען,

וואָס איך האָב ביי איטעלען אויף דעם קאָפּ געזעהן. —

איצט איז וויטעלעס שטייגער,

אז עס שלאָגט עלף דער זייגער,

רוקט זיא זיך א בענקיל צום אובען צי,

און נעמט זיך צו לייענען דעם נחלת צבי;

זי לייענט מיט דעם גנון און דעם טאָק,

כיו זי ווערט אנטשלאָפען גאנגן געשמאָק. —

זיא קומט אויף זייגער צוויי,

און גיט דעם נחלת צבי א קיש,

און גיט דעם גרויסען געשריי,

מען זאָל געשווינד גרייטען צום טיש. —

למען השם נישט אז פארגעססען,

זי האָט זיך געוואשען צום עסטען,

וואָרום פון וואשען און בענשען,

האלט זי מעהר פון אללע מענשען

וואָס זענן נאָר אויף דער וועלט,
וואָרום דאָס קאָסט דאָך קיין געלד. —
זי הויבט אָן די מויד צו שילטען, צו פלוכען,
פאר וואָס זי האָט פארברענט דעם קוכען.
פאר וואָס די יויך איז אָהן זאלץ,
און דאָס טייגעכטס איז אָהן שמאלץ,
פאר וואָס די פייש זענן נישט געראַטען
און די הינדלעך זענן נישט דערבראַטען. —
נאָך דעם עסען קומט אריין ר' משה,
דער אלטער גבאי פון דער חברה קדושה,
און ר' שמערייל איהר ברודערס מחזהן,
און מאַנען זי פאר צוויי יאָהר מעות חטין. —
וויטעלע ענטפערט זיי כסדר:
"איך האָב איין מאָל געטהין א נדר,
"אז איך זאָל אין מיין לעבען,
"קיין מעות חטין נישט געבען.
"וואָרום אז זיין ליעבער הייליגער נאָמען,
"האָט געבאַטען יעקב אַבינו'ס זאַמען,
"אז זיי זאָלען פסח מצות עסען
"האָב איך גאָר נישט צו איבערקלערען,
"אז ער וועט אוודאי נישט פארגעסען,
"ער זאָל איטלעכען פסח מצות באַשרען,
"און ווער טאָר זיך דאָס דערוועגען,
"אונזער האָר גאָטט צו איבערפרעגען,
"ווען און ווי אזוי ער קען דאָס טאָהן?
"דאָס געהט דעם זינדיגען מענטש גאָר נישט אָן,
"און דער וואָס וויל דווקא פארזאָרגען גאָטט,
"דער איבערטרעט חלעבען זיין הייליג געבאַט;
"און אָן דעם הייליגען יום הדין,
"וועט אוודאי אויף איהם מַלְטָרַג זיין דער זיין.
"און גאָטט וועט שוין האָבן אין זינן,
"מען זאָל איהם אין גיהנם ברענען און בראַטען". —
די גבאים זענן פאר גרויס דערשרעק,
אזוי ווי אויס דעם גיהנם אנטלאָפען אייער,
און וויטעלע האָט נאָך א שעה דערנאָך,
נישט אויפגעהערט צו זאָגען איהר שפראַך. —
צו מנחה, געהט וויטעלע תמיד פריהער,
און פארשליסט ביי זיך די טיהר.

כדי מעזאל זי שוין נישט משוגע מאכען,
אלס אין איינעם גאר מיט צדקה זאכען. —
דערקעגען טוהט זי זעהר א סך תפלה,
אז גאָטט זאל געשווינד שיקען די גאולה,
אונ עס זאל שוין קומען די ליבע צייט,
וואָס עס וועלען נישט זיין קיין אַרימע לייט. —

ביי נאכט קומען עטליכע ווייבער צו איהר,
אונ איטלעכע ברענגט זיך מיט די שניר,
כדי זיא זאל פון וויטעלען לערנען,
ווי מען זאל גאָטט נישט דערצערנען.
דאָ רעכט וויטעלע אָב פון די שכנים,
אונ לאָזט אָסור נישט אויס אפילו איינעם,
אונ איטלעכע יידענע העלפט איהר אינטער —
אזוי פיהרט זיך וויטעלע זומער אונ ווינטער.

* * *

דערקעגען הער איך דאָרט א ווייבעל שרייען,
אונ פאר כעס אזוי גאר מיט פייער שפאיען:
"ווי געפעלט אייך דער שלעכטער שרייבער?
"וואָס ווילל ער נעבעך פון אונ ווייבער?
"ער האָט געמאכט א שלעכטן פלאן,
"אונ שרייבט נאָך ליגענד דערנעבען,
"ווי קען מען גאר אָנהייבן פריס צו זאָן,
"אז מעוויל קיין צדקה נישט געבען?
"איך וועל איהם טוהן, וואָס איך וועל נאָר קענען.
"איך מוז איהם היכף זאָס ביכעל פארברענען." —

הערזע מיך צו, מיין ליב קינד!
ביזער דיך נישט אזוי געשווינד,
איך זאל אזוי שרייבען געזונדערהייט,
ווי איך קען איינע אין קראַקע,
וואָס זי זאָגט אז פאר פרומקייט,
ווילל זי נישט געבען קיין צדקה.
אונ אז דו וועסט דיך וועלען באזינגען,
וועסט דו אין דיין שטאָרט אויך געפינען.
זעהר א סך ווייבער אזוינע,
אונ וועסט מיר שוין נישט זיין א שונא,

נאָר וועסט מיט מיר גוט ווערען,
אונ וועסט מיין זעָה צוהערען.
אויף מיין ביכעלע זאָל דו גאָר נישט פאר דריסען
נאָר זעה וויטעלען זאָלסט דו אייביג פארמיאוסען. —

.....

די שנאטעס.

מיט א סהורה זייער שטארק בעפאקט,
פאָרט זיך א מאָל אויף דעם גרויסן טראַקט,
א וואָגען מיט פיער פערד איינגעשפאנט,
אונ דער פוהרמאָן. די בייטש אין דער האַנד. —

נאָר. איהר סוהרים, וואָס איהו וועט דאָס ליינען,
איהר זאָלעט נישט טראַכטען, זאָלעט נישט מיינען,
דאָס איז עפעס פאר אייך א סהורה,
ניין, ניין, האָט גאָר נישט קיין מורא,
עס איז קיין זיידענצייג, נישט קיין טיך,
עס איז קיין הענטשקעלעך נישט קיין שיך,
נישט קיין אטלאַס, נישט קיין מאַרסעלין,
נישט קיין פערקאליק, נישט קיין מושלין,
אויך קיין ראָזינקע, אויך קיין מאַנדעל,
נישט קיין קאווע, קיין צוקער-קאַנדעל,
אויך נישט קיין סובעל, נישט קיין בערען,
נישט קיין מעסערלעך, נישט קיין שערען.
"וואָס דען?" הער איך דאָרט איינעם פרעגען,
"פיהרט מען דאָס דאָרט אויף אזוי א פיהר?"
שמאַטעס, פיהרט מען, פין שרייבערס וועגען,
שמאַטעס, זיי זאָלען האָבען פאפיר. —

אזוי טרייבט שטילל אָן, די בריקע מיט פערד,
דער בעל עגלה, אויף דעם גרויסען טראַקט;
מע האָט קיין שום שאַרעך נישט געהערט,
אפילו די בייטש האָט נישט געקנאקט. —
אונ מיט גרויס דערשרעק אונ בהלה,
האָרט פלוצלינג אונזער בעל עגלה,
אין דער בריקע א שרעקליך געשריי;
די שמאַטעט שרייען: אוי וויי?

טשעקאווע צו הערען וואָרט פאר וואָרט,
 וואָס די שמאטעס שרייען און קלאַנגען,
 פאָהרט דער פוהרמאן ניט אוועק פון אָרט,
 און האַרכלט וואָס אַיטלעכער וועט זאָגען. —
 דאָס געפילדער און געוויינעריי,
 איז אָפער געוואָרען מיין און מיין,
 אז דער פוהרמאן האָט פאר גרויס געשריי
 קיין איינציג וואָרט נישט געקענט פארשטיין. —
 איצט געהט ער זיך אהין צו דער פיהר,
 און זאָגט: "זייטס נאָר אביסעלע שטילל,
 "זאָגט נאָר אַיטליכער בעוונדער מיר,
 "וואָס ער לארעמט אזוי, וואָס ער ווילל". —
 "וואָס זאָל איך נישט וויינען, נישט קלאַנגען",
 הייבט אָן איין אלטע שמאטע צו זאָגען:
 "הער צו און שטעל אויף מויל און אויהרען;
 "איך קום ארויס פון א ווייטען לאנד,
 "פון מאנשעסטער בין איך געבוירען,
 "א גרויסע שטאָט אין טיף ענגלאנד,
 "פון דאָרט האָט מיך א סוחר גענימען,
 "און איז מיט מיר אהער געשווימען,
 "און דאָ האָט מיך געקויפט אויף א יריד,
 "א קאָפער טייערער גוטער ייד,
 "וואָס עס פלעגען פון לאנגע יאָהרען,
 "א סך מענשען צו איהם צו פאָהרען,
 "מיט זייער בקשה און בעגעהר,
 "און איהם צו דערלאנגען א קוויטעל,
 "און איך בין דאָס געווען ביז אהער,
 "דאָס ווערכיל פון זיין שטראמיטעל".
 "וואָס פארגלייכסטו דיינע צו מיינע לייד?"
 פאלט א שמאטע אריין אין די רייד;
 "מיינע לייד זענען מעהר פון אלע,
 "וואָס ליגען מיט מיר אין דער כיפה,
 "איך בין דאָך געווען ביי א מלה,
 "א זיידען קלייד אונטער דער חופה,
 "מיך האָט מען בעטאנצט און בעזונגען,
 "מיך האָט מען בעשפיעלט און בעקלונגען". —
 "ווי קענסטו דין פארגלייכען צו מיר!
 "שרייט פון הינטען א שמאטע אפיר;

- "דו מאכסט אויך גאָר צו פיל וועזען,
 "אונ בעריהמסט דאָך אויך עפעס זייער,
 "ווייסט דו דען, ווער איך בין געוועזען?
 "איך בין געווען דער רעבעצינס שלייער". —
 "אַ ווייז שמיכעלט זיך א שטיק וועסטיל,
 מיט א צעריסענעם הויז באנאנד:
 "אונ אז מען איז יאָ שוין איין נעסטיל,
 "איז מען אלס נאָך נישט קיין עלעגאנט". —
 "פינסטער — שרייעט איינע, — איז מיר אונ שוואַרץ!
 "אוי ווייז א לאַך איז ביר אין מיין האַרץ,
 "צעריססען איז נעבעך מיין געמיטה,
 "איך בין דאָך יאָ פון איידעל געבליט,
 "איך בין דאָך יאָ געווען עפעס גיטס,
 "איך בין געווען א באַרבאנדער שפיץ,
 "מיך האָט מען דאָס מיט פעריל געגורט,
 אונ מיט גילדענע קייטען געשנורט,
 "איך האָב דאָך טאקע מיידלעך בעשיינט,
 "איך האָב דאָך טאקע וויבלעך בעדינט". —
 "איך בין געווען — שרייעט ווידער איינע —
 "א קינצלעכע פירהאנג, א שיינע". —
 "איך, א יילאך אויף דעם קאָפּט בעט",
 "איך, דער גבאיטעס קאָפּענציקעל",
 "איך בין געווען א נהי סערוועט",
 "אונ איך גאָר דעם מגיד'ס נאָטיכעל".
 "וואָס האָט איר איך דאָ אַזונד דערטאָנען?"
 שרייעט א שמאטע נעבען דער וואנד,
 "איייערע רייד טויגען אויף כפרות,
 "דערצעלט בעסער איצטיגע צרות. —
 "איך בין קיינעם נקנא לעת עתה,
 "נאָר די פרומע הייליגע שמאטע,
 "זי איז זיך גאָר תמיד פריי פון דיה,
 "זי זעהסטו קיין מאָל נישט אונ דין פיהר,
 "תיכף ניי איהר ערשטען ארויספאָהר,
 "איז זי א הופה עטליכע יאָהר,
 "דערנאָך אז זי קומט פון די כוחות,
 "ווערט גאָר אויס איהר א שוין פרוכז;
 "דאָ געהט עס איהר גאָר ווי צום בעסטען,
 "וואָרום מען בעלייגט זי מיט טרעסטען,

„איטליכער ייד בעזונדער איש באיש,
 „געהט צו אונ גיט דעם גאנץ גרויסען קיס;
 „ווערד זי ווידער צערריסען איצינד,
 „לויפט מען אונ מאכט אויס איהר גאנץ געשווינד
 „א מענטעלע צו ספרי תורות,
 „אונ דערנאָך גאָר א שיין בפורת,
 „אונ צום סוף, איך מיין שוין גאָר צולעצט,
 „אז זי ווערט צערריסען אונ פארפעצט,
 „מע מיינט זי קען שוין גאָר נישט ניטצען,
 „הייבט ערשט אָן א ייד זיא צו פיצען,
 „לייגט א לאטע איבער א לאטע,
 „אונ מאכט אויס דער הייליגער שמאטע
 „א קינצלעך שיין יום-כפור היטעל;
 „איצונד דיענט זי גלייך מיט דעם קיטעל,
 „ביו מע לייגט מיט געוויין אונ געשריי,
 „אין דער ערד אריין זיי אלע דריי,
 „צו וואָס זענן מיר אָבער געקומען,
 „צייט דו האָסט זיך צו אונז גענומען,
 „אונ מיט אמאָל צו מאכען דעם עק,
 „פיהרט דו אונז דאָרט ערגיץ אוועק,
 „איבער בערג אונ איבער טהאָלען,
 „אונז צו קאָכען אונ צו צומאָהלען,
 „אונז צו האַקען אונ צו צורייבען,
 „עס זאָל פון אונז נישט איבערבלייבען,
 „אונ פרעגסט דערנאָך אזוי גאָר מיט חן,
 „וואָס איז דאָס דאָ פאר א געוויין?—
 „איך—זאָגט דער פוהרטאן, העט שוין גערען,
 „אז איהר זאָלט שוין א מאָל אויפהערען
 „צו וויינען אונ שרייען דאָ אונ דאָרט;
 „לאָזט מיך האָטש אויך שוין רעדען א וואָרט;
 „איך האָב ביו אהער שטילל געשוויגען,
 „נאָר איהר האָט אלע הויך געשריגען,
 „איצט שווייגט זע איהר שוין א ביסעל שטילל,
 „לאָזט מיך אויך שוין זאָגען וואָס איך ווילל,
 „דאָס וואָס איהר זענט געווען ביו אהער,
 „ווייסט איהר דאָך אליין זענט איהר נישט מעהר,
 „וואָרום איהר זענט דאָך זעהר צערריסען,
 „צושטיקעלט, צופיצעלט, צוביסען,

„געלעכערט, פאַרפוילט און צוקראַכן,
 „צושיט, צוהאַגעלט און צושטאַכען.
 „אדרבא, זאָגט, וואָס האָט איהר דערפין,
 „וואָס איהר האָט אלס נאָר יהוס אין זינן?
 „וואָס טויג אייך דער פיינע-כַּריה,
 „צו וועלכער זאך איז ער אייך ניטצלעך?
 „וואָס טויג די זיידענע מאמעריע
 „אז זי איז צופלוקט אויף פיץ פיצלעך?
 „גלייבט מיר, העט איהר אין מיינע אויגען,
 „חאָטש נאָך צו עפעס געקענט טויגען,
 „העט איהר נישט געדארפט צו זיין ביי מיר,
 „אונ נישט צו ליגען דאָ אויף דער פיהר.
 „איצט בעדארפט איהר נאָר דאָס צו קלערען,
 „וואָס עס זאָל איצונד פון אייך ווערען,
 „אייער קלערען איז אָבער אומזיסט,
 „וואָרום, ווער הויבט אויף שמאַטעס פון מיסט?
 „איבער דאָס פערלאָזט אייך נאָר אויף מיר,
 „זייט נאָר געדולדיג אַ קורצער צייט,
 „איך וועל אויס אייך מאכען זיין פאפיר,
 „און אויס אייך שמאַטעס וועט ווערען לייט.
 „אויס דיר צערריסען גראָב שטיקעל זאך,
 „וואָס ביזט פון אלע שמאַטעס דער בראק,
 „וועט דאָס נישט זיין שוין גענוג פאר דיר,
 „דו וועסט ווערען ביבעלע פאפיר? —
 „אלע קינצליכע שיינע זאכען,
 „וואָס א בעל מלאכה וועט נאָר מאכען,
 „אלס וואָס דער וועלט קען עפעס ניטצען,
 „וועסט דו פארפאקען און באשיטצען. —
 „אויס די גוטע שמאַטעס די ריינע,
 „אָבער נאָך נישט די גאנצע שיינע,
 „וועלען ווערען גוטע פאפירען,
 „צום מאַהלען און ליטהאַגראפירען,
 „און מען וועט זיך מיט זיי נישט שעמען
 „אויפצוהענגען אין שיינע רעהמען,
 „ביי אלע גרעסטע לייט אומעטום,
 „אין די שטובען אויף די ווענד ארום. —
 „און ספרים וועט מען אויף זיי דרוקען,
 „וואָס וועלען אין זיי אריינקוקען,

„וואָס וועלען אין זיי אריינקוקען,
 „נאָך שפעטער גאָר אין א ווייטער צייט,
 „זייער געלערענטע און קלוגע לייט. —
 „דאָס דיענסטע פאפיר וועט זיין גאָר רייך,
 „מען וועט עס האלטען גאָר מיט גאָלד גלייך
 „אויס איטלעכען קליינעם בלעטטעלע,
 „וועט ווערען א באנקאָ צעטעלע,
 „עס וועט שטארק בעליעבט זיין ביי דער וועלט,
 „וואָרום עס וועט ווערען אליין געלד. —
 שטילל האָבען די שמאטעס געשוויגען,
 קיינער האָט נישט גערעט א שום וואָרט,
 „ווי יאָ!“ האָט דער פוהרמאן געשריגען,
 און אוועקגעפאָהרען פון דעם אָרט. —

* * *

צווישען מיינע ברידער,
 הער איך א גערידער,
 אלע פון גרויס ביו קליין,
 א געשריי, א געוויין,
 פון יונג ביז אלט,
 שרייען געוואַלט:
 לאַמיר וויינען, לאַמיר קלאַגען,
 לאַמיר לויפען תהלים זאָגען,
 לאַמיר אויסנעהמען די ספרים,
 לאַמיר לויפען רייסען קברים,
 וואָס בעדאָרף מען שוין מעהר,
 נע נעמט שוין יודען צום כיליטער. —
 דאָרט רעכענט איינער זיין יחוס אויס,
 אז דער סכ״ע קומט פון זיין משפחה ארויס;
 דער דערציילט אז דער בעל עקדה,
 איז געווען זיין שוויגערס א זיידע;
 דנס האָט דער איסור והיתר,
 אָנגעקעהרט א קאלטער פעטער,
 און יענער דעם טוען ונטען,
 א געשוועסטערקינדס מחותן,
 איצונד ווילל מען זיי גאָר אַנטוהן מונדירען,
 מיט רויטע און גרינע קעלנער,

און זיי אָנהייבען צו לערנען נושטירען,
 גלייך מיט אנדערע זעלנער,
 איז-זע אזוי א צאַרען,
 נאָך גאָר געהערט געוואָרען
 שאַטס, שאַטס, גילדענע ברידער!
 לצוט מיך נאָר אַ ביסעלע צו ריה,
 זייט נאָר נישט אזוי קידער ווידער,
 אינ הערטס מיך נאָר אַ ביסעלע צו;
 זייט נאָר געדולדיג אַ פּאָר מינוטען,
 מע ווילל אייך אָסור נישט טוהן קיין שלעכטס,
 מע גייט נאָר אויס אויף אייער גוטען,
 מע ווילל אויס אייך מאכען עפעס רעכטס.—
 מיוחסים זייט איהר אלע מיט אנאנד,
 א זעלנער זיין איז ביי אייך א טאנד;
 אמת איהר זייט מיוחסים פון אייביג אָן,
 האַטש איהר האַט נישט וואָס אַנצוטאָן,
 איהר זייט ביי אייך זייער גרויס,
 האַטש איהר געהט נאקעט און בלוים,
 געה דיר דאָס שטיקעל טלית פארזעצען,
 מע זאָלל דיר דרויף האַטש פיר גילדען לייען,
 געה דיר אין דער בלאַטע די פיס פארנעצען,
 געה לויף אין די גאסען "האנדעלע" שרייען,
 און קום שפעט אין דער נאכט אהיים,
 פאל מיט אנדער ווי א שטיק ליים,
 האנדעל איב וואנדעל דיך גאָר צו טויט,
 און עס וועטשערע א טרוקען שטיקעל ברויט,
 און דערנאָך געה פרעג דאָרט וועמען,
 אויב דו דארבסט זיך מיט א זעלנער צו שעמען?—
 ווער, זאָג מיר, צווישען אייך,
 איז דעם עהרליכען זעלנער גלייך?
 ער דארף נישט צו לייען, צו באַרגען,
 נישט צו טראכטען און נישט צו זאָרגען,
 און געהט אָנגעטוהן גאָר ווי א לייט,
 און האַט זיין עסען צו דער צייט.
 נעהמט אייך אַ ראיה פון אנדערע אמונות,
 קוקט אָן די יידען אין אנדערע מדינות,
 לוסטיג און פריילעך,
 דיעזען זיי דעם בילך

מיט זייער גוף און זייער נשמה,
 צו איז שלום, צו איז מלחמה.—
 האלט דו נאָר פון גרויס ביו קליין,
 דיינע אלע זאכען ריין און שיין,
 פּאָלג דו נאָר די אָפיצירען,
 און לערן פלייסיג דאָס מושטירען;
 פיהר דיך אויף אין עהרליכען שטרייך,
 און עס וועט דיר קיינער נישט זיין גלייך.
 גאָר אָן לארעם, גאָר אָן געשריי,
 נאָר מיט דעם גאנצען הארץ געטריי,
 נאָר מיט שמחה און נאָר מיט פרייד,
 זיי נאָר תמיד פארטיג און גרייט
 צו לויפען אפילו אין פייער אראן,
 אויסצופיהרען דיין קייסערס פלאַן,
 וואָרום די גיטע וואָס געהען אין קרוינען,
 ווייסען שוין איטלעכען ווי צו באלוינען.—

דער נאָליש.

אויף א סאָסנע, און אויף א ביק,
 זענען געשטאנען בוויי פייגעל,
 איינער האָט געהאלטען קעז א שטיק,
 און דער אנדערער א בייגעל.—
 דער פוקס, איז געשטאנען און געהארט,
 ער העט זעהר גערן דאָס אויסגענארט;
 „פע! זאָגט ער, צו דעם פון דער סאָסנע,
 „ווי קען מען עסען א בייגעל גאָר פאָסנע?
 „א בייגעל איז טאקע גוט אין דער פריה,
 „נאָר אז מע האָט א שטיקעל קעז דערצי.—
 דערנאָך האָט ער צום אנדערן געשמיסט,
 און האָט איהם ווידער דעם קעז פארמיאוסט;
 „קעז, זאָגט ער, איז איין אומגעוונדע זאך,
 „מע טאָר קיין מאָל נישט עסען א סך,
 „קעז איז נאָר גוט, אז מען עסט א פיצעל.
 „און דאָס, איז דער עיקר, נאָר דאָס שפיצעל.

„ווייסט איהר וואָס איך וועל איך דערציילען,
 „איהר זאָלט איך ביידע, מיט ביידע צוטהיילען.“ —
 „ע! זאָגט איינער, איך וויל נישט אזוי,
 „ער וועט זיך נעמען דאָס גרעסערע.“
 „ניין, זאָגט דער אנדערע, אוי, אוי!
 „ער וועט זיך נעמען דאָס בעסערע.“ —
 „נוא, הייבט אָן דער פוקס צו שמיסען,
 „איך וויל דערפון גאָר נישט געניסען,
 „איך קען איך הייליג שווערען,
 „איך וועל אייערס נישט באגעהרען;
 „איך וויל פון איך נישט מיין,
 „נאָר איהר זאָלט אויף דעם באשטיין:
 „לייגט איהר דאָ ביי מיר אלס איין,
 „אונ איך וועל אייער טהיילער זיין.“ —
 די פייגעל האָבען שוין נישט מעהר געטראכט,
 נאָר האָבען דעם פוקס, פאר אַ פֿלייש געמאכט;
 אונ ווי עס לויפט א פערד, געשטאָכען מיט א שפּאַרען.
 אזוי געשווינד איז זיך מיין פוקס אנטלאָפּען געוואָרען
 מיט דעם קעז, אונ מיט דעם בייגעל,
 אונ האָט אויסגעלאָכט די נארישע פייגעל. —

* * *

צו פארלאָזען זיך אויף א דריטען,
 כעג מען תמיד ווייכען;
 עס איז א סך בעסער מיט גיטען,
 צווישען זיך צו פערגלייכען. —

— * —

דער שְׁלוֹם.

דאָס פייער זאָגט צום וואסער גאנץ קליג:
 „ווי לאַנג נאָך וועלען מיר אלץ לעבען אין קריג?
 „וואָס האָב איך צו דיר,
 „וואָס האָסט דו צו מיר?
 „עס וואָלט חלעבען געווען שוין אונ פיין,
 „עס זאָל שוין תמיד צווישען אונז שלום זיין.“

דאָס וואסער ענטפערט: „דו ביזט טאקע גערעכט,
 „אין שנאה צו לעבען, איז חלעבען גאנץ שלעכט.
 „אַט! לאָמיר ביידע שוין פון היינט,
 „אויף תמיד בלייבען גוטע פריינד.“ —
 און זיי האָבען אָנגעהייבען בשלום צו לעבען,
 און זיי האָבען זיך תיכף א קוש געגעבען.
 און עס האָט געקאָכט, געזאָטען און געשפּריטצט,
 גלייך עס העט געווען געדינערט און געבליצט.
 און ביידע זענען וויעדער געווען אין צאָרן,
 ביז עס איז אויס ביידע גאָר נישט געוואָרען. —

* * *

זענען צוויי מענטשען אזוי נישט קליג,
 און לעבען פון אייביג אָן אין קריג,
 גוא, לייגט זעך א דריטער אריין,
 עס זאָל שוין שלום צווישען זיי זיין;
 וועל איך זיי נאָך מיין עצה געבען,
 זיי זאָללען שוין תמיד פון ווייטען לעבען;
 לאָזען זיי זיך ליעב האָבען פון ווייטען,
 וועט דער שלום דויערען לאנגע צייטען. —

דער וועוועריק.

אין א וואלד פון איין בוים צום אנדערן,
 פערגלוסט זיך א וועוועריק צו וואנדערן,
 מיט א לויף, און א שפּרינג,
 גאָר ווי א פעדער גרינג;
 דאָ איז ער געווען אויבען, דאָ אינטען,
 דאָ ווידער פאָרענט, און דאָ הינטען,
 באלד לויפט ער אהין, באלד אהער,
 באלד גאָר גלייך, באלד אין דער קווער,
 איצט גיט ער ווידער א האָפּ,
 און שטעלט זיך אויף דעם קאָפּ,
 דערנאָך גייט ער פּסדר עטליכע טריט,
 און מאכט זיך א קאָזעליק אין דער מיט,

אונ פלוצלינג האָט ער זיך ווידער צו שטיפט,
אונ גיט זיך א האַצקע, הויך אין דער ליפט,
אונ בלייבט אריבען אויף א שפיצבוים שטעהן,
אונ קנאקט זיך ניסעלעך מיט די צאָהן. —
"אַ וואָי!" — זאָגט די מאלפע — גרויסע זאכען!
"וואָס? איך וועל עס אָפּשר נישט נאָכמאכען?
"דו שוטה! קוק דו זיך נאָר גאנץ גוט צו.
"וועסט דו זעהן, אז איך שפּרינג בעסער ווי דו." —
אונ ווי איהר טבע, איז פון תמיד אָן,
אז זי טוז תיכף איטליכען נאָך טאָן,
גיט זי דאָ ארויף א קלעטער,
אויף א בוים פוהל מיט בלאַטער,
אונ א שפרונג אראָפּ אויף א שטיין,
אונ צו ברעכט זיך אין א פּוס א ביין. —

* * *

נישט איין באַל טוז איך זעהר לאבען
אז איך זעה א נארישקייט נאָכמאכען.

.....

דיא פליג.

א שווערער וואָגען מיט פעסער וויין,
איז פארפאָהרען אין א זומפ אריין.
דער פוהרמאנן האָט אלס אין דער וועלט געטיהען,
אונ די פערד האָבען נישט געקענט ארויסציהען;
ער האָט זיי געהרגעט, געשמיסען,
די שטריק האָבען זיך אוש צערריסען,
ער האָט ווידער געקניפט אונ געבונדען,
פון די בידנע פערד די הויט געשונדען,
אונ ניין, אונ ניין, אונ ניין,
דער וואָגען בלייבט אלס שטיין. —
א פליג, וואָס איז געשטאנען אויף דעם וואָגען,
הייבט אָן, צו זיך אליין צו זאָגען:
"דער שוטה! קוקט גאָר נישט צו מיר אהער,
"אז איך מאַך דאָס דעם וואָגען אזוי שווער,

„איך וויל איהם אָבער די טובה טיהען,
 „אונ שוין פון דעם וואָגען אוועקפליהען.“
 זי פליהט אוועק, אונ זאָגט זיך אין דער ברייט:
 „פאָהרט שוין, פאָהרט שוין, פאָהרט איך געזונדערהייט!“—

* * *

גוטע ברידערלעך! לאָזט מיך געמאָך,
 אזעלכע טובות, טהוט איהר אויך א סך.—

—————

דיא צוויי ציגען.

צוויי אלטע ציגען, די רעכטע נאר אָנים,
 וואָס דער נאר ליגט זיי אויפן פנים,
 גיבען זיך דאָ ביים בערדיל א גלעט
 און שמועסען זיך, מיט גרויס געשפעט:
 „ווער האט דאָס אויסגעטראַנט
 „אונ דעם פוקס א שט געמאַכט,
 „אז גאָר דעם גרעסען שכל
 „האָט נאָר ער אין זיין מייחעל?—
 „ווייסטו, איך זאָל זיין אזוי געזינד,
 „ווי איך געדענק נאָך אזוי ווי איצינד,
 „ווי דער פוקס האָט אמאָל אָנגעהויבען
 „דעם לייב, דעם מלך, זעהר צו לויבען,
 „האט ער דעמעלט עפעס געזאָגט א דרשה,
 „עפעס קעגען דעם צדיק און דעם רשע;
 „איך זאָל נישט אוועקגעהן פון דאָנען,
 „אויב איך האָב האָטש איין וואָרט פארשטאנען!—
 „חלעבען! ווי איך בין א ציג!
 „דער פוקס איז גאָר נישט קליג!“—

* * *

איהר, וואָס איהר לאכט אלס אויס פרעמדע ספרים,
 פון מזרח מערב, צפון און דרום,
 אַלע פון גרויס ביז קליין,
 שטויסט אייך וואָס איך מײן.

די קינדער.

די קינדער האָבען אמאָל דעם קאנטשיק צעריסען,
ווייל דער פאָטער האָט זיי מיט איהם געשמיסען,
דערנאָך האָט עס זיי ווידער נישט געוואָלט שמעקען,
אז ער האָט זיי געטלאָגען מיט דעם שטעקען.—

* * *

עס טויג דיר נישט, אין א סך זאכען,
דו זאָלט דיר וועלען בעסער טאכען.—

—**—

די בואלפע.

״וויז מיר האָטט איינע צווישן די היות,
״איך זאָל נישט נאכמאכען איהרע היות״?
אזוי טהוט זיך א באלפעלע בעריהמען,
פאר א כוקס, וואָס איז צו איהר געקומען.—

דאָס פיקסעל ענטפערט תיכף צוריק:
״זאָג נאָר דו פארשווע בארשעליק!
״וועלען וועט אָבער דאָס איינפאלען א גאנץ יאָהר
״ער זאָל וועלען דיר נאָכמאכען אויף א האָר״.—

* * *

דאָס טטל מעג חלעבען, אָן א נמשל בלייבען,
איטליכער ווייסט עס אליין צו צו שרייבען.—

די צוויי הענער.

צוויי געזונטע הענער די רעכטע לייט,
וואָס האָבען פארטאָג אלע אויפגעוועקט,
האָבען א צייט לאַנג זיך תמיד געמייט,
ווייל צווישען זיי האָט א שנאה געשטעקט.—

א מאָל האָט עס זיך אָבער פארלאָפּען,
 די הענער האָבען זיך אָנגעטראָפּען.
 קוים האָבען זיי זיך דערוועהן מיט די אויגען,
 איז איינער צום אנדערן צוגעפּלויגען,
 און האָבען גאָר איילענהויך געשפּרינגען,
 איינער דעם אנדערן איינצושלינגען;
 דער האָט דעם ביי דעם קאס געדויבעט,
 און דער ביי דעם די אויגען געדליבעט.
 און ווי מע צאפט וואסער פון טונגען,
 איז פון ביידע דאָס בלוט גערונגען;
 זיי האָבען זיך ביי די קאָפּ געריסען,
 און די פעדערן גאָר אויסגעריסען.—
 קורץ דאָס איז אזוי געווען עטליכע מאָל,
 ביז ביידע זענען געבליבען נאקעט און גאָל.—

„וואָגט נאָר מיר וואָס איז דאָס?“
 פרעגט זעהר ביז דער בעל-בית.—
 „וואָס איז דער לארעם דאָס געשריי?“
 פאר וואָס איז דאָס געהרגעריי?—

„וואָס, שרייט איינער, ער וועט דאָס ווערטער פארדרייען
 „און „קי קע רע קי“ ניט „קאָ קע רי קאָ“ קרייען?—
 „ווארט, איך וועל איהם שוין ווייזען,
 „ווי מען קרייעט מיט גרייזען.“—

„איך קרייע, שרייעט דער אנדערער האָן,
 „קי קע רע קי שוין פון אייביג אָן,
 „מיר קען איטליכער האָן זאָגען עדות,
 „וואָס האָט געהערט קרייען מיינע זיידעס,
 „וואָס דו מוזט דיך צעהן מאָל אָבשווענקען,
 „דו זאָלסט זייער נאָמען געדענקען—
 „אז זיי האָבען געקרייעט קי קע רע קי!
 „און נישט מיט גראָבע גרייזען אזוי ווי דו.“

דער בעל-בית הייבט אָן זעהר צו לאכען:
 „הערט אויף מיט אייערע נארישע זאכען,
 „ביי מיר איז דאָס אלס איינערליי,
 „איך דארף נאָר האָבען אייער געשריי,
 „קרייעטס „קי קע רע קי!“, קרייעטס „קאָ קי רי קאָ!“
 „אבי וועקט מיך נאָר תמיד אויף צו דער שַׁעָה.—

* * *

צווישען אונזערע לומדים רבנים,
טרעפט מען א מאָל אויך זעלכע נאראַנים,
וואָס רייסען זיך שיער ניט ביי די האָר,
אונ קריגען זיך אוועק גאנצע יאָהר,
אונ זידלען זיך אוועק לאנגע צייטען,
איבער איין אות וואָס עס קען בעטייטען.—

דער ברענגט א ראיא פון שָׁהּהּ מִקְרָבָת,
אונ שילט זיין חבר מיט קללות גמְרָצת,
אונ דער פארריפט זיך אויף דער קבלה,
אונ גיט דעם חבר טאַפעלט די קללה,
צום סוף קומט זיי ביידע גאַר נישט ארויס,
וואָרום דער פשט לאכט זיי ביידען אויס.—

אויף אַ מחבר.

ער האָט איבערגעלאָזט קינדער אונ ספרים,
יענע האָט ער געמאכט רייך, אונ די אָרים.—

אַ נייע ערפינדונג.

איך וועל אייך זאָגען, אָבער גאַר בסוד,
איך האָב געפונען דעם פינפטען יסוד,
צו די ארבע יסודות פון דער וועלט,
גאַר גאַר שטיל! גאַר שטיל! איך בין—דאָס געלד.—

דיא נאַראַנים.

נאַראַנים מאכען דעמעלט די גרעסטע גרייזען,
ווען זיי וויללען נאָקא נאָר חכמות בעוויווען. —

דיא שיכורים.

אללע גוטע שכורים,
זיינען ניכטער פורים;
ווייל זיי מוזען וועללען,
פורים זיך פארשטעללען. —

דער שיכור.

פיר גלאָז,	און ווערט,	דערפון	דער וויין,
איין עק,	פארקעהרט,	געזונד,	איז מיין,
אוועק,	צו קוואַס,	געשווינד. —	לעבען
ווי ווינד,	אין פאַס. —	א נאַר,	חלעבען!
פארשווינד,	ווען היינט,	האַט צער,	ער פרייט,
מיין זינג,	א פיינד,	און פלאַג,	אין לייד;
דערפון. —	פארגלוסט,	ביי טאַג,	אונ שאפט
זאָנט ווער	אומיסט,	ער באַרגט,	מיר קראפט,
איז דער,	און טהוט,	און זאָרגט,	מיר ברויט,
מיר גלייך,	נישט גוט,	ער טראכט,	אין נויט,
פון אייך?	נישט רעכט,	ביי נאכט,	און רוה,
א יאָלד,	מיר שלעכט,	פאר קינד,	דערצו. —
מיט גאַלד,	און בייסט,	פאר רינד,	ווען נאָגט
די וועלט,	און רייסט,	האנדעלט,	און פלאַגט,
מיט געלד,	מיט לוסט,	וואנדעלט;	א שמאַרץ,
איז שיר,	מיין ברוסט,	איך וויין,	מיין הארץ,
ביי מיר,	מאך עך,	אלליין,	נו לויף,
ווי בלעך,	א שוועך,	ווען מיין,	און קויף,
ווי שעך,	און שלינג,	פאַס וויין,	איך איין,
איך שטיי	גאַר גרינג,	מיר רינט,	א וויין,
און גיי,	מיין מאס,	ביים שפונט,	און בין

פון גאַטט,	דער: גאָך,	פאר געסט,	גאנץ ווייט,
א פח,	מיין שפראך:	גאָר פיין,	פון לויט,
אין מוח;	„פארדאָן!	מיין וויין,	איך מאַך,
זיין בלוט,	„גיס אָן,	אונ זיטן,	מיין זאך,
איז גוט,	„איך בעט,	אונ שוויטן,	אלליין,
גאנץ ריין,	„גלאָז מעד,	אונ גיט,	גאנץ שייך;
אונ שייך,	„חאַטש דריי,	אונ שטיפעס,	איך קירן,
ווי פיש,	„אויפס ניין!—	מיר דאָרט,	אונ זיך,
גאָר פריש;	ווער טרינקט,	א וואָרט,	מיט מיה
אונ וויסט,	אונ שלינגט,	ביז אהט,	גאנץ פריה
וואָס הייסט,	ווער זינגט,	ניי נאכט,	דאס אָרט,
זיין קלוג,	אונ שפרינגט,	אונ זינג,	וואו דאָרט
גענוג. —	דער האָט,	דנט זינג,	מען מעסט,

מיין געבורטס טאָג.

איך זיטן אונ קלער מיר שוין אזוי דאָ,
אפטר מער ווי א האלב שעה,
פאר וואָס האָבען זאָס נאָך מיינע האָר,
זיער גרויס שוואַרצקייט מיט פארלאָרען,
עס איז דאָך שוין דריי אונ פערציג יאָהר,
זייט איך בין אויף דער וועלט געבאָרען —
נאָר איך האָב א קירן גאָר א קליינעס:
זיי ווערען פארשוואַרצט מיט טור און איינעס. —

פריינד אונ שוין אַהר.

גוטע פריינד אין דער נויט,
געהן ווייניג אויף דעט לויט;
שונאים אָבער אים גליק,
זיינען דאָ אויף דעם שטיק. —

לעדערנע מומבעות.

מען דערצעהלט מיר, או פארצייטען,
פלעגען מענשען צו פארבייטען,
זילבערנע אויף לעדערנע מטבעות.
מיר דאכט זיך זיי זיינען נאך דא,
נאך ביז צו דער איצטיגער שעה;
ברידערלעך! איך מיין די קמיעות. —

בוניע פריינד.

די מענשען קען איך ערשט דערקעננען,
ווען זיי ליגען שוין אין קבר טויט;
מיינע פריינד אָבער וואָס זיי זענען,
דערקען איך ווען איך בין אין דער גויט. —

בנישה זונות.

דאָ ליגט מנשה שוטה,
אויך צווישען די טויטע!
מעהר פון אלע פערדינט ער א לויב,
וואָרום אויס א נישט איז געוואָרען שטויב. —

שמעון חקרון.

דער גראַבער ארענדאר, דער חקרון שמעון,
איז טאקע יאָ אויף דעם אמת געקימען,
"משה רבינו" זאָגט ער "האָט גוט געמאכט,
"וואָס ער האָט פון היממעל די לוחות געבראכט";
"וואָרום זאָנסט ווי אזוי העט געוואוסט א ייד,
"ווען עס וועט געפאללען אין לענטשנע דער יריד". —

דאָגות נאָך דעם טויט

דער קאָרגער חיים ליגט באַגרָאָבען אָטאדאָ,
קיין אָרעמאן פלעגט ער צו געבען א דרייער;
ער האָט נאָך דאָגות ביז דער איצטיגער שעה,
וואָס זיין מצבה האָט געקאָסט אזוי טייער. —

דיא פוירען.

מען זאָגט אז אין די שטעטישע פוירען,
זעהט מען קיין מאָל נישט וואונען קיין פוירען;
ליגענד! איך אלליין האָב דאָרט א סך דערווייט,
נאָר דער חילוק איז — זיי ארבעטן נישט. —

דיא נַקְמָה.

די מענשען האָבן גרויסע וויגאָדעס,
זיי זיינען זיך נוקם אויף א סך מאָדעס,
דער ראש-הקהל מאַכט אָן א קריג,
דער דאָקטאָר שטעלט א שפאנישע פליג,
א משולח מאַכט א גרויסע הוצאה,
א בייזער טאַטע א שלעכטע צנאָה;
מיט שווערדען אונ ביקסען דער סאָלראַט,
אונ מיט איין עצה דער אדוואָקאַט,
דער גולן מיט א האק,
דער דין מיט א פסק,
א שלעכטע קעכין,
מיט טעפ ברעכען,
מיט שילטען אונ פלוכען די ווייבער,
אונ מיט א גוטער קריטיק דער שרייבער. —

Sentels

[Handwritten signature]

100.000.000.000.000

סדר קבלה

לראש הממשלה

משרד האוצר

בירוק

מספר

11.000

הכנסת

[Handwritten mark]

PROPERTY

of the
of the
of the

of the

of the

of the

of the

of the

Handwritten text, possibly a library or archival record, including the year 1852.

סערקעלע

אדער

די יאהרצייט נאך א פרידער

גאָר אַ נאַר טהעאָטער=שטיק
אין פינף אויפציהען.

א וואָרט פּריר

סאמע גיטין גאָר אליין,
קען אין דער וועלט נישט בעשטיין,
וואָרען וויא און קען מען וויסען או עס איז גיט,
אז מען ווייסט גאָר פון דעם שלעכטען גיט.
ער בין און קריג,

אז מען וועט אין דעם ביבעל דרינגען
האָטש נאָר א בוסעלע גיטס געפינען.
גיט אין דער וועלט א-אן,
לאָז מען דער אביסעל דערקענען,
איינער וועט זאָגען, דוא ביזט גיט אין פאן,
דער אנדערע וועט דערך פארברענען.
ער אָבער בעט גאָר דאָס איינע,
עס איז א בקשה, אָבער גאָר א קליינע,
לאָז מען טיהן מיט סערקעלען וואָס מען ווילל,
גאָר קייגען מיר לאָז מען זאן גאָר שטילל.

סערקעלע

פארשוינען

ר' משה דאנצקער, אן אייפגעקומענער עושר.
 סערקעלע, זאן וואב.
 פריידע-ארטעלע, זייער טאכטער, זיא ריפט זעך אן אויף דאטש פרידעריקע.
 הינדא, א יתומה, סערקעלעס ברידערנטאכטער.
 ר' גבריאל הענדלער, א שפעקולאנט.
 כארקום רעדליך, א סטידענט, וואָס לערנט זעך דאָקטעראי.
 ר' יוהן, א שדכו.
 א פרעמדער.
 א דאקטער.
 ר' שמועלקא טרויניקס, א ליטוואַק, ער איז דער בעל־בית פון דעם גאסטהויז,
 וואָס הייסט "דיא מרגלים".

בערלי, זאן הויזונג.

חזה, א דינסטמאָד }
 בא ר' משה דאנצקער. }
 חיים, א ניצרת,

ירחמיאל, א משרת בא ר' גבריאל הענדלער, ער זעהיקעט זעך אז ער רעט
 עמשיים, אין לאמפערטום.

די מעשה איז אין לעמבערג.

ערשטער אויפציה

א שטיב בא ר' משה דאנצקער, מיט דראי מיהרען, איינע אין דער רעכטער זאט,
 וואָס מען גייט דורך איהר צו דיא איבעריגע שטיבן, איינע אין דער לינקער זאט, וואָס
 מען גייט דורך איהר צו סערקעלעס שטאָפּהדר, אין איינע אין דער מיטטען, וואָס מען גייט
 דורך איהר אויף דער גאס ארום. — אין דער שטיב שטייט א בוסעל מעכעל, דהיינו,
 א קאניפע מיט עטלעכע שטילכער, א שאַפּע, א קאמאדע, אויף דער וואַנד הענגט אין
 שפיגעל, אין נאָך איין שפיגעל א גרויסער שטייט קיינען איבער דער טויר, וואָס איז אויף
 דער רעכטער זאט, אויף דער ערד, און אין מיטטען דער שטיב שטייט א קאלענדריקער מיט.

ע ר ש ט ע ר א ר א נ ק י מ

חיים אריון, דערנאך הוה

חיים שטייט בא דער טיהר וואָס גייט אויף דער נאם ארויס, אין מאכט וי צו, דערנאך ציילט ער פון איין האנד אין דער אנדערער אראן געלד, איינס, צוויי, דראַי צוואַנציגער, אָ וואָ! חלעבין אַ ראַניש מינץ, דאָס הייסט אַ ביסעל אַ גיטער מען געוועזען, אָט באַ אַזו בעלבית וויא דער רי גבריאלכל איז, איז טאָקע גאָר אַ מעניג צי זאָן, עס איז גאָר עפעס אַנדערש וויא באַ מאַן בעלבית, מעדארף נישט אַ מאַהל, דיא האַנד אין קאלט וואַסער אראַן צי טוהן, אין מען פערדינט שון געלד — . הע? יאָ, מאַנטיג אין האַנט, איז ער דאָ געוועזען, האָט ער מיר חלעבען שון צוויי ראַניש מינץ געגעבן — . אי, אלטעלע איז אָסור גאָר קיין נאר נישט, עך זאָל זאָן אַ מיידל, העט עך עס אויך ליב גע- האַט, אין פאַר וואָס דען נישט? ער איז דעך טאָקע אַ גיטער מענש, אַ קלי- גער מענש, אַ שיינער מענש, הלוואַי אויף מיר חאָטש דיא העלפט געזאָגט, העט הוה מיט מיר געווען אַנדערשט געשמסט — . וואָס זיא טראַכט זעך, קען עך אָסור נישט פאַרשטיין ער שטעלט ועך קיינען דעם נרוסען שפיגעל, וואָס שטייט אויף דער ערד חלעבין! עך בין אויך קיין מיאוסער יונג נישט, האָב אויך געקראַזעלטע פאהלעך, ניא, אין אַז עך בין יאָ שון אַביסעל געשטיפעלט, אַ וואָ, באַ נאכט זענען אלע אַקסען שוואַרץ ער מאכט אלע סאָהל אַאנדערע הוויה קיינען דעם שפיגעל עך זאָלל נאָר וויסען, וואָס פאַר אַ פנים עך זאלל מיר מאַכען, עך זאָלל איהר קענען געפעלען, אַזו? — ניין — אכער אַזו? — אי פּע, אַזו גייט זעך דעך גאָר די גאלל איבער פאַר מיר, — אַזו? אָ וואָ! חלע- בין קיין חיות נישט הוה קיבט צי גיין דורך דער טיהר וואָס איז אין דער רעכטער זאט נאנץ שטילל, כלאכט שטיין, אין קוקט צי, ווי חיים מאכט הוויות קיינען דעם שפיגעל, חיים דערוועהט זיא אין דעם שפיגעל, ער פאַרדרייט זעך נישט, נאָר שמיסט זעך וואַסער צי איהר אין דעם שפיגעל אראַן. הוה לעב! עך האָב דעך דעך חלעבען זייער ליב, פאַרוואָס האָט די מעך נישט אַזו ליב? קיק מעך נאָר איצינד אָן, עך בין אָסור נישט מיאוס, דיא ביזט נאָר אַביסעלע אַנגעשפאַרט, אין זעהסטי ער קליינט אין דער האַנד מיט דעם נעלד געלד האָב עך אויך, הוה לאכט זייער היך, אין אַנטלופט. חיים לופט איהר יאָך אויף דעם שפיגעל ארויף, אין פאַלט אַנדער, אין צעכרעכט דעם שפיגעל, אין צישיט דאָס נעלד — .

צווייטער אַר אַנ ק י מ .

ס ע ר ק ע ל ע , חיים .

ס ע ר ק ע ל ע , אוי ווייא מיר! וואָס אי דאָס, וואָס אי דאָס! עך בין אוועק זי האַרט זעך באַ די זאָגען אוי! האָב עך זע כח אַזו צי שראַיען? משיגע זאָלסטי שון ווערען, וואָס האַסטו געטיהן? דעם גוטען שפיגעל, מאַן

ביזער חלום, זאלל זעך צי דאן קאָפּ אָנהייבען אין אויסלאָזען, דיא גנב!
 דיא משומד! האָ דיר אַשוואַרץ יאָהר, אוי ווייא מאַנע כחות! דער יינג וועט
 מיר נאָך דעם טוט מאַכען, אַז טאָג אַז נאַכט, זאלל זעך אַ יינגאַטש נאָר שפיגל
 לען; העט ער האַטש שיינ געוועזען, העט מעך שון אַזו נישט געאַהרט, אָבער
 אַזו אַפּאָקליפּיק — וואַרט נאָר וואַרט, לאָז נאָר מאַן מאַן אַהיים קימען, מאַן
 משה וועט דיר שון געבען פאַרס דאַניקע. עך, ווייסט איין גאַטט, האָב שון
 קיין כח נישט, מיר דאָס געזינד מיט אַאָך אָב צי ראַטען — אוי ווייא מאַנע
 כחות! — הייט היכט זעך פּאַטעלעך אויף, קלויבט האָס נעלד אין די שטיקלעך שפיגעל
 אינאנד, אין זאָנט אין דער שטיבל צי זעך. נאָך דאָס שלימזל האָט מיר געפּעחלט,
 אַז דיא מיוחסת זאלל גראַד אָנקימען, אויף מאַנע צרות ער קרעכצט היך אוי מאַן
 קאָפּ! עך האָב מעך גאָר צי הרגעט.

סערקעלע, אַ מצוה גדולה, ווער געהרגעט פאַר אַללע יידישע קינדער, וואָס
 האַסטו אָבער נאָך, פּוין דעם זינדיקען שפיגעל געוואַלט האַבן, הע ?
 חיים, אוי! — דעם שפיגל ל מיינט איהר? — אוי! עך האָב עס נאָר אַזוי
 אַביסעל געוואַלט איבערפּיצען, אוי! — אין פאַר גרויס אַלעניש, פּוין עך
 אַזו ווייא געפּאללען, אוי! עך האָב מעך גאָר צי הרגעט — .

סערקעלע, ביזט די קראַנק געווען הוה'ן צי ריפּען זי זאלל דיר העלפּין ?
 וואָס האָט זי דען צי טיהן די חציצה? האָט זי דען מעהר וויא
 דאָס טעפּיל צי פּאַרוואַרגען אים שטיינסגעזאָגט! איין שלימזל גרעסער וויא
 דאָס אַנדערע, אוי מאַנע כחות! העט עך נאָר נישט אַזו הרוב געוועזען — .
 אַ גאַנצע לעכע טאָג זיצט זעך נאָר דאָס מיידעלע, באַ דער צרה, באַ דעם
 פּרעניות באַ איהר הינדאָלעב, אין העלשט איהר נאָך, אָן זינדגערעט, איהרע
 שטדשטיקלעך אויספיהרען — וואַרט'ס נאָר וואַרט'ס, לאָז נאָר מאַן משה אַהיים
 קימען, אוי מאַנע כחות!

חיים, ניא גילדענע בעלביטטע לעבין! ביזערט אַאָך שון נישט. הוה, איז
 אָסור גאָר נישט שילדיג — .

סערקעלע, פּאלט עס אַן דיא ריר איאן געשעדיגט זאָלסטו נאָר ווערין מיט איהר
 בחברותה, ווער דען איז שילדיג עך? אוי! וויא דערלעבט מען
 נאָר שון אייערער אַללע פּטור צי ווערין, וואָלס עך אפשר פּאַרט אַ-אַהל
 געקענט קימען צו מאַנע פּרייגע כחות —

חיים, ניא ביזערט אַאָך שון נאָר נישט בעלביטטע לעבין! עך וועל אַאָך
 שון פּוין איצינד אָן אלס פּאָלגען אפילו אין פּאיער אראַן, אַבי ביזערט
 אַאָך נאָר נישט —

סערקעלע, אַ געשעדיגט זאָלסטו ווערין, וואָס טאַטש עך זאלל נישט ביז
 זאָן? קען מען דאָ נישט ביז זאָן? וואָס פאַר אַ תּירץ וועל
 עך דאָ קענען מאַן משה'ן זאָגען, הע ?

חיים, ע! דער בעלביט וועט זעך גאָר נישט אימקיקען, ער גייט דעך דע-
 אַנדאָס טאָג אין נאַכט אלס אינאיינעם אַרים פּאַרטראַכט — .

סערקעלע פֿאַרשט עס וואָס זאָגסטו? ער גייט אַרים פֿאַרטראַכט? וואָס האָט ער צי טראַכטען וואָס? וואָס טראַכט ער וואָס, הע?

היים, ווייס עך וואָס ער טראַכט? וואָס גייט דאָס מעך אָן, עך בין דעך נאָר אַ משרת, וואָס גייט מעך אָן, וואָס דער בעלבית טראַכט — .

סערקעלע ניא ניא, זאָלסט דעך נאָר דערוועגען נאָך צי פֿאַרשען וואָס דער בעלבית טראַכט, עך זאָל נאָר ווידער עמעצין אזו דערווישען, וויא עך האָב אַנימעלט חוה'ן אינטער דער טיהר דערווישט, ווינש עך מיר אָסור נישט אין ענקער הויט צי שטעקין.

היים, ע! בעלביתטע לעבין! עך וועל אאך זאָגען, וואָס חוה איז אַנימעלט געשטאנען הינטער דער טיהר, זיא האָט דאָס מעך געמיזט זיכען.

סערקעלע, אודאי מיו מען ערשט מיט לעכט זיכען אזו א נאָר וויא דיא ביזט — . נאר, הער, נאָר צי — וואָס האָב עך דיר דאָ עפעס

געוואָלט זאָגען? — אוי מאַנע כחות! — יא, זעהסטו, עך האָב מעך דערמאָנט, גייא גיב מיר נאָר אַ שפּרינג אַריבער צי רעדלעכין אין זאָג עס, עך האָב

עס זייער שיין געלאָזט בעטין, ער זאָלל האַנט באַ נאָכט, קימען צי מיר אין שלאָפּחדר אַראָן, וואָרין עך בין עפעס חרוב, עך העט געווען געשיקט נאָך

אנאָדערן דאָקטער, נאָר עס דאָכט זעך מיר אז ער קען שון מאַן נאָטיר — אוי מאַנע כחות! נאָר הערסטוי, גיב אַכטינג, דאָס פֿרעניות זאָלל דערפֿין נישט

געוואָנען ווערין, דיא ווייסט דעך שון וועמען עך מיינ, הע? — חיים, אוי, אוי, אוי! אוב עך שטוס מעך וועמען איהר מיינט. איהר מיינט דער בעלבית אידאיי — .

סערקעלע, גייא ווער געשעדיגט וי זאָנט צי זעך אין דער שולל איטלעכער נאָר האָט זאָן שכל באַ זעך, דאָס הייסט געווען אַביסעל אַ גנב הויך צי

היימן ווייסט ניט אז עך מיינ הינדאָן? דאַרף מען עס ערשט אַרויס צי טאָט

שען, דעם שוטה. ניא גייא שון גייא, אָט! קומט שון עמעץ. חיים, נעכט דעם ציבראָפֿענעם שפּיגל אין גייט אוועק — .

ד ר י ט ע ר א ר א נ ק י ם

ר' גבריאַל, סערקעלע אין צום סוף חוה

ר' גבריאַל, גיט מאָרגען סערקע לעבין! וואָס מאַכט איהר גיטס? זולעבין?

איהר זעהט האַנט זייער גיט אויס אָן איין עין הרע, נאָר וואָס איז

דאָס? פֿאַרוואָס גייט איהר דאָס האַנט אָן דעם שטערענטיכל? —

סערקעלע, מיט חו יאָ יאָ, גיט זעה עך אויס, שפעטס נאָר שפעטס, פֿראַוו=

דע, עך זאָלל ווידער קענין קימען צי מאַנע פֿירריגע כחות,

העט עפעס אַנדערשט געוועזן, אָבער אזו, אים שטיינסגעזאָגט, וויא בין עך

שון דיא שיינע סערקעלע, וואָס עך בין אמאָהל געווען, האָ, האָ! נישט דאָ

שון דיא לויכענדיקע סערקעלע, וואָס אללע פלעגען נאָך איהר צי שטארבען, אוי מאַנע כחות! — הע הע הע! עך קען מעך נאָך אזו וויא האנט דערמאָנען, וויא עך האָב דאָס ערשטע שלייעריל אָנגעטיהן, אין מען האָט כעך אין שיל אראָן געפיהרט, וואָס פאר איין איבערגעלייף איז דאָס געווען, גוים אין יידען האָבען — מיר נאָך געקיקט, מעהאָט נאָר געדארפט צי הערין, וויא דיא פרי צים האָבען זעך געשמיסט: "די שיינע סערקעכין גייט, די שיינע סערקעכין גייט" אָבער איצט, וויא זעה עך שון גיט אויס, עס זענין שין גאָר נישט דיא צאָטען, וואָס זענען געווען באַ לאַטען — .

ר' גבריאַל, ע! וואָס פעהלט אאך דען נאָך האַנט? איהר זאָלט נאָר געזינד זאָן צי ועך אין דער שול, נאָך, וואָס טויג עס איהר נוק פאר וואָס גייט איהר דאָס אָבער האַנט אָן דעם שטערענטיכל — ?

סערקעלע, וואָס טאָטט, איהר ווייסט נישט? האַנט ווערען דעך דאָס פיר יאָהר, אָן מאַן גילדענער שיינער איינציגער ברודער, איז נעבעך הינטערוועגענס געשטאָרבען — . האַנט אים שטיינסגעזאָגט איז דאָס נעבעך דוד לעבענס יאָהרצייט — .

ר' גבריאַל, ניא בעדארפט איהר, א שלאָף מענש, נאָך צי טרויערן? איהר האָט דעך באַ דער גילדענער בשורה אוודאי געניג געוויינט, וואָס ווילט איהר נאָך? —

סערקעלע, גלייבט מיר מאַן ליבער ר' גבריאַל, אָן הויך דעם וואָס עך האָב זייער געיאָמערט, געוויינט, אין געקלאָגט, וואָס עך האָב געמיינט, אָן עך וועל עס שון גאָרנישט איבערלעבין, האָט מיר דיא שוואַרצע פינסטער רע בשורה, נאָך גאָר מאַן איבעריג ביסעל כחות אוועק גענימען, אוי מאַנע כחות! וואָרען מאַלעם עס שטארבט א ברודער, אָבער אזו א ברודער, אזו אַ בשרה נשמה, אזו אַ וואַילקענעפטטיקער, אזו אַ צדיק וי הייט ועך די אויגען אין זיינט זייער — .

ר' גבריאַל, אה סערקעלע! פע, שעמט אאך, וואָס האָט איהר אאך דאָ איצט גראָד דערמאָנט? אזו אַ קליגע יידע. וויא איהר זענט זאָלל וויינען? פע, שעמט אאך חלעבין, ניא ניא געניג, הערט שוין אוף, עך קען נישט ציזעהען אָן מען וויינט — .

סערקעלע, וויינט אוי ווייא מאַנע כחות! העט ער כאָטש געווען א קדיש איבערגעלאָזט, — נאָר דאָס איינע טרייסט מעך נאָך, מאַן משה זאָל לעבין, זאָגט אללע יאָהרצאָט קדיש נאָך עס — .

ר' גבריאַל, אין אויס הינדאָן וועט עפעס זאָן אַ לאַט? סערקעלע, אָט, פליצלינג אפילו נישט געבען לאַט, די צרה, דאָס פּרענויט ווייס אויך עפעס? אים שטיינסגעזאָגט, שאַדענס טיהן, אַ קייגען רעדין, דאָס קען זיא, גלייבט מיר ער עליו השלים זאָלל זעך מיהען פאר אינג, זאָלל איצינד אויפשטיין, אין זאָלל אָנקיקען דאָס גילדענע טעכטעריל

וואָס ער האָט איבערגעלאָזט, העט ער חלעבין, נאָך אמאָהל געווען געשטאַרבן פאַר צרות.

ר' גבריאַל, אַ חידוש חלעבין! זי שאַנט עפעס קיין שלימעזאָלניצע צי זאָן, אַ חידוש חלעבין! מיט פריידע אַלטעלען באַנאַנד, דאָס הייסט

דעך גאָר, וויא אויף געצוגען געוואָרען, אין פאָרט אזוי אַ צרה צי זאָן? ! סערקעלע, ע! האָט מיר נישט פאַראיבעל, וואָס פאַרגלאַכט איהר דאָ, דיא צרה, דיא לייד, צי מאַן אַלטע לעבין? אָך איז מיר! אַ שיינער

חיליק. מיינט איהר אָבער, אַז ווייניג געזינד האָט מעך דאָס געקאָסט, אוי! וויא זענין דען מאַנע כחות אהין געקומען? — ווי געפעלט אַאך איהר נייען? האָט איהר געזעהן דעם גוישגען אַבעצעדלע, וואָס זיא האָט אויסגעשטיקט? — אין איהר רעדין? — אין איהר שראַבען? — אין איהר ביך ליינען, האָט דאָס גאָר אַ שאַטץ? פראַנציוועריש אין דאָטשעריש וויא אַ וואַססער.

ר' גבריאַל, וויא אַלט איז זיא, זי זאָלל לעבין? עך מיינ עס איז שון צאָט זעך צי סטאַרען אים אַ חתן? —

סערקעלע, וואָס מיינט איהר, וואָל זיא איז אָן איין עין הרע היגטערגע- וואַקסען? זיא איז פאָרט נישט מעהר אַלט, — וויא וויא דראַי=

צעהן יאָהר.

ר' גבריאַל, אמת צי זעך אין דער ישיב אָן שבתים, אין יום טובים. — סערקעלע, וואָרען וויא אַלט מיינט איהר בין עך דען גאָר אין גאַנצען, מע

מעג זאָגען וואָס מעוויילל, עך בין פאָרט מעהר נישט אַלט וויא זיבענעצוואַנציג יאָר.

ר' גבריאַל, טאַקע אויך אמת צי זעך אין דער שטילל שון פין צעהן יאָר אָן, אַלט אין איין עלטער. —

סערקעלע, נאָר דער פרידער, האָט מעך גאָר געעלטערט, אין די צרה, די הינדא, נעמט מיר צום איבעריגען, מאַן ביסעל געזינד אַוועק,

אוי ווייא מאַנע כחות! — צי דער חתינה בין עך פראַוודע געווען אַגרויסע מאָד, זיא אַ שיינע סאָסנע, עך האָב געלאַכט וויא די זין אים תמוז, עס האָט קיי= גער נישט געוואָלט גלייבען, אַז עך זאָלל ערשט דראַיצען יאָר אַלט זאָן. —

ר' גבריאַל, צי זעך אין דער שטילל עך גלייב עס נאָך נישט הויך צי סערקעלען אין האָט אַזו יינג חתינה געהאַט? חלעבין! דיא טאַכטער קעהר

אויך צי דיא יאָהרען חתינה צי האָבען, וואָס דיא מיטטער — סערקעלע, יא, ווער שמיסט עס זאָלל זעך נאָר טרעפין עפעס רעכט.

ר' גבריאַל, ע וואָס! גיט איהר נאָר אזוי עפעס אַ גיטען סוחר, ער זאָלל איהר קענען פרנסה געבין, האַנטיגע צאטען קיקט מען ווייניג

אויף ייחוס, אַז מען טיהט מיט דעם שווער, שלאַפט מען מיט דעם בער. — סערקעלע, וואָס? ייחוס? וואָס בעדאַרף זיא דאָס נאָך מיינ ייחוס? איז זיא

דען שון פין מאַן צד אַליין נישט געניג אַ מיוחסת? — מילא דער האַבטשיצער רב — איז דעך געווען — הע? — גאָר אַ נאַנטער קרוב. אין דער

סאָוראניער מגיד עליו השלום, איז געווען, מאָן פעטערס שוואַגערס אַ לאַב-
לעכער הע? — יאָ, אַ — אַ לאַבלעכער קרוב, אין דעם חס צב'ים שוואַגערס
זיידע, אין איהר עלטער זיידע, זענען געוועזן פֿין מיטערס צד — לאַבלעכע
מחותנים.

ר' גבריאֵל, צי זעך אין דער שטיל שוין טויזענד מאָהל האָב עך דאָס פֿין איהר
געהערט הוּך צי סערקענען איבערדעם זאָג עך דאָס, איהר זאָלט
איהר נאָר זעהען עפעס אויס צי זוכען אַ פאנעם יינג, אַ גיטען סוחר — .
הוּה קיט דוּך דער טוהר וואָס איז אַן דער רעכטער זאָט בעלביתטע! קימט אַראָן
דער בעלבית איז געקימען.

סערקענען, גיין גיב עס שוין דאָס זינדיגע ביסעל קאווע, ער קימט דעך דאָס
נעבעך ערסט פֿים דאווענען, האָט נישט פאַראַיבעל, עך מיו אַראָן
גיין צי מאָן מאָן.

ר, גבריאֵל, נישט קשה, גייט געזינטערהייט.

סערקענען, אוי מאנע כחות! זי גייט אויפן מיט חיהן

ס ע ר ד ע ר א ר א נ ק י מ

ר' גבריאֵל אין דער נאָר פֿרידע-אלטעלע

ר' גבריאֵל, געלויבט צי גאָטט, או עך בין איהרער שוין פֿטור געוואָרן — זיא
העט מיר דאָ נאָך צעהן מאָהל איהר ייחוס אויסגערעכענט, וויא
אזו דער פֿונער מגיד האָט אָנגעקעהרט איהר געשוועסטערקינד אַ בערדיטשע-
ווער — הוּן — . נאָר, עס איז שוין אזו אין דער וועלט, אַן מען קריגט נאָר
געלד, ווערט מען טון דערנאָך שוין, קליג, פֿרים, אַ גרוסע מיחסת, אין אַפֿילו
יינגער אויך . . . ווער עס האָט דיא סערקע פאַר אַ יאָהר זיבען נישט געקענט,
ווען זי פֿלעגט נאָך מיט שפּאז אין מיט מעהל צי זיטצען — . ווער העט זעך
דאָס דעמעלט גערעכט אויף סערקען דער כעהליידענע! ווער האָט זעך דען
דעמעלט נאָר אימגעקיקט אויף איהר? — אָבער אוצט, זיא האָט געלד, אין
ווער איז איהר גלאַך? — דאָס טעכטעריל, דיא גרינע צרה, האָט פֿליצלינג
פֿין העללערהויט, אַללע מעלות געקריגען — . נאָר וואָס גייט דאָס מעך אָן,
עך דאָרף נאָר צי זעהען זיא זאָלל האָבען געלד — . עך וועל מעך שוין פֿאַרען,
עך זאָלל זיא אין קובער אַראָן קריגען — . פֿין מאַנעטוועגען מעג זיא זאָן גרין
אויך. עך האָב שוין אַמאָהל אויף דער מלכה גרין, אויך אַ גרוסען קאָן אויס-
געניממען — . שאַ! אָט איז זיא דאָ ער מאַכט זעך קיינען דעם שוויגל די פּאָת
אין דעם קאָלנער צי רעכט, אַן נעמט אַראָב דעם סאַדעק אַ גיטען מאָרגען, מאָן
שוין פֿרייליאַ! וואָס מאַכען זי גיטס? —
אַרשטעלע שפּיסט מיט הן אַ שעהנען גוטען מאָרגען הערר הענדלער, איך
דאַנקע איהנען, וויא האָבען זיא געשלאָפען דיזע נאַכט?

ר' גבריא'ל, וואָס טאַטש, וויא האָב עך געוואָלט שלאָפען? אין דער היים האָב עך געשלאָפען, עך געכטיג תמיד אין דער היים.

אלטעלע לאַכט האָ, האָ, זעהען זיא מיין לעהרער האָט געזאָגט, דאָס, ווען מאָן יעמאנדען פראַגט, וויא האָבען זיא געשלאָפען?" זאָ מוס

ער אנטוואָרטען "גוט" אונד ווען מאָן יעמאנדען פראַגט, וואָ האָבען זיא גע= שלאָפען?" זאָ מוס ער אנטוואָרטען "צו הויז" — .

ר' גבריא'ל, מילא אים וואָס גייט עס איהנע דאָ, מאָן שיין פריילייא! זי מוז מען זאָגען, וויא" זי מוז מען זאָגען, וואָ?" עך זאָג איהנע,

אז דער לעהרער איז אַ שוטה א נאר, דאָס איז אַלט איינס צו זאָגט מען, וויא" זי, וואָ" זי, וויא" אבי מעשלאָפט — .

אלטעלע, שטעלט צוויי שטילען צינאנד, אין זעצט זעך אויף איינעם איך ביטטע געהמען זיא פלאַץ — פאָן וועמען האָבען זיא דיוז נאכט געטריימט?

ר' גבריא'ל, זעצט זעך געבען איהר זעהען זיא מאָן שיין פריילייא, עס האָט זעך מיר א גאנצע נאכט געטריימט נאָר פין איהנע, עס האָט זעך מיר גע=

דאכט וויא מאַנע בדיקעס מיט סחורה, זענין שון פין לאפסגי אַנגעקומען, אין עך האָב איהנע אויסגעקליבען זייער אַ שיינע מאטריע אויף א קליידעלע. —

אלטעלע, איין צייג אויף איין קלייד? אַך! איך ביטטע זיא, וואָס פיר איינס? פיללייכט אַ לאַ פעה וואָלטער שקאָט? —

ר' גבריא'ל, יאָ, יאָ, טאקע אַ לאַ אלטער שטאָק — . הויז דעם אָבער האָב עך איהנע בעזונדער געבראכט א פאָר פרא:זאלעטקעס, קינצלעכע — .

זיא האָבען אָבער גאַרנישט געוואָלט זי נעמען, וואָס עך האָב זיא געבעטין, געבעטין, אין געבעטין. אין עך ווייס נאָך נישט פאר וואָס זיא האָבען באַ מיר,

אזו אַ קליין געשענק נישט געוואָלט ציגעטען. —

אלטעלע, איך האָב ניכט וואָללען אַנגעהמען? — פאָן איהנען? — ניין, דאָס קאן ניכט זיין — . זעהען זיא, מיין ליבער הערר הענדלער! דער

לעהרער זאָגט איממער, דאָס איין טרוים ניכט וואָהר איזט, אונד ער האָט גאנץ רעכט, דען פאָן איהנען כעכט איך אַללעס אַנגעהמען.

ר' גבריא'ל, פשיטה? ער נעמט פין דער קעטענע איינס, די סאפיע אין איין פאָר בראַמאלעטקעס, אין ניט אלטעלען איצט וועל עך זעהען, אוב זיא זענען אַ וואָרטסמאן — .

אלטעלע האַפט געשטיינד צו די זאכע אַ שעה! איך דאנקע איהנען — .

ר' גבר אה, ניין, מאָן שיין פריילייא! זיא בעדארפען מיר גאָר, פאר אזו א קליי= ניגקייט נישט צו דאנקען, עך וואָלט איהרעט זענען חלעבין מאָן

זאָנץ פארמעגען אוועקגעגעבין. אין ווייסען זיא פאָרוואָס? וואָל עך האָב זיא טאקע זייער ליב — .

אלטעלע, קיבט עס שטארק אין פנים אראָן אין שמייעלעט מיט הן, אונד דאָס קאָמט איהנען פאָן הערץ? — זעהען זיא, אונד איך, קאן איהנען ניכט

מעהר אַפּפערן, אַלס — זי גיט עס די האַנד, ער זאָל איהר אַ קיש געבין. —

ר' גבריאל האפט זיא אן כא דער האנד, אין נישט איר א קיש אין פנים אראן מאן גיל = דען אלטעניא! עך האָב איהנע זייער ליב — .

פ i פ ט ע ר אַ ר אַ נ ק i מ .

הוה, ר' גבריאל, אלטעלע.

הוה, זעהט וויא זיא קישען זעך, אין הופען אויס אנאנד, זיא זאָגט עי זעך אין דער שטילד אָט אַ דאָס, אויז הלעבען א שיינ פאָר פאָלק היך עי אלטעלען פריידע אלט — זיא האפט זעך אים רעדן צידיק פרייליין! געהען זיא אראן, דער לעהרער אויז געקומען, אין האָט זיא געהייסען אראן ריפען.

אלטעלע, ווער, רעדליך? דער קאָנראַס? זאָג איהם, ער זאָלל מיך קאָממען וואַרגען, איך האב אויף איהם לענגער געווארט, איצט זאָלל ער ווארטען .

הוה, הייבט אן אין שטוב אויף עי ריפען.

אלטעלע, נון, ווארום געהסטו נישט? דיא מיסטפיר! דאס האב איך גאָך אין מאן לעבענסטאג נישט געזעהן, איין מענטש זאָלל אזוי דום זיין.

וויא דיא איזט! געשעדיגט זאָלסטו ווערין.

הוה, וואָס בין עך שילדיג, או די בעלביהטע שעלט מעך, פאָר וואָס עך רויס דאָ נישט אויף.

אלטעלע, מיט כעס, דאס איזט איין לאָדער! זיא זעהט, עס זינד יעצט געסטע היר, שטעלט זיא זיך יעצט אויפרוימען, הינדא זאָלל מיט איהר

עטוואס שאפען, העט זיא באלד געלאָפען, אונד מיך, ווען איך איהר טויזענד מאהל, וואס זאגען זאָלל, פאָלגט זיא פאָרט נישט, זיא נעמט אן הוהן, כא דער האנד, אין וואפט זיא איזט. געה, דיא בעסטיע! —

ר' גבריאל, ניא געניג שון, בייזערן זיא זעך שון נישט מאן שיינ פרייליא? עס קען איהנען נאָך שאָדען, זענען זיא גאָך בייז?

אלטעלע, אַ ניין, ווען זיא גאָר וועג איזט, בין איך שאָן נישט מעהר בעזע- מאן מוס גאָר איממער זעהען די דינסטען, אין דען גרעסטען רע- שפעקט צו האלסטען .

ר' גבריאל, אוי! מאן משרת, מאן ירחמיאל, אזו אַ שטיממער יינג ער איז אזו ווי ער קען נישט רעדין.

אלטעלע, ווען איך אסאָהל, פאָר מיר זיין ווערדע, זאָ ווערדע איך גאָר קריסטליכע דינסטען האלסטען. דיא וויסען זיך שעהן צו בענעהמען —

ניכט וואהר?

ר' גבריאל, ווען וועט דאָס אָבער שון אַמאָהל זאָן ווען? עך האָב פראַוודע נעכטין ווידער געשמיסט מיט ר' יוחנן שדכן, אין ער האָט מיר

ציגעזאָגט, אז ער וועט האַנט רעדין מיט דער מאַמען, אין מיט דעם טאַטען.

גלייבען זיא מיר, מאן שיין פריילייא! אז פאר מאן סילוק, האָט מען זעך גאָר נישט צי זאָרגען, אָט! האָב עך ערשט אַ בריף געהאַט, פּינ דיא ברידער סי קארד פּינ טריעסט, אז עס גייט מיר שון הינדערט צענטען קאָוע. אין הינדערט צענטען ציקער, אַ חוץ וואָס עס קימט מיר ווידער אָן פּינ ווין באַקאַליעס, אין אַנדערע פּראָדיקטן — .

זעקסטער אַראַנקיס.

ירחמיאל, ר' גבריאל, אלמעלע.

ירחמיאל נעמט אַראָם דעם ספּאָדעק באַ באַ באַ בעלבית! גייט שון אַ אַ אַ היים.

אַלמעלע לאַכט זייער.

ר' גבריאל, זעהען זיא פאַר גרוס פרעשפעקט, קען ער אַזי' דאָס וואָרט נישט אַרויסרעדען צי ירחמיאל'ן, וואָס ווילסטו וואָס ק' —

ירחמיאל, קי קי קי קימט שון אַהיים, אז מע בע בע בע בעדאַרף עס, מי מיז מען ערשט לויפען זיכען, דער פּאָ פּאָ פּאָ פּאָטשטער, איז גע- קימען, מי מי מיט אַ אַ אַ בריף.

ר' גבריאל, ניא גייא זאָג עס, ער זאָלל וואַרטען אַ מיניט, עך קיס תּיכף צי גיין, אָדער — זאָג עס, ער זאָלל דיר איבערלאָזען דעם בריף.

ירחמיאל, דעם שכל האָ האָ האָב עך אויך געהאַט, ער בייזערט זעך אָבער, אי אי אין שעלט אַאך מי מי מי מיט פינסטערע קללות, וואָל אי אי איהר זענט עס אַ אַ אזו אויך שוין שישי שילדיג פאַר עטלעכי בריף אין גייריט עס שון אַ אַ אַ אזו לאַנג נישט אָב — .

ר' גבריאל, נעמט עס אָן אין וויל עס אַרויסוואַרפען, ניא גייא שון צי אַלדער שוואַר- צע יאָהר.

ירחמיאל, ניא ע ע עך גייא שון, וועט אי אי איהר אָבער באַלד אַ אַ אַהין אויך נאָכקימען? —

אַלמעלע לאַכט זייער שטאַרק, דאָס הייסט איין רעשפעקט.

ר' גבריאל, וואַרפט ירחמיאל'ן אַרויס, ניא גייא שון דיא שטימער הינד.

ירחמיאל, גייט אַוועק.

ר' גבריאל, דאָס איז ער נאָר אזו פאַרשאַרט געוואָרען, וואָל ער פאַרדינט באַ מיר אזו פּיל געלד, פּינ מעקלעראַי, אין צעטיילגעלד, אַ קאַ- טאַוועס מיינען זיא פאַרדינט דער אַכבראַש באַ מיר אין די סחא- רות, וואָס קימען אָן אַללע וואָך? — וואָרען מענשען וויללען גאָר דאָס גלייבען? —

אַלמעלע, אָ! איך גלויבע איהנען, איך ווייס, איך ווייס, זי זינד זעהר רייך — זעהען זיא, מאן רעדעט מיר נאָך איין, נאָך איין — זי דערמאנט זעך-

אביסל נאָך איין — אי! איך האָב פּערגעסען, וויא מאָן רופט עס אַן — וויא עס הייסט דאָרט, אויף יידיש — א, א —

ר' גבריאַל, אפשר גאָר חלילה אַ שידוך?

אלטערע, יא יא, זאָ רופען עס דיא יודען, זעהען זיא, אונד דער ברייטיגאם, איזט אויך אויסערצאָרדענטליך רייך, ער האָט זיין אייגענס, זעהר פיל געלד, זילבער, אונד צירונג, אונד איין זעהר גראָסעס אייג פוהרהויוו היר אין לעמבערג.

ר' גבריאַל, זי גלייבען זיא נישט, דאָס איז אַלס ליגענד, דאָס זאָגט נאָר דער שווינדלער, דער שדכן אזוי כדי ער זאָלל קריגען אַסך שדכות.

אלטערע, איך ווייס יא אבער זעלבסט, דאָס ער האָט איין זעהר גראָסעס הויו אונד די מוטטער זאגט, דאָס ער איז זעהר, זעהר רייך.

ר' גבריאַל, אונד איך שויער איהנע, אז ער איז א גרויסער קצנן, א ליידאק א שווינדלער, אין דער שדכן, איז א ליגנער א בזבן.

אלטערע, וויסען זיא דען טאָן, ווער דער ברייטיגאם איזט?

ר' גבריאַל, וואס טוג מיר דאָס גאָר צי וויסען, אז עך ווייס נאָר אז ער איז א גרויסער צרעמאן א אביון, איז שין געניג — אָט! וועל עך דעך טאקי תיכף געצויצער ווערין, וויא הייסט ער וויא?

אלטערע, ער הייסט ר' שמעלקא טרויניקס —

ר' גבריאַל, צי זעך אין דער שילד אַ ווא, אזו בין עך טאקע אין דער ערד, דער איז טאקע א גרויסער עיטר — נאָר, א קליגער יונג קען

זעך אן עצה געבין, ער האבט הוך הא, הא, הא, ביא וואָס ער איז מעהר שילד דיג אויף וואָכענגעלד, וויא ער פארקאָגט צי זעך אין דער שילד א נאר בין עך, נאָך וואָס טוג עס מיר, הוך אין דעם פאסקידניק! דעם אלטען הינד! וויללען זיא נעמען פאר א חתן? ער האבט ויער דעם פאסקידנע ליטוואַק! דעם ביווען מענש? וואָס האָט ערשט א וואַבעל נעבעך דעם טוט געמאכט? —

אלטערע, האט ער איהר דען, דען טאָר געמאכט? זי וואר יא אימער געזונד, נאָר זיא איזט פער צופאלל, פאן די טרעפ ארונטער געפאללען, אונד איזט געשטאָרבען, וואס איזט ער שילדיג? —

ר' גבריאַל, וואָס ער איז שילדיג? יא, ווער ווייס, אז אזו א ליטוואַק האָט פאנד א וואַב, קען חלעבין גאָר זאן אז דער רוצח, האָט זיא אלליין פין די טרעפ אראָב געוואָפען, כדי ער זאָלל זיא קענען גאָר גרינג פטור ווערין —

אלטערע, ער וואר יא אבער דאמאלס גאר ניכט היר אין לעמבערג —

ר' גבריאַל, ער פאלט איהר אין דא רייד אראן, אין רעט גאנן געשוונד, אָבער זאנע משרתים זענין יאָ היא געוועזען הע? — אָבער בריפּלעך האָט ער איהר געשריבען דער גולן הע? — ניא, ניא, ניא, האָט ער זעך שון געוויסט אן עצה צי געבין דער רוצח ער ווערט קלאַמערשט ביז ניא לאָזען זיא מיר שון

נאָר גיין, אין נעמין זיא זעך דעם ליטוואַק, פאַר אַ חתן. עך וועל חלעפּין אויך קריגען אַ שיינע בלה. — עך וועל אָסור אויך נישט פאַרזיצען. — נאָר עס איז גאַנץ גיט צי קענען זעלכע מענשען ווּיא זיא זענען. — ווּיא עך זעה אַן, מעג עך שוין אַוועק גיין? ער ווּיא קלעמערשט אונזקייטן.

אלטעלע, האַפט עס אַן פאַר דער האַנד, אין לאָזט עס נישט גיין אבער ליבער דער הענדלער! געהען זיא ניכט, אום גאַטטעס ווּיללען, זיין זיא נאָר ניכט בעזע, איך ווּילל איהם יאָ גאָר ניכט דעם ליטוואַק, ער זאָלל נאָך טוּי זענד מאַהל זאָ רייך זיין, ער זאָלל האַבען טוּיליאַגען רענדליך זיין אייגענסז זיא, נאָר זיא מיססען ווערדען מיין ברייטיגאַם, איך ווּילל געוויס קיינען אַנדערן. ד' גבריאַל קעהרט זער צירוק אים אין קייט איהר די האַנד אַזו, זעהען זיא, אי גאָר עפעס אַנדערש. — אַזו האָב עך זיא גאַנץ ליב מאַן שיין פּרייליאַ, האַלטען זיא זיך נאָר באַ איין וואָרט, אַז זיא ווּיללען נאָר מעך, וועט אַוודאי גאַנץ גוט זאָן.

אלטעלע, אַ יאָ געוויס, געוויס, איך ווערדען זיך געוויס בייא איין וואָרט האַלטען, זיא זיכסען מיין ברייטיגאַם ווערדען, זיא מיססען מיין זאַנגן ווערדען, נאָר זיין זיא ניכט כעהר בעזע, איך ביטטע איהנען. —

ד' גבריאַל, גיין, גיין, עך בין אַצירד טון ניט בייא, נאָר כאַרדראַכען האָט. עס מעך פאַרט, אַז אַזו אַ געטיקט, אַזו אַ קליג, אַזו אַ שיין פּריי גייא ווּיא זיא זענען, זאָלל פּליטלינג נאָך זאָלען זעלכע נאַריש קייט, וואָס אַ ליידאַק, אַ שדכן, האָט דאָרט אַנגעפּלוידערט. —

זיבעטער אראנקים

ירחמיאל, ד' גבריאַל, אלטעלע

ד' גבריאַל, ביזטו שוין ווידער דאָ, וואָס ווּילסטו? ירחמיאל, דער פּאָ פּאָ פּאָ פּאָטטער כאַכט כעך גאָ אַ אָר נשיגע, עך זאָלל אַ אַ אַך אַהיים שלעפען.

ד' גבריאַל, ניא גייא שוין גייא האָ דיר אַ שוואַרץ יאָר צי אלטעלען אטיעס מאַן שיין פּרייליאַ, עך מיז שוין גיין, עך מיז אַוודאי האַבען, זייער נייטיגע בריף, פּין ווּין אין פּין דאַנציג, עך וועל נאָך האַנט דאָ זאָן, ד' יוחנן וועט אַוודאי אויך האַנט זאָן פאַם טאַטען, הערען זיא נאָר וואָס ער וועט עס ענטפּערין, אין האַלטען זי זיך נאָר באַ איין וואָרט, פאַרשטייען זיא כעך שוין? —

אלטעלע, האַלט עס באַ דער האַנד וואַרטען זיא נאָר, וואָס איילען זיא אַזויא ווערדען זיא הייטע זיינן אויף דעם טהעאַטער?

ד' גבריאַל, יאָ מאַן פּרייליאַ.

אלטעלע, וואָס ווירד דען הייטע געגעבין?

ר' גבריאאל, וויא תמיד, א האלבער צוואַנציגער.
 אלטעלע, לאכט הא, הא, הא, אבער וואָס פיר איין שטיק ווירד הייטע געשפילט?
 ר' גבריאאל, אלינא, אָדער לעמבערג אויף יענע וועלט.
 אלטעלע, זי מיינען אלינא, אָדער לעמבערג אין איינעם אַנדערן וועלטטהייל.
 ר' גבריאאל, דאָס איז אַלס איינס, ניא! אטיעס מאַן שיין פריילייא, האלטען
 זי זעך למען השם באַ איין וואָרט, עך האָב איצט גאָר קיין צאָם
 נישט, עך מיך שוין גיין, אטיעס, בלייבען זיא מיט געזינד.
 אלטעלע, געהען זיא מיט געזינד.
 ר' גבריאאל, אין ירחביאל זיינען איינעם —.

אכטער אראנקים

אלטעלע אליין

זיא באַקום די בראַנאוואַלעקעס מיט דער באַטייע אין מאַכט זעך צירעכט דיא לאַקען קיינעם
 דעם שפיגעל, דערנאָך גייט זיא ארום אין שטיב אין זונט :
 ווער זיך פאָן דעם טרויאונגסרינגע
 גאַלדענע טאגע פילע פערשפריכט,
 אָ! דער קענט דען לויף דער דינגע
 אונד דאס הערץ דער מעננער ניכט —.
 מאַכע וואַרף זיך אָהנע זאָרגען,
 אין דעם מאַנעס אַרם, וויא דוא,
 אונד בעוויינטע דען אַנדערן מאָרגען,
 איהרע פרייהייט, איהרע רוה —.

זי בלייבט שטיין אין לאכט הא, הא, הא! דאָס איזט מיר דאס איין ליד, זאָ איין
 יאהר זאָלל נאָר ר' שמעלקא האַבען —. ניין, מיט מיר אונד מיט מיינעם
 הענדלער, ווירד עס גאַנץ אַנדערס זיין, איך ווייס, איך בין פאָן זיינער ליבע
 איבערצייגט, וואס ער מיר שאַן אללעס איבערגעשענקט האט, זייט ער צי
 אינס הערדין קאָמט, אוי, אוי, אוי! — זי בלאַכט אביסל שטיל, דערינאָך רעדט זי
 מיט הן. אַך! אונד מיין הערץ, מיין גוטעס הערץ, שפריכט נאָר פיר איהן —. איין
 גאָר מעכט איך זיין איך זאָלל נעמען דעם ליטוואַק, אונד זאָלל נאָך נאָך
 דער האַכצייט, אויך געהן יידיש אַנגעצאָגען. זי סעסט זעך קיינען דעם שפיגעל,
 די פאַטייע אין די בראַנאוואַלעקעס אַך! דאס ווירד מיר אַנשטעהן. אונד ווען
 גאָך איין הוט מיט פעדערין, דאצו קאָממען ווירד — אַך וויא שעהן! וויא
 הערליך ווערדע איך אויסזעהן —. יא, דייטש מיס איך געהן, אונד מיין הענד-
 לער אויך. אַך! ווען וויר זאָ איינמאַהל אוסגעהען ווערדען, אויף איין שפאַ-
 ציר, עס ווירד אונס געוויס נימאָנד ערקעננען דאָס וויר יאָדען זינד —. זי בלייבט
 אביסל שטיל, ווען נאָר דער פאַרפלוכטער שדכן שאַן איינמאַהל קאָממען מעכט —.

טע — אונד וואס ווירד איהם דיא מאמאנדא אנטווארטען? — וי טראכט נאך רייך איזט ער זעהר, דאס איזט וואהר; ער האט עס מיר יא עטליכע מאהל זעלבסט געזאגט, חלעבין! איך ווערדע זעהר גליקליך בייא איהם זיין, אללע מיידליך ווערדען מיך בעניידען וי שוואנט אביסעל דערנאך ניט וי זעך פליצלינג א האם אך! איך האבע גאנץ אן דער שטונדע פערגעסען, דער רעדליך מאכט מיך איך גאנץ טאלל, מיט זיינער לעקציאן — ווען נאך וועהרענד דער שטונדע ר' יוחנן ניכט קאממען מעכטע — נאך, איך ווערדע דיא לעקציאן אויף נאכמיטטאג זעהען אבזולעגען, דען נאכמיטטאג ווערדע איך שלאפען — וי לאכט, אין לופט אוועק —

ג א נ ט ע ר א ר א נ ק י ם

הינדא קיטט פין דער טוהר וואס איז אן דער רעכטער זאט, גאנץ פערזארגט. אוי וואס מען מוז נישט אלס לאדען, אז מען האט קיין טאטע אין קיין מאמע נישט — עך טאך נישט זאן אין שטיב, ווען אלטעלי לערנט מיט רעדליכע כען? — עך בין שילדיג, וואס רעדליך זאגט, אז עך קען די לעקציאן, נאך פן ציהערען פין וואטען, בעסער וויא פרידעריקע? — גאטט ווייסט, עס איז מיר שון באלד אינמעגליך לענגער אויסצוהאלטען, די טעגליכע עגמת נפש, פין פריידען אין פין דער מימען בעזינדער — וואס עך טיה געפעלט זייא אלס נישט וי איז זעך אביסל מיט נאך, אפשר בין עך טאקע אזו א שלימעזאל ביצע, אזו א צרה, וויא זייא זאגען? — יא, העט מיר דעך דאס אבער רעדליך געווען פירגעהאלטען, אין געזאגט „דיוועס אונד דיוועס, מיינע ליבע הינדאלע, האבען זיא שלעכט געמאכט; היר האבען זיא געפעהלט, זוכען זיא דיווע פעה- לער, ווידער גוט צו מאכען“ אין אז ער זאלל מיר געווען נאך איין מאהל זאגען, העט עך דעך עס אוודאי געפאלגט — אינס אנדערע, עך זעה דעך, אז אפילו גיטן, וואס אללע כענשען מיוען זאגען, אז עך האב רעכט געטיהן, טאך עך אויך נישט טיהן, פאר וואס? ווארין עס וועט פריידען פארדריסען, אז מען וועט זאגען, אז עך האב רעכט געטיהן וי בלאכט אביסל שטילל אוי! וויא ליב דיא מימע פלעגט מעך צי האבען ווען עך בין נאך באם טאטען עליו השלום געווען — גאטט איז מאן עדות, אז עך האב זיא נאך איצט אקאראט אזו ליב ווי דעמעלט, אין צופארט זעה עך, וויא זיא קריגט מעך אללע טאג מעהר פאנד — אוי! האנט ווערען דאס פיר יאהר, אז מאן גיל- דענער טאטע איז געשטארבען — נאך שטייט ער מיר פאר די אויגען. גלאך ער העט געלעבט; ווי ער האט מעך פאר זעקס יאך, איידער ער איז אוועק פין אינס, גענימען אויף דער האנד, אין האט מעך געקישט אין גע- וויינט, עך געדענק עס נאך אזו וויא האנט, וויא ער האט געזאגט, ער וועט ווארטען ביז רעדליך וועט קימען אויס דער שיל, ער זאל זעך מיט עס גע- זעגענען, ניין, אין מאן לעבין וועל עך דאס נישט פארגעסין דאס קישען, דאס

האלען, אין דעם האַפּ אַרױם מיט ביידע הענד, וויא נאָר ער איז נאָר אַראָן געקױמען, גלאַך ער העט געווען זאָן אייגען קינד, אַפילו פּרעמדע מענשען האָבן אויף אינס קיקענדיג, געקלאָגט אין געוויינט. — וי ווישט זיך די אויגען אין וויינט גיטער טאַטע, זיכער טאַטע! האָט דיר שוין דעמעלט דאָן האַרץ גע- זאָגט, אָז דיא וועט שוין נישט מעהר אַ היים קומען? אָז דיא וועט דאָן קינד שוין מעהר נישט זעהן? — אָז דאָס איז שוין דאָס לעטצטע מאָהל געוועזן? — וי דעם וואָסער אַלע סאָהל מעהר אָן כּח, אין אַזוי וויא פּאַרשאַפּט יאָ, יאָ, דאָס לעטצטע מאָהל געוועזען. — לעטצטע מאָהל? — ניין, ניין, — האַרציגער טאַטע! ניין. — עך וועל עס שוין באלד נישט מעהר קענען אויסהאַלטען. — ניין, גיטער טאַטע! עס איז נישט געווען צום לעצטען מאָהל. — ניין, נישט צום לעצטען מאָהל האָסט דיא דױן איינציג קינד געזעהען — וועלכער זעך באלד, יאָ באלד ווידער זעהן, וי פּאַלט נאָען פּאַרשאַפּט אַנדער אויף דער קאַנאַפּ. —

צ ע ה נ ט ע ר א ר א נ ק י ם

הינדא, הרה

חנה, קומ אראן אין זעהט נאָך נישט הינדאָן דאָס עפעלע פּאַלט נישט וואָס פּים ביימעלע, וויא דיא מיטטער אזוי דאָס טעכטעריל. אלטע האָט האַנט אויף דער לינקער זאט געמיזט אויפשטיין, וואָס זיא וואָיעוועט אלס אַזוי, פּיין דער פּרי אָן, מיט מיר, אין מיט הינדאָן. — וויא איז הינדאָלע? עך האָב געמיינט זי איז דאָ, זי קוקט זיך אים, אין דערזעט הינדאָן. וי נישט צי איהר צי אין זעט זיך נעבן איהר אַנדער, הינדאָ לעבין! ליגסטו אַזוי מאָן האַרץ? מאָך דיר חלעבין גאַרנישט דערויס, עך בעט דעך, וויא נעמט זיא אַרױם אין קיט זיא (מאָן גילדען לעבין! מאָך דיר גאָר קיין עגמת נפש נישט דרויס, וועסטו זעהן, וויא גאָסט וועט דיר נאָך העלפען, דיא וועסט זעהן אָז די וועסט נאָך אַמאָהל זייער גליקליך זאָן ווי וויינט, אין ווישט זיך אָפּ די טרעין אין די אייגען) וויין נישט מאָן לעבין! מאָן האַרץ! וויין נישט, עך בעט דעך. —

הינדא, ביזט זייער גערעכט חוה נישט וואָהר? עך זאָלל נישט וויינען זאָסט דוא? ביזט אפשר גערעכט, נאָר, עס האָט א פנים חוה לעבין! אָז דיא האָסט גאָר פּערגעסען, וואָס האַנט פּאַר אַ פינסטערער טאָג איז. חוה, גלייב מיר, אָז עך וועל פּריר פּאַרגעסען אָז עך לעב, איידער אָן דער צרה פון דעם היינטיגען טאָג, עך ווייס אוידיא גאַנץ גיט אָז האַנט איז מאָן גיטען בעלחית יאָהרצאט, נאָר זאָג מיר מאָן לעבין! איז דען נישט איטלעכער טאָג, זאט דער פינסטערער בריף איז צי דער מימען געקומען, בא דיר אַזוי וויא תשעה באב? האָב עך דען נאָך פּיין דעמעלט אָן, געזעהן פּיין דיר אַ פּרייליכע מיניט? חלעבין! עס איז אָסור גאָר קיין עבירה נישט, מעגסט שוין טאַקע אַביסעל פּאַרגעסען, די מיזט דעך דאָן געזינד אויך זען צי שונען. —

דינ'דא, חוה! דיא זאָלסט דאָס זאָגען, דיא? (וויא וועט זיך אויף) דיר זאָלל זיך גאָר קעננען די צינג לייגען דערצי, אָו איינס צי זאָגען? דיא! וואָס דיא ביזט באַ אונז אין הויז, דאָס הייסט דעך גאָר טאַקע, ווי אויפגע- ציגען געוואָרען, דיא! ? וואָס דיא ווייסט זייער גיט, וואָס פאַר אַ טאַטען עך האָב געהאַט, זאָלסטי איצינד אָו איינס קעננען זאָגען, דיא! ? וואָס דיא ווייסט זייער גיט וויא גליקליך עך בין געוועזין, זאָלסטי קעננען איצינד זאָגען, אָו עך זאָלל אָן מאַן גילדענעם טאַטען נעבעך פּערגעסען? גאָר אין גאַנצען פּער- געסען, אפילו אָן דעם טאָג, ווען זאָן פינסטערע יאָהרצאַט געפאַלט זאָלל עך אויך אָן עס פּערגעסען, נישט וואָהר חוה? דיא ביזט גערעכט?

חוה, גיא גיא טאן לעבין! עך בין איכגערעכט, דיא ביזט גערעכט! — דיא קענט נישט פּערגעסען, ווער קען דען יאָ אָו אַ טאַטען פּאַרגעסען. זאָג מיר אָבער נאָר מיין לעבין, אָו דער טאַטע איז יאָ אָו גיט גע- וועזין קייגען דיר, פאַר וואָס האָט ער —

דינ'דא, פאלט איהר אין די ריר אראן די מיינסט אפשר דאָס וואָס ער האָט אויף דער מימען דאָס גאַנצע פּערמעגען אָבגעזאָגט? — גלייב מיר, מע' מעג זאָגען וואָס כעוויילל, מן הכתם האָט ער געוויסט, וואָס ער טיהט. וואָס- רען דיא גאַנצע וועלט ווייסט גאַנץ גיט, וואָס פאַר אַ חכם ער איז געוועזין, אין וויא ליב ער האָט מעך, זאָן איינציג קינד, געהאַט. דיא אלליין קענט דעך נאָך דערמאַנען, ווי ער פלעגט צי וויינען, אין גאַנצע נעכט, נישט צי שלאָפען, אָו עך בין נאָר עפעס שלאָף געוועזין, איבער דאָס מיין עך, אָו ער האָט אָוודאי געמיוט האָבען אַ גיטען טעם, וואָס ער האָט אָו געטיהן. אינס אנדערע, העט עך שון גליקליכער געוועזין, ווען עך זאָלל האָבען דאָס גאַנצע פּערמעגען? ער איז פאַרט איינמאַהל פאַר אַללע מאָהל געשטאַרבען, אין עך האָב קיין טאַטען נישט —

חוה, וואָס דאָס פאַרמעגין העט דיר געווען געהאַלפען? הם! העסט דיא געדאַרפט צי זאָן באַ דער מימען? העסט דיא געדאַרפט די צרות, דיא לייד, פּין איטלעכען בעזינדער צי לאַדען, וואָס דיא לאַרסט איצט? העט גע- טאַרט אַלאַדע פּרח דיר אַ וואָרט רעדין? אין לאַמער זעך נאָר גאָר נישט נאָר רען. ווער שמיסט פּין עפעס אַנדערש, העטען נישט געקענט נעבין דיר נאָך אַנדערע מענשען — פּערשטייסטו וואָס עך מיין? אַנדערע מענשען, אויך נע- בען דיר גליקליך זאָן, הע? —

דינ'דא, קיפ חוה'ן גיט אין פנים אראן, אין פאַרשט זיא, עך פּערשטייא נישט — אַנ- דערע מענשען? וועמען מיינסטו? ווער זענען דאָס דיא אַנדערע מענ- שען? — עך ווייס נישט — מיינסטי אפּער דעך? —

חוה, גלייב מיר הינדא לעב! עך ווייס וואָס עך רעד, חלעבין! עך רעד נישט פּין קיין הול פאַס אַרויס — נאָר, זאָג מיר נאָר, איין זאָך וועל עך דעך פּרעגין, זאָג מיר וואָס האָב עך דיר אָווינס געטאַהן, וואָס דיא

ביזט קייגען מיר אזוי שלעכט געוואָרען? זאָג מיר האָטש, אַדראַבאַ לאַמעך
אויך וויסען — .

הינדא, עך קייגען דיר שלעכט? חוה! עס האָט זעך דיר עפעס געמיוט
חלמ'ן — .

חוה, אוודאי דאַרף זעך מיר ערשט חלמ'ן, זעה עך דען נישט אַלליין, וויא
דיא ביזט שוין גאָר נישט דיא הינדאַלע קייגען מיר, וואָס די פלעגסט
צי זאָן. —

הינדא, זאָג מיר חוה לעבין! זי כעס זיא אים גאָטטעס וויללען! וואָס מיינסט
דיא וואָס? —

חוה, וואָס עך מיינ? אוי אוי! עך בין אָסור גאָר קיין נאָר נישט, עך זעה
אַלס גאַנץ גיט, וואָס עס טיהט זעך, נאָר עך קיק צי דאָס גרייטע. אין
עך זאָג דיר דעם אמת, עך האָב אַלס געמיינט, אז דיא וועסט מיר אַלליין
דערציילען, וואָרען ווער האָט דעך דען נאָך און ליב וויא עך האָב
דעך? פארוואָס זאָלסט דיא מיר דאָס נישט דערציילען, הע? —

הינדא, גלעט איהר בא דער באק עך בעט דעך, זיא קישט זיא זאָג מיר שוין, אין
מארטער מעך שוין נישט.

חוה, קישט הינדאן שטאַרק אין מיט אראן זאָג מיר נאָר, קענסטו איינעם, וואָס ער
הייסט מאַרקוס רעדליך הע? — זיא ברחמ'ן א ביסעל שטיל.

הינדא, לאָט אראָס דיא איינען אין שטעט זעך, דערנאָך האַפּט זיא חוה'ן ארום מיט ביידע
הענט אין קישט זיא, חוה לעבין! דיא ביזט זייער גערעכט, עך ווייס
אַלליין אז עך האָב קייגען דיר זייער געפעהלט, עך בעט דעך, מאָן חוה
לעבין! זא מיר מוחל, עך וועל דיר שוין אַלס דערציילען זי בלאַבט
פליצלינג שטיין נאָר שטיל, אין שטעט זעך.

חוה, ניא? — און דערציילסט דיא מיר? — וואָס שעמסטו דעך און? וואָס
ווערסטו דאָ און רוט? — גייא ביזט אַ נאָר, זאָג אַרום אין גאַנצען, אַ
בלינדער זעהט דעך אויך, ניא, דיא האָסט עס ליב, ווער האָט דען רעד-
ליכען נישט ליב? איז ער דען נישט ווערט, און מען זאָלל עס ליב האָ-
בען? ער איז זייער שיין, געשיקט, קליג, אין דערצי זייער עהרליך.

הינדא, חוה לעבין! וואָס ווייסט דיא, וואָס ער איז, איז דען גאָר דאָ, אין דער
גאַנצער וועלט זאָנס גלאַכען? — קליג זאָגסטו? זעה נאָר, וויא ער
באַנעמט זעך דאָ אין הויז בא דער מימען, זאָט דראַי יאָהר קייגען
איטלעכען בעזינדער, אז קיין מענש, אפילו פריידע קען עס נישט
פאַנד האָבען —

חוה, פאלט איהר אין דיא רייד אראן אין ווער שמיסט פין דער בעלְבִיתִּטע, דיא
שטאַרבט דעך.

הינדא, שיין זאָגסט דיא? וואָס טאַטש קיק נאָר אָן זאָן שיין פנים, די רוטע
ליפּפען, דיא שיינע קאַלעכדיקע בעקעלעך, דעם הוכען גלאַטטען שטערין,
אין דיא פאיערדיקע אוגען, ער איז דעך טאַקע גאָר אַ פאַטרעט —

צאן זיס שמיסעל, זאנע זיקערדיקע ווערטער, ער רעט דעך, וויא א בוך, וואָס שמיסט דיא דאָ, אוב ער איז געשיקט? ווער איז דען נאָך אין זאנע יאָהרען שון, אזו וויא ער אין דעם דריטטען יאָהר דער מעדיצין? ער איז דעך שון טאקע באלד אַ גאנצער דאָקטער — .

חנה, ווייסטו, ער האָט דאָ אנימעלט געשמיסט מיט דעם פֿרין, וואָס איז גע- ווען באַ דער בעלביהטע געלד לאיען, פראנצויזעריש, צי לאַטאנעריש, חלעבין! זייא העטען מעך געקענט גאָר פארקויפען, אין עך זאָלל גאָר נישט וויססען. — מע הערט אין דרויסען סעקעלעס קול, וויא זי שראט, הינדאָ! הינדאָ! —

הינדאָ, מיר דאכט זעך, אז דיא מימע ריפט מעך? —
חנה, יאָ, יאָ, גייא שון גייא, וואָרען זיא וועט שראיען אויף דיר.

הינדאָ, נישט, אין קעהרט ועך ווידער צוויק אים הוה לעבין! נאָך איין זאך וועל עך דעך בעטן —

חנה, פאלט איהר אין דיא ריר אראן עך ווייס שון וואָס דיא ווילסט מיר זאָגען, גייא נאָר גייא, עך וועל שון פאר קיינעם נישט איבער חורין מען הערט ווידער סעקעלעס קול הינדאָ! הינדאָ! האָב עך יאָ כח צי שראיען דראי מאָהל הינדאָ! הינדאָ!

הינדאָ, לויפט געשווינד אוועק הויך דער מיטערסטער טהר, אין באַיענעט חיימען אין גוט עם אין לופען אוואָרס אים וויא ער ווילל גיין אין שטיב אראן.

ע ל פ ט ע ר א ר א נ ק י ס .

חנה, חיים.

חנה, לופט צי אין העלפט חיימען אויפהייבען וואָס טיהט זעך דאָס האַנט מיט דיר? צי ביזט דיא שיכר? צי וואָס? —

חיים, לאָז שון הינדאָ אראן גיין, זיא מאַכט דעך א געוואלט, אז מען קימט שיר צי לויפען. —

חנה, ניא, ניא, זיא איז שון געלאָפען, נאָר זעה נאָר האָסטו דעך האָטש נישט ארגעץ סקאליטשעט. —

חיים, ביזערהייט צי האָב עך מעך יאָ סקאליטשעט, צי נישט? וואָס גייט דאָס דעך אָן? פרעג עך דעך עפעס? —

חנה, עפעס ביזטו מיר האַט זייער בייו חיים! איז דיר נישט אַ שיף אונטער טערגעגאנגען? —

חיים, וואָס טוג מיר דאָס אַ סאָך שמיסען, חנה! מיט אינס האָט זעך שון אויסגעלאָזט, אַנעק. —

חנה, שמיסעלט עם האָט אַ פנים, אז עם האָט זעך צווישען אינס עפעס גאָר אַמאָהל אַנגעהויבען. —

חיים, וואָס? עם האָט זעך גאָר נישט אַנגעהווען? ניא לאָז זאָן אזו, האַנט איז דאָן צאָט, ער נישט ארים אין שטיב, אין רעט קלאָטערשט און וויא צי ועך אליין האָט זעך נאָך אונט פארלאָפען? נאָ! — אַ מיידל זאָל זעך לאָזען אַ קיש געבין, פין אַ פרעמדען מאַספערשון?!

חורה, וועמען מיינסטו וועמען?

חיים, לאכט שלעדיג שטיין פאר חוה'ן, וועמען עך מ'יין ש' לאכט מיט בעז ווע-
מען זאלל עך מיינען, דעך מ'יין עך, דעך. —

חורה, לאכט הא, הא, הא, מעך? מעך מיינסטו? — וואס? עך האב מיר גע-
לאזט א קיש געבין?

חיים, יא, יא, דיא מיינסט, עך האב אפשר נישט געזעהן, וויא ר' גבריאל
איז דורך געגאנגען, דורך דער קעך, אין האט דיר א קיש געגעבין?
דאס ביזטו נאָר און געוואָרען, זאָט דיא ביזט מיט דער בעלביחטע גע-
ווען אין וואָרעם באַד. —

חורה, לאכט ויער.

חיים, עך פלעג אָבער תמיד צי זאָגען, און מען זאלל קיין פלה נישט נעמען
וואָס איז שון אביסל אין דער וועלט געווען. ער ווייזט אין ווייזט זעך אויסדי איבען

חורה, לאכט שטאיקער.

חיים, ניין, עס איז שון מיט איהר גאָרנישט צום אויסהאלטען, אין אלס נאָר
דורך דעם פארשוואַרצטען וואָרעם באַד, וועל עך אָבער יאָ אמאָהל א

חתן ווערין, מ'ז איז די תנאים שטיין בפריש ארום געשריבען, און דיא פלה טאָר
קיין מאָהל נישט פאָרען אין וואָרעם באַד אראָן. ער ווייזט זעך אויס די איבען אין

קיטס הויזן שטאיק אין פנים אראָן. עך ווייזט נישט וואָס דיא ביזט דאָס און גרום
באָ דיר? אפשר מיינסטו נאָר און עך בעט מעך ויער צי דיר? — אהא, אורדאי —

דאָ האָסטו טאָקע געטראָפען — עס איז מיר נאָר דראָן געלעגען. וואָס דער
טאָטע האָט זעך אנגעשפאָרט, און עך זאלל דווקא נאָר דעך נעמען, אין עך

נאָר האָב עך נאָך צי געזאָגט. נאָר וואָרט, עך וועל עס שון דערציילען פ'ן
דאָנע הפצעלעך וואָס דיא ביזט פאר א שטיק סחירה. —

חורה, האלט זעך באַ דיא זאָגען, אין לאכט ויער שטאיק.

חיים, מיט בעס, ניא, ניא, לאך נאָר לאך, וועלמער שון זעהן, ויער עס וועט
שפעטער לאכען, עך צי דיא. — אָט! לוף עך שון צום טאָטען, אין

וועלל עס איטלעכעס פיצעל דערציילען ער היינט איינע מיט ביז. —

חורה, לאכט הא, הא, הא, דאָס הייסט געווען א נאר, שלאָגען האָב עך מעך
געזאָלט מיט דעם הילטאי? — דאָס איז דאָס נאָך אַ ביסל אַנאָר. — נאָר

חלעבין, אַ גיטער, און עהרלעכער נאר, און אַ יאָהר זאלל עך האָבען. — עס טיהט
מיר חלעבין באַנג, וואָס עך האָב עס דאָ איצינד און פיל עגמת נפש אָנגע-

טיהן — נאָר ער וועט שון שפעטער בעסטער ווערין האָטש ער איז און ביז
אוועק געלאָפען. — ער וועט שון שפעטער אלליין קימען צי מיר, אין וועט

מעך איבערבעטין, העט עך און בטוח געווען, און עך וועל מעך מיט עס עלטערין
אין עושר אין אין פבור. — ווי הונט איינע. — דער פאָרהאָנג לאָזט זעך אראָב. —

(סו רפ"ז דעם ערשטען און צווייטען)

ישראל אקסענפּעלד

ישראל אקסענפעלד

אין איין צייט כמעט מיט דער שלמה עטינגער האָט געשאפן אין יידיש נאָך אַ שריפטשטעלער, אַ ביסל אַן עלטערער פון דעם ערשטן, וואָס ווען ניט דער טרויעריקער גורל פון יידיש אין דער השכלה-עפאָכע, דער זעלבער גורל, וואָס האָט געבראַכט דערצו, אַז די יידישע ווערק פון אַ ר' יצחק-בער לעווינ-זאָן, פון אַ דער שלמה עטינגער און נאָך אַנדערע זאָלן זיין באַקאַנט נאָר אין ענגע קרייזלעך פון כתב-יד און זיינען דעם ברייטן עולם צוגעגלעך געוואָרן ערשט אין צענדליקער יאָרן אַרום, ווען זיי האָבן שוין ניט געקענט דערגרייכן זייער צוועק, ווייל די צייט און דאָס לעבן האָבן זיך שוין אינגאַנצן געענ-דערט, — ווען ניט אַט דער טרויעריקער גורל, וואָלט דער דאָזיקער שריפטשטע-לער געלייגט אַ יסוד פאַר אַ ברייטער יידישער פאַלקס-ליטעראַטור. דער דאָזי-קער שריפטשטעלער איז געווען ישראל אקסענפעלד.

ישראל אקסענפעלד איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1787 אין נעמיראָז אין אַ מיוחסדיקער פאַמיליע, וואָס האָט געשטאַמט פון דעם תבואת-שורם משפּחה. זיינע יונגע יאָרן האָט ער פאַרבראַכט אין אַ שטרענג אַרטאָדאָקסישער סביבה, האָט געלערנט גמרא מיט פּוסקים און איז געווען אַ פאַרברענטער ברא-סלעווער חסיד, אַ מקורב צו דעם רבין ר' נחמן בראַסלעווער און אַ חבר פון ר' נתן בראַסלעווער, וואָס האָט געשריבן און געדרוקט אַלע ר' נחמנס ספרים. ווי דער שטייגער דעמאָלט, האָט מען אים זייער יונג חתונה געמאַכט, אָבער ער האָט מיט דער ווייב אומגליקלעך געלעבט און האָט זיך שטאַרק גע-פלאָגט, ביז ער האָט זיך צעשיידט מיט איר. נאָך דעמאָלט, ווען ער איז גע-זעסן איבער דער גמרא אָדער געכאַפט שיריים פון דעם רבינס טיש, האָט ער שוין פאַרשטאַנען פרעמדע שפּראַכן. אָבער די השפּלה איז צו אים אַריינגע-דרונגען שפעטער, ווען ער איז שוין געווען אַ יונגערמאַן און זיך גענומען צו געשעפט. אַדאַנק זיין ידיעה אין רוסיש, פּויליש, דייטש, וואָס ס'איז אין יע-גער צייט געווען אַ גרויסע זעלטנקייט צווישן יידן, ווי אויך אַדאַנק זיין פאַר-שטאַנד, פלייסיקייט און ערלעכקייט, האָט ער געקראָגן אַ גוטן נאָמען, און אין דער צייט פון דער פראַנצויזיש-רוסישער מלחמה האָט ער זיך צוגעשלאָגן צו גרויסע פּאָדריאָדן, איז געוואָרן אַ חשוב ביי די קאמאַנדרן און איז מיט דער

רוסישער אַרמיי געגאַנגען קיין פּוילן און קיין דייטשלאַנד. זיינע נסיעות איבער פאַרשיידענע געגנטן און זיין כּגע-ומשא מיט פאַרשיידענערליי מענטשן האָפּן פאַרברייטערט זיין האַרזאָנט און פאַרטיפּט זיין ערפאַרונג און מענטשנשקענטע-ניש. דערצו האָט ער געהאַט אַ מערקווערדיקן זכרון און זייער גענוי געדענקט אַלץ, וואָס ער האָט זיך אָנגעזען און אָנגעהערט, אזוי אז ער האָט זיין גאַנץ לעבן געהאַט שטאָף צו אונטערהאַלטן אַ געזעלשאַפט מיט אינטערעסאַנטע מעשיות.

אין יאָר 1824 האָט ער זיך באַזעצט אין אָדעס, וואו ער האָט אָפּגעגעבן עקזאַמען אויף נאַטאַריוס, אַדוואָקאַט און טראַנסלאַטאָר. דערפון האָט ער געהאַט חיונה בכורה. ער האָט התונה געהאַט צום צווייטן מאָל מיט דער געבילדעטער און פרומער טאַכטער פון ר' אַבעלע הורוויץ פון בראַד, רעכעלע. זיין הויז איז געוואָרן אַ צענטער, וואו ס'פלעגן זיך צונויפקומען פאַרשיידענע קלאַסן מענטשן. מיט זיין איבערגאַנג צו דער השכלה האָט אַקסענפּעלד הינטער זיך די בריקן ניט פארברענט, און ער פלעגט אויפנעמען אין זיין הויז ניט נאָר די געלערנטע, די געבילדעטע, די משכילים, נאָר אויך לומדים אין פרומע. אַלע פלעגן מיט פאַרגעניגן אויסניצן די גאַסטפריינדלעכקייט פון דעם ווירט, וועלכער לאָט געהאַט אזוי פיל צו דערציילן פון זיינע באַגעגענישן און טרעפּענישן. אויך האָט ער זיך אויסגע-צייכנט מיט זיין גוטן און איידעלן כאַראַקטער, און אַרעס און רייך פלעגט קו-מען צו אים נאָך הילף אָדער נאָך אַן עצה.

הגם אַקסענפּעלד האָט גוט געקענט נאָך גרסא דינקותא און לשון-הקודש, ווי אויך רוסיש, פּויליש און דייטש, האָט ער אָבער דאָס יידישע לשון זייער ליב געהאַט. דורכגעדרונגען מיט דעם פאַרלאַנג ניצלעך צו זיין דעם פּאָלק מיט זיין וועלט-קענטשאַפט און רייכער ערפאַרונג, האָט ער ניט געזוכט זיך באַרימט צו מאַכן אין אַנדערע שפּראַכן און האָט געשריבן נאָר אין דער שפּראַך, וואָס דאָס פּאָלק האָט פאַרשטאַנען—אין יידיש.

אַקסענפּעלד האָט אָנגעשריבן צענדליקער דערציילונגען, ראַמאַנען און פּיעסן, איבער דריי הונדערט דרוקבויגן. להיפוך צו די אַנדערע שריפטשטע-לער-משכילים האָט ער זיך ניט געוואַלט באַנוגענען דערמיט, וואָס זיינע ווערק ווערן געלייענט אין אַרטיקע קרייזלעך אָדער גייען אַרום פון האַנט צו האַנט אין האַנטשריפטלעכע קאָפּיעס. ער האָט געגאָרט, אז די פּראָדוקטן פון זיין שאַפונג זאָלן פאַרשפּרייט ווערן צווישן דעם ברייטן עולם. אָבער אים איז ליי-דער ניט באַשערט געווען צו זען זיינע ווערק אין דרוק, און ערשט צו זיין 75-יאָריקן עלטער זיינען ערשינען צוויי פון זיינע קלענסטע זאַכן, „דער ערשט-טער יודישער רעקרוט“ און דאָס „שטערנטיכל“ (ביידע געדרוקט אין לייפציג אין יאָר 1861).

דער אַלטער יידישער שריפטשטעלער האָט ניט געקענט שלום ווערן מיטן געדאַנק, וואָס זיין לאַנגיאַריקע ליטעראַרישע אַרבעט דערגרייכט ניט צו די, פאַר וועמען זי איז באַשטימט, אָבער דרוקן זיינע ווערק אויף זיין אייגנעם

חשבון—דערצו האָבן אים געפעלט די נייטיקע מיטלען. ער האָט זיך באַמיט, אז זיינע ווערק זאָלן געדרוקט ווערן, אָבער ליידער האָבן זיינע באַמאָנגען זיך אויסגעלאָזט מיט גאַרנישט.

אין יאָר 1862 האָט אָדעס באַזוכט דער באַקאַנטער העברעיש-יידישער שריפטשטעלער א. ב. גאָטלאָבער. פאַרשטייט זיך, אז ער איז געווען אַן אָפטער איינגייער אין אַקסענפעלד'ס קרייז און האָט זיך באַקענט כמעט מיט אַלע זיינע ווערק. פאַר זיין אָפּפאַר פון אָדעס האָט אים אַקסענפעלד צוגעשיקט אַ רשימה פון זיינע ווערק מיט אַ קליינעם צוואה=בריוול*).

אין דעם צוואה=בריוול, ווי גאָטלאָבער רופט עס אָן אין זיינע ״זכרונות״, שרייבט אים אַקסענפעלד (אין העברעיש):

״אפשר וועט אייך זיך איינגעבן צו געפינען אַ בעל-יכולת, וועלכער זאָל גלייבן אייערע פאַרזיכערונגען, אז אים שטייט פאַר אַ זיכערער און אַ גאַנץ היבשער פאַרדינסט, ווען ער זאָל ביי מיר אָפקויפן אַלע מיינע ווערק (אומ=באַדינגט—אַלע צוואַמען), וועלכע זיינען אויסגערעכנט אין דעם רייסטער, וואָס איז דאָ בייגעלייגט אויף אַ באַזונדער בלעטל, און זאָל זיי לאָזן דרוקן. דער=מיט וועט איר ברענגען אַ נוי אַ סך פון אלנוער פאַלק, און אויך מיר, וואָס איך האָב אויס מאַנגל אין מיטלען ניט געקענט זיי ביז אַהער פאַרשפרייטן אין ישראל. איך בעט אייך, זעט צו טאָן דערין און גאָט זאָל אייך העלפן. דער אייך ליבנדיקער און אַכטנדיקער ישראל אַקסענפעלד״.

אויף דעם באַזונדערן בלעטל, וואָס ווערט דערמאָנט אין דעם ציטירטן בריוול, שטייט אונטער דעם קעפל ״אַ רייסטער״ געשריבן אין יידיש אַט וואָס: ״אַ רייסטער פֿין אַלע ספרים וואָס איך דער גישוואָריגער אַדוואָקאַט, נאָטאַריוס אַקסענפעלד אין אַדעסאַ האָב געמאַכט אַף לשון פּראַקט יודיש (די זענען נאָך ניט געדריקט). פֿין פאַר דרייסיג יאָהר אָן, האָב איך אַלץ די ספרים געשריבן פֿין פּראַקטע יודינס וועגען, די וואָס קאָנען קיין שים אַנדער לשון ניט. אַטהייל ספרים זענען קאָמעדיעס, אַטהייל זענען אַמתה מעשהות גיט דער צעהלט, אַטהייל זענען פֿין הילטייעס, שווינדלער אָפּגירעכט, אין פֿין זייער שוואַרצן סוף וואָס זיי האָבן געהאַט. די מענשן וואָס וועלן די ספרים לעיגען, לאַזנדיג וועלן זיי אין איינוועגס הערין מוסר אין דרך=ארץ אין סאַקע אַלערליי גינעהטיקטע וויסענשאַפטען אויך״.

דערנאָך גייט די רשימה פון די 26 פּאָלגנדיקע שריפטן, גענוי דערביי אַנגעוויזן די צאָל זייטן פון יעדערער:

170	זייטן	(1)	דער מופת
278	"	(2)	דוואַרניצקי
400	"	(3)	די קבצנטע

(* די דאָזיקע דאָקומענטן האָט דער יודישער ליטעראַטור-היסטאָריקער י. צינבערג געפונען אין דעם ניט-פאַרעפנטלעכטן אַרכיוו פון א. ב. גאָטלאָבער.

זייטן	4	ביכל דער עזורקיס, א יידישער זשיל בלאַז, 6 טייל 1500
"	5	לייב פרידלאַנד, אויך א יידישער זשיל בלאַז 12 טייל 2112
"	6	די שפיגעס, 4 טייל 1162
"	7	עלקע די כוואַטקע 572
"	8	באַרדיטשעווער יאָרד אָנופרי 269
"	9	די רוסישע פּאַרראַדטיקעס אין בעהמען 140
"	10	דאָס איז ער עס טאקע 204
"	11	זי איז עס, טאקע 214
"	12	די שטאַט האָט אַ פּעקעל (המשך פון פּאַריקן) 174
"	13	די מחוקת 134
"	14	אַ משלחת 235
"	15	דיא גינארטע וועלט 210
"	16	מאָן אין ווייב, טוועסטער אין ברידער 124
"	17	אַ רב מיט געוואלד 156
"	18	תקיעת כף איבער דעם מת 128
"	19	אַ יוד איז געפלוגען אויף אַ קאָסטערע 144
"	20	יודעלע דער יתום 84
"	21	מילאַראַדאָוויטש איז אַ גרויסער מאָן 83
"	22	קבצן=עווער=שפיל 132
"	23	פינטע 120
"	24	זאָכין אין אינטערעסין 75
"	25	דער פריימאר 235
"	26	דער קליגער רב 120

אונטערן רייסטער איז צוגעשריבן די דאטע: כ"ב טבת תרכב, אָדעסאַ.

זי האָט גאָטלאָבער עפעס געפרווט טאָן וועגן דרוקן אַקסענפּעלדט ווערק, איז ניט באַקאַנט, און אין צוויי יאָר אַרום, אין יאָר 1864, האָבן די פּאַר-שטייער פון דער אָרעסער יידישער אינטעליגענץ, ד"ר שוואַבאָכער, יוסף ראַבינאָוויטש (דער דאָן באַרימטער רוסיש-יידישער שריפטשטעלער), ד"ר לעווענזאָן און ד"ר פינסקער (שפעטער—דער אַוואָקאָר פון דער „אַוואָקאַ-עמאַסיפּאַציע“), וועלכע האָבן געהאַט די געלעגנהייט צו לייענען די מאַנוס-קריפטן פון זייער כריינד, זיך געווענדט צום קאָמוטעט פון דער ניט לאַנג גע-גרינדעטער „חברה מפיצי השכלה“ אין פעטערבורג מיט אַ ברייטן זי זאָל אָפּ-קויפן ביי אַקסענפּעלדן זיינע כתבים אויס דעם לעבן פון די יידן אין פּוילן און אין רוסלאַנד, וואָרעס, לויט זייער מיינונג, קענען די דאָזיקע כתבים ברענגען גרויס גוטן דורכדעם, וואָס זיי וועלן דער פּאָלקסטאַסע עפענען די אויגן אויף אַלע אירע חסרונות און איר גייסטיקן מצב, און היות ווי אַקסענפּעלד אַליין איז שוין אַלט און איז ניט ביכולת צו פאַרנעמען זיך מיט אַרויסגעבן זיינע ווערק, איז ער מכפּים אַלע זיינע מאַנוסקריפטן צו פאַרקויפן פאַר 400 רובל דער

חברה, וועלכע וועט זיי ביסלעכווייז קענען אפדרוקן אונטער דער רעדאקציע פון א מיטגליד פון דעם קאמיטעט.

דערויף האָט דער קאָמיטעט פון דער חברה געענטפערט (דעם 22-סטן אפריל 1864) מיט א בריוו אין העברעיִש, אַז לויט דעם ערשטן פונקט פון די תקנות פון דער "חברה מפיצי השכלה" האָט זי רעכט אַרויסצוגעבן ביכער נאָר אין העברעיִש און רוסיש, דערום מוז ער אָפּוואַרפן דעם פאַרשלאָג פון די אַדעסער מיטגלידער, וואָס איז עובר אויף דער פּראָגראַם פון דער חברה. דער גרייזגרויער שריפטשטעלער איז שוין דאָן געווען שוואַך און געליטן פון אָנפאלן, נאָר אַדאנק זיין סאָלידן לעבן אין דער יוגנט און דער געטרייער איבערגעגעבנקייט פון זיינע קינדער, האָט ער נאָך געהאַט קראַפט אַריבערצולטרעגן אַלץ, אַפילו דעם דורכפאַל פון זיינע באַמאָנגען אַרויסצוגעבן די פּראָ-דוקטן פון זיין לאַנגיאַריקער ליטעראַרישער טעטיקייט. ניט קוקנדיק אויף זיינע עטלעכע און זיבעציק יאָר, האָט ער מיט זיין געוויינלעכער ענערגיע זיך ווייטער פאַרנומען מיט זיינע געשעפטן, האָט געווכט פּפּוּר צו האַלטן זיין הויז, זיין גאַספּריינדלעכקייט און זיין וואוילטעטיקייט.

דעם 18-טן מאַי 1864*) אין אַ פּאַר וואָכן אַרום נאָכן אָפּזאָג פון דער "חברה מפיצי השכלה" צו דרוקן זיינע ווערק, האָט ישראל אַקסענפעלד מיט זיין פרוי פאַרלאָזט אַדעס און זיינען אַוועקגעפאַרן קיין פאַריז אויסצולעבן זייערע לעצטע טעג אין דעם קרייז פון זייערע דריי זין, פון וועלכע איינער, אַלכסנדר, איז געווען אַ באַרימטער מעדיצינער, פּראָפּעסאָר אין דער פאַריזער סאַרבאַנע און אוּטאָר פון אַ ריי מעדיצינישע ווערק (**), דער צווייטער, היינריך, — אַ באַגאַבטער מאַלער, און דער דריטער, יעקב, — אַ פּאָליטיקאַ-עקאָנאָם און זשורנאַליסט.

זומער פון יאָר 1866 איז אַקסענפעלד געשטאַרבן אין עלטער פון 79 יאָר. אַלע זיינע כתבים האָט ער אָפּגעוואָגט אין דער צוואה זיין פריינד ל. מאַריינוס, וועלכער האָט צוואַמען מיט דעם אַדעסער פאַרלעגער משה-אליעזר בעלינסאָן (***) אַרויסגעגעבן אין יאָר 1867 אין אַדעס אַקסענפעלדס "מאָן און ווייב, שוועסטער און ברודער" (— איין אמתע מעשה בעאַרבייט אין אַ טהעאַטער-שטיק אין צוויי אַקטען —)

*) זע די געזענעננס-מידעה פון ישראל אין רעכיל אַקסענפעלד אין "קול טבשר" 1864, נומ. 19.

**) אַלכסנדר (אוזניסט) האָט איבערגעזעצט אייניקע ווערק פון זיין פאָטער אין פּראַג-צווייט, איך האָב געפרוּחט דערנאָך דורך פאַריזער פּריינד גענויערע ידיעות העגן אַקסענפעלדן און זיין זון אין פאַריז, אָבער לירער האָבן מיינע באַמאָנגען אין דער ריכטונג קיין רעוּלשאַט גיט געגעבן.

***) משה-אליעזר בעלינסאָן, אַ פּאָפּולערער העברעיִש-רויסישער ליטעראַט (געבוירן אין יאָר 1835 אין אַדעס) האָט אויף רוּיִש איבערגעזעט לאַנגפּעלאַם פינפּאָקטיקע טראַגעדיע, "יהודה המכבי" (ערשינען אונטערן טיטל "גבורות יהודה מכבי אַדער גם תנוכה" אין אַדעס, 1852), פּיליפּסאָנס היסטאָרישן ראָמאַן, "גרוש שפּאַניאַ" (אַדעס 1894) א. א. אַנדר. ער האָט אויך צוגעוויפּט געשטעלט, אַ פּרעמדוּערטרבוך" (אַדעס, 1858).

אין יאָר 1869 האָבן אַקסענפּעלדס בני-עיר, אבא פעלדמאַן און גדליה איינימער, לויט דער איניציאַטיווע פון אַ געוויסן משה זשוויף, אָנגעהויבן אַ זאַמלונג פון סומען אויף אַרויסצוגעבן אַלע ווערק פון פאַרשטאַרבענעם שריפט-שטעלער (*). אין עטלעכע חדשים אַרום האָט זיך אין „קול מבשר“ (1870, נומ' 2) באַווין פּאָלגנדיקע מעלדונג פון די אַרויסגעבער פון אַקסענפּעלדס שריפטן:

„יעדעס וואָס לייענט די פּראָסטע יודישע ספרומלעך איז אַודאי בעקאַנט דער נאַמען אַקסענפּעלד, וואָס האָט זיך קונה שם געוועזען מיט זיינע דרייאַ ביכליך: דער ערשטער יודישער רעקרוט, מאַגן אונ ווייב שוועסטער אונ ברודער אונ בעזאָ:דערס דורך דעם שטערנטיכע ל. פּין דעם אייגענעם מחבר איז איבערגעבליעבען פּיעל שריפטען איין ערך פּין 300 דרוקבויגען, וואָס ער האָט זייאַ פאַר זיין טויטס אין פאַריז אים יאָר 1866 איבערגעלאָזט במתנה איינעם פון זיינע פּריינד ה' ל. מורעיניס פּין אַדעסאַ. — אין דיא אַללע איבערגעבליעבענע שריפטען, וואָס מיר נעהמען זיך איצט אונטער אַרויסצוגעבן אויף דער וועלט, זעהט מען ערשט וואָס פאַר אַ קונסטלער דער נחבר איז געוועזען. אין דעם לשון וואָס איז ריין אונ פּראָסט אונ אין דער קונסט צו שילדערן אונ צו בעשרייבען אַלסדינג אַקיראַט אַווי וויא עס שטעהט אונ געהט. —

„בעזאָנדערס פּערדיענט דער מחבר געלויבט צו ווערן פאַר דער גוטער קונה אונ פאַר דעם עדלען צוועק, וואָס כּיר זעהען אַרויס אין אַללע זיינע שריפטען: ער האָט זיך קיין נאָהל ניט געראדעוועט צו בעשרייבען אויסגעטראַכטע בבא מעשות, האָטש דאָס געפּעלט אפּילו אַ סך מענטשען. ער האָט גוט גע-וואוסט אז קיין ישועה קעגן פּין דעם ניט אַרויסקומען, אונ האָט דאַריבער זיך געסטאַרעט צו שרייבען נאָר פּין דעם נאַטורליכען לעבען: אין זיינע טהע-אַטערשטיק זעהען מיר מעשות וואָס האָבען זיך באמת פּערלאָפּען אַדער וואָס קענען זיך טרעפּען בייא יודען, אונ מענטשען וואָס האָבען ווירקליך געלעבט אַדער וואָס געפּינגען זיך נאָך אַצינד אונטער יודען. —

„אומעדם זעהען מיר וויא דער מחבר לאַכט אויס דיא אַללע נאַרדישע אַבערגלויבישע זאַכען אַדער מנהגים, וואָס האָבען זיך מאות ווייס צוגעקלעבט מיט דער צייט צום יודישען פּאָלק.

„מיר זעהען אויך אין אַללע זיינע שריפטען וויא ער האָט זיך געסטאַרעט דיא יודען צו דערמאַנען זייא זאָללען זיך בעססער נעהמען צו איין עהרליכערער אַרבייט אונ אַוועקוואַרפען דיא פּרנסה פּין אַ וואַכערער, אַ פּאַקט אַר, אַ שענקאַר, אונ זעסטגלייכען, וואָס דורך דעם איז דער יוד מבוזה ומבוזה גע-וואָרין, אונ איז געקראַנט געוואָרין מיט אַזוינע זיסע צונעמען בייא זיינע קריסט-ליכע מיטפירגער.

(* זע די קאַרעספּאָנדענץ פון ס'דע אין „קול מבשר“, 1869, נומ. 36.

„נאך דעם אללעמין וואָס מיר האָבען דאָ געזאָגט, פערשפּאַרען מיר שוין צו בעווייזען וויא גוטצליך עס איז דיא אללע שריפטען אַרויסצוגעבען. —
 „כדי דיא זאך וויא אין גיכסטען אויסצופיהרען, זענין מיר איבעראייגע= קוממען מיט ה' מורעיניס, וואָס איהם געהערען דיא שריפטען, אונ האָבען דערווייל זיך גענומען אַבצודרוקען אַ טהייל פין זייא, אונ וועלין זיך סטאַרין זייא צו פערקויפען צו דיא בילליגסטע מקחים. —

„מיר בענוטצען דיא געלעגענהייס צו דאַנקען אללע דיא וואָס האָבען אונז מיטגעהאַלפען מיט געלד אונ מיהע אונ האָפּפען אַז אויך אללע אַנדערע, וואָס וואונשען גוטס זייער פּאַלק, וועלין זיך ניט אַבזאָגען מיט געלד מיטצו= העלפען צו דער זאך, פרי מיר זאָללען זיין אים שטאַנד בקרב איה אַרויסצו= געבען אללע שריפטען וויא אויך דיא גרעסערע ראַמאַנען, וויא ליב פריעד= לאַנד (12 טהייל), מיכל דער עוזרקעס (6 טהייל), עלקא דיא חוואטקע (6 טהייל), דיא שפיגעס (4 טהייל), ספר חסידים (2 טהייל) אונ נאך אַנדערע.

„מיר מאַכען דאַמיט בעקאַנט אַז די אללע וואָס וועלין אונז איינשיקען געלד צו דעם צוועק, וועלין בעקוממען געדרוקטע ביכער, בראַשירט, פּאַסט= פרייא צו פאַלגענדע פרייזען:

„דער וואָס וועט איינשיקען נישט וועניגער פין 10 רויכ וועט בעקוממען פין דיא ספרים וואָס ווערין איצט שוין געדרוקט, דהיינו: דיא גענאַרטע וועלט, קבצן=עושר שפיעל, בערדיט שובער יאריד, אונ מצות באַקען, לויט 2 1/2 קאָפּ' דעם דרוק=בויגען, דאָס הייסט אַ ספריל פין 5 ביז 6 בויגען וועט קאָסטען נישט מעהר וויא פין 12 1/2 ביז 15 קאָפּ'; אונ דער וואָס וועט שיקען נישט וועניגער פין 5 רויכ וועט בעקוממען ביכער לויט 3 קאָפּיקעס דעם בויגען. — — — —

אינטערעסאַנט איז צו באַמערקן, אַז פון די ניין ווערק, וואָס די אַרויס= געבער רעכענען אויס אין זייער מעלדונג, זיינען צוויי (ספר חסידים) און „מצות באַקען“ ניט אַריין אין אַקסענספעלדס רשימה פון יאָר 1862. ווייזט אויס, אַז די דאָזיקע ווערק האָט ער אָנגעשריבן אין גאָר די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן.

פון די אַנאַנסירטע ביכער זיינען „דיא גינאַרטע וועלט“ און „קבצן עושר שפיל“ טאַקע אַרויס אין דעם זעלבן יאָר 1870; די אַנדערע צוויי ווערק, וואָס האָבן זיך געזעצט, האָבן שוין אָבער ניט באַוווּן צו ערשיינען; אינגיכן איז אויסגעבראַכן דער דענקווערדיקער אַדעסער פּאַגראַם פון יאָר 1871, און דער פּאַרלאַג פון אַקסענספעלדס ווערק איז אונטערגעגאַנגען. עס איז אַפילו ניט באַ= וואוסט, וואָס איז געוואָרן מיט די איבערגעבליבענע מאַנוסקריפטן פון דעם אַלטן יידישן שריפטשטעלער. אין „דער יודישער פּאַלקסיבליאָטעק“ 1, האָט שלום=עליכם געמאָלדן, אַז אים איז געלונגען צו באַקומען אַקסענספעלדס ראַמאַן

מאן דער „פריימאר“, וועלכן ער האָט צוגעזאָגט צו פאַרעפנטלעכן אין די וויי-
 סערדיקע בענדער פון זיין זאַמלבוך, אָבער ער האָט דאָס ניט מקיים געווען.
 די לעצטע צייט האָט צינבערג (אין זיין אַרטיקל וועגן אַקסענפעלד אין זאַמלבוך
 „Переплет“, IV, 1913) זיך געווענדט צו דער עפנטלעכקייט מיט דער בקשה,
 אַז אַלע, וואָס ווייסן אפשר עפעס וועגן דעם גורל פון אַקסענפעלדס פאַרלוירענע
 מאַנוסקריפטן, זאָלן זיך אַפרופן, אָבער אויך דערפון איז גאַרנישט געוואָרן.
 אזוי איז געגאַנגען לאַיבד כמעט די גאַנצע אַרבעט פון אַ שריפטשטעלער, וואָס
 האָט זיין לעבן געוידמעט דער יידישער פּאָלקסליטעראַטור אין אַ צייט, ווען
 זי האָט ערשט אָנגעהויבן צו ווייזן סימנים פון אויפשפּראַצן. דאָך האָבן די
 אויפגעקלערטע יידישע קרייזן אין אָדעס געוואוסט, ווי אַפּצושאַצן די באַדיי-
 טונג פון אַקסענפעלדס ליטעראַרישער טעטיקייט. מיר זעען דאָס שוין פון דער
 אויבנדערמאָנטער ווענדונג פון די באַרימטסטע פאַרשטייער פון דער אָדעסער
 יידישער אינטעליגענץ צו דער „הברה מפיצי השפלה“, אויך משהו שוויף, וואָס
 האָט גענומען די איניציאַטיווע אַרויסצוגעבן אַלע ווערק פון אַקסענפעלד, איז
 געווען איינע פון די אינטערעסאַנטסטע פיגורן אין דער געשיכטע פון דער יידי-
 שער השפלה.

דער באַקאַנטער רוסיש-יידישער זשורנאַליסט אברהם קויפּמאַן שרייבט
 וועגן אים אין זיינע זכרונות:*

„... אויב אָדעס איז דאָך באַרימט מיט אירע יידישע בילדונגס-אַנ-
 שטאַלטן, אויב זי איז באַדעקט מיט אַ גאַנצער געץ יידישע שולן, האָט זי דאָס
 צו פאַרדאַנקען כמעט אויסשליסלעך דער פּריוואַטער איניציאַטיווע. זעלטן וועל-
 כע פון די דאָזיקע אַנשטאַלטן איז ניט פאַרבונדן מיט דעם גאַמען פון דעם
 אַלטן, שוין פאַרשטאַרבענעם מלמד, משה שוויף. די אָדעסער יידן האָבן מסתמא
 גיט פאַרגעסן און וועלן נאָך לאַנג גיט פאַרגעסן דעם דאָזיקן אויפקלערער —
 דעם קדוש, וואָס האָט זיין גאַנץ לעבן, אַלע פּולסירונגען פון זיין ליבפולן האַרץ
 אָפּגעגעבן דער זאך פּין אויפקלערן די יידישע מאַסע אין אָדעס.

„דורך דעם גורל פאַרוואָרפן פון צפון-מערבדיקן קאַנט קיין אָדעס, האָט
 זשוויף זיך פאַרנומען מיט פעדאָגאָגישער טעטיקייט. אָבער זיין אַלערער פון
 שול, וואו עס לערנען אַ צענדליק בחורים, האָט אים גיט באַפרידיקט. זשוויף
 האָט געוואָלט שאַפן אַ מעגלעכקייט, אַז אַלגעמיינע בילדונג זאָלן באַקומען ניט
 צען, נאָר טויזנטער קינדער פון אַרעמע עלטערן. אליין אַפט צוהונגערידיק,
 וואַלגערנדיק זיך מיט דער פאַמיליע אין אַ הויז פון די ביליגע דירות, פאַר-
 וואָס מ'האַט אים אַנאַמען געגעבן „דיאָגען“, איז דער אַרעם געקליידטער
 משכיל, שטענדיק מיט דער ליולקע אין טויל, אַרומגעגאַנגען פון פרי ביז שפעט
 אין דער נאַכט איבער די אַרעמע קוואַרטאַלן און גערופן די פאַרוואַגלטע אין
 היימלאָזע קינדער „זיך לערנען“. פאַר אַ טייל קינדער האָט זשוויף גענומען

אומזיסטע לערער פון די עלטערע גימנאזיסטן און סטודענטן; פאר אנדערע פלעגט ער אויסזוכן פארזארגער, וואָס האָבן געגעבן מיטלען אויסצוהאַלטן די אַרעמע שילער. ניט איינער פון די בחורים, וואָס זשוויף האָט אויפגעהויבן פון גאָס, איז אַדאָנק אים געוואָרן אַ מענטש. איך האָב געקענט דאָקטוירים און אַדוואָקאַטן פון געוועזענע גאסנפֿעדלער און טאַטשקע=שלעפֿער, וואָס האָבן זייער בילדונג צו פֿאַרדאַנקען זשוויפֿן."

שפּעטער, ווען נאָכן אַדעסער פּאָגראַם איז אונטערגעגאַנגען די דאָרטיקע אַפּטיילונג פון דער "חברה מפיצי השפלה", האָט זשוויף אזוי לאַנג ניט גערוט, ביז די געזעלשאַפֿט איז ווידער אויפגעלעבט געוואָרן א. א. וו.

אַחוץ זשוויפֿן האָט אַ גרויסן אינטערעס צו אַקסענפֿעלדן אַרויסגעוויזן דער באַקאַנטער ייִדישער און רוסישער שריפטשטעלער י. י. לערנער* (דער פּאָטער פון דעם באַוואוסטן פּוּשקין=פּאַרשער ניקאָלאַי לערנער). דער דאָזיקער מליץ=יושר פֿאַר דער ייִדישער שפּראַך און ליטעראַטור האָט אַרויסגעגעבן אַ באַזונדער ביכל אין רוסיש "Аксенфельдъ и его сочиненія" (אַדעס, 1868). אויסצוגן פון דעם דאָזיקן ביכל געפינען מיר אין דער רוסישער ביי. לאַגע צו "הכרמל" (1862 נומ. 18—21). צווישן אַנדערן שרייבט דאָרט לערנער:

"ה' אַקסענפֿעלד איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט געפונען דעם גע. העריקן וועג צו דעם האַרץ פון פּאָלק און געווידמעט די גאַנצע צייט זיינע, אַלע זיינע אַרבעטן דעם שרעקלעכן קאַמף מיטן פּאַנאַטיזם, אויסצו=וואַרצלען אַלע פּאַרדאָרבענע אידעען אין דער מאַסע און אויפֿדעקן די שווינד=לערייען פון די צדיקים די צבועקעס. אָבער ער האָט פֿאַרשטאַנען, אַז פֿדי באמת צו ווירקן אויף די יידן, מוז מען מיט זיי רייזן מיט פשוטע באַגריפֿן, מיט זייערע ווערטער, און דערום האָט ער, ניט גאָכטוענדיק דעם ביישפּיל פון אַנדערע שרייבער, זיך געשטעלט אַלס אויפֿגאַבע אומפֿאַרשטאַנדלעך צו אַרבעטן אויפֿן פּראָסטן זשאַרגאָן, אזוי, אַז אים האָט זיך איינגעגעבן אַצושרייבן מער ווי 20 ווערק, וואָס יעדעס פון זיי זאָגט עדות וועגן דער אידעלער שטרע=בונג פון דעם דאָזיקן טאַלענטפולן שריפטשטעלער—צו זיין ניצלעך דעם פּאָלק. מיר האָבן איבערגעלייענט דאָס רוב פון זיינע ווערק, און, ווי מיר הערן, וועלן זיי בקרוב אַרויס פון דרוק."

(ווייטער קריטיקירט לערנער די ווינציקע מענטשן, וואָס האָבן אָנגעהויבן צו שרייבן אויף ייִדיש, סיי זייער לשון סיי דעם אינהאַלט פון זייערע ווערק, צוליב וואָס זיי האָבן ניט דערגרייכט זייער ציל).

"אַ גאַנץ אַנדערע זאַך זען מיר אין די ווערק פון ה' אַקסענפֿעלד, וועל=כע שטעלן פֿאַר דעם פּולקומען היפּוך פּמעט צו אַלע ווערק פון דעם מין, וואָס זיינען ביזאָהער ערשינען. אַז ער האָט אויסגעצייכנט פֿאַהערשט די רייזענישן, וואָס ווערן געברויכט אין אַלע שיכטן פון דער מאַסע, אזוי אַז די טיפּישע

(* נעמט פון אים אין צווייטן באַנד פון אונזער בוך.)

פערזענלעכקייטן, וואָס ער שטעלט ארויס, זיינען אזוי ענלעך און ריכטיק, אַז יעדער לעזער, מעג ער זיין דער פשוטסטער מענטש אפילו, איז אימשטאַנד זיי גלייך צו דערקענען און דערזען זייערע רמאותן אָדער מעשים טובים, מעלות און הסרונות. (ב) אין משך פון זיין פיליעריקן לעבן האָט ער באוווּן צו דער-פאַרשטן גענוי דאָס פּאָלקסלעכן מיט אלע זיינע ניוואַסן און די האַנדלונגען פון דער מאַסע, די שלעכטע און גוטע זייטן אירע. (ג) ער באַזיצט דעם טאַלענט איבערצוגעבן אלץ, וואָס ער באַמערקט, אין די ריכטיקסטע פּאַרפּן, אזוי אז זיינע ווערק קענען אונז געבן אַ גענויעם באַגריף, אין וואָס פאַר אַ לאַגע די רוסישע יידן האָבן זיך געפונען מיט פיפציק יאָר צוריק (דער אַרטיקל איז, ווי דערמאָנט, געשריבן אין יאָר 1868. ז. ר.) און טיילווייז געפינען זיי זיך נאָך עד-היום אין די קליינע שטעטלעך פון וויסל-קאָנט אין די מערבדיקע גיבערניסעס. בכלל, קענען מיר זאָגן, איז ניטאָ קיין איין געגנט שטאַנד, וואָס ה' אַקסענפעלד זאָל אים שענקען זיין אויפּמערקזאַמקייט און אים זאָל זיך ניט איינגעבן אים אָפּצושילדערן זיי געהערקט, אין אָנהייבנדיק מיט אַ מאַרקוצערין ביו אַ ייד אַ גביר, וואָס פאַררייסט דעם קאַפּ מיט זיינע קאַפּי-סאַלן, — זיי אלע זיינען ביי אים ארויסגעשטעלט אין זייער סאַמע נאַטירלעכ-סטער געשטאַלט. מערקווערדיקער פאַר אלץ איז, וואָס אין זיינע ווערק איז קלאָר דער ציל, וואָס ער האָט זיך אָנגעצייכנט, אומאָפּהענגיק פון דעם אַל-געמיינעם פאַרדינסט פון אלע זיינע ווערק בנוגע דער ציוויליזאַציע און די נייע אידעען, האָט זיין איטלעכס ווערק באַווּנדער אַ געוויסן נוצ אין צוועק, אונז איז אויסגעקומען צו לייזענען אייניקע פון זיינע ווערק אין כתב-יד און מיר זיינען געווען פאַרהיודשט, מיט וואָס פאַר אַקענטשאַפט ה' אַקסענפעלד האָט פאַרשטאַנען צו באַרירן כּמעט אלע פּראַגן, וואָס זיינען ניגע די פאַרבע-סערונג פון דעם יידישן לעבן אין רוסלאַנד. גוט פאַקאַנט מיט דעם באַדייטונג טייל פון אונזערע גלויבנסברידער, וואָס איז פון קדמונים אָן פאַרוואַקען אין אומוויסנדיקייט, קענענדיק גוט די סיבות, וואָס גיבן זינקה דעם פאַנאַטיום פון פּאָלק און דערלאָזן ניט קיין שראַל בילדונג אין דעם דאָזיקן חושך, ווי אַ שטייגער די צדיקים און חסידים, וואָס מערן זיך וואָס פון טאַג און וואָס לאַ די וואָס זיי העצן דאָס פּאָלק זיך פעסטער צו האַלטן פאַר די פאַרצייטיקע זאַ-באַנאַעס, באַמיען זיי זיך נאָך מיט כּל-המיטלען אָפּצונעמען ביי זיי דעם מינדסטן זאַלעכן באַגריף, — קענענדיק דאָס אלץ, איז ה' אַקסענפעלד מוניק אַרויס-געטראָטן קעגן די שונאים פון דער אויפּקלערונג און אין אלע זיינע ווערק באַקעמפט ער די דאָזיקע אונטערדריקער פּין פּאָלק, וואָס זייגן זיין בלוט און עקספּלאַטירן זיינע פעיקייטן און פּוּחות, פּונקט אזוי האָט ער געקעמפט קעגן דער גלייכגילטיקייט פון דאָס רוב יידן צו די שולן, וואָס זיינען געגרינדעט גע-וואָרן צו ערציען די יידישע יוגנט, אין באַמיט זיך צו דערווייזן זיי, ווי ווייט זייטיק עס איז אַ סיסטעמאַטישע ערצוינונג, ברענגענדיק דערביי אין מאַכע ווערק זיינע ביישפּילן אויס דעם לעבן פון די יידן אין אַנדערע מדינות פון מערב-אייראָ-פע. הפּלל ער האָט ניט דורכגעלאָזט קיין איין שטריו, קיין איין טאַדלדיקן מנהג,

קײן אײן שוואַכע זײט, און דאָס אַלץ איז אים געלונגען אָפצומאַלן וואונדערלעך-
ריכטיק, — אזוי אז אפילו די קעני וועמען זײנע ווערק זײנען געווענדט,
קענען ניט לײקענען די וואַרהאַפטיקײט פון זײנע טיפן.

(אָפּשטעלנדיק זיך אויף „מאַן, ווייב, שוועסטער און ברודער“ און „שטערנטיכל“,
גיט לערנער איבע- צו דער קינסטלערישער באדייטונג פון אָקסענפעלדס ווערק):
„ה' אָקסענפעלדן קען מען צורעכענען צו די שריפטשטעלער, וואָס קע-
נען אויף אזוי פיל גוט איבערגעבן מיט דער פען, אזוי ווי דער קינסטלער
מיטן פענול. אי דאָס גוטע אי דאָס בײזע, דאָס שײנע אי דאָס מיאוסע, דאָס
דערהויבענע און דאָס קאָמישע, דאָס צדקות און די זינד, — אַלץ דאַרף בײ
אים זײן געשילדערט אין דער געשטאַלט, ווי זײ ערשײנען און ווירקן אין
דער נאַטור. די ווערק פון ה' אָקסענפעלד זײנען אזוי קינסטלעריש, אז לױט
אונזער מײנונג וועט עס בשום אופן ניט זײן קײן גוזמא, ווען מיר וועלן זיך
וועגן זײ אויסדריקן מיט די ווערטער פון דעם גרויסן זשאַן-פּאַל, וועלכער זאָגט
אין זײן פּאַרשולע צור עסטעטיק“ וועגן העסנערן: „אז יעדעס וואָרט איז
נאַוו, כאַראַקטעריסטיש, פאַרביק, פעסט און אמתיק“.

דעם אַרטיקל זײנעם פאַרענדיקט לערנער אזוי:

„עס וואָלט געווען נאָר געוואונטשן, אז די אמתע קנאים פון דער פּאָ-
טערלענדישער אויפקלערונג און בפרט די, וואָס אינטערעסירן זיך מיט פּאַר-
בעסערן דאָס לעבן פון די יידן אין רוסלאַנד, זאָלן זען פאַרשפּרייטן אַזעלכע
ווערק אין פּאַלק טויזנטער ווייז, דאָן וואָלטן זײ דורכדעם מיטגעהאַלפן צו פּאַר-
קלענערן דעם פּאַנאַטיזם און צו באַזײטיקן אַסך סיבות, וואָס זײנען נאָך עד-
היום אַ מניעה דעם ריכטיקן גאַנג פון בילדונג פאַר די רוסישע יידן“.

און אפשר איז טאַקע אין אַ געוויסער מאָס אַדאנק לערנערס אַרבעט אונ-
טערגענומען געוואָרן די איניציאַטיווע אַרויסצוגעבן אָקסענפעלדס ווערק, אַ
איניציאַטיווע, וואָס איז געשטערט געוואָרן פון דעם אַדעסער פּאַגראָם, און
כמעט אין יער אייגענער צײט פון דעם פּאַגראָם ערשײנט אָקסענפעלדס אַ
דערציילונג אין רוסישער איבערזעצונג (דער איבערזעצער איז ניט אָנגעוויזן)
אין צעדערבוים Вѣстникъ русскихъ евреевъ (1872, נומ. 18 — 21),
בײ יענער צײט — אַ גרויסער כּבוד פאַר אַ יידישן שריפטשטעלער, צעדערבוים
האַט בכלל אַרויסגעוויזן אַ גרויסן אינטערעס צו זײן פּרײנד אָקסענפעלד און ניט
איינמאַל דערמאָנט ער אים אין זײן „קול כּבשר“. אויך דאָס ווי ציקע, וואָס מיר
האַבן פון אָקסענפעלדס ביאָגראַפיע, האָבן מיר צו פאַרדאַנקען דעם רעדאַקטאָר
פון דעם „קול מבשר“ (זע אויך „המליץ“, 1861, נומ. 40).

אויך א. ב. גאַטלאַבער מיידט ניט אויס די געלעגנהײט אַרויסצוזאָגן זיך
מיט דער וואַרעמסער אַנערקענונג וועגן ישראל אָקסענפעלד, און פון זײנער
אַ נאַטיץ אין „המגיד“ (1859, ז. 132) ווייסן מיר עס, אז דער שוין דערמאָנטער אַו-
גוסט אָקסענפעלד, אײנער פון די באַרימטסטע מ. דיצינער אין פּראַנקרייך,
האַט איבערגעזעצט זײך פּראַנציזיש כאַכע ווערק פון זײן פּאַטער.

פון די פארעפנטלעכטע פינף ווערק אקסענפעלדס (ניס רעכענענדיק די געדרוקטע דערציילונג אין צערערבוים „Вѣстникъ“) איז בלויז „דאָס שטערנ-סיכל“ געשריבן אין דער פאָרם פון אַ דערציילונג. די איבעריקע געדרוקטע ווערק זיינע זיינען געשריבן אין דער פאָרם פון דראַמען. אָבער די קאָנסטרוקציע פון די דאָזיקע דראַמען איז אַזא אומבאַהאַלפּענע, אַז ס'לאָזט זיך ניט אָנ-געמען, אַז אַקסענפעלד האָט, שרייבנדיק זיי, געהאַט אין זיינען צו זען זיי אויפ-געפירט אויף דער בינע. אין זער זעגראַמטער הקדמה צו זיין בעלאָדראַ-מע „מאַן און ווייב, שוועסטער און ברודער“ שרייבט ער אַזוי (ציטירט לויט ב. גאַרינס „געשיכטע פון אידישען טעאַטער“):

די אמתע כעסה קען מען דאָך ניט דערציילן אַיטלעכן באַזונדער. דעריבער האָב איך עס דאָ באשריבן, לאָזן עס לייענען יידישע קינדער, דערצו האָב איך עס נאָך ווי אַטעאַטער געמאַכט אַף צו לייענען אין אַ קאָמפּאַגיע אין אַ ווינטערנאַכט.

צו לייענען, אַלזאָ — ניט צום שפּילן האָט אַקסענפעלד געשריבן זיינע טעאַטערשטיק; און די דראַמאַטישע פאָרם האָט ער, מכתּמא, באַנוצט פשוט דער פאָר, ווייל דאָס איז געווען אַ שטיקל טראַדיציע אין דער יידישער ליטעראַטור פון יענער צו שרייבן אין דער פאָרם פון דיאַלאָגן (פאַרגל. למשל ריב"לס „הפּקר וועלט“). כּוּף-כּל-סוּף איז אויך זיין מאַניר אַלס דערציילער ניט וויי-ביקער פרימיטיוו ווי אין זיינע פּיעסן. „דערפאַר אויב די קאָנסטרוקציע הינקט אין זיינע דראַמען, — שרייבט ב. גאַרין — באַזיצט ער אין אַ העכערער מאָס ווי אַלע אַנדערע פון זיין צייט די קראַפט צו צייכענען בילדער אין עטלעכע שטריכן. זיינע כּאַראַקטערן זיינען ניט אויסגעגאַסן פון איין שטיק, וואָס מען רופט מענטש, נאָר יעדער באַזונדער אונטערשיידט זיך פון דעם צווייטן און מען זיט פאַר זיך ניט כּתּם אַ מענטשן, נאָר אַ באַשטימטן מענטשן מיט אַ באַשטימטן פנים, מיט אַ באַשטימטן דיבור, מיט אַ באַשטן מַזן הילוך. דאָס קען מען זען אפילו פון אַזא קלייניקייט ווי פון דעם צעטל פּערזאָנען אין דעם שטיק „דער ערשטער יודישער רעקרוט“, אָט איז דער צעטל:

ר. א. ה. ר. ק. ל. י. ג. ע. ר. בעל מחשבות, געלערנטער אין אַלערליי חכמות און לשונות.

ש. ל. מ. ה. פ. ס. י. א. כ. ע. פּרנס אין שטאָט, אַ קרעמער און אַ גראַבער יונג. ב. ר. כ. ה. זיין ווייב אַ טויבע, רעדט שיפּיליאַווע, און איז זייער אַ ביזע. זי איז אַ בריה אין קלייט.

ה. ע. ר. ש. ל. י. ב. זייער בן-יחיד, אַ גרויסער שטאָט-נאָר.

צ. ב. י. ה. ל. ע. דעם שטאָט-נאָרס ווייב, אַ שיין ווייבעלע און איז ניט פּרום. וועל וול גיליוואַטע, אויך פּרנס-חודש, האַנדלט מיט פעל, אויך אַן אַ-האַרץ.

ח. א. נ. צ. י. זיין ווייב, זייער קלוג, אַ שדכנטע אין שטאָט.

ג ב ר י א ל ש ד , א ג ר ו י ס ע ר ש י כ ו ר , א א ל א ו ו ט ש י (כאָפּער צו די רעקרוטן).
 ל י פ ש ע ד י מ ו י ד , א ש ע נ ק ע ר י נ , א נ א ל ט ע י י ד ע נ ע .
 י ש ר א ל א ז ק ר א י ג ע ר , ע ר ט ו י ג צ ו מ אָ ק ס נ = מ ש א - מ ת נ) , א ק ל ו ג ע ר
 י י ד א ו נ א ה ר נ ס ש ו ת י .

מ ח ל י , ז י י נ ו ו י י ב א ב ל י ג ד ע אָ נ ב י י ד ע א ו י ג נ , ז י א י ז א ג ר ו י ס ע מ י ו ח ס ת .
 נ ח מ נ ד ע ר ג ר ו י ס ע ר , מ ח ל י ס א ז ו נ פ ו נ ע ר ש ט נ מ אָ נ . ע ר א י ז א
 מ ה - י ע ש ה ג י ק , א צ ר ה , א ש י י ג ע ר ק ל י ג ע ר י ו ג ג , א פ י ל ו מ י ס מ ע ל ו ת , נ אָ ר נ י ס
 ק י י נ ל י י ט .

פ נ ח ס ד ע ר ר ו י ס ע ר , ק ל ו ג ע ר י ו ג ג , ה א ל ט ש ט אָ ט א ר ע נ ד ע .
 צ פ ו ר ה , ז י י נ ו ו י י ב , ז י י ע ר ש י י נ א ו נ ק ל ו ג א ו נ ז י י ע ר ג ו ט .
 פ ר י מ ה אָ ד ע ר פ ר י מ ע ל ע , פ נ ח ס מ י ס צ פ ו ר ה ס א י י נ צ י ק ק י נ ד , ז י י ע ר
 א ש י י נ ק ל ו ג מ י י ד ל פ ו נ 16 אָ ד ע ר 17 י אָ ר .

”די אלע פערזאָנען — פירט ב. גאָרין אויס — קומען שוין פון דעם
 צעטל אליין אַרויס לעבעדיקע מענטשן, יעדער מיט זיין אינדיווידועלן פנים,
 און די גאַנצע צייט, וואָס דער שרייבער שילדערט זיי, האָט ער זיי פאַר די אויגן.
 ”אויב די אַלגעמיינע האַנדלונג פון דער דראַמע רירט זיך אָפּט זייער
 לאַנגזאַם, באַוועגן זיך לעבעדיק די פערזאָנען גופא. אין דעם ”ערשטן יידישן
 רעקרוט” ווערן אין ערשטן אָקט געשילדערט די סצענעס, ווי אזוי יידן האָבן
 צום ערשטן מאַל באַגעגנט און אויפגענומען די גורה וועגן רעקרוטן. די שיל-
 דערונג איז אַ מייסטערהאַפּטע. הגם דאָ טרעטן אַרויס אַ סך פאַרשוניגען, קומען
 אַלע אַרויס בולט.. די טרויעריקע סצענע איז דורכגעדרונגען מיט אַ לייכטן הו-
 מאָר, אָבער דער הומאָר איז ניט קיין אַריינגעשטוקעוועטער. די סיסטאָציעס
 גופא זיינען אַזעלכע, אין וועלכע דאָס טרויעריקע איז אויסגעמישט מיטן קאָמישן.
 ”דער גרעסטער פאַרדינסט אַקסענפעלדס איז, וואָס ער האָט גענומען
 לעבעדיקע מענטשן פאַר זיינע דראַמען. דאָס האָט אים געגעבן די מעגלעכקייט
 אויפצוהייבן זיך העכער פון אַנגעבלאָזענער געקיגצטליקייט, דאָס האָט אים אויך
 אויסגעהיט פון געשטרויכלט ווערן אין השכלהשע טענדענצן. דער גאַנצער
 צוועק פון דעם ”ערשטן יידישן רעקרוט” איז צו ערקלערן די יידן, אַז די גורה
 צו נעמען די יידישע רעקרוטן איז גאָר אַ טובה פאַר יידן. דאָס זעט מען פון
 דעם דיאַלאָג אין צווייטן בילד צווישן אהרן קליגער און זיין ווייב פערעלע:
 פ ע ר ע ל ע . א ו נ ד אָ ס , ו ו אָ ס מ ע ז אָ ל נ ע מ ע נ י י ד י נ ג ע ק ר י ט י נ אָ ד ע ר פ אָ ר
 ס אַ ל ד אָ ט י נ ו ו י א ד ו א ר ו פ ס ט ס , א י ז ד אָ ס א ו י כ נ י ט ק י י נ ג י ו ר ה אָ ד אָ ס א י ז ד ע כ
 א ו ו ד א י אַ ב י ט ע ר ע ג י ו ר ה .

א ה ר נ . ג י י נ , פ ע ר ע ל ע , ד י א ז אַ כ כ ו ו מ ע נ אַ נ ד ע ר ש פ ע ר ש ט ע ה נ . א ו נ ו ע ר
 ק י י ו ע ר י ר ' ה , ו ו י א א י כ מ י י נ , ו ו י ל א י נ ז י י נ מ ד י נ ה , אַ ל ע א ו מ ו ת , ו ו אָ ס ו ו א ו י ג ע נ
 א י נ ז י י נ א י מ פ ע ר י ע , ג ל י י כ מ אַ כ י נ א ו נ א י ט ל י כ ע ר ז אָ ל ג ל י י כ א ר ע כ ט ה אָ ב נ צו
 ו ו א ו י נ ע נ אָ ד ע ר צו ה אַ נ ד ל י נ א י מ י ד י מ , נ י ט א ז ו ו ו ו י א ב י ז א ה ע ר א י ז ג י ו ו ע ז י נ . א ז
 א י ז 15 ג ו ב ע ר נ י ע ס נ אָ ר ה אָ ב י נ י י ד י נ ג ע מ ע נ ט ו ו א ו י ג ע נ א ו נ ה אַ נ ד ל י נ . פ אָ ר ש ט ע ה ט

זיך, אַז דער וואָס וויל אַ גלייכן רעכט האָבן ווי יענער, מוז נושא בעול המדינה זיין, גלייך ווי יענער. היינט גיבן אָבער יידין נישט קיין רעקרוטין. דעריבער הייסט דער קייזער, אַז יודין זאָלן אויך געבין רעקרוטין, וועט שוין אַ רעכט זיין, אַז זיי זאָלין מעגן גלייך מיט יענע אימידים וואוינען און אימידים האַנדלן. אַז דיא קויפסט אַ שטאָט אין שול, צאָהלסט דיא פריהער געלט, דענצמאָהל האָסט דיא אַ רעכט צו זיצן און צו שטעהן אָף דיין שטאָט. מיר דאַרפן און מוזן גלייבן אונזער קייזער יר"ה, אַז דורך דעם, וואָס יודין וועלן גיבן רעקרוטין, וועט ער זיי גלייך מיט אלע גיבין אַ פראַווע צו האַנדלן און צו וואוינן אימידים. דאָס דאַרף אַ מענטש פאַרשטעהן אַליין" (ציטירט לויט ב. גאַרין). ריכטיק באַ- כערקט וועגן דעם דאָזיקן דיאלאָג בעל-דמיון אין זיין אויסגעצייכנטער אַרבעט "הומאַניזם אין דער עלטערער יידישער ליטעראַטור" (כלל-ביבליאָטעק, ז. 18), אַז "ווי גאַנץ ס'זאָלן אונז היינטיקע צייטן ניט אויסזען די האַפּענונגען אויף גוט האַרציקע מלכים און שרים, וואָס קוקן ארויס אונז באַגליקן, זאָלן מיר נאָר דאָס פאַרדיגען, די ערשטע אַ פינגער אויסטרעקן, — האָט מען דאָך באַדאַרפט פאַרמאָגן מיט און ווייטזיכטיקייט צו זאָגן יידן אין ניקאַלאַי דעם 1-טנס צייטן, די צייטן פון כאַפּערס און קאַנטאַניסטן, אַז די גזרה מוז קאַנטאַניסטן איז קיין גזרה ניט, נאָר אַ חסד: "כדי יודין זאָלין דערמיט האָבן גלייך רעכט און אַ חזקה אין דער מדינה, יודין זאָלן ניט זיין וויא "גרים אין דער מדינה".

און ב. גאַרין שרייבט ווייטער:

"עס פאַרשטייט זיך, אַז אהרן דדיקט אויס די מיינונג און האַפּענונג פון דעם פאַרפאַסער. אהרן איז ביי דער אסיפה אין פּאַסיאַכעס הויז (וואו מ'האָט זיך פאַרזאַמלט צו באַטראַכטן דעם אוקאַז וועגן רעקרוטן) ניטאָ און דאָס ווייזט, וואָס פאַר אַ שיינעם געפיל פאַר קונסט-וואַרהייט אַקסענטעלעל האָט באַזעסן. די זעלביקע ווערטער, וואָס אהרן ערקלערט זיין ווייב, וואָלטן געהאַט אַ פנים פון חזק ביי יענער אסיפה און וואָלטן געקלונגען אָנגעבליאָן, פאַלש זיין אויג פאַר וואַרהייטלעכקייט ווייזט ער ארויס דערמיט, וואָס אויף דער אסיפה זיצט פנחס דער רויכער, כּתם אַ קלוגער ייד, און יענער ערקלערט אויף אַ פראַק- טישן אופן, אַז דאָס איז טאַקע אַ צרה, נאָר דינא דמלכותא דינא און מען קען זיך ניט העלפן, אַ שרייבער מיט אַ ווייניקערן געפיל פאַר קונסט-וואַרהייט וואָלט קיינמאָל ניט געקאָנט דערלאָזן פנחס דעם רויטן צו זאָגן אַזעלכע ווערטער, ווייל דאָס שטימט ניט מיט דעם שרייבערס טענדענץ.

"צוליב דעם זעלביקן געפיל פאַר קונסט-וואַרהייט האָט ער, ווי ווייט עס איז געווען מעגלעך אין זיין צייט, ניט געלאָזט זיינע פאַרשוויגען צו ווערן דורכויס מלאכים אָדער דורכויס כּהנים. די מייסטע זיינען אונטער אלע אומ- שטענדן מענטשן, מיט מענטשלעכע מעלות און מיט מענטשלעכע חסרונות. אין דעם "ערשטן יידישן רעקרוט" איז דער העלד — נחמן דער גרויסער. אַזא פּערזאָן האָט געדאַרפט צרויסקומען אָדער אַ מלאך אָדער אַ טייוול. נאָר דאָ

קומט ער ארויס, ווי אקסענפעלד אליין כאראקטערייורט אים אין קורצן: "א מה-יעשהניק, א צרה, א שיינער קלוגער יונג, אפילו מיט מעלות, נאָר ניט קיין לייט".

די האַנדלונג פון דעם "ערשטן יידישן רעקרוט" ווערט געדיכט גאָר צום סוף (זע דעם פראָגמענט אין אונזער בוך, די 8=טע סצענע). דער מה-יעשהניק נחמן דער גרויסער איז פאַרליבט אין פרימעלען, נאָר חאַנצי שמועסט אים איין, אַז פרימעלע פאַרלאַנגט, ער זאָל גיין פאַר אַ סאַלדאַט, און ער טוט, ווי ער מיינט, איר רצון. ווען פרימעלע ווערט געוואָר דערפון, איז דער קלאַפּ פאַר איר אַ צו שטאַרקער און זי שטאַרבט. נחמנס בלינדע מוטער קומט און מאַכט אַ שרעקלעכע יללה, וואָס מען האָט ביי איר אַוועקגערויבט איר איינציק קינד. ווי עס איז לייכט צו זען, שטימט ניט די האַנדלונג מיט דער טענדענץ. אהרן דער קלוגער מעג דערציילן זיין ווייב, אַז די גזרה פון רעקרוטן איז גאָר א טובה פאַר ייִדן, נאָר שוין דער ערשטער רעקרוט מאַכט אַזאַ חורבן אין צוויי הייזער און פאַדערט עטלעכע קרבנות. (ב. גאָרין).

ווען איז אָנגעשריבן "דער ערשטער יידישער רעקרוט", איז אומבאַקאַנט, פונקט ווי ס'איז אומבאַקאַנט די כראָנאָלאָגיע פון די איבעריקע ווערק אקסענפעלדס, אויף וויפיל זי איז ניט אָנגעגעבן פון דעם אויטאָר אליין אין דער הקדמה. ב. גאָרין נעמט אָן, אַז די פּיעסע איז געשריבן אין יאָר 1827. אַלס ראיה ברענגט ער אויך דעם שער:

דער ערשטער אידישער רעקרוט
בשנת התקפ"ז דענצמאָל איז דער אוקאַז אָנגענומען.
אָדער אַ מעשה פון
קלאַמערשט חתן=לה...

ווי עס איז אָבער צו זען פון זיינע אַנדערע ווערק, פאַלט די צייט פון די גע-
שעענישן, וואָס ער שילדערט, ניט צונויף מיט דעם מאָמענט פון אָנשרייבן.
אַזוי, למשל, איז "דיא גענאַרטע וועלט" געשריבן אין יאָר 1842, בשעת ווען די
מעשה קומט פאַר אין יאָר 1796. צו קבצן עושר שפּיל" באַמערקט דער אַו-
טאָר, אַז "דאָס האָט זיך געטראַפן אין דער סטאַט נייביוואַלע זומער בשנת תקע"ח"
(1818); "דאָס שטערנטיכל" קומט פאַר אין יאָר 1812 — 1813.

עס איז אָנצוגעמען, אַז אקסענפעלד האָט געשריבן דאָס רוב ווערק זיינע
צווישן די 30=קער און 50=קער יאָרן פון פאַריקן יר"ה.

וועגן דער דראַמע אקסענפעלדס "מאַן, ווייב, שוועסטער און ברודער",
וואָס איז אונז ניט געלונגען צו זען, שרייבט ב. גאָרין: "אין דער דאָזיקער
דראַמע ווייזט זיך נאָך שטאַרקער, נאָך בולטער אַרויס דער אויסמיש פון אַן ער-
ציילער און דראַמענשרייבער. דאָ זיינען די שילדערונגען אַ סך, אַ סך שוואַכער,
און די גאַנצע קראַפֿט ליגט אין דער פאַרפלאַנטערטער שטוינענדער מעשה. פון
דעם שער ווערן מיר געוואָר, אַז "מאַן און ווייב, שוועסטער און ברודער" איז
"אַן אמתע מעשה, באַארבעט אין אַ טעאַטערשטיק אין צוויי אַקטן", אַן אמתע

מעשה אָבער מאַכט נאָך ניט קיין דראַמע. כאַראַקטעריסטיש איז, וואָס דער רב און די רביצין, וואָס קומען צוויי אין דעם דאָזיקן טעאַטערשטיק, ווערן געשילדערט זייער סימפּאַטיש. דער קאַמף פון השכלה, ווי ער האָט זיך אַרויס-געוויזן אין דער ערשטער יידישער קאָמעדיע פון וואָלפּסאָן און שפּעטער, איז אַקסענאָטעלדן גאַנץ פּרעמד. וועדליג מען זעט פֿין זיינע דראַמאַטישע ווערק, איז אַקסענאָטעלד ניט אַרויכגעטרעטן אַלס קעמפּער, אָדער נאָך ריכטיקער אַלס לערער אָדער עלטערער ברודער, וועלכער ווייכט מער און פאַרשטייט מער... די דאָזיקע מיינונג גאַרינס איז ניט אינגאַנצן ריכטיק. אמת איז, אַזאָק-כענפּעלד צייכנט זיך אין זיינע ווערק אויס מיט דער געלאַנגקייט און רויקייט פֿין איינעם, וואָס האָט געזען אַסך און ווייט וואָס צו דערציילן. אמת איז אויך, אַז אים פעלט די שאַרפּקייט און דער ברען פֿון אַ קעמפּער. די אידעען פֿון דער השכלה זעט ער אָבער דורכצופירן אויף אַן אַנדער וועג. דערהויפּט פאַרנעכט אים די שטרעבונג צו באַקעמפּן דעם פינסטערן גלויבן אין די גוטע יידן, אין דער "חסידעריי". אַליין אויכגעוואַקסן אין אַהסידישער כביבה, אַ געוועזענער תלמיד פֿון ר' נחמן בראַסלעווער, האָט ער ניט קיין אַפּטיי אפילו פֿאַר אַזעלכע חסידים שע פירער, ווי דער בעש"ט און ר' נחמן (זע זיין "שטערנטיכל" ז. 92), הגם ער רופּט ניט אַן די נעמען זייערע, פֿאַרבייטנדיק זיי מיט פינסעלעך. דעם קאַמף קעגן חסידים פירט ער מיט דעם געווער פֿון דער כאַטירע, ווי ער ער-קלערט עס אַליין אין "שטערנטיכל" דורך דעם מויל פֿון דעם אויפגעקלערטן, דעם פֿאַדיראַדטיק אַקסבאַן, וועלכער זאָגט: "פֿאַרשטייט איר מיך, רבותים, מען כוונט מיט כלים שפּעטן פֿון זיי, טאַקע מיט זייערע כלים, מיט זייערע פריי-גע ניט געהעבליוועכע תורה-זאָגעכצן, מיט זייערע פֿאַלשע געלעכטערדעך, מיט זייערע געקלייטשטע העווית זיי צו געשפּעט מאַכן, אַז דער פֿראַסטער עולם זאָל אין די גאַסן פֿון זיי שפּעטן. דענצוטאַלט וועלן זיי אויפהערן צו גילטן". די דאָזיקע פֿראַגראַם זעט אַקסענאָטעלד דורכצופירן אין אַלע זיינע ווערק. אפילו אין "קבצן עושר שפיל" (אינהאַלט און מאַנכע אויסצוגן ווערן געבראַכט ביי יעקב לעשצינסקי, "דאָס יידישע עקאָנאָמישע לעבן אין דער יידישער לי-טעראַטור", ערשטע העפּט, פֿאַרלאַג קולכור-ליגע), וואו דער עיקר איז דער סיפור-המעשה, די לעבעדיקע, אַפּטמאַל מייסטערהאַפּטע און איגדיווידועלע כאַ-ראַקטעריסטיק פֿון די פּערוואַנען און די שילדערונג פֿון דעם יידישן לעבנס-שטייגער, לאָזט ער ניט דורך די געלעגנהייט אַפּצושפּעטן פֿון דעם "גוטן יידן", (ר' מאַכעלע טשערנאָבילער).

אַסן שאַרפּער און ברייטער זיינען די אַנטיחסידישע טענדענצן אין אַקסענאָטעלדס פּיעסע "דיא גענאַרטע וועלט" (אין אונזער בוך ברענגען מיר בלויז די ערשטע 3 בילדער פֿון דער אַלגעמיינער צאָל 9). אָבער צום בולטסטן טרעט אַקסענאָ-פעלד דער משפּיל צרויס אין זיין דערציילונג "דאָס שטערנטיכל" אָדער שבת חנוכה אין טעזיביו". (ביי אונז ווערן געבראַכט די ערשטע 5 קאַפיטלען פֿון די 25, וואָס די דאָזיקע גרויסע דערציילונג האָט).

אין זיין געגראמטער הקדמה באמערקט אגב דער אווטאר:
 .דאכט זיך א שטערנטיכל מיט א בעל-מופת קערן זיך גיט זין,
 פאָרט איז עס איין מעשה א ציקאוועסט און עס איז דווקא עפעס דראָן.
 אויב דער באַשרייבער פון דער מעשה האָט זיך דאָס אויסגעטראַכט,
 איז עס נאָך מער ציקאווע, ווי אזוי ער האָט אַזעליכעס געמאַכט,
 נאָר אז מען וועט אויסלייענען אינגאנצן גאָר,
 וועלן אַלע מודה זיין, אז אַלץ, וואָס שטייט, איז וואָר."

פון דעם ביסל, וואָס מיר ווייסן פון אַקסענפעלדס בייגראַפיע, קען מען
 דרינגען, אז די דערציילונג האָט אין זיך א סך אווטאָביאָגראַפישע מאַמענטן. דאָס
 מגולגל ווערן כּון דעם הויפטהעלד מיכל בעלפער אַלס קאָמיסיאָנער פון דער
 רוסישער אַרמיי קיין דייטשלאַנד אין דער צייט פון די נאַ-אַלעאַנישע מלחמות
 איז אַ עפיואַד פון אַקסענפעלדס אייגענעם לעבן. און דער דאָזיקער מיכל
 בעלפער אָדער מיכל מצבה, וואָס הייסט שוין גיט מיט אַזעלכע שפּלע צונעמען, נאָר
 מירופט אים מיכל מאַסקוויטירשער, וואָס שלאָגט אָן מיט דער רוסישער הויפט-
 קוואַרטיר אַזש אין דער גרויסער דייטשישער שטאָט ברעסלע, אַדאַנק דער
 אַכטונג און דעם צוטרוי, וואָס ער האָט זיך פאַרדינט ביי די אָפיצירן און גע-
 זעראַלן, איז עס דער, וואָס פאַרקערפערט אין זיך די מעטאַמאָרפּאָזע פון אַ
 פאַרווילדערטן חסיד אין אַ מענטשן אַ אַיראַפּעער.

פּלוצים האָט מיכל דערזען אַ ברעסלע, אַ שטאָט אָן בלאַטע, קיינער
 איז גיט פאַרדריפּעט, איטלעכער גייט ווי אַ פּריין אָנגעטווען, און שיין, זייער
 ריין, אפילו ביי די גרויסע מויערן זענען די טרעפּ פון דרויסן ריין אָפּגעוואַשן
 און ביי די קראַמען שרייט מען גאַרניט—"קומט אַהער אַריין! וואָס
 קויפט איר?"

"נאָך מער וואונדער—מען זאָגט אין ברעסלע וואוינען צען טויזנט יידן,
 און ער האָט גיט אפילו איין איינציקן יידן גיט געזעען (אזוי ווי אַ לאַהיה-
 פּאַליער ייד), ביז ער האָט זיך דערפּרעגט און האָט געוואָר געוואָר געוואָרן, אז
 די יידן גיין אויך אָנגעטווען ווי די פּריצים. טראַכט ער ביי זיך: ווי אזוי זע-
 נען פּריצים יידן, סטייטש? נאָכדעם, אז ער איז שבת געגאַנגען אין שול אַריין
 און האָט געהערט און געזען דאוונען, איז ער, מיכל, אומיסנע צוגעגאַנגען
 אַריינקוקן אינעם סידור, וואָס איטלעכער האַלט אויף זיין אָרט שטייענדיק און
 דאוונט; טאַקע דאָס אייגענע דאוונען (נאָר גיט קיין ספרדישע סידורמלעך)
 כלעבן—עס הייבט זיך אָן פון "מה טובו", אַ חזן שטייט פאַרן עמוד, נאָר ער
 דייסט זיך גיט אויף די ציין, איטלעכער שטייט אויף זיין שטאָט, שטיל, שיין
 און דאוונט גאַנץ ערנצט, איז דאָך דאָס אודאי יידן. די ווייבער גיין גאָר ווי
 די פּריצטעס אָנגעטווען און זאָגן "גוט שבת!" איינע דער אַנדערער."

מיט דערזעלבער נאָיווער התפעלות שילדערט אַקסענפעלד ווייטער די
 שיינע אָרדענונגען, וואָס מיכל האָט זיך אָנגעזען אין ברעסלע, וואו ס'איז אַלץ
 אַי ביליג, איראַיעל, וואו מ'טרינקט גוטע קאווע, מ'גייט שפּאַצירן אין גאַרטן.

מהערט מוזיק, מ'לעבט שיין און ריין, מ'באהאָדלט אַרענטלעך די אורחים א. אַז ווי.

„ניין, קיינמאָל וועט דאָס ביי אונז ניט זיין, איך זאָג אייך דעם אמת—קומט מיכל צום אויספיר—סיידן מען זאָל זיי אַלע גאַנץ רוקישע פּוילישע יידן אַהער טרייבן אויף אַפּאַר יאָר, וואָלטן זיי זיך אפּשר אַ מוסר גענעמען; אזוי אַז איינער קומט צופּאַרן פּון דאַנען און דערציילט דאָס, גלייבן זיי ניט און מאַכן נאָך חזק“.

אויף דעם נייעס וועג פּון אייראָפּעישער ציוויליזאַציע פירט מיכלען דער שוין דערמאָנטער פּאָדריאָדטיק אַקסמאַן, און ס'איז כאַראַקטעריסטיש פּאַר אַקסענפעלדן, וואָס דווקא די פּאָדריאָדטיקעס זיינען ביי אים די טרעגער פּון דער אויפקערונג, די קעמפּער פּאַר גייע אַרדענונגען אין דעם אַפּגעשטאַ-גענעם פּאַרגליווערטן יידישן לעבנסשטייגער.

אַקסמאַן נעמט מיכלען אייך אין טעאָטער און דורך אים הערן מיר ריידן אַקסענפעלד דעם שריפטשטעלער, דעם דראַמאַטישן שרייבער :

„קומט דער טעאָטער צוגיין בעסער פּון אַ בעל-דרשערס מוסר-זאָגן; דאָ אינעם טעאָטער, בשעת מען האָט הנאה פּון די אַנשטעלן, ווי דו, מיכל, רופּסט עס, פעקלט מען אַריין איטלעכן, וואָס זעען און וואָס הערן, אין האַרצן אַריין מוסר, און אַראַיה, אַז גוט איז ערלעך צו זיין און גוטע לייט צו פּאַלגן, גייט תמיד אויס צו גוטן; כאַרקערט ווידער איז עס אַראַיה, אַז אַ בעל-גאָוה, אַ שלעכטער מענטש, אַ הולטי, כאַטשע עס דאַכט זיך אויף אַקערצער צייט ער לויכט, קומט ער דערנאָך צו בזיונות און צו אַלע צרות. פּון אַ בעל-דרשער וויל ניט איטלעכער הערן, און אַז מען הערט יאָ אפילו, פּאַרגעסט מען זיין דרשה מיט זיינע גוטע ווערטער מיט אַ טעה שפּעטער נאָך דער דרשה. די טעאָטערשיק הערט איטלעכער צו מיט השק און הערט גוט איטלעכס וואָרט, בלייבט עס טאַקע אינעם האַרצן“.

און אַן אַקסמאַן דערציילט אים נאָך, אַז מציא געווען דאָס ערשטע נאָל די זאָך פּון אַ טעאָטער האָט אַריסטאָטליס, וואָס אויף אים זאָגן אפילו פּראָטע יידן „קלוג גאָר ווי אַריסטאָטליס“, און אַז אַ טעאָטער איז אַ זדר, וואו מענטשן לערנען זיך גוט און פרום און ערלעך צו זיין—זאָגט מיכל :

„היינט ווייס איך פיל זאַכן, וואָס איך האָב פריהר ניט געוואוסט; אין די שטעטלעך ביי אונז לעבט מען נאָר ווי די בהמות פּראָטע. מיר זאָל ניט זיין איינאַינציקע זאָך, וואָס ציט מיין האַרץ אַהיים (די ליבע צו שיינציון), וואָלט איך כלעבן ניט געפּאַרן אין דעם פינצטערן חושך אַריין, ווי איר זאָגט, נאָך דערצו די לינגערט, צי די הסידישע רביס מיט זייערע אַנשטעלן, וואָס מאַכן מענטשן פּאַר לינגערט, פּאַר פלוידערעס און פּאַר קאַליקעס, נעבעך, נעבעך—אַרחמות אויף זיי, עס רייסט דאָס האַרץ“.

„דאָס שטערנטיכל“ איז פול מיט אַזעלכע געשפרעכן און אַפּווייכוונגען

אין דעם גייסט פון דער דייטשער אויפקלערונג; פונדעסטוועגן אָבער פאַרלירט דאָס דאָזיקע ווערק ניט אין זיין רעאַליסטישן ווערט, אין זיינע שילדערונגען און כאַראַקטעריסטיקעס פון פאַרצייטיקן יידישן לעבן און פון יידישע מענטשן. די שילדערונג פון דער דעמאָליטיקער יידישער ווירקלעכקייט איז בכלל דער הויפט-אינטערעס, וואָס איז ער-היום ניט פאַרלוירן אין אַקסענפעלדס ווערק. ביט קוקנדיק אויף דער פרימיטיווער שריפטשטעלערישער מאַניר זיינער, איז ער אַ אויסגעצייכנטער פאַלקטשרייבער מיט אַ שאַרף אויג און פיינעם געפיל פאַר רומאַר, אַ שריפטשטעלער, וואָס ווייס, ווי צו נעמען זיינע פשוטע תמימותדיקע לעזער. זיין נטיה צו אַ אינטערעסאַנטער שפאַנענדיקער פאַבולע, צו דעם סיפור-המעשה מאַכט אים פאַר דעם ערשטן ראַמאַניסט אין דער יידישער ליטעראַ-טור. און ס'איז בלויז דער אומגליקלעכער מאַטעריעלער גורל פון דער יידישער ליטעראַטור אין יענער צייט, וואָס מיר האָבן פון אים געדרוקט נאָר די קלע-נערע זאַכן, דערהויפּט די דראַמאַטישע, און ניט זיינע גרויסע פילבענדיקע ראַ-מאַנען, פאַר וועלכע ער האָט געהאַט אזוי פיל שטאַף פון זיין רייכ, לאַנגן לעבן. ער האָט אויך געזוכט צו שאַפן דעם היסטאָרישן ראַמאַן אין דער יידישער ליטעראַטור (אין אַ הערה אין "שטערנטיכל" זאָגט ער, למשל, צו אַנצושרייבן אספר, וואו עס וועט אַרויסגעפירט ווערן דער וויכטיקער מאַמענט פון דער יידישער געשיכטע אין רוסלאַנד מיט די יידישע דעפוטאַטן ר' לייזער דילאָן און זונדל זאָנענבערג), אָבער ליידער האָט זיך ניט אויפגעהיט קיין איין ווערק זיינס פון דער דאָזיקער קאַטעגאָריע.

אומגעהייער גרויס איז דער ריין שפראַכלעכער ווערט פון אַקסענפעלדס ווערק, אין וועלכע מיר האָבן גאַנצע אוצרות פון עכטן קערנדיקן וואָלינער יידיש. גרונדפאַלש איז די באַהויפטונג פון נ. פינעס*, אַז "די ווירקונג פון דייטש לאָזט זיך אפילו ביי אים דייטלעך פילן". גראַד פאַרקערט—קיין שפור פון גערמאַניזמען קען מען ניט געפינען ביי אַקסענפעלדן. אפילו דער טראַ-דיציאָנעלער "ענדע" פון די יידישע מעשה-ביכלעך איז ביי אים פאַרביטן מיט דעם ריין יידישן "געעקט". ווי ווייט פיינ עס איז זיין חוש פאַר דער יידישער שפראַך, קען דינען, למשל, דער לשון פון ר' מאַטעלע טשערנאַ-בילער ("קבצן עושר שפיל"), וואָס רעדט ליטוויש: אַקסענפעלד וויל אונטער-שטרייכן די אונטערשיידן צווישן ליטווישן יידיש און דעם אוקראַיניש-פוילישן, דערגרייכט ער עס מיט דעם פאַרן ליטווישן דיאַלעקט כאַראַקטעריסטישן סימן—דעם אומרעגלמעסיקן געברויך פון גראַמאַטישן מין אין מויל פון דעם ליט-וואַק דעם רבין. די ליבשאַפט צו דער יידישער שפראַך שפירן מיר אַרויס ביי אַקסענפעלדן אין אַלע זיינע ווערק, ווי אַ פאַרשטייער פון דעם השכלה-דור פריי-דיגט ער אויך די גרויסע ישועות פון קענען פרעמדע שפראַכן, אָבער דאָס

* "די געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור", (ב. 1, ג. 95) אַ איבעט, וואָס האָט אַנג. אַ קאַפּן ווערט פאַר דעם גענומען פון דער יידישער השכלה-ליטעראַטור.

נוט ער נישט אויפן השבון פון קעגנערשאפט צו יידיש. אפילו די התפעלות פאר די דייטשע אָרדענונגען, וואָס מיכ'ל זעט אין ברעסלע, ברענגט אים נישט צו איין שלעכט ווארט אויף דער אייגענער שפראך. און אקסענספּעלד איז דאך געווען א גוטער קענער פון פרעמדע שפראכן און האָט אויך געשריבן אין העברעיש.

כאראקטעריסטיש איז אויך די אויסלייגונג אקסענספּעלדס, ווי מיר האָבן זי אין „שטערנטיכל" (אין אונזער בוך געטריי רעפּראָדוצירט). ביי דער גאַנצער אומבאַהאַלפנקייט פון איר סיסטעם איז קענטיק אין איר די כוונה אַפּאָוהיטן די פּאַנעטיק פון דעם וואָלינער יידיש. אין די ווערק אקסענספּעלדס, יאָס זיינען געדרוקט נאָך זיין טויט, איז די אריגינעלע אָרטאָגראַפּיע זיינע געענדערט און „מאָדערניזירט" (לויט יענער צייט).

לעבן זיין צייט-הבר עטינגער איז אקסענספּעלד דער באַדייטנדסטער פּאַרשטייער פון דער יידישער ליטעראטור פון דער השב'ה-עשכּאָס. זיינע ווערק זיינען פונקט אזוי וויכטיק אלס מאַטעריאַל פאר דעם צמאלין יידישן לעבנס-שטייגער, ווי אלס מאָנומענט פון דער יידישער פּאַלקטישפראַך, אין וועלכע דער פּאַרשער וועט געפּינען אַן אמתע „שמאַלגרוב" פון וואָרשע, וואָרט-פּאַרמען און פּאַלקסטימלעכן סטיל.

און ס'איז שוין טאקע די העכסטע צייט, אַז דער דאָזיקער האַלב-באַר-געשענער אריגינעלער יידישער פּאַלקססטייבער זאָל צוציען צו זיך די גע-העריקע אויפּמערקזאַמקייט פון דעם יידישן ליטעראטור-היסטאָריקער און דעם יידישן פּילאָלאָג, וועלכע זאָלן אים אָפּגעבן יענעם אָנגעזענעם אָרט אין דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור, וואָס ער האָט אזוי כשר פאַרדינט מיט זיין געטרייער לאַנגיעריקער, שריפטסטעלעדישער סעטיקייט, וועלכע האָט אפּשר צוגעטרייט דעם באַדן פאַר אזעלכע גרויסע שעפּער פון אונזער ליטעראטור, ווי מענדעלע מוכר-ספרים און שלום-עליכם.

דאס שטערניטובל:

אדער

שבת תנובה אין מעזיביו

די זענען נאך און די דערזעלט און דעם טענה זיביל.
האט דעם נאמן ווי מען קומטס און דאס טוילי- שטערניטובל.
האט אריבער געווען געווען, האט געווען און אנדערע קעגן.
שטערניטובל, האט געווען, זינד אריבער, און נאך און נאך מיט אנדערע ווערטער.
וועט און מען האט דעם, שווער און געשאפט מיט קאס.
זיך זענען וויבן געווען ווי אלע דאסעס מיט אפאלשע גאט.
ווי מען דערזעלט, זיך אפאלשע געווען און מיט אריבער פארזען.
און וועט מען זענען ווען האט אשטערניטובל האט אמאל נקאנט פארזען.
אפאלשע האט מען אשטערניטובל מיט אפאלשע און פון אפאלשע געווען.
פון מען האלט אמאל ווען געזעט און שפריטס און געווען.
מען שפריטס ווען שטערניטובל און אפאלשע רעגט שבת תנובה, באשפריטען.
האט מען נאך נישט געזען, און ער פארט אפאלשע טיפס געווען.
אפט זיך אשטערניטובל מיט אפאלשע טיפס קעגן זיך מיט און.
האט אים און וועט אפאלשע און עס זיך ווען עס דאן.
און זען פארזען פון דער טיפס דאן זיך דאס אים געזען.
זיך נאך מען זיך און זיך זיך דאס אפאלשע געזען.
און און מען וועט אים זענען און נאמן נאך.
זיך אלע זענען זיך אפאלשע האט שפריטס און דאן.

דאָס שטערינטיכיל

1.

ווער סױ געניעט אין אינוער רוסיש פוילין, וויסט וואָס דאָס הייסט אַ קליין שטעטל.

אַ קליין שטעטל איז פֿין עטליכע הייזלעך, דאָ איז אלע צוויי וואָכין זינטיק אַרױד, די יודליך האַנדלין מיט בראָמפֿין, מיט תביאות, מיט רעדנע אָף זעק אָדער מיט סמאַלע, לרוב איז דאָ איינער, וואָס רייסט זעך, צי ווערין אַגיטער יוד.

אַ שטאַט, הייסט, ווי סױ דאָ אַפּאַר הינדערט גיבױעטע שטיבין (אַרױז הייסט אַשטיב) אַשירה גיבױערטע קלייטין, דאָ איז איינער אין אויף געקימינער גרויסער עושר, עטליכע רייכע קרעמערס, עטליכע וואָס האַנדלין פּעלד משא ומתנת מיט האַזין, מיט וואַקס, מיט האַניק, אין מיט פּאַדראַד, גרויסע חלפנים וואָס האַנדלין אַטהייל מיט דעם גרויטן עושרס געלט אָף חצי רווח, אין אַטהייל האַנדלין מיט רייכע אַרענדאַריס געלט פֿין אַרים דער שטאַט, אין אַזאַ שטאַט איז דאָ אַ פּריץ (דער שָׂר) מיט זיין הויף, צי איהם קעהר די שטאַט אין אַזעהן דערפּער (דאָס ריפט מען—אַשליסיל) איינער וואָס איז חשוב אין הויף, האַלט די שטאַט אַרענדע, אָדער טאַקע דעם גאַנצין שליסיל דערצי, אין אַזאַ שטאַט איז דאָ איינער אַתקיף וואָס איז כל וכל ביי דעם קאַפיטאַן ספּראַוויק, אין אַזאַ שטאַט איז דאָ אַכעל מחלוקת וואָס יאָגט זעך מיט דער שטאַט אין מיט קהל ביי די סאַנדיס אין אפּילן ביז אין דער גיבערני אַריין, אין אַזאַ שטאַט סטאַריט זעך דער פּריץ (דער שר) אַגיטער יוד אַחסידישער רבי זאָל דאָ וואַינין, ווייל דורך דעם וואָס יודין כּאָהרין צי איהם, לייסט מען פּאַר בראָמפֿין, פּאַר ביר אין פּאַר מעד דאָס קעהר אַלץ צים פּריץ פֿין דער שטאַט האָט ער מעהר הכּנָסָה, אין אַזאַ שטאַט איז דאָ אַוויינשענקער, אַווינרמאַכער אין אַדאַקטאַר, אַגיוועזינער חון, אין

אהיינטיקער חזן, אפאקטער, אמשונגענער אין א ד ה איין עגינה, קהל שמיים. אין אסארווער, אין אזא שטאט אין דא אהברה חייטים, אהברה קדושה אהברה משנית, אין אהברה גמילת חסדים, אין אזא שטאט אין דא אשיל, אין אבית כדרש, אמאהל נאך דערצי אקלייזיל, אדער א חסידים שטיביל. חס ושלום עמיצער זאל זעך ארויס האפן מיט אוןארט, ער זאל ריפן די שטאט שטעטל, איז ער אדער אשטאט-ענות-פנים, אדער אהבר ביעהניק.

א ג ר ו י ס ע ש ט א ט הייכט, ווי כיו דא אפאר ניווענט בעלי בתים, אין עטליכע קויערן חזן די גיבועטע שטיבין, דאס איז שוין גאר עפיס אנ- דערש, דא באריהכט זעך איטליכער, אז ער האט איינעם פין דער אנדרער גאס געגיבן שלום עליכם, ווייל ער האט איהם גיהאלטן פאר אפרעכדין יצה הלעבין, ווער קאן אין אזא גרויסער שטאט דערקענין אויב דער איז אהיגער, סיו דא גומאות וואס כען קאן זיי בשום אופן ניט.

די מעשה וואס כען וועט דא לעגן האט זעך גיטראפן אין צוויי שטעט, איין שטאט הייכט מע זוי ביז, די אנדערע שטאט טאהר כען ניט אויסזאגן. דעריקר וועלן כיר זי ריפן לאהיהפאל, פין לאהיהפאל לי ביז קיין מע זוי ביז איז צעהן מייל ווייט.

אין אזא שטאט ווי לאהיהפאל וועבין געהט תמיד גיט, נאר דעם בית מדרש שמי, דעם שיל שמש אדער די קהל שמיים איז ניט גיט, ווייל זינט חסידים זענן אויף געקומן, איז די קאלטע שיל תמיד פיסטע, חזן ראשהשנה יום כופר וואס רענדארים פין די דערפער קיבין טיט ווייב אין קינדער אין דאבנין אין שיל, איז אגאנץ יאהר קוים קוים אכנין דא וואס געהן פין די זעקס עשרה בטלנים, פין דעם בית מדרש טשלים צי זיין צים סנין אבי אפ צי דאבנין, דעריקר זאגט כען דאס גלייכע ווערטיל ווער געהט תמיד אין שיל אריין? דער רעגין, ווייל דער דאך איז צעבראכן, אבער דער עולם געהט ניט איז שיל אריין.

אלע נגידים דאבנין אין בית מדרש, ווייל דא איז ווינטער ווארים, אין טאקי חזן לזה, ווילן אפילן דארפס פאווערן זעך צים אויף קיבין צישין זעך צי שמיסין, דעריבר קיבין זיי אין קרעטשמע אריין, דא באלאקיס מען ביים טרינק בראמפין, יודין געהן אבער ניט אין אשענקאריין דארטין צי טרינקן אין צי שמיסין, איז דאס בעסטע ארט דאס בית מדרש, אגאנצין טאג זיצן יונגע לייט אין יונגליך וואס לערנן אפסיל, דאס איבריגע שמיסט מען, בשעת דאבנין קיבין זעך צים אויף די גאנצע שטאט, דאבנין, דער ביי שמיסין אויך, אטהייל שמיסין אינים דאבנין, אדער דאבנין אינים שמיסין, די איבריגע שמיסין פין אלע משא ומתנת, פין פאטשטין, אין אלערליי גערעדעריי, אין דאבנין קוים קוים אפאר ווערטער, אלץ אינים בית מדרש.

סוי ווי סיי, איז דער בית מדרש שמש דער רעכטער שמש ווייל אלע בעלי גוים זענן זיינע בעלי בתים, צים חנוכה געלט, ציב פורים געלט, אין

צי דער שיטיל ערב יום כ'פר גיבט מען איהם מעהר פין דעם שיל שמש, שלום עליכם-געלט, אין בשעת זיינע בעלי בתים פאָהרן אוועק, אָדער ווען זיי קי- מין צי פאָהרין, קומט איהם תמנד צי גיבין.

ווער צמיסט די קהלס-שמשים, די געהן נאָר מאָהנין נתינה, די שעלט מען תמנד מיט ביטרע קללות, אין מ'פן האָט זיי טאָקע דעריבך פיינט, זענין זיי אייביק קבצנים אין מבנה דער צי.

דער לאהיהפאָליר שמש אַהרן האָט גיהאָט אשטיביל אינים ביתמדרש, דאָ האָט ער גיוואָניט מיט זיין ווייב שרה, די שרה איז נאָך דערצי גיוועזן אוואַרטאָרין ביי קימפיטאָרינס, פלעגט זיא אַהיים צי ברענגין לעקך, אין גי- בראַטינע פערטיל פין קאָפהינער, פיטער גאַנצע טעפליך, אין פלעשליך בראַם- פין, בשעת זיא האָט געפילווייט די קימפיטאָרין, האָט זיא ניט פאָרגעסן, איהר טאָן אין איהר מיידל שיינ צי, זיי זאָלין אויך הנאה האָבין פין די גיטע זאָכן.

אַהרן שמש איז קיין עם הארץ גיוועזן, ער האָט אַמאָהל אַמנחה שבת גידובניט, אָנהייבנס ראש השנה יום כ'פר האָט ער אויך גיקאָנט, ער איז ער איז גיוועזן אין יאָמפילע אַמאָהל אַמראָ מלמד, נאָר ווייל ער איז קראַנק גיוואָרין אף די אויגן, האָט ער דאָס מלמדים אוועק גילעגט, אין איז אין לאהיהפאָלי גיוואָרין בית מדרש שמש, אז ער איז גיגאַנגין גיט-יום-טוב ביי- טין, האָט מען איהם תמנד גיגיבין אַגרוס שטיק לעקך, פורים אַציקער קישי- לע מיט אַשטיקיל גיכרעגילטין מאָהן דערצי.

דער אַהרן שמש מיטן ווייב שרה די שמשטע האָבען גיהאָט זייער אַשען מיידל שיינ צי, אַמיידיל פין אַיאָהר פערצין אים זיא אַלט גיוואָרין, ווען אינזער בעשה הייבט זעך אָן שנת תקעב (אף דעם רנכישען חשבין איזוס דער ווינטער פין 1812 אין 1813)

אַשמש אַמיידיל, אביתמדרש שמש'ס אַמיידיל, וואָס דער פאָטער מיט דער מיטער וואָנין אין בית מדרש אין אשטיביל, זעהט פאר איהרע אויגן ניט מעהר נאָר יודין, אָדער ינגליך בעלבתיך, אָדער מלמדים וואָס קימין אַמאָהל אַריין צים פאָטער, אָדער די וואָס קימין אַמאָהל ריפין די מיטער צי אַקימפיטאָרין גישווינד שרה מען דאַרף אַיך, נאָך האָט זיא גיועהען מענשין פינים בית מדרש אים ווינטער, וואָס זענין פינים לערנען גיקימין אַטרינק וואָסער טיהין, אין די מיטער פלעגט זעך צי בעזרין אַהאָ, די תורה האָט זעך צעברענגט אין אַיך, שעפט איהר מיר אויס דאָס גאַנצע וואָסער, אַוואַי יאָה פאר די דריט- האַלבין גילדין שכירות אוואָך וואָס אַהרן נעמט מישטענו גיואַגט זאָל ער נאָך וואָסער גיבין מישטענו גיואַגט האָטשע נאָך אַמאָהל מישטענו גיואַגט וואָסער האָט מען גישעפט.

קיין וויבער אָדער מיידליך האָט זיא שיינ צי קיין מאָהל ניט גיועהען, נאָר זימער פלעגין מיידליך זעך צים אויף ציקימין אין פאָליש פין דער שיל, זעך לערנין טאַנצן איינע ביי דער אַנדערער; דענצמאָהלט אים זיא אויך גיגאַנגין

אינים קאָהן. האָט זיא זעך אויס גילערינט טאַנצין, אין טשייכין שפילען, אין לידליך זינגין.

שיינציי האָט זעך מקנא גיוועזין, אין די נגידישע מיידליך, וואָס האָבען דאָ אינים פּאָליש גיוויזן זייערע פּירגרויזן אָף געויריט פּאַפּיר געשריבין, אין ווי זיי האָבין זעך באַריהמט אַז זיי קאָנן שוין דאַבנין אין לעינין, האָט זיא גי-וויינט, אין גיבעטין דעם פּאָטער מיט דער מיטער, מען זאָל זיא אויך אויס-לערנין שרייבין דאַבנין אין לעינין.

איין איינציק קינד, אַז זיא וויל ניט עסין ניט דעם לעקין, ניט די גי-בראָטינע פּערטיל קאַפּהינער וואָס די מיטער שרה גיבט איהר, נאָר וויינען אין וויינען, זיא וויל רק מען זאָל זיא לאָזן לעהרנין וואָס אַנדערע מיידליך קאָנן, האָבען די פּאָטער אין מיטער איהר געמיט צי ליב טיהין אין צי גי-זאָגט יאָה שיינציניאָ ליאַביניאַ, אַבי עס מיר וועלין דיר מאָרגין גאַנץ פּריה באדינגן דעם בעל פּער קייבל, וועט ער דיך אויסלערנין בעסער פּון אלע מיידליך זאָלט דיא קאָנן.

באמת איז דער אהרן שמש קיין אַרימאָן ניט גיוועזין, ער האָט גיהאָט געלט, אין דאָס ווייב שרה האָט גיהאָט איהר באַזינדער קניפּיל געלט, האָט מען טאַקע דעם אַנדערן אין דער פּריה נאָך פאַר דעם דאַבנין געריפּין דעם מיכלן, אין באדינגן הערטאָס פאַר אלע דריי זאכין, דאַבנין לעינין אין שרייבין, איהם צי גיבין פּיפּעזען גילדין.

2.

קייבל בעלפּער איז גיוועזן ביים בעסטין ברוךקא מלמד שלמה בעשע, כּיס דער אויבער בעלפּער, מען האָט איהם געריפּין מיכל מצבה ווייל ער איז תּמיד גלייך מיטן קאָפּ אַרויף גיגאַגין (ניט ווי אַנדערע וואָס דער קאָפּ געהט ביי זיי פּריה) מיכל האָט גיקאָנט שען שרייבין, אין מיט דער גרעסערע כּיתא האָט ער גילערינט חזמש, דערויב איז ער חשוב גיוועזן ביי דעם מלמד שלמה בעשעכיס, ער האָט איהם גיגעבין מדי זמן בזמן צוואַנציק ווייסע גילדין, אחוץ בעלפּער געלט פּון איטליכין קינד, דאָס האָט אפּשר גימאַכט נאָך אַמאָהל צוואַנציק גילדין אומן, קעסט האָט ער חודש ווייסגיגעסין ביי די בעלי בתים.

נאָך האָט דער מיכל מצבה מיכל בעלפּער גיהאָט אומן נאָך מעהר פּין צוואַנציק ווייסע גילדין, וואָס ער האָט גילערינט מיידלעך שרייבין, נגידישע מיידלעך האָבין לעינין אין דאַבנין גילערינט ביים מלמד שלמה בעשעכיס, נאָר פּאַרין שרייבין האָט מען מיכלן באַזינדער גיצאָהלט.

מיכל בעלפּער האָט גיקאָנט אַביסיל מאַסקוויטיריש אויך, פּלעגט מען צי איהם געהן איבערלעינין אַבילעט איך בעט דעך מיכל טיה נאָר אַזעה, ווען געהט מיר אויס מיין בילעט, פאַר אַזאָ טובה צאָהלט מען ניט אַגראַשין, צפּילן

ניט אשענים דאנק זאָגט מען ניט, ווייל לרוב האָט מיכל אַשלעכטע בשורה געזאָגט האָ האָ, דער בילעט איז שוין לאַנג עובר.

ציפער, האָט מיכל אויך גיקאָנט, דאָס איז אַוודאי גאָר ניט צו ניץ גע-
קימין, ווייל יודין פֿין אַזאַ שטאַט, זאָגין אַגלייך ווערטיל, אין לאַכין דערביי
היי היי ווי נעם איך דאָס געלט וואָס איך וואָלט גיקאָנט איבר חשבנין מיט
רינגליך שטרעכיליך, אָט די וואָס רעכינין אָף ציפער, זאָגין אַלץ פיניף, באַ-
האַלט אַכט באַהאַלט באַהאַלט, צים סוף איז ניט דאָ אַגראַשין, חאַ חאַ חאַ.

מִיכָל מַצְבָּה אַשענער יונג פֿין אַיאָהר צוואַנציק מיט געקרייזילטע
פיאות תמיד האָרט פינים צוואַגין מיט ביר, גאַנצע שייך מיט שפיצין, אין זאָ-
קין ביו אין דער העלפט פּאָדים וויי-ער אַראָפּ פֿין באַמוויל, אין ליינוואַטינע
פלידירין מיט געלע בענדליך, אין אַבלאָה קיטאיאָווינים אַרבע פּנפות מיט
אַקעלנעריל פּאַרין האַלז, אַקאַפּטאַניק מיט העקילעך (ניט מיט סטראַקיס) אין
שטאַרק צי גיגאַרטילט מיט אַשוואַרצין גאַרטיל, אַהויכין ספּאַדיק מיט אַריינער
פּליסינער יאַרמיקע, דאָס אין גאַנצען האָט גיהייסן מיכל בעלפער.

שיינצי האָט איברן זימער (פאַר דעם ווינטער וואָס אינער מעשה
הייבט זעך אָן) זעך אויס גילערינט דאַבנין אין לעיגין אין שרייבין
טאַקע בעסער פֿין אַלע מיידליך, אין מיכל האָט גינעהמין זיינע פיפּצעהן
ווייסע גילדין.

דער שמש מיט דער שמשטע, האָבען אַפּילו גיקרעכצט, פיפּצעהן ווייסע
גילדין צי גיבין פֿין דער קעשינע, גאָר פּאַרט האָבען זיי הנאה גיהאַט, אַז
דאָס איינציקע קינד האָט גרויס חשק גיהאַט, אין האָט גיקאָנט דאַבנין
לעיגין ווי אַוואַסער, דער צי אַלע פּירגריזין האָט זיא גיקאָנט אויסענוועניק
שרייבין וואָיל טאַקע.

3

דער מלמד שלמה בעשעכיס איז קיין גאָר ניט גיוועזין, ער האָט
פּאַרשטאַנין אַז דער מיכל בעלפער האַלט איהם זיין גאַנץ חדר, אין ווי באַלד
מיכל וועט חתינה האָבין וועט ער אליין ווערין דער גרעסטער מלמד (חתינה
האָבין מזו מען, באים מען וויל ווערין אַמלמד, פל זמן מען האָט ניט חתינה
הייסט מען גאָר בעלפער) דעריבר האָט ער באַצייטן מיט מיכל מצבה גימאַכט
אַשנאָפּת מיט אַתנאי, באם ער וועט חתינה האָבען, זאָל ער זעך ניט מאַכין
קיין באַזינדער חדר, רק בשותפת זאָל זיין דאָס גאַנצע חדר, גאָר אַקדימָה
זאָל האָבען ר' שלמה בעשעכיס צוויי רענדליך.

מיכל מצבה איז מרוצה גיוואַרין דרויף, גאָר אָף דעם תנאי, אַז
ר' שלמה בעשעכיס זאָל איהם גיבין תקיעת כף, ער אליין זאָל זיין דער שדכן,
אַז אַהרן שמש זאָל איהם גיבין זיין מיידיל פאַר אַווייב.

שלמה בעשעכיס דער מלמד האָט זיין תקיעת כף גיהאַלטין, אין האָט

דעם שמש אהרן מיט דער שקיטע שרהן גיגעבן צי פארשטעהן, אז דאָס איז זייער אַוואָילער שוּדך, ווי איהר קיקט איהם אָן לחלוטין דעם מיכלן, איז ער מליגש להלוטין מעשה מלכות, ער האָט איין קאפטין אין דעם אַנדערן, אין דאָס אפשר דריי הינדערט גילדין מוזמן, צהוץ דעם איז ער אייך אַנרויסער בעל תכלית, ער לעגט אייך אַגראַשין צי אַגראַשין, אין איז ביי די נגידים דאָס אויג אין קאָפּ, ער ווייסט אייך להלוטין פּין אַלע משא וכמתת וואָס זיי טהין, ווייל ער שרייבט לחלוטין אַלע זייערע כתבים, אפילו דער פּאַראַדשיק באיר ציפּהים בעט איהם תּכוד זיינע קאָנטראַקטין צי לעיגן וואָס ער האָט מיט דער קאָזנאָ אף שכעכפּיליאָווע פּאַפּיר להלוטין, אין דעם שטאַט אַרענאָ דאָרט קוויטעס אף פּויליש, לעיגט ער אייך, אין זאָגט ווי איטליכער פּרוץ הייסט, אין ווען דער זמן איז, היי וואָלט איך ווערטה גיוועזין פּין גאָט אמיידיל צי האָבין, וואָלט איך אוועליכין לחלוטין מיט ביידע הענט גיחאָפּט פּאַר איין איידים, זיין קעגלין האָט לחלוטין קיין שאַץ ניט, אַכדרה חובש אָפּ צי לערנין מיט די גרעסטע תּלמידים איז ביי מיכלין לחלוטין ווי אַפרשה, אז איהר ווילט, וועל איך אייך נאָך אַסוד אויס זאָגין, מיכל האָט אַגאנץ וואָיל תּולכין, אז ער וועט אַרוף חאָפּין דעם טלית אפּין קאָפּ, וועט ער זיין אַבעל הפּולה, וואָס מען וועט לעקין די פינגער לחלוטין נאָך זיין דאָבנין, פּאַלגט שלמה בעשעכיס, אין טיהט דעם שוּדך לחלוטין טאַקע זאַריו, איהר ר' אהרן ווייסט דאָך ווי עס שטעהט פּון יקד מנו אַחר עקט, אין לאָז זיין אַכול טיב לחלוטין.

שיינצי האָטשע בשעת ר' שלמה האָט געשמיסט מפרקן שוּדך האָט מען איהר גיזאָגט געה אף אַקגעדה אין קעמיריל אַרין, ווי ווייט איז דען פּין דעם שמש שטיביל ביז צים קעמיריל, נעהנטער ווי פינים פּריפּיטשיק צים ריבקלע, אַווענטיל פּין ברעטליך קאָן גאָר ניט אויף האַלטין, זיא זאָל ניט הערין אים ליכס וואָרט וואָס ר' שלמה בעשעכיס האָט גירעט.

שרה די שמשטע האָט גיזאָגט דער שוּדך געפעלט איהר ריש זהובים ויעט זיא גיבין בּדן, הינדערט גילדין האָט זי מחילה איינס אין איינס צי צעהלין האָטשע זאַריו, אין סיו דער דרויף אַשטאַט כחילה, וואָס שווייגסט דיא אהרן, דיינע געזינטע בעלי בתים כחילה, אז דיא וועסט זיי טראַגין לעקין, וועלין זיי ניט צים אויף וואַרפּין הינדערט גילדין כחילה, אי קליידערלעך כחילה, דרויף איז גאָט אַפּאַטער, פּעדרין כחילה, אין כחילה בעטגיוואַנט, וועל איך פּאַר גייט מיינס אַוועק גיבין כחילה, אין טאַקע תּיכף נאָך ימים טובים כחילה זאָל זיין די חתונה.

צהרן שמש האָט זעך אַבעזיר געטיהן אַיננע האָט לאַנגע האָר אין קערצען שבל משונה, דיא האָסט פּאַרגעסן אז אַשטעריניטכיל מוז שיינצי האָבין משונה יאָה, האַ מילאָ, קעכט קאָנען מיר זיי גיבין משונה, נאָר אַשטעריניטכיל, דאָס זי משונה דער עיקר, וואָס זאָגט איהר דאָ ר' שלמה.

דאָ איז שיינצי אַרין געשפּרינגין פינים קעמעריל, מיט אַגיוויין איך

אַגרויס שטערענטיכיל, וואָס דען ווילט איר מיך פֿאַרשלייערין ווי אַסיקסע אָן אַשטערענטיכיל, וויל איך אַוודאַי נישט.

שרה די שמשטע ווערט בלאַט מיט שלמה בעשעכיס, אין טייט מיט ד- פינגער אָף איהר מאַן. זעהט איהר מחילה וואָס ער האָט אָן גיאַרביט, ווען האָט זיא גיזעהען אַשטערענטיכיל פֿאַר זעך מחילה, וואָלט זיא מחילה גאָר גע- וויסט וואָס אַשטערענטיכיל איז, קימט ער מחילה אין הייבט אָן, דאַכט זעך איהר מחילה, אַז אָן אַשטערענטיכיל הייסט מחילה פֿאַרשלייערעט.

שינצי ענטפערט אַוודאַי האָב איך ניט גיזעהען, וואָס איך האָב קיין אַריגין ניט, אַז די נגידיתטיס געהען שמחַת תורה קישין די תורה געהן זיי אין שטערענטיכיליך, די קבצנישע וויבער האָבין טאַקע אָן אַשטערענטיכיל אַפנים ווי משה גראָנים, איך וויל טאַקע אַגרויס שטערענטיכיל ווי גיטלע ר' גבריאלט מיט גרויסע פעריל, אין מיט זיכטיגן פֿאַר וואָס ניט.

חא חא חא — לאַכט שרה— אַט דיא ביסט נאָך מחילה גאָר אַקעלבעלעה, גיטלע ר' גבריאלט שטערענטיכיל קאַסט אפֿשר קיזוענט רענדליך מחילה.

ר' שלמה בעשעכיס האָט אין די רעד אויסגיקנעלט איין עצה, ווייסט איהר וואָס מען טיהט, לחלוטין אַזוי ווי אברהם אבינו האָט גיטעניט גר ותושב אנוכי עמכם, פֿין דעם נדן געלט וועט מען אַנטלייען געלט אָף אַשטערענטיכיל, וועט זיין אי גר אי תושב לחלוטין, האַ אַט שמעון דער רייכער איז היינט לחלוטין זייער געמיין, די שטיב האָט ער פֿאַרקויפט, בלייבט איהם נאָר דאָס שטערענ- טיכיל דעם ווייבט לחלוטין, מילא, וויל זיא ניט פֿאַרקויפֿן, אָבער געלט צו לייען אָף דעם שטערענטיכיל לחלוטין מיט זיא זעך וועלין, דאָס יונגיל לערינט ביי מיר, האָט מען מיר ניט צי צאָהלין לחלוטין שכר למוד, אין דאָס יונגיל איז אפֿילן אָבר הבנה אַיונגיל, לחלוטין געהט ער נעביך קריעה ובליה, האַ, אַיאָה אַוואָילע עצה לחלוטין.

שרה אויב זיא וואָלט מסכים גיוועזן אָף דער עצה, אָדער נישט, האָט גרויס הנאה, אַז אין שמעון דעם רייכנס ווייבט שטערענטיכיל זאָל איהר שינצי געהן אָנגעטיהין, טיהט זי אַגישריי וואָס פֿאַר אַגאָט מיר האָבען, אַט יענטע פעסי האָט געמיינט זיא האָט מחילה גאָט ביי די פֿיס אָנגעהאַפט, אין פֿלעגט אַלץ מאַכין מיטן חן מחילה, וואָס ווילין נאָך די פֿאַסקירנע שמשטיס האָבין פֿין מיר וויזאָגט מען עפֿיס ני דאָי ני לאַי, וואָס מאַכסט די יענטע פעסי נאָך מחילה מיט דער מאַנאַריע, היינט וועט די פֿאַסקירנע שמשטע האָבן די גדולה, אַז איהר שינצי וועט געהן אין שיל אַריין אין יענטי פעסיס שטערענטיכיל מחילה, וואָס שווייגסט דיא אַהרן, כמה-נפֿיך אַוויזיג איז דעך מחילה כֶּן הַשָּׁמַיִם. אַהרן שמש מיט די טריפֿינדיקע אויגין, טיהט אַקיק אָף זיין ווייב שרהן אין אָף שינצין, זעהט ער, אַז ביידע ווילין דעם שוֹדך, טיהט ער אַמאָך מיט דער האַנט נאָ ר' שלמה, אַז ס׳זי באַשערט משונה, לעגט אייך אַריין דרינגן. דער מלמד שלמה בעשעכיס האָט זעך טאַקע אַריין גילעגט, און ס׳זי גיוואָרן תנאים צי מזל, ראש חדש אָרר זאָל זיין די חתונה.

שיינצי האָט קיין חשבון פין געלט ניש געוויסט, דערויבר האָט זיא ניש פאַרשטאַנן אז פין ריש והובים נדן=געלט באַם מען וועט לייען אָף אַשטערענ=טיכיל, וועטס מן הסתם, ניש אזוי גרויס זיין וויא גיטילע ר' גבריאלס שטע=רענטיכיל, האָט זיא שוין איינגיקלעבט אין קעמרייל אַשטיקיל שפיגיל תיכף נאָך די תנאים, זיא זאָל זעך דרינגן אָנקיקן נאָך דער חתונה אינים גרויסן שטערענטיכיל, דער ווייל איס זיא אַבְּלָה.

שרה די שמשטע האָט גיהאָט גרויס הנאה, אַמאָהל זאָל זיא אויך קאַנגן זיין אַמחותנתטע, אַמאָהל זאָל מען איהר אויך זאָגן מול טוב, ניש אַלץ זיא זאָל זאָגן איטליכין מול טוב, אין פין דער נקמה יענטי=פעסיס שטערענטיכיל זאָל אָנקימין צי איהר שיינצין דער פאַסקידנע שמשטעס שיינצי וועט געהן דרינגן, איס זיא שוין גיוואָרן ברויטער ווי לענגער.

אהרן שמש אקליגער יוד, האָט אַלע נגידים בשעת זיי האָבען איהם גי=זאָגט—מול טוב אהרן, גיענטפערט (ניש אַשענים דאַנק) מול טוב אייך, איהר וועט דעך חתונה מאַכן, קימט אייך דער מול טוב משונה, איך וועל נאָר זיין אַשמש ביי אייך צים=אויף געהיין דאָס געלט אָף דעם נָקָן, אין אָף קליידערלעך משונה.

דער חתן מיכל בעלפער, האָט שכל גיהאָט הנאה צי האָבען, אז ער האָט גיוועהן ווי די שענצע שיינצי איז נאָך טענער גיוואָרן אין ווערט וואָס אַטאַג שענער אין טענער, ער האָט שיינצין זייער ליב גיהאָט, אין זיא האָט ערשט נאָך די תנאים אַגיהויבין איהר מיכלן זייער ליב צי האָבען, האָטשע אין אזא שטעטיל— (איך האָב מיך ארויס גיחאַפט האָט ניש פאַר אייךל)— אין אזא שטאַט ווי לאהיהפאָלי, טאָהר אַחתן מיט אַפלה ניש פיל שמיסין, נאָר דורך דעם אויס=רעד, אז ער וויל זיא אויס לערנן ציפער חשבנין, מהיכא תיתא עס קאָן אַמאָהל צי ניץ קימין, האָט אהרן שמש גיוואָגט, פלעגט מיכל אַלע טאַג ציקימין, אויב ער מיט איהר האָבין געציפערט, ווייסט מען ניש, געשמיסט האָבין זיי אַוודאי, ווי אקליגער חתן מיט אזא זעהר שענער כלה האָבין געדאַרפט.

4.

אין דער שטאַט לאהיהפאָלי איז עשרה בטבת (שנת תקעב) אַגער=דער, פין איין עק שטאַט צי דער אַנהרער לויפן אַלטע יונגע יודן אין וויי=בער אין קליינע מיידליך אפילו לויפן ווי בשעת אַשריפה, מען לויפט מען יאָגט זעך, מען דער יאָגט איינער דעם אַנדערן, אַטהייל לויפן שווייגנדיק, אין אַטהייל רעדין אין מאַכן ווי מען קלינגט מיט דער צינג אין מיט די ליפען, עס פאַרלויפט זעך ניש, אזא הילטיי, אזא הילטיי, אין קיין שום שטאַט טרעפט זעך'ס ניש, נאָר אין לאהיהפאָלי, מיו זעך אַזעליכס טרעפן, רחמנאָ יצלינו, סיו באַ, שערט די שטאַט לאהיהפאָלי זאָל הגבין עגמת נפש, אזא הילטיי, אזא הילטיי.

דער אייבערשטער זאָל משמר אין מציל זיין, קים גיחער, גישווינד, לאָממיר
הערין וואָס דער אַחבראַש וועט זאָגן, נאָר אָפּשמיסן אין פּין דער שטאַט
אַרויס טרייבן, איך וויל איהם אָנקיקן דעם הילטיי אין זיין טריפה פּרציפּראָ,
וואָס האָט גיזאָלט זיין דער שטאַט, זאָל מיר צי זיין קאַפּ אויסגעהן, אַשטאַט
חלעבין לאהיהפּאָלי, אין לאהיהפּאָלי, קאָן זעך זעליכס אויך טרעפּין, אַזא פּושע
ישראל, פּאַרצייטן וואָלט מען אַזא רשע פּאַרשטיינט, דאָס וואָס דאָ איז גי-
זאָט גיוואָרן, האָפען אַזעהן יודין דורך אַנאַדער גירעט אין גיזאָגט, אַלע
אין איינעם איטליכער באַזידער טאַקע לויפּינדיקער הייט, סאַפּינדיקער הייט, אין
איין אַטהים, אַטהייל מיט אַהאַלבין אַטהים.

מיט אַמאָל ווערט פּין אַלע זייטן אַגישריי אַט איז ער, אַט איז ער, אַט
סיהרט מען איהם, היט גיט, ביידע הענט אַרינטער געבינדין צוויי קהלס שמשים,
ייט מיט פּבוד, ווי אַזא הילטיי שטעהט אָן, לאָז ער וויסן דער אַחבראַש, ל אַז
ער גיט עס אין אַתּ ענית, אַזא מיכל מצבה האָט געמיינט מען וועט
איהם גיט חאַפּין, גיין אַפּה, איידער די שטאַט זאָל פּאַרשוואַרצט ווערן קימפּי-
טאַרינט זאָלין חס ושלום רייסן, בעסער ווער דיא מיכל מצבה אויסגע-
ריסן, אַבי סיו שוין בפרהסיא וועט די שטאַט גיט שאַטן, קיקט נאָר ווי
ער געהט אַזוי גלייך טאַקע ווי אַטצבאָ, אַמצבה זאָל מען איהם שוין גיך אין
באַלד שטעלין.

אַמפה איהם, איהם אַמצבה שטעלין, גיט דערלעבן זאָל ער עס, אַזא הילטיי
איז קראַנק צי ליגן אינטער אַפּלוט ווייט ווייט העט ווייט פּינים בית עלמן.
דאָס האָבען ווידער עטליכע גישווינד גיזאָגט, גישווינד גירעט נאָר שוין
גיט גילאָפּין ווייל די שמשים מיט מיכלן געהן דעך גיט לויפּינדיק.
געבינדערנער-הייט האָט מען מיכל מצבה געפיהרט אין קהלס שטיביל
אַריין, באַלייט פּון דעם לאהיהפּאָליר עולם.

אין קהלס שטיב זענין גיזעסן דריי ראשי קהלה (אָדער קהלניס ריפט
מען זיי אַף רוסיש, יודין האָבן אין די שטעטליך זיי געריפּין אַף דעם אַלטין
גאַמין פּרנס-חדשים) ר' טוביה בילעניק איז אַלאַנגער אַמאָגערער מיט
אַרויטער אַלאַנגער באַרד, האָטשע די ליפּין זענין פּאַרשמאַכט, האָט דאָס פּנים פּאַרט
גיפּלאַמט, אפּשר ווייל דרויסן איז ווינטער קאַלט, אינים קהלס שטיביל איז
גיוועזן הייס וואַרים, דערצי האָבען זעך אַנגעשטיפּט פּיעל מענשין, ר' אברהם מיל
וועליס זייער אַגראַבער אַקליינער מיט אַשיטער גראָה קליין בערדילע, אין
אין אַזעריינעם קאַפּטין, מיט בעזע צוויי מאַסה אויגן, אין ר' איציק
זאָהיקע איז פּין אַיאָהר פּיפּציק מיט זייער אַלאַנגער באַרד גיטהיילט אַף
צוויי העלפּטן כּמעט ווי צוויי בערד, אין ביידע פּיאות זענין קאַלטיניס, גיט
גרויס גיט קליין איז ער, אַנגיטהין אין אַלאַנגין גישטעפּטין ברישליק, אין גי-
גאַרטילט מיט אַנשאַר פּין אַגאַרטיל, די דריי זיצן אַרים אַטיש, ר' טוביה ביי-
לענקיס גאַנץ אויווין אָן, די אַנדערע צוויי פּין ביידע זייטן.

ווי מען האָט מיכל מצבה אַריין גיבראַכט, שטיפּין איהם די צוויי שמשים

צי צים טיש, געה צי די בחור, עסין אים עשרה בטבת קאנט דיא, האבען מיר דיר דעם פבור אן גיטיהין דרך אהער צי קהל צי ברענגין, אין קהל זאל לעבין, וועט הייסן דיר נאך מצה כבוד אן סיהין.
דער עולם וואס דא איז גיוועזן אין קהל-שטיב, האבין אלע ארויס גילאזט אגילעכטער אף עטליכע מיניס.

אלע בלייבן שטיל אז מען זעהט ר' טוביה וויל עפינין דאס מויל, ר' טוביה בילענקיס זאגט אבער גאר אגלייך ווערטלע, אחראש איינער, פאר וואס האסט דיא דאס גיט געסיהין איין אנדערן טאג גיט אין אמתנות אים, וואלט קהל דערווייל אטרינק געסיהין גיטן מצה.

בידע אנדערע קהלנים האבין לבתחלה גיט פארשטאנן דאס גלייכע ווערטלע, ערשט מיט אמיניט שפעטער האט ר' איציק זארהיקע ארויס גילאזט אגילעכטער ס ס ס אטש, אז א ד דער ב בחור ז ווא זאל זאל גי גי גי גיוועזן גיט גיט אין א אמתנות ס ס ס פרעסין, וואלט קהל דער קהל גיט גי גי גיוועזן, הא.

דער עולם וואלט גילאכט, נאר דאס ביטערע היקען האט קאלי גימאכט, ר' אברהם וועלס טיהט זעך אטאש ביים קליינים בערדיל אין זאגט מיט איין ערינצטער הויה וואס מיר וועלן איהם שענקן, חלילה, אינער טרינק וועלן מיר אף דער גאכט סיהן טאקע, ער האט גיט גיוואלט טאקע ווארטין ביו אף דער נאכט פאקע, מיר וועלן טאקע פאקע יא ווארטין טאקע.

מיכל שטעהט אין גיהאקסע ווינון, נאר פארט טיהט ער אזאג איהר זענט אוודאי גירעכט, איך האב אגרויסע עבירה געסיהין, נאר, ביי אינו יודין איז דא אשלתן ערן, שטעהט דארטין ארויס געשריבן וואס פאר איין עונש עס קימט אף איטליכער עבירה, חאטשע איך בין גיט קיין למדן, וויס איך אז פאר אזא עבירה קימט גיט בינדן קימט גיט שופך דס צי זיין אטענשין, אפאר.

ער מיכל וואלט גיוועזן ווייטער גיזאגט, טיהט ר' טוביה בילענקיס אגיי שריי מיט כעס תרבות שייגיץ אים. פונע ישראל אים, איך וועל דיר אים ווייזן אים ווער עלטער איז אים.

ר' אברהם וועלס, כאכט גאר איין עק דעם קהלס פסק, אין הייבט אן גאר מיט, חליקה, מיר שיקן דעם בחור מיט צוויי שמיים פאקע אוועק צי ר' ... דעם... דעם צדיקס זיהן קאן חלילה אוועק פאהרין פון לא היה פאלי אין זאל קיין געלט גיט מצאין, ווייל די שטאט איז היינט זייער גיפאלן טאקע, דער צי האט ר' ... פאקע ערשט גימאכט געלט, נא, הא, נא קאן דער דעם צדיקס זיהן חלילה, הא ברוגו אוועק פאהרין פון לדהיפאלי חלילה, הא לאם מיר דעם בחור הייסן טאקע אנדער לעגן צעהן גילדן אף אטרינק, אין חלילה די שמיים גיט צי פארגעסן פאקע, מיר ער זיי גיבן צי האלבע גילד דין איטליכין, נא גיב שוין בחור הילטיי אהער צעהן גילדן, אין זיי מכה די שמיים טאקע, שמיים, פיהרט איהם אהין צים צדיקס זיהן טאקע, אין

זאָגט טאַקע קהל האָט גיהייסן ער זאָל מיט איהם קשנָה ווערן האַ, חלילה דעם צדיקס זיהן, זאָל ניט אַוועק פּאָהרין חלילה ברוגז, אָן געלט חלילה פּין לאַהיהפּאָלי חלילה.

איידער ר' איציק האָט געהיקעט, אין איידער ר' טוביה בילענקיס האָט געאָיט אַיט, איז ר' אב־המיל פּאָקע טאַקע צי גיגאַנגען צי מיכל'ן דער איז טאַקע ווי אַמזבה געשטאַנן געבינדן די הענט, האָט ער איהם אָפּגעבינדן די הענט, אין הייסט זעך גיבין צעהען גילדין.

מיכל דיב־וועט געלט, אין איז מסלָק צעהן גילדין דעם קהלני ר' אַברהמלין אין נאָך אַווייסן גילדין די שמשים, שכל האָט ער גיהאַט, אַחוץ דעם, נאָך אַגרווינקע אַרײַן צי ריקין דעם בעזון שמש יחזקאל (פּדי ער זאָל איהם ניט ווידער בינדן אין זאָל מיט איהם געהן דורך איין אינטער געסיל צי ר') דער אַנדערער י וַש לייב דער בלינדער אָף איין אויג זאָל ניט זעהען, יחזקאל האָט פּאַרשטאַן.

אוי האָט זעך גיעקט דאָס קהל זעצין, אין די צוויי קהל שמשים יחזקאל מיט לייבען האָבן געפיהרט ניט געבינדן מיכל בעלפּער אַתאַם אין דער זייט אַרײַן אַוועק מיטן אינטערגעסיל, געשווינד אַוועק צי ר' ... דעם...

דער עולם איז מיר פינים תענית אַטהייל, אין דרויסן צי שטעהען איז ווינטער ניט גיט דער פרוירן צי ווערן, דעריבער זענן נאָר אַפיפּציק מענשן גילאָפּין צי ר' ... גאַספירע ווי ער שטעהט אַיין, די איבריגע זענן צעגאַנגן וויא זאָל אין וואַסער, יאָה הנאה פּין קהלס פּסק, ניט הנאה, אַבי עס האָט זעך עפּיס געטיהן, אין עס טיהט זעך נאָך אין לאַהיהפּאָלי.

5.

ר' ... דעם... רב ס, דער וואָס איז אַצינד געקומן קיין לאַהיהפּאָלי געלט מאַכן (דאָס געלט וואָס ער מאַכט איז גיט פּאַלש געלט חלילה, נאָר דער מענטש מאַכט כּאַלשע אַנשטעלין, מען זאָל איהם גיבן געלט, דאָס ריפּט מען ביי אַלע חסידישע רביס אָדער וואָס זיי ריפּין גיט ע ין דין געלט=מאַכן אָף דער מדינה וואָס ער פּאָהרט אַריט) דער... רב (אַקליין שטעטיל גיט ווייט פּין מעזובין) איז גיוועזן ר' ... איין אייריס, דעריבער איז ער אויך גיוועזן נאָך ר'... טויט אַחסירישער רבי, זיין זיהן ר'... איז גיבליבן אַיתום נאָכן פּאַטער, אין דערצי איין עס האַרץ ספּאַרעם.

ר'... האָט נישט גיקאַנט ניט קיין נגלה, ווי דער פּאַטער איז גיווע= זן אַלמרחן, האָט דער זיהן... ניט גיוואָלט לערנן יונגערהייט אין האָט פּאַ= פּראָסטע ניט גיקאַנט, נעביך גאָר לחלוטין ניט (נסתר דאָס הייסט קבלה ביי חסידים) האָט ער פּשיטאָ ניט גיקאַנט, אַפּילו דאָס ביסיל פלוידערן וואָס אַהסידישין רבינס אַויהן הערט זעך אָן פּין קינד ווייט אָן דער מיט אַפּציקומין אַפּלש סעודת שבת, דאָס האָט ער אויך ניט גיקאַנט, פּשוט איז פּשוט, ער

איז גיוועזן אַן אלע זאָכין, נאָר דעם..... אַזוי הן, ניט מעהר, עפּיס אַנדערש צי ווערין, האָט דער ר'... ניט גיטויגט אַדער ער האָט ניט גיוואָלט האָרווין שווער אַרבייטן, צי שטעלין זעך פאַר אַמזרח, אַדער פאַר אַשאַפּער אין אַדאַרף האָט ער געמיינט עס שטעהט איהז ניט אַן (חאָטשע אינוער גמרא זאָגט פשוט גבילה בשוק ואל תצטרך לבריות דאָס הייסט אפילו אַשינדער צי זיין אַבי ניט צי דאַרפן מען זאָל איהם צדקה גיבן, דאָס ווילן די לייט ניט וויסן) דעריבער איז ער אַרים גיפאָהרין פּין איין שטאַט צי דער אַנדערער, אין פּין איין שטעטל צים אַנדערן גיב געלט ר'..... וויל ער איז דעם..... רבס זיהן.

פאַרט האָט דער ר'... עפּיס געטיהן וואָס אלע חסידישע רביס טיהן, ער האָט געלאָגט אין ליגין גיזאָגט, אַף איין אַנדערער מאָדע, ניט קיין מופתים האָט ער פיר גיזאָגט ער ר'... האָט מעשהות דער צעהלסט, מעשהות פּין ר'... זיין זיידן האָט ער גיהאָט זעק אין טאַרביס פּיל צי דער-צעהלין, אועליכע משננה מעשהות, וואָס שטעהן גאָר ניט אינים ספר... (וואָס אַליניצער שוחט וי בער האָט צים אויף גיזאמילט פּין אלע ליגנערס פּין זיין דור, אַפּין... אין פינים... וועגן צי זאָגן, אין האָטיס געדריקט, איידער ר'... האָט אַגיהויבן צי מעשהות) די גרעסטע ליגין האָט דער ר'... דערצעהלט מיט ערנצטע פּרימע הנהגות, גלייך ווי סיו אמת אין עס וואָלט זעך געטראָפּן ביים... די מעשהות עטליכע אין צוואַנציג האָט ער אימידים נאָך אַמאָהל, אין נאָך אַמאָהל, אין ווידער אַמאָהל אַלץ דערצעהלט בשעת אַטשאַטע חסידים קי-מין זעך צים אויף צי ציהערין די מעשהות, דענצמאָל איז די צייט וואָס די יונגע בעלי ביתלעך ווערביווען זעך אליין צי ווערין חסידים, האָטשע די על-טערע חסידים קאָנן שוין די מעשהות פּין צעהן מאָהל הערין טאָקע פּין דעם ר'... איזט ביי די יונגע ציציקעס גאָר אַנייע זאָך, מאַכן זיי משננה הויהת (יאָה פאַרשטאַנן ניט פאַרשטאַנן, געשיקט זעך ס' אַזעליכס צי גלייבן, אַדער געשיקט זעך ניט, ר'... אליין דעם... איינ קיל האָטיס דער צעהלסט, איזיס אמת) אין דער וואָס זאָל חס ושלום ניט וועלין אַלץ אַננעהמן פאַר מוזמן, דער איז איין אַפיקוריס.

די טשאַטע חסידים אין די יונגע בעלי ביתלעך גיבן אָבער גאָר נישט קיין געלט, אַדער ווען זיי גיבן יאָה אַקליינע מטבע קלעקט דעך דאָס ניט ר'... טראָגט ער אָפּ די מעשהות אַהיים צי די נגידים, דאַרטן די סחורה אָפּ צי לעגן, מען זאָל איהם גרויסע מטבעות גיבן, אַטהייל גיבן געלט אַבי איהם פּטור צי ווערין, ניט צי הערין די חלשות מעשהות, אַטהייל ווערין פאַר-שוואַרט אין מיזן אויסהערין, דער נאָך גיבן געלט ר'...

אין קאַמיניץ איז דער ר'... גיזעסן ביי איינעם איין עושר ר' משה בלאַנק עפעט ביי נאַכט מיט זיינע מעשהות דערצעהלין, דער ר' משה בלאַנק אַ אַ איהם שוין גיגיבן אַפּאַר קערבליך, ר'... דערצעהלט אָבער ווייטער אין ווייטער, סיו שוין גיוועזן נאָך האַלבע נאַכט, אלע האָבען גיוואָלט געהן זעך

לעגן שלאָפּן, ער וויל אָבער גאָר ניט אויף הערין, האָט איינער אַקליגער
 אַזאָג גיטאַהן, אין מכּוּח דער מעשה, האָט איהר ר'... ניט גיהערט האָט אַפּניס.
 וואָס וואָס, וואָס פאַר אַמעשה פּרעגט דער ר'... ער האָט געמיינט, אָט
 וועט ער דאָ האָבן אַפּרישין ליגין עפּעס אַפּרישע מעשה פינים... דאָס קאָן
 איהם טויגן אין זיין קרן אַרין, זאָגטשע ר' קרוב וואָס פאַר אַמעשה.
 איהר ווייסט ניט— זאָגט דער קליגער שפּעטער— איהר ווייסט ניט ר'...
 די מעשה מיט דעם דיד אין דער באַביצע, מיט די קינדערליך, וואָס דער
 בער איז געקומן אין האָט אַפּ... געטיהין, די טיהר אויסגישלאָגן, סיו דעך
 אויך אַרופּת.

דער גאַנצער עולם האָט זעך אַזוי צעלאַכט, אַז ר'... איז אַנטלאָפּן גי-
 וואָרין, אַזוי איז מען זיינער פּטיר גיוואָרין ביי ר' משה בלאַנק.
 אַז מען ווייסט שוין ווער דער ר'... איז, אין וואָס ער איז, וועט מען ערשט
 פּאַרשטעהען אַז דער קאַלטיגיוואַטע פּרנס חודש קהלני מיט זיין טאַקע פּאַקע
 הלילה האָט זייער רעכט געטיהין אַפּצישיקן מיכל מצבה מיכל בעלפּער וואָס
 האָט גיגעסין אין אַתעניט עשרה בטבת, ציס צדיקס זיהן, צי דעם ר'... דעם
 רבס זיהן, צי ר'... אייניקיל אי די שטאַט וועט אים פאַרשפּאַרין געלט צי גי-
 בין, אי דער ר'... וועט האָבן געלט פּין דעם הילטיי פּין דעם פּושע ישראל,
 ווי ער וועט משה ווערין מיט איהם.

ווי שטעהט אַיין ר'... ביי שמעריל טוביהס דעם קהלני ר' טוביה בילעג
 קיס אַזיהן האָט זיין איינפּאַהר, וואָס יודין שטעהן אַיין ביי איהם, קיין עושר
 איז דער שמעריל טוביה ניט פינים יודישין איינפּאַהר אין לאהיהפּאַלי, דערצי
 איז דער שמעריל טוביהס טאַקע ר' איציק זעהיקס איידעם. דעריבער האָבניס
 ביידע מסכים גיוועזן אַף ר' אַברהמיל וועליס (וואָס קעהר אָן אַפּעטער ר' איציק
 זעהיקס ווייב) עצה, מיכלין אַהין צי שיקן אַף אַפּסק.

איידער די שמשים יחוקאל מיט לייבין האָבן גיבראַכט מיכל בעלפּער
 צי ר'... זענין עטליכע שוין פּריהר געקומן פאַרסאַפּיט צי לויפּן זאָגן די
 בשירה, אַז אָט פּיהרט מען איהם דעם בחור, אין ר'... גיזאָגט מיטן לשון ווי
 ר' אַברהמיל וועליס האָט גיגיבן צי פאַרשטעהען, פּין וועסט וועגן ער שיקט
 איהם פּון קהל, אַהער, פּדי ער זאָל געלט מאַכן.

דערצי דאַרף מען אפילו קיין צייט ניט צי פאַרשטעהען, אַז ר'... האָט
 דאָס פאַרשטאַנן ער דאַרף דאָ געלט נעהמין, נאָר אַזא עס האַרץ ווי ר'...
 ווייסט דעך ניט, וואָס עס קימט פאַר איין עונש פאַר דער עבירה עסין אין
 אתעניט, גיהערט האָט ער, אַז עשרה בטבת איז אפּשר איינער פּין די אַרבע
 תעניתיס, האָט ער ווי אַלע עמי הארצים געמיינט, דאָס הייסט האַרבע תעניתיס,
 אין ער ר'... מיו זייער שטאַרק זעך אַננעהמין די האַרבע תעניתימס קריוודע,
 ער מיו דעך באַווייזן, אַז ער איז נאָך פּרימער פּין גאַנץ קהל, האָט ביי זעך
 אַפּגיקלעהרט אַז ער מיו דאָ שאַרף שמיסין, בפרט דער בחור, זאָגט מען,

האָט געלט, איז דעך אורדאי גינעטהיק צו מאַכן אַרויסע וואַרע. מיט דעם
ער זאָל זעך דערשרעקן.

ר' ... איז אַזוי יודילע, מיט אַוויסער יאַרמיקע, אין אַפּיאָס גרענדיטיק
אַלט זיפּיציל מיט אַסטראַקע, אָן אַגאַרטיל זעהט מען אַרויס דער טלית קטן
דעם לאַנגין, ער זיצט אויזין אָן ביים לאַנגין הילצערניס פּראָסטין טיש, אַף
אַבאַק אַדעמבענער, אַקישילע פּין ציין אינטער גילעגט, אַפּין טיש ליגט פּאַר
איהם אָבן אַזוהר.

ער קיט אַרײַן אינים זוהר, אין וויסט וואָס דאָרטן שטעחט (ווי ר')
זאָגט) ווי דער פּפּיה האָן וויסט וואָס עס שטעחט אינים בני אדם, אַדער
ווי דער פּלעדערוויס וויסט וואָס די קרעטשמירקע זאָגט אין קויכין אַרײַן די ברכה,
ווייל דער גאַנצער זוהר איז אַף אַגויש לשון (ניט לשון הקודש יודיש)
אַף פּלדענש לשון..... איז זייער זייער שווער זעך צו שטויכין וואָס די ווער-
טער באַטייטן אַף יודיש, חוץ לזה, האָט מען דרינגין אימכנע פּאַרדרעהט די
נעהיין, פּטעט, טאַקע פּדי ניט איטליכער זאָל וויסן וואָס מען מיינט, אַפּראָס-
טער יוד אַז ער וויל וויסן אויב דאָס איז אמת, וויל איך דער וואָס באַשרייבט
די מעשה, זאָגן נאָר איין זאך פּינים זאָר, וועט מען מיר מודה זיין אַז ס'זי
אַקוראַט אזוי, למשל דער זוהר ריפּט חכמה פּאַטער, אין בינה
מיטער וויל מיט הבנה קאָן מען איין זאך פּין דער אַנדערע ממציא זיין,
דעריבער טיהט דער זוהר אַבייט, אין ריפּט שוין גאָר ניט חכמה אין בינה,
ניין, ער ריפּט שוין די בייזע אבא (דאָס הייסט דער פּאַטער) ואמא (דאָס
הייסט די מיטער) אַדער גאָר דער ונקבא (דאָס הייסט אַזער טיש אַנקיבה) נאָ,
ווי זאָל אַמענט וואָס וויסט ניט די שפּרינגירישע פּאַרדרעהכצען, וויסן, וואָס
דער דער ונקבא באַטייט, דערפּין קאָן מען זעך מיטער זיין אַף דעם איבריין.
דעריבער ריפּין אלע חסידים דעם זוהר דער זוהר הקדוש אַדער קבלה
ווייל דאָ ווערין אלע גלייך הייליק, ער קיט אַרײַן, אַדער ער זאָגט זוהר
אין קיינער וועט איהם ניט אַפּפּרעגין דרינגין, ער זאָל האָבן פּאַר זעך אַגמרא
אַדער איין אַנדער יודיש ספר, וואָלט עמיצער געקאָנט קיטין פּרעגין רבי דיא
זאָגט דיא וויסט וואָס אַפּין הימילט טיהט זעך, אַנאָ זאָג מיר דעם פּשט אין
דער גמרא אַדער אַהאַרבין תּוספת, קאַנטט ניט, ביסט דיא אַפּראָסטער לינגער.
דער זוהר מאָג זיין צו גימאַסט, אַדער אַפּין פּאַר ר' ... איז גאָר גלייך,
פּין חן וועגן טויג צים שווינדיל דער זוהר זאָל ליגן אַפּין, אין ר' ... קרעכט
אין קיט אַרײַן, קרעכצין קאָן ער זייער וואויל אויסענוועניק.

אין שטיב ווערט שטיל שאַ, אַז דער מיכל בעלפער איז אַרײַן געקומען,
די צוויי שמשים שטאַרקין ניכלן ארויף צו ר'... אין זיי בלייבן פּין ווייטינס
שטעקן, אלע גלאַצין מיט די אויגן אַף ר'.... וואָס ער וועט דאָ זאָגן, אין
וואָס אַזאָ... אייניקיל דעם... רבס אַזוהן וועט טיהין.

ר'... טיהט אַמאָך צו דעם זוהר, אין קיט קלאַמערט גאָר ניט אָן
דעם מיכלן, נאָר די שמשים טיהט ער אַפּרעג, וואָס האָט איהר מיר געבראַכט

דעם רשע אָהער צי מיר, מיין זיידע, אין מיין טאַטע האָבן געניג געטראַגן דיא גאַנצע וועלט אָף זייער פלייצים.

יחזקאל שמש געהט צי, אין לייב דער בלינדער שטעלט זעך אינטער יחזקאלין רבי אין לאהיהפאלי רבי, האָט זעך נאָך אזא מעשה ניט פארלאָבן אזא מעשה, איז קהל גיועסין קהל, וואָס שטאַרקיסט דיא מיך בלינדער הינט, איך קאָן ברוך השם שמיסין איך (דאָס האָט יחזקאל גיזאַגט צי לייבען) מילא רבי, האָט קהל גיזאַגט קהל, אז אזא גרויסער גיטער ינד גרויסער, איז גראָד אין לאהיהפאלי, לייב איך וועל דיר גיבן אַפּליאַסק וועט דיר דאָס אנדערע אויג אויך ארויס דאָס אנדרע אויג, וויל קהל רבי וויל קהל איהר זאָלט איהם גיבן אַפּסק איהר, צי פין דער שטאַט ארויס טרייבן פין דער שטאַט, אין פינים שוין איהם מיט אָהרן שמש מיידיל איהם אַפּ לייב איך זאָג דיר נאָך אַמאָהל איך, אז דיא זאָלסט מיך ניט שנאַרכן דיא, איך קאָן ברוך השם שמיסין איך, מיר דאַרף מען די צינג ניט כיקין מיר—אין פינים חדר ווי ער איז אַבעלפער אין אַחר איהם אַוודא.

יחזקאל האָט נאָך ניט אויס גירעט דאָס איבריגע, חאפט זעך אָן ר' ... מיט ביידע הענט ביי ביידע פּיאות אויף שטעהנדיק, מיט אַוויילד פרימין גיטריי סטאַטש, אזא רשע זאָל זיין אין אַחר, ווי יודישע קינדערליך לערנין, רבונג של עולם קידשא ברוך הוא האָב רחמנות אָף יודישע קליינע קינדערליך, אזא רשע זאָל לעהרנין מיט דיינע יודיגט קינדערליך, ניין, גיין איך הייס ניט בשום אופן ניט, אוי אין וועה געשריגן, איין עדרליכן יודיגט אַטאַכטער זאָל נעהטין אזא פושע, אזא רשע, ניין, גיין, איך הייס בשום אופן ניט, גיין בשום אופן ניט, גיין איך הייס ניט (דער ר' ... וואָלט זעך ווייטער צעברענגט אין אפטר געהייסן פין דער שטאַט אויך ארויס טרייבען, האָט ער זעך דערמאָהנט, אז מען דאַרף געלט נעהמין, איז ער געבליבן אַמיניט שטיל שווייגינדיק אין אַקיק געטיהין אָף מיכלן.

מיכל דער קליגער, האָט זעך תיכף גישטויסן, אין טיהט זעך אַנעהם צים געלט בייטילע ווי עס הענגט ביי איהם אַפּין האַלו, אין טיהט אַוויז דעם ר' ... (ווי איינער רעט אַט איזיס, וואָס דיא ווילסט ר' ...) דערביי זאָגט ער רבי דער שמש האָט אַיך ניט דעם אמת גיזאַגט, קהל זאָל לעבין האָבען מיך צי אַיך געשיקט, ציך צי בעטין איהר זאָלט ביי מיר נעהטין אָף אַפּדיון, כאַר מיין עבירה בין איך עוין געניג אַפּגעקייטין הרפּת אין בושט, זאָגט רבי, ווי פיעל זאָל איך אַיך גיבן אָף אַפּדיון, איך האָב אַכט יאָהר געהאַרוויט אָף מיינע עטליכע גראַשין, קהל האָב איך אויך גיגיבן צעהן גילדין אָף אַטרינק, זאָגט רבי מיט רחמנות ווי פיעל זאָל איך אַיך גיבן אָף אַפּדיון, דאָס גאַנצע זאָגיקן האָט מיכל זייער גיך אין גישמאַק אַפּגיזאַגט אין צוויי מיניטין.

ר' ... האָט ניט צייט גיהאַט זיך מישב צי זיין, אין מיט אַגרויסקן שווער רין פריבין קרעכץ זיך ציריק אָף דער באַנק אַזעץ גיטיהין, אַפּ גילאָזיט די

פיאות, נאָך אַקרעכץ אין נאָך אַקרעכץ, דער נאָך טיהט ר'... אַזאָג, רשע אַזוי פיעל ווי פיעל דיין נאָמין באַטרעפט. אַזוי פיל גילדיגס זאָלסט די גיבין ר'..... אייניקיל אָף אַפּדיון, הערסט די רש :

שמעריל טוביהס האַפט אַקריידיל אין באַחשבונט, מיט אַזאָג זקיראַטנע הינדערט גילדין (אין טיהט זעך אַקעהר צי מיכל בעלפער) צעהל בחור, אין מאַך קיין הַיִת נישט, עס וועט נישט פעהלין, חלעבין דיא האַסט אַמול וואָס דיא הייסט נישט נתן וואָלסט דיא געמיזט גיבין תק זהובים, גיב גיכער ווייל דיא הייסט מיכל אָף דיין טהיף מול, נאָר הינדערט גילדין.

מיכל בעלפער זעהט אַז ר'... קיקט שוין זייער שטאַרק אין וויל שוין די הינדערט גילדין אַשלעפּטיהין, הייבט ער אָן מיט אַרחמנית פנים צי בעטין, רבי לאַז גיניג זיין האַלבע גילדיגס, ווי מען גיבט פּריס כּופּר נפש געלט צי האַלבע גילדין, חלעבין איך האָב נעביך זייער שווער געהאַריוויט אָף מיינע... ר'... ווערט אין פעס גיבסט די רשע ווי ר' שמעריל האַט באַחשבונט היכף איז גיט, אַז נישט וועל איך....

מיכל זעהט די שפּיעל איז פאַרן טייוויל, אַזא ר'... האַט ליבער געלט פּין רחמנית, טיהט ער מיט אביטערן קרעכץ אַצעהל שמעריל טוביהס אין די הענט אריין, אין קלינגט אימיסנע מיט איטליכין גילדין בשעת צעהלין, ער האַט גיהערט, אַז פּראָסטע פּאָווערן ביי אַפּיהר האַלץ קויפּין, העלפט דאָס קלינגין מיט דעם געלט בעסער אויסצידינגען, אין צעהלט אָפּ נאָר ניינציג גיל-דין (ער טיהט אַקיק צו ר'...) רבי אַיָאָה די צעהן גילדין וואָס קהל זאָל לע-בין, נעמט איהר אָן, זיי האַבען דעך אייך געשיקט דעם פּדיון, אַיָאָה רבי. ביי ר'... האַט טאַקע דאָס קלינגין געפּועלט, אַז ער האַט געשוויגן, האַט שוין שמעריל צי גינעהמין די ניינציק גילדין, נישט מעהר.

נאָר ר'... האַט חוץ דעם געלט עפיט צי באַברעטין די גאַנצע זאָך אַזאָג געטיהן מיט אַכריבער הויה אַהאַלב יאָהר דורך אַנאַנדר זאָל מען איהם נישט אַויף ריפּין, אין נישט צי לאַזין צי קוֹך ש לב נה. הערט איהר רבותים, מיכל בעלפער איז נעביך אַוועק גיגאַנגין מיט אַשוועהר האַרץ אין מיט אַגרינג בייטילע, שפּעטליך איז שוין גיוועזן, אין ביי אַתענז טאָג שלעפט מען די נאַכט-שטערין (אָדער ווי אַנדערע ריפּין די בראַמפּין שטערין ווייל אַז שטערין שטעהן מעג מען אַטרינק בראַמפּין טיהן) באַצייטן אַרויס, איז דער עולם צי גאַנען איטליכער זיין וועג.

ר'... האַט דער טאַפט אַזא באַרג געלט, אַזוי פיעל מאַכט ער נישט אַפּילו אין פיר שטעט, האַט ער נאָך דער וועטשירע תּיכּף געהייסן איינשפּאַנן די פּיהר, איז אַוועק גיפּאָהרין, ווייטער לאַגין, ווייטער מעשהות דערצעהלין, נישט גיך וועט זעך איהם אַזא מעשה טרעפּין ווי אין לאהיהפּאָלי. די שטאַט לאהיהפּאָלי האַט גיהאַט וואָס-כּין לאַנג צי רעדין אין צי שמיסין פּין מיכל מצבּהסי מעשה, ווערטליך גלייכע ווער-טיליך זענין געפּלויגין אַלץ אָף מיכלס מענית אין אָף זיינע מענית. אהרן שמש האַט צעריסן די תּנאים, ר' שלמה בעסעכיס האַט איין אַנדערע באַלפער צי גינעהמיה.

דער ערשטער יודישער רעקרוט

8-מע סצענע.

האַנצִי (לַאכט) די זאַלסט גיוועזן הערין וויא ער האָט גישפּרינגן פאַר שמחה אין זאַלסט גיוועזן זעהן זיין זיגן: „פּרימהלע מיין, פּרימהלע זיס, אַ כּפּרה זײַל איך ווערין פאַר איהר פּיס“, וואָלסט די גיהאַט אַ גאַנץ יאָהר צי לאַכין. „וואָס, זאָגט ער, פּרימהלע מיין, פּרימהלע פיין, זאָל נאָר אַ פּיפּס טיהן, וועל איך ניט אַ טראָפּן, ניט אַ קאַפּ בראַמפּין נעמין אין מויל אַרײַן“, חאַ-חאַ-חאַ! (זי לאַכט) אַז איך האָב איהם גיוואָלט אַרײַף ברענגין, ער זאָל זעך פּר שרייבין אַלײן פאַר אַ נעקרוט, האָב איך איהם קלאַמירשט גיגעבין אַ פינגיריל, וואָס עס איז ווערט אַ גראַשין, איך האָב איהם גיזאַגט, פּרימהלע האָט איהם דאָס גי-שיקט, (זי לאַכט) חאַ-חאַ-חאַ! האָט ער דאָס אַ ביסיל אָן גיהויבן צי קישין אין ווידער גישפּרינגין, „פּרימהלע מיין, פּרימהלע פיין“ גיזינגן אין איז גיוועזן גאָר גאָר העט אַרײַף צי פליהן אין הימיל אַרײַן.

פּרימהלע (איז שאַרק פּרטראַכט אין הערט פּאַרט צי אישליכט האָרט, אין קיקט אַרויס פּין רעם פענעצער) נאָ, אַז איהר האָט איהם גיזאַגט, ער זאָל זעך אַלײן פּר שרייבין פאַר אַ רעקרוט, נאָ וואָס האָט ער גיענטפּערט?

האַנצִי חאַ-חאַ-חאַ! (זי פּר היסט ויך לאַכינדיק) האָט ער זעך גאָר מיטש גיוועזן מיינסט די ניט אַ מיניט? „פּין פּרימהלעס וועגין, אַז פיין פּרימהלע הייסט, געה איך אין פייער אַרײַן, אַדער אין וואַסער אַרײַן תּיכּף, פּרימהלע איז זיס, אַ כּפּרה זאָל איך ווערין פאַר איהר פּיס“,—דאָס האָט ער גיזינגן אין גישפּרינגין, וויא אַ משוגענער, אין אַלץ גיקישט דאָס מעשינע פינגיריל. פּרימהלע אפּשר האָט ער גימיינט דאָס פינגיריל איז אַ טייערס ווער ווייסט וויפּיל דאָס פינגעריל איז ביי איהם אַיין גישאַצט.

ד'אנצ'י וואָס רעסט די, מיין קינד, אין דער פינצטער ער האָט דאָס גאָר ניט אן גיקיט אַפילו, נאָר וואָס איך האָב איהם פיר גיזאַנט, אַז פין פרי-כהלעכ האָנד איז דאָס פינגיריל, האָט ער עס גיקישט אין גיקישט. די זאָלסט גיוועזן זעהן זיינע בונד, וואָלסט דיא גילאכט אין דעך ביי דיא זייטען גיהאל-טין, אַזא כה יעשהניק, וואָס טויג איהם געלט, וואָס טויג אים עפיש, כריטהלע מיין, פריטהלע פיין, פריטהלע איז עען, פריטהלע איז זיס, אַ כפרה זאָל איך ווערין פאַר איהר פיש" — האָט ער גיזינגן אין גישפרינגן, אַז איך האָב מורא גיהאַט, עמיצער זאָל ניט דער זעהן, זאָג, מיין קינד, וואָס ביזט די אזוי פֿר מיטט אין בלייך?

פריטהלע (מיט אַ שחערין זיפן) איהר זענט דעך אַ קליגע, וויא אזוי האָט איהר איהם אַרויס גיזאַנט אַזא גאַרישקייט, ער זאָל זעך געהן פֿר שרייבן אַליין פֿר אַ רעקרוט, דאָ געהט ער דעך אַוועק אַף אייביק פֿר אַ סאָלדאַט.

האַנצ'י חאַ-חאַ-חאַ! (וי לאַכט אין האַלט זיך ביי די זייטען) איך זאָל נאָר די מאַכע ניט אויפוועקען מיט מיין געלעכטער, איך קאָן ביך ניט איינהאַלטען פֿאַר געלעכטער, שטאַטש פֿין פריטהלעס וועגען אַז איך האָב איהם געזאַגט, פריטהלע זאָגט אַז אויב די האָסט זי ליב, וויל זיא, די זאָלסט דיך געהן פֿר דער גאַנצער שטאַט פֿר שרייבן פֿר אַנעקרוט, אַף דער ביניט דאָט ער מיך אַרים גיחאַפט (פריטהלע לנט אַוועק דעם זאָק אַריבין זיפנט שטאַרק, אין איז זייער בלייך, אין הערט זיך ניט צי) איך שעם מיך צי זאָגן, אין גיט מיר אַ קיש, תיכף אַז פריטהלע מיין פריטהלע פיין הייסט, געה איך גאַנץ פריה אין חתונה פֿר אַנעקרוט, אין האָט מיר ציגעזאָגט אַז גאַנץ פריה וועט ער דאָ פֿאַר ביי געהן מיט דער סיפליקע גרייטער הייט גיהתהיט, אין וויל דיך נאָר זעהן אין דיר זאָגן גיט מאָרגן, (וי טיהט אַ קוק אַרויס פינים פענצער) זעה נאָר אַט געהט ער דיא זעה, אויס גיפֿצט וויא צים טאַנץ אין קיטט טאַקע גלייך אַהער, אַזא לייד אַזא זעה טרעפט זעך ניט אין דער גאַנצער וועלט, קיט איהם נאָר אַן ער מיינט די וועלט איז זיין, חאַ-חאַ-חאַ, (וי לאַכט אין פֿר שטעלט זיך דאָס מויל) קיט נאָר זיא ער איז אויס גיטשאַגילט וויא עפיש רעכטט מיטענזיגזאַנט קראַפֿיווע וואַקסט הויך, וויא מכוער ער איז, גאַנץ שטאַקינדיק אויסגיזוואָגן די פֿיאַליך, וועה איז דער מאַכע וואָס האָט אַזא צרה, אַ גיט קדושל זעה נאָר אַט קימט ער געהט טער, איך מיז מיר צי האַלטן דאָס מויל איך זאָל אים גיט לאַכין אין די אוי-גין אַריין (פריטהלע ציטערט וויא איינע חאָס האָט קדחת אין רוקט זיך פֿאַר צי צים פענ-צער).

פריטהלע (מיט אַ זיפן) וואָס זאָל איך טיהן, זאָל איך איהם ענטפערן גיט יאָהר. האַנצ'י (לאַכט אין האַלט זיך צי דאָס מויל) חאַ-חאַ-חאַ, ענטפֿער אים קלאַמירשט, (מע זעהט אינים פענצער נחמנין געהן זעהר גיט אַן גיטהן, אויסגעזוואָגן אַ שטעקילע אין דער איינר האַנד אין דער אַנדער האַנד האַלט ער אַ באַפֿיר, ער געהט פֿר די פענצער אין טיט אַ שאַקל מיט אַ שמחה אין אַביסיל דער שראַקין דעם קאַפּ אין זאָגט גיט מאָרגן, פריטהלע קיטט שטאַרק צי איהם אין זאָגט ציטיריק גיט יאָהר) נאָ שוין ביזט די איכֿר גיקימין

די גאנצע זאך, אין פֿטיר, (וי זעהט פריטהלע איז זעהר בלאך אין וויל ועך אנדערלע-
 נין אף דעם אָן שפּאַר פינים בענקיל) וואָס איז דיר פריטהלע, האָב קיין מוֹרָא נישט,
 קיינער וועט נישט וויסן, ער האָט מיר גישוואָרין אַז ער וועט קיין שום מענש
 נישט זאָגן נישט אַ וואָרט, אַז דירויף בין איך שוין בײַה קיין נאָר נישט איך האָבס
 באוואָרנט, (פריטהלע ויפצט שווער אין טרערן שטעלן ועך איהר אין די איינין)
 גלייך די ווייסט וואָס פאַר אַ טובה דאָס איז פֿר דער שטאַט אַזאַ מה יעשהניק
 פֿטיר צי ווערן אף אייביק, ווייסט די וואָס ער האָט אַ ביסל גיטיהן בעכטן
 מיין מאַן איז גיגאנגן איבער דער גאַס אין זיין מַטָא וּמַתָן קימט דער מה
 יעשהניק פֿין הינטן אין גיט מיין מאַן אַ שנאָל אין דער גילי אריין אין טיט
 אַשפּרינג אוועק, נאָ וויא חאַפט מען אַזאַ שפּרינגער, מיין מאַן איז מבווש גי-
 וואָרן, אין האָט שיר גיחלישט.

פֿריטהלע (טיהט קיים אזוי ווי אַלאַך) נאָ דאָס איז פֿין יונגע מענשן אַ קאַטאַ-
 וויסיל, אָבער איין עהרליכער גיטער יונג איז ער דעך, אָבער קיין
 שלעכץ חלילה האָט מען פֿין איהם קיין מאָהל נישט גיוועזן אין נישט גיהערט,
 ער איז פאַר שאַרט (וי ווערט ווידער נאָר שטיב אין בליך אין שטאַרק פינצטער, האַלט
 מיט און האַנד ועך ביי דעם האַרצן, מיט דער אַנדערע האַנד האַלט זי ועך צי דעם מוח אין
 ויפצט שטאַרק)

האַנצן, האָב מיר נישט פֿר איביל יונגער שכל, שטאַטש אַז ניביוואַלע זאָל
 זיין אַ רעכטע שטאַט וואָלט מען נישט גידאַרפט חאַפֿן אַזאַ יונג אין
 אָפּשמיסן, מיין מאַן איז דעך פאַרט פרנס חודש, אין איין אַלטער בעל תּבֿת
 אין שטאַט, זאָג נאָר פריטהלע הערשט האָט די גילאַכט, אין עפיס ביזט די
 ווידער פֿר טראַכט אין ויפצסט, אין ביזט אזוי טויט אין אזוי פינצטער, האַ
 וואָס די מאַמע איז נעביך נישט גיזיד, איך וויל ווידער לאַסינדיק מאַכן אַז
 איך וועל דיר נאָך אַמאָהל דער צעהלן, ווי דער מהיעשהניק נחמן האָט מיך
 אַ ים גינעמין אין האָט מיר אַ קיש גיגיבן, האָב אים אַ רוח, ער האָט מיך
 שיר פֿרברענט מיט זיין פּיסק אַז איך בין אַמאָהל אויך זען וויא די קיקסט
 מיך אָן גיוועזן, מיין מאַמע איז גיוועזן אַ קרעכערין, פֿלעגן קימען פֿריצם
 אין פֿריצטעס—אַ יאַקעטאַ פּיענקי—אַ יאַקעטאַ לאַדנע אַמאָהל איז הערסטי
 אַריין גיקימן אַ יונג פֿריץ אַ שיינדיקער אין איז צי געפאַלן אין האָט מיר
 הערסטי אַ קיש גיטיהן, האָב איך דיר אַ גאַנצן טאָג גיוויינט, מיין מאַמע
 אַ גיטע מליצה זאָל זי זיין האָט מיך אויסגיטטראַפט הערסט די מיט די ווער-
 טער, מיין קינד לאָז ועך דיר דאַכטן אַ הינט האָט אַ לעק גיטיהן, נאָר דאָס
 גידענדק איך, אַז דער יונג פֿריץ האָט מיר אויך אַזאַ הייסן קיש גיטיהן ווי
 פייער, האָב איך מיך נעכטן דערמאַנט דאָס וואָס מיין מאַמע האָט מיר גי-
 זאָגט, אַט לאָז ועך מיר דאַכטן אַ הינט האָט אַ לעק גיטיהן, גאַט וועט מיך
 דער פאַר נישט שטראַפֿן, גאַט ווייסט דעם אמת אַז איך האָב נאָר גיטיהן אַב-
 די שטאַט צי פֿטרין פֿין אַנעקריט, עפיס אַ קאַטאַוויס זינט פֿרייטיק אָן, ווייניק
 אַלע מאַמעס וואָס האָבן קינדן (פריטהלע ברעכט די הענד, ויפצט אין איז זעהר בלאך

אין פינצער אין טרערין שפעלין זיך איהר אין די אויגן. זי וויל עפנים זאגן אין קאן דאָס מייל גיט עפנין. רער קאָפּ הענטט אַרָאָפּ) זאָג מיין קינד וואָס זיפצט די, גילויבט צי גאָט וויא דאָס פייגילע האָט גיוואָגט, מיין מאַמע האָט קיין קינדֶר גיט גי־האַט, איך וועל אויך קיין קינדֶר גיט האָבן דיין מאַמע האָט בײַה קיין יונג־ליך גיט, וואָס דאַרפסט די דיך צי זאָרגין אָט קימט דער טאַטע וועט ער אינז דער צעהלין ווי אַזוי דער כהיעשהניק נחמן האָט אָפּ גיגיבין דאָס פאַפיר אין הויף (פנחס רער הויטער קיסט אַרױן אין לענג אַנידער דעם קאַפּיליש, ער קוקט זיך גיט צי צי פּרומהלין, זי היבט זיך קייט אויף אין וויל הערן וואָס ער וועט דער צעהלין, ועצט זיך צירוק אָף דער קאַנאַפּע, זי איז בלייבֶר ייא א טייטע אין פּר שרייפּן דאָס מייל, די אויגן זענן וויא פאַר גלייזש אין ברעכט די הענט).

פנחס. נאָ האנצי איהר זענט אַ בעל מלאכהטע, איר זאָלט גיוועזן זעהן וויא דער נחמן איז גיקומין גלייך אין הויף אַרױן, רײ אהרן איז אויך דער ביי גיוועזן, דער יָר האָט גיטיינט תקיִלֶת עס איז עפּיס רעכטס אין דער קאַפיטאַן ספּראַוויניק איז גראָד גיוועזן ביי אינזער גראָף איהר ווייסט דעך אז גייהס איז דעך אַלץ מיט גרויס גרויך אַלץ האָט דער ספּראַוויניק גיוואָגט, גראָף גיביוואלסקי עטיצער איז צי דיר גיקומין האָט מען דאָ אַרױן גילאָזט דעם כּחיר ער האָט טאַקע גישיינט, (פּרומהלע פּאַבט צי די אויגן אין העלש זיך מיט דער הענר ביים האַרצן אין ציטערט, בלייבֶר פינצער וויא די ערד) גיט ער דעם ספּראַוויניק דאָס כאפּיר אין זאָגט מיט אַזא הַשֵּׁק נאָך דער צי איך וויל זיין א רעקרנט פּר דער גאַנצער שטאַט (פּרומהלע מיט אַ טאַקיל אין אַ טרעם מיט זיך וויא אַ חולה נופּל) אין רעט נאָך גיטענזגיוואָגט אַזוי גיט פּויליש דער צי רײ אהרן אין איך האָבין מיר גאַר גיציטערט, וויא דער ספּראַוויניק אין דער גראָף האָט בין איהם אָן גיהויבן אָפּ צי רעדן, שטאַטש אַזא שיעָר מענש, אַזא יונגער מענש, זאָל זיך אַליין אַזיעק גיבין אָף זיין גאַנץ לעבין פּר אַ סאָלדאַט (פּרומהלע ווערט ווי פּר טייטע אין דאָס מייל איז איהר פּר צייגן זי טיטש ייִדער מיט זיך אַ טאַראַקין טרעם) הערט די פּרומהלע די הערסט גיט ענטפּערט דער בחיר, דאָס וואָס איהר זאָגט מיר ווייס איך אַליין נאָר איך וויל אַזוי איך טיה דאָס מיט גרויס תּוֹשֶׁק, איך וואָב דערפּין גרויס העָאָה פּר שוואַרצט איז די מאַמע גיוואָג ריין וואָס האָט אַזא זיין, ער האָט אַ ביסיל גיעפּינט די פּאַשטשעקע אין האָט גיוואָגט ער וויל זיין אַנעקרוט פּר ליב שאַפט קיינער האָט גיט פּר שטאַנן וואָס ער מיינט נאָר מיר (פּרומהלע עפּינט די אויגן, אין ציטערט מיט הענט אונ פּיס) נאָ האָט מען אַרױן גיבראַכט די גיטע שווערע אייזורנע קייטין אין ווע האָט דעם גוטין נחמנין אָן גיטיהן אָף בייִרע פּיס (פּרומהלען באַשלאָגט אַ קאַלטער שטייט זי פּר וואַרפּט דעם קאָפּ) אין 2 סטאַראַוויס וויס צי גישטעלט צי איהם, תּיכּף גישיקט נאָך קהל זיי זאָלין וויסן דער פּיין, מיינט איהר מיין נחמן האָט זיך עפּיס דערשראַקין, אַדער ער איז איינדיק גיוואָרין (פנחס איז אַזוי טרוד האַנצין וויא מעשה צי דערצעה־לין, אַז ער זעהט נאָר גיטש צי פּרומהלען זי יעדט צום אויף גיוויקלש אין איז ווי אַ טויטע נאָר וי הערט נאָר אַלין וואָס פנחס דער פּאַטער דערצעהלעט, אין גיט זיך אַזיעק אַלע מאָהל

ווי אַ חלה ניכל, אָז די סלינע נעהט איהר פינים מויל, אין טיהט דאָ בח די חערטיר אַ זיפן) חלילה ווי צים טאַנן איו ער גיגאַנגין, דער גראַף האָט איהם גיגיבין אַ טרינק בר־מזין, האָט ער גיזאַגט ער טרינקט ניט אַ קאַפּ, ניט אַ טראָפּין, פּין נעכטין אָף דער גאַכט אָן (פּרימהלע עפינט די אויגן) זאַרגט אײך ניט חאַנצי, איך בין ניט אַוועק גיגאַנגין פּין דאָרטין, ביז דער ספּראַוויק האָט איהם גיהייסן אין די שווערע קייטין אַרױף לעגן אָף אַ וואָגין מיט צוויי סטאַראַזיס אין דעם יודין לאַוושע גבריאל יעד דער צי מיט אַ ראַפּאַרט אַוועק גישיקט אין גאַראַד זריין, אָהאָ ער איו שוין אָף דעם וועג, פּין דאָרט וועט ער שוין אייביק ניט ציריק קימין (פּרימהלע טיהט ווידער אַטערס מיט זיך אין נאַנצין אין ריהרט זיך שוין דער נאָך ניט, נאָר זי הערט נאָך האָט אַ פּנים, פּנחס איו אָבער אַלין טרוד חאַנצין צי דער צעהלן, אין זעהט נאָר ניט אַהין צי פּרימהלן, חאַנצי איו אייך טרוד צי ציהערין אין האָט גרויס הנאה דערפּין) דער גאַנצער הויף האָט זיך פאַרווינדערט אָף דעם חשק פּין דעם נחמני, אַ שענער יונג איו ער צום שלימקל (פּרימהלע האָרזילט, אין איו נאָר אויסן גיבליבן פּנחס קיקט זיך איהם צי איהר, אין וזרט זעהר דער שראָקין) וועה איו מיר, פּרימהלע, וואָס איו דיר, ביטער איו מיר, חאַנצי זעה נאָר (ער ברעכט די הענט אין נעהט צי זי איהר אין ניט זיך אַ זען מיט בירע הענט אין קאַפּ אַרױן) איהר זעהט ניט, זיא איו דעך גאָר פּר־ביי, וועה אין אָך איו מיר, חאַנצי גיכער.

פּרימורלע (טיט אַ שטאַרקן הייכן נישרא, חיי אינער וואָס מע ניט איהם מיט אַ האַק אַ זען אין קאַפּ אַרױן) אוי (אין) פּאַלט אַראָפּ פּין דער קאַנאַפע אָף דער ערד חיי אַ קלאָץ פּין דעם שטאַרקין נישרא האָט זיך ציפרה אויף ניהאַפּט פינים שלאָף, אין קמט אַרױן צי לויפּין באַרחים אין אַ צעהאַרפּינע פּאַטשאלע ניט צי גיבינדין אָף איהר קאַפּ, אַ קלוי־דיל וואָס זי האָט גיחאַפּט אייף דעם הוילין העמד האָט זי איון פּאַלע פּר טשעפיט, זי איו יעדו דערשראָקין אין קראַנק דער צי, איו זי זעהר בלייך, האָטשע זעהר שען נאָר נאָר טאַקע חיי אַ הילדע מענט לויפּט זי אַרױף אָף פּרימהלן, חאַנצי אין פּנחס זענין אייך זעהר דער־שראַקין, אַלע דרוו שרייען, אין וואַסען ניט וואָס צי טיהן, פּרימהלע לינט אויס נישטרעקט אָף דער ערד מע רחםט זי, מג שראַט איבר איהר, זי ריהרט זיך ניט, דער נאָך טיט זי נאָך אַ זאָג טיט אַ לשון וואָס מע פּאַרשטעהט קיים) מײן נחמן, מײן נחמן, אייכר מיר, אָה איך בין דײן (נאָך דעם טיט זי אַ האָרחיל אין הערט אויף צי לעבין) ציפרה (שריט חיי איון אַן ניהווער, אין רחםט זיך כּיים פּנים) מײן איין איינציג קינד מײן פּרימהלע, מײן איין איינציג קינד איו גישטאַרבּין (זי בלויבט חלישין).

דיא גינארטע וועלט

אלע קלוגע אומת וואונדערן זעך אף פאר צייטן.
ווי האָט מען גיקאַנט גלייבן אז כּיִשָּׁף זאָל עפּים באַטייטן;
צו גלייבן אין רוֹחַת אין שדים אין לצים אונ אין זנאכערס.
אין באַשווערער. אוצרות נעמער אונ אין כּיִשָּׁף מאַכערס.

נאָר ווי האָבן האַטשע אַזעלכע ליגין בירושה.
אַבער אונז יודין איז דאָס בעלשטייני נאָך מעהר בושה:
ווי קוכן מיר צו גלייבן אין אַזא נישט. אין אַזא תּלים.
אין אַזעלכע לאַ היו ולא נברא זאָכן. פון הבלי הבליס:
אונז יודין האָט גאָט ביה אליו אַ תורה גיגעבן.
אונ האָט אין דער תורה בפירוש אונז ארויס גישריפּן:
מיר זאָלן ניש גלייבן אין כּישף אונ אין רוחת.
יודין! די הייליגע תורה איז דאָך אונזער גאַנצער יחוס:
ווי קומען מיר יודין צו דער נאַרישער סחורה?
צו גלייבן אין אַזעליכס וואָס איז ווידער דער תורה:
פון די ליגין קוכס קיין כּאָהל קיין אמת ניש ארויס.
שווינדלערס. ליגנערס נאָר. מאַכן די זאָכן גרויס:
אַט צום אָפּ נאַרין קומס עס זיי גיס צו גיין.
עמיצין אַרויף צו כּיהרן אַף אַ פיין:
אזוי ווי איהר זעהט פון שאַריווקע אונ פון שפיציניץ:

מיט דעם נאָמין "גינארטע וועלט" ווי מיר דאָכט.
האָט שוין איינער איניס קאַרדאָן א טהעאטער גיכאכט:
איך ווייס ניש אריב יענען איז באַכט אַ גינארטע וועלט.
דאָס דאָ. איז איין אמתה מעשה גאָר ניש פּר שטעלט.
סיו אַבער תמיד נאָר אַ סדר המעשה וואָס גיפעלט.
דעריבער העב איך עס כּסדר אין 9 חלקים גישטעלט:
אין שפיציניץ איז אַלץ אמת. אונ אין שאַריווקע אַקוראט.
אַלץ אזוי וויא סיו באַשריבן נאָר דער צעהלט גלאט.
די מעשה האָט זעך דאָרט גיטראָפּין פאַר 46 יאָרס*
וויילט איהר גיוואָהר ווערין. סיהם חלעבין אהין אַ פּאָהר:

(*) הינט איז שנת ה'תר"כ אין ארעא.

די נעמין פון די מענשען וואָש קעהרין דאָ צו דר מעשה:

ר' לייב שפיציניצער: א חסידישער רבי פון די ניט גרוסע מפורסמים נאָר אין זיין ווינקיל איי ער א שאַרפער גיטער יוד, א בעל מופת, אונ וואָנט אין דעם שטעטיל שפיצעניק: צאל'ן זיין מקורב, א חסיד פון נעמראָב, א הילאָק א יונגער מאַן פון 36 יאָהר, אונ טויג פאַר א ביישפילער:

רה"ל: צאל'ס טאָכטער, א יונג ווייביל פון א יאָהר 18 זעהר קליג נאָר ניט שען: מען מימילט אָף איהר שטאַרק:

יודיל פּעקיל מאַכער: פון מעויבז, א יונגער מאַן וואָס זיין מו"מ איז סחורה צו פּעקלין:

ר' שאַל אָכטערער: א באַטאָגטער יוד כּון אַרום אָסטערע, וואָס האַנדילט מיט געהילק קיין דאַנציג:

ר' נח: א פּראָסטער רענדאַר וואָס האַלט מיהלין אַרום שפיצעניק:

ר' בּני: א ביינ אין שאַריווקע, א זקן, א למדן: ער איז א שדכן צוא מאָהל אויך: ניט זעהר קליג, נאָר זעהר פּרים:

כאַני זער רייכער: דער גרעסטער עושר אין שאַריווקע. ער האַנדילט מיטען פּריץ פון דר שטאָט. ער האָט א גרוס איינפאָהר הויז:

אחוץ דעם האַלט ער א פּאָסטטאָווע שטאַנציע אין א דאָרף א מייל פון דער שטאָט: גיסי: מאַני דעם רייכענס ווייב, גאַנץ קליג, נאָר א ביסעל טובליך: זי איז רחלס מיָה:

פּעסי: כאַניס מיט גיסעס א טעכטרייל פון 16 יאָהר, זעהר זעהר שיין, אונ א קליג ווייביל דער צו:

יהוּאַליק: פּעסיס מאַן ערשט 13 יאָהר אַלט, לערינט נאָך אין חדר: זעהר מיאוס, אונ ניט קליג:

אַגאַפּאַן אַגאַפּאַניוויטש וואָדקין: א געוועזענר אַפיציר, אַצינדערט זעהר אַלט אונ אַרים, אונ א גרויַשר שיכּר, ער

איז דאָ א שרייבער ביי מאַני דעם רייכין, אָף דער פּאָסטטאָווע סטאַנציע: פּאַמאַ: וואָדקינס פלימעניק, ער לערינט זעך ביי דעם פּעטער לייען אונ שרייבין, אונ איז א יעמסטשיק:

יטראָל עמישןפּאַק: א יונגער יונג פון 20 יאָהר, א שטשאַגיל אונ קאָן זעהר וואָיל שרייבין מאַסקוויטיריש: א דורך געטריבענר קליגער

יונג: ער איז א שאַפּער אָף דר סטאַנציע:

בעריל יתיב: איין אַלטער יוד, א קרעטשמאַר וואָס האַלט די שלאַכאָווע קרעטשמע פון דעם דאָרף ווי די סטאַנציע איז: א גרוסער אַרי-

מאַן, א שוואַגער מאַני דעם רייכנס:

טרוינע: בעריל יתומס ווייב מאַני דעם רייכנס א שוועסטער: א בריה א יודינע:

עפנים: אזוי הויך ווי צוויי מענטשן גרויס. אונ או עס וויל, ווערס עס קליין;
אחוץ: יודין אונ ווייבער, יונגליך אונ מיידליך, יעכשטיקס, א פאָשטליאָן,
איין אלטע באביצע, א בעטלירין, א שמש, אונ א סטאַראָז:

דאָס טיהט זעך אין שטעטיל שפיציניץ, אונ אַך דר פאָשטס אָווע
סטאַנציע, אין שטעטיל שאַריווקע, אונ אין דער שלאַכאָווער

קרעטסע:

ערשטע סצענע

1.

אין שפיציניץ ביי דעם חסידישן רבין ר' ליב שפיציניצער

ראש חודש ניסן:

ואין דער מיטען נעטיל נאָהנט פינים בית מדרש איז אַ גרויסע נייע
שטיב—אין שפיציניץ היינט א הויז טיב—דער דאך איז פון שטרוי נאָר אַרום
מיט א שורה שינדלין. א טיר גייט אין דער גאס אַריין: ביר עפינק דיא טיר
אונ קומען אַריין אייניגעניק: א גרויסע שטיב מיט ווייסע ווענס אַריס. דאָ
שטייט אלאנגער טיש גיגרייט, אַריס דעם טיש זיצן אורחים, אין שטיב שטייען
היימישע שפיציניצער יודין, אויבין אַן זיצט ר' ליב דער גיטער יוד, אַהוכער
א גראָבער מיט אַרויסער גראָבער באָרד, אונ פאות רויטע לאנגע גלייכע, אַן
ניטאַהן אין אוויסער זפיצע, אין אוויסער יארמיקע א באַמוֹנֶנע געאַרביט נאָר
פאַר שוויצטן, פאַר אים אַפּין טיש ליגט א זוהר אַפּין, מיט איין עלינבויוגין
האלט ער זיך אינטער דעם קאַפּ, איז מיט דער אַנדערער האנט מאַכט ער
אלע מאָהל אַקיליק אונ קרעכצט דער ביי, אונ קנייטש זיך: די אויגין מאַכט
ער צו צו מאָהל, אונ מיט אַמאָהל גלאַצט ער אין זוהר אַריין, דער ביי נעמט
ער מיט דער גאַנצער האנט עסן פינים טעלער אונ לייגט אין כויל אַריין;
אלע אורחים אונ די היימישע יודין וואָס שטייען אין שטיב אונ אַריס דעם
טיש קיין אַך ר' ליבין: צאָלי דער נעמראָבער לויפט אַריס דעם טיש אונ
סודיט זיך כּאָ מיט דעם אורח, כּאָ מיט יענים, אונ איז כּשמש ר' ליבין, איהם
צו דער לאַנגין עסן אונ טרינקן: א טיר וואָס גייט אין אַנדערע חדרים אַריין
איז אַפּין, דאָרטן שטייען ווייבער אונ קיין אויך צום טיש: צווישן דיא
ווייבער זעהט מען רחל צאָליס טאַכטער אַנידריק ווייביל ניט שייך, נאָר
קאָפּדיק, מאָדנע גישלייערס אַן א שטערניטכיל; אינטער גיבינדין דאָס מויל
מיט אַרויט שטימביריל. אין שטיב איז שטיל נאָר אַגעשיטקעריי:)

צאָלי: (א קליינער אַ שוואַרצער מיט אַ שוואַרץ בערדיל: אין איין אַלטן

קאכטין מיט אטערקישן גארטיל שלאבעריק צו גיגארטילס, מיט איין אלסין ספאָדיק אין פאנטאָפיל, די פאָליס פאר שטעקט, זעהט מען ארויס לינוואַ:טינע צעריטינע פלידירין. ער נעמט צו פון אַ אינגילס הענט עטליכע פאָסטיוויצע מעד אונ צישטעלט אָף דעם טיש, אין איסליכען פאָסטיוויץ שווימט אַריס א גלאָז: זער נאָך שטרעקט ער אויס די הענט חיא דיא אַרביל באַמ. בלין זיך איבער די אורחיס קעפ אונ האַפט אַ שטיק פיש אַראָפּ פון אַ פילי-מיסיק אונ עסט, דער בייא טאַקע זאָגט ער: פֿסיט איז פֿסיט, גיוואַזין האָב איך מיך אין סעודת ראָס חוֹרָס איז אַ מצוה צו עסין פֿסיט, אונ דער צו ראָס חודס גיסן, אונ דער צו פֿסיט ביי אַזאַ צדיק סעודת ראָס חודס, ובפרט איך בין לאַ עליכס פֿסיט זעהר הינגיריג מסינה הינגיריג, טיה איך מיר פֿסיט איז פֿסיט אַחאַפּ אַסטיק פֿיס אונ עש, אונ גאָר ניסט: (ער עסט מיט ביידע הענט:)
אַלע: (שמייכלען) זייער גלייך, צאלי איז גירעכט, זייער גלייך. (אַלע קיקן אָף צאלין):

צאלי: (האַט גיך אויף גיגעסין דאָס שטיק פיש). אַפֿפֿר וועל איך פֿסיט איז פֿסיט אַבישיל מסקה אויך טרינקין. מלא בראַמפֿין האָב איך שוין גיטרינקין פֿאַר די פֿיס 2. מאָהל פֿסיט; בכדי נאָך דיא פֿיס יוצא צו זיין. האַ, גאָר מעד וועל איך פֿסיט אין אייניס פֿסיט פֿאַר זיכין, אונ טאַקע טרינקין:
ר' ליב שפּיצניצער: (הייבט אויף דעם קאַפּ מיט אַ פֿרייליכקייט): זאָג גאָר צאלי, מלא פיש האַפֿין איז גיוועהנטליך. אַדערע האַפֿין פיש פון אַטייך, דו האַפֿסט פון אַטיש, אַלץ, אַביגיחאַפֿט, גאָר אָבער מעד, האַפֿט מען נישט. נאָך מעד מיו מען שיקין:

אַלע: זייער וואָיל, אָט דאָס איז גיוואָגט (מען לאַכט) חאַ חאַ חאַ. זייער וואָיל גיוואָגט, ניט וויא דוא צאלי זאָגסט דינע אויס גיוועפֿטע ווערטליך. דער רבי איז גירעכט. מעד האַנט מען נישט, נאָך מעד מיו מען שיקין, מעד האַפֿט מען נישט, נאָך מעד מיו מען שיקין:

צאלי: אָבער אַז איך וועל פֿסיט ווייון דאָס יונגיל וואָס איך האָב גי-שיקט נאָך מעד, אונ פֿסיט, אָט דער מעד וואָס סטעהט אַפֿין טיש האָט דאָס אינגיל גיבראַכט פון מיין סיקיכץ: מעג איך דעך פֿסיט אַוודאי טרינקין ה.?
(ער האַפֿט אַ פאָסטיוויץ מעד פיניס טיש אונ טרינקט פיניס פאָסטיוויץ אָן א גלעזיל: ער הערט אויף אין כּיטין צו טרינקין, ער האַלט אָבער דעם פאָסטיו-וויץ מיט ביידע הענט ביי זעך:)
קינדקא בריך היא. סיו דעך פֿסיט גאָר דיין מעד, און מעד איז אָף לסון קודס דבס, דבס מאַכט, דאָ בייס כּפיציניצער.
(ער טרינקט ווייטער).

אַלע: אוי שביניק צאלי, אַזוי וואָיל אין כּני וביה, חידשדיק גיוואָגט, גאָ צאלי גאָ צאלי.
ר' ליביש: צאלי, למען השם טרינק פאָוואָלי. דבש זאָל ניט מאַכין דיא ביסט שיכר.
אַלע: (פֿאַר ווינדערט) אָט דאָס איז שוין אַ רוח הקודש: אַ רוח הקודש פֿשוט.

צאלי: רבי האָט גאָר קיין מורא ניסט, איך האָלט סוין פּסיס ווייט פּסיס ביים ציריק דבּס. מאַכט ״סוין באַם דנאָ״.

אלע: אַ וואַ וואָיל צאלי, עס געהט איהם היינט דעם שיביניק. ר' ליבש: איך זאָג אָבער ציריק דבּש מאַכט ״שיק ברענגין דבּש״. אלע: אמת, חיקש פּיין וואָיל אונ טאָקע רעכט, גאָר צאלי זאָל גיבין געלט, ער וועט ווידער זאָגן אז ער שיקס דאָס יונגיל נאָך מעד אז ער שוין פּטור.

ר' ליבש: (מאַכט ווידער איין ערנצט פּנים אונ טיהט אַ שטארקין גלאַץ מיט אַ ברים אונ הייבט אָן צו זאָגן מיט התלהבת) גיניג, גיניג גלייכע ווערטליך, לאַמיר בנסער שמיסן אַיין אמת וואָרט. אונ טאָקע פּיניס דבּש: האַ האַ האַ. (ער קרעכצט) דבּש איז גיימטריא שוין ראשי תיבת שקר וכזב, דאָס איז דער שורש פון דער סיטרא אהקא, דעריבר, דעריבער, פאַר שטעהט איהר, פאַר שטעהט איהר, מיו דער גיטער יוד, מיו דער גיטער יוד, מיו דער צדיק זעהן אַרויס צוא ציהין דיא נציצית הקדושים פּיניס דבּש. כדי דיא סטרא אחרא זאָל קיין כוח ניט האַכין. אונ פּיין דער ש״ו זאָל ווערין ראשי תיבת ״שיכע ויהיה אם שמע״ ווי דער בעל שם זכרונו לברכה האָט גיזאָגט ״אברהם אבינו האָט גימאַכט פּיין גוים יודין, אונ איך מאַך פון אידין אידין״ אַ מאַהל אז ער איז זכרונו לברכה ביזן גיזאָרין אָף זיינע לייט, האָט ער זוי גיזאָגט, איהר מיינט אַז מיט פּאַסטילס קיבט מען אין גן עדן אריין גיין, מען מוז גיט גיט האַריווין, טאָקע מיט עסן אונ מיט טרינקן שטארק האַריווין ביז מען זאָל קיבין צו דער בחינה צדיק מושל: מען זאָל כּמסלה האַבין איבער זער סטרא אהרא, ביי איהר ארויס צו שלעפּין די נציצית הקדושים. דענצאָהל יוערט ערשט ביי יראת אלהים דאָס מיינט מען ביי יראת 2. מאַהל יראה יראה פּניבית אונ יראה היצנית האַ האַ האַ. זער בלייבט ליגין מיטין קאָפּ אָף ביי דע קיליקיס אָפּין זוהר איז ברימט עטל כע מיטט: אלע גייען גאָר ארויס אונ פּאַר גלייסן מיט די אויגן, איז ארויס אונ ארויס איז אַ ויפּעריי אונ אַ גע״ קרעכצעריי, מיט אַ מאַהל האַפּט ער זעך ארויף איז גלאצט ווידער ארויס אונ ארויס אונ טיהט מיט אַ מאַהל אַ זאָגן לאָז מען גיכער גיבין עסן, מאַכט קיין שיהות ניט. דיא אורחים דאַרפּין אפּשר אַוועק צו פּאַרין. צאלי ריהר דעך, ריהר דעך צאלי.

צאלי: (געהט צי צו די ווייבער) גאָ סוין, גאָ סוין. פּסיס איז פּסיס, גיט גיכער עשין: אז דער רבי זאָגט גיכער, מיו מען פּסיס אין דער גיך גיבין די לאַקסין מיט יאָר, אונ זאָרעז טאָקע דאָס פּלייס. אַט געה איך אַליין צום פּריפּיצעק אונ וועל אַליין נעמען. זער שאַסטיס זעך אַריין מיט דיא וויי בער אין קעך שטיבעל, אונ קימט באלד ציריק מיט אַ גרויסער שישעל יאָך מיט לאַקסין, אונ שטעלט אַנידער אָפּין טיש תיכּף געהט ער ציריק אין קעך שטיבעל אַריין, אונ ברענגט 3 טעליר מיט פּלייש) עשט רבושים מאַכט קיין שיהות גיטט. פּסיס איז פּסיס האַפּט, איך וועל אויך האַפּין ציסען אַיך, אַיי סיו

ניסט קיין פיס, אף לאַקסען זאָגט מען חאַפּין, אַיאָה מען זאָגט, חאַפּין וויא
הייסע לאַקסין אונ דער ביי איז דאָ, אַ גיבראַטינש.

ר' ליבש: ווי איז דאָ אַ גיבראַטענש צאַלי? נאָך וואָס נאַרסט דוא
דעם עולם.

צאָלי: איך זאָג ניט דאָ איז דאָ אַ גיבראַטינש, איך זאָג דער ביי
באַם סָבן, מײן איך: ביי ר' אברהמלין דעם רענדאָר: (ער חאַפט אונ עסט
פינעם טיש).

אַלע: (לאַכען) חאַ חאַ חאַ. ער דרעהט זעך אויס תמיד אונ בלייבט
גירעכט: (זיי עסין גיך אונ טרינקען מעד גיך און מען בענטשט גיך: אַלע געהן
אַפיר פינעם טיש: ר' ליב געהט אַרײן אין אַ זײט שטיבעלע, צאַלי שטעלט
זעך ביי דעם טיריל, איינציג ווייס אַרײן צואַ לאַוין די אורחים).

צאָלי: (מיט אַ גילעכקרייל צו די אורחים) דאָ סטעה איך אווויין אָן,
אונ זאָג פֿאַיט ניסט קיין תורה אונ וועל פאַרט מאַכן געלט: פֿאַיט איז פֿסיט
ווייל איך בין אַגרויסער נצרך: אַז אַ איד האָט מעך אַ נימאַלט אַ פרעג גיטָהן.
ר' קרוב וואָס דאַרפט איהר? האָב איך פֿסיט גיזאָגט, איך דאַרף 13 גילדן א
וואָך, אונ האָב מסינָה גאַר ניסט קיין פֿרַנְטָה חלעבין: נאָ איינציק ווייס וועל
איך אַרײן לאַוין. אַנאָ ר' אידעל פֿעקיל מאַכער. (אידעל פֿעקיל מאַכער געהט
אַרײן אינעם זײט שטיבלע):

2

טאַקע דאָ תיבֿה אינעוועניק אינים זײַטן שטיבעלע ביי ר' ליב
שפּיצניצער.

(אינעוועניק איז דאָס זײַטען שטיבעלע מיט איין פענצטער. בייא דעם
פענצטער שטעהט אַ טישעל מיט נאָר איין בענקיל, גיבעט מיט אַ קישעלע,
דרוין זיצט ר' ליב שפּיצניצער: ביי אַ וואַנט שטעהט אַ בעטיל מיט ציצען בעט-
גיזאָנט פאַר בעט, אַף דער אַנְדֿער וואַנט הענגן דעם רבינס זיפּיצלעך אונ
טילפלעך: ר' ליב זיצט באַם טישל, פאַר איהם ליגען קוויטלעך אונ דעם רײס
סינָר, דער ביי אַ זוהר אָפּין, ער גלאַצט אַף די קוויטליך אונ קרעכצט אונ
קנייטש זעך. אונ קיקט ווידער אין זוהר אַרײן, אונ ברייט.

(יודיל פֿעקיל מאַכער אַגייטאָן אין אַ נײַעם גיטען קאַפטען מיט אַ זיידע-
נעם גאַרטיל, אין אַ גיט סובלין לאַפע:מיציל, אַ יונגער מאַן מיט אַ קליין בער-
דילען שטעהט אונ שוויגט עטליכע מיניט, אונ קיקט אַף ר' גינָן. דער נאָך
טיהט ער זעך אין גאַצען איין קראַץ מיט אַ היס. קעהרט זעך ר' ליב אים
מיטען פנים צו יודלין).

יודיל פֿעקיל מאַכער: (מיט עזות אַביסעל) יענץ מאַהל רבי איז עס

גיראָטֶהן, איך בין ב"ה בשלוה אַריבער, גאָר מיטען קנאַק. נאָר שוין ווייס אַף דעם שלאָך, איז עפּיס אַ הילטיי רייטינדיק אינז אַנגיפּאַלען מיטען גרויסען געשריי "ס ט ו י" ווי דער שטייגער איז, וואָס פיהרט איר, אַודאי אַפּעקיל? ס ט א י, אַט וועלן אָן קיטען מיינע קאַזאַקין פאַר געהס איך אייך, זאָג איך צו מיין שותף, שווייג, נאָר עס וועט רעכט זיין, מאַהלט אייך רבי מיין שותף איז נאָך ניט געניט אין די זאַכין; האָט ער גיבע זיך גיוואָלט ווי דער שרע-קין, זאָג איך צו דעם הילטיי, גאָר מיט גיטען. קימט אַראָפּ פינעם פּערה, וועלן מיר משה ווערין, מיין בחור איז אַראָפּ גיקראַכין פינעם פּערה, אונ איך מיט מיין שותף האָבן איהם גיט געבינדען, אונ טאַקע מיט זיין פּאַטשיילע צו געבינדן דאָס מויל ער זאָל גיט קאַנען שרייען, דאָס פּערה מיטען זאָטעל האָב איך העט אין וועלדעל אַרײַן געפיהרט, אונ האָב עס צו געבונדען צוא אַ בוים, אונ דעם מחותן האָב איך אין בויד אַרײַן געלייגט. אונ האָב אַפּאַהר געגעבן אקעגין א האַלבע מויל, דאָסין האָב איך דעם חתן אַנירער געלייגט אַף דעם שניי אין אַ זייט פינעם וועג. און בין גיך אַוועק געפּאַהרין, מעהר האָבין מיר קיין שום מכוּל ב"ה גיט געהאַט.

ר' לייב ש: א יוד? רחמנא יצילנו איזעס געוועזן דער מסור? (ער קרעכצט) א יוד, אַ הילטיי רחמנא יצילנו?

יודיל פ"ב: מיין שותף אפילו האָט געמיינט אז דאָס איז געוועזן דער רעכטער יהושע שענפעלד דער אַחַר־אַש, וואָס דער מיינסטער האָט איהם טאַקע אימיסע פון פּעטערבאַרג געשיקט, ער זאָל אַף דיא ערטער אַכטינג גע-בין, א משונהער חריץ אונ קימט אַרויס פון לייט: נאָר מייטענז געזאָגט אַ הילטיי אַ פּחד, אונ גאַלט די באַרד, אונ געהט אָן געטאַהן דייטסעריש, ווי דער שטייגער איז, זאָגן די וואָלע יונגען די אפיקורסים אַף איהם, שענפעלד איז אָן עהרליכער מאַן. (ער לאכט) חא חא חא. פליצים גאָר איין עהרליכער מאַן, דעם ווייב, באטר ער נעמט קיין געלט נישט. אַררבה הילטיי איינער, נעם יאָה געלט אונ זיי בעסיר איין עהרליכער יוד.

ר' לייב ש: איהר דער צעלט דעך אַז ער איז אַראָפּ געקראַכין מיט אייך משה צו ווערין.

יודיל פ"ב: דעריבער האָב איך געזאָגט מיין שותף, אַז ער איז זעך טועה, סיו אַודאי גיט שענפעלד, חוץ דעם איז אייך געדרינגען אז סיו גיט געוועזן שענפעלד, וואָרין שענפעלד ליגט אַנתפּיסה אָן געטאַהן אין גרויסע קייטין: חאַטשע ער איז אַ חרוץ. ר' לייב ש: אַט זייער הריצית איז אויך נאָר פון בחינת אַהר יים ד קדישא: דעריבער זענן דיא רשעים נאָר קליג מיטען מויל, אַף געלט האָבין, האָבען זיי קיין שכל גיט, דעריבער ריפט מען זיי "אַרימע בעלי עבירות" דער ר' יעקב יוסף זכרוננו לברכה, דער וואָס האָט געמאַכט דאָס ספר צפנת פענח, אונ דאָס ספר תולדות יעקב יוסף, אַז ער איז געווע-זין נעמריבער רב, דענצמאָל האָבין אַלע אידען פון נעמראָב אונ פון אַנְרַע שטעט אַלע מיט אַמאַהל אַנגעזעצט דיא דייטשען אין ברעסלי, אונ אין

פראנקפארט. האָט מען איהם דעם צדיק געפרעגט. רבי, אלץ מוז דעך שטעהן אין דער תורה נאָ זאָגטשע, ווי שטעהט עס, אז מען זאָל אָנוועצן דעם דייטש? האָט ער זכרוני לברכה ווי אַ גרויסער מוח מניה וביה גיענטפערט. יאָה עס שטעהט אין דער גמרא. און דוד המלך האָט געזאָגט צו די זקני ישראל „לכו פשוו יריכם בגדוד“ ביגידד מאַכט ביגאראַב ד'עם דייטש.

יודיל פ"מ: (פאַר ווינדערט) אַ וואָ. אַ וואָ וואָיל. חלעבין רבי מען קעהר טאקע צו פאָהרן צו אייך. אַט ווייסט מען ערשט וואָס מען מעג טאָן. פאַר דעם גיטען וואָרט וויל איך אייך רבי אויך עפעס דער צעלין וואָס איהר וועט הנאה האָבן, און איהר וועט הערין פאַר וואָס דער שענפערלד זיצט אין קייטין:

ר' ליבש: איך האָב אייך פאַר געסן צו פרעגין, ווי און מען האָט איהם גענעמין? איהר זאָגט דעך און דער מעניסטער האָט איהם געשיקט. נאָ ווי זעצט מען איין אַזינעם?

יודיל פ"מ: איהר זענט רבי טאקע גערעכט, און די יאָלדין זענן ניט קליג אין גאַנצען ווי מען דאַרף. דער שענפערלד איז גראַד אָן געקומען היינט-טיקען ווינטער קיין וואָלאַטשיסק שפעט בייא נאַכט, און ביי טאָג האָט מען געהאַט אַפּ געשמיסט מיט דעם אַקרוונע נאַטשאַלניק וואָס האָט צו זאָגן איבער אלע קאַמעריין און מיט אלע טשילענעס, האַלבע נאַכט זאָל מען אַריבער לאָזען פון יענער זייט 30 שליטען מיט סחורה מען זאָל זיי געבן צו טוזענט רוקל פאַר איטליכען שליטען; זיי האָבען צישען זעך איין געטהיילט, און דער גאָל-ראַדניטשע האָט אויך גענעמין אַ חלק; דער הילטיי האָט דאָס דער שנאַפט, און האָט גענעמין אַף דער גאַספידע דעם בעל הַבַּת איידעמס קאַפטען מיטען מיצעל ווי יענער האָט געשלאָפען, און האָט זעך אָן געטאָהן, מען זאָל איהם ניט דער קאַנען; און האָט ער זעך אַריין געמישט צישען דיא סוהרים מיט אַ לאַמטערין אין דער האַנט ווי אלע זענן געגאַנגען דאָ בייא דער רעגאַסקע מיט לאַמטערין אַריבער צו פיהרן די שליטענס מיט סחורה: פאַר שטעהט זעך, און 4 פערד זענן קוים געגאַנגען. אזוי איז געוועזן אָן געלאַדנעוועט סחורה אַף איטליכען שליטען; מין שענפערלד האָט געהאַט ביי זעך גרייטע קוויטלעך אָן געשריבענע, האָט ער איטליכען פון דיא סוהרים אַריין געשטיפט אין דער האַנט אַריין, אַ אידעש קוויטלעך, און די טשילענעס אַף מאַסקוויטערעש געשריבען:

ר' ליבש: וואָס פאַר אַ קוויטלעך למשל?

יודיל פ"מ: פראַסטע, סיי נאָר געשטאַנען אויף געשריבען „שענע פּעלד איז דאָ“ און ער טאָקע גיט דאָס אייך די קוויטלעך פון זיין האַנט אין אייערע הענט אַריין; ווער האָט דאָ צייט געהאַט צו לייענען? גאָר נישט, מען האָט די סחורה אַריבער געפיהרט ווי מען דאַרף. און דער גוטער שענע-פעלד איז זעך צוריק געגאַנגען אַף זיין גאַספידע און האָט זעך געלייגט שלאָפּען: ניט דער בעל הַבַּת, ניט דער איידעם האָבען געוויסט און ער איז האַלבע נאַכט ערגעץ געגאַנגן:

ר' לייב ש: נאָ, איז אפשר קליינע דורך דעם חס ושלום איין עיפּוב געוואָרען?
 יודיל פ"ט: חלילה, ערשט אָז איטלעכער איז אַהיים געגאַנגען, אונ
 האָבען אַטהייל איבער געלייענט די קוויטלעך, איז געוואָרען אַ גרויסע טרעג,
 וואָגע אַ פּחד. אַלע זיינען טאַקע משונה דער שראָקען געוואָרען, וואָס טיהם
 מען דאָ?

ר' לייב ש: נאָ, וואָס האָבען זיי זעך פאַר איין עצה געגעבן למשל?
 יודיל פ"ט: זיי האָבען זעך טאַקע נישט געוויסט וואָס פאַר איין עצה
 צו געבן, נאָר אַ סעקרעטאַר פֿון דער פּאָליציע האָט געזאָגט גיט מיר 2000
 רובל גיב איך אַ וואָילע עצה, אונ נעם מעך אונטער אַלץ זאָל גאָר כשר וועג
 רין: רבי איהר מעגט צוא הערין אַ חריוצית פון חכמת יון. אָז מען האָט איהם
 אנידער געלייגט די 2000 רובל, ביי נאַכט טאַקע האָט ער געהייסען אַלע זאָג
 לען אַהיים געהן אונ גאָר נישט אין זין האָבען אפילו:

ר' לייב ש: (טיהט אויפן) קידטא ברין היא שיקט אַמאָהל אַישועה
 אָדער אַ רפואה דורך אַ פּראָסטען רופא, אָדער דורך אַ טאַטער וואָס שפרעכט
 אָפּ: דאָס איז אַלץ דער סיטרא אַהראַט מעטה, אָז די סיטרא אַהראַט האַפט זעך
 אַרײַן אין דיא צינורת פינעם עילם העטיה. דענצאָהל (ער קרעכצט) איז איז
 מיר, דענצאָהל אַז דינים זענען שירה אַף אידען, ווערט די סטרא אַהראַ
 רחמנא יצילנו נהחוק. מיזען זעך צדיקים פּאַרין אוווען אַרום ממתיק זיין די
 דינים, אין צינורת צוא עפינען: נאָ וואָס האָט געטאָהן דאָס סעקרעטאַריל
 למשל?

יודיל פ"ט: אַז איך זאָג אייך רבי סיו אַחריוצית, טאַקע אַ פּחד פון
 אַחריוצית, דאָס סעקרעטאַריל האָט באַנאַכט נאָך געשיקט דיסאַטניקעס פון דער
 פּאָליציע, זיי זאָלען אַרײַם דעם שענפעלדס גאַספּידע היטען ער זאָל באַנאַכט
 נישט קאָען אוועק פּאַהרין, אונ אַז סיו טאָג געוואָרין, איז אַ דעסאַטניק קלאָג
 מערשט ווי תמיד געקומען פרעגין, אויב סיו דאָ פרעגדע אורחיס? אונ אויב
 זיי האָבן פאַשפּאַרטען? ווער איז דער פּריץ דאָ? אפשר אייך איין אורח? פרעגט
 דער דיסאַטניק אַף שענפעלדען: ענטפּערט דעך דער בעל הַכַּת "ניין", דאָס איז
 אַ יוד אונ הייסט האַר שענפעלד" טיהט שוין דער דיסאַטניק אַ געה צו נעג
 קנטער, אונ שמיסט אַף זיין קול, "אַ בילעט האָט איהר" מײַן שענפעלד רייבט
 זעך די אויגען פונעם שלאָף אונ טיהט אַ ווייז דאָס גרויסע פאַפיר פינעם מעג
 נישטער, זאָגט דער דיסאַטניק, אָדער גיט דאָס פאַפיר אַהער, אָדער אַז איהר
 ווילט מיר נישט געבן, זייטשע כּוחל קימט מיט מיר אין דער פּאָליציע אַרײַן,
 וועט איהר דאָרטן אַ ווייז געבן, אונ וועט אייך צוריק געהן מײַן האַר.

ר' לייב ש: נאָ האָט ער איהם געגעבן דאָס פאַפיר, אונ דער דיסאַטניק
 ניק איז מיטען פאַפיר אַנטלאָפּן געוואָרין מן הסתם?

יודיל פ"ט: דאָס טאָר מען נישט טאָהן, אונ דער צוא וואָלט דעך נישט
 געוועזן קיין חריוצית, ניין, דער שענפעלד איז אליין געגאַנגען מיטען פאַפיר

אין דער פּאָליציע אַרײַן מיט אַ גרוסער העוה, אונ אַ פּאַר דעסטינקעש האָבן איהם באַלייט: ער איז אַרײַן געקומען מיט גרויס חוצפה אין דער פּאָליציע אַרײַן, נאָר דאָרטן איז נאָך ניט געוועזן דער פּאָליציי מייסטער, הייסט איהם דער סעקרעטאַר—טאַקע דער רעכטער בחור—וואָרטען ביז דער אָדון וועט קומען; אונ נעמט צו ביי שענפעלדין דאָס גיטע פּאַפיר דאָס גרויסע, אונ טראָגט עס אַרײַן אינעוועניק אַרײַן ווי דער אָדלער שטעהט אונ מאַכט צו דיא טיר: מיין שענפעלד שטעהט אין געהאַקטע ווינדען 3 שעה דורך אַנאַנד:

ר' ליבש: האָט ער צייט געהאַט מהרהר בתשובה צוא זיין אָף דעם וואָס ער האָט יודען נעבאָך געלט איובאוועט הא. אונ אָף דעם וואָס ער גאָלט די באַרד?

יודיל פ"מ: וואָס טויג אײך דאָס, בעסער האָט דאָס סעקרעטאַריל דאָ געמאַכט אַ מלאכהלע מיט דעם פּאַפיר, אַז סױ געבליבען אַ פּאַפיר, טאַקע, אונ פּאַרט ניט קיין פּאַפיר: אזוי איז אַ חכמת יון. אונ מען זאָל שענפעלדין מיוען על פי זאַקאָן תיכף אײנזעצן:

ר' ליבש: ווי אזוי למשל?

יודיל פ"מ: דאָס סעקרעטאַריל האָט אין דעם מעניסטערס פּאַפיר אויס געקריצט דעם נאָמין אונ דעם נומער, אונ האָט אָף דעם געקריצטען אָרט, טאַקע צוריק אָן געשריבען דאָס אײגענע וואָס פריהר איז געשטאַנען געשריבען, טאַקע דעם נאָמען מיט דעם נומער צוריק, אונ האָט דאָס פּאַפיר אַני דער געלעגט דאָרטן ווי דער פּאָליציי מייסטער ויצט, אין אײנעם מיט אַלע אַנקרע פּאַפירען: ערשט אַז ךַּר גאָראַדניטשע צו דער פּאָליציי מייסטער איז געקומען צוא געהן, נעמט ער קלאָמערשט כסדר אַלע פּאַפירען לײענען, אונ שענפעלדס גרויסע פּאַפיר אויך, אונ רופט אַרײַן דעם בחור מיטען גרויסען געשרײ. "הע, ווער אײנעס דאָרטן וואָס האָט אַ פּאַפיר פינעם מעניסטער זאָל אַרײַן קומען" שענפעלד קומט אַרײַן וויא אַ וואָילער יונג מיט חשק "איך בין שענפעלד, דאָס איז מיין פּאַפיר", זאָגט דער גאָראַדניטשע צום סעקרעטאַר אַנאָ, לײען נאָר וואָס פאַר אַ שאַרף פּאַפיר דער האָט דאָ פינעם מעניסטער. מען זאָל איהם אײנעדיג פון אַלע פּאָליציעס אונ פון די פּאָלקין אפילו, געבן הילף אַז ער וועט דאַרפן אָפּ היטען מען זאָל ניט אַרײַן פיהרען קיין טריפה סחורות אין דער מדינה אַרײַן: נעמט דאָס גיטע סעקרעטאַריל אונ לײענט הויך, אַלע שרײבערס פון ךַּר פעדערשטײר שטיב הערין אונ שטעלין זעך אַריס:

ר' ליבש: נאָ, איז דעך ווידער גיט פאַר איהם, ווי הייסט ער?

יודיל פ"מ: הערטשע רבי: דאָס חריצית סעקרעטאַריל טיהט קלאָ—ערשט אײס גערין אַקיק אָף דעם פּאַפיר אונ זאָגט פּאַוואָליטשקע "עפּיס איז דאָ געקריצט ךַּר נאָמען אונ דער נומער" ךַּר גאָראַדניטשע נעמט דאָס פּאַפיר אַקעגין דעם פּענצטער, קיקען אַלע שרײבערס אפילו אויך צום פּאַפיר. נאָ טיהט ער שוין אַ הויכען זאָג, יאָ סױ געקריצט, יאָ סױ געקריצט, אפּשר איז דאָס עפּיס אַ מלאכה געמאַכט געוואָרין? אפּשר אײנעס גאָר ניט דיין פּאַפיר,

אפטר האָסט דו עכעצין באַנאָנביט וואָס האָט געהאַט דאָס פּאַפּיר, אָדער אפּטר געהרגעט? זאָג, וואָרין איך קאָן אַזאַ זאַך ניט שווייגען. דרוף איזעס אַ פּאַליציע אונ איך בין אַ פּאַליציי מיסטער, דאָ מין דער אמת אַרום קימען, זיי דיך כּוונה: וואָרין אַז ניט האָב איך קייטען אונ לאָז דיך אַייגעצין, זיי דיך מודה, אונ גיט איהם אַגרוסען פּאַטש דער ווייל:

ר' ליבש: איך פאַר שטעה נאָך ניט אין גאַנצען וואָס דאָ שטעקט, איך האָב ליב צו הערין פון איטליכען אורח זיין מעשה, ביז איך ווער קלאָהר דע-ריבער האָב איך אַ ידיעה אין אלע עסקים, חאַטשע איך האַנדלעל ניט: נאָ, ר' יודיל:

יודיל פּי"מ: פאַר שטעהט איהר רבי. דאָ מין מען קלאָמערשט בליי-בין פאַרין מעניסטער אויך גערעכט. אַ פּאַליציע איז טאַקע כּחויב ביי אַזאַ זאַך אַז דער נאָמען איז געקריצט צו מאַכען אַ פּיךש, טאַקע למשל איז דאָס פּאַפּיר עמיצין אַנדרש גיגעבין גיוואָרין פינעם מעניסטער אונ דו ש... האָסט יע-נעס געהרגעט, אונ האָסט יענעס נאָמען אויס געקריצט אונ דיין נאָמען אריין געשריבן, עס קאָן זעך אַמאָהל טרעפּין אַזעליכס, נאָ איז די פּאַליציע כּחויב חושד צו זיין, זיא כּוז ביי אַזאַ חשד איין זעצין ביז מעקלעהרט נאָך, דאָס ריפּט מען סליעדיווען. אונ דו טאַמיר רוצח כּיזט דערווייל זיצן אין קייטן פאַר שטעהט איהר רבי דאָס הריצות?

ר' ליבש: נאָ וויא אַזוי וועט מען דאָ דער געהן דעם אמת למשל? יודיל פּי"מ: האָט מיר ניט פאַר איקל רבי, וואָס טויג דאָ אמת. מענייל נאָר דעם בהר דערווייל איין לייגן ביד שליט אין (ךר תּפּיסה) ער זאָל ניט קאָן אויס זאָגן וואָס דאָ האָט זעך געטאָן ביי נאַכט. אונ דער גאַראַדניטשע האָט דאָ אַגרוסען געשריי געגעבן — לאָז מען דעם דאָ געטן אָן טאַקע קייטן אונ איין זעצין, ביז דיא פּאַליציע וועט זעך אָן פּרעגין ביי דעם גובערנאַטער, אונ כּר גובערנאַטער ביי דעם מיניסטער, טאַקע מיט דעם געקריצטן פּאַפּיר, אויב סין געגעבן געוואָרין איינעם ש. צוא איין אַנדרין. דערווייל מין מען סליעדיווען אַזוי וויא דער דין איז אויב מעוועט ניט גיפּינען ערגין אַ הורג, אָדער איינעם וואָס מעהאַט ביי איהם דאָס פּאַפּיר אַזעק גינגביט — פּאַרשטעהט איהר רבי אַז דאָס חריצית איז אַ פּחד פון אַ חריצית, וואָרום כּר מיניסטער קאָן דאָ מייגן אַז טאַקע ביי איהם בטעת מעהאַט געשריבן דאָס פּאַפּיר האָט מען גקריצט, ווייל דאָס רוב קאָן די שרייבערס אַנאָמין ניט גוט נאָך שרייבן, זייגן זיא זעך טועה, אונ דער נומער איז אויך אַמאָהל איכר געקריצט, דאָס וועט אָכר דויערין אַוודאי פיר חדשים ביז פון פעטערבארג וועט קיבן די תּשובה פינעם מעניסטער, דער ווייל זיצט דער בחור בחבלי ברזל: אַיאַה אַחריצית.

ר' ליבש: (קרעכצט) פון וואניט מיינט איהר קומט צוא אוקט עולם שכל. דאָס איז נאָר פון כּר חכמה עליונה וואָס כּר ס"ס איז יונק דורך דעם כּוח וואָס יודין גיבען אריין אין כּר קליפה אריין, מיט דעם וואָס יודין לערנן חכמות חיצונית גוישע לטונות אין לייגען די ביבליך (קרעכצט) אוי איז מיר.

זוי דר זוהר הקדוש טייטשט—זה לעומת זה עשה אלהים— זאגטשע ר' יודיל איהר האָט היינט פאַר פיל געלט סחורה.

יודיל פ' פאַר אַכט טויזענד קערבליך סחורה מוז איך אָפּ פיהרן בין קיין טאָ... איך האָב אפילו אַ פריץ וואָס האָט זיינע גיטער ארום מע... נעמט ער זיך אונטער פאַר פינף הונדערט קערבליך אין זיין גרוסער קאַריטע מיט נאָך אַברייטשקע—קלאַמערש ווי אַ שררה פאַהרט געהט נאָך די קעך— מיר אָפּ צו פיהרן ביז אפּין אָרט; נאָר אייך בעט איך פאַרט רבי אין זין צו האָפּן, וואָרין אין טאָ... אליין ביז מעגט אָפּ די קרעמל די סחורה איז נאָך אַביסל סכנהוואַטע (ער לעגט אַנידער 10 רויטע רענדליך אפּין טישעל מיט אַקוויטעל) רבי, איהר געדענקט דעך אפילו מין נאָפּן יודיל בן טשאַרנע, מעריפט מיך אפילו אין מע... יודיל טשאַרניס, נאָר אַקוויטל איז בעסער, וועט איהר מיך בעסער אין זין האָפּן. איהר ווייסט דעך, אַז איך פאַר לאָז מיך נאָר אָפּ אייך, נאָר אָפּ אייך.

ר' ליב ש' היינטיקס מאָהל איז נאָך מעהר ספּ נה; מיו מען בעטין דעם אייךרשטין איהר זאָלט בשלום אייער מו"מ אויס פיהרן (ער קנייטשט זעך) איהר זאָלט אייער מו"מ אויס פיהרן.

יודיל פ' (אַביסל דרשראַקין) עפיס זאָגט איהר רבי פון סכנה חלילה, נאָך מעהר סכנה ח"ו.

ר' ליב ש' (קיט אָפּ די צעהן רענדליך, אונ אָפּ יודיל פעקיל מאַכער עטליכע מאָהל הין אונ אַהער) איהר ר' יודיל זענט דעך איין עהרליכער יוד מיט שכל, אונ זענט דעריבך ביי מיר חשוב, ארום אייך מוז מען האַריווען אַז דער פריץ זאָל ח"ו ניט זאָגן פליצים מעהאַט ביי איהם אַוועק גענעמין די סחורה. נאָ וואָס וועט איהר איהם קאָנען טאָהן דערנאָך; מיו מען דעך טאַקע שטאַרק האַריווען:

יודיל פ' (שטעהט אַפאַר מינוט פאַר טראַכט, אונ איז זיך מיטש אונ טוהט די האַנד אין קעשינע אַריין נעמט אַרויס אונ לעגט נאָך צו צעהן רענדל ל'ך) איהר זענט גירעכט רבי, סיו דאָ נאָך פריצים וואָס לייגן אפילו איין געלט פֿר אחריות, נאָך דר פֿר מוז מען זיי צוויי מאָהל אַזוי פיל גיבן, מיי גער איז קשנה געוואָרין אָן געלט איין לעגן, דעריבער בעט איך אייך רבי האָט איהם אויך אין זין.

ר' ליב ש' וויא היינט אייער פאַריק... למשל, אונ זיין מוּקָרס נאָפּן מיו מען אויך גוואָר ווערין, זאָרגט אייך ניט ר' יודיל, אין זין האָפּן מיו מען אייך שטאַרק, זאָרגט אייך נישט ר' יודיל, פאַהרט בעזספעטשנע זאָרגט אייך נישט (ער נעמט זיין קוויטל אין דער האַנט אַריין אונ קרעכצט דעריבער, דֶרנאָך לעגט ערס אַוועק מיט אַפּרעהליך פנים) זאָרגט אייך ניט ר' יודיל:

יודיל פ' דרווייל גזעגין איך מיך מיט אייך רבי, אונ בענשט מיך אָפּ, וועל איך באַלד טאַקע אַוועק פאַהרין, מיינ פיהר שטעהט איין גשפּאַנט, איך וועל אייך שוין שיקן דורך איין שליח מיוחד דעם נאָפּן פינעם פאַריק

אונ פון זיין בוטער, דאָס ברויזילע וואָס דער שליח וועט אייך ברענגן וועט גאָר לעדיק זיין, נאָר דיא ציווי נעכטן וועלן זיין אויף געשרינקן, איאָה רעכט, איאָר פעלר, האָ. (ער בייגט אָן דעם קאַפּ).

ר' ליב שי (לעגט ארויף זיינע ביידע הענט אָף יודילס קאַפּ, אונ קנייטשט זיך אונ ברוכט ווארפט דעם קאַפּ, אינ גיט אלע באַהל אייבן, יודיל בן טשאַרנע האַ האַ האַ. ודער נאָך שטרעקט ער אויס דיא האַנט) פאָהרשטע גי. זונד, אונ זארוי זאָלט איהר טאקע אייזעק פאָהרין, זארוי וויא איהר ייזעט אייך אָפּ גיזעגנין מיט דער רביצין פאָהרט אייזעק.

יודיל פּט איך שטויס מיך שוין רבי, אונ איהר הייסט תּיבך אוועק פאָהרין, דארף איך שוין פּרעהליך אויזעק פאָהרין וועט אלץ ביי'ה גוט געהן ייטשע געזונד, איך געה ביך נאָר מיט דער רביצין גיזעגנין אונ פאָהרין: שוין, וער געהט ארויס פינעס שטייבעל, אינ גיט צאלן אויך ארויס רענדיל, פּרעהליך געהט ער צוא פון דאָרטן צום קעך שטייביל טיר, אינ באגעגניט).

רחל: (ווי רעט זייער גיזעגניד אין איין אָטיס, ווארפט מיטן קאַפּ אונ ווינקט מיט די אויגן, אונטראכט מיט דיא הענט וויא איינע וואָס כאכט חן) וואָגשטע ר' יודיל ויער האָט דאָ בעסיר אָפּ געמארט, צו איהר דעם רבין, צו דער רבי אייך, איהר געהט איידאי צו דער רביצין, זיא אינ גיט דאָ, זיא אינ אויזעק גיזאנגן, עפּיס א פּריצהלע פאָרט דורך, זאָגן די ווייבער זי יוארפט זעהר גוט קאָרטין, אינ זיא אהן גיזאנגען זיך לאָזן קאָרטין יוארשין, ווייסט איהר ר' יודיל, אונ פּר אייער רענדיל וואָס איהר האָט כיר פּר טאָג גיגעבן ווייל דער הלפּין נאָר 16 גילדין כיר נאָר גיבען, ער זאָגט סיו א קל וויא איהר נאָך וואָס האָט איהר דאָ מיין טאטען דעם חסידינע גיגעבן געלט, א ככה, וואָלט איך איהם גיגעבן, אפילו גיט א גראָשין, אפשר דער פּאר וואָס ער האָט מיך גישלעפט פון נעבראָב אהער, אינ האָלט ביך דאָ שוין פינף טעג, גיט אהער איין אנדער רענדיל, דעם רבין פּר זיינע ליגין האָט איהר איודאי גיגעבן גוטע רענדליך, אונ כיר נעביך אקל, דר טאטע וייל ביך אויזעק פּיהרין קיין שארווקע צו דער מינא גיסי, מאני דעם רייכניס ווייב אָף פּסת, איאָה טשאקינדיק, איך פאָהר, גיט קשה, די גאנצע וועלט אינ איין שטאָט, דאָרטן זענן אויך דאָ גוטע בריקער, פּעקילמאכערס א יאָה.

יודיל פּט: (קיט זעך ארויס אויב עמיציר הערט גיט) כשוגענע פּלוו, דערעכע, שוויג א ביסיל, אינ זאָג כיר וואָס טיהסט די דאָ, איך האָב פּר טאָג אין דער הייליגיש דרך פּרגעסן צו פּרעגין ווי קיפּסט די אהער פּליצים גאָר.

רחל: וואָרויס איך ווייס, זאָל מיין טאטן אָווי וויסן גיטן, ער זאָגט דער רבי וועט מיט כיר שמוסין ייזעט ער אָף כיר דערקאָגין עבירות (ווי לאכט) חאָ האַ חאָ, איודאי וועל איך פּאר איהם אייס זאָגן אָווי וויא איהר האָט איהם גיזאָגט פון היינט פּר טאָג, אַ גלח אינ ער, וואָס איך וועל דעם רבין מיטן טאָטן אין איינעם אריין נארין אין אונאָ אריין ייזעט שוויגן כיר די פּיצין, אָט גיט

אהער איין אנקר רענדיל אָדער לעגט מיר צו דריי גילדין. (זי טוט יודיל פ' אגלעט איקן בערדיל) א גיטער בראַטאַניאַ. דעם רבין האָט איהר גיגעבין גייט טע רענדליך און מיר א באַנעמינס.

יודיל פ' נאר איינער, וויא האָסט די גיזעהן ביי אַ פעקילמאַכער גיטע רענדליך, דעם רבין האָב איך גיגעבין נאָך אַרגירע, ער קאָן באַשטעהן, אין נעמראַב האָב איך גראַד גיהאַט עטליכע גיטע רענדליך, נאָ האָב איך דיר אויך אַ גיט רענדיל אַוועק גיבין, איך וועל זיין נאָך פסח אין שטעטיל שאַריווקע וועל איך דיר דערלייגין, דאָרטין איז דאָ אַווייבעלע פעסימאַני דעם רייכונס טעכטיריל איז זיא אַסך שענער פון דיר, טען א פחד פון שען. נאָר.

רחל: נאָ זענט איהר מיט איהר אַ לייבליכער קרוב, גישעדיקט זאָלט איהר ווערן ר' יודיל.

יודיל פ' יענע איז אָבער איין עקשין, לאס, און לאַס, און לאַס, סיי דין אז דו וועסט זי דאָרטין אויס לערנין זיא זאָל ניט זיין קיין עקשין.

רחל: אז איהר זאָלט היינט ניט אַוועק פאָהרן וואָלט איך אייך דער צעהלט וואָס איך וועל דאָ שמיסן מיט דעם רבין. אַט נאָך די צוויי יודין זאָנט דער טאטע וועל איך צו אים אַריין. ער וויל למשל בייא מיר עפּיס קר קלעה רין, און מיין טאטע דער חסידינע מיינט, אַז וויא באַלד דער רבי וועט זאָגן דער נאָך רחל איז א פרום ווייביל, מעג ער שוין פאַר אַ גיוויס געהן אין שיל אַריין שווערין אַז איך בין פרים (זי שטעלט אַרויס די צונג) איך ביז דאָ מיט דעם רבין א שמיס טאָהן מיט א פריטער הויה, און קלאַמירשט אַוויין גיבין (זי מאַכט נאָך מיט אַ ווייניגדיק קול וויא אַזוי זיא וועט שמיסן מיט ר' ליב ש') רבי ווייס איך פון עפּיס (זי טוט אַלאַך) חא חא חא. זאָגטשע ר' יודיל זאָל איך אויס זאָגן אָף אייך, אַ פּכה איהם. (זי דער זעהט די רביצין מיט ווייב קיטין אָן צו געהן, טיהט זי זיך אַריק אַוועק פון יודיל פעקיל מאַכער, און מאַכט אַ פרים פנים) רביצין, קר פרעמדער אורח פּריגט דאָ אָף אייך, (יודיל געהט צו צו קר רביצין, און גיט איהר געלט, און גיזעניט זיך, און געהט אַוועק).

צאלי: (בשעת רחל האָט דאָרטין ביי יענים קעך שטיבעל גישמיסט מיט יודיל פ', שטעהט ער ביי דעם טיריל פינעם זייטן שטיבעל, זינט יודיל פ' איז ארויס גיגאַנגען, און זאָגט צום אורח ר' נח דעם רענדאַר מיט אַ הויה) אַז ר' יודיל איז סוין אַרויט, מעגט איהר ר' נח פּסיט איז פּסיט אַריין געהן, איהר זענט דעך עלטער פּסיט פון ר' סואלין, אַיאָה ר' סואל (ער לאָזט אַריין ר' נחן און מאַכט צו דאָס טיריל).

ר' ליב ש: (מאַכט צו דעם זוהר און טוהט אַקרעכץ) איך גידענק ר' נח, איהר דאַרפט נעביך וואַסער וואַסער דאַרפט איהר גינעטהיג צו אַירע מיהלען זאָלין מאַהלין.

ר' נח: (א הויכער שוואַרצער יוד מיט אַ גראַפֿר שוואַרצער באַרד מיט צוויי לאַנגע פּיאות גלייכע, אָן גיטאָהן אין איין אַלטין קאַפּטין מיט אַסטראַקע

אין איין אלט פיקסין לאפיניטיוול, די הענט הענגן אראָפּ, אונ איין האַנט האלט ער אין אַטיכעלע געלט איין גיבונדין) שטאַטש רבי. עפּיס אַקאַטאַזיס זעקס אלפּים גיב איך ניביליצקען פאַר די מיהלין עפּיס אַקאַטאַזיס. דאָס קליי-גע מיהליכין דראַפּיט אַביסיל דאָס קליינע מיהליכין אינ די גרויסע מיהל שטעהט פאַר פּרוּרין דיא גרויסע מיהל, רבי, אז איהר וועט מיר ניט דאָ העל-פּין רבי. קימט מיר בדיל הדל צו ווערין קימט מיר. אונ דאָ נאָך פּכח ריקט אָן די ראטע נאָך פּכח, פאַר הגאות איז תּכיד דאָס רעכטע כּאָהליכץ פאַר הגאות. פּון דיא פּרעסט איז די מיהל פאַרקאַוויט בון די פּרעסט (ער נעמט ארויס פינים טיכיל דריי קערבליך אונ לעגט אַניקאַר אפּין טיפּל) רבי, לאָזן די פּרעסט אויף הערין, אָבער זארוי טאקע רבי.

ר' ליב ש: (טוהט אַ קיק אָף דיא דריי קערבליך) אייער קוויטיל ליגט דאָ ביי מיר, אונ איך בעט דעם אייבערשטין וואסער, וואסער פון ר' נחם ווע-גין וואסער. גאָ וועט מיון תּיכף וואסער זיין, צו וואָס טויגין די פּרעסט, ר' גח וויל נעביך פּרנסה, אונ איך וויל טאקע בּפּיקש דַר פּרוּץ זאָל אייך גיבין אַהנחה, אַ שטאַרקע הנהגה, פּר וואָס די מיהל איז איז לאנג גישטאַנען פאַר פּרוּרין, כּהכי תּיתא, אזא שררה כּיו גיבין אַ הנהגה איהר האָט דעך נעביך הויקת גיהאַט. האָ, אז ער איז אַ שררה כּיו ער איז פּאַלגין, לב שריט וּמלכּים ביד השּם, ער מיו, ער כּיו אייך גיבין אַ הנהגה פּר דעם קוואַרטיל, איך וויל אַנקרש גיט, איך וויל אַנדרש גיט.

ר' נח: (נעמט ארויס פינעם טיכילע נאָך דריי קערבליך אונ לעגט אַניקאַר) רבי, אז איהר וועט אייך אפּאַרי גיבין מיט דר הנהגה דר צי, אז איהר וועט אייך אפּאַרע גיבין, וועט גיט זיין אונדאי טאקע גיט זיין, גיביליצקי איז א פּסיאקראַזי ניביליצקי, רבי, נאָר איהר קאַנט איהם איקאַר קעהרין רבי, איהר רבי האָט כּיך שוין כּחיה גיוועזין איהר רבי, אַקאַרין ווייצין מעהל וועל איך די וואָך אַרײן שיקין אַקאַרין ווייצין מעהל (ער בייגט אָן דעם קאַפּ צו בענטשין) שטאַרק רבי בענטש כּיך שטאַרק, וואַרין דַר ניביליצקי איז אַגרויקאַר פּסיאקראַזי דַר ניביליצקי.

ר' ליב ש: (בענטש ר' נח), אונ ברוסט אונ קרעכט אַ פאַר מינוטן אזוי) כּהיכא תּיתא אלע עהרליכע יודין דאַרפּין נעביך רחמים, גאָ כּהיכא תּיתא, דאַסט זעך ביי אונז איז אויס גיגאַנגען בראַנפּין, פּרעגט זייטשע כּוחל צאָלן אָדער די רביצין.

ר' נח: וויא פּאַלט איהר ארויס רבי, וויא פּאַלט איהר אייס, היינט האָב איך ערשט גיבראַנט אַהאַרילקילע היינט מיט גיטען שאַם בראַנפּין נאָך ה כּר פון שאַם מיט גוּןן בראַנפּין (ער ש-רעקט אײס די האַנט) זייטשע ג, זונד רבי זייטשע געזונט, איך פּאַהר אַוועק איך (ר' נח געהט ארויס פי עס שטיבעל פּרעהליך אונ שטופּט צאָלן געלט אין דַר האַנט אַרײן) זייט געזונט ר' צאלי, דער כּאָהנט דאָ דעם רבין כּכח דעם וואָס ער האָט מיר צו גזאַנט דר כּאָט איהם (צאלי טוהט אַ שאַקיל מיטן קאַפּ, ר' נח געהט פּון דר שטיב אַרויס).

צאלי: (מס א גילעכטעריל אונ מיט א חניפה) ר' סואל, זעהט איהר פסיט איז פסיט חֶטְטֶע איך דארף אליין מסינה מסינה צום רבין איך בין שוין פסיט דאָ פּינעף סאָג מיט מיין סאָכטער פּאַיט, אַמסינה אַגינעטע היגן ניטעריס, גאָר אַזאָ נניד וויא ר' סואל איז דאָ, איז מיין דרך ארץ פּריקָר אַריין צו לאָ- זיך פּאַיט. געהט אַריין ר' סואל. (ער לאָזט אַריין ר' שואל אַסטערער מיט חן, אונ סאַכט צו דאָס טירעל).

ר' שואל: (שטעהט אַ פּאַר מיניט אונ זעהט וויא ר' ליבש פּאַריט זעך מיט די קוויטליך אונ ברומט אונ קרעכצט איבֶר זיי. ער לעגט אַניבֶר זיין קוויטעל) אַחִים אונז רבי איז אפילו ארץ דאָ גוטע יודין. גאָר סעזאָגט איהר רבי זענט אַ בריה צו די זאַכען סעהר פון אַלע, בין איך אהער אַראָפּ געפּאָהרן אימיסנע, סיו מיר זייער ענגליך רבי, אונ איך קאָן אַיך גאָר ניט דר זאָגן, אַז איך דארף האָבן מיינע געהילצין אַרויס צו פיהרין פון דיא וועלדער אַז דער פּראָסט מיטן שנע זאָלין האלטין ביז איבער פּאַח, דעריבער בעט איך גאָר אַיך.

ר' ליבש: ווייס איך וואָס דיא וועלט לעגט זיך אַף מיר, איך האָב שוין קיין כוח גיט. וואָס מיינט איהר סיה איך גלאָס איך פעסטע מיך פּאַרין אייבערשטיין, פר וואָס רבוני של עולם זאָל דעם יודין געביך גיט גוט זיין, גאָ הערט קודשא בריך הוא, אונ האָט רחמנות אַף מיין פעסטין, וואָס איז אייער זאָך למשל ר' שואל בן גיטיל.

ר' שואל: מן הסתם איז די וועלט נישט משוגע, לאַז זיין פעסטין אַבי סעפּועלט דעם ניטעריס. האָ, מיין מו"מ איז (וויא אַריס אונז האָבין אַנבֶרע סחורים אויך דעם הענדיל) בייא פּריצים אַפּ צוא קויפען וועלכֶר, דארף איך זעהר גינעטהיג פון מיין וואלד אַרויס פיהרן מיין האָלץ, כדי איך זאָלס זאַרני גאָך פּאַח קאָנען כּיסן וואסער אַוועק שיִקן קיין דאַנציג, וועל איך מיך אפּשר קאָגן אויס דרעהן פון חובות, אַז דער שנע מיטן פּראָסט וועט איבֶר פּאַח האלטין קאָן מען מיט שליטענס אַרויס שלעפּן די געהילצן פינעם וואָלד ביז צום ברעג פינעם וואסער. חס ושלום אַז עס וועט אַלאָז סאָהן דער שנע, בלייב איך ליגן שוין ביז איבֶר אַ יאָהר, איז חלילה איין עק פון מיר, איך האָב (ער דעט כּיס אווייגנדיק קול) אָן עין הרע זעקס קינדרליך רבי. אונ בעלי חובות וועלין צו טרעטן בין איך פּאַר ביי. היי, היי רבי, גאָך אַף צוויי וואָכין פּרעסט איהר זאָלט מיר פּוועלין, קאָן איך פּאַר דרייסיק טויענד קערבליך סחורה מאַ- כּין באַם ברעג. דרינען איז מיינס אפילו וועניג, גאָר לייסינס געלט, וואָלט זיך אַלע די מילער פּאַר שטאַפּט מיט אַזא סחורה באַם ברעג. אַז גיט חלילה איז גאָר אַיין עק פון מיר, יוער שמיסט מיינס איז אוודאי כּר טרינקען, גאָר פּרעמדס וועט אויך גיט בלייבן (ער נעמט אַרויס פון דיא פּלוצרין קעשינע 6 רענדליך, אונ צעהלט אַפּין טישיל) רבי, אַט דאָ באַווייזט אַ מופּת.

ר' ליבש: (טוהט אַקיק אַף די 6 רענדליך אונ אַף ר' שואל אַ אונ סיהט אַקרעכץ) כּאַר וואָס זאָלין יודין געביך הויקת ליידין רחמנא יצילינו.

א יוד קען נעביך צוא ברעכין ווערין, פאר דרייסיג טויזענד קערבליך איז אַ גוזמא אָן עין הרע, איין גאַנץ יאָהר צו האַלטן איז טאַקע איין עולה, קודשא בריך הוא וועט אָף מיר רחמנות האַבן, דער שניע מיט די פרעסט זאָלין האַל-טין, האַ, וואָרים אַחוץ וועט מען אייך באַגנבליקן, אין וואַלד איז דער הפקר פּמעט, אונ מעמיו מרבה בהוצאה זיין האַלטן אַ גאַנץ יאָהר סטאַריזיס. טאַקע.

ר' שואל: אַ חיקש חלעבין, וויא איהר רבי זענט אַזוי קלאָהר אין אלע משא ומתנס, סיו טאַקע דעריבער אדיל הדל אַז מעבלייבט ליגען (ער נעמט אַרויס נאָך 6 רענדליך, אונ צעהלט צוא צוא יענע זעקס אונ טוהט אַקרעכץ) אוי, אוי איז מיר. נאָ רבי איהר זענט ווערט אַכץ מעהר פאַר דעם מופת, נאָר סיו מיר אַצונדערט זעהר ענגליך דער פאַר וועל איך פון דאַנציג אייך ברענגן גאָר די וואַילע כתנה. בענשט מיך רבי, דאָס האַרץ זאָגט מיר אַז איהר וועט נאָר וועלין וועט איהר דאָס שטיקעל אויספיהרן, אַיאָה רבי (ער בייגט אָן דעם קאָפּ).

ר' לייב ש': (לעגט אַרויף ביידע הענט אונ קרעכצט ברומט עטליכע מינוטין דער נאָך זאָגט ער מיט אַ פרעהליכקייט) האָט איהר אַגוטע פיהר הילט אייך נאָר גיט איין, איהר זאָלט ניט פאַר פרוירען ווערין אַפּין וועג, סיו מחויב זעהר גרויסע קעלטין צו זיין, פאַהרט גיוונד ר' שואל. פאַהרט געוונד.

ר' שואל: רבי איהר זענט מיך טאַקע מחיה מיט דיא ווערטער אַבער אַ שאַרפע כתנה ווי אייך שטעהט אָן וועל איך אייך איינה ברענגן רבי פון דאַנציג. פאַר די פרעסט, בעדיי איך זאָל אַביסיל דער פרוירען ווערין אַפּין וועג זייטשע געוונד. (ער לויפט אַרויס פינעס שטיבעל גיך אונ גיט צאָלין גאָר נישט פאַר אַיילניש. צאָלי לויפט איהם נאָך, דער ווייל געהט אַריין אין שטיקל).

ר' חל: (זיא געהט צוא וויא ר' לייב ש' ויצט אונ גלאַצט אין זוהר אַריין) רבי, איהר זענט דער אַזודאי אַ צדיק אַ גרויסער גוטער יוד (ער הייבט אויף דיא אויגען), אונ קלינגר פון אלע, איך בעט אייך זאָגט מיר וואָס וויל מיין טאַטע האַבן פון מיר (זיא הייבט אָן מיט אַזוינענדיק קול) איין דער אייבערשפּיר ווייסט דעם אמת, אונ גאָט ביי אַזוי מיין עדה, אַז איך האָב שוין קיין פוח נישט אויס צו שטעהן דיא חרפות אונ בוֹשָׁת פון מיין אייגינעם טאַטן. געה איך ערגיץ, קום איך ערגיץ, מיין פיס חס ושלום קומט ניט אַרום פון דער שטוב, גלאַט אַז ער דער זעהט מיך אָן טאַהן, אָט זאַרין בין איך ביי איהם דַרפאַר אַ הילטייקע, נאָר איהר, קאַנט איהם אויס שטראַפּן, וואָרין אַז ניט וועל איך דיא ערד קיהלין, אַ צייט אָן אַ צייט חלילה קומט מיר אין דער ערד אַריין צוא געהן, מיר נעמט זעך ניט קיין עסקן ניט אונ ניט קיין טרינג-קען, אָט לאָז די רביצין זאָל לעבין זאָגן. אין דיא קעלטין האָט ער מיך אַהער געפיהרט, איך בין שיר איבער געפרורין געוואָרין. רבי, האָט רחמנות

אף טיינע יונגע יאָהרין. פֿאַר וואָס פֿאַר ווען טרייבט ער מיך אין דער ערד אַרײַן.

ר' ליב ש': (טוהט אַגישריי) צאָלי, צאָלי, וויאַ איז ער דער שוטה, צאָלי (רחל שטעלט אַרויס די צינג אין אַ זייט).

צאָל י: (קומט צואַ לופֿן פֿאַר סאָפיט אין שטיבעל אַרײַן) אָט בין איך, איהר האָט גערופֿן רבי? (ער דער זעהט רחל'ן דאָ שטעהן) אזוי סוין גאָר, די ביישט סוין אָן מיר אַליין אַרײַן געגאַנגן פֿסיט אין סטיביל אַרײַן, צו דער רבי האָט דיך געריפֿן?

ר' ליב ש': שוטה וואָס ווילסט די האָבן פֿון דיין טאָכטער, ווי הייסט זיאַ (ער זוכט ציישן דיא קוויטליך) רחל בת אסתר (ער גלאַצט אַפֿין קוויטיל אונג ברומט. דער נאָך גלאַצט ער אַף רחל'ין, זיאַ לאַזט אַראָפֿ די אויגען אונג מאַכט אַפרום וויינענדיק פֿנים) שוטה, זיאַ איז אַ צניעה, אַ כשר ווייביל. געה דיא שוטה קריג דיך נישט מיט איהר. הערסט דיא שוטה. איך זאָג דיר, זיאַ איז אַ כשר ווייביל, אַיין עהרליכע יודינע. פֿאַרשטעהסט די שוטה, זידיל זיאַ נישט, איך זאָג דיר, זיאַ איז אַ גאַנץ כשר ווייביל, אַיין עהרליכע יודינע, עס זיאַ נישט, איך הייסט נישט, וואָס האָסט דואַ צואַ איהר, זיאַ איז אַיין אשה כשרה אַיין עהרליכע יודינע.

צאָל י: (הייבט אויף ביידע הענט) גילויבט איז דער אייבערשטער, אז איהר רבי זאָגט אז זיאַ איז עהרליך וועל איך זיאַ פֿסיט איז פֿסיט בסיס אופֿן נישט זידלין. חלילה, אז איר הייסט נישט. וויאַ זאָגט איהר רבי, זאָל איך זיאַ אַפֿ פֿיהרין קיין סאַריווקע? מאַני דער רייכער איז מיין סוואַנער, פֿסיט אַמסינהער עוסר, וועט זיאַ דאָרטן קאָנן גיכער אַסידוך טיהן. זיאַ איז דער אַ גריסה, אונג קיין געלט האָט זיאַ נישט אַגראַסין: מאַני איז אַמסינהער עוסר פֿסיט איז פֿסיט, און האָט נאָר אַיין איינציק קינד וואָס ער האָט חשונה גימאַכט. האַ. ווי זאָגט איהר רבי.

ר' ליב ש': שאַריווקע איז דער מיין ווינקעל. מיז איך דער נאָך פֿסח אַהין פֿאָהרין, חאַטשע איך וואָלט מיך געדאַפֿט אַפֿ רוהן, איך האָב גאָר קיין כוח נישט. איך ווייס נישט וואָס מעוויל פֿון מיר, וואָס לעגט מען זעך אַף מיר, איך בין גאָר קיין גוטער יוד נישט. איך בין אַ פֿראַסער בעל הַבֵּית. וואָס האָבן זייאַ דער זעהן אַף מיר. וואָס לעגט זיך די גאַנצע וועלט אַף מיר. וואָס שטעהסט די ווייביל. געה. דער טאַטע וועט דיך שוין נישט זידלין הערסט די צאָלי, זיאַ איז אַכשר ווייביל, אַיין עהרליכע יודינע זאָג איך דיר.

צאָל י: רבי, זיאַ וויל זיך בענצין פֿסיט, נישט קכה רחל בייג אָן דעם קאַפֿ.

רחל: (בייגט אָן דעם קאַפֿ) בענטשט מיך רבי, אז איך וועל אַמאָהל האָבן געלט וועל איך אַיך אַוודאי אַפֿ שיקן וויאַ פֿיל מיין פֿדיון טרעפט אָן, און אז איהר וועט מיך בענשין, איז צו גאָט אַ האַפֿענונג איך זאָל אַמאָהל אויף זירעכט ווערן.

ר' לייב שי' טהיבא תיתא. מאני איז איין עושר גדול, ער וועט פון ניד האָבן דברים רעים או ער וועט איהר ניש גיבען א מאה אדומים חאטשע, ווא זאל ארעכטן נגיד קאָנען נעמען פאר א מאן. ווא איין עהרליכען יודינס נאָכטער איין עדרליך וויבל שטעט אָן (ער בעניט רחלן און ברומט און קרעכעט) עיקר שכחתי צאלי, פאר וואָס האָט זיא זיך געגט מיין מאן למשל. צא לי' זיא האָט געהאט אמאן נחמן דעם בראָדירס א סטיף יונגיל, פסיט איז פסיט, האָט זעך תחילת געדאכט א חדר יונגעל איין עהרליך קינד, ער נאָך ערסט האָב איך געוואָהר געוואָרן. פסיט ער ליענט די גויסע ביכלעך וער שפייט אויס ספי זאל ער זיערן, און קרצוא ליענט ער דעם דעסיס תנך רחמנא יצילינו, ווי רחל האָטס מיר מדיע גווען, האָב איך סוין פסיט געזאָגט מיין ווייב אז עס וועט מווען ווין אפריסה, נאָך איידער איך בין אף ראָס הסנה אהער געפאָהרן, האָבן זעך סוין דאָס פאָר פאָלג סטארק געקריצט פסיט, נאָר איך האָב זעך ניש געוואָלט כוסין פסיט, אום ראָס הסנה האָבן דיא אפיקורסים מיט דער כוונער געמאכט אבילביל פסיט וער שפייט אויס ספי זאלן וויא ווערן, סוין אביסה צו ער צעהלין, עפּיס פין אמקת א דולטי א יונגאָ, איס זיא נעכך אהיים געהאָפען צו דר מוֹר, האָט מיין ווייב תיכף נאָך ראָס הסנה, אָן מיר אפילו אָפּ גיט דאָס פאָר פאָלג פסיט, היינט קרענקין וויא אלע פסיט ביי נחמן דעם בראָדערן אקליין קינד איז זארוס געסטאָרן בא ווי מעהאָט אפילו געסיקט דעם בלדר צו מיר מיך מפּיס ווין, האָט סוין מיין ווייב ניש דער לאָוט.

ר' לייב שי' ר' ישעיהלע דינוויער האָט געזאָגט, אז אין נעקעב ליגט דער קאָפּ פּינעם ס״ם, היינט איז סוין רעכט, א שטאָט זאל דאָס דערלאָוען א יונגער מאן זאל אזעלכע ספרי חיצונים ליענען רחמנא יצילינו, אזא יונגין מאן דארף זען רודף ווין, פון דער שמאָט ארויס טרייבען, נאָר אין נעקראָב, נאָר אין נעקראָב קאָן זעך דאָס טרעפן, פאר וואָס טרעפט זעך דאָס ניש רחמנא יצילינו ערגיץ אַנְקָרש.

צא לי' איך האָב בדעה רבי, גאָר ארויס קיין סאריווקע, אז איהר וועט הייכען, סאריווקע איז כסיט אַיין עהרליכע סטאָט, בכרט איהר האָט דעך אַנגיָקש פריב פון סאריווקע, הא, מיין כוונער מאני איז אַ מיטהער עוכר אין סאריווקע.

רחל! גאנצע נעכט פלעגט ער צו זיען רק איך, דיא ביכלעך, און האָט גירעט אף אלע גוטע יודין, האָב איך'ס ניש געקאָנט אויס ליידין, און האָב מ'ך דופאר אלץ געקריגט מיט איהם, האָבן זיי מיך אלע גערופן דיא סידוקע, און האָבן אף מיר טאָג און נאכט אויס געטראכט בילבוליס, האָב איך שוין געדאנקט זאָט אז איך בין זיער פטור געוואָרן.

ר' לייב שי' דו האָסט רעכט גיטיהן, צאלי, פאָהר מיט איהר קיין שאַ-רווקע, יצה איך היים, (צאלי מיט רחלן געהן אוועק).

בילדער אין רעפראדוקציעס

13	-	-	-	-	-	משה מענדעלסאָן (בינה)
18	-	-	-	-	-	דוד פֿרידלענדער
35	-	-	-	-	-	לייכטזין אונד פרעממעלייא (סער-בלאט)
39	-	-	-	-	-	(א זייטל טעקסט)
95	-	-	-	-	-	ספֿיר-פֿואות הנקרא עיר ישראל (סער-בלאט)
101	-	-	-	-	-	" " " " " (א זייטל טעקסט)
117	-	-	-	-	-	דער קבר פֿון ר' נחמן בראסלעווער
197	-	-	-	-	-	סמא דחיי (סער-בלאט)
207	-	-	-	-	-	מרדכי אהרן גינצבורג (בינה)
225	-	-	-	-	-	דיא ענסדעקונג פֿאָן אַמעריקא (סער-בלאט)
243	-	-	-	-	-	ר' יצחק-בער לעווינזאָהן (בינה)
287	-	-	-	-	-	ד"ר שלמה עטינגער (בינה)
331	-	-	-	-	-	סערקעלע (סער-בלאט)
332	-	-	-	-	-	(א זייטל טעקסט)
375	-	-	-	-	-	דאָס שטערינטיכל (סער-בלאט)

